כלי יקר על בראשית

כלי יקר על התורה

geulaquiz.com

הקדמה

א יָקָר חַסְדְּךָ אֱלֹהִים (תהלים לו:ח). חֶסֶד עוֹלָם יִבָּנֶה, תַּחְתִּים שְׁנִים וּשְׁלִישִׁים יֵעָשֶׂה, וּבְטֶרֶם הָרִים יֻלָּדוּ וַתָּחוֹלֵל אֶרֶץ וּמְלוֹאָהּ, נִשְׂגָּב שְׁמוֹ לְבַדּוֹ. אֵין קוֹרֵא בִּשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת ה׳, וַיִּרְא ה׳ כִּי אֵין אִישׁ, וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי אֵין מַכִּיר כֹּחַ מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, וּשְׁכִינָה עַל מִי שׁוֹרָה וּזְרוֹעַ ה׳ עַל מִי נִגְלָתָה. אָז עָלָה בִּרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ לִבְרוֹא בְּמַאֲמָרוֹ שְׁחָקִים וְכָל צְבָאָם, וַאֲגַדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, וּבְכָל מָדוֹר וּמָדוֹר מִשְׁרָתָיו עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ, וּבְכָל מָקוֹם מֻקְטָר וּמֻגָּשׁ לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ מִן רוֹאֵי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ. וּבַתַּחְתּוֹנִים בָּחַר לוֹ בָּאָדָם אֲשֶׁר יָצַר בְּחָכְמָה וַתֶּרֶב מַשְׂאַת חָכְמָתוֹ מִכָּל בְּנֵי קֶדֶם, אֲשֶׁר קֶדֶמוּהוּ בַּיְצִירָה, וְאַחֲרוֹן חָבִיב הָאָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם וּבִדְמוּת דְּיוֹקָן יוֹצְרוֹ אֲשֶׁר חָלַק לוֹ בַּבִּינָה בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז. וּמִכֻּלָּם בָּחַר לוֹ יָהּ אֶת יַעֲקֹב, זֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבוֹ אֲשֶׁר הָיָה קוֹרֵא בְּגָרוֹן בְּשֵׁם אֵל עוֹלָם, לֵאמֹר כִּי זֶה אֱלֹהִים אֱלֹהֵינוּ הוּא יָנֵהֹג בָּעֶלְיוֹנִים וּבַתַּחְתּוֹנִים, אֵין עוֹד מִלְבַדּוֹ. וּמִמֶּנּוּ הֵאִירָה כָּל הָאָרֶץ, כִּי הוּא הֵאִיר מִמְּזָרָח צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְהָעָם הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ רָאוּ אוֹר ה׳, וְהֶחֱזִיקוּ בֶּאֱמוּנָה זוֹ דּוֹר אַחַר דּוֹר, וּמָלְאָה פְּנֵי תֵבֵל דַּעַת וְיִרְאַת ה׳ מִן יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ, חוּט הַמְשֻׁלָּשׁ, וְכִסֵּא ה׳ עוֹמֵד עַל שָׁלֹשׁ רַגְלַיִם. זֹאת הִיא שִׁיחָתִי וּפִתַּח דְּבָרַי מֵרֹאשׁ אֲמָנָה, לָשִׁיר אֶת שִׁיר ה׳ כְּשִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה (שיר השירים א:א).

ב יָקָר דְּבַר ה׳ בַּיָּמִים הָהֵם, אֵין חָזוֹן נִפְרָץ, וּשְׁנֵי אֲלָפִים תֹּהוּ בַּגּוֹיִם אֵין תּוֹרָה, וְהָיְתָה חֲתוּמָה בְּאוֹצַר יְחִידֵי שְׁרִידֵי הַדּוֹר. וַיַּעֲבֵר ה׳ רוּחַ שֶׁל חֶנָּחָה עַל הָאָרֶץ, רוּחַ דַּעַת יִרְאַת ה׳, וַיְהִי אוֹמֵן אֶת דְּבָרוֹ הַטּוֹב לְזֶרַע אַבְרָהָם אוֹהֲבוֹ, לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת שָׁפְרָה, אִמְרֵי שֶׁפֶר תּוֹרַת אֱמֶת וְחֻקִּים יְשָׁרִים, צַדִּיקִים יֵלְכוּ בָם הָלוֹךְ וְנָגַהּ. הֶחָפֵץ יְמַלֵּא יָדוֹ בִּרְפַת ה׳ וּרְצוֹן שׁוֹכֵן בְּסִינַי, וַאֲשֶׁר עָמְדָה רַגְלָם בְּמִישׁוֹר עַל הַר סִינַי, כָּל יְקָר רָאֲתָה עֵינָם מַה שֶּׁלֹּא רָאָה יְחֶזְקֵאל, חָכָם עָדִיף מִנָּבִיא אֲשֶׁר מַחֲזֵה שַׁדַּי יֶחֱזֶה. וְכָל חֲכַם לֵב, תּוֹרָה דִּידִיהּ הוּא, מֵעֲמַל נַפְשׁוֹ יִשְׂבַּע שׂוֹבַע שְׂמָחוֹת, נְעִימוֹת בִּימִין אֵשׁ דָּת לָמוֹ, וְלוֹ נִגְלוּ תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה, דֵּין גַּלְיָא רַזַיָּא וְכָל רָז לָא אָנֵס לֵיהּ. זוֹ תּוֹרָה וְזוֹ שְׂכָרָהּ, אוֹהֲבֶיהָ יֹאכְלוּ פְּרִיהָ פְּרִי קֹדֶשׁ הִלּוּלִים, לֶאֱכֹל מִפֵּרוֹתֶיהָן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְקַרְנוֹ יָרוּם בְּכָבוֹד, אֲשֶׁר חֲכָמִים יִנְחֲלוּ כְּבוֹאָם אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל נַחֲלַת י״ש עוֹלָמוֹת, שָׁם יַצְמִיחַ קֶרֶן לְדָוִד, וְיַעֲרֹךְ נֵר מְצֻוָּה וְתוֹרָה אוֹר לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמוֹשְׁבוֹתָם. כִּי אִמְרוֹת ה׳ הַטְּהוֹרוֹת יִתְּנוּ יְקָר לְבַעְלֵיהֶן, בַּעֲלֵי מִקְרָא וּמִשְׁנָה וְתַלְמוּד וְאַגָּדָה, אֲגַדָּתָן עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ, לְהַאֲכִילָם מִפְּרִי מַעֲשֵׂיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּלְאֵין אוֹנִים עָצְמָה תִּרְבֶּה, וְהָיָה כְּגִבּוֹר אֶפְרָיִם.

ג יָקָר מֵחָכְמָה וּמִכָּבוֹד סִבְלוּת מְעָט, הַנּוֹטֶה שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל מַשָּׂא דִּבַּר ה׳, הֲלֹא מִצְעָר הִיא וּתְחִי נַפְשֵׁנוּ בָּהֶם, כִּי אִם רְחָבָה הִיא מִנִּי יָם מִצְוַת ה׳, הֲלֹא הֵמָּה קַלּוֹת הָעֲשִׂיָּה, כִּי לֹא הֶעֱמִיס ה׳ עָלֵינוּ עֹל כָּבֵד, וּמִלְּתָא זוּטַרְתָּא שׁוֹאֵל ה׳ מֵעִמָּנוּ, לְיִרְאָה אֶת ה׳ וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם ה׳ לְחַיּוֹתֵינוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה, וּבְכָל זֹאת יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַע בֵּין קַל לְכָבֵד, עַמִּי לֹא הִתְבּוֹנָן בֵּין עָתִיד לְעָבָר וּבֵין פֶּתִי לְנָבָר, פָּרְקוּ מֵעֲלֵיהֶם עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם וּבְהֶפְקֵרָא נִיחָא לְהוּ, זֶה דּוֹר דּוֹרְשִׁים אַהֲבָה בְּחַנָּונִים, וַתְּהִי הַמִּשְׂרָה עַל שִׁכְמָם לְבַקֵּשׁ לָהֶם גְּדוּלוֹת, כִּי יִשְׂתָּעֵר שָׂעִיר עַל רֵעֵהוּ, וּפְנֵי ה׳ חִלְקָם, אֵין דּוֹרֵשׁ וְאֵין מְבַקֵּשׁ, כִּי כָל אִישׁ לְבִצְעוֹ פּוֹנֶה, עַל כֵּן גָּלוּ מִבְּלִי דָעַת, כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בִּרְאוֹתָם כִּי ה׳ נִלְחָם עִמָּהֶם פָּנִים בְּפָנִים וְשָׁבוּ בִּתְשׁוּבָה, וַיִּתְּנֵם בְּיַד שׁוֹסִים, אֶת הַקְּרָנוֹת קֶרֶן יִשְׂרָאֵל גָּדַע כַּאֲשֶׁרָה, וַיִּרְא בַּצַּר לָהֶם כִּי שָׁבוּ אֶל ה׳, וַיִּצְעֲקוּ לֵאמֹר שׁוּבֵינוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ כִּי חָטָאנוּ לָךְ, עַד מְהֵרָה יָשׁוּב וְנִנָּחֵם עַל הָרָעָה, יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וְיִרְפָּאֵם, וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה, וְהַכְבֵּד אָזְנָיו מִשְּׁמֹעַ, נָזוֹרוּ אָחוֹר, גַּם ה׳ סָר מֵעֲלֵיהֶם, הֵן כָּל אֵלֶּה יִפְעַל אֵל פְּעָמַיִם שָׁלוֹשׁ עִם גֶּבֶר יָהִיר וְלֹא יִנֶּוֶה אֶל נָוֶה קָדְשׁוֹ, וַיִּשְׁלִיכֵם אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת יִקַּח לוֹ שְׁאֵרוֹ כְּסוּתוֹ, וַיַּצִּיגוֹ עָרוֹם מִכָּל הַצָּלָחָה, וַיִּדֵּל יִשְׂרָאֵל מְאֹד, הוֹלְכִים וְדַלִּים בְּאֹרַח גָּלוּת הַזֶּה, כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים לֵאמֹר כּוּלֵי הַאי וְאוּלַי הִמָּצֵא יְמָצֵא אִישׁ יָשׁוּב וְנִנָּחֵם עַל הָרָעָה, גַּם ה׳ יָשׁוּב מֵחֲרוֹן אַפּוֹ, וַאֲשֶׁר הָלְכוּ קְדוֹרַנִּית כְּאֲהָלֵי קֵדָר יִהְיוּ כִּירִיעוֹת שְׁלֹמֹה (שיר השירים א:ה).

ד יְקַר רוּחַ אִישׁ תְּבוּנָה (משלי יז:כז), יָבִין וַיַּשְׂכִּיל יִתְבּוֹנֵן בִּינָה בְּהִנָּהֵגַת עַם לֹא בִינוֹת, כַּמָּה רְחוֹקִים דַּרְכֵיהֶם מִדַּרְכֵי ה׳, בְּדוֹר תַּהְפּוּכוֹת הַהוֹפֵךְ הַקֶּשֶׁת הָפַךְ וּמָחָה עַל פָּנֶיהָ, לִשְׁפֹּט עַל הַטּוֹב הָרָע וְעַל הָרָע טוֹב, לָשׂוּם שְׁפָלִים לְמָרוֹם, וַעֲשִׁירִים בְּחָכְמָה בַּשָּׁפָל יֵשֵׁבוּ, וְקוֹרֵא לְנָבָל נָדִיב לְהוֹשִׁיבוֹ עִם נְדִיבֵי עַם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם. וְעַם ה׳ אֵלֶּה נֶחְלְקוּ לְכִתּוֹת וַחֲבוּרוֹת: מֵהֶם אוֹהֲבֵי הַכֶּסֶף, מֵהֶם אוֹהֲבֵי יוֹתֶרֶת הַכָּבֵד הַמְּדֻמֶּה, מֵהֶם אוֹהֲבֵי אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים, מֵהֶם בַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן כְּרַךְ דְּכָל מוּם בֵּיהּ, וְאוֹהֲבֵי הָאֱמֶת מִבְּנֵי עֲלִיָּה מוּעָטִים, וּמְתֵי מִסְפָּר הֵמָּה, וּבְטֵלִים בְּמִעוּטָם, כִּי הַפְּרוּץ מְרֻבֶּה עַל הָעוֹמֵד. זֶה יֹאמַר לַה׳ אֲנִי וּבְקִרְבִּי קָדוֹשׁ, וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר לָשֶׁבֶת עַל גַּפֵּי מְרוֹמֵי קֶרֶת, וְזֶה בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל יְכַנֶּה לֵאמֹר שָׂרִיתִי עִם אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים וָאוּכָל, וְזֶה יִכְתֹּב יָדוֹ לַה׳ לֵאמֹר לִי הָאוֹר וַאֲנִי עֲשִׂיתִיו, וְיָדִי בָּקְכִי הַחָכְמוֹת וּמִי כָמוֹנִי יַגִּידֶהָ וְיַעַרְכֶהָ, וְזֶה יֹאמַר לִי תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ, וּמִי יָחוּשׁ וּמִי יוּכַל חוּץ מִמֶּנִּי לַעֲשׂוֹת בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב וּבַחֹרֶשׁ עֵץ הַחַיִּים, וְיֵשׁ שֶׁיֹּאחֲזֵהוּ בָּזֶה וְגַם מִזֶּה אַל יַנַּח יָדוֹ. כָּל אֵלּוּ וְכַדּוֹמֶה לָהֶם הֵם חָרוּבֵי קַרְתָּא, יַהֲרְסוּ וְלֹא יִבְנוּ, עָלָה הַפֶּרֶץ לִפְנֵיהֶם וְגֶדֶר בּוֹנָיו נֶהֱרָסָה. הֶצִיקַתְנִי רוּחַ בִּטְנִי וְלִבִּי יָחִיל בְּקִרְבִּי כְּאִסְתִּירָא בְּלָגִינָא קִישׁ קָרְיָא, כְּפַעֲמוֹן וְרִמּוֹן לֹא אוּכַל כַּלְכֵּל, וּמִלְּתִי עַל לְשׁוֹנִי כְּאֵשׁ צָרֶבֶת לֵאמֹר: עַד מָתַי תִּשְׁפְּטוּ עָוֶל לָשׂוּם אוֹר

לְחַשֵּׁךְ וְחֹשֶׁךְ לְאוֹר? הַעֵינִי הָאֲנָשִׁים תְּנַקְּרוּ לְהַכְחִישׁ הַיָּדוּעַ? שׂוּמוּ שָׁמַיִם עַל זֹאת! הֶהָיְתָה כְּזֹאת כִּי עַם גּוֹלָה וְסוּרָה בָּזוּי בַּגּוֹיִם מְאֹד, לֹא יִנָּחֵם עַל כַּמָּה תּוֹעֲבוֹת מְפֻרָסָמוֹת שֶׁהַכֹּל מוֹדִים בָּהֶם וְנִגְלָה עָוֹן אֶפְרַיִם (הושע ז:א)?

ה יָקָר בְּעֵינַי ה׳ הַעֲמָסָה לַחֲסִידָיו, עוֹל מִשְׁמָע וּמַשָּׂא וְדוּמָה. וְזֹאת אָשִׁיב אֶל לִבִּי: מַה לְּךָ כִּי צָעַקְתָּ עַל קִלְקוּל הַדּוֹרוֹת מֵרֹאשׁ? הֲטוֹב טוֹב אַתָּה מִן כַּמָּה נְבִיאִים אֲשֶׁר קָרְאוּ בְּטַבַּעַת הַגָּרוֹן עַד כִּי נִחַר גְּרוֹנָם, וְלֹא אָבוּ שְׁמוֹעַ, וַיִּהְיוּ מַלְעִיבִים בְּמַלְאָכֵי ה׳ וַיְקַלְלוּם וַיְבַזּוּם? וְהָיִיתָ גַּם אַתָּה כְּאֶחָד מֵהֶם? קוּם! מַה לְּךָ נִרְדָּם יוֹשֵׁב וְתוֹהֶה עַל דָּבָר אֵין בְּיָדְךָ לְתַקְּנוֹ? הֲלָהֵן תֵּעָגֵן לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְאִישׁ חַיִל רַב פְּעָלִים, פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת וְדוֹרֵשׁ טוֹב לְעַמּוֹ כְּפַעַם בְּפַעַם? וְתִיקַר נַפְשָׁם בְּעֵינֶיךָ לְדַבֵּר עַל לִבָּם דְּבָרִים טוֹבִים וְנִחוּמִים, בְּפִקּוּדֵי ה׳ יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב דָּוֶה וְכוֹאֵב. וְאַל תִּדְאַג עַל עוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלְּךָ בִּרְשׁוּתְךָ, אֱזוֹר כְּגֶבֶר חֲלָצֶיךָ וְהָיִיתָ זָרִיז וְנִשְׁכָּר לְפָרֵשׁ לָהֶם עַל פִּי ה׳, אֶת אֲשֶׁר תַּעֲלֶה מְצוּדַת שִׂכְלְךָ. כִּי אִם תֹּאמַר לִדְאֹג עַל דְּבָרִים שֶׁאֵין בְּיָדְךָ לְתַקְּנָם, אֵין קֵץ לַעֲמָלְךָ וּלְדַאֲגוֹתֶיךָ. קוּם עֲשֵׂה כִּי עָלֶיךָ הַדָּבָר! וְאִם יִקָּלוּךָ וִיבַזּוּךָ לֵאמֹר ״מַה יּוֹשִׁיעֲנִי זֶה?״ — הֱיֵה כְּמַחֲרִישׁ וּמְקוֹמְךָ אַל תַּנַּח. וּכְדַבְרָם אֲלֵי יוֹם יוֹם, אָמַרְתִּי: ״הֲלֹא מוּנַּע בָּר יִקְבּוּהוּ לְאוֹם״, אוֹסִיף שְׁנִית יָדִי כְּפַעַם בְּפַעַם, לַעֲרֹךְ שֻׁלְחָן בַּמִּדְבָּר, כִּי יִהְיֶה תּוֹעֶלֶת דְּבָרַי אֲלֵיהֶ כְּשֻׁלְחָן עָרוּךְ לָרַבִּים, מַצָּע לָרַבִּים — ״הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה״ (שיר השירים ג:ז).

ו יְקָרָה מִפְּנִינִים תּוֹרַת ה׳, כִּי אִם יֵשׁ זָהָב וְרָב פְּנִינִים לְפִיהֶן תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וּמַחֲלָתוֹ, כָּל הַיּוֹם דָּוֶה וְדוֹאֵג עַל אֲשֶׁר לֹא הִשִּׂיגָה יָדוֹ פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם מִמַּה שֶּׁבְּיָדוֹ, וְלֹא יִשְׁקוֹט הָאִישׁ עַד אִם אֲשֶׁר כִּלָּה בַּהֶבֶל יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו בַּבֶּהָלוֹת, כְּמִשְׁפַּט כָּל נִבְהָל לַהוֹן אֲשֶׁר כַּמָּה תְּלָאוֹת וְצָרוֹת צְרוּרוֹת עַל שִׁכְמוֹ. לֹא כֵן דִּבֶּר ה׳, כִּי הֵמָּה הִנִּיחוּ לָעֲיֵף כְּמַיִם קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֲיֵפָה לֹא יֵיעַף וְלֹא יִיגָע, וְזֹאת הַמַּרְגּוֹעַ, כִּי דַּדֵּיהָ יְרַוֵּךְ בְּכָל עֵת לְמְצוֹא בָּהּ דְּבָרִים חֲדָשִׁים אֲשֶׁר אֹזֶן לֹא שָׁמְעָה וְעַיִן לֹא רָאָתָה, וַעֲרָבִים דִּבְרֵי דוֹדִים לַמְּבַקְּשִׁים לְהִתְפַּסּוֹת בְּשִׂמְלָה חֲדָשָׁה, עַד כִּי יֹאמַר הָרוֹאֶה ״רְאֵה זֶה חָדָשׁ הוּא״ לֹא שָׁעָרוּ הַקַּדְמוֹנִים. וְאִם מִצַּד רוֹעַ הַסֵּדֶר שֶׁל דּוֹר תַּהְפּוּכוֹת חַם לִבּוֹ בְּקִרְבּוֹ, בִּרְאוֹתוֹ כִּי אֵין בְּיָדוֹ לְתַקֵּן וְלִגְדּוֹר בֶּדֶק בֵּית יִשְׂרָאֵל כִּי רַב הוּא, זֹאת נֶחָמָתִי בְעָנְיִי לִדְרוֹשׁ מֵעַל סֵפֶר ה׳, לִהְיוֹת שַׁעֲשׁוּעַי בּוֹ יוֹם יוֹם, וּדְאָגָה בְלֵב יְסֵיחֶנָּה מִן הַבְּלֵי הָעוֹלָם וְיַעְתִּיקֶהָ אֶל עֲמַל הַתּוֹרָה הַמְשַׂמַּחַת לֵב אָדָם, וְסָרָה קִנְאַת אֶפְרַיִם (ישעיה יא:יג).

ז יָקָר שִׂפְתֵי דָעַת (משלי כ:טו) בָּרוּר מִלֵּלוּ, לְהוֹצִיא מִן הַשָּׂפָה וְלַחוּץ כָּל אוֹצָר טָמוּן בְּחַדְרֵי לִבּוֹ, לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קָשׁוֹ״ת וּדְבָרִים סְתוּמִים שֶׁבַּתּוֹרָה אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ, מְגַלֶּה צְפוּנוֹת וּמַטְמוֹנוֹת אֲשֶׁר לֹא נִגְלוּ כִּי אִם לִיחִידֵי הַדּוֹר וְלַשָּׁרִידִים אֲשֶׁר ה׳ קוֹרֵא וְנָתַן בָּהֶם לֵב מֵבִין וּלְשׁוֹן לְמוּדִים בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז. אַךְ בַּדּוֹרוֹת הַלָּלוּ נִנְעֲלוּ שַׁעֲרֵי חָכְמָה וְהֵמָּה סְגוּרִים מַה שֶּׁפָּתַח ה׳, כִּי אִם ה׳ יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה לְאֵיזֶה אִישׁ יָדוּעַ וְיָשֵׂם דָּבָר בְּפִיו לֵאמֹר: ״כֹּה תְדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״, הֵמָּה סוֹגְרִים דַּלְתוֹת שְׂפָתָיו וּבְהֶכְרֵחַ יָשִׂים יָד לְפֶה, כִּי לְדַעְתָּם שֶׁבָּחַר ה׳ בְּמֹה שֶׁהֵם בּוֹחֲרִים, וְכָל שֶׁאֵין רוּחָם נוֹחָה הֵימֶנּוּ גַּם רוּחַ הַמָּקוֹם אֵינָהּ נוֹחָה הֵימֶנּוּ. וְאֵין הַדָּבָר כֵּן, כִּי עַל הָרוֹב גַּם רוּחָם אֵין נוֹחָה בְּמַה שֶׁהֵם בּוֹחֲרִים, כִּי רוֹב הַבְּחִירוֹת הֵם קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ וְאֵין רְצוֹנוֹ רַק לְסָתוֹר דַּעַת חֲבֵרוֹ לְבִלְתִּי הֱיוֹת לַחֲבֵרוֹ קוֹרַת רוּחַ בִּבְחִירָתוֹ. וְהַבְּחִירָה תְּלוּיָה בְּדָבָר נָלוֹז כִּי כָל אֶחָד בּוֹחֵר קְרוֹבוֹ אוֹ מְיֻדָּעוֹ, בֵּין שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי לְמִלְאכֶת ה׳ אוֹ לֹא, כְּמַעֲשֶׂה שֶׁל יְהוֹשֵׁעַ בֶּן גַּמְלָא (יבמות סא.). וּלְעוֹלָם אֵינָן בּוֹחֲרִים הָאָדָם לְמַלְאכְתּוֹ הָרְאוּיָה לוֹ, כִּי מִיּוֹם שֶׁגָּבְרָה אֻגְרוֹפָהּ שֶׁל חֲנֻפָּה וְנַסּוּת רוּחַ שֶׁיָּרְדוּ לָעוֹלָם לֹא נִכָּר רָשׁ לִפְנֵי שׁוֹעֵ, וְאַף אִם הַכֹּל מוֹדִים כִּי זֶה הָאִישׁ אֲשֶׁר אָמַר ה׳ הוּא יִשְׁלַח גְּלוּתִי מִבּוֹר הַתְּלָאוֹת וְתוֹרָתִי נָתַתִּי בְּקִרְבּוֹ לְשַׁמֵּחַ בָּהּ הָעָם הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ, הֵמָּה יִמְאָסוּ בּוֹ וּמְטִילִין בּוֹ דֹּפִי וּמַרְחִיקִין בְּזִרּוֹעַ אֶת אֲשֶׁר קֵרֵב ה׳, וְדָבֵק לְחִכּוֹ לְשׁוֹן לְמוּדִים אֲשֶׁר נָתַן לוֹ ה׳. וְאוֹמְרִים לָעֵץ ״אָבִי אָתָּה״, שׁוֹמוּ שָׁמַיִם עַל עַם עִוֵּר וְעֵינַיִם יֵשׁ, אֲשֶׁר מִשְׁפָּטוֹ כְּנֶגֶד הַחוֹשׁ לְהַכְחִישׁ הַיָּדוּעַ לוֹ לְעַצְמוֹ. עַל כֵּן אָמַרְתִּי: יִהְיֶה מַה שֶּׁיִּהְיֶה, הִנֵּה בְּמָקוֹם לְשׁוֹנִי עֵט סוֹפֵר מָהִיר נָתַן לִי ה׳, לִכְתֹּב בְּעֵטִי אֲשֶׁר אִתִּי מִמַּה שֶׁחָנַן אוֹתִי אֱלֹהִים, לְהוֹצִיא הַיַּיִן הַמְשֻׁמָּר בַּעֲנָבָיו מִכֶּרֶם אֲשֶׁר הָיָה לִשְׁלֹמֹה.

ח יָקָר יוֹתֵר מִמֶּנִּי (אסתר ו:ו) — חַנֵּנִי אֱלֹהִים, וְכִי יֵשׁ לִי כָּל אוֹצָר חֶמְדָּה בְּפֵרוּשִׁים וּדְרוּשִׁים חֲדָשִׁים גַּם יְשָׁנִים, צָפַנְתִּי לִירֵאֵי ה׳ וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ, אוֹהֲבֵי הָאֱמֶת וּמוֹדִים עָלָיו. הֵמָּה יְנַחֲמוּנִי מֵעִצְבוֹן יָדַי, וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יִדְרוֹשׁוּן לֵאמֹר: ״קוּם כִּי עָלֶיךָ הַדָּבָר!״, יַעַן כִּי בַּעֲוֹנֵינוּ מִיּוֹם לְיוֹם תּוֹרַת אֱמֶת הָלוֹךְ וְחָסוֹר, וְהַלְּבָבוֹת מִתְמַעֲטִין, וְהָאֱמֶת נֶעְדֶּרֶת, וְחַכְמֵי הַדּוֹר אֲשֶׁר קָטְנָם עָבָה מִמָּתְנֵי בְּשָׂכָל יָשְׁבוּ. וְהָיִיתָ כְּאַחַד מֵהֶם, וַאֲרֻשַּׁת שְׂפָתֶיךָ בַּל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעָלָיו בִּהְיוֹת לְאֵל יַד שִׂכְלְךָ לְהוֹצִיא יַיִן הֲרֻקָּח מֵעִנְּבֵי שִׂכְלְךָ. עַל כֵּן עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמָדָה כְּפַעַם בְּפַעַם לְחַבֵּר עַל הַתּוֹרָה בֵּאוּר יָקָר, מִמֶּנּוּ פְּנֵה מִמֶּנּוּ יָתֵד שֶׁהַכֹּל תָּלוּי בּוֹ, כִּי בּוֹ כְּלוּלִים בֵּאוּר הַרְבֵּה דְּבָרִים סְתוּמִים וַחֲתוּמִים אֲשֶׁר בָּהֶם בָּאוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים לִלְקֹט וְלֹא מָצְאוּ בֵּאוּר מַסְפִּיק וּטְעָמִים מַסְפִּיקִין. וְכֵן נִכְלְלוּ בּוֹ הַרְבֵּה דִּבְרֵי מוּסָר לְאוֹהֲבֵי הַתּוֹכָחָה וּמוּסַר כְּלָמוֹת, וְיִהְיֶה תּוֹעֶלֶת חִבּוּר זֶה יָקָר מְאֹד לַמּוֹדִים עַל הָאֱמֶת, אֲשֶׁר עַל כֵּן קָרָאתִיו ״כְּלִי יָקָר״, כִּי כָל הַקּוֹרֵא בּוֹ יַעֲנֶה וְיֹאמַר: ״הֲבֵן יָקִיר לִי אֶפְרַיִם״ (ירמיה לא:יט).

ט יָקְרוּ רַעְיֵךְ אֵל (תהלים קלט:יז) אֲשֶׁר מָסְרוּ נַפְשָׁם עַל תּוֹרַת ה׳, לִהְיוֹת עֲמָלָם בָּהּ יוֹמָם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבָּתוּ, מִלְּהוֹצִיא לָאוֹר תַּעֲלוּמוֹת חָכְמָה כְּפָלַיִם לְתוּשִׁיָּה — פְּשָׁטִים וּדְרוּשִׁים חֲדָשִׁים מְשַׁמְּחִים אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים, וְתוֹכוֹ רָצוּף אַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת וְתוֹכַחַת מְגֻלָּה. הִנֵּה אָנֹכִי שְׁלֹמֹה אֶפְרַיִם בֶּן לַאֲדוֹנִי אָבִי הַנָּאוֹן מוהר״ר אַהֲרֹן זצ״ל, הַטָּרוּד וְהַנִּגְרָךְ זֶה יָמִים רַבִּים. רֹב נֶחָמָתִי בְּעָנְיִי הָיְתָה הָעֹסֶק בְּחִבּוּר כַּמָּה סְפָרִים, כִּי בְּיַלְדוּתִי חִבַּרְתִּי סֵפֶר ״עִיר גִּבּוֹרִים״, וּבְבוֹאִי

קָצָת בַּיָּמִים יוֹתֵר חִבַּרְתִּי סֵפֶר "עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם", וְרֹב עִסְקֵי הָיָה בְּחִבּוּר "רִבְבוֹת אֶפְרַיִם" אֲשֶׁר לְגֶדֶל כַּמּוּתוֹ אֵין בְּיָדִי דֵּי הָשִׁיב אוֹתוֹ לִמְלֹאכֶת הַדְּפוּס מֵחֲמַת חֶסְרוֹן כִּיס.הִנֵּה כָּעֵת בִּשְׁנַת שס"א לפ"ק קָדֶם יְמֵי הַפּוּרִים נָפַלְתִּי לְמִשְׁכָּב בְּחֹלִי מְסֻכָּן כַּמָּה שָׁבוּעוֹת, עַד שֶׁהוֹסִיפוּ לִי שֵׁם שְׁלֹמֹה. וּבְחָמְלַת ה' הוֹצִיאַנִי מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה לְהַחֲיוֹת אוֹתִי כַּיּוֹם הַזֶּה. נָדַרְתִּי לַה' וַאֲשַׁלְּמָה לְחַבֵּר חִבּוּר זֶה לִכְבוֹד ה' וְתוֹרָתוֹ וּלְגַלּוֹת מַצְפוּנָיו. וּמַנְהִיגֵי שָׁלוֹשׁ אַרְצוֹת יצ"ו הַיּוֹשְׁבִים רִאשׁוֹנָה בְּמַלְכוּת שָׁמַיִם, נוֹדָעִים בַּשְּׁעָרִים לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה, מִפִּיהֶם הֶחֱזִיקוּ בְּיָדִי וּמִפִּיכֶם סִיְּעוּ לִמְלֹאכֶת הַדְּפוּס. יְשַׁלֵּם ה' פָּעֳלָם וּמַשְׂכֻּרְתָּם שְׁלֵמָה. וּקְרָאתִיו "כְּלִי יְקָר" עַל שֵׁם "חֲבֵן יַקִּיר לִי אֶפְרַיִם" (ירמיה לא:יט), וּפָסוּק "כְּלִי יְקָר שִׁפְתֵי דָעַת" אָמְרוּ שְׁלֹמֹה (משלי כ:טו), וּבָזֶה נִכְלְלוּ בּוֹ שְׁנֵי שְׁמוֹתַי. וּבְהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת כְּשֶׁהָיָה נִרְאֶה בְּעֵינַי מַעֲלַת הַפֶּשֶׁט הַהוּא עַל זוּלָתוֹ, כָּתַבְתִּי בּוֹ "וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר" כִּי הָאֱמֶת כֵּן הוּא. וּמֵעֵט מִזְעָר אֲנִי מֵבִיא לִפְעָמִים דַּעַת מְפָרְשִׁים אֲחֵרִים וְכָתַבְתִּי עַל זֶה לְשׁוֹן "וְיֵשׁ אוֹמְרִים".

וּמַה שֶּׁלֹּא הִזְכַּרְתִּי בְּפֵרוּשׁ אוֹתוֹ מְחַבֵּר, לְפִי שֶׁרָאִיתִי שַׁעֲרוּרְיָה בְּדִבְרֵי רֹב הַמְפָרְשִׁים הַנִּגְשִׁים לְבָאֵר הַתּוֹרָה, שֶׁכְּמֵעֵט אֵין חָדָשׁ בְּפִיהֶם, וּבְרֹב מְקוֹמוֹת שֶׁנִּמְצָא בּוֹ אֵיזֶה פֶּשֶׁט הַקָּרוֹב לִשְׁמוֹעַ, נִמְצָא אוֹתוֹ פֶּשֶׁט בְּכַמָּה מְפָרְשִׁים. לֹא יָדַעְתִּי אִם כֻּלָּם לָדָבָר אֶחָד נִתְכַּוָּנוּ אוֹ אִם קְצָתָם נִתְעַטְּפוּ בְּטַלִּית שֶׁאֵינוֹ שֶׁלָּהֶם. עַל כֵּן לֹא יָדַעְתִּי לִזְכֹּר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ כִּי אוֹמָרָיו רַבִּים, וְאָטוּ כִּי רוֹכְלָא לְחִשּׁוּב וְלֵיזֵל לִזְכֹּר כָּל אוֹמָרָיו? עַל כֵּן אָמַרְתִּי סְתָם "וְיֵשׁ אוֹמְרִים". אַךְ בְּמָקוֹם שֶׁלֹּא מָצָאתִי אוֹתוֹ עִנְיָן כִּי אִם בְּמָקוֹם אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם, כָּתַבְתִּי שֵׁם אוֹמְרוֹ.

וּמִכָּל מָקוֹם אָמַרְתִּי לְקַצֵּר בִּדְבָרִים שֶׁל אֲחֵרִים קְצוּר מֻפְלָג שֶׁלֹּא לְהַרְחִיב סִפְרֵי מִן דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא עָמַלְתִּי בָּהֶם, וְכָל דְּבָרֵי קְרוֹבִים לִפְשׁוּטוֹ מְאֹד, וְלִפְעָמִים יֵשׁ בָּהֶם גַּם קְצָת רָמֶז כִּי כֵן רָאִיתִי בְּכָל הַמְפָרְשִׁים. וְזֶה חֶלְקִי מִן עֲמָלִי, וְהַמְלָאכָה נָכוֹנָה בְּיַד שְׁלֹמֹה.

י יְקַר רָאַתָה עֵינִי, כִּי עוֹד חָזוֹן לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' לְרַחֵם עֲנֵיֵי עַמּוֹ הַנְּפוֹצִים בְּכָל קַצְוֵי אֶרֶץ וְיָם וְחוֹקְים וְהוֹלְכִים מִדֶּחִי אֶל דֶּחִי, וְיָמִים רַבִּים לְיִשְׂרָאֵל בְּכוּר הַתְּלָאוֹת הַמְּצָרֵף וּמְזַקֵּק כַּבּוֹר סִיגֵינוּ. וְאִם כְּפִי מִיעוּט הַשָּׂגָתֵנוּ אֵין אֹתָנוּ יוֹדֵעַ עַד מָה קֵץ הַתְּלָאוֹת וְהַפְּלָאוֹת, אֵל ה' הוּא יוֹדֵעַ כִּי לְטוֹבָה חָשְׁבָה הָאֱלֹהִים – בַּהֲדֵי כַּבְשֵׁי דְרַחֲמָנָא לָמָּה לִי? הֲלֹא יָקִים ה' דְּבָרוֹ הַטּוֹב אֲשֶׁר דִּבֶּר עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּהַגִּיעַ הַתּוֹר הַקָּצוּב אוֹ בְּהֵיטִיב יִשְׂרָאֵל דְּרָכָיו, כִּי יִרְאוּ כִּי אָזְלַת יָד וְהַצָּרוֹת מִתְגַּבְּרוֹת – מִי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר לֹא יִרְאֶה וְאֵיזֶהוּ הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תֵעָנֶה? יָשִׁיב אֶל לִבּוֹ לָשׁוּב אֶל ה' בְּכָל לֵב. גַּם ה' יִתֵּן הַטּוֹב, יָשׁוּב נִדְחֵי עַמּוֹ וְיָרוּם קֶרֶן מְשִׁיחוֹ אֲשֶׁר קַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם (דברים לג:יז).

פרק א

א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ. מַה שֶּׁהִתְחִיל הַתּוֹרָה בְּבֵי"ת, לְפִי שֶׁבְּכָל סֵפֶר קֹהֶלֶת מִדָּמֶה שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ הַתּוֹרָה לַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁאֵין מַהֲלָכָהּ כִּי אִם בְּשֶׁלֹשׁ רוּחוֹת, כְּצוּרַת הַבֵּי"ת הַפְּתוּחָה לַצָּפוֹן, וּתְתִינָתָהּ עַל יְדֵי מֹשֶׁה שֶׁפָּנָיו כַּחַמָּה. וְאוּלַי הַטַּעַם שֶׁלְּפִי שֶׁהַיֵּצֶר הָרַע הַמִּתְנַגֵּד אֶל הַתּוֹרָה בָּא מִצָּפוֹן וְהוּא פּוֹרֵץ גֶּדֶר הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב:כ) "וְאֶת הַצְּפוֹנִי אַרְחִיק מֵעֲלֵיכֶם", וְכֵן הַזָּהָב אֲשֶׁר מִצָּפוֹן יֶאֱתֶה מִתְנַגֵּד אֶל הַתּוֹרָה, וְעַל הָרֹב הֵם בּוֹרְחִים זֶה מִזֶּה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט:עא) "טוֹב לִי כִּי עֻנֵּיתִי לְמַעַן אֶלְמַד חֻקֶּיךָ". וְאֵין כָּאן מְקוֹמוֹ לְדַבֵּר מִזֶּה יוֹתֵר. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ עוֹד עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ט:א) "חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ", עַל כֵּן הִתְחִיל חָכְמַת הַתּוֹרָה בְּבֵי"ת, כִּי הִיא גְּבֶרֶת הַבַּיִת הַכְּלָלִי.

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים. מִן הָרָאוּי הָיָה לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה בְּשֵׁם "אֱלֹהִים", עַד שֶׁהֵצְרִכוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה ט ע"א) לְשַׁנּוֹת לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ וְלִכְתֹּב "אֱלֹהִים בָּרָא בְּרֵאשִׁית". וְעַל זֶה נָתְנוּ הַמְפָרְשִׁים טַעַם לִשְׁבָח, לְפִי שֶׁמִּצִּיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אִי אֶפְשָׁר לְהַשִּׂיג כִּי אִם מִצַּד דְּרָכָיו וּפְעֻלּוֹתָיו וּמַעֲשֶׂה יָדָיו אֲשֶׁר בָּרָא, הֵמָּה יְעִידוּן יַגִּידוּן, יִתְּנוּ עֵדוּת נֶאֱמָנָה עַל מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. לְכָךְ נָקַט תְּחִלָּה "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" וְאַחַר כָּךְ נוֹדַע "אֱלֹהִים". וְקָשֶׁה עַל זֶה דַּהֲוָה לֵיהּ לְמִכְתַּב "בָּרָא אֱלֹהִים בְּרֵאשִׁית", כִּי כָל מַה שֶּׁיָּכוֹל לְהַקְדִּים הַשֵּׁם הַדִּין נוֹתֵן לְהַקְדִּימוֹ, שֶׁהֲרֵי אֵין מְצִיאוּת הַשֵּׁם תָּלוּי בִּידִיעַת הַדְּבָרִים הַמֻּקְדָּמִים בַּיְצִירָה, אֲשֶׁר עַל זֶה מוֹרָה מִלַּת "בְּרֵאשִׁית" לְדַעַת רֹב הַמְפָרְשִׁים.

וְעוֹד שֶׁבַּעַל הָעֲקֵידָה סָמַךְ פֵּרוּשׁ זֶה עַל הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה א:יב) הָאוֹמֵר "וְעַנְוָתְךָ תַּרְבֵּנִי" (תהלים יח:לו). מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם מַזְכִּיר שְׁמוֹ תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ מַעֲשָׂיו, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשֶּׁהִזְכִּיר מַעֲשָׂיו הוּא מַזְכִּיר שְׁמוֹ. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן: מַהוּ עַנְוָתָנוּתוֹ בָּזֶה? וּמַהוּ זֶה שֶׁאָמַר "תַּרְבֵּנִי" – בַּמָּה הִרְבָּה וְהִגְדִּיל אוֹתָנוּ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר כִּי רַשִׁ"י רָצָה לְתַקֵּן כָּל זֶה בְּמַה שֶׁאָמַר "אֵין הַמִּקְרָא אוֹמֵר אֶלָּא דְּרָשֵׁנִי, בְּשְׁבִיל הַתּוֹרָה וְיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית" וְכוּ'. רוֹצֶה לוֹמַר, לְפִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְהַכִּיר מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כִּי אִם עַל יְדֵי הַתּוֹרָה וְיִשְׂרָאֵל, עַל כֵּן נִקְרְאוּ רֵאשִׁית, כִּי שְׁנֵיהֶם הַקְדָּמָה לָבֹא עַל יָדָם לִידֵי הַכָּרַת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי הַתּוֹרָה מְפָרְסֶמֶת אֱמוּנַת הַחִדּוּשׁ וֶאֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְיִשְׂרָאֵל גַּם הוּא יָדַע לְפָרְסֵם מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִצַּד הַקַּבָּלָה שֶׁקִּבְּלוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁרָאָה אֶת הָעוֹלָם חָרֵב וּבָנוּי, וְהוּא עַד נֶאֱמָן בְּחִדּוּשׁ הָעוֹלָם אֲשֶׁר הוּא מוֹפֵת עַל מְחַדְּשׁוֹ, וְנִתְפַּשְׁטָה קַבָּלָה זוֹ בְּזֶרַע אַבְרָהָם יִצְחָק וְיִשְׂרָאֵל.

וְיֵשׁ עוֹד דֶּרֶךְ שְׁלִישִׁי, אֲבָל אֵין כָּל אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד עָלָיו, וְהוּא לְהַכִּיר מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִתּוֹךְ הַחֲקִירָה וּידִיעַת כָּל הַנִּמְצָאִים שֶׁבְּכָל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת,

וְזֶה סִדְרָם: מִתְחִלָּה צָרִיךְ הַחוֹקֵר לְהִתְבּוֹנֵן בְּמַהוּת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, כִּי הִיא הַחֲקִירָה הַקַּלָּה שֶׁבָּעוֹלָם. וְאַחַר יְדִיעַת מַהוּתָם יִתְבּוֹנֵן גַּם בְּמַהוּת הַנִּבְרָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הָאֶמְצָעִי. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה דֶּרֶךְ סֶלָּם הִשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמַּדְרֵגוֹת לִידִיעַת מַהוּת הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לִידַע וּלְהַשִּׂיג כִּי יֵשׁ אֱלוֹהַּ נִמְצָא רוֹכֵב עַל כֻּלָּם אֲשֶׁר סִדְּרָם עַל זֶה הָאֹפֶן, כַּמַּרְאֶה אֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב בְּאַרְבַּע שְׁלִיבוֹת הַסֻּלָּם שֶׁהָיָה "מֻצָּב אַרְצָה" (בראשית כח:יב) – הַיְנוּ הַשָּׁגַת הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן. "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" – זֶהוּ הָעוֹלָם הַתִּיכוֹן. "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ" – זֶהוּ הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן. "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" – כִּי אָז הִשִּׂיג עַל הַשְּׁלֵמוּת מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ.

אָמְנָם דֶּרֶךְ חֲקִירָה זוֹ, לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ לָבֹא בְּסוֹד אֱלוֹהַּ מִתּוֹךְ הֱיוֹת הָאָדָם עוֹבֵר בְּעֵמֶק עָכוֹר הָעוֹלָם הַחָמְרִי הַלָּזֶה. עַל כֵּן דַּי לָאָדָם כְּשֶׁיַּשִּׂיג מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ מִצַּד הַקַּבָּלָה כָּאָמוּר וּמִצַּד הַתּוֹרָה כָּאָמוּר. וְעַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צא.) שֶׁהַמַּחְתּוֹנִים מַזְכִּירִין שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ אַחַר שְׁתֵּי תֵבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו:ד) "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה'". אֲבָל הָעֶלְיוֹנִים אֵינָן מַזְכִּירִין הַשֵּׁם כִּי אִם לְאַחַר שְׁלֹשָׁה תֵבוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ו:ג) "קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ ה'". לְפִי שֶׁהָעֶלְיוֹנִים כֹּחַ שִׂכְלָם זַךְ וְנָקִי וְנָקֵל לָהֶם לַעֲמֹד עַל מַהוּת חֲקִירַת שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ, עַל כֵּן אֵינָן רַשָּׁאִין לְהַזְכִּיר הַשֵּׁם כִּי אִם אַחַר שָׁלֹשׁ קְדֻשּׁוֹת, דְּהַיְנוּ שֶׁיַּשְׂכִּילוּ תְּחִלָּה בְּמַהוּת כָּל נִמְצָאֵי מַטָּה וְיָבִינוּ מְקוֹם מוֹצָאָם, וְעַל יְדֵי זֶה יְקַדְּשׁוּהוּ יִתְבָּרַךְ לְמַטָּה. וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לְהָבִין בְּמַהוּת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הַתִּיכוֹן, וְיקַדְּשׁוּהוּ יִתְבָּרַךְ לְהַמְלִיכוֹ גַּם עֲלֵיהֶם. וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לְהָבִין גַּם בְּמַהוּת עַצְמוּתָם, וּמִשָּׁם יַעֲלוּ לְהַשָּׂגַת שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ. עַל כֵּן אֵין מַזְכִּירִין הַשֵּׁם עַד אֲשֶׁר יְקַדְּשׁוּהוּ יִתְבָּרַךְ לְהַמְלִיכוֹ גַּם עֲלֵיהֶם, דְּהַיְנוּ לְהָבִין בְּכָל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ. אֲבָל הַתַּחְתּוֹנִים שֶׁאֵין שִׂכְלָם זַךְ כָּל כָּךְ וְאֵין כָּל אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד עַל חֲקִירָה זוֹ כִּי רַבָּה הִיא, עַל כֵּן דַּי לָהֶם לָבוֹא לִידֵי הַכָּרַת מְצִיאַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחַר שְׁתֵּי תֵבוֹת "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל". כִּי "שְׁמַע" הַיְנוּ לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַמְפֹרָסֶמֶת אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. "יִשְׂרָאֵל" הַיְנוּ הַקַּבָּלָה שֶׁנִּתְפַּשְׁטָה בְּיִשְׂרָאֵל מִן אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד אַבְרָהָם שֶׁהָיָה מַכְרִיז וּמְפָרְסֵם אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד:ז). וּמִמֶּנּוּ נִתְפָּרְסֵם אֱלֹהוּתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּכָל זֶרַע יִשְׂרָאֵל וִיהוּדָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים עו:ב) "נוֹדָע בִּיהוּדָה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל גָּדוֹל שְׁמוֹ". לְכָךְ נֶאֱמַר "בְּרֵאשִׁית בָּרָא" וְאַחַר כָּךְ "אֱלֹהִים", רָמַז לִשְׁלֹשְׁתָּן, כִּי "בְּרֵאשִׁית" הַיְנוּ יִשְׂרָאֵל וְהַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית, וְעַל יְדֵי הַבְּרִיאָה נוֹדַע אֱלֹהִים. וְזֶהוּ דֶּרֶךְ עֲנָוָה שֶׁהִקְדִּים בְּרֵמֶז שֵׁם שֶׁל יִשְׂרָאֵל לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ, וְהוּא בֶּאֱמֶת תִּפְאֶרֶת יָקָר וּגְדֻלָּה לְיִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וְעַנְוָתְךָ תַּרְבֵּנִי". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעֲנָוָה זוֹ הִיא מַה שֶּׁנִּתְעַסֵּק בִּתְחִלָּה בְּצָרְכֵי עוֹלָמוֹ וְאַחַר כָּךְ פָּרְסֵם שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ.

אָמַר רַבִּי יִצְחָק: לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה וְכוּ', אֶלָּא כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ הָאוּמּוֹת לְעַמִּים אַתֶּם וְכוּ'. וְקָשֶׁה, וּמַה בְּכָךְ אִם יֹאמְרוּ "לְעַמִּים אַתֶּם"? וְכִי בַּעֲבוּר זֶה יִשָּׁנֶה סֵדֶר הַתּוֹרָה? תְּשׁוּבָה לָזֶה: לְפִי שֶׁדָּבָר זֶה גּוֹרֵם כְּפִירָה בָּעֻקָּר, כִּי יֹאמְרוּ "לֵית דִּין וְלֵית דַּיָּן" וְ"כָּל דְּאַלִּים גָּבַר", כִּי אִלּוּ הָיָה לָעוֹלָם מַנְהִיג הַמְסַדֵּר עִנְיָנוֹ מוֹצָאוֹ וּמוֹבָאוֹ, לָמָּה לֹא מִיחָה בָּכֶם כְּשֶׁלָּקַחְתֶּם בִּזְרוֹעַ דֶּרֶךְ לִסְטִיוּת אַרְצוֹת שִׁבְעָה אוּמּוֹת. כִּי מִטַּעַם זֶה לֹא נָחֲתָם גְּזַר דִּינָן שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל כִּי אִם בַּעֲבוּר הַגָּזֵל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כח:כד): "גּוֹזֵל אָבִיו וְאִמּוֹ וְאוֹמֵר אֵין פָּשַׁע, חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית", כִּי מַה שֶּׁחִטְא זֶה גָּדוֹל מִזּוּלָתוֹ אֵינוֹ בַּעֲבוּר עֶצֶם הַחֵטְא כִּי אִם בַּעֲבוּר הָרָעָה הַנִּמְשֶׁכֶת מִמֶּנּוּ, שֶׁהַחוֹטֵא בְּגָזֵל לֹא יָשִׂים אָשָׁם בְּנַפְשׁוֹ וְיֹאמַר "אֵין פָּשַׁע" כִּי אֵין אֱלֹהִים שׁוֹפְטִים בָּאָרֶץ, וְעַל כֵּן הוּא חָבֵר לְאִישׁ מַשְׁחִית, רְצוֹנוֹ לוֹמַר לְדוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (בראשית ו:יב): "כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ", כִּי גַּם הֵמָּה כָּפְרוּ בָּעֻקָּר וְאָמְרוּ (איוב כא:טו): "מַה שַּׁדַּי כִּי נַעַבְדֶנּוּ" וְגוֹ'. וְזֶה הַחֵלֶם לַעֲשׂוֹת חָמָס וְגָזֵל בָּאָרֶץ. וּלְפִי שֶׁמְּנִיעַת הַגָּזֵל יְסוֹד לְכָל הָאֱמוּנָה, עַל כֵּן הִקְדִּימוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהִזְהִיר עָלָיו בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב:ב), כִּי שָׁם נֶאֱמַר "מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם צֹאן" (שמות יב:כא) – מְשֶׁלָּכֶם לְהוֹצִיא הַגָּזוּל, כֵּן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים. וְכֵן יִצְחָק כְּשֶׁצִּוָּה לְהָבִיא לוֹ שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים, אֶחָד לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ קָרְבַּן פֶּסַח, אָמַר "וְצוּדָה לִי צַיִד" (בראשית כז:ג), פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מִן הַהֶפְקֵר וְלֹא מִן הַגָּזֵל. וּלְפִי שֶׁעָשָׂו לְבָבוֹ לֹא כֵן יַדְמֶה, כִּי אִם לְצוּד צַיִד לְהָבִיא אֲפִלּוּ מִן הַגָּזֵל, עַל כֵּן סִבֵּב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא הֵבִיא כִּי אִם יַעֲקֹב שֶׁהָיָה נִזְהָר בְּגָזֵל. וְכֵן שׁוֹר שֶׁהִקְרִיב אָדָם הָרִאשׁוֹן, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עבודה זרה ח.) שֶׁהָיָה לוֹ קֶרֶן אֶחָד בְּמִצְחוֹ, לְהוֹרוֹת שֶׁלְּפִי שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן קֶרֶן אֶחָד, רְצוֹנוֹ לוֹמַר שֶׁהָיָה יְחִידִי בָּעוֹלָם וְלֹא הָיָה גּוֹזֵל מִשּׁוּם בְּרִיָּה, עַל כֵּן נִתְקַבֵּל קָרְבָּנוֹ. וְכָל זֶה כְּדֵי לְהַרְחִיק הַגָּזֵל וְהַלִּסְטִיוּת הַמֵּבִיא לִידֵי כְּפִירָה וּמִינוּת.

וּמַה שֶּׁאָמַר רַבִּי יִצְחָק "לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל" וְכוּ'. אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁלֹּא יִכְתֹּב בַּתּוֹרָה כְּלָל כָּל הַסִּפּוּר שֶׁמִּבְּרֵאשִׁית עַד "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" (שמות יב:ב), שֶׁהֲרֵי יֵשׁ בּוֹ צֹרֶךְ גָּדוֹל בְּסִפּוּר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם כִּי הוּא מְפָרְסֵם מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְסִפּוּר דּוֹר הַמַּבּוּל מְפָרְסֵם הַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ לְשָׁכָר וְעֹנֶשׁ, מִלְבַד מַה שֶּׁנִּכְתָּבוּ בּוֹ כַּמָּה מִצְוֹוֹת: אֲבָר מִן הַחַי לְנַתֵּק, וּמִילָה לְאַבְרָהָם, וְגִיד הַנָּשֶׁה עַל יֶרֶךְ יַעֲקֹב. אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר, מֵאַחַר שֶׁעִקַּר הַתּוֹרָה לִמְצוֹתֶיהָ נִתְּנָה, אִם כֵּן הָיָה לוֹ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה, וְסִפּוּר זֶה מִבְּרֵאשִׁית עַד "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" דַּי בָּזֶה כְּשֶׁיִּקָּבְעֶנּוּ בְּסוֹף הַתּוֹרָה. עַל זֶה בָּא כְּמִתָּרֵץ וְאָמַר: אִלּוּ הָיָה כּוֹתֵב כֵּן, הָיָה מֵעִיקָּרָא דִּדְיָנָא פִּרְכָא, וְהָיָה בָּזֶה נְתִינַת יָד לַפּוֹשְׁעִים לִפְקֹר עַל הַתּוֹרָה, וּבָקְרָאוּ "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם" כָּל שֶׁכֵּן דְּפָקַר טְפֵי, וְיֹאמְרוּ: "וַדַּאי מֹשֶׁה בְּדָא מִלְּבּוֹ מִצְוָה זוֹ, כִּי אֵיךְ יְצַוֶּה ה' בּוֹ עַל הַגָּזֵל בְּאָמְרוֹ 'מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם' מִשֶּׁלָּכֶם דַּוְקָא, וַהֲרֵי אַתֶּם לִסְטִים כִּי לְקַחְתֶּם אַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת וְלֹא מִחָה בָּכֶם ה'!" – כִּי אוּלַי לֹא יִקְרָא הַתּוֹרָה מֵרֹאשׁ וְעַד סוֹף. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַקְדִּים סִפּוּר חִדּוּשׁ הָעוֹלָם לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא עַל יְדֵי לִסְטִיוּת לָקְחוּ כִּי אִם בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט. זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (תהלים קיא:ו-ז): "כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם, מַעֲשֵׂה יָדָיו אֱמֶת וּמִשְׁפָּט, נֶאֱמָנִים כָּל פִּקּוּדָיו", כִּי עִקַּר הַגְּדָה זוֹ שֶׁהִגִּיד

כֹּחַ מַעֲשָׂיו לְעַמּוֹ הַכֹּל הָיָה כְּדֵי לְהוֹרוֹת שֶׁמַּעֲשֵׂה יָדָיו אֱמֶת וּמִשְׁפָּט, שֶׁהַתּוֹרָה וְהַלּוּחוֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים, וְהַצַּדִּיקִים שֶׁנִּבְרְאוּ בִּשְׁתֵּי יָדִים (שוח״ט תהלים קלט:ה) הַכֹּל בֶּאֱמֶת וּמִשְׁפָּט שֶׁהוּא מוֹנֵעַ הַלְסְטִיוּת, וְנֶאֱמָנִים כָּל פִּקּוּדָיו – הַפִּקּוּדִים אֲשֶׁר פָּקַד ה׳ עַל אַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת, כִּי בִּרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ נְתָנָה לָהֶם וּבִרְצוֹנוֹ יִתְבָּרַךְ נְטָלָהּ מֵהֶם, וַיִּפְקֹד הַמֶּלֶךְ ה׳ פְּקִידִים אֲחֵרִים עָלֶיהָ.

וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ, הֵצֶרְךְ לְהַתְחִיל הַתּוֹרָה מִבְּרֵאשִׁית לְפַרְסֵם אֱמוּנַת הַחִדּוּשׁ, כִּי זֶה יְסוֹד לְכָל הַתּוֹרָה, כִּי לוּ הוּנַח שֶׁהָעוֹלָם קַדְמוֹן – אֵין מָקוֹם לְקַבָּלַת הַתּוֹרָה הַבְּנוּיָה עַל יְסוֹד הַבְּחִירָה. עַל כֵּן הֵצֶרְךְ לְהַנִּיחַ הַיְסוֹד תְּחִלָּה.

ב וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ. מַאי דַּהֲוָה הֲוָה, וּמַה צֹּרֶךְ בִּידִיעָה זוֹ? וְנִרְאֶה לוֹמַר, לְפִי שֶׁמִּשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית וָהָלְאָה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׁנֶּה שׁוּם דָּבָר מִכְּמוֹת שֶׁהָיָה, וְצָפָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁעַל יְדֵי מַעֲשֵׂי הָרְשָׁעִים יַחֲזֹר הָעוֹלָם לְתֹהוּ וָבֹהוּ כְּמוֹ בְּדוֹר הַמַּבּוּל. וְכֵן בְּחָרְבַּן הַבַּיִת כְּתִיב (ירמיה ד:כג) ״רָאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תֹהוּ״, וְהוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁאִם יִקָּרֶה בִּזְמַן מִן הַזְּמַנִּים שֶׁעַל יְדֵי מַעֲשֶׂה הָרְשָׁעִים יַחֲזֹר הָעוֹלָם לְתֹהוּ, לֹא יִהְיֶה נֶחְשָׁב שִׁנּוּי בַּבְּרִיאָה אֶלָּא יַחֲזֹר הָעוֹלָם לְכְמוֹת שֶׁהָיָה, כִּי מִטְבָּעוֹ לִהְיוֹת תֹּהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ, וְעַל יְדֵי מַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֶפֶךְ טִבְעוֹ וּבָרָא הָאוֹר לַצַּדִּיקִים, וְעַל יְדֵי קִלְקוּל הַמַּעֲשִׂים יַחֲזֹר הָעוֹלָם לִכְמוֹת שֶׁהָיָה וְלֹא יִהְיֶה נִקְרָא שִׁנּוּי בַּבְּרִיאָה, כִּי תְּנַאי הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִם כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית. וּמִטַּעַם זֶה מִעֵט הָאוֹר וּגְנָזוֹ לַצַּדִּיקִים, כִּי לֹא אָדָם הוּא יִתְבָּרַךְ וְיִתְנָחֵם, אֶלָּא לְפִי שֶׁאִם רְשָׁעִים בַּחֹשֶׁךְ יִדְמּוּ בַּעֲבוּר קִלְקוּל מַעֲשֵׂיהֶם לֹא יִהְיֶה נֶחְשָׁב לְשִׁנּוּי בַּבְּרִיאָה. וְזֶהוּ דַּעַת הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה ב:ה) ״וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ״ – אִלּוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל רְשָׁעִים, ״וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר״ – אִלּוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים וְכוּ׳. מָה רָאָה בַּעַל הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה לְהוֹצִיא הַפְּסוּקִים מִפְּשׁוּטָם? וּלְפִי מַה שֶּׁפֵּרַשְׁנוּ דִּבְרֵי מִדְרָשׁ זֶה מְבֹאָרִים, כִּי פְּשׁוּטוֹ נִשְׁאָר בִּמְקוֹמוֹ וְהַדְרָשָׁה תִּדָּרֵשׁ גַּם מִפְּשׁוּטוֹ. וּמַה שֶּׁמַּסִּיק שָׁם ״וַעֲדַיִן אֵינִי יוֹדֵעַ בְּאֵיזוֹ מֵהֶם חָפֵץ, אִם בְּמַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל רְשָׁעִים״ וְכוּ׳ – תִּמְצָא מְבֹאָר בְּחִבּוּרִי הַקָּטָן הַנִּקְרָא ״אֹרַח לְחַיִּים״ בַּדְּרָשׁ שֶׁל רֹאשׁ הַשָּׁנָה וְיוֹם כִּפּוּר, עַיֵּן שָׁם.

ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר. כְּתִיב בְּפָרָשָׁה זוֹ חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן אוֹר, וּבְיוֹם הָרְבִיעִי כְּתִיב חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָאוֹר בְּתוֹסֶפֶת מ״ם, וְיֵשׁ בָּזֶה כַּוָּנָה נִפְלָאָה. וְזֶה כִּי מָצִינוּ לְרַז״ל שֶׁאָמְרוּ (חגיגה יב:) אוֹר שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן נִגְנַז, וְאֵיתָא לְמַאן דְּאָמַר הֵן הֵן הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ בְּיוֹם רִאשׁוֹן וְלֹא נִתְלוּ עַד יוֹם רְבִיעִי, וְנִרְאִין שְׁנֵי מִדְרָשִׁים אֵלּוּ כְּסוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה. וְהָאֱמֶת אֵינוֹ כֵּן, כִּי הַכֹּל מוֹדִים שֶׁאוֹר שֶׁל יוֹם רִאשׁוֹן הָיָה אוֹר גָּדוֹל וְנִגְנַז, וְאֵלּוּ הַמְּאוֹרוֹת שֶׁנִּתְלוּ בְּיוֹם רְבִיעִי אֵינָן עֶצֶם הָאוֹר אֶלָּא קִבְּלוּ אוֹרָם מִן נִיצוֹץ אוֹר הֶעָלְיוֹן שֶׁנִּבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן, לְכָךְ הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן אוֹר כִּי הוּא הָיָה עֶצֶם הָאוֹר, אֲבָל בַּמְּאוֹרוֹת שֶׁל יוֹם רְבִיעִי הִזְכִּיר בְּכָל אֶחָד מָאוֹר בְּתוֹסֶפֶת מ״ם לְהוֹרוֹת שֶׁקִּבְּלוּ אוֹרָם מִן אוֹר אַחֵר גָּדוֹל מֵהֶם כְּהוֹרַאַת הַמ״ם. וּלְפִי זֶה אֵין הַמְּדָרָשִׁים סוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה, כִּי אוֹר הָרִאשׁוֹן נִגְנַז לְדִבְרֵי הַכֹּל לַצַּדִּיקִים, וְהַמְּאוֹרוֹת שֶׁל יוֹם רְבִיעִי קִבְּלוּ נִיצוֹץ הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, וְאִם כֵּן וַדַּאי הֵן הֵן הַמְּאוֹרוֹת כִּי הַחֵלֶק כָּלוּל בְּהַכֹּל. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב גַּם כֵּן מַה שֶּׁנִּבְרָא וְנִגְנַז, וְזֶה פָּרוּשׁ יָקָר.

ה וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר יוֹם אֶחָד. מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר יוֹם רִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יא:) מַזְכִּירִין מִדַּת יוֹם בַּלַּיְלָה וּמִדַּת לַיְלָה בַּיּוֹם, לְהוֹצִיא מִלֵּב הַמִּינִים הָאוֹמְרִים שֶׁמֵּהַתְחָלָה אַחַת לֹא יֵצְאוּ שְׁנֵי הֶפֶכִים, וְעַל כֵּן גָּזְרוּ אוֹמֶר מִי שֶׁבָּרָא אוֹר לֹא בָרָא חֹשֶׁךְ. עַל כֵּן אָמַר ״וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר״, דְּהַיְנוּ לַיְלָה וְיוֹם, אַף עַל פִּי שֶׁנִּרְאִין הֶפֶכִין, מִכָּל מָקוֹם שְׁנֵיהֶם יוֹם אֶחָד, יוֹמוֹ שֶׁל אֶחָד, כִּי אֵל אֶחָד בָּרָא לִשְׁנֵיהֶם. וּפִרוּשׁ זֶה מְחֻיָּב יוֹתֵר מִן פֵּרוּשׁ רַשׁ״י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶחָד, שֶׁלֹּא נִבְרְאוּ הַמַּלְאָכִים עַד יוֹם שֵׁנִי, כִּי מַלְאָכִים לֹא נִזְכְּרוּ כָּאן, וּמַה עִנְיָן זֶה לְמַאֲמַר ״וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר״.

ו יְהִי רָקִיעַ. בַּחֲגִיגָה (יב) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר רַב: בְּשָׁעָה שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹלָם, הָיָה מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ כִּשְׁנֵי פְּקָעִיוֹת שֶׁל שְׁתִי, עַד שֶׁגָּעַר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהֶעֱמִידוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כו:יא) ״עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹפָפוּ וְיִתְמְהוּ מִגַּעֲרָתוֹ״. וְהַיְנוּ דְּאָמַר רֵישׁ לָקִישׁ: מַאי דִּכְתִיב (בראשית לה:יא) ״אֲנִי אֵל שַׁדַּי״? אֲנִי שֶׁאָמַרְתִּי לְעוֹלָמִי דַּי. וְאִבָּא דְּאָמְרִי: בְּשָׁעָה שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הַיָּם, הָיָה מַרְחִיב וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁגָּעַר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְכוּ׳. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן מַה הוֹדִיעַ לָנוּ בַּעַל הַמַּאֲמָר בָּזֶה, כִּי מַה דַּהֲוָה הֲוָה. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁבָּא לְהַמְלִיץ בְּעַד הָאָדָם, מַה שֶּׁאָנוּ רוֹאִין כִּי בְּטִבְעוֹ תָּמִיד הוּא נִכְסָף שֶׁיִּתְפַּשְּׁטוּ מַעֲשָׂיו לִבְלִי תַּכְלִית בִּלִי גָּדֵר, וְשֶׁיִּהְיֶה הַכֹּל הֶתֵּר בְּעֵינָיו כָּל אֲשֶׁר חָפֵץ יַעֲשֶׂה, וְאִם יַנַּח הָאָדָם עַל טִבְעוֹ אָז אֵין גְּבוּל וָקֵצֶה לְמַרְכְּבוֹת חֶמְדַּת תַּאֲוָתוֹ, וּבְהֶפְקֵרָא נִיחָא לֵיהּ שֶׁלֹּא יִהְיֶה גָּדוֹר וְקָשׁוּר בְּשׁוּם פְּעֻלָּה, עַד אֲשֶׁר גָּעַר ה׳ בָּנוּ עַל יְדֵי זֹאת הַתּוֹרָה הַנּוֹתֶנֶת גְּבוּל וּמִדָּה לְכָל הַמַּעֲשִׂים, עַד הֵיכָן יִתְפַּשְּׁטוּ עַל פִּי הָרָצוֹן הָאֱלֹהִי וְעַד הֵיכָן מֻתָּר לוֹ לְשַׁלַּח רֶסֶן תַּאֲוָתוֹ.

יֵשׁ לְהַפְלִיא עַל הָאָדָם, אֵיךְ לֹא מָצָא בְּשִׂכְלוֹ לְהַגְבִּיל לְעַצְמוֹ גְּבוּל וּמִדָּה בְּכָל מַעֲשָׂיו, כְּמוֹ מִצְוֹת הַמַּשְׁקָלוֹת וְדוֹמֵיהֶן בְּלִי הֶעָרָה הָאֱלֹהִית, אֲמַר שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיְּבָן. עַל זֶה אָמַר: אַל תִּתְמַהּ עַל הַחֵפֶץ, כִּי הָאָדָם קִבֵּל טֶבַע מוֹלִידָיו. יַעַן כִּי כָּל אָדָם נוֹצָר מִשָּׁמַיִם, אֶרֶץ וְיָם, כִּי הַנְּשָׁמָה מִן הַשָּׁמַיִם וְהַגּוּף מִן הָאָרֶץ שֶׁנַּעֲשָׂה כַּטִּיט עַל יְדֵי הַמַּיִם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י עַל פָּסוּק (בראשית ב:ו) ״וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ״. וּמִשְׁלְשְׁתָּן נַעֲשָׂה אִישׁ שָׁלֵם, כִּי ״אִישׁ״ רָאשֵׁי תֵּבוֹת: אֶרֶץ,

יָם, שָׁמַיִם. וְעַל הָרֹב נִמְצָא טֵבַע הַמּוֹלִיד בַּנּוֹלָד, וְגַם הָאָדָם קִבֵּל טֶבַע מוֹלִידָיו שָׁמַיִם, אֶרֶץ וְיָם, כִּי כֻּלָּם הָיוּ מַרְחִיבִים וְהוֹלְכִים לְאֵין תַּכְלִית עַד אֲשֶׁר גָּעַר בָּהֶם ה׳, כִּי מַה שֶּׁאָמַר ״הָיָה הוֹלֵךְ וּמַרְחִיב״ יֵאָמֵר גַּם עַל הָאָרֶץ, כִּי מִטַּעַם זֶה הִזְכִּיר שְׁנֵי פְּקָעִיוֹת, וּמֵאָז וָהָלְאָה נַעֲשָׂה טֶבַע קַיָּם לְכָל נוֹצָר מֵהֶם, שֶׁכְּמוֹתָם יִהְיוּ עוֹשֵׂיהֶם, שֶׁיֵּשׁ לָהֶם רָצוֹן לְהִתְפַּשֵּׁט בְּכָל מַעֲשָׂיו לְאֵין תַּכְלִית.

וּלְעֻמַּת זֶה בָּא בַּעַל הַמַּאֲמָר, לְהוֹכִיחַ אֶת הָאָדָם לוֹמַר שֶׁאִם קִבֵּל טִבְעָם לִהְיוֹת לוֹ חֵשֶׁק לְהִתְפַּשֵּׁט כָּאָמוּר, הִנֵּה לָפָחוֹת יְקַבֵּל מֵהֶם גַּם אֶת הַטּוֹב לַעֲמֹד בְּגַעֲרַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּמוֹ שֶׁהֵמָּה עוֹמְדִים בְּגַעֲרַת ה׳ בְּמִדָּה לֹא יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ כִּמְלֹא נִימָא, כָּךְ יַעֲמֹד הָאָדָם בְּגַעֲרַת ה׳ וּבְמִדָּה וְשִׁעוּר אֲשֶׁר הִגְבִּיל ה׳ לָנוּ בְּכָל הַמַּעֲשִׂים עַל יְדֵי זֹאת הַתּוֹרָה. וְזֶהוּ כַּוָּנַת הַמַּאֲמָר בְּיִלְקוּט פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ (דברים לב:תתקמב) ״הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ וְיָם וְכוּ׳ שֶׁמָּא שִׁנּוּ מִדָּתָם״ וְכוּ׳. וְזֶה טַעַם אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יז.) בְּמִצְוַת צִיצִית תְּכֵלֶת דּוֹמֶה לַיָּם וְיָם דּוֹמֶה לָרָקִיעַ וְכוּ׳. כִּי עַל יְדֵי הַתְּכֵלֶת יִזְכֹּר הַיָּם וְהָרָקִיעַ וְיִלְמֹד מֵהֶם לַעֲמֹד בְּגַעֲרַת ה׳ שֶׁלֹּא לְשַׁנּוֹת הַמִּדָּה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעִזְרַת הַשֵּׁם (במדבר טו:לח). וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר ״יְהִי רָקִיעַ וַיְהִי רָקִיעַ״ כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיְהִי אוֹר״, לְפִי שֶׁאֵין פִּתְגָּם הָרָעָה נַעֲשָׂה מְהֵרָה, לְפִיכָךְ הָרָקִיעַ הַמּוֹרֶה עַל הַמַּחֲלֹקֶת לֹא נַעֲשָׂה תֵּכֶף, אֲבָל הָאוֹר שֶׁהוּא טוֹב לַכֹּל נַעֲשָׂה מְהֵרָה, לָכֵךְ נֶאֱמַר תֵּכֶף ״וַיְהִי אוֹר״.

ח **וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם.** לֹא רָצָה ה׳ שֶׁיִּקָּרֵא בְּשֵׁם רָקִיעַ, כִּי שֵׁם זֶה מוֹרֶה עַל הַפֵּרוּד וְהַמַּחֲלֹקֶת, מִלְּשׁוֹן ״וַיִּרְקְעוּ פַּחֵי הַזָּהָב״ (שמות לט:ג), ״לְרוֹקַע הָאָרֶץ״. כִּי כָּל רָקִיעַ הוּא מָסָךְ מַבְדִּיל בֵּין שְׁנֵי דְּבָרִים, וּמִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר ״כִּי טוֹב״ בַּשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁבּוֹ נִבְרָא הַמַּחֲלֹקֶת, כִּי אֵין טוֹבָה כִּי אִם בִּמְקוֹם מְצִיאַת הָאַחְדוּת. וּלְכָךְ נֶאֱמַר בַּשְּׁלִישִׁי שְׁתֵּי פְּעָמִים ״כִּי טוֹב״, אַחַת לִמְלֹאכֶת יוֹם שְׁלִישִׁי וְאַחַת לִגְמַר מְלֹאכֶת הַמַּיִם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צַד אַחְדוּת, שֶׁנֶּאֱמַר ״יִקָּווּ הַמַּיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד״, וּבַעֲבוּר אַחְדוּת זֶה הִזְכִּיר ״כִּי טוֹב״. אֲבָל בְּיוֹם שֵׁנִי אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצֵא כָּל שִׁנּוּי וְהוּא הַתְחָלָה לְכָל שִׁנּוּי וּמַחֲלֹקֶת, לֹא נֶאֱמַר בּוֹ ״כִּי טוֹב״. וְלֹא רָצָה ה׳ שֶׁיִּקָּרֵא בְּשֵׁם רָקִיעַ הַמּוֹרֶה עַל מָסָךְ מַבְדִּיל וּבֵין אַחִים יַפְרִיד, וְנִקְרָא בְּשֵׁם שָׁמַיִם הַמּוֹרֶה עַל הַשָּׁלוֹם, כִּי שָׁמַיִם נִגְזַר מִלְּשׁוֹן אֵשׁ מַיִם, שֶׁעָשׂוּ שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם וְנִתְחַבְּרוּ וְנַעֲשָׂה מֵהֶם שָׁמַיִם. וְהַיְנוּ שֶׁאָמְרוּ רַז״ל (אבות ה:יז) ״כָּל מַחֲלֹקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם״ וְכוּ׳, רוֹצֶה לוֹמַר מַחֲלֹקֶת שֶׁתַּכְלִיתוֹ הַשָּׁלוֹם כְּהוֹרָאַת שֵׁם שָׁמַיִם, וְקַל לְהָבִין. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ לֹא נֶאֱמַר ״כִּי טוֹב״ בַּשֵּׁנִי לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ בְּרִיאָה חֲדָשָׁה, כִּי הָרָקִיעַ כְּבָר נִבְרָא בְּיוֹם רִאשׁוֹן, וְטַעַם לַדָּבָר לְפִי שֶׁיּוֹם שֵׁנִי הַתְחָלָה לְכָל שִׁנּוּי וּפֵרוּד, עַל כֵּן לֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַטְבִּיעַ טֶבַע הַשִּׁנּוּי בְּשׁוּם נִבְרָא.

יא **עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ.** כִּי כָּל עֵץ נִקְרָא עֵץ שֶׁל פְּרִי, וְכֻלָּם עוֹשִׂים פְּרִי – מִקְצָתָם לְמַאֲכָל וּמִקְצָתָם לִרְפוּאָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ״ נִרְאֶה לְפָרֵשׁ כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה הוּא וְדוֹמֶה לוֹ, הֵן מִצַּד תְּמוּנַת קוֹמָתוֹ הֵן מִצַּד שֶׁיֵּשׁ לוֹ הִשְׁאֲרוּת נִצְחִי כְּמוֹ הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב יד:ז) כִּי יֵשׁ לָעֵץ תִּקְוָה. וְכָל הַדְּשָׁאִים מִתְיַחֲסִים לִשְׂאָר הַבַּעֲלֵי חַיִּים, הֵן מִצַּד הֱיוֹתָם נְמוּכִים בְּקוֹמָה הֵן מִצַּד שֶׁאֵין לָהֶם שֹׁרֶשׁ וְעָנָף, כִּי אִם כְּצִיץ יָצָא וַיִּמָּל (איוב יד:ב). וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָא כָּל מִין מֵאֲכָל שֶׁיִּהְיֶה נָאוֹת לְמִזְגּוֹ שֶׁל הָאוֹכֵל, וְצֵרֶף כָּל מִין לְמִינוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״וּמַשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רָצוֹן״, רוֹצֶה לוֹמַר דָּבָר שֶׁהוּא רְצוֹנוֹ מִצַּד הֱיוֹתוֹ קָרוֹב לְטִבְעוֹ וּמִזְגּוֹ. לָכֵךְ נֶאֱמַר ״וּלְכָל חַיַּת הָאָרֶץ וְגוֹ׳ אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה״, כִּי אֵין הָעֵשֶׂב יָאוֹת אֶלָּא דַּוְקָא לְמִין הַחַי הַבִּלְתִּי מְדַבֵּר הַחָמְרִי. אֲבָל אֶל הָאָדָם אָמַר ״הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב וְגוֹ׳ וְאֶת כָּל הָעֵץ״ וְגוֹ׳, כִּי מִצַּד חֵלֶק הַחָמְרִי שֶׁבָּאָדָם יָאוֹת לוֹ גַּם הָעֵשֶׂב, וּמִצַּד עֲרוּב הָרוּחָנִיּוּת שֶׁבּוֹ יָאוֹת לוֹ פְּרִי הָעֵץ. וְאָז יֵלֵךְ כָּל מִין לְמִינוֹ, לָכֵךְ נֶאֱמַר ״עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ״ – לְמִי שֶׁהוּא מִינוֹ, דְּהַיְנוּ הָאָדָם. וְ״עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע״ לֹא הִזְכִּיר בּוֹ ״לְמִינוֹ״, לְפִי שֶׁהוּא גַּם כֵּן לָאָדָם אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מִינוֹ מִכָּל וָכֹל. אֲבָל בַּעֲשָׂיָה הִזְכִּיר ״לְמִינֵהוּ״ מִצַּד שֶׁהוּא מִצַּד אֶחָד לְמִינֵהוּ, דְּהַיְנוּ לְחֵלֶק הַחֹמֶר שֶׁבָּאָדָם.

וְרַז״ל (בראשית רבה ה:ט) אָמְרוּ, שְׁחָטָאָה הָאָרֶץ בָּזֶה כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר ״עֵץ פְּרִי״ שֶׁיִּהְיֶה טַעַם הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי, וְהִיא לֹא עָשְׂתָה כֵּן. עַל כֵּן כְּשֶׁחָטָא הָאָדָם נִפְקְדָה גַּם הִיא עַל עֲוֹנָהּ וְנִתְקַלְלָה. וְכָאן מַקְשִׁים לָמָּה לֹא נִתְקַלְלָה מִיָּד, וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשָׁה מִידֵי, יַעַן כִּי עִקַּר הַקְּלָלָה הָיְתָה שֶׁתּוֹצִיא הָאָרֶץ יַתּוּשִׁין וּפִרְעוֹשִׁין כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י עַל פָּסוּק (בראשית ג:יז) ״אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ״, וְכָל אֵלּוּ דְּבָרִים הַמַּזִּיקִין לָאָדָם. וְכָל זְמַן שֶׁלֹּא חָטָא הָאָדָם לֹא נִתְקַלְלָה הָאֲדָמָה לְהַעֲלוֹת דְּבָרִים אֲרוּרִים, כִּי אַף אִם הָאֲדָמָה חָטְאָה, מִכָּל מָקוֹם הָאָדָם מַה פָּשְׁעוּ כִּי יִדָּלְקוּ אַחֲרָיו פַּרְעוֹשִׁים וְיַתּוּשִׁין? אֲבָל כַּאֲשֶׁר חָטָא גַּם הָאָדָם נַעֲשׂוּ שְׁנֵיהֶם רְאוּיִים לִקָּלָלָה זוֹ. וּבְפָרְשַׁת אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יח:כה) בְּפָסוּק ״וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ״ יִתְבָּאֵר בְּעִזְרַת הַשֵּׁם שֶׁרְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ הָיָה שֶׁתִּתֵּן לַנִּבְרָאִים חֹמֶר זַךְ וְדַק, וְהִיא נָתְנָה חֹמֶר גַּס וְעָב. וְאִלּוּ הָיְתָה נוֹתֶנֶת חֹמֶר זַךְ וְדַק, הָיָה כָּל עֵץ עַצְמוֹ כְּטַעַם הַפְּרִי, גַּם הָאָדָם לֹא הָיָה נוֹטֶה אֶל הַמּוּחָשׁוֹת בְּיוֹתֵר וְלֹא הָיָה בָּא לִכְלַל חֵטְא. אָמְנָם מִצַּד שֶׁעָבְרָה וְנָתְנָה חֹמֶר גַּס, גָּרְמָה לָעֲשׂוֹת ״עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי״ וְלֹא ״עֵץ פְּרִי״, וְדָבָר זֶה גָּרַם גַּם כֵּן לְחֵטְא הָאָדָם אֲשֶׁר בְּסִבָּה זוֹ נָטָה הָאָדָם אֶל הַחָמְרִיּוּת וְנָפַל עַל הַחֵטְא. עַל כֵּן בְּכָל חַטֹּאת הָאָדָם תִּלְקֶה הָאָרֶץ וְנִפְקָד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעִזְרַת הַשֵּׁם. וְנִרְאֶה לְתֵּן טַעַם אַחַר נָכוֹן בַּדָּבָר, כִּי לְפִי שֶׁרָאָה הַנָּחָשׁ שֶׁהָאָרֶץ שִׁנְּתָה רְצוֹן בּוֹרְאָהּ וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נֶעֱנְשָׁה, עַל כֵּן מָצָא הַנָּחָשׁ מָקוֹם לוֹמַר אֶל הָאִשָּׁה ״לֹא מוֹת תְּמֻתוּן״ אַף אִם תַּעֲבֹר עַל רְצוֹן בּוֹרְאָהּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁלֹּא נֶעֱנְשָׁה הָאָרֶץ עַל מַה שֶּׁלֹּא הוֹצִיאָה עֵץ שֶׁטַּעְמוֹ כְּטַעַם הַפְּרִי. וְעַל כֵּן אָמַר הַנָּחָשׁ ״אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן״, כְּלוֹמַר וְכִי רָאוּי הָעֵץ לַאֲכִילָה עַד שֶׁצִּוָּה לָכֶם שֶׁלֹּא תֹאכְלוּ אֲפִלּוּ מִן הָעֵץ? וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה ״מִפְּרִי עֵץ הַגָּן נֹאכֵל״, מוֹדָה אֲנִי לְדִבְרֵיךְ שֶׁרַק פְּרִי עֵץ הַגָּן רָאוּי לַאֲכִילָה וְלֹא הָעֵץ, עַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ לְצַוּוֹת לָנוּ כִּי אִם עַל פְּרִי הָעֵץ שֶׁבְּתוֹךְ הַגָּן וְלֹא עַל הָעֵץ. וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ ״לֹא מוֹת תְּמֻתוּן״, שֶׁהֲרֵי אַתְּ מוֹדָה שֶׁבְּזֶה שִׁנְּתָה הָאָרֶץ וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נֶעֱנְשָׁה, כָּךְ לֹא תְּמוּתוּן גַּם אַתֶּם.

יד יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמָיִם. מְאֹרֹת חָסֵר כְּתִיב, פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י שֶׁהוּא לְשׁוֹן מְאֵרָה וְכוּ׳. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר לָשׁוֹן הַמּוֹרָה עַל הָאֲרִירָה אֵצֶל הַמְּאוֹרוֹת דַּוְקָא, לְפִי שֶׁהַמְּאוֹרוֹת הֵם סִבַּת הַזְּמַן וְכָל הַדְּבָרִים הַנּוֹפְלִים תַּחַת הַזְּמַן יֵשׁ בָּהֶם צַעַר, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה י׃) כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיְהִי״ אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן צַעַר, וּמַסִּיק דַּוְקָא בְּמָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיְהִי בִּימֵי״ הוּא לְשׁוֹן צַעַר. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁכָּל דָּבָר תַּלּוּי בְּיָמִים, דְּהַיְנוּ הַזְּמַן, יֵשׁ לוֹ צַעַר, אֲבָל כָּל הַנִּמְצָאִים הָעֶלְיוֹנִים שֶׁהֵם לְמַעְלָה מִן הַזְּמַן וְאֵין הַזְּמַן שׁוֹלֵט בָּהֶם אֵין בָּהֶם שׁוּם צַעַר. לְכָךְ נֶאֱמַר יְהִי מְאֹרֹת חָסֵר, שֶׁכָּל הַדְּבָרִים שֶׁתַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ יֵשׁ לָהֶם מְאֵרָה וְצַעַר, כִּי הַזְּמַן מְבֻלָּה הַכֹּל. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בַּפָּרָשָׁה חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָאוֹר, וְכֵן בְּפָרָשָׁה רִאשׁוֹנָה חָמֵשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן אוֹר, מַסְכִּים לְדִבְרֵי הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה ב׃ה) הָאוֹמֵר ״וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר״ – אֵלּוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים וְכוּ׳, וְרָצָה לְפָרֵשׁ טַעַם לְחָמֵשׁ פְּעָמִים אוֹר שֶׁהֵם כְּנֶגֶד חֲמֵשָׁה חוּמְשֵׁי תוֹרָה, דְּהַיְנוּ מַעֲשֵׂיהֶם שֶׁל צַדִּיקִים.

כ יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף. וּלְהַלָּן נֶאֱמַר שֶׁנִּבְרְאוּ הָעוֹפוֹת מִן הָאֲדָמָה, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין כז׃) דֶּרֶךְ פְּשָׁרָה שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הָרָקִק. נִמְצָא שֶׁהָעוֹפוֹת מְמֻצָּעִים מִן הַבְּהֵמוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הָאֲדָמָה וּבֵין הַדָּגִים שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הַמַּיִם. הוֹרוּ בָּזֶה שְׁשִׁלְשָׁה מִינִים אֵלּוּ לֹא נִבְרְאוּ כִּי אִם בַּעֲבוּר הָאָדָם לִהְיוֹת לוֹ לַעֲבָדִים. רָמְז לַדָּבָר ״עֶבֶד״ רָאשֵׁי תֵּבוֹת: עוֹף, בְּהֵמָה, דָּגִים, כִּי אֶת הַכֹּל נָתַן לוֹ ה׳ לַעֲבָדִים, וְיֵשׁ לָאָדָם יָד בְּיָם וּבַיַּבָּשָׁה וּבִשְׁנֵיהֶם יַחַד, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִמְצָא הָאָדָם אַחֲרָיו מְאוּמָה שֶׁלֹּא נָתַן בִּרְשׁוּתוֹ.

וּבְדֶרֶךְ רֶמֶז, מָצִינוּ כִּתּוֹת בְּנֵי אָדָם מִתְיַחֲסִים לִשְׁלֹשָׁה מִינִים אֵלּוּ, כִּי מָצִינוּ שֶׁהָרָשָׁעִים הַנּוֹטִים אַחַר חֵלֶק הָעַפְרוּרִי בְּיוֹתֵר נִמְשְׁלוּ ״כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ״, כִּי גַּם הֵמָּה מִן עָפָר מוֹצָאָם. וְהַצַּדִּיקִים נִמְשְׁלוּ לְמַיִם שֶׁחָמְרָם דַּק מִן חֹמֶר הָאָרֶץ, וְנִמְשְׁלוּ לָדָגִים שֶׁעִקַּר חִיּוּתָם בַּמַּיִם. וְהַבֵּינוֹנִים נִמְשְׁלוּ לָעוֹף אֲשֶׁר יָעוּף בֵּין שָׁמַיִם לָאָרֶץ, דְּהַיְנוּ הַמִּצּוּעַ בֵּין הָרוּחָנִיּוּת לַגַּשְׁמִיּוּת, וְחָמְרוֹ מִן הַמַּיִם וְהֶעָפָר כְּאָמוּר. וְנִרְאֶה שֶׁמִּטַּעַם זֶה נֶאֱמְרָה בַּדָּגִים בְּרָכָה כְּפוּלָה ״פְּרוּ וּרְבוּ״ כְּדֶרֶךְ שֶׁהִזְכִּיר בְּמִין הָאָדָם. וּבְעוֹפוֹת לֹא נֶאֱמְרָה כִּי אִם בְּרָכָה אַחַת ״וְהָעוֹף יֵרֶב בָּאָרֶץ״, אֲבָל בַּבְּהֵמוֹת לֹא נֶאֱמְרָה בְּרָכָה כְּלָל. וְכָל זֶה מִבֹּאר מֵעַצְמוֹ לְהַנָּחָתֵנוּ, וּמַסְכִּים לָזֶה דִּבְרֵי רַז״ל (מדרש אגדה בראשית א) שֶׁלֹּא נֶאֱמְרָה בְּרָכָה בִּבְהֵמוֹת וְחַיּוֹת מִפְּנֵי הַנָּחָשׁ וְכוּ׳, כִּי בֶּאֱמֶת הַיֵּצֶר הָרַע אֲשֶׁר כֹּחוֹ מִן הַנָּחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי שָׁם יִרְבֶּץ אֵצֶל כַּת הָרְשָׁעִים אֲשֶׁר נִמְשְׁלוּ לַבְּהֵמוֹת וְחַיּוֹתוֹ אֶרֶץ, וְהַלְוַאי יִתְמַעֲטוּ וְלֹא יִרְבּוּ. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּפָרָשַׁת בְּהַעֲלֹתְךָ (במדבר יא׃א) שֶׁהָאסַפְסוּף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ, דְּהַיְנוּ הַבֵּינוֹנִים, שֶׁאֲלוּ בָּשָׂר וְדָגִים מַה שֶּׁאֵינָם מִמִּינָם, וְנִתַּן לָהֶם בְּשַׂר עוֹפוֹת – מָצָא מִין אֶת מִינוֹ.

כו נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ. הָרַמְבַּ״ן כָּתַב בְּשֵׁם רַבִּי דָּוִד קָמְחִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לָאָרֶץ ״נַעֲשֶׂה אֲנִי וְאַתְּ״, כִּי הָאָרֶץ נָתְנָה יְבוּל חָמְרָהּ כְּמוֹ שֶׁנִּתְּנָה לִשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נָתַן בּוֹ הַחֵלֶק הָרוּחָנִי, וּ״בְצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ״ הַיְנוּ שֶׁיִּדְמֶה לִשְׁנֵיהֶם – בְּגוּפוֹ לָאָרֶץ וּבְנִשְׁמָתוֹ לָעֶלְיוֹנִים. וּמַה שֶּׁכָּתוּב **״כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם״** לְסַפֵּר הַפֶּלֶא שֶׁבּוֹ נִבְדַּל הָאָדָם מִשְּׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, וְעַל פְּרוּשׁ זֶה הִסְכִּימוּ רַבִּים, וּבָאוּ עוֹד פֵּרוּשִׁים רַבִּים בְּעִנְיַן אֲמִירַת ״נַעֲשֶׂה״ וּבְעִנְיַן הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת. וְנָכוֹן לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ אָמַר לְשׁוֹן ״נַעֲשֶׂה״ לְהַרְאוֹת שָׁרָרָתוֹ יִתְבָּרַךְ דַּוְקָא כְּשֶׁבָּרָא אֶת הָאָדָם, לְהוֹרוֹת שֶׁעִקַּר מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ נִרְאֶה בַּבְּרִיאוֹת, מִן הָאָדָם אֲשֶׁר יָצַר לִכְבוֹדוֹ. וְעִנְיַן הַצֶּלֶם וְהַדְּמוּת, אַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מ׃יח) ״וּמָה דְּמוּת תַּעַרְכוּ לוֹ״, וְכָתוּב (ישעיהו מ׃כה) ״וְאֶל מִי תְדַמְּיוּנִי וְאֶשְׁוֶה״, מִכָּל מָקוֹם מָצִינוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאָה לִנְבִיאָיו בִּדְמְיוֹן דְּמוּת אָדָם, כִּי בְּהַר סִינַי נִרְאָה כְּזָקֵן יוֹשֵׁב בִּישִׁיבָה, וְעַל הַיָּם נִרְאָה כְּגִבּוֹר, וְכָתוּב (יחזקאל א׃כו) ״וְעַל הַכִּפֵּא דְּמוּת כְּמַרְאֵה אָדָם״, כִּי בְּכָל אֵלֶּה הַדְּמְיוֹנוֹת רָגִיל הוּא יִתְבָּרַךְ לְהִתְרָאוֹת, וְעָלָיו יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאָמַר ״בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ״, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת אֵין לוֹ יִתְבָּרַךְ דְּמוּת, וּכְבוֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר.

וְיִרְדּוּ בִּרְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה. בְּפָרָשַׁת נֹחַ (בראשית ט׃ב) הֻפַּךְ הַסֵּדֶר, שֶׁנֶּאֱמַר׃ ״וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכֹל דְּגֵי הַיָּם״. וְכֵן דָּוִד הֻפַּךְ הַסֵּדֶר וְאָמַר (תהלים ח׃ז-ח)׃ ״תַּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ, כֹּל שַׁתָּה תַּחַת רַגְלָיו, צֹנָה וַאֲלָפִים כֻּלָּם וְגַם בַּהֲמוֹת שָׂדָי, צִפּוֹר שָׁמַיִם וּדְגֵי הַיָּם, עֹבֵר אָרְחוֹת יַמִּים״. וְעוֹד שֶׁכָּאן נֶאֱמַר ״וְיִרְדּוּ״, וּבְפָרָשַׁת נֹחַ לֹא הִזְכִּיר רְדִיָּה, וְכֵן דָּוִד אָמַר ״תַּמְשִׁילֵהוּ״, וְשִׁנּוּי זֶה הֲלֹא דָּבָר הוּא.

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, כִּי בִּשְׁלֹשָׁה מִינִים אֵלּוּ יֵשׁ כֹּחַ בְּיַד הָאָדָם לִמְשֹׁל בְּאֶחָד יוֹתֵר מֵחֲבֵרוֹ, וְהִנֵּה בַּבְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת וְכָל הָרוֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ יָכוֹל לִמְשֹׁל בְּיוֹתֵר כִּי הֵמָּה מְצוּיִים אִתּוֹ וְיָכוֹל הָאָדָם לֵילֵךְ אַחֲרֵיהֶם בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הֵמָּה הוֹלְכִים וְשָׁבִים וְרָצִים, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּעוֹפוֹת וְדָגִים, כִּי אֵין הָאָדָם יָכוֹל לִפְרֹחַ בָּאֲוִיר וְלִירֵד אֶל תּוֹךְ הַיָּם בְּקַרְקַעִיתוֹ, וּמִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בּוֹ כֹּחַ יוֹתֵר בָּעוֹפוֹת מִבַּדָּגִים כִּי לָפָחוֹת הָאָדָם יָכוֹל לִרְאוֹתָם לְאֵיזוֹ מָקוֹם הֵמָּה פּוֹרְחִים וְלִרְדּוֹף אַחֲרֵיהֶם אוֹ יִשְׁלַח חִצָּיו וְיַהֲמֵם, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּדָּגִים שֶׁהֵם מְכֻסִּים בַּיָּם וְיֵשׁ בָּהֶם תַּרְתֵּי לְרֵיעוּתָא. לְפִיכָךְ כָּאן שֶׁאָמַר ״וְיִרְדּוּ״ שֶׁיֵּשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ לְשׁוֹן יְרִידָה שֶׁאִם אֵינוֹ זוֹכֶה נַעֲשֶׂה יָרוּד לִפְנֵיהֶם וְאֵינוֹ יָכוֹל לָהֶם כְּלָל, הִזְכִּירָם בְּדֶרֶךְ ״לֹא זוֹ אַף זוֹ״ וְהִקְדִּים דִּגַת הַיָּם, כִּי לֹא זוֹ שֶׁלֹּא יִהְיֶה מוֹשֵׁל בָּהֶם כִּי זֶה אֵינוֹ חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֵילֵךְ לְמָקוֹם שֶׁהַדָּגִים הוֹלְכִים, גַּם עֵינוֹ לֹא שָׁלְטָה בָּהֶם, אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּעוֹפוֹת שֶׁיָּכוֹל לִרְאוֹתָם כְּשֶׁבּוֹרְחִים מִלְּפָנָיו מִכָּל מָקוֹם לֹא יִשְׁלֹט בָּהֶם, וְלֹא זוֹ בְּעוֹפוֹת אֶלָּא אֲפִלּוּ בַּבְּהֵמוֹת לֹא יִשְׁלֹט, אֲבָל בְּפָרָשַׁת נֹחַ (בראשית ט׃ב) וְכֵן דָּוִד הַמֶּלֶךְ (תהלים ח׃ז-ט) לֹא הִזְכִּירוּ לְשׁוֹן רְדִיָּה כִּי אִם לְשׁוֹן מוֹרָא וְתַחַת וּמֶמְשָׁלָה שֶׁאֵין בְּמַשְׁמָעוּתָם לְשׁוֹן יְרִידָה, אִם כֵּן וַדַּאי מְדַבְּרִים בִּזְמַן שֶׁהָאָדָם זוֹכֶה וְאָז הוּא מוֹשֵׁל בָּהֶם, עַל כֵּן מַזְכִּירָם

בְּרָכָה ״לֹא זוֹ אַף זוֹ״ וְהַפַּךְ הַפֵּדֶר שֶׁלֹּא זוֹ שֶׁיִּמְשֹׁל בַּהוֹלְכִים עַל הָאָרֶץ אֶלָּא אֲפִלּוּ בָּעוֹפוֹת, וְלֹא זוֹ בָּעוֹפוֹת שֶׁיָּכוֹל לִרְאוֹתָם לְפָחוֹת אֶלָּא אֲפִלּוּ בַּדָּגִים, וְקַל לְהָבִין.

לא וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר ״כִּי טוֹב״ בִּיצִירַת כָּל יוֹם וָיוֹם, מִכָּל מָקוֹם חָזַר כָּאן וְאָמַר ״וְהִנֵּה טוֹב״ אַחַר יְצִירַת הָאָדָם, לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הַנִּבְרָאִים הַקּוֹדְמִים לֹא נִבְרְאוּ כִּי אִם בַּעֲבוּר הָאָדָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם ״כִּי טוֹב״, נֶאֱמַר עַל שֵׁם הֶעָתִיד, אֲבָל לֹא הָיוּ עֲדַיִן בְּמִלּוּאָם וְטוּבָם עַד שֶׁנִּבְרָא הָאָדָם אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ נִתְהַוּוּ כֻּלָּם, אָז רָאָה וַיְסַפֵּר ״וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד״. וְתֵדַע כִּי יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין ״כִּי טוֹב״ וּבֵין ״וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד״, לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן ״כִּי״ הוּא מְסֻפָּק, כְּאִלּוּ אֵינוֹ יוֹדֵעַ, שֶׁהֲרֵי בְּכָל מָקוֹם לְשׁוֹן ״כִּי״ עַל הַסָּפֵק, לְפִי שֶׁמִּלַּת ״כִּי״ תּוֹרָה עַל הַזְּמַן, כְּמוֹ ״כִּי תֵצֵא״, ״כִּי תָבוֹא״. וְרוֹצֶה לוֹמַר ״וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב״, הֵינוּ שֶׁהָיָה מְצַפֶּה אֵימָתַי יָבוֹא הַזְּמַן שֶׁיִּהְיֶה נִגְלֶה מַה טּוּבָם, אֲבָל ״וְהִנֵּה טוֹב״ מוֹרֶה עַל הַוַּדַּאי. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה ח:ה) שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְוַכֵּחַ עִם הַמַּלְאָכִים אִם לִבְרֹא אֶת הָאָדָם אוֹ לֹא, וְאִלּוּ הָיָה הַדִּין נוֹתֵן שֶׁלֹּא לִבְרֹא אֶת הָאָדָם, הָיָה מְצִיאַת כָּל הַקּוֹדְמִים לְבַטָּלָה. לְכָךְ נֶאֱמַר בָּהֶם ״כִּי טוֹב״ הַמּוֹרֶה עַל הַסָּפֵק, אֲבָל כְּשֶׁנִּבְרָא הָאָדָם אָז נַעֲשׂוּ וַדַּאי טוֹב, לְכָךְ נֶאֱמַר ״אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב״, לְשׁוֹן ״וְהִנֵּה״ מוֹרֶה עַל הַזְּמַן שֶׁל עַתָּה שֶׁבּוֹ נִרְאָה הָאָדָם, וְאָז נִרְאָה לְמַפְרֵעַ מַה טּוּבָם וּמַה יָּפְיָם שֶׁל כָּל הַנִּמְצָאִים הַקּוֹדְמִים. וְהוֹסִיף כָּאן ״מְאֹד״ מַה שֶּׁלֹּא הִזְכִּיר קֹדֶם זֶה, לְהוֹרוֹת שֶׁעַל יְדֵי הָאָדָם נַעֲשׂוּ ״טוֹב מְאֹד״. רֶמֶז לַדָּבָר: מְאֹ״ד אוֹתִיּוֹת אָדָ״ם.

וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד, כְּמִשֹּׁל הַמַּאֲכָל בָּשָׂר וְדָגִים שֶׁכָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ טוֹב, אֲבָל אִם יִתְעָרְבוּ יִתְקַלְקְלוּ. אֲבָל אִלּוּ הַנִּבְרָאִים לֹא זוֹ שֶׁהָיוּ טוֹבִים כָּל אֶחָד בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּצֵרוּפָם יַחַד כֻּלָּם הָיוּ גַּם כֵּן טוֹבִים, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד״ (בראשית א:לא).

יוֹם הַשִּׁשִּׁי. הוֹסִיף ה״א בַּשִּׁשִּׁי לוֹמַר שֶׁתְּנַאי הִתְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִמָּהֶם עַל מְנָת שֶׁיְּקַבְּלוּ יִשְׂרָאֵל חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תוֹרָה, אוֹ כֻּלְּכֶם תְּלוּיִין עַד יוֹם שִׁשִּׁי בְּסִינַי, כִּי ה״א בְּמִלּוּאוֹ עוֹלֶה שִׁשָּׁה. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר כִּי הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים הֵם שְׁנֵי הֲפָכִים וְלֹא יִתְקַיְּמוּ כִּי אִם עַל יְדֵי אֵיזֶה אֶמְצָעִי הַמְצָרֵף וּמְחַבֵּר שְׁנֵי חֲלָקִים הַפְּכִיִּים אֵלּוּ, וְזֶהוּ הָאָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֵלֶק גַּשְׁמִי וְחֵלֶק רוּחָנִי חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל. וְהִשְׁאֲרוּת הַחֵלֶק הָרוּחָנִי תָּלוּי בְּקַבָּלַת הַתּוֹרָה, אִם כֵּן אִלּוּ לֹא קִבְּלוּ יִשְׂרָאֵל הַתּוֹרָה לֹא הָיָה כָּאן שׁוּם אֶמְצָעִי לְחַבֵּר שְׁנֵי הַקְּצָווֹת הַהַפְכִיִּים, וְהָיָה הַהֶכְרֵחַ נוֹתֵן לְהַחֲזִיר הָעוֹלָם לְתֹהוּ וָבֹהוּ. וְאַל תִּשִׁיבֵנִי מִן הַזְּמַן שֶׁקִּדֵּם מַתַּן תּוֹרָה, כִּי לְעוֹלָם הָיוּ בָּעוֹלָם צַדִּיקִים עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, כְּנֹחַ שֵׁם וְעֵבֶר וְהָאָבוֹת וְדוֹגְמָתָם, וְהָיָה עִמָּהֶם הַשֵּׁם הַגָּדוֹל הָעוֹלֶה לְמִסְפַּר עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה. עַל כֵּן עָמַד הָעוֹלָם עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דוֹרוֹת בְּלֹא תּוֹרָה בִּכְלַל הֶהָמוֹן, אֲבָל לְאַחַר עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דוֹרוֹת שֶׁנִּשְׁלַם מִסְפַּר הַשֵּׁם לֹא הָיָה כֹּחַ בִּיחִידֵי הַדּוֹר לְהַעֲמִיד הָעוֹלָמוֹת כִּי אִם עַל יְדֵי קַבָּלַת הַתּוֹרָה. לְפִיכָךְ הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה מֵשִׂים שָׁלוֹם בְּפָמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה וְשֶׁל מַטָּה (סנהדרין צט:). וְיִתְבָּאֵר דָּבָר זֶה עוֹד (דברים לב:א) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

וּמַה שֶּׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בְּשִׁשָּׁת יָמִים דַּוְקָא, אָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁהוּא רֶמֶז עַל זְמַן עֲמִידַת הָעוֹלָם הַזֶּה שִׁשָּׁה אַלְפֵי שָׁנִי: אַלְפַּיִם תֹּהוּ בְּלֹא תּוֹרָה, כְּנֶגֶד זֶה יֵשׁ שְׁנֵי אַלְפִּין בַּפָּסוּק ״וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ״. שְׁנֵי אַלְפִּים תּוֹרָה, כְּנֶגֶד זֶה יֵשׁ שְׁנֵי אַלְפִּין בַּפָּסוּק (שמות יג:ט) ״לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה׳ בְּפִיךָ״. שְׁנֵי אַלְפִּים יְמוֹת הַמָּשִׁיחַ, כְּנֶגֶד זֶה יֵשׁ שְׁנֵי אַלְפִּין בַּפָּסוּק (בראשית מט:י) ״עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה״, וְנָכוֹן הוּא. וּמְפָרְשִׁים אֲחֵרִים דִּקְדְּקוּ בְּרִיאַת כָּל יוֹם וָיוֹם כְּנֶגֶד אֶלֶף אֶחָד בָּזֶה אַחַר זֶה וְאֵין לְהַאֲרִיךְ בָּהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי הוֹסִיף ה״א בַּשִּׁשִּׁי לִפְי שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּהֵ״א, וְאַחַר גְּמַר הַמְּלָאכָה הִנִּיחַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּלֵי מְלַאכְתּוֹ אֵצֶל יוֹם הַשִּׁשִּׁי וְלֹא רָצָה שֶׁתִּהְיֶה אֻצְלוֹ בְּשַׁבָּת, כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ מִכָּאן שֶׁכָּל אוּמָּן יַנִּיחַ אוּמָּנוּתוֹ בַּשִּׁשִּׁי.

יוֹם הַשִּׁשִּׁי וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם. הִזְכִּיר הַשֵּׁם שֶׁל אַרְבַּע בְּרֵאשִׁי תֵּבוֹת אֵלּוּ, מַסְכִּים לְמַה שֶּׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה בְּטַעַם עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דוֹרוֹת. וּכְפִי הַפְּשָׁט חָתַם כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּשֵׁם שֶׁל יָ״ה הַמְּשֻׁתָּף בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, מַסְכִּים לְדִבְרֵי רַז״ל (בבא בתרא עד:) שֶׁכָּל מַה שֶּׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם. וְנֶאֱמַר (ישעיהו כו:ד) ״כִּי בְיָ״ה ה׳ צוּר עוֹלָמִים״, רְצוֹנִי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁכָּל מַה שֶּׁבָּרָא בָּעוֹלָם הַזֶּה יֵשׁ בְּכֻלָּם דְּמְיוֹן הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה כְּאֶחָד, כִּי כָּל זָכָר דְּמְיוֹן אֶל הַמַּשְׁפִּיעַ, וְכָל נְקֵבָה דְּמְיוֹן אֶל הַמְּשֻׁפָּע, כְּנִקְבָה הַמְּשַׁפַּעַת מִן הָאִישׁ, וְכָל הַנִּבְרָאִים יֵשׁ בְּכֻלָּם צַד אֶחָד מַשְׁפִּיעַ וְצַד אֶחָד מְשֻׁפָּע. הַכֹּל כְּאֶחָד. כֵּיצַד? חֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמַּשְׁפִּיעַ הָרִאשׁוֹן הַנּוֹתֵן אִמְרֵי שֶׁפַע אֶל הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן, אֲבָל הוּא יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ מְשֻׁפָּע מִזּוּלָתוֹ. וְהָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן חוֹזֵר וּמַשְׁפִּיעַ אֶל הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי, נִמְצָא שֶׁהָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן יֵשׁ בּוֹ דְּמְיוֹן הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה כְּאֶחָד, שֶׁהֲרֵי הוּא מַשְׁפִּיעַ כַּנְּקֵבָה מִן סִבָּה רִאשׁוֹנָה יִתְבָּרַךְ וּמַשְׁפִּיעַ כַּזָּכָר אֶל הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי. וְכֵן הָעוֹלָם הַתַּיכוֹן מְקַבֵּל הַשֶּׁפַע מִן הָעוֹלָם הָעֶלְיוֹן וְחוֹזֵר וּמַשְׁפִּיעַ אֶל הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, אִם כֵּן גַּם הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי נִקְרָא זָכָר וּנְקֵבָה כְּאֶחָד – מַשְׁפִּיעַ וּמְשֻׁפָּע. וְהַתַּחְתּוֹנִים אַף עַל פִּי שֶׁהֵם מַשְׁפִּיעִים וְאֵינָן מַשְׁפִּיעִין, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בָּהֶם גַּם דְּמְיוֹן הַזָּכָר, יַעַן כִּי כָּל נִמְצָאֵי מַטָּה צְרִיכִין זֶה לָזֶה, קְצָתָם נוֹתְנִים וּקְצָתָם מְקַבְּלִים, וְיֵשׁ בָּהֶם גַּם כֵּן זָכָר וּנְקֵבָה מַמָּשׁ כְּכָל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, עַד אֲשֶׁר בְּכֻלָּם שַׁיָּךְ לוֹמַר שֶׁהוּא מַשְׁפִּיעַ וּמַשְׁפִּיעַ כְּאֶחָד. בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ יֵשׁ לְיַחֵס תֹּאַר הָאִישׁ לְבַד – מַשְׁפִּיעַ וְאֵינוֹ מֻשְׁפָּע. זֶה שֶׁאָמְרוּ רַז״ל בְּכַמָּה מִדְרָשִׁים (סוטה מב:) ״אֵין אִישׁ אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר ׳ה׳ אִישׁ מִלְחָמָה״׳, רְצוֹנִי לוֹמַר אֵין לְיַחֵס תֹּאַר הָאִישׁ הַמּוֹרֶה עַל הַמַּשְׁפִּיעַ וּבִלְתִּי מְקַבֵּל בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ, כִּי כֻּלָּם צְרִיכִין אֵלָיו יִתְבָּרַךְ וְהוּא יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ צָרִיךְ לְשׁוּם אֶחָד מֵהֶם.

וּמַה שֶּׁמְּצִינוּ לְשׁוֹן אִישׁ אֵצֶל הַבְּרִיּוֹת, אֵינוֹ בְּעֶצֶם כִּי אִם בְּהַשְׁאָלָה בְּצֵרוּף הָאִשָּׁה, אֲבָל שֵׁם הָעֶצֶם שֶׁל אִישׁ אֵין לְיַחֵס כִּי אִם אֵלָיו יִתְבָּרַךְ. לְפִיכָךְ חָתַם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי כָּל מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּשֵׁם שֶׁל יְ״ה הַמְשֻׁתָּף בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, לְהוֹרוֹת שֶׁכֻּלָּם זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם ה׳. עַל כֵּן בָּעוֹלָם הַזֶּה אֵין הַבְּרִיּוֹת מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּשֵׁם שָׁלֵם כִּי אִם בְּשֵׁם שֶׁל יְ״ה, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא, יוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת, אָז יִשְׁתַּמְּשׁוּ בְּשֵׁם שָׁלֵם, כִּי ״לֹא הַמֵּתִים יְהַלְלוּ יָהּ״. עַל כֵּן נִרְמָז ו״ה בְּרָאשֵׁי תֵּבוֹת אֵלּוּ ״וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם״, הַמְדַבֵּר בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בַּנִּגְלֶה וּמְרַמֵּז בַּנִּסְתָּרוֹת לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת לָעוֹלָם הַבָּא, לְהוֹרוֹת כִּי אָז יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם. וְכֵן דָּוִד חָתַם מִזְמוֹר ״בָּרְכִי נַפְשִׁי״ הַמְדַבֵּר כֻּלּוֹ מִיצִירַת מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית בְּשֵׁם שֶׁל יְ״ה, וְעַיֵּן עוֹד (דברים טו׳:י) בְּפָסוּק ״כִּי בִּגְלַל הַדָּבָר הַזֶּה״ (טו׳:י).

פרק ב

ג **אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת.** לְפִי שֶׁהַשַּׁבָּת מוֹרָה עַל בְּרִיאַת יֵשׁ מֵאַיִן, וְדַוְקָא מֵאוֹתָהּ בְּרִיאָה שָׁבַת, אֲבָל מִבְּרִיאַת יֵשׁ מִיֵּשׁ לֹא שָׁבַת, כִּי כַּמָּה נְטִיעוֹת קוֹלְטוֹת וְצוֹמְחוֹת בְּשַׁבָּת, וְכָל הַנִּבְרָאִים שִׁבְּשִׁשֶּׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה נִבְרְאוּ כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶם יֵשׁ מִיֵּשׁ, כִּי כֻּלָּם הֵם כְּחֹמֶר אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ נַעֲשֶׂה אֵיזוֹ דָּבָר, כָּךְ כָּל הַנִּבְרָאִים עוֹשִׂים יֵשׁ מִיֵּשׁ מִשֶּׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה וָהָלְאָה. עַל כֵּן נֶאֱמַר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת״ – שֶׁבְּרָאָם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת מֵהֶם יֵשׁ מִיֵּשׁ דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ. וּמִכְּלַל זֶה אָנוּ לְמֵדִין שֶׁהַשַּׁבָּת מוֹפֶת עַל בְּרִיאַת יֵשׁ מֵאַיִן דַּוְקָא, דְּאִם לֹא כֵּן מַה יּוֹם מִיּוֹמַיִם.

וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר בְּשַׁבָּת ״וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹּקֶר״: לְפִי שֶׁבְּכָל הַיָּמִים הַלַּיְלָה זְמַן הַמְּנוּחָה וְהַבֹּקֶר זְמַן הַמְּלָאכָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קד׳:כב) ״תָּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֵאָסֵפוּן וְגוֹ׳ יֵצֵא אָדָם לְפָעֳלוֹ״. אֲבָל יוֹם הַשַּׁבָּת אוֹ כֻּלּוֹ מְנוּחָה אוֹ כֻּלּוֹ מְלָאכָה, אִם כֵּן אֵין בּוֹ הֶבְדֵּל בֵּין עֶרֶב לְבֹקֶר, כִּי מִצַּד סְתָם מְלָאכָה כֻּלּוֹ מְנוּחָה, וּמִצַּד עֲמַל הַתּוֹרָה כֻּלּוֹ לִמְלָאכָה, כִּי יוֹם הַשַּׁבָּת נִתַּן לַעֲסוֹק בּוֹ בַּתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ (יהושע א׳:ח) ״וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה״. וְכִדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (תנא דבי אליהו רבה א). וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר ״כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא״, הַיְנוּ סְתָם מְלָאכָה, ״לַעֲשׂוֹת״ – בַּחֲרוּשָׁת עֵץ חַיִּים הַתּוֹרָנִי, וּבַחֲרוּשָׁת אֶבֶן הַלּוּחוֹת, וְקַל לְהָבִין.

ד **אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם.** אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בַּמִּדְרָשׁ (מנחות כט׳:) בְּהֵ״א בְּרָאָם, שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ״א וְהָעוֹלָם הַבָּא בְּיוּ״ד. וְנִרְאֶה שֶׁדַּעַת בַּעַל מִדְרָשׁ זֶה הוּא לְפִי שֶׁכָּל שִׁירוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נֶאֱמְרוּ בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה, שִׁירָה חֲדָשָׁה בְּתוֹסֶפֶת הֵ״א, כִּי כָּל הֵ״א מוֹרָה עַל נְקֵבָה כְּהוֹרָאַת הַהֵ״א שֶׁבְּשֵׁם אִשָּׁה, וּלְפִי שֶׁכָּל שִׁמְחַת הָעוֹלָם הַזֶּה מְעֹרָבִים בְּצַעַר וְיָגוֹן כִּנְקֵבָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ צַעַר לֵידָה, כָּךְ כָּל עִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה הֵם בְּדֶרֶךְ תּוֹלָדָה. אֲבָל הָעוֹלָם הַבָּא נִבְרָא בְּיוּ״ד הַמְשֻׁתֶּפֶת לְזָכָר שֶׁאֵין לוֹ צַעַר לֵידָה, כָּךְ יִהְיוּ לָעוֹלָם הַבָּא כְּזִכָּרִים לֹא יוֹלְדִים, וְשָׁם הַשִּׂמְחָה שְׁלֵמָה. עַל כֵּן נִשְׁתַּתֵּף שֵׁם יְ-ה בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, וּבְכָל מָקוֹם שְׁמוּשׁ הַיּוּ״ד לְזָכָר וְשִׁמּוּשׁ הַהֵ״א לִנְקֵבָה.

בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה׳ אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם. וּלְמַעְלָה הִקְדִּים שָׁמַיִם לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (רש״י כאן א׳:א, בר״ר יב׳:טו): רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִבְרֹא אֶת הָעוֹלָם בְּמִדַּת הַדִּין, וְרָאָה שֶׁאֵינוֹ מִתְקַיֵּם – חָזַר וְשִׁתְּפָהּ לְמִדַּת הָרַחֲמִים. וְהִנֵּה לֹא אִישׁ אֵל וְיִתְנֶחָם, וּמִעִקָּרָא מַאי סָבַר? אֶלָּא שֶׁבֶּאֱמֶת הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם הָרוּחָנִיִּים יְכוֹלִים לְהִתְקַיֵּם בְּמִדַּת הַדִּין יוֹתֵר מִן הַתַּחְתּוֹנִים אֲשֶׁר בֶּעָפָר יְסוֹדָם. עַל כֵּן הָאי לְדִסְמִיךְ לֵיהּ וְהָאי לְדִסְמִיךְ לֵיהּ, כִּי לְמַעְלָה הִזְכִּיר שֵׁם אֱלֹהִים וּסְמָכוֹ לְ״אֵת הַשָּׁמַיִם״ הַמְרַכֶּבֶת כָּל צְבָאָם, כִּי הֵמָּה נִבְרְאוּ בְּמִדַּת הַדִּין לְבַד. וְכָאן הִזְכִּיר שִׁתּוּף שֶׁל רַחֲמִים וּסְמָכוֹ אֶל הָאָרֶץ, כִּי בַּעֲבוּר יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הָיָה צָרִיךְ לְשִׁתּוּף זֶה. וְעַל שִׁתּוּף זֶה אָמַר הַמְשׁוֹרֵר (תהלים סב׳:יב): ״אַחַת דִּבֶּר אֱלֹהִים שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי״ וְגוֹ׳, כִּי מִתְּחִלָּה ״אַחַת דִּבֶּר אֱלֹהִים״, רְצוֹנוֹ לוֹמַר מִדָּה אַחַת נִזְכְּרָה בְּשֵׁם אֱלֹהִים, בְּאָמְרוֹ ״בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים״, וְאַחַר כָּךְ ״שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי״ וְגוֹ׳ – שְׁתֵּי מִדּוֹת, בְּאָמְרוֹ ״בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה׳ אֱלֹהִים״. וְזֶמֶז לַדָּבָר: ״שְׁתַּיִם זוּ״ עוֹלֶה לְמִסְפַּר עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה, כְּמִסְפַּר שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, וְחִלְקוֹ לִשְׁנֵי פְּעָמִים שְׁלֹשָׁה עָשָׂר כְּמִסְפַּר ״אֶחָד״ וְ״אַהֲבָה״ הַכְּלוּלִים בְּשֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, הַסְּמוּכִים זֶה לָזֶה בְּפָסוּק ״שְׁמַע יִשְׂרָאֵל״ וְגוֹ׳ ״ה׳ אֶחָד״, ״וְאָהַבְתָּ״ וְגוֹ׳ (דברים ו׳:ד-ה). וְנָתַן טַעַם לַדָּבָר לָמָּה לֹא בָּרְאוּ בְּשֵׁם אֱלֹהִים לְבַד, ״כִּי עֹז לֵאלֹהִים״, לְפִי שֶׁכָּל הָעֹז וְהַתֹּקֶף מִתְיַחֵס לְשֵׁם אֱלֹהִים, וְאֵין כֹּחַ בְּיַד נִבְרְאֵי מַטָּה לְקַבֵּל אֶת כָּל מַעֲשֶׂה תֹּקֶף וּגְבוּרָתוֹ יִתְבָּרַךְ כְּלָל וּכְלָל. אֲבָל ״לְךָ ה׳ חֶסֶד״ – כִּי לְשֵׁם שֶׁל רַחֲמִים הַנִּקְרָא בְּשֵׁם שֶׁל אַדְנוּת אֵלָיו הַחֶסֶד וְהָרַחֲמִים, כִּי יָבֹא הַזְּמַן שֶׁתִּרְצֶה לְשַׁלֵּם לְאִישׁ כְּמַעֲשֵׂהוּ כְּפִי כֹּחַ הַמְקַבֵּל וְהָעוֹשֶׂה, לֹא כְּפִי כֹּחֲךָ יִתְבָּרַךְ. וְנָקֵט לְשׁוֹן נוֹכֵחַ בְּאָמְרוֹ ״וּלְךָ ה׳ חֶסֶד״, וּלְשׁוֹן נִסְתָּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים ״כִּי עֹז לֵאלֹהִים״, כִּי בִּשְׁעַת הַכַּעַס שֶׁמִּדַּת הַדִּין שׁוֹלֶטֶת בָּעוֹלָם נִרְאֶה כְּאִלּוּ הִסְתִּיר ה׳ פָּנָיו מִן הַבְּרִיּוֹת, וּבִשְׁעַת הַחֶסֶד וְהָרַחֲמִים יָאֵר ה׳ פָּנָיו אֵלֵינוּ, וְקַל לְהָבִין.

ז **וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.** פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י: אַף לַבְּהֵמָה יֵשׁ נֶפֶשׁ חַיָּה, אַךְ זוֹ חַיָּה שֶׁבְּכֻלָּם, שֶׁנִּתּוֹסֵף בּוֹ דַּעַת וְדִבּוּר. וּפֵרוּשׁוֹ דָּחוּק, כִּי לֹא פֵּרַשׁ בַּמִּקְרָא חַיָּה מִכֻּלָּם. וּבְעַקֵּדָה פֵּרַשׁ שֶׁנִּשְׁמַת חַיִּים זוֹ הָרוּחַ הַחִיּוּנִי הַנִּמְצָא בָּאָדָם בְּעֶצֶם וְרִאשׁוֹנָה, וּמִצַּדּוֹ יִהְיֶה הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה כְּשֶׁיִּתּוֹסֵף בּוֹ הַשְׁלֵמוּת הַשֵּׁנִי וְהַשְּׁלִישִׁי, עַל דֶּרֶךְ נֶפֶשׁ רוּחַ וּנְשָׁמָה. וְחָשַׁב הָרַב שֶׁהִסְכִּים רַשִׁ״י עַל יָדוֹ, אָמְנָם גַּם פֵּרוּשׁ זֶה אֵין נָאוֹת לְקַבְּלוֹ שֶׁיֹּאמַר נֶפֶשׁ חַיָּה עַל הַשְׁלֵמוּת הָאַחֲרוֹן, אַחַר שֶׁלְּשׁוֹן זֶה נֶאֱמַר גַּם בִּבְהֵמוֹת וְחַיְתוֹ אֶרֶץ. לְפִיכָךְ לִבְּי לֹא כֵן יָדְמֶה, כִּי אִם לְפָרֵשׁ הֶפֶךְ דִּבְרֵיהֶם מַמָּשׁ, כִּי נִשְׁמַת חַיִּים הִיא הַנֶּפֶשׁ הַמַּשְׂכֶּלֶת הַנִּצְחִית. צֵא וּלְמַד מִי הַנּוֹפֵחַ וְתִמְצָא שֶׁזֶּה מְדַבֵּר בְּחֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, וְיֹאמַר אַף עַל פִּי שֶׁנֶּפַח ה׳ בָּאָדָם נִשְׁמַת חַיִּים הַמַּשְׂכֶּלֶת, מִכָּל מָקוֹם וַיְהִי הָאָדָם

בִּתְחִלַּת הֲוָיָתוֹ לְסָתָם נֶפֶשׁ חַיָּה כִּשְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים, כִּי אָדָם עֵיר פֶּרֶא יִוָּלֵד (איוב יא:יב), וְעִקַּר שְׁלֵמוּתוֹ תָּלוּי בַּחֲרִיצוּת הִשְׁתַּדְּלוּתוֹ וְטוּב בְּחִירָתוֹ כְּשֶׁיִּפְקַח עֵינֵי שִׂכְלוֹ בְּבוֹאוֹ בַיָּמִים. אֲבָל בִּתְחִלַּת הֲוָיָתוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נוּפַּח בּוֹ נִשְׁמַת רוּחַ חַיִּים, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַנְּשָׁמָה בּוֹ בְּפֹעַל כִּי אִם בְּכֹחַ לְבַד, וְאִם לֹא יִשַּׁנֵּס מָתְנֵי זְרִיזוּתוֹ לָצֵאת בְּרֹאשׁ הֶחָלוּץ לְלֶחֶם מִלְחֶמֶת ה׳, הֲרֵי הוּא בְּבַהֲמִיּוּתוֹ וְנִמְשָׁל כַּבְּהֵמָה. אֲבָל שׁוֹר אוֹ כֶשֶׂב אוֹ עֵז כִּי יִוָּלֵד, בְּאוֹתוֹ יוֹם נִבְרָא עִם כָּל שְׁלֵמוּתוֹ וְאֵין בּוֹ תּוֹסֶפֶת שְׁלֵמוּת. וְגִלָּה לָנוּ הַכָּתוּב דָּבָר זֶה שֶׁלֹּא יִטְעֶה הָאָדָם בְּעַצְמוֹ לֵאמֹר שֶׁבְּלֹא יְגִיעָה וְעָמָל יָבֹא לִידֵי שְׁלֵמוּתוֹ אֲשֶׁר כְּבָר נוֹצַר עִמּוֹ, וְיִסְמֹךְ עַל יִתְרוֹן זֶה שֶׁנִּמְצָא בִּיצִירָתוֹ, כִּי אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא הַכֹּל תָּלוּי בְּפֹעַל כַּפָּיו, כִּי יֵשׁ בְּיָדָיו תָּמִיד לְהַחֲלִיף וּלְהָמִיר הַטָּבַע בְּשֶׂכֶל וְהַשֵּׂכֶל בְּטֶבַע. וּמִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר בִּיצִירַת הָאָדָם ״וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב״, לְפִי שֶׁבִּיצִירָתוֹ עֲדַיִן לֹא נִכַּר מַה טּוּבוֹ וּמַה יָּפְיוֹ.

ט וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן. תַּרְגּוּמוֹ: ״וְאִילָן חַיֵּיא בִּמְצִיעוּת גִּנְּתָא וְאִילָן דְּאָכְלִין פֵּרוֹהִי חָכְמִין בֵּין טָב לְבִישׁ״. רָצָה לְתָרֵץ בָּזֶה לָמָּה לֹא הִזְהִירוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאָדָם עַל שְׁנֵיהֶם יַחַד שֶׁלֹּא יֹאכַל מֵעֵץ הַדַּעַת וּמֵעֵץ הַחַיִּים, אֶלָּא לְפִי שֶׁעֵץ הַחַיִּים מִטִּבְעוֹ שֶׁהָאוֹכֵל מִן הָעֵץ עַצְמוֹ חַי לְעוֹלָם, כִּי לֹא הָיָה לוֹ פְּרִי כְּלָל וְטַעַם הָעֵץ הָיָה כְּטַעַם פְּרִי. אֲבָל עֵץ הַדַּעַת הָיָה לוֹ פְּרִי נֶחְמָד לְמַרְאֶה, כָּל אוֹכְלָיו יֶאְשָׁמוּ לֵידַע בֵּין טוֹב לָרַע יוֹתֵר מֵהַצּוֹרֶךְ. לְפִיכָךְ קוֹדֶם שֶׁאָכַל מִן עֵץ הַדַּעַת לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַזְהִירוֹ עַל עֵץ הַחַיִּים כִּי לֹא הָיָה נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְלֹא הָיָה בּוֹ עֲדַיִן דַּעַת לְהַבְחִין תּוֹעֶלֶת אֲכִילַת הָעֵץ הַהוּא, כִּי עֵץ בְּעַלְמָא הוּא, וּסְתָם בְּהֵמָה אֵינָהּ אוֹכֶלֶת עֵץ כִּי אִם אֵיזוֹ דָּבָר נֶחְמָד לְמַרְאֶה שֶׁיֵּשׁ פְּרִי. אֲבָל אַחַר שֶׁאָכַל עֵץ הַדַּעַת הָיָה חוֹשֵׁשׁ פֶּן יַבְחִין בְּשִׂכְלוֹ בְּתוֹעֶלֶת עֵץ חַיִּים וְיֹאכַל מִמֶּנּוּ כְּדֵי שֶׁיִּחְיֶה לְעוֹלָם, עַל כֵּן גֵּרַשׁ מִשָּׁם.

יח לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ. לְפִי שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ שִׁנּוּי וּמַחְלֹקֶת, אֵין הַטּוֹבָה מָצוּי שָׁם, שֶׁהֲרֵי מִטַּעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר ״כִּי טוֹב״ בַּשֵּׁנִי, לְפִי שֶׁבּוֹ נִבְרָא הַמַּחְלֹקֶת, כִּי כָּל מִסְפַּר שְׁנַיִם יֵשׁ בּוֹ חֻלּוּקָה וּפֵרוּד. וְאִם כֵּן, אִם הָיָה הָאָדָם נוֹצָר כָּל אֶחָד מֵהֶם מְחוֹמָר בִּפְנֵי עַצְמוֹ, אִם כֵּן יִהְיוּ שְׁנֵי גּוּפִים מַחְלָקִים וְלֹא יִהְיֶה הַטּוֹב דָּבֵק בָּהֶם, יַעַן כִּי יִהְיוּ נֶעְדָּרִים מִן הָאַהֲבָה וְהָאַחְדוּת, וְיִהְיוּ קְרוֹבִים לָבֹא לִידֵי פֵּרוּד וּמְרִיבָה וְלִתֵּן רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים. וְהָאָדָם מְדִינִי בְּטֶבַע, צָרִיךְ יוֹתֵר אֶל הָאַהֲבָה וְהָאַחְדוּת מִכָּל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים. לְפִיכָךְ אָמַר שֶׁלֹּא טוֹב הָיָה אִם יִהְיֶה הָאָדָם נוֹצָר מִן חוֹמֶר אֶחָד וְהָאִשָּׁה מִן חוֹמֶר אַחֵר. לְפִיכָךְ ״אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר״ – כְּשֶׁיִּהְיוּ מִן חוֹמֶר אֶחָד, אָז יִהְיֶה כָּל אֶחָד לְעֵזֶר וּלְהוֹעִיל אֶל הַשֵּׁנִי, וְיִהְיוּ זֶה כְּנֶגֶד זוֹ פּוֹנִים פְּנֵיהֶם זֶה לָזֶה, כִּי זֶה מוֹרֶה עַל הָאַהֲבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים טז:ח) ״שִׁוִּיתִי ה׳ לְנֶגְדִּי תָמִיד״, שֶׁאֵין פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל הִתְנַגְּדוּת שֶׁל מְרִיבָה, אֶלָּא הִתְנַגְּדוּת שֶׁל אַהֲבָה כַּמַּיִם הַפָּנִים, לְאַפּוֹקֵי בִּזְמַן שֶׁהַמְּרִיבָה מְצוּיָה, כָּל אֶחָד פּוֹנֶה לַחֲבֵרוֹ עֹרֶף וְלֹא פָנִים. לָכֵךְ נֶאֱמַר ״אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ״.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים ״לֹא טוֹב״, שֶׁאֵין הָאָדָם נִקְרָא עוֹשֶׂה טוֹב בְּמִצְוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּשֶׁהוּא לְבַדּוֹ וְאֵין לוֹ מִתְנַגֵּד הַמַּטֶּהוּ לְדֶרֶךְ רָע, לְפִיכָךְ ״אֶעֱשֶׂה לוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ״, כִּי בְּמַה שֶׁתִּהְיֶה אִשְׁתּוֹ כְּנֶגְדּוֹ לַהַסִיתוֹ לְדֶרֶךְ רָע וְהוּא לֹא יִשְׁמַע לָהּ וְיִנָּצֵחָהּ, אָז הוּא נִקְרָא עוֹשֶׂה טוֹב, כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה טוֹב מִצַּד הַהֶכְרֵחַ וְלֹא יוּכַל לַחֲטֹא, כִּי אִם מִצַּד הֱיוֹת לוֹ אֶפְשָׁרוּת עַל הַחֵטְא וְיִנָּצֵל.

כא וַיַּסְגֵּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה. אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה יז:ו) שֶׁלֹּא נִמְצָא סָמ״ךְ בַּתּוֹרָה עַד שֶׁנִּבְרְאָה הָאִשָּׁה, לְפִי שֶׁנִּבְרָא הַשָּׂטָן עִמָּהּ. וְיֵשׁ לִתֵּן טַעַם לָמָּה דַּוְקָא סָמ״ךְ יוֹתֵר מִן ט׳ אוֹ נ׳, לְפִי שֶׁסָּמ״ךְ לְשׁוֹן סְמִיכָה לְהוֹרוֹת כִּי מִצַּד הָאִשָּׁה צָרִיךְ הָאָדָם לְסָמְכָהּ, כִּי ה׳ סוֹמֵךְ יָדוֹ שֶׁלֹּא יִפּוֹל בְּמִצּוֹתָהּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יט:יד) ״וּמֵה׳ אִשָּׁה מַשְׂכֶּלֶת״, וְסוֹמֵךְ יָדוֹ גַּם שֶׁלֹּא יִפּוֹל בִּידֵי יִצְרוֹ הָרָע, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין ל:) אִלְמָלֵא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזְרוֹ אֵינוֹ יָכוֹל לוֹ. וּסְמִיכָה זוֹ רְמוּזָה בַּפָּסוּק ״וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה״, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סוֹגֵר בַּעֲדוֹ שֶׁלֹּא יִכָּשֵׁל בָּהּ, מִלְּשׁוֹן ״וַיִּסְגֹּר ה׳ בַּעֲדוֹ״ דְּהַיְנוּ סְגִירָה שֶׁל הַצָּלָה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב ״וַיִּבֶן ה׳ אֱ֝ת הַצֵּלָע״, הִזְכִּיר לְשׁוֹן בִּנְיָן לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין צָרִיךְ בְּזִוּוּג זֶה כִּי אִם לִכְדֵי שֶׁיִּהְיֶה הָעוֹלָם בָּנוּי וְלֹא חָרֵב, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ל:ג) ״וְאִבָּנֶה גַּם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה״, שֶׁעַל יְדֵי הַבָּנִים נִקְרָא הָאָדָם בָּנוּי, וְכֵן בֵּן נִגְזַר מִלְּשׁוֹן בִּנְיָן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י (בראשית ה:כח) עַל פָּסוּק ״וַיּוֹלֶד בֵּן״.

פרק ג

א אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן. יֵשׁ בְּעִנְיָן זֶה סָפֵק גָּדוֹל, שֶׁאִם הָאִשָּׁה הוֹסִיפָה מִדַּעְתָּהּ צִוּוּי ״לֹא תִגְּעוּ״, הֲרֵי יָדְעָה הָאֱמֶת שֶׁלֹּא צִוָּה ה׳ עַל הַנְּגִיעָה, וְאִם כֵּן אֵיךְ נִתְפַּתְּתָה הָאִשָּׁה לְדִבְרֵי הֶבֶל אֵלּוּ לוֹמַר ״כְּשֵׁם שֶׁאֵין מִיתָה בִּנְגִיעָה כָּךְ אֵין מִיתָה בַּאֲכִילָה״? לְפוּם רֵיהֲטָא נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁהָאִשָּׁה לֹא שָׁמְעָה הַצִּוּוּי מִפִּי הַגְּבוּרָה כִּי אִם מִפִּי בַּעְלָהּ, וְזֶה שֶׁאָמַר (בראשית ב:טז) ״וַיְצַו ה׳ אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר״ – מַהוּ ״לֵאמֹר״? אֶלָּא שֶׁיֹּאמַר גַּם לְאִשְׁתּוֹ שֶׁאֲכִילָה זוֹ מְסֻכֶּנֶת. כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר ״עַל הָאָדָם״ וְלֹא נֶאֱמַר ״אֶל הָאָדָם״ אֶלָּא ״עַל״, הַיְנוּ עַל אוֹדוֹת שֶׁלֹּא לְהָבִיא אֶת עַצְמוֹ בְּסַכָּנָה. וְהָאָדָם רָאָה בְּשִׂכְלוֹ לַעֲשׂוֹת סְיָג וּלְהוֹסִיף עַל הַצִּוּוּי לְאִשְׁתּוֹ אַף הַנְּגִיעָה כְּדֵי שֶׁלֹּא תָּבֹא לִידֵי אֲכִילָה, וְחַוָּה סָבְרָה שֶׁאָמַר לָהּ הַכֹּל מִפִּי הַגְּבוּרָה, עַל כֵּן בָּא לָהּ טָעוּת זֶה כִּי מָצָא לוֹ הַנָּחָשׁ לְהַטְעוֹתָהּ. וּבָזֶה אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְפֵרוּשׁ רַשִׁ״י שֶׁפֵּרֵשׁ שֶׁלְּכָךְ לֹא בָא הַנָּחָשׁ אֶל אָדָם הָרִאשׁוֹן לְפִי שֶׁהַנָּשִׁים דַּעְתָּן קַלּוֹת לְהִתְפַּתּוֹת, כִּי בְּלָאו

הָכִי אֵין זֶה קֶשְׁיָא, שֶׁהֲרֵי הַנָּחָשׁ רָצָה לְהוֹכִיחַ מִן הַנְּגִיעָה שֶׁאֵין מִיתָה בַּאֲכִילָה, וְעִם אָדָם הָרִאשׁוֹן לֹא הָיָה יָכוֹל לְהוֹכִיחַ כְּלוּם, כִּי אָדָם יָדַע הָאֱמֶת שֶׁלֹּא צִוָּה ה׳ עַל הַנְּגִיעָה וְהוּא הוֹסִיף מִדַּעְתּוֹ.

וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ עוֹד, שֶׁחַוָּה הָיְתָה מְסֻפֶּקֶת אִם כַּוָּנַת הַנָּחָשׁ לְטוֹבָתָם כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כֵּאלֹהִים יוֹדְעֵי טוֹב וָרָע, אוֹ שֶׁמָּא כַּוָּנָתוֹ כְּדֵי שֶׁיָּמוּת אָדָם וְיִשָּׂא הוּא אֶת חַוָּה. וְאָמַר לְחַוָּה לְפִי שֶׁנָּשִׁים דַּעְתָּן קַלּוֹת לְהִתְפַּתּוֹת, וְיָדַע שֶׁוַּדַּאי תִּתֵּן לְבַעְלָהּ תְּחִלָּה. עַל כֵּן אָמְרָה חַוָּה בְּזֹאת יִבָּחֵן דַּעַת הַנָּחָשׁ, וְהוֹסִיפָה צִוּוּי ״לֹא תִגְּעוּ״ כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה כָּל הַמַּשָּׂא וּמַתָּן בֵּינֵיהֶם בִּנְגִיעָה אֵין סְבָרָא שֶׁתַּקְדִּים אֶת בַּעְלָהּ כְּמוֹ בַּאֲכִילָה. וְכַאֲשֶׁר דָּחַף הַנָּחָשׁ אֶת חַוָּה בָּאִילָן, אָז אָמְרָה חַוָּה: עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי הַדִּין עִם הַנָּחָשׁ, כִּי אִם הָיְתָה כַּוָּנָתוֹ כְּדֵי שֶׁיָּמוּת הָאָדָם, אִם כֵּן לָמָּה דָּחַף אוֹתִי וּמַה יָּרַוִיחַ בְּמִיתָתִי? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכִּדְבָרָיו כֵּן הוּא – לִהְיוֹת כֵּאלֹהִים, וְעַל כֵּן נָתְנָה מָקוֹם לִדְבָרָיו. וְעַיֵּן (בראשית א:יא) פֵּרוּשׁ יָקָר עַל סִפּוּר הַנָּחָשׁ עִם חַוָּה בְּפָסוּק ״עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ״.

ו **וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם.** כִּי בְּכָל חֵטְא יֵשׁ לַיֵּצֶר טוֹב וְכוּחַ עִם הַיֵּצֶר הָרָע, כִּי הַיֵּצֶר טוֹב מַבְטִיחוֹ שָׂכָר הָרוּחָנִי לָעוֹלָם הַבָּא, וְהַיֵּצֶר הָרָע מֵשִׁיב עָלָיו וְטוֹעֵן כִּי טוֹב לֵילֵךְ אַחַר הַתַּאֲוֹת הַמַּחְשׁוֹת לָעַיִן הָרוֹאָה, כִּי תַּאֲוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נִרְאִין לְעֵין כֹּל, מֵלֵילֵךְ אַחַר חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַבָּא אֲשֶׁר ״עַיִן לֹא רָאָתָה״, לָכֵךְ נֶאֱמַר ״וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה״ – רָאֲתָה דִּבְרֵי הַנָּחָשׁ וְיָשְׁרוּ בְּעֵינֶיהָ טַעֲנוֹתָיו ״כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם״, שֶׁתַּאֲוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה נִרְאִין עַיִן בְּעַיִן, לְאַפּוֹקֵי חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַבָּא ״עַיִן לֹא רָאָתָה״, וְהָרוֹצֶה לְשַׁקֵּר יַרְחִיק עֵדָיו (הרא״ש שבועות ו:יג).

וַתִּתֵּן גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּהּ. מִלַּת ״עִמָּהּ״ פֵּרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה עִמָּהּ תָּמִיד וְלֹא יִשָּׂא אַחֶרֶת כְּשֶׁתָּמוּת הִיא. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁנִּתְּנָה לוֹ בִּהְיוֹתוֹ עִמָּהּ מַמָּשׁ, כִּי אָז לָחֲצָה אוֹתוֹ כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּשִׁמְשׁוֹן (שופטים טז:טז) ״וַתְּאַלְּצֵהוּ״. כִּי בִּזְמַן אַחֵר אוּלַי לֹא הָיָה שׁוֹמֵעַ לָהּ לַעֲבֹר אֶת פִּי ה׳, וְעַל זֶה אָמַר בְּהִתְנַצְּלוּתוֹ ״הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּ עִמָּדִי״. בְּשָׁעָה שֶׁהָיְתָה עִמָּדִי מַמָּשׁ נִצְחָה אוֹתִי, כִּי לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֵין טַעַם לְהִתְנַצְּלוּת זֶה. וּמַה שֶּׁטָּעַן ״הִיא נָתְנָה לִי מִן הָעֵץ״ אוּלַי כֵּוֵן לוֹמַר דֶּרֶךְ הִתְנַצְּלוּת, מֵאַחַר שֶׁלֹּא נֶאֱמַר בַּצִּוּוּי ״מִפְּרִי עֵץ הַדַּעַת לֹא תֹאכַל״, וְנֶאֱמַר ״מֵעֵץ הַדַּעַת לֹא תֹאכַל״, הָיִיתִי סָבוּר שֶׁהַכַּוָּנָה שֶׁאֵין אֲנִי רַשַּׁאי לִתְלֹשׁ הַפְּרִי מִן הָעֵץ, אֲבָל אִם הוּא כְּבָר תָּלוּשׁ וְעוֹמֵד, חָשַׁבְתִּי שֶׁמֻּתָּר לִי לֶאֱכֹלוֹ, וְעַתָּה הִיא נָתְנָה לִי מִן הָעֵץ וְלֹא אֲנִי לְקַחְתִּיו מִן הָעֵץ.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאָמַר: מֵאַחַר שֶׁנִּתַּתָּ הָאִשָּׁה עִמָּדִי לְבַשֵּׁל וּלְהָכִין כָּל צָרְכֵי הַבַּיִת, חָשַׁבְתִּי שֶׁחִזְקָתָהּ שֶׁאֵינָהּ מַאֲכֶלֶת אוֹתִי דְּבַר אִסּוּר, עַל כֵּן חָשַׁבְתִּי שֶׁפְּרִי זֶה מֵעֵץ אַחֵר.

יד **אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה.** עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ח ע״א): לְעָתִיד מִתְקַבְּצוֹת כָּל הַחַיּוֹת אֵצֶל הַנָּחָשׁ וְאוֹמְרוֹת ״אֲרִי טוֹרֵף וְאוֹכֵל וְכוּ׳, אַתָּה מָה הֲנָאָה יֵשׁ לְךָ״ וְכוּ׳, לְכָךְ נֶאֱמַר שֶׁיִּהְיֶה אָרוּר יוֹתֵר מִן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה, שֶׁכֻּלָּם יֵשׁ לָהֶם צַד הֲנָאָה מִמָּה שֶׁהֵם טוֹרְפִים וְדוֹרְסִים, וְהַנָּחָשׁ אֵין לוֹ שׁוּם הֲנָאָה, כִּי אֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן, עַל כֵּן לֹא יִהְיֶה לוֹ הֲנָאָה בִּדְרִיסָתוֹ כָּאָמוּר. וְאִם נַפְשְׁךָ לוֹמַר מ״ם שֶׁל ״מִכָּל״ אֵינָהּ מ״ם הַיִּתְרוֹן, אֶלָּא כְּךָ תִּפָּרְשֵׁהוּ, שֶׁתִּהְיֶה אָרוּר מִפְּי כֻּלָּם, כִּי כָּל הַחַיּוֹת יִתְקַבְּצוּ אֵלֶיךָ וִיקַלְלוּךָ וִיבַזּוּךָ וְעַל פָּנֶיךָ יַעֲנוּ רִשְׁעָתְךָ לֵאמֹר ״מָה הֲנָאָה יֵשׁ לְךָ״.

טז **הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב.** רֹב הַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ שֶׁהַיֵּצֶר הָרָע מוֹשֵׁךְ כֹּחוֹ מִן הַנָּחָשׁ הַקַּדְמוֹנִי, וְהַיֵּצֶר הָרָע דּוֹמֶה בִּתְחִלָּה לְחוּט שֶׁל עַכָּבִישׁ וְאַחַר כָּךְ לַעֲבוֹתוֹת הָעֲגָלָה. לְכָךְ נֶאֱמַר ״הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ״, כִּי אִם יִהְיֶה זָרִיז וְיֵצֵא וְיִלָּחֵם בְּיִצְרוֹ הָרָע בָּרֹאשׁ, רְצוֹנִי לוֹמַר בַּהַתְחָלָה תֵּכֶף בְּבוֹאוֹ אֵלָיו, אָז הוּא יְשׁוּפְךָ, כִּי בְּנָקֵל יְנַצְּחוֹ הָאָדָם וְינַתְּקוֹ מֵעָלָיו כַּאֲשֶׁר יְנַתֵּק פְּתִיל חוּט שֶׁל עַכָּבִישׁ. אָמְנָם אִם בְּרֹאשׁ דְּבָרָיו יִתֵּן מָקוֹם לְיִצְרוֹ וְיֵלֵךְ אַחֲרֵי עֲצָתוֹ יוֹם אַחַר יוֹם עַד שֶׁנַּעֲשָׂה חָזָק כַּעֲבוֹתוֹת הָעֲגָלָה, אָז קָשֶׁה לְנַצְּחוֹ וְאַדְרַבָּא הוּא יְנַצַּחְךָ. לְכָךְ נֶאֱמַר אֶל הַנָּחָשׁ ״וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב״, כִּי הֶעָקֵב הַיְינוּ הַסּוֹף, וְרָצָה בָּזֶה שֶׁאִם בַּסּוֹף רָצָה לְהִלָּחֵם בְּךָ אָז אַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ וּתְנַצְּחוֹ, כִּי יִהְיֶה קָשֶׁה עַל הָאָדָם לְנַתֵּק עֲבוֹתוֹת הָעֲגָלָה מֵעָלָיו כִּי כְּבָר קָשׁוּר בּוֹ הַיֵּצֶר הָרָע בַּעֲבוֹתוֹת אַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים וְקָשֶׁה לִפְרֹשׁ הַנִּבְעָל לְעֶרֶל וְטָמֵא זֶה. וְזֶה גַּם כֵּן מָשָׁל עַל הַתְּשׁוּבָה שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה בְּבֶחָרוּתוֹ, דְּהַיְנוּ בְּרֹאשׁ יְמֵי חֻלְדּוֹ, בְּנָקֵל לוֹ לַעֲזֹב דַּרְכּוֹ. אָמְנָם בֶּעָקֵב, בַּסּוֹף, שֶׁכְּבָר הֻרְגַּל בְּמַעֲשָׂיו, גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנּוּ וְאָז ״אַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ״. וְיֵאָמֵר זֶה גַּם עַל הָעֲבֵרוֹת הַחֲמוּרוֹת: עֲבוֹדָה זָרָה, גִּלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים וְדוּגְמָתָם – לֹא יוּכַל יִצְרְךָ לְהַעֲבִירְךָ עֲלֵיהֶם כָּל כָּךְ בְּנָקֵל. מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה וּמִי יִשְׁמַע לוֹ לָדָבָר הַזֶּה לַעֲבֹר עֲבֵרוֹת רָאשֵׁיהוֹת אֵלּוּ? אֲבָל בֶּעָקֵב, דְּהַיְנוּ הַמִּצְוֹוֹת קַלּוֹת שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו, ״אַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ״, כִּי יִהְיֶה נָקֵל לְךָ לְהַעֲבִירוֹ עֲלֵיהֶם. כִּי הַיֵּצֶר הָרָע זֶה דַּרְכּוֹ שֶׁמַּתְחִיל בֶּעָקֵב וְעוֹלֶה וּמְבַצְּבֵץ עַד הָרֹאשׁ, כְּמוֹ הָאֶרֶס שֶׁל הַנָּחָשׁ הַמַּתְחִיל בֶּעָקֵב וְהוֹלֵךְ וּמְבַצְּבֵץ עַד הָרֹאשׁ. כָּךְ הַיֵּצֶר הָרָע מַתְחִיל לְהַעֲבִיר אֶת הָאָדָם עַל הַמִּצְוֹוֹת קַלּוֹת שֶׁבְּנֵי אָדָם דָּשִׁים בַּעֲקֵבֵיהֶם, וְאַחַר זֶה עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה וְיַעֲלֶה מִן הַקַּלּוֹת אֶל הַחֲמוּרוֹת עַד כִּי עֲוֹונוֹתָיו יַעַבְרוּ לְמַעְלָה רֹאשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים לח:ה) ״כִּי עֲוֹנוֹתַי עָבְרוּ רֹאשִׁי״. וְהוּא מָשָׁל עַל הָעֲבֵרוֹת שֶׁהֵם רֹאשׁ לְכָל הָעֲבֵרוֹת. לְכָךְ נֶאֱמַר (איכה א:ט) ״טֻמְאָתָהּ בְּשׁוּלֶיהָ לֹא זָכְרָה אַחֲרִיתָהּ״. כִּי הַמַּשְׂכִּיל יִתֵּן אֶל לִבּוֹ כְּשֶׁיָּבוֹא הַיֵּצֶר הָרָע לְטַמְּא אוֹתוֹ בְּשׁוּלָיו, דְּהַיְנוּ בְּמָקוֹם תַּחְתִּית כְּמוֹ הֶעָקֵב, כֵּן יַעֲלֶה מִשָּׁם וִיבַצְּבֵץ וְיִהְיֶה אַחֲרִיתוֹ מָרָה, כִּי יַעֲלֶהוּ מִן הַקַּלּוֹת אֶל הַחֲמוּרוֹת. וְלֹא יָבִינוּ בּוֹ רְשָׁעִים וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ.

יט בְּזַעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לָחֶם. יֵשׁ סְמֶךְ מִכָּאן לְדִבְרֵי הָרוֹפְאִים הָאוֹמְרִים שֶׁקֹּדֶם כָּל אֲכִילָה צָרִיךְ הָאָדָם לַעֲסֹק בְּאֵיזוֹ מְלָאכָה הַמְחַמֶּמֶת אֶת בְּעָלֶיהָ, כִּי זֶה עוֹזֵר אֶל הָעִכּוּל, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכח:ב) "יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ". זֶה שֶׁאָמַר "בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ", כִּי עִצָּבוֹן הוּא לְשׁוֹן מְלָאכָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּאִיּוֹב (י:ח) "יָדֶיךָ עִצְּבוּנִי וַיַּעֲשׂוּנִי". וּבְאָמְרוֹ "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" הוֹדָה שֶׁיֹּאכַל כְּדֵי חַיָּיו לְבַד וְלֹא יִדְרֹשׁ אַחַר הַמּוֹתָרוֹת, כִּי מַה יִּתְרוֹן לוֹ שֶׁיַּעֲמֹל לָרוּחַ.

כ כִּי הִיא הָיְתָה אֵם כָּל חָי. לָמָּה קָרָא לָהּ שֵׁם עַכְשָׁיו אַחַר הַחֵטְא? וְעוֹד, חַיָּה הָיָה לוֹ לִקְרוֹתָהּ! וְנִרְאֶה כִּי קוֹדֶם הַחֵטְא נִקְרֵאת חַיָּה עַל שֵׁם "אֵם כָּל חָי", וְאַחַר הַחֵטְא שֶׁגָּרְמָה מִיתָה לַדּוֹרוֹת, הוּחְלַף שְׁמָהּ מִן חַיָּה לְחַוָּה, כִּי חַוָּה נִגְזַר מִן לְשׁוֹן חִוְיָא דְּהַיְנוּ נָחָשׁ. וּבָא הַכָּתוּב לְתֵרֶץ לָמָּה לֹא קָרָאָהּ נָחָשׁ בְּפֵרוּשׁ, אֶלָּא לְפִי שֶׁקּוֹדֶם זֶה הָיְתָה אֵם כָּל חָי וְנִקְרָאָה חַיָּה, עַל כֵּן בְּהַחְלִיפוֹ שְׁמָהּ לֹא הֵצָרַךְ לְהַחְלִיף כִּי אִם יו"ד בְּוָי"ו, כְּדֵי שֶׁיִּשָּׁאֵר רוֹשֶׁם שֵׁם רִאשׁוֹן בִּמְקוֹמוֹ.

כג לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם. לֹא לְחִנָּם הִזְכִּיר "אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם", גַּם מָצָאתִי (במדרש שוח"ט תהלים צב) שֶׁכָּתַב שֶׁאָדָם הָרִאשׁוֹן נִתְיַשֵּׁב בְּהַר הַמּוֹרִיָּה, וּמֵהֵיכָן לָמְדוּ לוֹמַר כֵּן? גַּם נִמְצָא לְרַז"ל (חולין ס.) שֶׁאָדָם הָרִאשׁוֹן הִקְרִיב פַּר מַקְרִין מַפְרִיס – מֵאַיִן יָצָא לָהֶם סְמֶךְ מִן הַתּוֹרָה עַל זֶה? וְנִרְאֶה שֶׁמָּקוֹם לְכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים מִן פָּסוּק "אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם", דְּהַיְנוּ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" (שמות כ:כא). כְּאָמְרוֹ רַז"ל בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (יד:ח): הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָאוֹ מִמָּקוֹם כַּפָּרָתוֹ, וְהַלְוַאי תִּהֶא לוֹ לְכַפָּרָה. וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ שָׁם ה' לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה וּלְבָנוֹת מִמֶּנָּה מִזְבַּח אֲדָמָה וְיַקְרִיב עָלָיו קָרְבָּן לְכַפֵּר עָלָיו. וְיַעַן כִּי לֻקַּח מֵאוֹתָהּ אֲדָמָה וְהוּא שֶׁעָבַר בּוֹ, כִּי הָאֲדָמָה נָתְנָה בּוֹ חֹמֶר עָב וְגַס אֲשֶׁר בְּסִבָּתוֹ נָפַל אֶל הַחֵטְא, כַּמְּבֹאָר לְמַעְלָה בְּפָסוּק "עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי" (בראשית א:יא) עַיֵּן שָׁם. עַל כֵּן בַּמָּקוֹם שֶׁגָּרַם הַחֵטְא בּוֹ יִתַּקֵּן אֲשֶׁר קִלְקֵל בּוֹ. וְגַם לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר צָבַר עֲפָרוֹ מִכָּל הָאֲדָמָה – כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: לְפִי שֶׁמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי" שָׁם אֶבֶן שְׁתִיָּה, וּמִשָּׁם הֻשְׁתַּת כָּל הָעוֹלָם, וְהֶעָפָר אֲשֶׁר לֻקַּח מִמֶּרְכַּז הָעוֹלָם דּוֹמֶה כְּאִלּוּ צָבַר עֲפָרוֹ מִכָּל הָעוֹלָם. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב גַּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית כח:יג) "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שׁוֹכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנֶנָּה". פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: קִפֵּל כָּל הָאָרֶץ תַּחְתָּיו – לָאו דַּוְקָא קִפֵּל, אֶלָּא לְפִי שֶׁשָּׁכַב עַל מְקוֹם טַבּוּר הָאָרֶץ וּמֶרְכָּזוֹ, עַל כֵּן דּוֹמֶה כְּאִלּוּ שָׁכַב עַל כָּל הָאָרֶץ.

פרק ד

ג וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה'. לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַהוּ "מִקֵּץ יָמִים", וְאֵימָתַי הִתְחִילוּ אוֹתָן הַיָּמִים אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם בָּא הַקֵּץ. וְנִרְאֶה לוֹמַר עַל צַד הָרֶמֶז, כִּי קַיִן וְהֶבֶל הָיוּ חֲלוּקִים בִּשְׁלֵמוּת הָאָדָם מַה הוּא: אִם הָעוֹלָם הַזֶּה וְהַצְלָחוֹתָיו סוֹף שְׁלֵמוּת הָאָדָם וְאֵין שְׁלֵמוּת אַחֲרָיו, אוֹ אִם יֵשׁ עוֹד עוֹלָם אַחֵר נִצְחִי. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁקַּיִן הָיָה אוֹהֵב אֲדָמָה, סָבַר שֶׁאֵין חֶשְׁבּוֹן בִּשְׁאוֹל וְהָעוֹלָם הַזֶּה אֵינוֹ מַשְׁאִיר אַחֲרָיו מְאוּמָה, עַל כֵּן בָּחַר לוֹ לְחֶלְקוֹ כָּל חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה וְהַצְלָחוֹתָיו, בְּחָשְׁבוֹ כִּי יִתְרוֹן אֶרֶץ בַּכֹּל הִיא. וְהֶבֶל סָבַר כִּי יֵשׁ עוֹד עוֹלָם אַחֵר נִצְחִי אֲשֶׁר בּוֹ יַשִּׂיג הָאָדָם הַתַּכְלִית הָאַחֲרוֹן, עַל כֵּן בָּחַר לוֹ לִהְיוֹת רוֹעֵה צֹאן הַגּוֹרֵם הַהִתְבּוֹדְדוּת, כְּדֶרֶךְ שֶׁעָשׂוּ הַרְבֵּה נְבִיאִים כְּמֹשֶׁה וְדָוִד וְזוּלָתָם, וּכְדֵי לְהַקְרִיב מֵהֶם קָרְבָּן לַה'. וְאוּלַי עָשׂוּ חֲלָקוֹת בֵּינֵיהֶם, כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה לא:יח) בְּעֵשָׂו וְיַעֲקֹב שֶׁעָשׂוּ חֲלָקָה בֵּינֵיהֶם, כִּי עֵשָׂו לָקַח לְחֶלְקוֹ כָּל חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "יַעַבְרוּנִי נָא אֲדֹנִי לְפָנַי עַבְדּוֹ", רוֹצֶה לוֹמַר יִקַּח חֶלְקוֹ קוֹדֶם, וְיַעֲקֹב בָּחַר לְחֶלְקוֹ הָעוֹלָם הַנִּצְחִי וְיָדוֹ אוֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו, הַיְנוּ בְּסוֹף מֶמְשַׁלְתּוֹ שֶׁל עֵשָׂו. כָּךְ קַיִן וְהֶבֶל עָשׂוּ חֲלָקָה זוֹ בֵּינֵיהֶם. וְזֶה כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה כב:טז) הָאוֹמֵר שֶׁקַּיִן לָקַח לְחֶלְקוֹ קַרְקָעוֹת וְהֶבֶל לָקַח מִטַּלְטְלִין וְכוּ', הוֹרוּ בָּזֶה מַה שֶּׁהָיָה בְּלִבָּם בַּחֲלוּקַת שִׂכַּר הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, כִּי כָּל חֶמְדּוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה אֵין הָאָדָם יָכוֹל לְטַלְטְלָן וְלֹקַח מֵהֶם מְאוּמָה לְהוֹלִיכָם לְעֵבֶר עוֹלָם הַיְרִידָה, אֶלָּא הֵם כְּקַרְקַע הָעוֹמֶדֶת בִּמְקוֹמָהּ. דּוֹמֶה לְמִי שֶׁהוֹלֵךְ לְיָרִיד וְקוֹנֶה שָׁם בְּמָעוֹתָיו קַרְקָעוֹת וּבָתִּים שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לְהוֹלִיכָם עִמּוֹ לְבֵיתוֹ, וְאֵין לוֹ מֵהֶם כִּי אִם מַה שֶּׁהוּא אוֹכֵל מִפֵּרָיָם בְּעוֹדוֹ בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה, וּבְלֶכְתּוֹ לְבֵיתוֹ יָשׁוּב רֵיקָם, וּמְאוּמָה לֹא יִשָּׂא בַּעֲמָלוֹ אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטָע, וְיַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר יִסָּד. כָּךְ הָעוֹשֶׂה הָעוֹלָם הַזֶּה עִקָּר אֵין לוֹ מִמֶּנּוּ כִּי אִם מְלֹא כַף נָחַת הַמּוּשָׂג מִמְּלֹא חָפְנַיִם עָמָל וּרְעוּת רוּחַ, וְאֵינוֹ מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם כִּי אִם מֶשֶׁךְ זְמַן גְּרוּתוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, זֶה שִׂכְתּוֹ בַּבַּיִת מְעַט כְּגֹבֶר וּכְאוֹרֵחַ נָטָה לָלוּן, וּמְאוּמָה לֹא יוֹלִיךְ עִמּוֹ אֶל הָעוֹלָם הַנִּצְחִי כִּי שָׁם בֵּיתוֹ. וְזֶהוּ דַּעַת קַיִן וַחֲבֵרָיו אוֹהֲבֵי קִנְיְנֵי הַזְּמַן. וְהֶבֶל הוּא הַמַּהְבִּיל כָּל קִנְיְנֵי הַזְּמַן כִּי מוֹסַר הֲבָלִים הֵמָּה, בָּחַר לוֹ בַּמִּטַּלְטְלִין, וְזֶהוּ קִיּוּם מִצְוֹת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁהָאָדָם יָכוֹל לְטַלְטֵל עִמּוֹ מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד בּוֹ כְּאוֹרֵחַ וּכְגֹבֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שָׁם תּוֹשָׁב וְאָזָרח, כִּי בַיִת יַעֲשֶׂה לוֹ שָׁם.

וּכְבָר נוֹדָע שֶׁכָּל אוֹהֲבֵי קִנְיַן הַמָּמוֹן, לְעוֹלָם אֵין עוֹשִׂים שׁוּם מִצְוָה וּצְדָקָה מִן מָמוֹנָם כָּל יְמֵי חַיֵּיהֶם, בְּמִזְמוֹת זוּ אֲשֶׁר חָשָׁבוּ: הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל כָּאן לֶאֱכֹל לְשָׂבְעָה לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמָמוֹנָם. וְכָל זְמַן שֶׁהֵם רוֹאִים אֶת עַצְמָם חֲזָקִים אַף בְּרִיאִים, וּכְכֹחָם אָז כֵּן עָתָּה, אֵין נוֹתְנִים כְּלוּם מֵהוֹנָם וּרְכוּשָׁם לְצֹרֶךְ עֲבוֹדַת ה', בְּחָשְׁבָם "מִי יֹאכַל וּמִי יָחוּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי?" אַךְ מִקֵּץ יְמֵי חֻלְדָּם, בִּרְאוֹתָם אֶת עַצְמָם קְרוֹבִים לְשַׁעֲרֵי מָוֶת וְכִי לֹא בְמוֹתוֹ יִקַּח הַכֹּל, אָז יַעֲבֹר עָלָיו רוּחַ קְנָאָה

לְקַנֵּא בַּחֲבֵרָיו עוֹשֵׂי דְבַר ה׳, וְיַעֲשֶׂה גַּם הוּא מְעַט מִזְעָר וְיִסְפִּים לְהָבִיא מִנְחָה לַה׳, הֵן דֶּרֶךְ קָרְבָּן, הֵן לִתֵּן לַעֲנִיִּים, אוֹ בְּדֶרֶךְ אַחֵר. וְזֶהוּ הַמִּלָּוֶה לָעָנִי בִּשְׁעַת דָּחְקוֹ, רוֹצֶה לוֹמַר דָּחְקוֹ שֶׁל הַמִּלָּוֶה שֶׁהַשָּׁעָה דּוֹחַקְתּוּ לַעֲשׂוֹת, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר (דברים לא:יז) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם. וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב לְשַׁעֲרֵי מָוֶת אֵינוֹ נוֹתֵן לְשֵׁם מִצְוָה כִּי אִם הַחֵלֶק הַפָּחוּת שֶׁבְּמָמוֹנוֹ, זְעֵיר שָׁם, וּבוֹרֵר לוֹ הַפְּסֹלֶת וְשׁוֹלְחוֹ מִנְחָה לַה׳. וְכָל מְלָאכָה נִמְבָּזָה וְנָמֵס זֶה חֵלֶק גְּבוֹהַּ, וְכָל כְּתַף נַתַּח טוֹב הוּא חֶלְקוֹ, כִּי מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת לְנִגְעַ בַּחֵלֶק הַמֻּבְחָר וְרָעָה עֵינוֹ בְּשֶׁלּוֹ לִתֵּן מָנָה הֲגוּנָה מִנְחָה לַה׳.

לָכֵן נֶאֱמַר בְּקֵן שֶׁהָיָה מִן כִּתּוֹת אֵלּוּ ״וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים״, דְּהַיְנוּ קֵץ יְמֵי חֶלְדּוֹ אוֹ בְּסוֹפָם מַמָּשׁ אוֹ זְכִירַת סוֹפָם הוּא שֶׁגָּרַם לוֹ הִתְעוֹרְרוּת זֶה הַמַּעַט, שֶׁהִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁיִּהְיֶה קֵץ לְכָל עֲמָלוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְאִלּוּ לֹא הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁיָּבֹא קֵץ כָּל בָּשָׂר וְלֹא הַרְבֵּה יִזְכֹּר יְמֵי חַיָּיו, אָז לְעוֹלָם לֹא הָיָה מֵבִיא שׁוּם מִנְחָה לַה׳. וְאַף גַּם זֹאת שֶׁזְּכִירַת קֵץ הַיָּמִים לֹא הוֹעִילָה כִּי אִם לְהַפְרִישׁ מִן הַפָּחוּת וְהַגָּרוּעַ, דְּהַיְנוּ זֶרַע פִּשְׁתָּן. וְזֶהוּ כַּוָּנַת מִדְרָשׁ הָאוֹמֵר שֶׁקֵּץ הָיָה מִסְטָרָא בִּישָׁא, לְכָךְ נֶאֱמַר ״מִקֵּץ יָמִים״ וְלֹא ״מִקֵּץ יָמִין״. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי וְלֹא אָבִין כַּוָּנַת מִדְרָשׁ זֶה מַה בֵּין יָמִים לְיָמִין. וַדַּאי כַּוָּנָתוֹ לוֹמַר שֶׁקֵּץ לֹא הִקְרִיב בַּעֲבוּר הַמַּכְלִית הָאֲמִתִּי הַגָּנוּז לַצַּדִּיקִים לְקֵץ הַיָּמִין לָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל יב:יג) ״וְתַעֲמֹד לְגוֹרָלְךָ לְקֵץ הַיָּמִין״, שֶׁהֲרֵי קֵץ הָיָה כּוֹפֵר בִּתְחִיַּת הַמֵּתִים. אֶלָּא ״מִקֵּץ יָמִים״ הֵבִיא בְּחֶשְׁבּוֹ כִּי עַל כָּל פָּנִים יִהְיֶה קֵץ לְכָל עֲמָלוֹ וּמְאוּמָה לֹא יוֹלִיךְ עִמּוֹ, זֶה הַחֵלוֹ לַעֲשׂוֹת כָּאָמוּר.

וְזֶה כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ (בראשית רבה כב:ה) הָאוֹמֵר מָשָׁל שֶׁל קֵין לְעֶבֶד שֶׁאָכַל אֶת הַבִּכּוּרוֹת וְשִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ הַסְּיָפוֹת. רוֹצֶה לוֹמַר, שֶׁבְּבֶחָרוּתוֹ, דְּהַיְנוּ הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר לָהֶם מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה וְהָרִאשִׁית, אָז הוּא אוֹכֵל מָמוֹנוֹ כְּכָל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לֶאֱכֹל, וְשִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ מַלְכּוֹ שֶׁל עוֹלָם בָּרוּךְ הוּא הַסְּיָפוֹת, הַיְנוּ סוֹף יְמֵי חֶלְדּוֹ, כִּי אוֹתָן הַיָּמִים אֲשֶׁר יֹאמַר ״אֵין לִי בָהֶם חֵפֶץ״ וְחֶשְׁק וְתַאֲוָה גּוּפָנִיּוֹת, אוֹתָם שִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת בָּהֶם עֲבוֹדַת ה׳ נְקִיָּה בְּעֵינָיו. וּסְיָפוֹת הַיְנוּ ״מִקֵּץ יָמִים״ שֶׁהַזְכִּיר.

וְרָאִיתִי בְּסֵפֶר צְרוֹר הַמּוֹר, וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרַא״ם כִּי קָרְבָּן סוֹף תֵּיבוֹת פִּשְׁתָּן כְּשֶׁתִּכְתֹּב קו״ף רֵי״שׁ בֵּי״ת נוּ״ן. וְעַל פִּי דִּבְרֵיהֶם אֵלּוּ יִפָּרֵשׁ מִדְרָשׁ זֶה הָאוֹמֵר: מָשָׁל לְעֶבֶד שֶׁאָכַל אֶת הַבְּכוּרוֹת וְשִׁגֵּר לַמֶּלֶךְ הַסְּיָפוֹת, כִּי הַבְּכוּרוֹת הַיְנוּ הָרִאשֵׁי תֵּיבוֹת מִמִּלַּת קָרְבָּן, דְּהַיְנוּ הַדָּבָר הָרָאוּי לְקָרְבָּן וְהוּא הַחֵלֶק הַמֻּבְחָר, וְהַסְּיָפוֹת הַיְנוּ הַסּוֹף תֵּיבוֹת דְּהַיְנוּ פִּשְׁתָּן. וְהֶבֶל הֵבִיא מִבְּכוֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן, לֹא מִצַּד זְכִירַת הַקֵּץ וְסוֹף יְמֵי חֶלְדּוֹ אֶלָּא לְשֵׁם הַמַּכְלִית הָאֲמִתִּי לְהָבִיא טָרֵף לְבֵיתוֹ הַנִּצְחִי לְקֵץ הַיָּמִין, כְּדֶרֶךְ הַהוֹלֵךְ לְמֶרְחַקִּים שֶׁאֵינוֹ מַקְפִּיד עַל אֲכִילָתוֹ כָּל זְמַן הֱיוֹתוֹ אוֹרֵחַ, וְשׁוֹלֵחַ הַחֵלֶק הַמֻּבְחָר לְבֵיתוֹ הַנִּצְחִי. לְכָךְ ״וַיִּשַׁע ה׳ אֶל הֶבֶל וְאֶל מִנְחָתוֹ״, רוֹצֶה לוֹמַר ״אֶל הֶבֶל״ כִּי כַּוָּנָתוֹ הָיְתָה רְצוּיָה אֵלָיו יִתְבָּרַךְ, ״וְאֶל מִנְחָתוֹ״ כִּי גַּם הַמַּעֲשֶׂה רָצוּי. וְדָבָר זֶה מְפֹרָשׁ בִּתְחִלַּת הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא א:ב) ״אָדָם כִּי יַקְרִיב מִכֶּם קָרְבָּן לַה׳״. כְּשֶׁיִּרְצֶה לְהַקְרִיב קָרְבָּן שֶׁיִּהְיֶה מְקֻבָּל לַה׳, אָז יַעֲשֶׂה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה הֶבֶל שֶׁהֵבִיא מִבְּכוֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵיהֶן, כֵּן יָבִיא גַּם הוּא מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן וְגוֹ׳, דְּהַיְנוּ בְּכוֹרוֹת צֹאנוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר ״תַּקְרִיבוּ אֶת קָרְבַּנְכֶם״ הַיְנוּ מֵחֶלְבֵיהֶן, רוֹצֶה לוֹמַר הַחֵלֶק הַמֻּבְחָר שֶׁאַתָּה בּוֹחֵר לְךָ לְצָרְכְּךָ מֵאֲכָלְךָ, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁתִּבְחַר לְעַצְמְךָ כָּל יָרָק טוֹב כָּתֵף וְנַתַּח, זֶהוּ נִקְרָא קָרְבַּנְכֶם שֶׁאַתָּה מַקְרִיב אֵלֶיךָ וְחָפֵץ בּוֹ, וְאוֹתוֹ חֵלֶק הַמֻּבְחָר תַּקְרִיב לְגָבוֹהַּ.

וּמַה שֶּׁכָּתוּב **״וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא״.** מַהוּ גַּם? וְרָאִיתִי בְּסֵפֶר צְרוֹר הַמּוֹר שֶׁמַּאֲשִׁים קְצָת אֶת הֶבֶל שֶׁלֹּא נִתְעוֹרֵר מֵעַצְמוֹ עַל הַקָּרְבָּן, כִּי לֹא הֵבִיאוֹ עַד אַחַר שֶׁרָאָה אֶת קַיִן הוֹלֵךְ וּמַקְרִיב, וְעַל כֵּן נֶאֱמַר ״וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא״ – בְּמִלַּת ״גַּם״ רָמַז שֶׁאַחַר קָרְבָּנוֹ וְהֵבִיא מִצַּד הַקִּנְאָה בְּאָחִיו. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעַל הָעוּשָׁה מִצַּד הַקִּנְאָה אָמַר שְׁלֹמֹה (קהלת ד:ד) ״וְרָאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עָמָל וְאֶת כָּל כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ גַּם זֶה הֶבֶל״, רוֹצֶה לוֹמַר זֶהוּ ה״גַּם״ שֶׁהֶבֶל נִכְשַׁל בּוֹ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״וְהֶבֶל הֵבִיא גַּם הוּא״. וְנִרְאֶה לִי לְהָבִיא כִּדְמוּת רְאָיָה לִדְבָרָיו שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ״, הִזְכִּיר שָׂדֶה לְפִי שֶׁהָיָה וּכוּחַ בֵּינֵיהֶם בְּעִנְיַן הַקָּרְבָּנוֹת, וְכָל אֶחָד מֵטִיל דִּפְי בְּקָרְבָּנוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ כְּמִנְהַג שְׁנֵי אֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב, כִּי הֶבֶל מַאֲשִׁים אֶת קַיִן עַל אֲשֶׁר הֵבִיא מִן הַגָּרוּעַ זֶרַע פִּשְׁתָּן, וְקַיִן מַאֲשִׁים אֶת הֶבֶל עַל אֲשֶׁר לֹא נִתְעוֹרֵר אֶל הַמַּעֲשֶׂה מֵעַצְמוֹ כִּי אִם עַד אַחַר שְׁרָאָה אֶת קָרְבָּנוֹ שֶׁל קַיִן עָבַר עָלָיו רוּחַ קִנְאָה וְרָצָה לְהַשְׁוּוֹת אֵלָיו גַּם הוּא, וְאָמַר לוֹ: ״יַעַן כִּי אֵין אַתָּה מִתְעוֹרֵר אֶל מַעֲשֶׂה הַטּוֹב מֵעַצְמְךָ כִּי אִם עַד שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אֲחֵרִים עוֹשִׂים, אִם כֵּן תִּינַח בִּזְמַן שֶׁאַתָּה יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ עַמְּךָ, אֲבָל בִּהְיוֹתְךָ בַּשָּׂדֶה בְּמָקוֹם שֶׁאֵין אִישׁ מְצוּי שָׁמָּה, אִם כֵּן שָׁם וַדַּאי לְעוֹלָם לֹא תַּעֲשֶׂה שׁוּם דָּבָר טוֹב, וְאִם כֵּן אֵין אַתָּה רָאוּי לִהְיוֹת בָּעוֹלָם כִּי אֵין חֵפֶץ ה׳ בַּכְּסִילִים וַהֲבָלִים רַבִּים הָעוֹשִׂים מִצַּד הַקִּנְאָה וְלֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם״. וּבָזֶה נִצְחוֹ קַיִן לְהֶבֶל, לְכָךְ נֶאֱמַר ״וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה״. כְּשֶׁהֵשִׁיב לוֹ תְּשׁוּבָה נִצַּחַת מִצַּד הַשָּׂדֶה, אָז ״וַיָּקָם קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ״, כִּי הַשָּׂדֶה מְקוֹם הַחִטָּא וְשָׁם תִּהֵא קְבוּרָתוֹ.

וְזֶה שֶׁאָמְרוּ שֶׁקָּרְבָּנוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן הָיָה לוֹ קֶרֶן אַחַת בְּמִצְחוֹ, (חולין ס.) רָצוּ בָזֶה לְפִי שֶׁהָיָה אָדָם הָרִאשׁוֹן יָחִיד בָּעוֹלָם, דְּהַיְנוּ קֶרֶן אֶחָד, אִם כֵּן וַדַּאי לֹא רָאָה הַמַּעֲשֶׂה מְשׁוּם אָדָם אֶלָּא מֵעַצְמוֹ נִתְעוֹרֵר אֶל הַמַּעֲשֶׂה, עַל כֵּן נִתְקַבֵּל קָרְבָּנוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר ״אָדָם כִּי יַקְרִיב קָרְבָּן לַה׳״. כְּשֶׁיִּהְיֶה כְּאָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּתְעוֹרֵר אֶל הַקָּרְבָּן מֵעַצְמוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״כִּי יַקְרִיב מִכֶּם״, רוֹצֶה לוֹמַר מִכֶּם וּבָכֶם יָבוֹא לוֹ הַהִתְעוֹרְרוּת, זֶהוּ קָרְבַּן לַה׳ וְלֹא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד (ויקרא א:ב) בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

ז **לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ.** מִכָּאן יֵשׁ סָמֶךְ לְדִבְרֵי רַז״ל (ערובין יט.) שֶׁאָמְרוּ שֶׁהָרִשָּׁעִים אֲפִלּוּ אַפִּתְחָא שֶׁל גֵּיהִנֹּם אֵינָן חוֹזְרִים בִּתְשׁוּבָה. כִּי פִּתְחוֹ שֶׁל גֵּיהִנֹּם נִקְרָא פֶּתַח חַטָּאת, כִּי הוּא פֶּתַח וּמָקוֹר נִפְתָּח לְחַטָּאת וּלְנִדָּה, וַאֲפִלּוּ בִּזְמַן שֶׁיִּרְבַּץ הָאָדָם לְפֶתַח חַטָּאת, דְּהַיְנוּ פִּתְחָא שֶׁל גֵּיהִנֹּם, מִכָּל מָקוֹם אֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ שֶׁל הַיֵּצֶר הָרַע וְלֹא תִּפָּסֵק תְּשׁוּקָתוֹ.

דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַז״ל (ברכות ה.), ״לְעוֹלָם יַרְגִּיז אָדָם יֵצֶר טוֹב עַל יֵצֶר הָרַע וְכוּ׳, אִי אָזַיל מוּטָב, אִי לָא יִזְכּוֹר לוֹ יוֹם הַמִּיתָה וְאָז וַדַּאי אָזַיל״. זֶהוּ שֶׁאָמַר: ״אִם תֵּיטִיב״ – לְגָרֵשׁ אֶת הַיֵּצֶר הָרַע, שֶׁאָז יִשָּׂא ה׳ אֶת פָּנֶיךָ וְיַקְבֶּלְךָ בִּתְשׁוּבָה. וְאִם לֹא תֵּיטִיב, שֶׁלֹּא אָזַיל הַיֵּצֶר הָרַע, עוֹד טֶמְאָתוֹ בוֹ, אָז ״לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ״ – רוֹצֶה לוֹמַר, תַּזְכִּיר לוֹ יוֹם הַמִּיתָה כְּאִלּוּ פֶּתַח קִבְרְךָ פָּתוּחַ לְפָנֶיךָ, וְאָז יִרְבַּץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ הַחַטָּאת, דְּהַיְנוּ הַיֵּצֶר הָרַע הַמַּחֲטִיאֲךָ. וְאַף עַל פִּי שֶׁ״אֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ״, מִכָּל מָקוֹם ״אַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ״.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות סא ע״א) שֶׁהִמְשִׁילוּ אֶת הַיֵּצֶר הָרַע לְזָבוּב, וְאַסְמְכוּהָ אַקְרָא (קהלת י:א) ״זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ״ וְגוֹ׳. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי כָּל זְבוּב כֹּחַ פִּיו שָׁלוֹ חָלוּשׁ וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת נֶקֶב בְּבָשָׂר שָׁלֵם, אַף בְּמָקוֹם שֶׁהַזְּבוּב מוֹצֵא פֶּתַח פָּתוּחַ בַּבָּשָׂר הַחַי שָׁם יִרְבָּץ, וְיֵשׁ כֹּחוֹ בְּפִיו לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה. כָּךְ הַיֵּצֶר הָרָע כֹּחוֹ חָלוּשׁ לַעֲשׂוֹת פִּרְצָה בִּבְשַׂר חַי רַב פְּעָלִים, כִּי הַצַּדִּיק בְּכָל דְּרָכָיו אֲשֶׁר לֹא פָּתַח לְיִצְרוֹ פֶּתַח כְּלָל, אִי אֶפְשָׁר לוֹ לִפְרֹץ גְּדֵרוֹ וְלִכְנֹס בּוֹ לְהַחֲטִיאוֹ. אָמְנָם בִּזְמַן שֶׁהוּא מוֹצֵא אֲנָשִׁים בְּנֵי גִילוֹ הַפּוֹרְצִים אֲפִלּוּ פִּרְצָה קְטַנָּה וּפוֹתְחִין לוֹ פֶּתַח לְחַטָּאת וּלְנִדָּה, אָז יֵשׁ בְּיָדוֹ לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה וּלְהוֹסִיף פֶּשַׁע עַל חַטָּאתוֹ, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קד ע״א) ״הַבָּא לְטַמֵּא פּוֹתְחִין לוֹ״, וְיֵשׁ גּוֹרְסִין ״פְּתָחִים לוֹ״, רוֹצֶה לוֹמַר פּוֹתֵחַ פֶּתַח אֶל הַיֵּצֶר הָרַע שֶׁיִּמְצָא מָקוֹם לִכָּנֵס דֶּרֶךְ אוֹתָהּ פִּרְצָה וּלְהַרְחִיבָהּ עַד עֲלוֹת מַכָּתוֹ לְאֵין מַרְפֵּא. הַמָּשָׁל בָּזֶה, הַמּוֹצֵא פֶּתַח סָגוּר מִכֹּל וָכֹל קָשֶׁה לוֹ לְפָתְחָהּ, וְהַמּוֹצֵא הַפֶּתַח קָצַת פְּתוּחָה נָקֵל לוֹ לְהַרְחִיב הַפְּתִיחָה עַד אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמוֹ שֶׁעַר בְּנַפְשׁוֹ שֶׁהַכֹּל נִכְנָסִין בּוֹ בְּנָקֵל, וְזֶה מָשָׁל צוֹדֵק עַל הַיֵּצֶר הָרָע.

וּבְדֶרֶךְ זֶה מָצִינוּ בַּיַּלְקוּט, סוֹף פָּרָשַׁת בְּשַׁלַּח (יז:ז) שֶׁמְּדַמֶּה אֶת עֲמָלֵק לִזְבוּב: מָה זְבוּב לֵהוּט אַחַר הַמַּכָּה, כָּךְ עֲמָלֵק הָיָה לָהוּט אַחַר דָּמָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְכוּ׳. וְלָמָּה הִמְשִׁילוּהוּ לִזְבוּב דַּוְקָא? אֶלָּא לְפִי שֶׁגַּם הוּא לֹא הָיָה יָכוֹל לְהִזְדַּוֵּג לְיִשְׂרָאֵל כָּל זְמַן שֶׁהָיוּ שְׁלֵמִים עִם ה׳, זוֹלַת בִּרְפִידִים שֶׁרָפוּ יְדֵיהֶם מִן הַתּוֹרָה, אָז פָּתְחוּ לוֹ פֶּתַח וַיָּבֹא עֲמָלֵק וְטִמְּאָם בְּמִשְׁכָּב זָכָר לְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא תצא ט). זֶהוּ שֶׁמְּסַיְּמִים שָׁם בַּמִּדְרָשׁ: מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהִקִּיף אֶת הַכֶּרֶם וְאָמַר ״כָּל מִי שֶׁיִּפְרֹץ הַגָּדֵר יִנְשְׁכֶנּוּ הַכֶּלֶב״ וְכוּ׳. נָקַט דַּוְקָא פּוֹרֵץ גָּדֵר לְפִי שֶׁזֶּהוּ עִנְיַן פְּתִיחַת הַפֶּתַח שֶׁהִזְכַּרְנוּ, כִּי עַל יְדֵי הַפְּתִיחָה רַבִּים בּוֹקְעִין בּוֹ. כָּךְ עַל יְדֵי שֶׁפֶּתַח פֶּתַח לְיִצְרוֹ יָכְנְסוּ בּוֹ מְקַטְרְגִים רַבִּים הַמּוֹנְעִים מִמֶּנּוּ דֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר עוֹד בְּפָרָשַׁת בְּשַׁלַּח (יז:ח). וּבְמַסֶּכֶת יוֹמָא (לט:) אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה: ״אָדָם מְטַמֵּא עַצְמוֹ מְעַט, מְטַמְּאִין אוֹתוֹ הַרְבֵּה״ וְכוּ׳. וְזֶה מְבֹאָר עַל פִּי דַּרְכֵּנוּ. וְזֶה שֶׁאָמַר ״לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ״, כִּי הַיֵּצֶר הָרָע שֶׁנִּקְרָא חַטָּאת, בְּמָקוֹם שֶׁהוּא מוֹצֵא פֶּתַח פָּתוּחַ לְחַטָּאת – שָׁם יִרְבָּץ וְיִכָּנֵס דֶּרֶךְ אוֹתוֹ פֶּתַח. וְאַל תֹּאמַר שֶׁאֵין חִשְׁקוֹ כִּי אִם אֶל פֶּתַח לְבַדּוֹ, אֶלָּא ״אֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ״ – שֶׁכָּל תְּשׁוּקָתוֹ לֵילֵךְ מִכָּאן וּלְהָלְאָן אֵלֶיךָ מַמָּשׁ לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל ה׳. אָמְנָם כָּל זְמַן הֱיוֹתוֹ בְּפֶתַח עֵינַיִם, דְּהַיְנוּ בִּתְחִלַּת בּוֹאוֹ אֵלֶיךָ, ״אַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ״ עַל דֶּרֶךְ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה בְּפָסוּק ״הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ״. אֲבָל אִם כְּבָר עָבַר מִן הַפֶּתַח, רָצָה לוֹמַר הַפִּרְצָה הַקְּטַנָּה, וְעָבַר כְּבָר אֵלֶיךָ מַמָּשׁ לְהַדִּיחַ כָּל עַצְמוּתְךָ מֵעַל ה׳, וְאָז יִהְיֶה קָשֶׁה עָלֶיךָ לִמְשׁוֹל בּוֹ. לְפִיכָךְ הֶחְכָּם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ שֶׁלֹּא לִתֵּן לוֹ מָקוֹם לִכָּנֵס כְּלָל וּכְלָל, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

ח **וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הֶבֶל אָחִיו.** לֹא נִתְפָּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַה אָמַר לוֹ, וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ אֲמִירָה זוֹ מִלְּשׁוֹן ״יִתְאַמְּרוּ כָּל פּוֹעֲלֵי אָוֶן״ (תהלים צד:ד), שֶׁהוּא לְשׁוֹן הִתְפָּאֲרוּת, וְכֵן ״אֶת ה׳ הֶאֱמַרְתָּ״ (דברים כז:יז). וְרוֹצֶה לוֹמַר כִּי קַיִן הִתְפָּאֵר עָלָיו לֵאמֹר: ״לִי תִּבֵּל וּמְלוֹאָהּ, וְאַרְעָא דִּי אַתְּ קָאֵים עֲלָהּ דִּידִי הוּא״. מִיָּד ״וַיָּקָם עָלָיו״ עַל עִסְקֵי שָׂדֶה וַיַּהַרְגֵהוּ. וּלְמַעְלָה פֵּרַשְׁתִּי עַל עִסְקֵי שָׂדֶה, הַיְנוּ שֶׁאָמַר לוֹ: ״בִּהְיוֹתְךָ בַּשָּׂדֶה, מָקוֹם שֶׁאֵין אֲנָשִׁים מְצוּיִין שָׁמָּה, אָז לְעוֹלָם לֹא תִּתְעוֹרֵר מֵעֲצָמְךָ אֶל אֵיזוֹ מַעֲשֶׂה, כִּי קָרְבָּן זֶה שֶׁהִקְרַבְתָּ – מִמֶּנִּי רָאִיתָ וְכֵן עָשִׂיתָ״. וּלְפִי זֶה יִהְיֶה בֵּאוּר פָּסוּק זֶה ״וַיֹּאמֶר קַיִן״, שֶׁהִתְפָּאֵר קַיִן לֵאמֹר: ״אֲנִי טוֹב מִמְּךָ כִּי אֲנִי הִקְרַבְתִּי רְאשׁוֹנָה וּמִמֶּנִּי נִמְשְׁכָה הַהַקְרָבָה אֵלֶיךָ״. וְזֶה שֶׁאָמַר ״אֶל הֶבֶל אָחִיו״, כִּי אָמַר: ״אֲנִי הָיִיתִי סִבָּה אֵלֶיךָ, כִּי אִם לֹא רָאִיתָ שֶׁהִקְרַבְתִּי לֹא הָיִיתָ מַקְרִיב כְּלוּם״.

ט **וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ.** פְּלִיאָה גְּדוֹלָה עַל קַיִן אֵיךְ אָמַר ״לֹא יָדַעְתִּי״, אִם טָעָה בָּזֶה לוֹמַר לֹא יִרְאֶה יָהּ וְלֹא יָבִין בְּמַעֲשֶׂה הַתַּחְתּוֹנִים, אִם כֵּן לָמָּה הִקְרִיב מִנְחָה לַה׳? וְנִרְאֶה לוֹמַר כִּי וַדַּאי הֵבִין קַיִן שֶׁשָּׁאֲלוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הֲרִיגַת אָחִיו, וְהֵשִׁיב ״לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי״, רוֹצֶה לוֹמַר, לֹא יָדַעְתִּי שֶׁיֵּשׁ עָוֹן בִּדְבַר הֲהֲרִיגָה, וְ״הֲשֹׁמֵר אָחִי״ אֵינוֹ לְשׁוֹן תְּמִיהָה אֶלָּא מוֹסֵב עַל ״לֹא יָדַעְתִּי״, כִּי אָמַר לֹא יָדַעְתִּי אִם אֲנִי מְחֻיָּב לִשְׁמֹר אֶת רֹאשׁ אָחִי שֶׁלֹּא יֵהָרֵג עַל יָדִי, וּשְׁמִירָה זוֹ מִלְּשׁוֹן ״אַךְ אֶת נַפְשׁוֹ שְׁמֹר״ (איוב ב:ו). כָּךְ טָעַן קַיִן כִּי לֹא יָדַע אִם הוּא מְחֻיָּב לִשְׁמֹר אֶת רֹאשׁ אָחִיו אוֹ לֹא. וְאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵיךְ לֹא יָדַעְתָּ, וַהֲרֵי מִצְוָה זוֹ מִן הַמֻּשְׁכָּלוֹת; וְזֶה שֶׁאָמַר ״קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צוֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה״, שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב לְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ אַף אִם לֹא נִצְטַוִּיתָ עָלֶיהָ, כִּי בְּבַטְלָהּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בָּלָעוּ, וְהָאֲדָמָה תִּשָּׂאֶה שְׁמָמָה מֵאֵין יוֹשֵׁב (ישעיהו ו:יא). וְאִם כֵּן הָאֲדָמָה תּוֹבַעַת עֶלְבּוֹן הַנֶּהֱרָג כִּי קִיּוּם הָאֲדָמָה תָּלוּי בָּזֶה, כִּי אִם יִהְיֶה הֶתֵּר רְצוּעָה לַהֲרוֹג אִישׁ אֶת אָחִיו, אִם כֵּן אִי אֶפְשָׁר לָאֲדָמָה שֶׁתִּתְקַיֵּם, כִּי יִהְיֶה מְצִיאוּתָהּ לְבַטָּלָה וְתִהְיֶה חֳרָבָה מֵאֵין יוֹשֵׁב. עַל כֵּן ״לֹא תוֹסֵף

הָאֲדָמָה תֵּת כֹּחָהּ לָךְ״. וְטַעַם לַדָּבָר, כִּי כְּשֶׁם שֶׁהָאֲדָמָה נוֹגַעַת בַּדָּבָר וּמְבַקֶּשֶׁת דִּין עַל הַהֲרִיגָה, כָּךְ מְחַיֶּבֶת הָאֲדָמָה עַצְמָהּ לַעֲשׂוֹת דִּין בָּרוֹצְחִים, עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר לה:לג) ״כִּי הַדָּם הוּא יַחֲנִיף אֶת הָאָרֶץ וְלָאָרֶץ לֹא יְכֻפַּר לַדָּם אֲשֶׁר שֻׁפַּךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדַם שֹׁפְכוֹ״. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן בְּאֵיזֶה עִנְיָן הַדָּם מַחֲנִיף לָאָרֶץ.

וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה, כִּי הָאָרֶץ דּוֹמָה תָּמִיד כְּאִלּוּ פָּעֲרָה פִּיהָ לִבְלֹעַ אֶת הַכֹּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ל:טו-טז) ״שָׁלֹשׁ הֵנָּה לֹא תִשְׂבַּעְנָה שְׁאוֹל וְעֹצֶר רָחֶם״ וְגוֹ׳. וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ה:יד) ״לָכֵן הִרְחִיבָה שְׁאוֹל נַפְשָׁהּ וּפָעֲרָה פִיהָ לִבְלִי חֹק״ וְגוֹ׳. וּמִכָּל זֶה רְאָיָה שֶׁפִּי הָאָרֶץ פָּתוּחַ תָּמִיד לִבְלֹעַ, וְהַנּוֹתֵן דָּבָר לְתוֹךְ פִּיהָ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ מַחֲנִיף לָהּ, וְזֶה יֵאָמֵר עַל הָרוֹצְחִים שׁוֹפְכֵי דָּם נָקִי כִּי בְּדָם זֶה יַחֲנִיפוּ לָאָרֶץ לִתֵּן לָהּ דָּבָר בְּפִיהָ לִבְלֹעַ. וּלְעוּמַּת זֶה גַּם הָאָרֶץ מַחֲנִיפָה לָהֶם לִתֵּן לְהַבְלִיתֵי רְאוּיִים כָּל צָרְכָּם אֲשֶׁר מִן הָאֲדָמָה מוֹצָאָם, דְּהַיְנוּ שְׁנֵי דְּבָרִים: א׳ כָּל מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל וּשְׁאָר צָרְכֵי הָאָדָם אֲשֶׁר מִן הָאָרֶץ מוֹצָאָם. ב׳ הַדִּירָה וְהַמְּנוּחָה שֶׁיֵּשׁ לַדָּרִים עָלֶיהָ. לְפִיכָךְ לִדְוֹרוֹת לֹא יְכֻפַּר לָאָרֶץ כִּי אִם בְּדַם שׁוֹפְכוֹ, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שְׁנֵיהֶם מַחֲנִיפִים זֶה לָזֶה, כִּי הָרְשָׁעִים נוֹתְנִים דָּבָר בְּפִיהָ לִבְלֹעַ, וְהָאָרֶץ מַחֲנִיפָה לָהֶם לִתֵּן לָהֶם דֵּי צָרְכָּם, וּצְרִיכָה הָאֲדָמָה כַּפָּרָה עַל זֶה הַמַּעַט תּוֹעֶלֶת אֲשֶׁר קִבֵּל הָרוֹצֵחַ מִן הָאָרֶץ קֹדֶם שֶׁיֵּהָרֵג, כִּי לֹא בְּדִין נָתְנָה לוֹ כֹּחָהּ. אֲבָל כָּאן מִפְּנֵי יְשׁוּב הָעוֹלָם לֹא נֶהֱרַג קַיִן, וְאִם כֵּן בַּמֶּה תֵּצֵא הָאֲדָמָה מִן הַחֶשְׁד שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁשְּׁנֵיהֶם מַחֲנִיפִין זֶה לָזֶה, וְלָמָּה אֵינָהּ צְרִיכָה לְכַפָּרָה? אֶלָּא לְפִי שֶׁקַּיְמָה רְצוֹן בּוֹרְאָהּ שֶׁאָמַר ״לֹא תוֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ, נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ״. כִּי מֵאָז שֶׁעָשְׂתָה הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה, הָאֲדָמָה בָּאָה בְּהַרְשָׁאָה וְתוֹבַעַת מִפִּי דְּמֵי אָחִיךָ, וְקוֹל דָּמָיו צוֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה, וְהִיא גַּם הִיא תַּעֲשֶׂה דִּין בְּךָ שֶׁלֹּא תַקְבִּיל עוֹד מִמֶּנָּה שְׁנֵי הַתּוֹעָלוֹת אֲשֶׁר יֵשׁ לְכָל הַדָּרִים עָלֶיהָ: הֵן כָּל הַצְּרָכִים, שֶׁעַל זֶה אָמַר ״לֹא תוֹסֵף תֵּת כֹּחָהּ לָךְ״, הֵן הַדִּירָה וְהַמְּנוּחָה, שֶׁעַל זֶה אָמַר ״נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ״. וְשׁוּם מָקוֹם לֹא יִרְצֶה לְקַבְּלֵךְ. וּבָזֶה תֵּצֵא הָאֲדָמָה מִן חֶשְׁד הַחֲנֵפָה כִּי לֹא תַחֲנִיף לְךָ, וְעַל כֵּן אֵינָהּ צְרִיכָה גַּם כֵּן לְכַפָּרָה, אֲבָל לַחֲזֹר וּלְהָרְגֵךְ עַכְשָׁו אִי אֶפְשָׁר מִפְּנֵי יְשׁוּב הָעוֹלָם, כִּי לֹא הָיָה לְאָדָם בֵּן אַחֵר בַּפַּעַם הַהִיא.

טו וַיָּשֶׂם ה׳ לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אֹתוֹ כָּל מוֹצְאוֹ. נֶחְלְקוּ רַז״ל בְּמַהוּת אוֹת זֶה מֶה הָיָה. בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה כב:כז) אָמְרוּ: הִזְרִיחַ עָלָיו גַּלְגַּל הַחַמָּה וְכוּ׳. וְקָשֶׁה, אֵיךְ יִתְחַיֵּב מִזְּרִיחַת הַחַמָּה לְבִלְתִּי הַכּוֹת אוֹתוֹ כָּל מוֹצְאוֹ? וּכְפִי שׁוּרַת הַדִּין רְשָׁעִים בַּחֹשֶׁךְ יִדְּמוּ, וְאֵיךְ יַזְרִיחַ הַחַמָּה עָלָיו? וְנִרְאֶה פֵּרוּשׁ הַדְּבָרִים, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כב:א) ״אִם בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְהֻכָּה וָמֵת אֵין לוֹ דָּמִים, אִם זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו דָּמִים לוֹ״. כָּךְ קַיִן הָיָה גַּנָּב, כִּי הָיָה גּוֹנֵב דַּעַת עֶלְיוֹנָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י בְּפָרָשָׁה זוֹ (בראשית ד:ט), וְהָיָה הוֹלֵךְ כְּבַמַּחְתֶּרֶת, כִּי הִסְתִּיר ה׳ פָּנָיו מִמֶּנּוּ וְגֹרֶשׁ מִן הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, אֶרֶץ אֲשֶׁר עֵינֵי ה׳ דּוֹרֹשׁ אוֹתָהּ תָּמִיד, וְגֹרְשׁוֹ לְחוּצָה לָאָרֶץ שֶׁהַדָּבָר בָּהּ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵין לוֹ אֱלוֹהַּ מִצַּד הַסְּתָרַת פָּנָיו יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר״. וְאָז הָיָה דּוֹמֶה לִנְמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת, כִּי הָיָה בּוֹרֵחַ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְכָל בּוֹרֵחַ מַחְבִּיא אֶת עַצְמוֹ בַּסֵּתֶר. וְאִם כֵּן פְּשִׁיטָא שֶׁכָּל מוֹצְאוֹ יַהַרְגֵהוּ, כִּי אֵין לוֹ דָּמִים מֵאַחַר שֶׁבַּמַּחְתֶּרֶת מְצָאוֹ. עַל כֵּן הִזְרִיחַ ה׳ עָלָיו הַחַמָּה בְּכָל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הָלַךְ, לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין לוֹ דִּין הַנִּמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת כִּי אִם דִּין מִי שֶׁזָּרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו, שֶׁדָּמִים לוֹ וְכָל הַהוֹרְגוֹ נֶהֱרָג עָלָיו, וְזֶה מוֹפֵת חוֹתֵךְ לְבִלְתִּי הַכּוֹת אוֹתוֹ כָּל מוֹצְאוֹ. וְתֵדַע וְתַשְׂכִּיל בִּלְשׁוֹן ״כָּל מוֹצְאִי״ לָמָּה תָּלָה הַדָּבָר בְּמוֹצְאוֹ? פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא יַהַרְגוּ מִי שֶׁלֹּא יִמְצָאֵהוּ! וַהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״כָּל בְּרִיָּה יַהַרְגוּנִי״! אֶלָּא שֶׁהוֹרָה לוֹמַר שֶׁהָיָה יָרֵא פֶּן יִהְיֶה בְּדִין הַנִּמְצָא בַּמַּחְתֶּרֶת, כִּי בּוֹ שַׁיָּךְ לְשׁוֹן מְצִיאָה כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ״אִם בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב״. וְעַל יְדֵי זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ לֹא יַכֵּהוּ כָּל מוֹצְאוֹ בְּמַחְתֶּרֶת זוֹ אֲשֶׁר נִסְתָּר בּוֹ מִצַּד הַבְּרִיחָה מִפְּקוֹם לְמָקוֹם. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

טז וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קִדְמַת עֵדֶן. מְצִינוּ שֶׁכָּל הַהוֹרֵג נֶפֶשׁ גּוֹלָה לַמִּזְרָח, שֶׁכֵּן אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁגָּרַם מִיתָה לְכָל תּוֹלְדוֹתָיו כְּתִיב בּוֹ (בראשית ג:כד) ״וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן״. וְכֵן בְּכָל עֲרֵי מִקְלָט כְּתִיב (דברים ד:מא) ״בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה שָׁמֶשׁ״. לְפִי שֶׁכָּל הוֹרֵג נֶפֶשׁ מְקֻרָב הַעֲרֶב שִׁמְשׁוֹ שֶׁל הַנֶּהֱרָג, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת יב:ב) ״עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ״ וְגוֹ׳, לְפִיכָךְ יִגְלֶה לְקֶצֶה אַחֲרוֹן שֶׁכְּנֶגְדּוֹ, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ בְּהוֹרְדוֹס (בבא בתרא ד.) ״הוּא כִּבָּה נֵרוֹ שֶׁל עוֹלָם, יֵלֵךְ וַיַּעֲסֹק בְּאוֹרוֹ שֶׁל עוֹלָם״. וְהוּא דֶּרֶךְ כָּל בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה לְהַטּוֹת לְקֶצֶה אַחֲרוֹן בַּדָּבָר שֶׁחָטָא בּוֹ, וְלַעֲשׂוֹת אֵיזוֹ מִצְוָה הַפְּכִית אֶל הָעֲבֵרָה שֶׁעָשָׂה. וְזֶה דֶּרֶךְ נָכוֹן לְכָל בַּעַל תְּשׁוּבָה, וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ מִגְּלוּת זֶה לְתַקֵּן כָּל עֲבֵרָה בְּאֵיזוֹ מִצְוָה הַפְּכִית לָעֲבֵרָה, כִּי בָּזֶה יְתֻקַּן עִוּוּתוֹ.

יז וַיְהִי בֹּונֶה עִיר. ״וַיִּבֶן״ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא ״וַיְהִי בֹּונֶה״ לְשׁוֹן הֹוֶה, לְהוֹרוֹת שֶׁהָיָה בּוֹנֶה וְהוֹלֵךְ כָּל יָמָיו וְלֹא נִגְמַר בִּנְיָנוֹ לְעוֹלָם, כִּי זֶה דַּרְכָּם כֶּסֶל לָמוֹ שֶׁכָּל הָאוֹהֵב קִנְיָנֵי הָאֲדָמָה כְּקַיִן רַחֲבָרָיו לְעוֹלָם הוּא בּוֹנֶה וְהוֹלֵךְ וְלֹא יוּכַל לִגְמֹר בִּנְיָנוֹ כָּל יָמָיו לְעוֹלָם, כִּי לְעוֹלָם אֵין בְּיָדוֹ מַחְסוֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ. יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה עַד מָאתַיִם, כְּיָדוּעַ מִטֶּבַע כָּל אוֹהֲבֵי הַמָּמוֹן. וְאִם כֵּן לְעוֹלָם הוּא בּוֹנֶה וְהוֹלֵךְ וְכָל יָמָיו אֵין לוֹ מְנוּחָה, רַק נָע וָנָד בָּאָרֶץ כְּמוֹ קַיִן שֶׁהָיָה נָע וָנָד בָּאָרֶץ. כָּךְ כָּל אוֹהֵב מָמוֹן – נָע וָנָד, זֶה שִׁבְתּוֹ הַבַּיִת מְעָט, רֹב יָמָיו הוּא רוֹדֵף אַחַר הָעֹשֶׁר כַּאֲשֶׁר יִרְדֹּף הַקּוֹרֵא בֶּהָרִים. וְכֵן יָרוּץ וְרִגְלָיו כְּאַיָּלוֹת בַּמִּדְבָּר, בָּהָר וּבַשְּׁפֵלָה, עוֹבֵר אֲרָחוֹת יַמִּים כָּל יְמֵי חַיָּיו – אֵלּוּ הַלֵּילוֹת, גַּם בַּלַּיְלָה לֹא שָׁכַב לִבּוֹ. כִּי יֵלֵךְ בְּכָל מְקוֹמוֹת הַסַּכָּנָה לְהַשִּׂיג אֶת שֶׁאַהֲבָה נַפְשׁוֹ, יְבַקְּשׁוֹ וְלֹא יִמְצָאוֹ, וּלְעוֹלָם לֹא יָבֹא עַד תַּכְלִיתוֹ, רַק כָּל יָמָיו הוּא בּוֹנֶה וְהוֹלֵךְ עָרֵי מִסְכְּנוֹת הַמְסַכְּנִים נַפְשׁוֹ וְגוּפוֹ, וְעוֹזֵב לַאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטַע. וְסִימָן לַדָּבָר, שֶׁבְּאֶלֶ״ף בֵּי״ת אוֹתִיּוֹת עָנִי סְמוּכוֹת וּשְׁנִיּוֹת לְאוֹתִיּוֹת כָּסֶף, לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל אוֹהֵב כֶּסֶף הוּא עָנִי בְּדַעְתּוֹ לְעוֹלָם. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (תהלים קמז:ב) ״בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם ה׳״ לְשׁוֹן הֹוֶה, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ שֶׁמְּסַיֵּם בַּגְּמָרָא (בבא בתרא עה.) חֲזָא מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת דְּקָא מְנַסְּרֵי אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת וְכוּ׳, אָמַר

לְהוּ: ״הָנֵי לְמַאן?״ אָמְרֵי לֵיהּ: ״עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַעֲמִידָן בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם״ וְכוּ׳. אִם כֵּן בְּכָל זְמַן ״בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם ה׳״ וְקַל לְהָבִין. כָּךְ לְשׁוֹן ״בּוֹנֶה״ הַנֶּאֱמַר בְּקַיִן רֶמֶז שֶׁהָיָה בּוֹנֶה וְהוֹלֵךְ לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ו:ב) ״אִישׁ אֲשֶׁר יִתֶּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים״ וְגוֹ׳ ״וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ אֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ״. וְהִנֵּה ״יִתֵּן״ לְהַבָּא מַשְׁמַע, וְהָיָה צָרִיךְ לוֹמַר ״אִישׁ אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר״. אֶלָּא כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶׁחָנַן אוֹתוֹ אֱלֹהִים, וְתָמִיד הוּא מְבַקֵּשׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ ה׳ עוֹד עֹשֶׁר וּנְכָסִים נוֹסָף עַל מַה שֶּׁבְּיָדוֹ כְּבָר – זֶהוּ וַדַּאי נָבָל, כִּילַי וְקַמְּצָן, וְאֵינוֹ שַׂלִּיט בְּשֶׁלּוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, קַל וָחֹמֶר לְזוּלָתוֹ.

יט וַיִּקַּח לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים וְגוֹ׳. כָּל הַסִּפּוּר הַלָּזֶה מֵעִנְיַן שְׁתֵּי נָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה יֵשׁ בּוֹ צֹרֶךְ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, לְיַדַּע וּלְהוֹדִיעַ שֶׁכַּאֲשֶׁר יִהְיֶה הַזִּוּוּג כַּהֹגֶן לְקִיּוּם הַמִּין לְבַד, אָז יִוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים הֲגוּנִים שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶת ה׳, וְכַאֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה לְקִיּוּם הַמִּין כִּי אִם לְשֵׁם יִפְי לְמַלֹּאת רֶסֶן תַּאֲוָתוֹ, אָז בָּנִים זָרִים יִוָּלְדוּ לָהֶם, זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים. כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּשְׁתֵּי נָשִׁים אֵלּוּ עָדָה וְצִלָּה, כִּי אוֹתָהּ שֶׁל פְּרִיָה וּרְבִיָה נִקְרֵאת עָדָה כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ״י, גַּם יִתְכֵּן לְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן הֶרְיוֹן שֶׁתַּרְגּוּמוֹ ״וְעַדְיֵאת״ (בראשית ד:א). וְאוֹתָהּ שֶׁלָּקַח לְשֵׁם תַּשְׁמִישׁ לְבַד נִקְרֵאת צִלָּה כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ״י, וְאוּלַי לְפָחוֹת הָיוּ צְנוּעִים בְּתַשְׁמִישׁ וְעוֹשִׂים צֵל תָּמִיד. אִם כֵּן הַדִּין נוֹתֵן שֶׁמִּן עָדָה יִוָּלְדוּ בָּנִים הֲגוּנִים, זֶהוּ שֶׁאָמַר ״וַתֵּלֶד עָדָה אֶת יָבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה״, כִּי זֶה הָיָה אֲמָנוּתוֹ שֶׁל הֶבֶל הַצַּדִּיק וְאַחֲרָיו כָּל יִשְׂרֵי לֵב כְּמֹשֶׁה וְדָוִד וְכַמָּה נְבִיאִים וְצַדִּיקִים עַד אֲשֶׁר מִתּוֹךְ אֲמָנוּת זֶה זָכוּ לְדִבּוּק הַשְּׁכִינָה. וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל תּוֹפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב, שֶׁנִּבְרְאוּ לְהַלֵּל בָּהֶם לְבוֹרֵא עוֹלָם יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קנ:ג) ״הַלְלוּהוּ בְּנֵבֶל וְכִנּוֹר״ וְגוֹ׳. וְגַם עַל יְדֵיהֶם שׁוֹרָה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מלכים ב׳ ג:טו) ״וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה׳״. וְצִלָּה שֶׁלָּקַח לְשֵׁם תַּשְׁמִישׁ וְהִשְׁקָה לָהּ כּוֹס שֶׁל עִקָּרִים וְלֹא הוֹעִילָה כְּלוּם, מִכָּל מָקוֹם לְסוֹף בָּנִים זָרִים יוֹלְדוּ לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְצִלָּה יָלְדָה גַּם הִיא אֶת תּוּבַל קָיִן״ שֶׁהֶחְזִיר מַעֲשֵׂה קַיִן לְמְקוֹמוֹ וּבָרָא כְּלֵי מַשְׁחִית לְחַבֵּל וְלִרְצֹחַ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״לֹטֶשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל״ הַמְקַצֵּר יָמָיו שֶׁל אָדָם. וְאוּלַי הוּא מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי רֹב בְּעִילוֹת מְקַצְּרִין יְמֵי הָאָדָם, עַל כֵּן נַעֲשׂוּ תּוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶם לַעֲסֹק בִּדְבָרִים הַמְקַצְּרִים הַיָּמִים, וְיָצָא אֲמָנוּתוֹ אֶל הַפֹּעַל שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי״ וְגוֹ׳. וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן בַּתּוֹרָה לִלְמֹד מִמֶּנּוּ עִנְיַן הַזִּוּוּג עַל פִּי הַתּוֹרָה.

פרק ה

א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם. הָרַמְבַּ״ן פֵּרֵשׁ שֶׁחוֹזֵר לְכָל הַתּוֹרָה, כִּי כֻּלָּהּ סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם. וְרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פֵּרֵשׁ שֶׁהַסֵּפֶר, דְּהַיְנוּ הַחָכְמָה, עִקַּר תּוֹלְדוֹת הָאָדָם. וְלִי נִרְאֶה שֶׁסֵּפֶר זֶה קָאֵי עַל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״בְּיוֹם בְּרוֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אוֹתוֹ״, כִּי בְּיוֹם שֶׁנִּבְרָא אָדָם הָרִאשׁוֹן הָיָה שָׁלֵם בַּיְצִירָה בְּכָל הַמַּעֲלוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת וְהָיָה מְשֻׁלָּל מִכָּל מוּם וְחִסָּרוֹן. כְּאוֹמָן הַכּוֹתֵב עַל סֵפֶר כָּל הַדְּבָרִים שֶׁהוּא צָרִיךְ לְמַלֹּאכְתּוֹ, כָּךְ כָּתַב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל סֵפֶר כָּל הַמַּעֲלוֹת שֶׁהָיוּ בָּאָדָם עַד אֲשֶׁר מִצָּדָם הָיָה בִּדְמוּת אֱלֹהִים, כְּדֵי לִלְמֹד לַדּוֹרוֹת אֵיךְ בְּחֶטְאָם גָּמְלוּ רָעָה לְנַפְשָׁם שֶׁהָיוּ כָּל הַדּוֹרוֹת הָלוֹךְ וְחָסוֹר מִן אוֹתָן הַשְּׁלֵמוּיוֹת. כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלט:טז) ״גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ יָמִים יֻצָּרוּ וְלֹא אֶחָד בָּהֶם״. וּפְסוּק זֶה דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין לח:) עַל יְצִירָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וּלְפִי דַּרְכָּם אוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: ״גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ״ – שֶׁהָיָה נִרְאֶה טוֹב בְּעֵינֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, ״וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ״ – זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם אֲשֶׁר עָלָיו כְּתוּבִים כָּל הַמַּעֲלוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת אֲשֶׁר כֻּלָּם הַכָּתוּב בְּאָמְרוֹ ״בִּדְמוּת אֱלֹהִים בָּרָא אוֹתוֹ״. אָמְנָם ״יָמִים יֻצָּרוּ וְלֹא אֶחָד בָּהֶם״ – שֶׁיָּבוֹאוּ הַיָּמִים אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה בַּנּוֹלָדִים אֲפִלּוּ אֶחָד מִכָּל הַמַּעֲלוֹת הָהֵם, כִּי יִלְכּוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר מִן אוֹתוֹ שְׁלֵמוּת. לְפִיכָךְ ״מַה יָּקְרוּ רֵעֶיךָ אֵל״ – אוֹתָן שֶׁהֵם רֵעִים לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא וְהֵמָּה בִּדְמוּת אֱלֹהִים, יְקָרִים הֵמָּה בְּעֵינַי כִּי אֵינָן בַּנִּמְצָא.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁיֹּאמַר כָּל זֶה עַל הַבְּחִירָה הָאֱנוֹשִׁית, כִּי ״הַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם״, וְכֻלָּם מַעֲשֵׂה הָאָדָם שֶׁנִּקְרְאוּ תּוֹלָדוֹת וְקוֹרוֹת, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹלִידָן כִּי הַכֹּל מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ: הַחָכְמָה וְהָעֹשֶׁר וְהַגְּבוּרָה וְאֹרֶךְ יָמִים. אָמְנָם ״זֶה סֵפֶר״, דְּהַיְנוּ הַמַּעֲשִׂים טוֹבִים אֲשֶׁר מְקוֹרָם מִתּוֹךְ הַסֵּפֶר, הֵם תּוֹלְדוֹת אָדָם מִתְיַחֲסִים אַחַר הָאָדָם וְאֵין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חֵלֶק בָּהֶם, כִּי מָסַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל מַעֲשֵׂה הָאָדָם בְּיָדוֹ, וְלֹא ה׳ פָּעַל כָּל זֹאת, וְנַעֲשָׂה הָאָדָם בַּעַל בְּחִירָה ״בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ״, מַה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שַׁלִּיט עַל כָּל מַעֲשָׂיו, כָּךְ הָאָדָם שַׁלִּיט בְּכָל מַעֲשָׂיו, וּמִזֶּה הַצַּד הוּא בִּדְמוּת אֱלֹהִים. וְזֶה שֶׁאָמַר ״גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ״ (תהלים קלט:טז), כְּאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בְּמַסֶּכֶת נִדָּה (טז:) שְׁמִבְיאִין הַטִּפָּה לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאוֹמְרִים אִם זֶה הַנּוֹלָד חָכָם יִהְיֶה אוֹ טִפֵּשׁ, חָלָשׁ אוֹ גִּבּוֹר, עָשִׁיר אוֹ עָנִי, וְאִלּוּ צַדִּיק וְרָשָׁע לֹא קָאָמַר, לְפִי שֶׁהַכֹּל בִּידֵי שָׁמַיִם חוּץ מִיִּרְאַת שָׁמַיִם. זֶה שֶׁאָמַר ״גָּלְמִי רָאוּ עֵינֶיךָ״, שֶׁקֹּדֶם יְצִירָתִי רָאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַה תִּהְיֶה בְּגָלְמִי כְּשֶׁמַּעֲמִידִים הַטִּפָּה לְפָנָיו, ״וְעַל סִפְרְךָ כֻּלָּם יִכָּתֵבוּ״, שֶׁכּוֹתְבִין עַל סֵפֶר כָּל עִנְיָנָיו אִם יִהְיֶה גִּבּוֹר אוֹ חַלָּשׁ וְכוּ׳, וַאֲפִלּוּ ״יָמִים יֻצָּרוּ״, קוֹצְבִים לוֹ כַּמָּה יִחְיֶה. אָמְנָם ״וְלֹא אֶחָד בָּהֶם״, כִּי חָסֵר בַּסֵּפֶר זֶה אֶחָד מִן הַשְּׁלֵמוּת, דְּאִלּוּ צַדִּיק וְרָשָׁע לֹא קָאָמַר, עַל כֵּן לֹא נִכְתַּב עַל סֵפֶר שֶׁכּוֹתְבִין עָלָיו מַה יִּהְיֶה מִשְׁפַּט הַיֶּלֶד וּמַעֲשֵׂהוּ. לְפִיכָךְ ״מַה יָּקְרוּ רֵעֶיךָ אֵל״, שֶׁנַּעֲשׂוּ בִּדְמוּת אֱלֹהִים שַׁלִּיטִים עַל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם, וְכָאָמוּר.

ג **וַיְחִי אָדָם וְגוֹ׳.** עָשָׂה בִּימֵי חַיֵּיהֶם שְׁלֹשָׁה חֲלָקוֹת, כִּי הִזְכִּיר בְּכֻלָּם מִסְפַּר יְמֵי חַיֵּיהֶם קוֹדֶם שֶׁהוֹלִידוּ וְאַחַר כָּךְ כְּלָלָם יַחַד, וְהִזְכִּיר בְּכֻלָּם ״וַיָּמֹת״. וּבְפָרָשַׁת נֹחַ לֹא הִזְכִּיר כִּי אִם שְׁתֵּי חֲלָקוֹת וְלֹא הִזְכִּיר שָׁם וַיָּמֹת. לְפִי שֶׁמִּי שֶׁהוּא בְּלֹא בָּנִים קָרוֹי מֵת בְּחַיָּיו, וְכֵן הָרְשָׁעִים שֶׁאֵינָן מוֹלִידִין תּוֹלְדוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים נִקְרְאוּ בְּחַיֵּיהֶם מֵתִים. עַל כֵּן הִזְכִּיר לְשׁוֹן וַיְחִי עַל מִסְפַּר הַיָּמִים שֶׁחָיוּ קוֹדֶם שֶׁהוֹלִידוּ, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ עֲדַיִן בְּלֹא בָּנִים, מִכָּל מָקוֹם הָיוּ חַיֵּיהֶם חַיִּים מִצַּד שֶׁכָּל הַשַּׁלְשֶׁלֶת שֶׁהִזְכִּיר בְּפָרָשָׁה זוֹ וּבְפָרָשַׁת נֹחַ כֻּלָּם הָיוּ צַדִּיקִים – אָדָם, שֵׁת וְכוּ׳ וְכֵן כֻּלָּם. וְאַחַר שֶׁהוֹלִידוּ נִתְוַסֵּף לָהֶם חַיּוּת מִצַּד הַבָּנִים, עַל כֵּן הִזְכִּיר וַיְחִי עַל הַיָּמִים שֶׁחָיוּ אַחַר שֶׁהוֹלִידוּ, וְחָזַר וּכְלָלָם יַחַד לוֹמַר כֻּלָּם שָׁווִים לְטוֹבָה, כִּי קוֹדֶם הַמַּבּוּל לֹא נִמְצָא בָּהֶם חִסָּרוֹן רַק הַמָּוֶת הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב כא:יא) ״יְשַׁלְּחוּ כַצֹּאן עֹוְלֵיהֶם״ וְגוֹ׳, וּכְתִיב (שָׁם) ״יְבַלּוּ בַטּוֹב יְמֵיהֶם״ וְגוֹ׳. וְעוֹד הִזְכִּיר בְּכֻלָּם ״וַיָּמֹת״ לְהוֹרוֹת שֶׁכֻּלָּם מֵתוּ עַל מִטָּתָם וְלֹא נִמְחוּ בַּמַּבּוּל. אֲבָל אַחַר הַמַּבּוּל נִשְׁתַּנָּה הָעוֹלָם וְלֹא הָיוּ כָּל יְמֵיהֶם שָׁווִים לְטוֹבָה, עַל כֵּן לֹא חָזַר וּכְלָלָם יַחַד, גַּם לֹא הִזְכִּיר ״וַיָּמֹת״ כִּי הָיוּ חֶסְרוֹנוֹת בְּכֻלָּם זוֹלַת הַמָּוֶת. וְעוֹד שֶׁאַחַר הַמַּבּוּל אֵין צָרִיךְ לְהַזְכִּיר ״וַיָּמֹת״ כִּי פְּשִׁיטָא שֶׁמֵּתוּ וּמִי גֶּבֶר יִחְיֶה וְלֹא יִרְאֶה מָוֶת. וְקָרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר שֶׁכָּל הַשַּׁלְשֶׁלֶת שֶׁהִזְכִּיר הָיוּ נְבִיאִים, כִּי מִי הִגִּיד לְלֶמֶךְ שֶׁבֵּן זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂינוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ, וְכֵן שֵׁם בֶּן נֹחַ, וְכָךְ חֲנוֹךְ וּמְתוּשֶׁלַח וְעֵבֶר, וְהֵם בְּנֵין אָב עַל כֻּלָּם.

פרק ו

ה **וַיַּרְא ה׳ כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם.** לְפִי שֶׁחָטְאוּ בְּזִנּוּת, וְאוֹתָהּ תַּאֲוָה רַבָּה וְהוֹלֶכֶת תָּמִיד וְלֹא יִשְׁבַּע לְעוֹלָם, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה נב:): ״אֵבֶר קֶטֶן בָּאָדָם מַשְׂבִּיעוֹ רָעֵב״. וְכֵן חָטְאוּ בְּגָזֵל, וְאוֹהֵב חָמָס וָכֶסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף, אֶלָּא תַּאֲוָתוֹ רַבָּה וְהוֹלֶכֶת תָּמִיד. וְ״כָל יֵצֶר מַחְשְׁבוֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם״ – רְצוֹנוֹ לוֹמַר: כָּל הַיּוֹם לֹא יִשְׂבַּע מִתַּאֲוָתוֹ, אֵין שָׁעָה בַּיּוֹם שֶׁיִּהְיֶה שָׂבֵעַ בָּהּ, אֶלָּא כָּל שָׁעָה הוּא מוֹסִיף עַל תַּאֲוָתוֹ.

ו **וַיִּנָּחֶם ה׳ כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ.** בְּצֵרוּף הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי בְּשֵׁם הָרַמְבַּ״ן בְּפָסוּק ״נַעֲשֶׂה אָדָם״ – אֲנִי וְהָאָרֶץ, כִּי הָאָרֶץ נָתְנָה בּוֹ חֹמֶר גַּס וְעָב. וְעִנְיַן נֶחָמָה זוֹ וְעִנְיַן ״וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ״ הוּא דְּרוּשׁ עָמֹק עָמֹק, מִי יִמְצָאֶנּוּ, הֶאֱרִיכוּ בּוֹ לְמַעֲנֵיתָם כָּל הַחוֹקְרִים, זֶה אוֹמֵר בְּכֹה וְזֶה בְּכֹה, וְכֻלָּם כְּמִתְנַבְּאִים. וְכֵן הַרְבֵּה עִנְיָנִים בַּתּוֹרָה סְתוּמִים וַחֲתוּמִים, אֲשֶׁר בְּכֻלָּם לִבִּי אוֹמֵר וְגוֹמֵר שֶׁלֹּא לְהַאֲרִיךְ בְּדְרוּשִׁים אֵלּוּ, כִּי יִלְאֶה הַשֵּׂכֶל הָאֱנוֹשִׁי מִלְּהַשִּׂיגָם, כִּי כָל הַסְּפֵקוֹת הָהֵם בָּאִים לָנוּ מִצַּד שֶׁאָנוּ מְשֻׁעָרִים יְדִיעָתוֹ יִתְבָּרַךְ לִידִיעָתֵנוּ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר בְּהֵפֶךְ זֶה ״כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם״ וְגוֹ׳ (ישעיה נה:ח), וְאֵיךְ נוּכַל לַעֲמֹד עַל מַחֲשֶׁבְתּוֹ יִתְבָּרַךְ הַבִּלְתִּי נוֹדַעַת אֶצְלֵינוּ, וְאֵין בְּיָדֵינוּ כֹּחַ לְשַׁעֵר אוֹתָהּ.

ט **אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק וְגוֹ׳.** פֵּרֵשׁ רַשׁ״י הוֹאִיל וְהִזְכִּירוֹ סִפֵּר בְּשִׁבְחוֹ, וּלְפִי זֶה הָיָה לוֹ לְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ סוֹף בְּרֵאשִׁית (ה:לב) כִּי גַּם שָׁם הִזְכִּירוֹ. אֶלָּא לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן ״אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת״ וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ״אֵלֶּה״ פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, לוֹמַר לְךָ שֶׁכָּל הָרִאשׁוֹנִים תּוֹלְדוֹתֵיהֶן אֵינָם נִקְרָאִים תּוֹלְדוֹת כִּי יִמְּחֶה זִכְרָם בַּמַּבּוּל וְהָיוּ כְּלֹא הָיוּ, אֲבָל אֵלֶּה נִקְרְאוּ תּוֹלְדוֹת קַיָּמִים, עַל כֵּן הוּצְרַךְ כָּאן לוֹמַר טַעַם טוֹב לָמָּה נִשְׁאֲרוּ אֵלּוּ יוֹתֵר מִזּוּלָתָם, לְפִי שֶׁ״נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים״ וְגוֹ׳, עַל כֵּן הָלְכוּ כָּל תּוֹלְדוֹתָיו לְחַיֵּי עוֹלָם וְכָל הַתּוֹלְדוֹת הַקְּדוּמִים לְחָרְפּוֹת וּלְדִרְאוֹן עוֹלָם. וּלְדָבָר אַחֵר שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י, לְלַמֶּדְךָ שֶׁעִקַּר תּוֹלְדוֹתֵיהֶן שֶׁל צַדִּיקִים מַעֲשִׂים טוֹבִים, הִזְכִּיר ״אֵלֶּה״ לְמַעֵט סְתָם תּוֹלְדוֹת, לוֹמַר לְךָ אֵלֶּה הֵם עִקַּר תּוֹלְדוֹתָיו. וְנִזְכַּר זֶה כָּאן לְפִי שֶׁכָּבֵשׁ ה׳ מַעְיָנוֹ וְלֹא הוֹלִיד הַרְבֵּה בָּנִים וּבָנוֹת, וְאוּלַי יִצְטַעֵר נֹחַ עַל זֶה, עַל כֵּן אָמַר שֶׁזּוּלַת זֶה הָיוּ לוֹ הַרְבֵּה תּוֹלְדוֹת מַעֲשִׂים טוֹבִים, טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת.

אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו. לְפִי שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל הִשְׁחִיתוּ הִתְעִיבוּ בִּשְׁלֹשָׁה מִינֵי הַשְׁחָתוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ בַּפָּרָשָׁה, וְהֵם עֲבוֹדָה זָרָה וּגְלוּי עֲרָיוֹת וְגָזֵל, עַל כֵּן הִקְדִּים לוֹמַר שֶׁנֹּחַ הָיָה גָּדוֹר בִּשְׂלָשְׁתָּם. כִּי ״אִישׁ צַדִּיק״ – הַיְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה גּוֹזֵל מִשֶּׁל אֲחֵרִים. ״תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו״ – הַיְנוּ שֶׁהָיָה גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת, כִּי נוֹלַד מָהוּל וְהָיָה תָּמִים. ״אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ״ – לֹא פָּנָה אֶל אֱלֹהִים אֲחֵרִים. אֲבָל דּוֹר הַמַּבּוּל פָּרְצוּ גָּדֵר שִׂלְשָׁתָן.

יא **וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ לִפְנֵי אֱלֹהִים וְגוֹ׳.** ״אֱלֹהִים״ הַיְנוּ הַדַּיָּנִים, כִּי הָיוּ גּוֹזְלִים פֵּחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה שֶׁאֵין מוֹצִיאִין בְּדַיָּנִין, וְעֵינֵי הַדַּיָּן רוֹאוֹת וְאֵין לְאֵל יָדוֹ לְהַצִּיל דְּמָעוֹת הָעֲשׁוּקִים. לְכָךְ נֶאֱמַר ״לִפְנֵי הָאֱלֹהִים״, לִפְנֵיהֶם מַמָּשׁ. וּבְסַבָּא זוֹ ״וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס״. וְסָמְךָ לָזֶה מִמַּה שֶׁמָּצִינוּ בַּיַּלְקוּט בְּתְהִלִּים: ״אַשְׁרֵי הָאִישׁ – זֶה נֹחַ כוּ׳, ״עַל כֵּן לֹא יָקֻמוּ רְשָׁעִים בַּמִּשְׁפָּט״ – זֶה דּוֹר הַמַּבּוּל. מֵאַי מַשְׁמַע דְּהַאי קְרָא בְּדוֹר הַמַּבּוּל מִשְׁתַּעֵי? וְנִרְאֶה שֶׁפָּמַךְ עַל תְּחִלַּת הָעִנְיָן: ״לֹא כֵן הָרְשָׁעִים כִּי אִם כַּמֹּץ אֲשֶׁר תִּדְּפֶנּוּ רוּחַ״ (תהלים א:ד), רוֹצֶה לוֹמַר ״לֹא כֵן״ – הַיְנוּ לֹא הָיוּ בָּנִים וַאֲמִתִּיִּים בְּמַעֲשֵׂיהֶם, לְפִי שֶׁהֶעֱרִימוּ לִגְזֹל מְעַט מְעַט כְּמֹץ זֶה שֶׁאֵין בּוֹ שָׁוֶה פְּרוּטָה, ״אֲשֶׁר תִּדְּפֶנּוּ רוּחַ״ – הַדַּיָּנִין אֲשֶׁר רוּחַ ה׳ בָּהֶם. ״עַל כֵּן לֹא יָקֻמוּ רְשָׁעִים בַּמִּשְׁפָּט״ (תהלים א:ה), כִּי לֹא הָיוּ בְּיָדָם לְהַעֲמִידָם בְּדִין, כִּי אֵין הַדַּיָּן נִזְקָק לְפָחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה. וּבְסַבָּא זוֹ אֲפִלּוּ הַחוֹטֵא עָמַד בַּעֲדַת צַדִּיקִים וְאָמַר ״אֲנִי צַדִּיק כָּמוֹךָ״, זֶה שֶׁאָמַר ״וְחַטָּאִים בַּעֲדַת צַדִּיקִים״ (תהלים א:ה), שֶׁהֵעִיזוּ שְׁנֵיהֶם לוֹמַר ״כָּמוֹנִי כָּמוֹךָ״. וְאִם הֶעֱלִימוּ רִשְׁעָתָם מִפְּנֵי הַבְּרִיּוֹת, מִכָּל מָקוֹם לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָיָה גָּלוּי מִי הַצַּדִּיק וּמִי הָרָשָׁע, זֶה שֶׁאָמַר ״כִּי יוֹדֵעַ ה׳ דֶּרֶךְ צַדִּיקִים וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים תֹּאבֵד״ (תהלים א:ו).

יב וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה. זֶה עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁאֵין רוֹאֶה בִּלְתִּי ה׳ לְבַדּוֹ, כִּי הַכְּפִירָה עִקָּרָהּ בַּלֵּב. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בַּעֲבוֹדָה זָרָה (יחזקאל יד ה) ״לְמַעַן תְּפֹשׂ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם״, כִּי עִקַּר הָאֱמוּנָה בַּלֵּב. ״כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ״, זֶה גִּלּוּי עֲרָיוֹת שֶׁנִּקְרָא ״דַּרְכּוֹ״, כְּ״דֶרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה״ (משלי ל יט). וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה כו ד) חָטְאוּ בְּהוֹצָאַת זֶרַע לְבַטָּלָה, לְכָךְ נֶאֱמַר ״עַל הָאָרֶץ״, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית לח ט) ״וְשִׁחֵת אָרְצָה״. וְיִתְבָּאֵר עוֹד בְּסָמוּךְ תֹּאַר הַצַּדִּיק וְהַתָּמִים בַּפָּסוּק ״כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי״. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ״, שֶׁאַף הָאָרֶץ נִתְקַלְקְלָה, יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ פָּרָשַׁת אַחֲרֵי מוֹת (ויקרא יח כה) בַּפָּסוּק ״וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ״, שֶׁהָאָרֶץ נוֹגַעַת בַּדָּבָר.

יג קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי. יוֹם הַמִּיתָה נִקְרָא ״קֵץ כָּל בָּשָׂר״, בָּא לְפָנַי וְקוֹבֵל שֶׁאֵין לוֹ זְכוּת בֵּין כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, וְאִישׁ לֹא זָכַר אוֹתוֹ. כִּי מִטַּעַם זֶה הִמְתִּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שִׁבְעַת יְמֵי אֶבְלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח, כִּי יִרְאוּ חֲכָמִים יָמוּתוּ, אוּלַי הַחַי יִתֵּן אֶל לִבּוֹ כִּי זֶה הַתַּכְלִית הַנִּרְצֶה מִן הָאֵבֶל וְהַהֶסְפֵּד. כִּי הַגּוֹזֵל וְעוֹשֶׁה עֹשֶׁר וְלֹא בְמִשְׁפָּט, אִלּוּ הָיָה זוֹכֵר יוֹם הַמָּוֶת כִּי בַּחֲצִי יָמָיו יַעַזְבֻנוּ, לֹא הָיָה גּוֹזֵל מִשֶּׁל אֲחֵרִים, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁחוֹשֵׁב כִּי לְעוֹלָם חוֹסֵן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים מט יב) ״קִרְבָּם בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם״ וְגוֹ׳. וְהִנֵּה אִתִּי בֵּאוּר נִפְלָא עַל כָּל הַמִּזְמוֹר הַמְדַבֵּר מִעִנְיַן הַמָּמוֹן וְטָעוּתָם, וְיַעַן כִּי לֹא בָּאתִי בְּחִבּוּר זֶה לְהַאֲרִיךְ בִּדְבָרִים שֶׁאֵינָן מֻעְנָיִן הַפָּרָשָׁה, עַל כֵּן לֹא אֶזְכֶּרְנוּ פֹּה, אַךְ פָּסוּק זֶה לְבַד הָאוֹמֵר ״קִרְבָּם בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם, מִשְׁכְּנֹתָם לְדוֹר וָדוֹר״. תְּחִלָּה אָמַר ״בָּתֵּימוֹ״ וְאַחַר כָּךְ ״מִשְׁכְּנֹתָם״, תְּחִלָּה אָמַר ״לְעוֹלָם״ וְאַחַר כָּךְ ״לְדוֹר וָדוֹר״. וְהַנָּכוֹן לוֹמַר בָּזֶה שֶׁהָרָשָׁע הַבּוֹנֶה לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה בִּנְיָן חָזָק וַעֲלִיּוֹת מְרֻוָּחִים מֵאַבְנֵי שַׁיִשׁ, וַדַּאי ״קִרְבָּם״, דְּהַיְנוּ מַחֲשַׁבְתָּם שֶׁ״בָּתֵּימוֹ לְעוֹלָם״, שֶׁהַבַּיִת שֶׁל אֲבָנִים יַעֲמוֹד לְעוֹלָם. וְאִם תֹּאמַר: מַה לּוֹ הֲנָאָה בָּזֶה שֶׁהַבַּיִת יַעֲמוֹד לְעוֹלָם אַחַר שֶׁהוּא לֹא יִשְׁכּוֹן וְיָדוּר בּוֹ לְעוֹלָם, וְכִי לֹא יֵדַע שֶׁסּוֹפוֹ לָמוּת? עַל זֶה אָמַר ״מִשְׁכְּנֹתָם לְדוֹר וָדוֹר״, שֶׁנּוֹתֵן בִּרְכַּת שָׁלוֹם לְעַצְמוֹ, אַף אִם הוּא לֹא יָדוּר בּוֹ, מִכָּל מָקוֹם בָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו לְדוֹר וָדוֹר יִשְׁכְּנוּ בּוֹ. וְאִם תֹּאמַר: מַה כִּשָּׁרוֹן לִבְעָלָיו אִם בָּנָיו יִשְׁכְּנוּ וְהוּא יִשְׁכּוֹן בַּקֶּבֶר? עַל זֶה אָמַר ״קָרְאוּ בִשְׁמוֹתָם עֲלֵי אֲדָמוֹת״, שֶׁהוּא הוֹלֵךְ בְּטָעוּת גָּדוֹל לוֹמַר כְּשֶׁבָּנָיו יִקָּרְאוּ שְׁמוֹת בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם בִּשְׁמָם, אָז יִקָּרֵא שֵׁם הַמֵּת עַל נַחֲלָתוֹ וְלֹא יִכָּרֵת, וְדוֹמֶה לוֹ כְּאִלּוּ הוּא חַי, וְעִנְיַן הַיִּבּוּם יוֹכִיחַ. מִצַּד טָעוּת זֶה, אֲפִלּוּ יוֹם הַמִּיתָה לֹא יַחֲזִירֵם לַמּוּטָב, לְכָךְ ״קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא״ וְקוֹבֵל לְפָנַי כָּאָמוּר.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, ״קֵץ כָּל בָּשָׂר״ זֶה מַלְאַךְ הַמָּוֶת הַמַּשְׁחִית, וּמִנֶּפֶשׁ עַד בָּשָׂר יְכַלֶּה וּמְקָרֵב קִצּוֹ, וְהוּא בָּא לְפָנַי וּמְבַקֵּשׁ לִתֵּן בְּיָדוֹ אֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת. וְאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אִם אֶתֵּן רְשׁוּת לַמַּשְׁחִית, לֹא יַבְחִין בֵּין צַדִּיק לָרָשָׁע, לְפִיכָךְ ״וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם״ – אֲנִי בְּעַצְמִי. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה גַּם נַחַ בִּכְלַל הַהַשְׁחָתָה, לְפִיכָךְ ״עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת״ וְגוֹ׳. וְרָמַז לַדָּבָר: ״קֵץ כָּל בָּשָׂר״ – סוֹף תֵּבוֹת מִן ״כָּל בָּשָׂר״ עוֹלֶה לְמִסְפַּר רל״א, כְּמִסְפַּר ״מַלְאָךְ סַמָּאֵל״, עִם שְׁמֹנָה אוֹתִיּוֹת שֶׁבִּשְׁנֵי תֵּבוֹת אֵלּוּ.

טו שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה. פֵּרַט לָנוּ הַכָּתוּב מִדַּת אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ וְקוֹמָתָהּ מֵחֲמַת שְׁנֵי דְּבָרִים, הָאַחַת לְהוֹדִיעַ לָנוּ גֹּדֶל הַנֵּס שֶׁהֶחֱזִיק הַמּוֹעָט אֶת הַמְּרֻבֶּה, כִּי הָיוּ שָׁם בְּרִיּוֹת גְּדוֹלוֹת פִּילִים וּרְאֵמִים. הַשֵּׁנִיָּה הִיא לְהוֹדִיעַ לָנוּ שֶׁעִקַּר הַתְּחָלַת מֵי הַמַּבּוּל הָיָה בַּעֲבוּר הַזְּנוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ו:ב) ״וַיִּרְאוּ בְנֵי הָאֱלֹהִים אֶת בְּנוֹת הָאָדָם״ וְגוֹ׳, וּכְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח.) ״בְּרִבָּה קִלְקְלוּ וּבְרִבָּה נִדּוֹנוּ״, וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁעַל יְדֵי הַזְּנוּת חִלְּלוּ קְדֻשַּׁת שֵׁם שֶׁל יָ״ה הַמְתֻוָּךְ בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, וּבְהִתְחַלֵּק מֵהֶם יו״ד הֵ״א נִשְׁאָר אֵשׁ וְאֵשׁ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב לא:יב) ״כִּי אֵשׁ הִיא עַד אֲבַדּוֹן תֹּאכֵל״. וְזֶה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח:) ״בְּרוֹתְחִין קִלְקְלוּ וּבְרוֹתְחִין נִדּוֹנוּ״, כִּי הֵם הִצִּיתוּ אֶת הָאֵשׁ בְּעַצְמָם. וְכֵן מָצִינוּ בְּפָרָשָׁה זוֹ מִסְפַּר ט״ו בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ז:כ) ״חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְמַעְלָה גָּבְרוּ הַמָּיִם״, וְכֵן תִּגְבֹּרֶת הַמַּיִם חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם (בראשית ז:כד), דְּהַיְנוּ ט״ו עֲשִׂירִיּוֹת. וְכֵן מִסְפַּר אֹרֶךְ וְרוֹחַב וְקוֹמָה שֶׁל הַתֵּבָה מוֹרֶה גַּם כֵּן עַל מִסְפַּר ט״ו, כִּי שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה בָּאֹרֶךְ עַל רֹחַב חֲמִשִּׁים, נִמְצָא בְּכָל שֶׁטַח שֶׁל אַמָּה אַחַת ט״ו אֲלָפִים אַמָּה עַל אַמָּה. וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ, וְהָיוּ בָּהּ שְׁלֹשָׁה מְדוֹרִים, חֲרִי עֲשָׂרָה אַמּוֹת לְכָל מָדוֹר וּמָדוֹר, כִּי הָיוּ בָהּ ״תַּחְתִּים שְׁנִים וּשְׁלִשִׁים״ (בראשית ו:טז) כֻּלָּם שָׁוִים, נִמְצָא ק״ן אֲלָפִים אַמָּה לְכָל מָדוֹר וּמָדוֹר. נִמְצָא ט״ו אֲלָפִים אַמָּה שֶׁבְּכָל שֶׁטַח אַמָּה כְּנֶגֶד ט״ו אַמָּה שֶׁגָּבְרוּ הַמַּיִם עַל הֶהָרִים, וְק״ן אֲלָפִים אֵלּוּ שֶׁבְּכָל מָדוֹר כְּנֶגֶד תִּגְבֹּרֶת הַמַּיִם ק״ן יוֹם, וְהוּא ט״ו עֲשִׂירִיּוֹת. וְכָל מִסְפַּר ט״ו אֵלּוּ מוֹרֶה שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנִּחְתַּם דִּינָם עַל הַגָּזֵל, מִכָּל מָקוֹם עִקַּר הַהַתְחָלָה הָיְתָה בַּעֲבוּר הַזְּנוּת וְחִלּוּל הַשֵּׁם שֶׁל יָ״ה הָעוֹלֶה ט״ו.

וְכֵן מָצִינוּ בְּחִזְקִיָּה, שֶׁנֶּעֱנַשׁ מִתְּחִלָּה עַל שֶׁלֹּא עָסַק בְּפִרְיָה וּרְבִיָּה (ברכות י׳), וְאָמַר לוֹ הַנָּבִיא ״צַו לְבֵיתֶךָ כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה״ (ישעיהו ל״ח:א׳). וְדָרַשׁוּ רז״ל שָׁם: ״כִּי מֵת אַתָּה״ בָּעוֹלָם הַזֶּה, ״וְלֹא תִחְיֶה״ לָעוֹלָם הַבָּא. וּמַה חֲרִי הָאַף הַגָּדוֹל הַזֶּה, שֶׁבַּעֲוֹן בִּטּוּל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה יִהְיֶה נֶעֱנָשׁ בָּזֶה וּבַבָּא? אֶלָּא לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כ״ו:ד׳) ״כִּי בְיָהּ ה׳ צוּר עוֹלָמִים״, וּמִזֶּה לָמַד שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ״א וְהָעוֹלָם הַבָּא בְּיוּ״ד, וְעַל יְדֵי שֶׁלֹּא עָסַק בְּפִרְיָה וּרְבִיָּה גָּרַם לַשֵּׁם שֶׁל יָ״ה שֶׁיִּסְתַּלֵּק מִן אִישׁ וְאִשָּׁה, וַהֲרֵי כְּאִלּוּ הֶחֱרִיב כָּל שְׁנֵי עוֹלָמוֹת אֲשֶׁר מְצִיאוּתָם תָּלוּי בַּשֵּׁם שֶׁל יָ״ה, כִּי יִסְתַּלֵּק הַשֵּׁם מִכָּל הַנִּבְרָאִים וְיַעֲלֶה לוֹ הַשָּׁמַיְמָה. עַל כֵּן דִּינוֹ לִהְיוֹת נִטְרָד מִן שְׁנֵי עוֹלָמוֹת. וְכֵן דּוֹר הַמַּבּוּל, לְפִי שֶׁחִלְּלוּ שֵׁם שֶׁל יָ״ה, הָיָה גַּם כֵּן דִּינָם חָרוּץ לִטָּרֵד מִן הָעוֹלָם הַזֶּה וְהָעוֹלָם הַבָּא, כְּדְאִיתָא בְּפֶרֶק חֵלֶק (סנהדרין ק״ז:) שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל אֵין לָהֶם חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא כוּ׳. לָכֵן נֶאֱמַר בְּהַפְכּוֹ (תהלים קי״ח:ט״ז) ״לֹא אָמוּת כִּי אֶחְיֶה״ – לֹא אָמוּת בָּעוֹלָם הַזֶּה, כִּי אֶחְיֶה גַּם לָעוֹלָם הַבָּא, ״וַאֲסַפֵּר מַעֲשֵׂה יָהּ״, כִּי ״בְיָהּ ה׳ צוּר עוֹלָמִים״, כִּי שְׁנֵי הָעוֹלָמוֹת הֵם מַעֲשֵׂה יָ״ה. לְפִיכָךְ, כְּשֶׁחָזַר חִזְקִיָּה בִּתְשׁוּבָה

וְקִבֵּל עָלָיו לַעֲסוֹק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה וְהֶחֱזִיר שֵׁם שֶׁל יָ״הּ לִמְקוֹמוֹ, עַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ (יְשַׁעְיָהוּ ל״ח:ה׳) ״הִנְנִי יוֹסִיף עַל יָמֶיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה״ – כְּנֶגֶד שֵׁם שֶׁל יָ״הּ. וְנֶאֱמַר ״הִנְנִי יוֹסִיף״ – מִלָּה זָרָה בְּדִקְדּוּק, כִּי הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״הִנְנִי מוֹסִיף״, אֶלָּא לְפִי שֶׁ״הִנְנִי יוֹסִיף״ רָאשֵׁי תֵּבוֹת י״ה, לְהוֹרוֹת שֶׁבִּזְכוּת שֵׁם שֶׁל יָ״הּ זָכָה לְהוֹסָפָה זוֹ.

וְזֶהוּ שֶׁמַּסִּיק בְּמַסֶּכֶת סֻכָּה פֶּרֶק הֶחָלִיל (נג) כְּשֶׁכָּרָה דָּוִד הַשִּׁיתִין בִּקֵּשׁ הַתְּהוֹם לְהָצִיף עָלְמָא כוּ׳ עַד אָמַר דָּוִד ט״ו שִׁיר הַמַּעֲלוֹת וְאַסְּקֵיהּ. לְפִי שֶׁיָּדַע דָּוִד שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל נֶעֶנְשׁוּ בִּתְהוֹם רַבָּה בַּעֲוֹן הַזְּנוּת, כִּי מֵי הַתְּהוֹם מַיִם נִסְתָּרִים, וְהַזְּנוּת קְרָאוֹ שְׁלֹמֹה (משלי ה טו) ״מַיִם גְּנוּבִים״, דְּהַיְנוּ נִסְתָּרִים, הֵפֶךְ מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר (שם ט יז) ״שְׁתֵה מַיִם מִבּוֹרֶךָ״ וְגוֹ׳. לְפִיכָךְ כְּשֶׁהָיָה דָּוִד צָרִיךְ לְהַעֲלוֹת הַתְּהוֹם הָיָה מִתְיָרֵא שֶׁמָּא עַל יְדֵי שֶׁיַּעֲלֵהוּ יָצִיף הָעוֹלָם כְּדֶרֶךְ שֶׁנַּעֲשָׂה לְדוֹר הַמַּבּוּל, עַל כֵּן אָמַר ט״ו שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְרַמֵּז שֶׁבִּזְכוּת שֶׁיִּשְׂרָאֵל גְּדוּרִין מֵעֲרָיוֹת וְשֵׁם יָ״הּ מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, יִנָּצְלוּ מִתְּהוֹם רַבָּה. וְזֶהוּ שֶׁמַּסִּיק בְּאוֹתָן ט״ו שִׁיר הַמַּעֲלוֹת (תהלים קכח ג) ״אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פֹּרִיָּה״ וְגוֹ׳, אָמַר ״אֶשְׁתְּךָ״ – הָאָלֶ״ף נְקוּדָה בְּסֶגּוֹל לְהוֹרוֹת שֶׁמְּדַבֵּר בִּזְמַן שֶׁשְּׁלֹשָׁה שׁוּתָּפִין בָּאָדָם: אָב וָאֵם וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וּכְשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוּתָּף בַּדָּבָר, אִם כֵּן שֵׁם יָ״הּ מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, לָכֵן נֶאֱמַר ״פֹּרִיָּה״ בְּתוֹסֶפֶת י״ה. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה נא:) בֵּין עֶזְרַת אֲנָשִׁים לְעֶזְרַת נָשִׁים הָיוּ ט״ו מַעֲלוֹת. וְכָל זֶה מוֹרֶה שֶׁמִּסְפַּר ט״ו תָּמִיד מְתַוֵּךְ בֵּין אִישׁ לְאִשָּׁה, כִּי כָל זֶה נִמְשָׁךְ מִקְּדֻשַּׁת שֵׁם שֶׁל יָ״הּ. עַל כֵּן הָיוּ כָּל מִדּוֹת הַלָּלוּ שֶׁל הַתֵּיבָה תָּמִיד קְרוֹבִים לְמִסְפַּר ט״ו כָּאָמוּר.

טז תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִישִׁים. יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן, אִם הָיָה צָרִיךְ לְחַלֵּק כָּל מָדוֹר וּמָדוֹר לְפִי עִנְיָנוֹ, עֶלְיוֹנִים לְאָדָם, אֶמְצָעִיִּים לְמָדוֹר, תַּחְתּוֹנִים לְזֶבֶל, אִם כֵּן לָמָּה לֹא צִוָּה לַעֲשׂוֹתָם בְּשֶׁטַח אֶחָד, וְלָמָּה נַעֲשׂוּ בְּזוֹ עַל גַּב זוֹ דַּוְקָא? וְרֶמֶז כָּאן שֶׁהָיוּ שְׁלֹשָׁה שְׁטָחִים אֵלּוּ בְּדִמְיוֹן כָּל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת, כִּי בִּזְמַן הַמַּבּוּל נִתְקַלְקְלוּ כָּל הָעוֹלָמוֹת וְהַמַּזָּלוֹת לֹא שִׁמְּשׁוּ כְּלָל, עַל כֵּן נַעֲשִׂית הַתֵּבָה בְּצִיּוּר זֶה לְהוֹרוֹת עַל קִיּוּמָם. וּמַה שֶּׁכָּתוּב ״וְאֶל אַמָּה תְּכַלֶּנָּה מִלְמַעְלָה״ (בראשית ו, טז), לְפִי זֶה הָיָה הַגַּג לְמַעְלָה רַק רֹחַב אַמָּה אַחַת, וּלְמַטָּה מִמֶּנּוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת וְהוֹלֵךְ וּמַרְחִיב כְּדֶרֶךְ כָּל דָּבָר הַמְּשֻׁפָּע וְהוֹלֵךְ. רָמַז שֶׁרַק הוּא יִתְבָּרֵךְ אֶחָד בְּתַכְלִית הָאַחְדוּת, וְכָל הַקָּרֵב הַקָּרֵב בְּיוֹתֵר אֶל הַסִּבָּה הָרִאשׁוֹנָה יִתְבָּרֵךְ נִמְצָא בּוֹ חֵלֶק יוֹתֵר גָּדוֹל בְּעִנְיַן הָאַחְדוּת. כִּי הַמַּלְאָכִים הַקְּרוֹבִים אֵלָיו יִתְבָּרֵךְ, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם רִבּוּי הַמִּינִים, כִּי זֶה נִבְרָא מֵאֵשׁ וְזֶה מִמַּיִם וְזֶה מֵרוּחוֹת, מִכָּל מָקוֹם אֵין בָּהֶם הַרְכָּבַת אַרְבָּעָה יְסוֹדוֹת, אֶלָּא כָּל אֶחָד מֵהֶם הוּא מִיסוֹד אֶחָד פָּשׁוּט בְּלֹא הַרְכָּבָה. וְהָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי, נוֹסָף עַל רִבּוּי הַמִּינִים, יֵשׁ בְּכָל אֶחָד מֵהֶם הַרְכָּבַת שְׁנֵי יְסוֹדוֹת, כִּי הַשָּׁמַיִם נִבְרְאוּ מֵאֵשׁ וּמִמַּיִם. נוֹסָף עֲלֵיהֶם הַתַּחְתּוֹנִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם הַרְכָּבַת אַרְבָּעָה יְסוֹדוֹת. וְאִם כֵּן כָּל הַבִּנְיָן מְשֻׁפָּע וְעוֹלֶה עַד שֶׁעוֹמֵד לְמַעְלָה עַל אַמָּה אַחַת, הַמּוֹרֶה כִּי הוּא יִתְבָּרֵךְ רוֹכֵב עַל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ, תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִישִׁים. וְצִיּוּר זֶה נִתַּן לְנֹחַ לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל הָעוֹלָמוֹת יַחְזְרוּ לְקַדְמוּתָן בִּזְכוּת ״צַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם״ (משלי י, כה).

יז וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת הַמַּבּוּל מַיִם. טַעַם לְדִינָם שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל, לְפִי שֶׁחָטְאוּ בַּעֲבוֹדָה זָרָה וּזְנוּת וְגָזֵל. כִּי בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּתִיב (ירמיה ב יג) ״אֹתִי עָזְבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים לַחְצֹב לָהֶם בֹּארוֹת בֹּארֹת נִשְׁבָּרִים אֲשֶׁר לֹא יָכִלוּ הַמָּיִם״. בַּעֲוֹן גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כִּי הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ מִיתָתוֹ בְּחֶנֶק, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ל.) ״אַף עַל פִּי שֶׁבָּטְלוּ אַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין, דִּין דְּאַרְבַּע מִיתוֹת לֹא בָּטְלוּ, מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב חֶנֶק אוֹ טוֹבֵעַ בְּנָהָר״ כוּ׳, נִמְצָא שֶׁדּוֹר הַמַּבּוּל שֶׁנִּכְשְׁלוּ בְּאֵשֶׁת אִישׁ שֶׁמִּיתָתָם בְּחֶנֶק, דִּין הוּא שֶׁיִּטְבְּעוּ בַּמַּיִם. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים לב ו) ״עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ לְעֵת מְצֹא״, וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה זוֹ אִשָּׁה, וְסָמוּךְ לֵיהּ ״רַק לְשֵׁטֶף מַיִם רַבִּים אֵלָיו לֹא יַגִּיעוּ״, מִכְּלָל שֶׁבְּהֶעְדֵּר הָאִשָּׁה, מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ נִצּוֹל מֵעֲבֵרָה, יַגִּיעוּ אֵלָיו שֶׁטֶף מַיִם רַבִּים. בַּעֲוֹן הַגֵּזֶל, לְפִי שֶׁכָּל גּוֹזֵל נִכְנָס לְתוֹךְ תְּחוּם חֲבֵרוֹ, עַל כֵּן דִּין הוּא לְהָבִיא עֲלֵיהֶם שֶׁטֶף מַיִם רַבִּים, כִּי אָז כָּל טִפָּה נוֹגַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ וְנִכְנֶסֶת אֶל תּוֹךְ גְּבוּלָהּ. לְפִי שֶׁבְּגִשְׁמֵי בְּרָכָה נֶאֱמַר (איוב לח כה) ״מִי פִלַּג לַשֶּׁטֶף תְּעָלָה״, מִכָּאן לְמֵדִין (בבא בתרא טז.) שֶׁלְּכָל טִפָּה יֵשׁ דְּפוּס בִּפְנֵי עַצְמָהּ, וְכִמְלֹא נִימָא יֵשׁ בֵּין כָּל טִפָּה וְטִפָּה כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּכָּנֵס אַחַת בִּגְבוּל חֲבֶרְתָּהּ. וְזֶה הַגּוֹזֵל וְנִכְנָס בִּתְחוּם חֲבֵרוֹ, דִּין הוּא שֶׁיֵּהָפְכוּ עָלָיו גִּשְׁמֵי בְּרָכָה לְמַבּוּל, כִּי אָז כָּל הַטִּפּוֹת מִתְעָרְבִין.

וְעַל זֶה מַסִּיק פִּרְקָא קַמָּא דְּמַסֶּכֶת תַּעֲנִית (ז.), אָמַר רַבִּי אַמֵּי: אֵין הַגְּשָׁמִים נֶעֱצָרִים אֶלָּא בַּעֲוֹן גָּזֵל, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לו לב) ״עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר״. לְפִי שֶׁבִּלְשׁוֹן ״גְּשָׁמִים״ סְתָם, מְדַבֵּר בְּגִשְׁמֵי בְּרָכָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י: מִתְּחִלָּה נֶאֱמַר ״וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל הָאָרֶץ״ (בראשית ז יב), וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר ״וַיְהִי הַמַּבּוּל״ (בראשית ז י), אֶלָּא כְּשֶׁהוֹרִידָן הוֹרִידָן בְּרַחֲמִים, אוּלַי יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה וְאָז יִהְיוּ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב שֶׁלֹּא נִצְטָרֵךְ לוֹמַר נֹחַ הָיָה מִקְּטַנֵּי אֲמָנָה, כִּי פְּשׁוּטוֹ אֵינוֹ מַשְׁמַע כֵּן, וְעַל כָּל פָּנִים הָיָה מְסֻפָּק בְּבִיאַת הַמַּבּוּל כִּי אוּלַי יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁהָיָה הַנָּבִיא יוֹנָה מְסֻפָּק בְּיִעוּד הַפֻּרְעָנוּת לְאַנְשֵׁי נִינְוֵה. כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר ״מִפְּנֵי מֵי הַמַּבּוּל״ (בראשית ז ז), אֲבָל בְּעוֹד הֱיוֹתָם גְּשָׁמִים לֹא נִכְנַס לַתֵּבָה, כִּי אוּלַי יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה וְיִהְיוּ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה. לְכָךְ אָמַר ״אֵין הַגְּשָׁמִים״ – דְּהַיְנוּ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה – נֶעֱצָרִים כִּי אִם בַּעֲוֹן הַגָּזֵל, כִּי זֶה הַגּוֹזֵל וְנִכְנָס בִּגְבוּל שֶׁל חֲבֵרוֹ, אֵינוֹ דִּין שֶׁיֵּרְדוּ לוֹ גִּשְׁמֵי בְּרָכָה, שֶׁאֵין טִפָּה נִכְנֶסֶת בִּגְבוּל חֲבֶרְתָּהּ. וְקָרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר שֶׁרַבִּי אַמֵּי בְּדוֹר הַמַּבּוּל יְדַבֵּר, וּרְאָיָתוֹ תוֹכִיחַ, כִּי יֵשׁ לְדַקְדֵּק בַּפָּסוּק ״עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר״, לָמָּה קָרָא הַגָּזֵל ״כַּפַּיִם״, וְלָמָּה קָרָא הַגְּשָׁמִים ״אוֹר״? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁדָּרַשׁ מִקְרָא זֶה לִדְסָמִיךְ לֵיהּ, שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי בָם יָדִין עַמִּים״ (איוב לו לא). שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁבְּדוֹר הַמַּבּוּל הוּא מְדַבֵּר שֶׁנִּדּוֹנוּ בַּמַּיִם. וְאָמַר עַל הַגָּזֵל שֶׁבְּכַפַּיִם, כִּי בָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כָּל אֶצְבַּע וְאֶצְבַּע לְתַשְׁמִישׁוֹ, כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (כתבות ה:), וְרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא יִכָּנֵס שׁוּם אֶצְבַּע בִּגְבוּל חֲבֵרוֹ, וְזֶה הַגּוֹזֵל מְחַלֵּל קְדֻשַּׁת יָדָיו, עַל כֵּן נִדּוֹנוּ בַּמַּבּוּל, כִּי אָז כִּסּוּ הָעֲנָנִים אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁכָּל כָּךְ הָיוּ הָעֲנָנִים גַּסִּים וְעָבִים עַד שֶׁלֹּא יָכְלוּ

נִיצוֹצֵי אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ הֶעָנָנִים, כִּי הַמְּאוֹרוֹת לֹא שִׁמְּשׁוּ כָּל יְמוֹת הַמַּבּוּל. וּלְסִבַּת גַּסּוּת הָעֲנָנִים הוֹרִידוּ מֵי הַמַּבּוּל בְּקֶצֶף שֶׁצֶף, וְהָיוּ הַגְּשָׁמִים גִּשְׁמֵי בְּרָכָה נֶעֱצָרִים וְיָרַד עֲלֵיהֶם הַמַּבּוּל. זֶה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב "עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר", וְעִנְיָן זֶה יָקָר מְאֹד.

יח וַהֲקִימוֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ. הָיָה צָרִיךְ הֲקָמַת בְּרִית עַל הַפְּרוֹת שֶׁלֹּא יִרְקְבוּ, וְשֶׁלֹּא יַהֲרְגוּהוּ רְשָׁעִים שֶׁבַּדּוֹר, לְשׁוֹן רַשׁ"י. וְיֵשׁ לוֹ סָמְךְ מִן הַמִּקְרָא מִדְּקָאָמַר "וַהֲקִימוֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ וּבָאתָ אֶל הַתֵּבָה" (בראשית ו יח), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁבְּרִית זֶה הוּא שֶׁיּוּכַל לָבֹא אֶל הַתֵּבָה מִבְּלִי מוֹנֵעַ. וּרְקִיבַת הַתְּבוּאָה לָמַד מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "אִתָּךְ", וְכִי אִתּוֹ לְבַד הֵקִים הַבְּרִית? וַהֲלֹא גַּם עִם אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו הֵקִים הַבְּרִית! אֶלָּא רָמַז לִבְרִית הַמִּילָה שֶׁכְּבָר אִתְּךָ, וְזֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה קְצָת, כִּי הַסָּרַת הָעָרְלָה הָיְתָה מוֹתְרוֹת הַדָּמִים הַגּוֹרְמִים עִפּוּשׁ, וְכֵן רִקּוּב הַתְּבוּאָה בָּא מֵחֲמַת הַפְּסֹלֶת הַמֵּבִיא עִפּוּשׁ וְרִקָּבוֹן. וְעוֹד, שֶׁהָעָרְלָה נִקְרֵאת חֲרָפָה, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לד יד) "כִּי חֶרְפָּה וְגוֹ' לָתֵת אֶת אֲחוֹתֵנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עָרְלָה". וְהָרָעָב נִקְרָא גַּם כֵּן חֶרְפָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לו ל) "וְלֹא תִקְחוּ עוֹד חֶרְפַּת רָעָב בַּגּוֹיִם". וּבַהֲסָרַת חֶרְפַּת הָעָרְלָה יוּסַר חֶרְפַּת הָרָעָב, וְדָבָר זֶה לְמֻדְּרִין מִיּוֹסֵף, כְּשֶׁאָמְרוּ לוֹ הַמְּצָרִים "אָסַפְנוּ תְבוּאָה וְהִרְקִיבָה", צִוָּה לָהֶם יוֹסֵף שֶׁיְּמוֹלוּ, וְהִסְכִּים פַּרְעֹה עַל יָדוֹ.

כא קַח לְךָ מִכָּל מַאֲכָל וְגוֹ'. "לְךָ" מַשְׁמַע מִשֶּׁלְךָ לֹא מִשֶּׁל אֲחֵרִים, כְּדֶרֶךְ "מִשֶּׁלָּכֶם" הַנֶּאֱמַר בְּאַרְבָּעָה מִינִים (ויקרא כג:מ), כְּדֵי שֶׁלֹּא יַחְשׁוֹב נֹחַ, חֲרֵי הַיּוֹם אוֹ מָחָר יָמוּתוּ וּמָמוֹנָם כָּלֶה, סָלְקָא דַּעְתְּךָ שֶׁמַּתָּר לִקַּח מִשֶּׁלָּהֶם, תַּלְמוּד לוֹמַר "קַח לְךָ" מִשֶּׁלְךָ דַּוְקָא, לְהַגְדִּיל הַגֵּס, אַף עַל פִּי שֶׁכְּפִי הַטֶּבַע לֹא יַסְפִּיק כִּי אִם לְךָ לְבַד, שֶׁחֲרֵי וַדַּאי לֹא הָיָה לְנֹחַ מוֹתָרוֹת, מִכָּל מָקוֹם עַל צַד הַגֵּס יִשְׁלַח ה' אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ (דברים כח:ח), וְהָיָה לְךָ וְלָהֶם לְאָכְלָה. וְכֵן "עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת" וְגוֹ', שֶׁבְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע תָּכִיל אוֹתְךָ לְבַד, וְעַל צַד הַגֵּס תַּחֲזִיק כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, כְּמוֹ פִילִים וּרְאֵמִים.

כב כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים כֵּן עָשָׂה. לְפִי שֶׁפָּרְשָׁה זוֹ מַתְחֶלֶת בְּשֵׁם אֱלֹהִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר" וְגוֹ' (בראשית ו:יג), וּמִדַּת הַדִּין אָמְרָה כֵּן, עַל כֵּן מְסַיֶּמֶת בְּשֵׁם אֱלֹהִים. אֲבָל פָּרָשָׁה שְׁנִיָּה מַתְחֶלֶת "וַיֹּאמֶר ה' לְנֹחַ בֹּא אַתָּה" וְגוֹ' (בראשית ז:א), וּמִדַּת הָרַחֲמִים אָמְרָה כֵּן בְּהַצָּלָתוֹ שֶׁל נֹחַ, עַל כֵּן מְסַיֶּמֶת גַּם כֵּן בְּשֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'" (בראשית ז:ה). וְגַם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּזוֹ הַפָּרָשָׁה "כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר" (בראשית ז:ד), מְדַבֵּר גַּם כֵּן בְּהַצָּלָה, לְהַמְתִּין לָהֶם אוּלַי יָשׁוּבוּ.

פרק ז

א כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה. מַה שֶּׁלֹּא אָמַר לוֹ כֵּן מֵיד כְּשֶׁצִּוָּה לוֹ עַל עֲשִׂיַּת הַתֵּבָה, לְפִי שֶׁהָיָה עֲדַיִן הַדָּבָר בְּסָפֵק שֶׁמָּא יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, וְעוֹד שֶׁחֲרֵי מְתוּשֶׁלַח קַיָּם, וְאֵיךְ יֹאמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק". וְאַחַר שֶׁהִמְתִּין ה' שִׁבְעַת יְמֵי אֵבְלוֹ שֶׁל מְתוּשֶׁלַח, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ז, ד) "כִּי לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה", מַהוּ לְשׁוֹן "עוֹד"? אֶלָּא תּוֹרָה שֶׁזְּמַן זֶה שָׁוֶה לִזְמַן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, כִּי כְּמוֹ שֶׁכָּל מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה הִמְתִּין לָהֶם שֶׁמָּא יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, כָּךְ הִמְתִּין שִׁבְעַת יְמֵי אֵבֶל אֵלּוּ שֶׁמָּא יַחְזְרוּ בִּתְשׁוּבָה, כִּי עַל יְדֵי הָאֵבֶל וְהַהֶסְפֵּד הַחַי יִתֵּן אֶל לִבּוֹ (קהלת ז, ב). וְאַחַר שֶׁעָמְדוּ בְּמִרְדָּם, אָמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי". וּמַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר "צַדִּיק תָּמִים", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו, ט) "תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו", רוֹצֶה לוֹמַר כַּמָּה דוֹרוֹת עָבְרוּ עַל נֹחַ וְהָיָה תָּמִים בְּכֻלָּם, רוֹצֶה לוֹמַר הָיָה עוֹמֵד בְּמַצָּב אֶחָד בְּצִדְקָתוֹ, עַל כֵּן אָמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה", כִּי מַה לּוֹ לְהַזְכִּיר מַה שֶּׁהָיָה תָּמִים גַּם בְּדוֹרוֹת רִאשׁוֹנִים, כִּי הַצָּלָתוֹ תְּלוּיָה בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם בַּדּוֹר שֶׁעוֹמֵד בּוֹ, וּמַה שֶּׁעָבַר עָבָר. וּלְפִי מַה שֶּׁכָּתוּב לְמַעְלָה שֶׁתֹּאַר "תָּמִים" הוּא כְּנֶגֶד הַזְּנוּת, וְ"צַדִּיק" שֶׁלֹּא הָיָה גּוֹזֵל אֶלָּא הָיָה מַצְדִּיק מְשֻׁלּוֹ וְנוֹתֵן, וְלֹא נֶחְתַּם גְּזַר דִּינָם כִּי אִם עַל הַגָּזֵל, עַל כֵּן אָמַר "כִּי אוֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק", עַל כֵּן אֵין אַתָּה בִּכְלָל חֲתִימָה זוֹ. וְהִזְכִּיר "צַדִּיק לְפָנַי", כִּי דּוֹר הַמַּבּוּל גָּזְלוּ פָּחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה וְצָדְקוּ בַּדָּיָנִים, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם לֹא יָצְאוּ נְקִיִּים בְּדִינֵי שָׁמַיִם. אֲבָל אַתָּה צַדִּיק גַּם לְפָנַי, כִּי לֹא לָקַחְתָּ מִשֶּׁל אֲחֵרִים אֲפִלּוּ פָּחוֹת מִשָּׁוֶה פְּרוּטָה.

ב תִּקַּח לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י לְקָחְךָ צָוָה לְהָבִיא מִן הַטְּהוֹרִים שִׁבְעָה כְּדֵי לְהַקְרִיב מֵהֶם קָרְבָּן. אֵין טַעַם זֶה לְבַד מַסְפִּיק, שֶׁחֲרֵי לֹא כָּל הַטְּהוֹרִים רְאוּיִין לְהַקְרָבָה כִּצְבִי וְאַיָּל, וְלֹא כָּל עוֹף טָהוֹר רָאוּי לְהַקְרָבָה, וְאֵיךְ דִּקְדֵּק מִזֶּה שֶׁלָּמַד נֹחַ תּוֹרָה. אֶלָּא עִקַּר הַטַּעַם הוּא לְפִי שֶׁהֵם טְהוֹרִים, עַל כֵּן אוֹכְלִים מֵהֶם הַרְבֵּה, לְפִיכָךְ הֵם צְרִיכִים לְהַרְבּוֹת וּלְהַפְרוֹת בְּיוֹתֵר בַּעֲבוּר שׁוֹמְרֵי הַתּוֹרָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית ח:כ) "וַיִּקַּח מִכֹּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה" וְגוֹ', מַשְׁמַע שֶׁהִקְרִיב מִכָּל מִין טָהוֹר אֲפִלּוּ מֵאוֹתָן שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לְהַקְרָבָה עַל פִּי הַתּוֹרָה. תְּשׁוּבָה לַדָּבָר, לְפִי שֶׁנֹּחַ לֹא יָדַע עֲדַיִן שֶׁיַּתִּיר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲכִילַת הַבַּעֲלֵי חַיִּים, וְאָמַר בְּלִבּוֹ וַדַּאי לְכָךְ צִוָּה לִי לְהַכְנִיס שִׁבְעָה שִׁבְעָה מִכָּל מִינִים אֵלּוּ כְּדֵי לְהַקְרִיב מִכֻּלָּם קָרְבְּנוֹת. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע שֶׁסּוֹפוֹ לְהַתִּיר לוֹ כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים הַטְּהוֹרִים, עַל כֵּן צִוָּה לְקַח שִׁבְעָה שִׁבְעָה לְפִי שֶׁצָּדִין מֵהֶם הַרְבֵּה, כִּי אֵין לוֹמַר שֶׁרָצָה בְּהַקְרָבַת כָּל הַמִּינִין, דְּאִם כֵּן לָמָּה לֹא הִתִּיר לַדּוֹרוֹת לְהַקְרִיב מִכָּל מִין טָהוֹר כְּשֶׁיִּהְיוּ בִּנְמְצָא אֵצֶל הָאָדָם, וְלָמָּה צִוָּה לִנֹחַ דַּוְקָא. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית ח:כא) "וַיָּרַח ה' אֶת רֵיחַ הַנִּיחֹחַ", בַּעֲבוּר אוֹתָן מִינִין הָרְאוּיִין לְהַקְרָבָה, וְאִידָךְ כְּמִחַתְּךָ בָּשָׂר בְּעָלְמָא הוּא.

יז אַרְבָּעִים יוֹם. כְּנֶגֶד שֶׁעָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, וְהַמּוֹרֶה בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּכוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה לְאַרְבָּעִים יוֹם. וּכְנֶגֶד הַזְּנוּת, שֶׁהִטְרִיחוּ לְיוֹצְרָם לָצוּר צוּרַת מַמְזֵרִים בְּאַרְבָּעִים יוֹם. וּכְנֶגֶד הַגָּזֵל, כִּי גָּזֵל מִסְפָּרוֹ אַרְבָּעִים.

פרק ח

יא וַתָּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וְגוֹ'. מַה אִכְפַּת לָנוּ בָּזֶה אִם בָּעֶרֶב הִיא בָּאָה וּבַבֹּקֶר הִיא שָׁבָה אוֹ לְהֶפֶךְ, וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁהֵבִיאָה אֵלָיו עֲלֵה זַיִת לְהוֹצִיא מֵהֶם אוֹרָה אֲשֶׁר לְעֵת עֶרֶב דַּוְקָא צְרִיכִין אֵלָיו, כִּי לְמַאן דְּאָמַר "צֹהַר" הַיְינוּ חַלּוֹן, קָשֶׁה בַּלַּיְלָה מַה יָּאִיר לוֹ, עַל כֵּן פֵּרֵשׁ בַּחִזְקוּנִי "צֹהַר" לְשׁוֹן יְצָהָר, שֶׁהָיָה מַדְלִיק שֶׁמֶן בַּתֵּבָה בַּלַּיְלָה, וּבְיוֹם נִכְנַס הָאוֹר דֶּרֶךְ חַלּוֹן הַתֵּבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה" (בראשית ח:ו). וּרְאָיָה לִדְבָרִים אֵלֶּה מַה שֶּׁמַּסִּיק בְּמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא (ה) וּבַיַּלְקוּט פָּרָשַׁת תְּצַוֶּה עַל פָּסוּק "עֵינַיִךְ יוֹנִים" (שיר השירים ד:א): "מַה הַיּוֹנָה הֻבְיְאָה אוֹרָה לָעוֹלָם, כָּךְ אַתֶּם הֻבְיְאוּ שֶׁמֶן זַיִת וְהַדְלִיקוּ נֵרוֹת לְפָנָיו" כוּ'. וְקָשֶׁה, מְנָא לֵיהּ לְבַעַל מִדְרָשׁ זֶה שֶׁהַיּוֹנָה הֻבְיְאָה אוֹרָה לָעוֹלָם, וְאֵיךְ לָמַד זֶה מִפָּסוּק "וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלָּמַד זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר "לְעֵת עֶרֶב", כָּאָמוּר.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, אָמְרָה הַיּוֹנָה יִהְיוּ מְזוֹנוֹתַי מְרוֹרִים כְּזַיִת כוּ' – אֵין הַפֵּרוּשׁ שֶׁאָמְרָה כָּךְ בְּפִיהָ, כִּי הַיּוֹנָה לֹא בַּעֲלַת דְּבָרִים הִיא מִתְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם, אֶלָּא שֶׁאָנוּ מְבִינִים מִמַּה שֶּׁהֵבִיאָה לְמַאֲכָלָהּ עֲלֵה זַיִת, מַאֲכָל מַר מְאֹד, וְכִי לֹא יָדְעָה הַיּוֹנָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ אֲרוּחַת תָּמִיד עַל שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל נֹחַ, דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּכָךְ בָּחֲרָה בְּמַאֲכָל מַר זֶה, לְפִי שֶׁהָיָה בִּידֵי שָׁמַיִם וְלֹא בִּידֵי בָּשָׂר וָדָם.

יב וַיָּצָא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתֶּךָ. וּבְכִנְיָסָתָם הִזְכִּיר הַזְּכָרִים לְבַד וְהַנְּקֵבוֹת לְבַד, הַיְינוּ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִפְרוּ וְיִרְבּוּ בַּתֵּיבָה, דְּאִם לֹא כֵּן יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁיִּרְאוּ מֵהֶם כָּל שְׁאָר הַבַּעֲלֵי חַיִּים וְיִפְרוּ וְיִרְבּוּ בַּתֵּיבָה, וְאָז לֹא תָּכִיל אוֹתָם הַתֵּיבָה, כִּי לֹא נַעֲשִׂית כִּי אִם בִּשְׁעוּר לְכָל הַנִּכְנָסִים בָּהּ. וְאִם תֹּאמַר שֶׁגַּם הַנִּכְנָסִים שָׁמָּה עָמְדוּ בְּנֵס, מִכָּל מָקוֹם לָמָּה יַעֲשֶׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֵס לְלֹא צֹרֶךְ, בִּפְרָט לְאוֹתָם שֶׁאֵין מִצְטַעֲרִים בִּזְמַן שֶׁכָּל הָעוֹלָם שָׁרוּי בְּצַעַר.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר גַּם בְּיִצִיאָה, "וַיֵּצֵא נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי בָנָיו" (בראשית ח:יח) – אַף עַל פִּי שֶׁהִתִּיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְנֹחַ הַמִּשְׁגָּל, מִכָּל מָקוֹם לֹא קִבֵּל עָלָיו, כִּי אָמַר: פֶּן יוֹסִיפוּ לַחֲטֹא וְיָבֹאוּ מֵי הַמַּבּוּל וְיִשְׁטְפוּם, וְלָמָּה זֶה אוֹלִיד לָרִיק וְלַבֶּהָלָה? עַד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' שֶׁלֹּא לְהָבִיא עוֹד מֵי הַמַּבּוּל, אָז נֶאֱמַר "פְּרוּ וּרְבוּ" וְגוֹ' (בראשית ט:א). וְרָצָה נֹחַ לְהַקְרִיב תְּחִלָּה קָרְבָּן קֹדֶם שֶׁיִּתְעַסֵּק בְּפְרִיָה וּרְבִיָה. וְכִפִי הַפְּשָׁט נוֹכַל לוֹמַר שֶׁבְּבִיאַת נֹחַ אֶל הַתֵּבָה נֶאֱסַר לוֹ אֲפִלּוּ הַיִּחוּד עִם אִשְׁתּוֹ, כִּי לְכָךְ נֶאֱמַר "וּבָאתָ אֶל הַתֵּבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ" וְגוֹ' (בראשית ו:יח). וּבִיצִיאָה לֹא הִתִּיר לוֹ עַדַיִן הַמִּשְׁגָּל כִּי אִם הַיִּחוּד לְבַד הוּתַּר לוֹ, כִּי זֶה הַמּוּבָן מִמַּאֲמַר "צֵא מִן הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתֶּךָ" (בראשית ח:טז). וְאַחַר שֶׁלֹּא הוּתַּר לוֹ הַמִּשְׁגָּל כִּי אִם הַיִּחוּד לְבַד, עַל כֵּן הוֹסִיף נֹחַ מִשֶּׁלּוֹ וְאָסַר עַל עַצְמוֹ גַּם הַיִּחוּד, "וַיֵּצֵא מִן הַתֵּבָה נֹחַ וּבָנָיו" (בראשית ח:יח) – עַד שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּפֵרוּשׁ "פְּרוּ וּרְבוּ" (בראשית ט:א), אָז הוּתְּרָה לוֹ הַכֹּל.

כא לֹא אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם. וְכֵן נֶאֱמַר לְאָדָם (בראשית ג יז) אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ. וּמִכָּאן רְאָיָה שֶׁהָאֲדָמָה הָיְתָה סִבָּה אֶל חֵטְא הָאָדָם, כִּי נִתְּנָה בּוֹ חֹמֶר גַּס וְעָב הַנּוֹטֶה בְּיוֹתֵר אֶל הַחֻמְרִיּוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא יח כה) "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ". וְזֶה נֶאֱמַר דַּוְקָא עַל שֶׁבַע אֻמּוֹת אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בָּאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה לְפָנִים, יַעַן כִּי אַף עַל פִּי שֶׁצִּבַּר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֲפָרוֹ מִכָּל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם וְנִמְצָא שֶׁכָּל הָאֲרָצוֹת יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק בְּחֵטְא הָאָדָם כִּי כֻּלָּם נָתְנוּ בּוֹ חֹמֶר עָב וְגַס, מִכָּל מָקוֹם כָּל שְׁאָר הָאֲרָצוֹת קִבְּלוּ דֵּינָם וְנִטְהֲרוּ בְּמֵי הַמַּבּוּל, שֶׁשִּׁלְּשָׁה טְפָחִים שֶׁל מַחֲרֶשָׁה נִתְקַלְקְלוּ, וּבָזֶה נִתְרַכֵּךְ חֹמֶר הָאָרֶץ וְנִטַּל קַשְׁיוּתוֹ, וּמֵאָז אֵין חֹמֶר הָאָרֶץ רַע כְּבִתְחִלָּה, הֵן מִצַּד הֶעָנֶשׁ שֶׁנִּטְהֲרָה בְּמֵי הַמַּבּוּל, כְּדֶרֶךְ כָּל טְבִילָה שֶׁהִיא טְהֵרָה וְסִלּוּק הַזֻּהֲמָא וְהַשְׁמָאָה, הֵן מִצַּד הַטֶּבַע שֶׁנִּתְרַכְּכָה כָּל הָאָרֶץ בְּמֵי הַמַּבּוּל, וּמֵאָז אֵין חֹמֶר הָאָרֶץ קָשֶׁה כָּל כָּךְ כַּאֲשֶׁר הָיְתָה לְפָנִים. אֲבָל בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר בִּיחֶזְקֵאל (יחזקאל כב כד) "אֶרֶץ לֹא מְטֹהָרָה הִיא (ו)לֹא גֶשְׁמָה בְּיוֹם זָעַם". מֵאַחַר שֶׁלֹּא נִטְהֲרָה בְּמֵי הַמַּבּוּל, אִם כֵּן עוֹד טֻמְאָתָהּ בָּהּ, וּכְשֶׁיּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַהִיא חוֹטְאִים יֵשׁ לְתָלוֹת הַחֵטְא בָּאָרֶץ. לְכָךְ נֶאֱמַר דַּוְקָא בְּאַרְצוֹת שֶׁבַע אֻמּוֹת "וַתִּטְמָא הָאָרֶץ וָאֶפְקֹד עֲוֹנָהּ עָלֶיהָ" וְגוֹ', כִּי בָּזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁיֵּשׁ לְהַקְשׁוֹת: הֲרֵי הַכָּתוּב אוֹמֵר (ויקרא יח ג) "כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ מִצְרַיִם וְגוֹ' וּכְמַעֲשֵׂה אֶרֶץ כְּנַעַן" וְגוֹ', הֲשָׁווּ זֶה לָזֶה, וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא תָּקִיא הָאָרֶץ אֶת יוֹשְׁבֶיהָ אֶרֶץ מִצְרַיִם כַּאֲשֶׁר קָאָה אֶרֶץ כְּנַעַן אֶת הַגּוֹיִ? אֶלָּא לְפִי שֶׁאֶרֶץ מִצְרַיִם גַּשְׁמָה בְּיוֹם זַעַם וְאֵין לְתָלוֹת עוֹד פִּשְׁעָם בָּאָרֶץ, אִם כֵּן לָמָּה תָּקִיא? כִּי דַי בָּזֶה אִם הַגּוֹי הַחוֹטֵא יִקַּבְּלוּ עָנְשָׁם עַל אַרְצָם. אֲבָל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לֹא גֶשְׁמָה, עֲדַיִן יֵשׁ לְתָלוֹת בָּאָרֶץ, לְכָךְ נֶאֱמַר (דברים כט כא) "וְרָאוּ אֶת מַכּוֹת הָאָרֶץ" וְגוֹ', כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בִּמְקוֹמוֹ בְּעֶזְרַת ה'. לְכָךְ נֶאֱמַר אַחַר מַבּוּל זֶה: "לֹא אֹסִף עוֹד לְקַלֵּל אֶת הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם", כִּי מִכָּאן וּלְהַלָּן אֵין לְתָלוֹת פֶּשַׁע הָאָדָם בָּאָרֶץ, כִּי אִם בְּיִצְרוֹ הָרָע הַמּוֹשֵׁךְ כֹּחוֹ מִן הַנָּחָשׁ וּמִן סַמָּאֵל רוֹכְבוֹ. זֶה שֶׁנֶּתַן טַעַם לַדָּבָר: "כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעָרָיו", שֶׁעִקַּר חֶטְאוֹ יִהְיֶה תָּלוּי בְּיִצְרוֹ וְלֹא בְּחֹמֶר הָאָרֶץ.

וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה, כִּי בְּדוֹר הַמַּבּוּל כְּתִיב "וְכָל יֵצֶר מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל הַיּוֹם" (בראשית ו:ה), ר"ל הוֹלֵךְ וְגוֹבֵר מִיּוֹם לְיוֹם. וְחֵטְא זֶה תָּלוּי וַדַּאי בְּחֹמֶר הָאָרֶץ, לֹא מִצַּד כֹּחַ הַשִּׂכְלִי שֶׁבָּאָדָם, כִּי "בִּישִׁישִׁים חָכְמָה וְאֹרֶךְ יָמִים תְּבוּנָה" (איוב יב יב), וְאֵיךְ לֹא יִנָּחֵם הָאָדָם עַל רָעָתוֹ בְּבֹאוֹ בַּשָּׁנִים? אֲמְנָם אִם הַחֹמֶר

לְבַד סִבָּתוֹ, אָתֵי שִׁפּוּר, כִּי הַחֹמֶר מִצַּד בַּהֲמִיּוּתוֹ, גַּם כִּי יַזִּקִין לֹא תָּסוּר מִמֶּנּוּ אִוַּלְתּוֹ. אֲבָל אַחַר הַמַּבּוּל שֶׁנִּטְהַר חֹמֶר הָאָרֶץ, מֵאָז אֵין לְתָלוֹת הַחֵטְא כִּי אִם בְּיֵצֶר הָרַע הַמִּתְגַּבֵּר בְּיוֹתֵר בִּימֵי נְעוּרָיו, אֲבָל כִּי יַזְקִין יִפָּקַח עֵין שִׂכְלוֹ וְלֹא יָשׁוּב לְכִסְלָה. לָכֵן לֹא נֶאֱמַר "כָּל הַיּוֹם", כִּי אִם "מִנְּעוּרָיו" לְבַד. אָמְנָם כִּי יָבֹא לִשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּבָא גַּם רֵעֵהוּ וַחֲקָרוֹ, וְהוּא הַיֵּצֶר טוֹב, וְזֶהוּ סִבַּת קִיּוּמָם.

פרק ט

ב וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם וגו׳. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם" וְגוֹ׳ (בראשית א:כח), מִכָּל מָקוֹם הוֹסִיף כָּאן הַמּוֹרָא וְהַחֲתַת, לְפִי שֶׁהִתִּיר לָהֶרְגָּם וְלֶאֱכֹל מֵהֶם, וְלָמָּה יֵלֵךְ הַשּׁוֹר לַטֶּבַח וְלֹא יִמְחֶה בְּבַעֲלָיו, אִם לֹא כִּי יַד ה׳ עָשְׂתָה זֹאת, כִּי הִטִּיל מוֹרָאוֹ שֶׁל הָאָדָם עַל כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים, אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַעֲשֶׂה אוֹתָם. וּלְפִי שֶׁהִתִּיר חֲרִיגַת הַבַּעֲלֵי חַיִּים, סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁגַּם חֲרִיגַת אָדָם הוּתְּרָה, תַּלְמוּד לוֹמַר "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם" וְגוֹ׳ (בראשית ט:ה). וּמַה שֶּׁלֹּא הִתִּיר אֲכִילַת בָּשָׂר לְאָדָם, לְפִי שֶׁכָּל עַם הָאָרֶץ אָסוּר לֶאֱכֹל בָּשָׂר, אֲבָל נֹחַ שֶׁעָסַק בַּתּוֹרָה הוּתְּרָה לוֹ. וְהַמְפָרְשִׁים נָתְנוּ טַעַם לַדָּבָר, לְפִי שֶׁכָּל נִבְרָא נִזּוֹן מִמַּה שֶּׁתַּחְתָּיו, כִּי הַדּוֹמֵם הוּא הַפָּחוּת בְּכָל הַנִּמְצָאִים, נִזּוֹן מֵעֲצָמוּתוֹ. וְהַצּוֹמֵחַ נִזּוֹן מִן הַדּוֹמֵם, כִּי יְנִיקָתוֹ מִן הָאָרֶץ. וְכָל בַּעַל חַי נִזּוֹן מִן הַצּוֹמֵחַ, וְהָאָדָם מִין הַמְדַבֵּר נִזּוֹן מִן הַבַּעֲלֵי חַיִּים. וְהֶנֵּי מִלֵּי כְּשֶׁהוּא עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִשְׁלֵמוּתוֹ, אֲשֶׁר עָלָיו הוּא נִקְרָא אָדָם, כִּי זוֹלַת זֶה הוּא נִמְשָׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמָה, וְלָמָּה יֹאכַל אֶת בֶּן גִּילוֹ, וּמַה שְּׁלֵמוּת נִתּוֹסֵף לְבֶן גִּילוֹ כְּשֶׁיֹּאכְלֶנּוּ? כִּי כָּל מָזוֹן מִתְהַפֵּךְ לְטֶבַע הַנִּזּוֹן, וְאָדָם כְּשֶׁיֹּאכַל מִן הַבַּעֲלֵי חַיִּים נִתּוֹסֵף שְׁלֵמוּת אֶל הַחַי לָבוֹא בְּמַדְרֵגוֹת מִין הַמְדַבֵּר, אֲבָל אָדָם הַנִּמְשָׁל לַבְּהֵמָה, מַה יִּתֵּן וּמַה יוֹסִיף לַנֶּאֱכָל? וּבְדָרְךְ זֶה נֶאֱמַר (דברים ז:טז) "וְאָכַלְתָּ אֶת כָּל הָעַמִּים", וּכְתִיב (במדבר יד:ט) "כִּי לַחְמֵנוּ הֵם", כִּי אַתֶּם קְרוּיִין אָדָם וְלֹא הָאֻמּוֹת.

יד וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן. בְּעִנְיַן הַקֶּשֶׁת רַבּוּ הַדֵּעוֹת וְנִסְתַּפְּקוּ בּוֹ מְפָרְשִׁים שְׁלֵמִים וְכֵן רַבִּים, כִּי לְפוּם רִיהֲטָא מַשְׁמַע שֶׁהַקֶּשֶׁת נִתְחַדֵּשׁ עַתָּה וּמוֹרֶה עַל הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה אַחַר כָּרֵת ה׳ עִם כָּל חָי, וְעֵינֵינוּ הָרוֹאוֹת שֶׁהַקֶּשֶׁת דָּבָר טִבְעִי נוֹלָד מִן הַשֶּׁמֶשׁ כְּשֶׁתַּכֶּה בָּאֲוִיר הַלַּח. וּמַהֲרִי״א פֵּרֵשׁ שֶׁגַּם קֹדֶם זֶה הָיָה הַקֶּשֶׁת יוֹצֵא מִן נִיצוֹצֵי הַשֶּׁמֶשׁ, אַךְ שֶׁלֹּא הָיָה נִרְאֶה לַבְּרִיּוֹת כְּלָל, לֹא בֶּעָנָנִים וְלֹא בָּאֲוִיר, כִּי מִתְּחִלַּת הַבְּרִיאָה הָיוּ הָאֲדִים עוֹלִים מִן הָאָרֶץ שְׁמֵנִים וְגַסִּים מְאֹד לְחוֹזֶק הָאָרֶץ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ב ו) "וְאֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת פְּנֵי הָאֲדָמָה", שֶׁאֲפִלּוּ אֵד אֶחָד לְבַד הָעוֹלֶה מִן הָאָרֶץ הָיָה בּוֹ כֹּחַ לְהַשְׁקוֹת אֶת כָּל הָאֲדָמָה. וּלְגֹדֶל רִבּוּי הַמַּיִם הָהֵם שֶׁבָּאֲוִיר, לֹא הָיוּ יְכוֹלִין נִיצוֹצֵי הַשֶּׁמֶשׁ לַעֲבוֹר בָּהּ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה מִתְרַשֵּׁם הַקֶּשֶׁת לֹא בֶּעָנָנִים וְלֹא בָּאֲוִיר. וְזֶה הָיָה סִבַּת הַמַּבּוּל, רְצוֹנִי לוֹמַר רִבּוּי הַמַּיִם שֶׁבְּתוֹךְ הָאֲדִים. וּבְרַחֲמֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אַחַר הַמַּבּוּל הִמְעִיט אֶת הָאֲדִים וְזִכֵּךְ אֶת הָאֲוִיר, עַד שֶׁהָיוּ נִיצוֹצֵי הַשֶּׁמֶשׁ יְכוֹלִין לַעֲבוֹר אֶת הָאֲוִיר, וְאָז נִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן לַבְּרִיּוֹת, וְזֶה לָהֶם לְאוֹת עַל מִיעוּט הַמַּיִם בָּאֲוִיר, בְּאֹפֶן שֶׁלֹּא יָבֹא עַל יָדָם עוֹד מַבּוּל לְשַׁחֵת כָּל בָּשָׂר. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם", פֵּרוּשׁ כְּמוֹ "וְהִרְאִיתִיהָ", כְּמוֹ "עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אָתָּה", פֵּרֵשׁ הָרַמְבָּ״ם כְּמוֹ "עַתָּה הוֹדַעְתִּי". וּלְדַעָה זוֹ נָטָה גַּם הָרַמְבָּ״ן, זוֹלַת שֶׁכָּתַב שֶׁמִּתְחִלָּה נִרְאֶה הַקֶּשֶׁת בָּאֲוִיר וְלֹא בֶּעָנָן, וְאַחַר הַמַּבּוּל נִרְאֶה גַּם בֶּעָנָן. וְקֶשֶׁה עַל פֵּרוּשָׁם מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירושלמי ברכות סה. בבלי כתובות עז:) שֶׁבִּימֵי רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי לֹא נִרְאֶה הַקֶּשֶׁת, וְאִם כֵּן חָזַר הָאֲוִיר לְקַדְמוּתוֹ, וְאַחַר מוֹתָם חָזַר לִהְיוֹת זַךְ וְדַק כְּבָרִאשׁוֹנָה, וְאִלּוּ הֵם דְּבָרִים זָרִים אֵצֶל הַשֵּׂכֶל לְקַבְּלָם, שֶׁיִּשְׁתַּנֶּה הָאֲוִיר בְּכַמָּה זְמַנִּים.

וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ שֶׁבִּימֵי הַחֲסִידִים הָאֵלּוּ לֹא נִרְאָה הַקֶּשֶׁת, וְלֹא אָמְרוּ שֶׁלֹּא הָיָה קֶשֶׁת כְּלָל, אֶלָּא וַדַּאי הָיָה קֶשֶׁת וְלֹא נִרְאָה, לְפִי שֶׁהַבְּרִיּוֹת לֹא הָיוּ חוֹקְרִים אַחֲרָיו וְלֹא הִשְׁתַּדְּלוּ לִרְאוֹתוֹ, עַל כֵּן לֹא נִרְאָה. כִּי כָּל דּוֹר וָדוֹר שֶׁהָיוּ יְרֵאִים מִן הַפֶּרֶעָנִיּוֹת מֻרְעַת יוֹשְׁבֵי בָהּ, כִּי סָר צִלָּם וְלֹא הָיוּ בַּדּוֹר צַדִּיקִים שֶׁיִּגְּעוּ עֲלֵיהֶם, בְּאוֹתָן דּוֹרוֹת תָּלוּ עֵינֵיהֶם בְּאוֹת הַקֶּשֶׁת וְהָיוּ מִסְתַּכְּלִין אַחֲרָיו, אִם לֹא נִשְׁתַּנּוּ הָאֲדִים בְּחֶטְאָם לַחֲזוֹר לִכְמוֹת שֶׁהָיוּ לִקֶדֶם הַמַּבּוּל, וְתָמִיד הָיוּ עֵינֵיהֶם נְשׂוּאוֹת אֶל אוֹת זֶה לִבְטֹחַ עַל הָאוֹת שֶׁלֹּא יָבִיא פֶּרֶעָנוּת לָעוֹלָם. אֲבָל הַחֲסִידִים הַלָּלוּ, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, שֶׁהָיוּ מְגֻנִּים עַל בְּנֵי דוֹרָם עַד שֶׁכָּל הַבְּרִיּוֹת הָיוּ סְמוּכִים עַל כֻּתָּם שֶׁל זְקֵנִים אֵלּוּ, שֶׁזְּכוּתָם יַעֲמוֹד לָהֶם לְהָגֵן בַּעֲדָם, עַל כֵּן לֹא הָיוּ צְרִיכִין לְהִסְתַּכֵּל אַחַר הַקֶּשֶׁת, כִּי הָיוּ בְּטוּחִים שֶׁלֹּא יִשְׁתַּנֶּה עֲלֵיהֶם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה׳ לְכָל בָּשָׂר אַחַר הַמַּבּוּל.

וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהָיָה בְּעַנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ", פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: כְּשֶׁאֲנִי חוֹשֵׁב לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן לָעוֹלָם כּוּ׳. מַה רָאָה רַשׁ״י עַל כָּכָה לְפָרֵשׁ "בְּעַנְנִי עָנָן" עַל חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן, שֶׁמָּא הוּא עָנָן שֶׁל מָטָר כִּפְשׁוּטוֹ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁקָּשָׁה לְרַשׁ״י, שֶׁאִם פֵּרוּשׁוֹ עָנָן שֶׁל מָטָר, מִשְּׁמַע בְּכָל עָנָן שֶׁל מָטָר יִהְיֶה הַקֶּשֶׁת נִרְאֶה, וְזֶה אֵינוֹ, שֶׁהֲרֵי בְּדוֹרָן שֶׁל צַדִּיקִים אֵין הַקֶּשֶׁת נִרְאֶה. אֶלָּא כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: בְּזְמַן שֶׁאֲנִי חוֹשֵׁב לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן לָעוֹלָם, וְזֶה דָּוְקָא בִּזְמַן שֶׁאֵין צַדִּיקִים מְצוּיִין בָּעוֹלָם, אָז "וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן", שֶׁהַבְּרִיּוֹת יִסְתַּכְּלוּ בַּקֶּשֶׁת וְיִתְלוּ עֵינֵיהֶם אֶל אוֹת זֶה, כִּי בּוֹ הֻמָּה בְּטוּחִים שֶׁלֹּא יָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם" (בראשית ט:טז): אֲנִי נוֹתֵן עֵינִי בְּאוֹת בְּרִית אֲשֶׁר נָתַתִּי לְכָל בָּשָׂר, שֶׁלֹּא לְהָבִיא מַבּוּל אַף בְּדוֹר שֶׁכֻּלּוֹ חַיָּב הָרְאוּיִים לְהָבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן. אֲבָל בִּזְמַן שֶׁאֵין אֲנִי חוֹשֵׁב לְהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן, דְּהֵינוּ בִּזְמַן שֶׁצַּדִּיקִים מְצוּיִים בַּדּוֹר, אָז לֹא נִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן, כִּי לֹא יִסְתַּכְּלוּ הַבְּרִיּוֹת אַחֲרָיו. גַּם אָנֹכִי רוֹאֶה מַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים וּמוֹנֵעַ אֶת מִדַּת הַדִּין מִלְּהָבִיא חֹשֶׁךְ וַאֲבַדּוֹן, וְאֵין אֲנִי צָרִיךְ לִתֵּן עֵינִי בְּאוֹת בְּרִית הַקֶּשֶׁת. וְאוּלַי שֶׁהוּא עַל דֶּרֶךְ אָמְרוּ

רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חגיגה טז.): "כָּל הַמִּסְתַּכֵּל בַּקֶּשֶׁת אֵינוֹ חָס עַל כְּבוֹד קוֹנוֹ", כִּי בְּכָל דּוֹר וָדוֹר רַבִּים הֵמָּה עַמֵּי הָאָרֶץ שֶׁאֵינָם חָסִים עַל כְּבוֹד קוֹנָם וּמִסְתַּכְּלִים בַּקֶּשֶׁת, חוּץ בִּימֵי הַצַּדִּיקִים הָאֵלּוּ שֶׁהָיוּ זוֹכִין וּמְזַכִּין אֶת בְּנֵי דּוֹרָם וּמְנָעוּם מִלְּהִסְתַּכֵּל בַּקֶּשֶׁת. עַל כֵּן לֹא נִרְאָה הַקֶּשֶׁת בִּימֵיהֶם, כִּי לֹא הִסְתַּכְּלוּ בּוֹ מִפְּנֵי כְּבוֹד קוֹנָם, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת הָיָה קֶשֶׁת בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, כִּי הַטֶּבַע לֹא יִשְׁתַּנֶּה. וְגַם פֵּרוּשׁ זֶה נָכוֹן. וְעִנְיַן זְכוּתָּ הָאֲדִים שֶׁהִזְכַּרְתִּי הוּא קָצָת רְאָיָה לְמַה שֶׁכָּתַבְתִּי לְמַעְלָה, שֶׁעַל יְדֵי הַמַּבּוּל נִתְרַכֵּךְ קְשׁוּי וְחוֹזֶק הָאָרֶץ, וְזֶה סִבָּה לְרִפְיוֹן הָאֲדִים וּמְעוּטָן.

כ **וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם.** וַיָּחֶל הוּא לְשׁוֹן חוּלִין, שֶׁהַחוּלִין הֶפֶךְ הַקְּדוּשָׁה, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא גֶּדֶר עֶרְוָה שָׁם תִּמְצָא קְדוּשָׁה. אֲבָל הַיַּיִן מַרְגִּיל לְעֶרְוָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (הושע ד, יא) "זְנוּת וְיַיִן וְתִירוֹשׁ יִקַּח לֵב", וְכָל הָרוֹאֶה סוֹטָה בְּקִלְקוּלָהּ יַזִּיר עַצְמוֹ מִן הַיַּיִן. עַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ לְשׁוֹן "וַיָּחֶל", שֶׁעַל יְדֵי נְטִיעָה זוֹ נַעֲשָׂה חוּלִין וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלוֹ. וְכֵן יִתְבָּאֵר לְקַמָּן בְּעֶזְרַת ה' בַּפָּסוּק "וַיָּחֶל הָעָם לִזְנוֹת" (במדבר כה, א), וְעַיִן גַּם בְּפָרָשַׁת נָשֹׂא בְּעִנְיַן הַנָּזִיר וְהַסּוֹטָה. וּקְרָאוֹ "אִישׁ הָאֲדָמָה", כִּי פְּעוּלָה זוֹ הָיְתָה מִפְּאַת הַחֹמֶר אֲשֶׁר מִן הָאֲדָמָה מוֹצָאָהּ, אֲבָל הַשֵּׂכֶל שֶׁבָּאָדָם, חֵלֶק אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, אֵינוֹ מַסְכִּים בִּנְטִיעָה זוֹ, לְפִי שֶׁהַיַּיִן מְבַלְבֵּל שִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם.

דָּבָר אַחֵר: **קָרָאוֹ אִישׁ הָאֲדָמָה,** שֶׁהָלַךְ בְּדַרְכֵי אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁחָטָא בְּגֶפֶן לְמַאן דְּאָמַר עֵץ הַדַּעַת גֶּפֶן הָיָה. דָּבָר אַחֵר: שֶׁהַיַּיִן גּוֹרֵם לוֹ שֶׁיֵּצֵא רוּחוֹ יָשׁוּב לַאֲדָמָתוֹ קֹדֶם זְמַנּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יד יב) "יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי אִישׁ וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי מָוֶת". "יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר" סוֹף תִּבּוֹת "שֵׁכָר", כִּי כָּל שִׁכּוֹר יִתְהַלֵּךְ לְמֵישָׁרִים וְכָל הָעֲרָיוֹת דּוֹמוֹת לוֹ לְמֵישׁוֹר, כָּךְ דָּרְשׁוּ בַּגְּמָרָא (יומא עה.) וְלָאו דַּוְקָא עֲרָיוֹת, אֶלָּא כָּל חַטָּאת וְכָל עָוֹן, הַכֹּל יָשָׁר בְּעֵינָיו וְלֹא יֵדַע כִּי בְנַפְשׁוֹ הוּא, כִּי הַיַּיִן מְנַפֵּשׁ עַד בָּשָׁר יְכַלֶּה. לְכָךְ נֶאֱמַר "אַחֲרִיתָהּ", הֱיֵינוּ סוֹף תִּבּוֹת מִן "יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר" הֵם "דַּרְכֵי מָוֶת", כִּי הַשֵּׁכָר הַמַּשְׁכִּיר הוּא דֶּרֶךְ מָוֶת. וְרָמְזָ לְנֹחַ: כְּשֶׁתִּכְתֹּב "יַיִן" – יו"ד וְיו"ד נו"ן – סוֹף תִּבּוֹת עוֹלֶה לְמִסְפַּר "נֹחַ", רָמְזָ כִּי הוּא הָיָה הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּתְעַסֵּק בִּנְטִיעָה זוֹ.

וְרז"ל אָמְרוּ (בראשית רבה לו, ד) "וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה", שֶׁגָּרַם לְבָנָיו גְּלוּת בָּעֲוֹן הַשּׁוֹתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן. וְאוּלַי שֶׁזֶּהוּ כַּוָּנַת הַמִּדְרָשׁ שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט (בראשית ט, כ) שֶׁנִּזְדַּוֵּג לְנֹחַ הַשָּׂטָן כְּשֶׁנָּטַע הַכֶּרֶם, וְשָׂחַט לְפָנָיו מִתְחִלָּה טָלֶה, וְאַחַר כָּךְ אַרְיֵה, וְאַחַר כָּךְ חֲזִיר כּוּ'. יֵשׁ בַּנִּסְתָּרוֹת רָמְזָ לִשְׁלֹשָׁה גָּלְיוֹת הַיְדוּעִים: גָּלוּת מִצְרַיִם, שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים לַטָּלֶה; וְגָלוּת בָּבֶל, עַל נְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁנִּקְרָא אַרְיֵה, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ד, ז) "עָלָה אַרְיֵה מִסֻּבְכוֹ"; וְגָלוּת שְׁלִישִׁי עַל יְדֵי הָאֻמָּה שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ "יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר" (תהלים פ, יד). וּמִלַּת "עֲנָבָם" שׁוּתָפוֹ שֶׁל סַמָּאֵל בְּאוֹתִיּוֹת שְׁנִיּוֹת בְּאָלֶף־בֵּית, רָמְזָ נָכוֹן שֶׁנִּזְדַּוֵּג לוֹ הַשָּׂטָן עַל יְדֵי נְטִיעַת הָעֲנָבִים.

כג **וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת הַשִּׂמְלָה.** פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מִשָּׁם זָכָה לְטַלִּית שֶׁל צִיצִית. וְהִקְשָׁה הָרַא"ם מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יז) שֶׁבִּזְכוּת "אֵם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" זָכוּ לְחוּט שֶׁל תְּכֵלֶת. וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשֶׁה מִידִי, כִּי בִּזְכוּת כְּסוּי שִׂמְלָה זֶה זָכוּ לְשִׂמְלָה, וּבִזְכוּת חוּט זָכוּ לְחוּט, כִּי אֵין הָאָדָם יָכוֹל לְקַיֵּם מִצְוֹת צִיצִית עַד שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא תְּחִלָּה שִׂמְלָה, כִּדְאִיתָא בְּמִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא וְהַיַּלְקוּט הֶבִיאוּ סוֹף סֵפֶר אִיּוֹב עַל פָּסוּק "מִי הִקְדִּימַנִי וַאֲשַׁלֵּם" (איוב מא ג) – מִי עָשָׂה צִיצִית עַד שֶׁלֹּא נָתַתִּי לוֹ טַלִּית? זֶהוּ פֵּשׁוּטוֹ. וְעַל צַד הָרֶמֶז, נִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁיְּדוּעַ שֶׁמִּצְוֹת צִיצִית מַצִּילִין אֶת הָאָדָם מִן הַזְּנוּת, כִּדְאִיתָא בְּמִנָחוֹת (מד.) בְּהַהוּא שֶׁשָּׁכַר הַזּוֹנָה בְּעַד אַרְבַּע מֵאוֹת זוּז וּלְסוֹף נִצּוֹל מִן הָעֲבֵרָה עַל יְדֵי הַצִּיצִית. וְהַנִּצּוֹל מִן הַזְּנוּת נִצּוֹל גַּם מִן הָעֲנִיּוּת, כִּי "רֹעָה זוֹנוֹת יֹאבַד הוֹן" (משלי כט ג), וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכַּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא. וְאִם כֵּן הַצִּיצִית מַצִּילִין מִן שְׁנֵי דְּבָרִים: מֵחֶטְא הַזְּנוּת וּמִן הָעֲנִיּוּת. וְזָכוּ יִשְׂרָאֵל לִשְׁנֵי דְּבָרִים אֵלּוּ בִּזְכוּת שְׁנֵי דְּבָרִים, כִּי בִּזְכוּת "וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת הַשִּׂמְלָה" לְכַסּוֹת עֶרְוַת אֲבִיהֶם, זָכוּ לְצִיצִית הַמַּצִּילִין מִן הָעֲרָיוֹת. וּבִזְכוּת "אֵם מְחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" (בראשית יד כג) שֶׁלֹּא חָמַד מִמּוֹן אֲחֵרִים, זָכָה לְשָׁכָר שְׁנֵי הַנִּמְשָׁךְ מֵחוּט שֶׁל צִיצִית, וְהוּא הַהַצָּלָה מִן הָעֲנִיּוּת, כִּי אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ. וּבְפָרָשַׁת שְׁלַח לְךָ (במדבר טו לח) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' טַעַם לְמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מנחות מג:) תְּכֵלֶת דּוֹמֶה לַיָּם וְיָם דּוֹמֶה לָרָקִיעַ כּוּ', עַל דֶּרֶךְ הַמִּדְרָשׁ שֶׁמַּסִּיק בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת הַאֲזִינוּ: הִסְתַּכְּלוּ בַּשָּׁמַיִם שֶׁמָּא שִׁנּוּ מִדָּתָם כּוּ', וְכֵן הִסְתַּכְּלוּ בַּיָּם שֶׁאֵינוֹ יוֹצֵא מִגְּדֶר הַמִּדָּה כּוּ'. וְעַל יְדֵי מַרְאֵה הַתְּכֵלֶת יִזְכֹּר הָרָקִיעַ וְהַיָּם, וּמֵהֶם יִרְאֶה וְכֵן יַעֲשֶׂה שֶׁלֹּא לָצֵאת מִן גְּדֵר הַמִּדָּה אֲפִלּוּ כְּמִלֹּא חוּט. וְזָכוּ לָזֶה בִּזְכוּת "אֵם מְחוּט" וְגוֹ', שֶׁלֹּא יָצָא אַבְרָהָם מִן גְּדֵר הַהִסְתַּפְּקוּת אֲפִלּוּ כְּמִלֹּא חוּט, וְזֶה רָמְזָ נָכוֹן.

כד **וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן.** לֹא נִכְתַּב בַּפָּרָשָׁה מִי הִגִּיד לְנֹחַ מָה שֶׁעָשָׂה לוֹ בְּנוֹ, וְכִי רָאָה נֹחַ זֶה בִּנְבוּאָה? וְנִרְאֶה לִי עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין קח:) שְׁלֹשָׁה שִׁמְּשׁוּ בַּתֵּבָה: עוֹרֵב, כֶּלֶב וְחָם וְכוּ'. וּלְפִי זֶה, כְּשֶׁעָמַד נֹחַ מִשְּׁנָתוֹ הָיָה מִתְבּוֹנֵן בְּעַצְמוֹ מִי עָשָׂה לוֹ הַדָּבָר הַזֶּה, וַדַּאי אֶחָד מִבָּנָיו הֶחְשׁוּד עַל הָעֲרָיוֹת עָשָׂה לוֹ זֶה שֶׁרָבָעוֹ. וּמִתּוֹךְ הַהִתְבּוֹנְנוּת נִזְכַּר בְּמַעֲשֶׂה שֶׁהָיָה, וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן בַּתֵּבָה, כִּי טִמְאָהּ עַל יְדֵי תַּשְׁמִישׁ בַּזְּמַן הָאָסוּר. אָמַר נֹחַ: מִי שֶׁעָשָׂה זֶה, עָשָׂה גַּם זֶה, וּלְפִיכָךְ קִלְלוֹ. וּמַה שֶּׁקִּלֵּל לִכְנַעַן בְּנוֹ וְלֹא קִלֵּל אֶת חָם עַצְמוֹ, רַבּוּ בָּזֶה הַמְּדִעוֹת, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁכְּנַעַן רָאָה וְהִגִּיד לְחָם אָבִיו. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּרַךְ אֶת נֹחַ וּבָנָיו, עַל כֵּן אִי נָכוֹן לְקַלֵּל אֶחָד מִבָּנָיו אַחַר שֶׁכְּבָר בֵּרְכָם ה'. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁכְּנַעַן הָיָה מְגַלֶּה עֶרְיוֹת, וְאָבִיו לָמַד מִבְּנוֹ כֵּן לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂה כְּנַעַן.

וּמַה שֶּׁקִּלְלוֹ בְּעַבְדוּת, לְפִי שֶׁרוֹעֶה זוֹנוֹת יֹאבַד הוֹן, וּבְעַל כָּרְחוֹ עֶבֶד יִהְיֶה עַל פֵּת לֶחֶם, וּכְאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף

מְבַקֵּשׁ כִּבֵּר לְחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא כוּ׳. וּמַה שֶּׁכָּתוּב ״עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו״ (בראשית ט:כה), וְאַחַר כָּךְ חָזַר שֵׁנִית וְאָמַר ״וַיהִי כְּנַעַן עֶבֶד לָמוֹ״ (בראשית ט:כז) וְלֹא הִזְכִּיר ״עֶבֶד עֲבָדִים״, נִרְאֶה לִי שֶׁ״עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו״ הַיְינוּ שֶׁכְּנַעַן יִהְיֶה עֶבֶד עֲבָדִים שֶׁל אֶחָיו מַמָּשׁ, בְּנֵי חָם, כִּי בְּלָאו הָכֵי אָח הַקָּטָן עֶבֶד לְאֶחָיו הַגְּדוֹלִים מִמֶּנּוּ, וְעַל יְדֵי הַקְּלָלָה נִתּוֹסֵף לוֹ לִהְיוֹת לָהֶם עֶבֶד לַעֲבָדִים. אֲבָל לְשֵׁם וּלְיֶפֶת יִהְיֶה סְתָם עֶבֶד לָמוֹ, כִּי דַּי בָּזֶה, שֶׁהֲרֵי בְּלָאו הָכֵי לֹא הָיָה צָרִיךְ לִהְיוֹת עֶבֶד לְדוֹדוֹ.

פרק יא

א וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים. נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁכָּל מַעֲשֶׂה הַפַּלָּגָה הוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין עא:) ״כְּנוּס לָרְשָׁעִים רַע לָהֶם וְרַע לָעוֹלָם, פְּזוּר לָרְשָׁעִים טוֹב לָהֶם וְטוֹב לָעוֹלָם״, וּבַצַּדִּיקִים הַכֹּל בְּהֵפֶךְ זֶה. לְפִי שֶׁהָרְשָׁעִים עַל יְדֵי כְּנוּסָם יַחְשְׁבוּ בֵּינֵיהֶם עֵצוֹת רָעוֹת עַל אֲחֵרִים, נוֹסָף עַל זֶה יִמָּשְׁכוּ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי רִיבוֹת וּמַחֲלוֹקוֹת וּשְׂנָאוֹת, וְזֹאת תּוֹרַת הַקְּנָאוֹת הַמְּצוּיוֹת בֵּין הַכִּתּוֹת אֲשֶׁר כָּל מַעֲשֵׂיהֶם לֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם, כִּי אִם כְּדֵי לַעֲשׂוֹת לָהֶם שֵׁם בָּאָרֶץ. וְעִקַּר הַסִּבָּה לָזֶה, שֶׁיֵּשׁ לְכָל אֶחָד מֵהֶם תַּכְלִית חִיצוֹנִי, חָלוּק לִבָּם זֶה מִזֶּה, כִּי זֶה יִתְאַוֶּה לְעֹשֶׁר וְכָבוֹד, וְזֶה לְרֹב מַאֲכָל, וְזֶה לְרֹב מִשְׁגָּל, וְזֶה יֹאמַר ״נַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״ וְרוֹצֶה לִהְיוֹת גָּבוֹהַּ מֵעַל גְּבוֹהַּ. וּמִתּוֹךְ כָּךְ הַמְּרִיבָה מְמַשְׁמֶשֶׁת וּבָאָה, הֵן מִן הַצַּד שֶׁאֵין לָהֶם תַּכְלִית אֶחָד, כִּי הַדְּרָכִים הָרָעִים הֵם רַבִּים, וְהַדֶּרֶךְ הַטּוֹב אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד, הֵן מִצַּד שֶׁכָּל אֶחָד יֵשׁ לוֹ חֵפֶץ וְרָצוֹן לִהְיוֹת בְּמַעֲלָה וְיֶתֶר שְׂאֵת עַל זוּלָתוֹ. וּמִדָּה זוֹ הֲלֹא הִיא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמֵּנוּ. עַל כֵּן פְּזוּר כִּתּוֹת אִלּוּ טוֹב מֵהַקִּבּוּץ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים צב י) ״יִתְפָּרְדוּ כָּל פֹּעֲלֵי אָוֶן״. אֵין טוֹב כִּי אִם לְתֵן רֶוַח בֵּין הַדְּבֵקִים, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם נה י) ״בַּלַּע ה׳ פַּלֵּג לְשׁוֹנָם, כִּי רָאִיתִי חָמָס וְרִיב בָּעִיר״.

אֲבָל הַצַּדִּיקִים כְּנוּסָם טוֹב, כִּי הַתַּכְלִית מְאֻחָדִם, כִּי אֵין לָהֶם כִּי אִם תַּכְלִית אֶחָד, וְהָיוּ לַאֲחָדִים עַל יָדוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט קסה) ״שָׁלוֹם רָב לְאוֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ״, אֲבָל לֹא לְאוֹהֲבִים הַתַּכְלִית הַחִיצוֹנָה בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה. וְזֶה טַעַם הַפַּלָּגָה, כִּי מִתְּחִלָּה הָיוּ כֻּלָּם שָׂפָה אַחַת וּדְבָרִים אֲחָדִים וְהָיָה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, וְחָשְׁשׁוּ הֵמָּה פֶּן עַל יְדֵי שֶׁיִּתְרַבּוּ בָאָרֶץ יִתְפַּזְּרוּ, כִּי לֹא תִשָּׁא אוֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו בְּמָקוֹם אֶחָד, וְיָבֹאוּ לִידֵי מִלְחָמוֹת, כִּי תָּמִיד מִלְחָמָה מְצוּיָה בֵּין יוֹשְׁבֵי מְדִינָה זוֹ לְיוֹשְׁבֵי מְדִינָה אַחֶרֶת. עַל כֵּן אָמְרוּ הִנֵּה עַכְשָׁיו אֲנַחְנוּ עַם אֶחָד שָׂפָה אַחַת, וְיֵשׁ לָחוּשׁ פֶּן נָפוּץ בְּהֶכְרֵחַ אִישׁ מֵעַל רֵעֵהוּ וְתִפָּסֵק הָאַחְוָה מִבֵּינֵינוּ, לְפִיכָךְ נִבְנֶה מִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַּשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם, כִּי בְּנוֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם שֶׁכָּל אָדָם יֵשׁ לוֹ חֵשֶׁק וְרָצוֹן לָבֹא לָדוּר בְּעִיר גְּדוֹלָה, מְקוֹם קִבּוּץ אֲנָשִׁים רַבִּים, וְאָז נִהְיֶה לְעַם אֶחָד וְלֹא נָפוּץ אִישׁ מֵעַל אָחִיו. וּבְאֶמֶת אִלּוּ לֹא הָיוּ אוֹמְרִים ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״, הֵטִיבוּ אֶת אֲשֶׁר דִּבְּרוּ, וְהָיוּ בָּאִים עַד תַּכְלִית הַשָּׁלוֹם מִצַּד תַּכְלִית הַמַּעֲלָה, אֲבָל בְּאָמְרָם ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״ נִמְצְאוּ מְבַקְּשִׁים כִּבּוּד לְעַצְמָם וְיִפְּלוּ בִּרְשֶׁת הַדָּבָר אֲשֶׁר הֵמָּה בוֹרְחִים מִמֶּנּוּ, כִּי הֵמָּה חוֹשְׁבִים שֶׁעַל יְדֵי שֶׁיִּתְפַּזְּרוּ יִתְחַלְּקוּ לְאֻמּוֹת רַבּוֹת וְיִפָּסֵק חוּט הַשָּׁלוֹם, כִּי יָבֹאוּ לִידֵי מִלְחָמוֹת רַבּוֹת, וְעַל יְדֵי שֶׁיִּדְּורוּ בְּמָקוֹם אֶחָד יִהְיוּ לְעַם אֶחָד, וְיִהְיֶה הַשָּׁלוֹם מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם. הַנִּיחָא אִם לֹא הָיוּ אוֹמְרִים ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״ (בראשית יא, ד). אָמְנָם בְּאָמְרָם דָּבָר זֶה, יָרַד ה׳ לְסוֹף דַּעְתָּם כִּי יִהְיֶה הַכֹּל בְּהֵפֶךְ מִמַּה שֶּׁחָשְׁבוּ. וְאַדְרַבָּה, יֶשְׁנוֹ עַם אֶחָד, וְאֵימָתַי? כְּשֶׁהוּא מְפֻזָּר וּמְפֹרָד, שֶׁאֵין לְשׁוּם אֶחָד עֵסֶק עִם חֲבֵרוֹ, אָז יִהְיֶה לְעַם אֶחָד. אֲבָל אִם יִתְקַבְּצוּ כֻּלָּם לְמָקוֹם אֶחָד לִבְרֹחַ מִן הַמִּלְחָמָה שֶׁל אֻמָּה בְּאֻמָּה, אָז יִפְּלוּ בְּמִלְחָמָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, וְהוּא מִלְחָמָה פְּנִימִית, חֶרֶב אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, כִּי כְּנוּס לָרְשָׁעִים רַע לָהֶם. וּמֵאַחַר שֶׁאָמְרוּ ״וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם״, אִם כֵּן כָּל אֶחָד יִרְצֶה לְהִשְׁתָּרֵר עַל חֲבֵרוֹ וְלִהְיוֹת גָּבוֹהַּ מִמֶּנּוּ, כִּי זֶה מָצוּי בֵּין הַכִּתּוֹת הָעוֹשִׂים כָּל מַעֲשֵׂיהֶם לְמַעַן סַפֵּר שְׁמָם. עַל כֵּן טוֹב לְפַזְּרָם וּלְמָנְעָם מִבִּנְיַן זֶה. זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיֹּאמֶר ה׳ הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם״, כִּי עַכְשָׁו, אַחַר שֶׁהֵמָּה מְפֻזָּרִים קְצָת, אָז הֵם עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת, כִּי כָּל אֶחָד אָמַר ״הֵן״ עַל מָה שֶׁיֹּאמַר חֲבֵרוֹ ״הֵן״, וְ״לָאו״ עַל מָה שֶׁיֹּאמַר חֲבֵרוֹ ״לָאו״, שֶׁאֵין כָּל כָּךְ קִנְאָה וְתַחֲרוּת בֵּינֵיהֶם, אַחַר שֶׁלֹּא רָדְפוּ עֲדַיִן אַחַר קִנְיַת הַשֵּׁם. ״וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת״ (בראשית יא, ו) זֶה הַמִּגְדָּל, יִהְיֶה הַתְחָלָה אֶל הַדָּבָר אֲשֶׁר הֵמָּה חוֹשְׁבִים לְהַמְלִט מִמֶּנּוּ, וְיִהְיֶה הֵפֶךְ כַּוָּנָתָם. וְיִהְיֶה הַתְחָלָה שֶׁיַּעֲשׂוּ מָה שֶׁלֹּא עָשׂוּ לְפָנֵי זֶה, כִּי קֹדֶם זֶה הָיָה שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, וְעַכְשָׁו יִהְיֶה יַד אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, מִצַּד הַמִּנּוּיִים וְהַשָּׂרוֹת אֲשֶׁר כָּל יוֹשְׁבֵי עִיר גְּדוֹלָה צְרִיכִין לָהֶם, כִּי זוּלָתָם אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בָּלָעוּ. וּמֵאַחַר שֶׁרְצוֹנָם לַעֲשׂוֹת לָהֶם שֵׁם, אִם כֵּן כָּל אֶחָד יִרְצֶה לִהְיוֹת מוֹשֵׁל וְשַׂר בָּעִיר גְּדוֹלָה זוֹ, כְּדֵי שֶׁיֵּצֵא שְׁמוֹ בְּכָל הָעוֹלָם, וְעַל יְדֵי זֶה יִתְרַבּוּ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי רִיבוֹת, כָּאָמוּר.

וְעַתָּה לֹא יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת. אֵין פֵּרוּשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תְּמִיהָה, אֶלָּא בֶּאֱמֶת אָמַר כֵּן, יַעַן כִּי הֵמָּה חָשְׁבוּ לַעֲשׂוֹת מַעֲמַד קִיּוּם אֶל הַשָּׁלוֹם, גַּם אֲנִי חוֹשֵׁב כֵּן, אָמְנָם בְּסִבָּה הַפְּכִית מִמַּה שֶׁחָשְׁבוּ. הֵמָּה חָשְׁבוּ לְהַעֲמִיד הַשָּׁלוֹם עַל יְדֵי כְּנוּסָם, בְּחָשְׁבָם כִּי כְּנוּסָם טוֹב לָהֶם, וַאֲנִי רוֹאֶה לְהַעֲמִיד הַשָּׁלוֹם עַל יְדֵי הַפְזּוּר, כִּי הַפְזּוּר טוֹב לָהֶם מִן הַקִּבּוּץ. לְפִיכָךְ ״הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם״ (בראשית יא:ז), כִּי עַל יְדֵי זֶה יִתְפַּזְּרוּ בְּהֶכְרֵחַ, וְאָז טוֹב לָהֶם וּלְכָל הָעוֹלָם, כִּי לְעוֹלָם אֵין שָׁלוֹם בֵּין אֲנָשִׁים אֲשֶׁר כָּל מְגַמַּת פְּנֵיהֶם לַעֲשׂוֹת לָהֶם שֵׁם בָּאָרֶץ, וּבְנֵי עַמֵּנוּ יוֹכִיחוּ.

וְרז״ל אָמְרוּ, (תנחומא נח יח) שֶׁאָמְרוּ לֹא כָּל הַיְמֵנוּ שֶׁיָּבוֹר לוֹ הָעֶלְיוֹנִים כוּ׳, הוֹרוּ בָּזֶה עַד הֵיכָן יַגִּיעַ דַּעַת אֲנָשֵׁי הַשֵּׁם, עַד אֲשֶׁר אֲפִלּוּ שְׁכִינָה אֵינָהּ חֲשׁוּבָה כְּנֶגְדּוֹ. כִּי מִתְּחִלָּה לְשׁוֹנָם תִּהֲלַךְ בָּאָרֶץ לְבַקֵּשׁ לוֹ גְּדוֹלוֹת, וְאַחַר כָּךְ שַׂתּוּ גַּם בַּשָּׁמַיִם פִּיהֶם לַחֲלֹק עַל מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ כְּבְיָכוֹל. וַעֲתָּה בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה פְּחוּתָה מִדָּה זוֹ, הֲלֹא הִיא הַמַּחֲרֶכֶת שְׁנֵי בָּתֵּי מִקְדָּשִׁים וּמְסַבֶּבֶת אֲחוֹר בִּנְיַן הַבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי, עַד אֲשֶׁר יָסִיר מִתּוֹכֵנוּ עֲלִיזֵי הַגַּאֲוָה וְיִשָּׁאֵר עַם עָנִי וָדָל וְחָסוּ בְּשֵׁם ה׳ (צפניה ג יב).

לא וְאֵת שָׂרֵי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בָּנוֹ. הֶצְרֵךְ לוֹמַר ״אֵשֶׁת אַבְרָם״ אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר הִזְכִּיר ״כַּלָּתוֹ״, לְפִי שֶׁהוּא נִקְרָא אַבְרָם עַל שֵׁם שֶׁהָיָה אַב לְרָם, רוֹצֶה לוֹמַר אָרָם, אוֹ אַבְרָהָם עַל שֵׁם ״אַב הֲמוֹן גּוֹיִם״ (בראשית יז:ה), וְהִיא גַּם הִיא נִקְרֵאת שָׂרַי עַל שֵׁם הַשָּׂרָרָה. וּבְעִנְיַן הַשָּׂרָרָה וַדַּאי אַבְרָהָם הָעִקָּר וְשָׂרָה טְפֵלָה לוֹ, עַל כֵּן אָמַר ״שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם״, כְּדֶרֶךְ שֶׁכָּל אִשָּׁה טְפֵלָה לְבַעְלָהּ, כָּךְ בְּעִנְיַן הַשָּׂרָרָה הִיא טְפֵלָה לוֹ. אֲבָל בְּעִנְיַן רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שמות רבה א, א) שֶׁאַבְרָהָם הָיָה טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה, עַל כֵּן כְּשֶׁקָּרָאָהּ בְּשֵׁם ״יִסְכָּה״ הַמּוֹרֶה עַל שֶׁהָיְתָה סוֹכָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיהָ, לֹא הִזְכִּיר שָׁם ״אֵשֶׁת אַבְרָם״. אַף עַל פִּי שֶׁרַשׁ״י ״פֵּרֵשׁ ״יִסְכָּה״ לְשׁוֹן שָׂרָה מִלְּשׁוֹן ״נְסִיכֵי אָדָם״ (מיכה ה, ד), מִכָּל מָקוֹם גַּם סוֹכָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּמַשְׁמָע.

פרק יב

א וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל אַבְרָם לֶךְ לְךָ וְגוֹ׳. מַה הָיָה הַמִּקְרָא חָסֵר אִם הָיָה אוֹמֵר ״לֶךְ לְךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ״, וְלָמָּה הִזְכִּיר פְּרָטִים אֵלּוּ ״מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ״? גַּם מִלַּת ״לְךָ״ צָרִיךְ בֵּאוּר, כִּי אֵין מַשְׁמָעוּתוֹ ״לְךָ לַהֲנָאָתְךָ״. גַּם מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן שֶׁהוּא מִלְּשׁוֹן ״אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר״ (שיר השירים ד, ו) לֹא נִרְאֶה, כִּי גַּם ״לִי״ גַּם ״לְךָ״ יִהְיֶה לוֹ בֵּאוּר אַחֵר, הֵיוֹתֵר קָרוֹב לִפְשׁוּטוֹ. וְנִרְאֶה לִי שֶׁהֶעְתִּיקוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵעִנְיַן לְעִנְיַן כְּדֶרֶךְ שֶׁמְּחַנְּכִין הַתִּינוֹק, כִּי אוּלַי יִהְיֶה קָשֶׁה עָלָיו לְקַבֵּל הַכֹּל בְּבַת אַחַת. עַל כֵּן עָשָׂה לוֹ שָׁלֹשׁ חֲלוּקוֹת וְהֶעְתִּיקוֹ אֶל עִנְיָן רְבִיעִי. כִּי מִתְּחִלָּה בִּקֵּשׁ מִמֶּנּוּ לָעֲזֹב אַרְצוֹ, וְזֶה שְׁאֵלָה קַטַנָּה, יַעַן כִּי אֵין לָאָדָם תּוֹעֶלֶת מֵאַרְצוֹ יוֹתֵר מֵאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת, כִּי אִם הַשֵּׁם וְהַכָּבוֹד הַמְתֻּמָּה שֶׁעוֹשִׁין לוֹ בְּמָקוֹם שֶׁמַּכִּירִין אוֹתוֹ. וְזוּלַת זֶה אֵין לוֹ שָׁם עֵזֶר וְסַעַד מִכָּל אַנְשֵׁי אַרְצוֹ הָרְחוֹקִים, וּבְנָקֵל יִתְפַּתֶּה לְעָזְבָם. וְאַחַר כָּךְ, כַּאֲשֶׁר הֵסִיחַ מִלִּבּוֹ כָּל אַרְצוֹ, אָמַר: פֶּן יִהְיֶה נִפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּאַנְשֵׁי מוֹלַדְתּוֹ שֶׁיֵּשׁ לוֹ קְצָת עֵזֶר וְסַעַד מֵהֶם, כְּדֶרֶךְ הַמִּשְׁפָּחוֹת שֶׁהָאֶחָד נִכְנָס בָּעֲבִי הַקּוֹרָה בְּעַד שְׁאֵר בְּשָׂרוֹ, וְלֹא יִתְּנוּ לְזָרִים מָקוֹם לְמִשּׁוֹל בָּהֶם. וְזֶה תּוֹעֶלֶת קְצָת יוֹתֵר מֵהָרִאשׁוֹן. וְאַחַר שֶׁנִּתְפַּתָּה גַּם לָזֶה, חָשַׁשׁ פֶּן תִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּבֵית אָבִיו שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׁם תּוֹעֶלֶת נוֹסָף עַל כָּל אֵלּוּ, וְהוּא תּוֹעֶלֶת מָמוֹן, כִּי ״בַּיִת וְהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת״ (משלי יט, יד). נוֹסָף עַל שְׁלֹשָׁה מִינֵי קְרָבָה אֵלּוּ, יֵשׁ קְרָבָה רְבִיעִית, כִּי אָדָם קָרוֹב אֵצֶל עַצְמוֹ יוֹתֵר מִכָּל שְׁלֹשָׁה מִינֵי קְרוֹבִים אֵלּוּ. עַל כֵּן נֶאֱמַר ״לֶךְ לְךָ״ – לְעַצְמוּתְךָ, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר לְאָדָם שֶׁיֵּלֵךְ לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם. וּלְמַעְלָה פָּרְשַׁת בְּרֵאשִׁית (בראשית ג:כג) פֵּרַשְׁתִּי שֶׁקָּאֵי עַל הַר הַמּוֹרִיָּה, כִּי אָדָם מִמָּקוֹם כַּפָּרָתוֹ נִבְרָא, וּמְקוֹרוֹ מֵהַר הַמּוֹרִיָּה, כִּי מִשָּׁם לֻקַּח עֲפָרוֹ. וְדֶרֶךְ הַסֵּלָם שֶׁבְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה, מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה, עוֹלִים וְיוֹרְדִים בּוֹ הַנְּשָׁמוֹת הַטְּהוֹרוֹת. אִם כֵּן, שָׁם עַצְמוּת הַגּוּף, וְשָׁם חֶבְיוֹן עֵזֵהּ שֶׁל הַנְּשָׁמָה. וְאִם כֵּן, אָדָם קָרוֹב אֵצֶל עַצְמוּתוֹ בְּיוֹתֵר מִכָּל מִינֵי קְרוֹבִים שֶׁהִזְכִּיר, עַל כֵּן נֶאֱמַר ״לֶךְ לְךָ״. וְכֵן נֶאֱמַר לְשׁוֹן זֶה בָּעֲקֵדָה (בראשית כב:ב) ״וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה״ וְגוֹ׳. וּבְשֶׁנֵּיהֶם לֹא גִּלָּה לוֹ הַמָּקוֹם מִיָּד, כִּי כָּאן נֶאֱמַר ״אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ״, וּבָעֲקֵדָה נֶאֱמַר ״אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ״. לְפִי שֶׁלֹּא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְגַלּוֹת לְאַבְרָם מָקוֹם מוֹצָא הַגּוּף וְהַנֶּפֶשׁ, עַד אֲשֶׁר יַעֲרֶה עָלָיו מִמָּרוֹם רוּחַ קָדְשׁוֹ תְּחִלָּה. כִּי מֵהַיְדוּעַ (תנחומא בא ה) שֶׁאֵין הַנְּבוּאָה שׁוֹרָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ. וְאִם כֵּן, כָּל זְמַן הֱיוֹתוֹ בְּחוּצָה לָאָרֶץ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ רוּחַ נְבוּאָה, לֹא יֵדַע וְלֹא יָבִין מַהוּת הַנְּשָׁמָה אֲשֶׁר מְקוֹרָהּ מֵהַר הַמּוֹרִיָּה, וַאֲפִלּוּ מַהוּת יְצִירַת הַחֹמֶר מִשָּׁם לֹא יָבִין, עַד בּוֹאוֹ אֶל תּוֹךְ הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, מָקוֹם מוּכָן אֶל הַנְּבוּאָה. אָז הֶרְאָה לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מַעֲלוֹת הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא, וְאֵיךְ הוּא מָקוֹם לְעַצְמוּתוֹ שֶׁל אָדָם, כִּי שָׁם בֵּיתוֹ וּמְקוֹם חָצְבָה שֶׁל הַנְּשָׁמָה, וּמַחְצַב הַחֹמֶר, אֲשֶׁר בַּעֲבוּרוֹ רָאוּי לוֹ לַעֲזֹב כָּל אֵלּוּ וְלֵילֵךְ לְהִדָּבֵק בְּמָקוֹם קָדוֹשׁ הַהוּא, כִּי שָׁם יַגִּיעַ אֶל דְּבֵקוּת הַשְּׁכִינָה. וְזֶה שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י ״הֲלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה״ – לֵילֵךְ לִדְרוֹמָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם וְהַר הַמּוֹרִיָּה.

וּמִשָּׁעַם זֶה לֹא נֶאֱמַר בְּתְחִלַּת מַרְאָה זוֹ ״וַיֵּרָא אֵלָיו ה׳״. כִּי אִם עַד אַחַר שֶׁנִּכְנַס בָּאָרֶץ, כִּי אָז הָיָה מוּכָן לִרְאוֹת בְּמַרְאוֹת הַשְּׁכִינָה. אֲבָל קֹדֶם זֶה, שֶׁהָיָה עֲדַיִן בְּחוּץ לָאָרֶץ, לֹא הָיָה שׁוֹמֵעַ כִּי אִם קוֹל דְּבָרִים, כִּי לֹא נִרְאָה אֵלָיו ה׳ עֲדַיִן עַד בּוֹאוֹ אֶל תּוֹךְ הָאָרֶץ, וּכְמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ. וְעַל כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא ״סוּלָּמָא דְצוֹר״, כִּדְאִיתָא בַּיַּלְקוּט פָּרָשָׁה זוֹ (יב א): ״כֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ אַבְרָהָם לְסוּלָּמָא דְצוֹר, אָמַר: יְהֵא חֶלְקִי בְּאֶרֶץ הַזֹּאת״. מִי הִגִּיד לְבַעַל הַמִּדְרָשׁ שֶׁהִגִּיעַ אַבְרָהָם לְסוּלָּמָא דְצוֹר? וַדַּאי כַּוָּנָתוֹ עַל הַר הַמּוֹרִיָּה, כִּי שָׁם מְקוֹם הַסֵּלָּם אֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב עוֹמֵד בְּבֵית אֵל, וְדֶרֶךְ אוֹתוֹ סֵלָּם עוֹלִים וְיוֹרְדִים הַנְּשָׁמוֹת, וְשָׁם צוּר חָצְבוּ שֶׁל הַגּוּף, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה נא א): ״הַבִּיטוּ אֶל צוּר חֻצַּבְתֶּם״. כִּי מֵאוֹתוֹ צוּר שֶׁנִּקְרָא אֶבֶן שְׁתִיָּה הוּשְׁתְּתָה הָעוֹלָם הַכְּלָלִי, גַּם הָאָדָם שֶׁנִּקְרָא עוֹלָם קָטָן נוֹצַר מִמָּקוֹם אוֹתוֹ צוּר, אֲשֶׁר בּוֹ מְקוֹם הַסֵּלָּם גַּם לִנְשָׁמָה כָּאָמוּר. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר ״לֶךְ לְךָ״ כָּאן, וּבָעֲקֵדָה, וְכֵן בְּפָסוּק ״אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר״, וְכֵן ״הַגֶּשֶׁם חָלַף הָלַךְ לוֹ״ – הָלַךְ לִמְקוֹם מְקוֹרוֹ, כִּי ״אֵד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ״. וְכֵן (דברים ב יג): ״קוּמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת נַחַל זָרֶד״ – הֵיינוּ גַּם כֵּן לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וְכֵן (ירמיה

ה ה): ״אֵלֶכָּה לִּי אֶל הַגְּדוֹלִים״ – כִּי שָׁם דִּירַת הַשְּׁלֵמִים. וְכֵן כָּל ״לִי״ וְ״לוֹ״ וּ״לְךָ״ וְ״לָהֶם״ שֶׁבַּמִּקְרָא פֵּרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ זֶה. וְהֵבִין אַבְרָהָם מִמִּלַּת ״לְךָ״ לָלֶכֶת לְאֶרֶץ כְּנַעַן, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְאֵיזֶה אֶרֶץ יֵלֵךְ.

ב וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְגו׳. הוֹרָה לוֹ שֶׁאֲפִלּוּ אוֹתָן שְׁלֹשָׁה תּוֹעֲלִיּוֹת הַמְּרֻמּוֹת שֶׁיֵּשׁ לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ יִהְיוּ לְךָ גַּם שָׁמָּה. כִּי אִם תֵּלֵךְ מִמּוֹלַדְתְּךָ, מְקוֹם מִשְׁפַּחְתְּךָ, וְתָחוּשׁ שֶׁבְּעֵת הַצָּרֶךָ לֹא יִהְיוּ לְךָ אַחִים וְלֹא מְרַחֲמִים, עַל זֶה אָמַר ״וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל״, כִּי גַּם שָׁם יֵצְאוּ מֵחֲלָצֶיךָ מִשְׁפָּחוֹת רַבּוֹת. וְאִם תָּחוּשׁ עַל יֶרֶשֶׁת הַמָּמוֹן, הִנֵּה פֹּה ״אֲבָרֶכְךָ״ גַּם בְּמָמוֹן. וְאִם תָּחוּשׁ אֶל הַשֵּׁם טוֹב שֶׁיֵּשׁ לְךָ בְּאַרְצְךָ מָקוֹם שֶׁמַּכִּירִין אוֹתְךָ, ״וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ״ גַּם פֹּה. וְכֻנֶּגֶד מַאֲמַר ״לְךָ לְךָ״, הֵיינוּ לְעַצְמוּתְךָ, אָמַר ״וֶהְיֵה בְּרָכָה״, אַתָּה תִּהְיֶה מְקוֹר הַבְּרָכוֹת עַל־יְדֵי שֶׁתִּדְבַּק בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יוֹצֵא הַשֶּׁפַע לְכָל הָעוֹלָם, וְהוּא מְקוֹר הַבְּרָכוֹת, כִּי מֵימֵי הַבְּרָכוֹת מִן הַמְּקֻדָּשׁ יוֹצְאִים, וְעַל יְדֵי דְּרִישַׁת הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דּוֹרֵשׁ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת. נִמְצָא שֶׁעַל יְדֵי שֶׁתִּדְבַּק בַּמָּקוֹם שֶׁהוּא מְקוֹר הַבְּרָכוֹת תִּהְיֶה גַּם אַתָּה מָקוֹר לְכָל הַבְּרָכוֹת, וְעַל־יְדֵי שֶׁתִּדְבַּק שָׁם בַּשְּׁכִינָה יִהְיֶה פִּיךָ כְּפִי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וּבְיָדְךָ לְבָרֵךְ לְכָל מִי שֶׁתִּרְצֶה.

וּבְמֶסֶכְתָּ פְּסָחִים (קיז:) ״וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל״, זֶהוּ שֶׁאוֹמְרִים ״אֱלֹהֵי אַבְרָהָם״ כּוּ׳, כִּי אַבְרָהָם הָיָה לְגוֹי גָּדוֹל יוֹתֵר מִכָּל הָאָבוֹת, כִּי כָּל מַה שֶּׁיָּצָא מִן יִצְחָק וְיַעֲקֹב מִתְיַחֵס גַּם כֵּן לְאַבְרָהָם, נוֹסָף לוֹ עַל יִצְחָק וְיַעֲקֹב, כִּי יָצָא מִמֶּנּוּ יִשְׁמָעֵאל וּבְנֵי קְטוּרָה. ״וַאֲבָרְכְךָ״, בְּמָמוֹן, זֶה שֶׁאוֹמְרִים ״אֱלֹהֵי יִצְחָק״, כִּי הוּא נִתְבָּרֵךְ בְּמָמוֹן יוֹתֵר מִכֻּלָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כו יב) ״וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהִוא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה׳״. ״וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ״, זֶה שֶׁאוֹמְרִים ״אֱלֹהֵי יַעֲקֹב״, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יח.) ״וַיִּקְרָא לוֹ אֵל״ (בראשית לג כ), הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ לְיַעֲקֹב אֵל כּוּ׳. וְכִפְשׁוּטוֹ נִקְרָא בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם ״כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְ[עִם] אֲנָשִׁים״ (בראשית לב כט), אֲבָל אַבְרָהָם לֹא הָיָה כִּי אִם ״אַב הֲמוֹן גּוֹיִם״ (בראשית יז ה).

ג וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר. מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר ״וְאָאֹר מְקַלְלֶיךָ״ כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמַר ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ״, כִּי ״לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב״ (משלי טז א), קֹדֶם שֶׁמּוֹצִיא אֵיזוֹ דִּבּוּר מִן הַשָּׂפָה וְלַחוּץ, כִּי הוּא מַעֲרִיכוֹ תְּחִלָּה בַּלֵּב וּבַמַּחֲשָׁבָה. וְיָדוּעַ שֶׁלְּטוֹבָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצָרֵף מַחֲשָׁבָה לְמַעֲשֶׂה, אֲבָל מַחֲשָׁבָה רָעָה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצָרֵף לְמַעֲשֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סו יח) ״אֶוֶן אִם רָאִיתִי בְלִבִּי לֹא יִשְׁמַע ה׳״, וּכְתִיב (ישעיה סה כד) ״טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה״ וְגוֹ׳. לְפִי שֶׁקֹּדֶם שֶׁהָאָדָם מוֹצִיא מִפִּיו בִּשְׂאֵלָתוֹ וּבְבַקָּשָׁתוֹ, כְּבָר הָיָה מְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ לְבַקֵּשׁ עַל כָּכָה, עַל כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַעֲנֵהוּ מִשֶּׁמֵּי קָדְשׁוֹ קֹדֶם שֶׁיִּקְרָא, לְאַפּוֹקֵי בָּשָׂר וָדָם הַשּׁוֹאֵל דָּבָר מֵחֲבֵרוֹ, צָרִיךְ לְפָרֵשׁ בִּשְׂפָתָיו כִּי אֵין אָדָם יוֹדֵעַ מַה בְּלִבּוֹ שֶׁל חֲבֵרוֹ. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹחֵן לְבָבוֹת, מְמַלֵּא כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים כ ה) ״יִתֶּן לְךָ כִּלְבָבֶךָ״ וְגוֹ׳, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז א) ״לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב וּמֵה׳ מַעֲנֵה לָשׁוֹן״. רָצָה לְתַקֵּן בָּזֶה קֻשְׁיָא זוֹ, וְהוּא: אִם בֶּאֱמֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְמַלֵּא שְׁאֵלוֹתוֹ אֲשֶׁר שְׁגַּעֲרֵךְ הַדָּבָר בְּלִבּוֹ שֶׁל אָדָם, אִם כֵּן לָמָּה זֶה צִוָּה ה׳ עַל הַתְּפִלָּה בַּפֶּה? עַל זֶה אוֹמֵר ״וּמֵה׳ מַעֲנֵה לָשׁוֹן״, כִּי זֶה מַתַּת ה׳ הוּא שֶׁנָּתַן מַעֲנֵה לָשׁוֹן לָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יבמות סד.) שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה לִתְפִלָּתָן שֶׁל צַדִּיקִים, לְפִי שֶׁנִּמְשָׁלִים אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ כְּיֶלֶד שַׁעֲשׁוּעִים אֵצֶל אָבִיו. אִם הוּא מְבַקֵּשׁ דָּבָר מֵאָבִיו, אַף עַל פִּי שֶׁאָבִיו יוֹדֵעַ מַה שֶּׁהַבֵּן צָרִיךְ, מִכָּל מָקוֹם רוֹצֶה הָאָב שֶׁיּוֹצִיא הַבֵּן מִפִּיו מְבֻקָּשׁוֹ, לְפִי שֶׁהָאָב מִשְׁתַּעֲשֵׁעַ בְּדִבּוּר שִׂפְתֵי הַבֵּן. כָּךְ אוֹמֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל (שיר השירים ב יד) ״הַשְׁמִיעִנִי אֶת קוֹלֵךְ, כִּי קוֹלֵךְ עָרֵב״ לְגֶשֶׁת לִי. וְאֵין הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ רוֹצֶה לְהִתְנַהֵג עִמָּנוּ כְּדֶרֶךְ הַשָּׂרִים שֶׁאֵין מַנִּיחִין לְדַבֵּר בִּפְנֵיהֶם הַרְבֵּה, וּמֵיָּד כַּאֲשֶׁר יָבִינוּ כַּוָּנַת הַשּׁוֹאֵל אוֹמְרִים לוֹ ״קַצֵּר דְּבָרֶיךָ״ אוֹ ״כַּלֵּה מִדַּבְּרוֹתֶיךָ וָצֵא״. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּחַסְדּוֹ אֵינוֹ כֵן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים כא ג) ״תַּאֲוַת לִבּוֹ נָתָתָּה לּוֹ״, וְאַף עַל פִּי כֵן ״וַאֲרֻשַּׁת שְׂפָתָיו בַּל מָנַעְתָּ סֶלָה״, לְפִי שֶׁאָנוּ בְּעֵינָיו יִתְבָּרַךְ כְּשַׁעֲשׁוּעֵי יֶלֶד וּבֵן יַקִּיר. זֶה שֶׁאָמַר: אַף עַל פִּי שֶׁ״טֶרֶם יִקְרָאוּ וַאֲנִי אֶעֱנֶה״, מִכָּל מָקוֹם כָּל ״עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וַאֲנִי אֶשְׁמָע״, כִּי לֹא מָנַעְתִּי מֵהֶם אֲרֻשַּׁת שִׂפְתוֹתֵיהֶם.

וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר, ״אֶוֶן אִם רָאִיתִי בְלִבִּי לֹא יִשְׁמַע ה׳״ (תהלים סו:יח). וְשֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁגַּם לְעִנְיַן הַטּוֹבָה הוּא כֵן, תַּלְמוּד לוֹמַר ״אָכֵן שָׁמַע אֱלֹהִים הִקְשִׁיב בְּקוֹל תְּפִלָּתִי״ (תהלים סו:יט). כִּי אֵצֶל הַתְּפִלָּה אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא שׁוֹמֵעַ בְּקוֹל תְּפִלָּתִי אַף עַל פִּי שֶׁעֲדַיִן לֹא הוֹצֵאתִי הַדִּבּוּר מִפִּי. וְאִם תֹּאמַר אִם כֵּן אֵיפֹה, לָמָּה בִּקֵּשׁ ה׳ מִיָּדִי ״רְמֹס חֲצֵרָי״ (ישעיהו א:יב) לְהִתְפַּלֵּל לְפָנָיו, עַל זֶה אָמַר ״בָּרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחַסְדּוֹ מֵאִתִּי״ (תהלים סו:כ). כִּי אֲנִי נוֹתֵן הוֹדָאָה לִשְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁבְּחַסְדּוֹ לֹא הֵסִיר תְּפִלָּתִי וְחָפֵץ בַּאֲרֻשַׁת שְׂפָתַי כְּאָמוּר. לְכָךְ נֶאֱמַר ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ״ (בראשית יב:ג), כִּי הַמְבָרֵךְ אוֹתְךָ חוֹשֵׁב בָּהּ בְּלִבּוֹ קֹדֶם שֶׁמּוֹצִיא הַבְּרָכָה מִפִּיו, וּמַחֲשָׁבָה טוֹבָה חֲשׁוּבָה כְּמַעֲשֶׂה, עַל כֵּן אֲנִי מְבָרְכוֹ קֹדֶם שֶׁיּוֹצִיא הַבְּרָכָה מִפִּיו. אֲבָל בַּמְקַלְלִים אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא ״וּמְקַלֶּלְךָ״ – לְאַחַר שֶׁהוֹצִיא הַקְּלָלָה מִפִּיו אָז ״אָאֹר אוֹתוֹ״, אֲבָל לֹא קֹדֶם שֶׁהוֹצִיאָהּ מִפִּיו, כִּי מַחֲשָׁבָה רָעָה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְצָרְפָהּ לְמַעֲשֶׂה.

טַעַם אַחֵר לַדָּבָר, לְפִי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה מוֹרִיק מִכְּלִי מָלֵא וְגָדוּשׁ לְמוֹרִיק מִכְּלִי חָסֵר, כְּדֶרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בִּבְרַכַּת כֹּהֲנִים (במדבר ו כג) ״כֹּה תְבָרְכוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אָמוֹר לָהֶם״, שֶׁהַשְּׁלִיחַ צִבּוּר אוֹמֵר תְּחִלָּה אֶל הַכֹּהֵן ״יְבָרֶכְךָ ה׳״, כִּי הַשְּׁלִיחַ צִבּוּר הוּא סַרְסוּר בֵּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּבֵין הַכֹּהֲנִים, וְהוּא אוֹמֵר תְּחִלָּה אֶל הַכֹּהֵן ״יְבָרֶכְךָ ה׳״ וּמוֹרִיד עָלָיו הַשֶּׁפַע דֶּרֶךְ הַצִּנּוֹרוֹת, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הַכֹּהֵן כְּלִי מָלֵא בִּרְכַּת ה׳, וְאַחַר כָּךְ יוֹרִיק הַכֹּהֵן מִן כְּלִי מָלֵא עַל יִשְׂרָאֵל, כִּי אָז חָלָה הַבְּרָכָה בְּיוֹתֵר כְּשֶׁהַמַּשְׁפִּיעַ נִמְצָא בּוֹ הַבְּרָכָה בְּעֶצֶם וְרֹאשׁוֹנָה, כִּי אֵיךְ יְבָרֵךְ מִי שֶׁאֵינוֹ מְבֹרָךְ בְּעַצְמוֹ. עַל כֵּן נֶאֱמַר ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ״, שֶׁקֹּדֶם שֶׁיְּבָרְכוּךָ אֲנִי

אֲבָרְכוֹ תְּחִלָּה כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה כְּלִי מָלֵא בִּרְכַּת ה׳ וְיוֹרִיק עָלֶיךָ מִן כְּלִי מָלֵא וְנָדוּשׁ. אֲבָל בְּקִלָּלָה אֵין שַׁיָּךְ דָּבָר זֶה כְּלָל, לְכָךְ נֶאֱמַר ״וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר״ אַחַר כָּךְ וְלֹא קֹדֶם. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״מְבָרְכֶיךָ״ לְשׁוֹן רַבִּים וּ״מְקַלֶּלְךָ״ לְשׁוֹן יָחִיד, הוֹרָה כִּי רַבִּים יְבָרְכוּהוּ, אֲבָל מְקַלְּלִים לֹא יִהְיוּ רַבִּים אֶלָּא יְחִידִים מוּקָצִים וּפְחוּתִים כְּנִמְרוֹד וַחֲבֵרָיו, שֶׁבָּטְלָה דַּעְתָּם אֵצֶל כָּל אָדָם.

וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר. הָיָה לוֹ לוֹמַר ״וּמְקַלְלֶךָ אֵקַלֵּל״ אוֹ ״וְאוֹרֶרְךָ אָאֹר״, וְשִׁנּוּי זֶה קָשֶׁה. גַּם בַּפָּסוּק (שמואל א ב, ל) ״כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד וּבֹזַי יֵקָלּוּ״, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר ״וּבֹזַי יְזַבֵּזוּ״. וְנִרְאֶה כִּי שְׁלֹשָׁה לְשׁוֹנוֹת אֵלּוּ כָּל אַחַת קָשֶׁה מִשֶּׁל חֲבֶרְתָּהּ, וְסֵדֶר מַדְרֵגָתָן: בְּזָיוֹן, קְלָלָה, אָרוּר. כִּי בְּזָיוֹן לָשׁוֹן קַל מִכֻּלָּם, וְהוּא כְּשֵׁב וְאַל תַּעֲשֶׂה, שֶׁהַמְבַזֶּה אֵינוֹ נוֹהֵג כָּבוֹד בַּמְבֻזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר טו, לא) ״כִּי דְבַר ה׳ בָּזָה״. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ח.) זֶה הַמַּנִּיחַ סֵפֶר תּוֹרָה וְהוֹלֵךְ לוֹ. וּלְשׁוֹן קְלָלָה מְשַׁמֵּשׁ גַּם כֵּן לְשׁוֹן בְּזָיוֹן, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י עַל פָּסוּק ״כִּי קִלַּלַת אֱלֹהִים תָּלוּי״ (דברים כא, כג), וְיֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ גַּם כֵּן קְלָלָה נִמְרֶצֶת מַמָּשׁ, קָרוֹב לִלְשׁוֹן אָרוּר. אֲבָל לְשׁוֹן אָרוּר אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבועות לו.) אָרוּר – בּוֹ נִדּוּי, בּוֹ חֵרֶם, בּוֹ קְלָלָה, כִּי לָשׁוֹן זֶה כֻּלֹּהוּ אִיתָּנְהוּ בֵּיהּ. וְיָדוּעַ שֶׁהַכֹּל לְפִי הַמְבַזֶּה וְהַמִּתְבַּזֶּה, כִּי הַפָּחוּת וּשְׁפַל אֲנָשִׁים אִם יְבַזֶּה אוֹ יְקַלֵּל אִישׁ זָקֵן וּנְשׂוּא פָּנִים, אֵין דַּי בָּזֶה כְּשֶׁהוּא יְקַבֵּל גַּם כֵּן בְּזָיוֹן אוֹ קְלָלָה, כִּי אֵין הַצַּעַר שָׁוֶה בַּנֶּזֶק, כִּי הַשָּׁפָל אֵינוֹ מַקְפִּיד עַל בְּזָיוֹנוֹ וְיִהְיֶה כְּמִצַּחֵק בְּעֵינָיו. לְפִיכָךְ לֹא הָיָה יָכוֹל לוֹמַר אֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ ״וּבֹזַי יְזַבֵּזוּ״, כִּי אֵין זֶה שָׁוֶה בְּנֶזֶק הַמֶּלֶךְ ה׳ צְבָאוֹת, שֶׁהָאָדָם הָאוֹחֵז בְּחַבְלֵי בוּז וּבָזוֹזֵי דְבָזוֹזֵי (כתובות קיב:) וּבָזָה דִּבְרֵי מֶלֶךְ אֵל רָם וְנִשָּׂא ה׳. לְפִיכָךְ יוֹסִיף ה׳ לוֹ קְלָלָה וְקָלוֹן עַל כְּבוֹדוֹ, וְיִקַּלְּנוּ קְלָלָה נִמְרֶצֶת לְפִי עֶרֶךְ הַמְבַזֶּה. וְכֵן אַבְרָהָם שֶׁהָיָה אַב הֲמוֹן גּוֹיִם וְכָל בְּנֵי דוֹרוֹ כְּאַיִן נֶגְדּוֹ, עַל כֵּן אֵין דַּי כְּשֶׁיְּקַבְּלוּ מְקַלְּלָיו קְלָלָה, אֶלָּא ״וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר״ – אוֹסִיף לָהֶם מְאֵרָה לְפִי עֶרְכָּם. אֲבָל בַּמְבָרְכִים וּמְכַבְּדִים הַמִּדָּה שָׁוָה, לְבֶרֶךְ מְבָרְכָיו וּלְכַבֵּד מְכַבְּדָיו.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן ״וּמְקַלֶּלְךָ״, וְאֵצֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמַר ״וּבֹזַי״, לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן קְלָלָה אֵינוֹ שַׁיָּךְ כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי מַה יִּתֵּן וּמַה יּוֹסִיף? וְיוֹתֵר שַׁיָּךְ בּוֹ לְשׁוֹן בְּזָיוֹן כְּמִי שֶׁאֵינוֹ נוֹהֵג כָּבוֹד כָּרָאוּי בִּדְבַר ה׳. וּכְשֶׁר וָדָם רָאוּי לִהְיוֹת מִן הַנֶּעֱלָבִים שֶׁלֹּא לְהַקְפִּיד עַל בְּזִיוֹנוֹ, אֲבָל עַל הַקְּלָלָה רָאוּי לְהַקְפִּיד. וּמַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ״, וּלְהַלָּן (שמואל א ב:ל) נֶאֱמַר ״כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד״, אֵין שְׁתֵּי הַבְּרָכוֹת דּוֹמִין זֶה לָזֶה, כִּי הַבְּרָכָה לְאָדָם הוּא תּוֹסֶפֶת שֶׁפַע וְרִבּוּי, וְזֶה אֵין שַׁיָּךְ כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי מַה יִּתֵּן לוֹ בְּבִרְכָתוֹ? אֶלָּא עִנְיָנָם בְּרָכָה שֶׁל הוֹדָיָה. וְאִם כֵּן מַה עִנְיַן הַבְּרָכוֹת זוֹ לָזוֹ שֶׁיֹּאמַר ״כִּי מְבָרְכַי אֲבָרֵךְ״? וְאֵצֶל הָאָדָם אֵין שַׁיָּךְ לוֹמַר ״וַאֲכַבְּדָה מְכַבְּדֶךָּ״, כִּי אֵין דִּמְיוֹן לַכָּבוֹד שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה עִם חֲבֵרוֹ אֶל הַכָּבוֹד שֶׁחֲכָמִים יִנְחֲלוּ מֵאֵת ה׳, אֲבָל הַבְּרָכוֹת דּוֹמִין זֶה לָזֶה, כִּי וַדַּאי אֵין בְּיַד הָאָדָם לִתֵּן הַבְּרָכוֹת מִיָּדוֹ מַמָּשׁ, זוּלַת שֶׁהוּא מְבָרְכוֹ ״יְיֵטֵיב ה׳ עִמָּךְ״, וּבְאוֹתָהּ בְּרָכָה שֶׁהוּא מְבָרְכוֹ יְבָרֵךְ ה׳ גַּם אֶת הַמְבָרֵךְ.

ה **וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן אָחִיו.** וּלְמַעְלָה (בראשית יא לא) נֶאֱמַר ״וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת אַבְרָם בְּנוֹ וְאֶת לוֹט בֶּן הָרָן בֶּן בְּנוֹ וְאֶת שָׂרַי כַּלָּתוֹ״. לְפִי שֶׁקֹּדֶם שֶׁהֶבְטִיחַ אַבְרָם שֶׁיִּהְיוּ לוֹ בָּנִים, הָיָה מִתְרַחֵק מִן שָׂרָה מִצַּד הֱיוֹתָהּ עֲקָרָה, לְפִי שֶׁכָּל אוֹתָן הַבְּעִילוֹת אֵינָן לְקִיּוּם הַמִּין. עַל כֵּן נֶאֱמַר ״וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלָד״, וְסָמוּךְ לֵיהּ ״וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת אַבְרָם״ וְגוֹ׳, לְפִי שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה, עַל כֵּן הִכְנִיס אֶת לוֹט בֵּינֵיהֶם. אֲבָל אַחַר שֶׁנֶּאֱמַר ״וְאֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל״ וְהַבְטָחַ בְּבָנִים, כְּתִיב ״וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת לוֹט״, כִּי בִּלְשׁוֹן ״וַיִּקַּח״ הוֹרָה שֶׁאוֹמֵר כְּאִלּוּ עָשָׂה לְקוּחִין שְׁנִים, תַּחַת אֲשֶׁר הָיָה פָּרוּשׁ מִמֶּנָּה, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב א) ״וַיֵּלֶךְ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי וַיִּקַּח אֶת בַּת לֵוִי״. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו ה׳ וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט״, הֵיאַנּוּ לוֹט מֵעַצְמוֹ הָלַךְ אַחֲרָיו, אֲבָל אַבְרָם לֹא קֵרְבוֹ, וְאַדְרַבָּא הִרְחִיקוֹ, וַיִּקַּח אֶת שָׂרַי וְגוֹ׳. דָּבָר אַחֵר: תֶּרַח הָיָה מְקָרֵב בְּיוֹתֵר קְרוֹבָיו, עַל כֵּן לָקַח תִּחְלָה אֶת אַבְרָם בְּנוֹ, וְאַחַר כָּךְ לָקַח אֶת לוֹט בֶּן בְּנוֹ, כִּי בְּנֵי בָנִים כִּבָנִים, וְאַחַר כָּךְ לָקַח כַּלָּתוֹ שָׂרַי. אֲבָל אַבְרָם לָקַח תְּחִלָּה אֶת שָׂרַי אִשְׁתּוֹ, כִּי אִשְׁתּוֹ כְּגוּפוֹ, וְאַחַר כָּךְ לָקַח לוֹט שֶׁאֵינוֹ כְּגוּפוֹ.

ו **עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה.** הֶרְאָהוּ קַבָּלַת הַתּוֹרָה וְהַשְׁבּוּעָה שֶׁבְּהַר גְּרִזִים וְהַר עֵיבָל. הֶרְאָה לוֹ קַבָּלַת הַתּוֹרָה לְהוֹרוֹת שֶׁבִּזְכוּת קַבָּלַת הַתּוֹרָה זָכָה לְיָעוּד ״לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ״ (בראשית יב:ז), כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קה מד) ״וַיִּתֵּן לָהֶם אַרְצוֹת גּוֹיִם וַעֲמַל לְאֻמִּים יִירָשׁוּ בַּעֲבוּר יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרֹתָיו יִנְצֹרוּ״. וּכְלַפֵּי שֶׁאָמַר לְמַעְלָה ״וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר״ (בראשית יב:ג), הוֹרָה שֶׁזֶּה יִהְיֶה עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְלֹא עַד בְּכָלָל, כִּי כָּל הַמְבָרְכִים וְהַמְקַלְלִים שֶׁבְּהַר גְּרִזִים וְהַר עֵיבָל יִהְיוּ בְּהַסְכָּמַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא יָאוֹר אֶת הַמְקַלְלִים הֵהֵם, כִּי קִלְלָתָם הִיא לְשֵׁם הַתַּכְלִית וּבְרָכָה תִּחָשֵׁב.

ז **וַיֵּרָא ה׳ אֶל אַבְרָם.** מַה שֶּׁלֹּא נִרְאָה אֵלָיו ה׳ מִיָּד כְּשֶׁאָמַר לוֹ לֶךְ לְךָ מֵאַרְצְךָ, לְפִי שֶׁאָז הָיָה עֲדַיִן בְּחוּצָה לָאָרֶץ כְּדַעַת הָרַאב״ע, וּבְחוּצָה לָאָרֶץ אֵין שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ נִגְלֶה, וּרְאָיָה מִיּוֹנָה, (מכילתא בא יב ד) וְאִם כֵּן לֹא נִרְאָה אֵלָיו שָׁם ה׳ בְּמַרְאָה, כִּי אִם קוֹל דְּבָרִים לְבַד הָיָה שׁוֹמֵעַ, וְעַל כֵּן לֹא בָּנָה שָׁם מִזְבֵּחַ, רַק ״לַה׳ הַנִּרְאֶה אֵלָיו״ (בראשית יב:ז). אֲבָל בְּעוֹד שֶׁלֹּא הָיָה נִרְאֶה אֵלָיו, לֹא רָצָה לִבְנוֹת מִזְבֵּחַ בְּמָקוֹם שֶׁאֵין הַשְׁכִינָה שׁוֹרָה. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר בְּמֹשֶׁה (שמות ד א) ״כִּי יֹאמְרוּ לֹא נִרְאָה אֵלֶיךָ ה׳״ (שמות ד:א), כִּי אֵין דַּרְכּוֹ לְהִתְרָאוֹת בְּחוּצָה לָאָרֶץ, וּבְזֶה יַכְחִישׁוּ לוֹמַר שֶׁגַּם קוֹל לֹא שָׁמַעְתָּ.

ט **הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה.** אוּלַי רָצָה לְהִתְחַכֵּם בָּאֱלֹהִיוּת, כִּי הָרוֹצֶה לְהִתְחַכֵּם יַדְרִים (בבא בתרא כה:). אֲבָל עַל הָעֹשֶׁר לֹא בִקֵּשׁ, שֶׁהֲרֵי אָמַר ״אִם אֶקַּח מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל״ (בראשית יד:כג). וְאוֹתָן מַתָּנוֹת שֶׁקִּבֵּל עַל יְדֵי שָׂרָה הָיָה מֻכְרָח לְקַבְּלָם כְּדֵי שֶׁלֹּא יַהֲרְגוּהוּ, שֶׁהֲרֵי כֻּלָּם נָתְנוּ לוֹ דֶּרֶךְ חֲנֻפָּה, אוּלַי יִתְפַּתֶּה לָתֵת לוֹ אֶת אֲחוֹתוֹ לְאִשָּׁה. וְאִלּוּ לֹא הָיָה מְקַבֵּל, הָיוּ חוֹשְׁבִים שֶׁאֵין רְצוֹנוֹ לְתִנָּה לָהֶם וְהָיוּ הוֹרְגִים אוֹתוֹ. וּמִכָּל מָקוֹם לֹא רָצָה לֵהָנוֹת מִן אוֹתָן מַתָּנוֹת וּנְתָנָם

לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כה:ו) "וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים נָתַן אַבְרָהָם מַתָּנוֹת". הֵיינוּ אוֹתָן מַתָּנוֹת שֶׁכְּבָר קִבֵּל מִן הַמִּצְרִיִּים, נְתָנָם לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים, דְּהַיְינוּ בְּנֵי קְטוּרָה, וְהִיא הָגָר הַמִּצְרִית כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י. כִּי מִן הַמִּצְרִיִּים לָקַח הַמַּתָּנוֹת וְהֶחֱזִירָם לְמַשְׁעֲתָם, וּנְתָנָם לִבְנֵי הָגָר הַמִּצְרִית.

יז עַל דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם. וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁשָּׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם? וְעוֹד, מַה פֶּשַׁע שֶׁל פַּרְעֹה, חֲרִי סָבוּר שֶׁהִיא אֲחוֹתוֹ? וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י "עַל דְּבַר שָׂרַי" – שֶׁאוֹמֶרֶת לַמַּלְאָךְ "הֵךְ" וְהוּא מַכֶּה – לֹא נִזְכַּר בַּפָּסוּק "הֵךְ". עַל כֵּן נִרְאֶה לִי, אַף עַל פִּי שֶׁבִּפְנֵי הֲמוֹן עָם אָמְרָה שָׂרָה "אֲחוֹתוֹ אָנִי", מִכָּל מָקוֹם לְפַרְעֹה הִגִּידָה הָאֱמֶת שֶׁהִיא אֵשֶׁת אַבְרָם, בְּחָשְׁבָהּ שֶׁמֶּלֶךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא דִּין לֹא יַעֲשֶׂה עָוֶל. וּפַרְעֹה לֹא הִשְׁגִּיחַ בָּהּ, כִּי אָמַר "לִדְבָרֶיךָ הָרִאשׁוֹנִים אֲנִי מַאֲמִין". עַל כֵּן נָגַע ה' "עַל דְּבַר שָׂרַי" – בִּשְׁבִיל דִּבּוּרָהּ שֶׁל שָׂרַי. וּמַה הָיָה דִּבּוּרָהּ? "אֶשֶׁת אַבְרָם" – כִּי הִיא דִּבְּרָה אֵלָיו "אֵשֶׁת אַבְרָם אָנִי". וְאָמַר פַּרְעֹה לְאַבְרָם "לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִיא" (בראשית יב:יח), כִּי לְךָ הָיִיתִי מַאֲמִין וְלֹא לָהּ, כִּי חָשַׁבְתִּי אוּלַי אוֹמֶרֶת כֵּן כְּדֵי לְהִנָּצֵל מִן הַתַּשְׁמִישׁ שֶׁהוּא בִּלֹא אִישׁוּת. דָּבָר אַחֵר: "עַל דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם" – לְפִי שֶׁהָיְתָה אֵשֶׁת אִישׁ, עַל כֵּן בָּאוּ עָלָיו נְגָעִים אֵלּוּ.

פרק יג

ז וַיְהִי רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה אַבְרָם וְגוֹ'. רַשִׁ"י פֵּרֵשׁ סְמִיכוּת "וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ" לוֹמַר, שֶׁלֹּא זָכָה בָּהּ אַבְרָם עֲדַיִן. וְקָשֶׁה לָמָּה הִזְכִּיר כָּאן "וְהַפְּרִזִּי", וּלְמַעְלָה (בראשית יב:ו) אָמַר "וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ", וְכָאן הִזְכִּיר "יֹשֵׁב" וְלֹא הִזְכִּיר זֶה לְמַעְלָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁרָצָה לוֹמַר, אֵלּוּ שְׁנֵי אֻמּוֹת גְּדוֹלוֹת הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי נִתְיַשְּׁבוּ בָּאָרֶץ בְּלֹא מְרִיבָה, וּשְׁנֵי רוֹעִים אֵלּוּ לֹא נָשָׂא אוֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּיו. וְקָשֶׁה עוֹד, וְכִי בַּעֲבוּר זֶה "הַפָּרֵד נָא מֵעָלָי" (בראשית יג:ט)? הִנֵּה רוֹעֵי אַבְרָם עָשׂוּ אֶת שֶׁלָּהֶם וְהוֹכִיחוּם עַל הַגָּזֵל, וְאִם הֵמָּה לֹא קִבְּלוּ תּוֹכַחְתָּם, הִנֵּה הֵמָּה אֶת נַפְשָׁם הִצִּילוּ.

וְיוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמוֹעַ, שֶׁרוֹעֵי אַבְרָם הוֹכִיחוּם עַל הַגָּזֵל, וְהֵמָּה טָעֲנוּ כָּל הָאָרֶץ הִיא שֶׁל אַבְרָם כּוּ', וְחָשַׁב אַבְרָם שֶׁאִם יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ יִרְאוּ שֶׁהוּא מַחֲזִיק בָּאָרֶץ בְּחֶזְקַת שֶׁהִיא שֶׁל אַבְרָם וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר, פְּשִׁיטָא שֶׁיִּתְאַסְּפוּ עָלַי וְהִכּוּנִי. עַל כֵּן הִזְכִּיר גַּם הַפְּרִזִּי, שֶׁהָיוּ אֲנָשָׁיו גִּבּוֹרִים עַד שֶׁיָּשְׁבוּ בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת כְּהוֹרָאַת שֵׁם פְּרִזִּי, וְכִסֵּימָן שֶׁמָּסַר מֹשֶׁה לַמְרַגְּלִים. וְכֵן יַעֲקֹב הָיָה מִתְיָרֵא מִן הַפְּרִזִּי בְּיוֹתֵר, שֶׁאָמַר (בראשית לד ל) "עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בְּיוֹשֵׁב הָאָרֶץ בַּכְּנַעֲנִי וּבַפְּרִזִּי וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר" וְגוֹ'. וּלְכָךְ הִזְכִּיר כָּאן יְשִׁיבָה, לוֹמַר שֶׁעַד עַכְשָׁיו הֵם יוֹשְׁבִים בְּשַׁלְוָה עִמָּדִי, וְעַל יְדֵי שֶׁיִּרְאוּ כִּי רוֹעֵי מַחֲזִיקִים בַּשָּׂדוֹת בְּחֶזְקַת שֶׁהִיא שֶׁלִּי, וְיִלָּחֲמוּנִי חִנָּם. לְפִיכָךְ "הִפָּרֵד נָא מֵעָלָי". עַל כֵּן הָלַךְ לוֹט וְנִתְיַשֵּׁב אֵצֶל אַנְשֵׁי סְדוֹם שֶׁאֵינָן מַקְפִּידִין עַל הַגָּזֵל. לְפִיכָךְ סָמַךְ לוֹמַר "וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים", לְהוֹרוֹת שֶׁבַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ חַטָּאִים בְּמָמוֹנָם וְלֹא הִקְפִּידוּ עַל הַגָּזֵל, נִתְיַשֵּׁב לוֹט אֶצְלָם.

יד וַה' אָמַר אֶל אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט מֵעִמּוֹ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: כָּל זְמַן שֶׁהָיָה הָרָשָׁע עִמּוֹ, פֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ הַדִּבּוּר. וּמַקְשִׁים כָּאן, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "וַיֵּרָא ה' אֶל אַבְרָם" (בראשית יב:ז) וְהָיָה לוֹט עִמּוֹ. וְנִרְאֶה לִי שֶׁלֹּא קָשֶׁה מִידֵי, כִּי בְּהַבְטָחָה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ" (בראשית יב:ז). וְהַבְטָחָה זוֹ הִיא שֶׁעָמְדָה לְרוֹעֵי לוֹט לְהַטְעוֹתָם וְלוֹמַר: כָּל הָאָרֶץ שֶׁל אַבְרָם הִיא, וְלוֹט יוֹרְשׁוֹ, וְעַל כֵּן הָיוּ מַרְעִין בְּהֶמְתָּם בִּשְׂדֵה אַחֵר. וְאִם לַדִּין יֵשׁ תְּשׁוּבָה עַל טַעֲנָתָם, כִּי לֹא זָכָה בָּהּ אַבְרָם כָּל עִקָּר, כִּי לֹא נִתַּן הָאָרֶץ רַק לְזַרְעוֹ וְלֹא לוֹ, וְאִם כֵּן מִסְתַּמָּא לֹא יַסְכִּים לוֹט עִם רוֹעָיו, וְהָמָּה הָיוּ רוֹעֵי בָּקָר וְלֹא מֻחְכָּמָה שָׁאֲלוּ עַל זֶה. אֲבָל בְּהַבְטָחָה זוֹ אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה" (בראשית יג:טו), נִשְׁמַע מִזֶּה כִּי אַבְרָם עַצְמוֹ זָכָה בָּאָרֶץ. עַל כֵּן לֹא נֶאֱמְרָה הַבְטָחָה זוֹ לְאַבְרָם עַד אַחֲרֵי הִפָּרֶד לוֹט מֵעִמּוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְלֶה עַצְמוֹ בְּהַבְטָחָה זוֹ יוֹתֵר מִבָּרִאשׁוֹנָה, וְיָבֹא לִגְזֹל בְּפַרְהֶסְיָא לֹא יָשׁוּב מִפְּנֵי כֹל. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה' פָּרָשַׁת וָאֵרָא בְּאֵיזוֹ עִנְיָן זָכָה אַבְרָם בָּאָרֶץ.

דָּבָר אַחֵר, כִּי מַה שֶּׁנִּרְאָה אֵלָיו ה', אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה לוֹט עִמּוֹ, לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא הִרְשִׁיעַ לִרְעוֹת בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים, כִּי אוּלַי לֹא הָיוּ לוֹ לְלוֹט עֲדַיִן צֹאן וּבָקָר, אֲבָל אַחַר שֶׁהָלַךְ עִם אַבְרָם נָתְנוּ גַּם לְלוֹט מַתָּנוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְגַם לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת אַבְרָם הָיָה צֹאן וּבָקָר" (בראשית יג:ה), וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא צג) "מִי גָּרַם לוֹ זֹאת? הֲלֵיכָתוֹ עִם אַבְרָם". שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁקִּדֵּם שֶׁהָלַךְ עִם אַבְרָם לֹא הָיָה לוֹ צֹאן וּבָקָר עֲדַיִן, עַד שֶׁבָּא עִמּוֹ מִצַּרִימָה וְנָתְנוּ לְאַבְרָהָם מַתָּנוֹת וְגַם לְלוֹט, כְּדֵי שֶׁיִּסְכִּים עַל נְתִינַת שָׂרָה לוֹ לְאִשָּׁה. וְאָז הִתְחִיל לִרְעוֹת בַּהֲמוֹתָיו בִּשְׂדֵה אַחֵר, וְאָז נַעֲשָׂה רָשָׁע, וּבַעֲבוּרוֹ פֵּרֵשׁ הַדִּבּוּר גַּם מִן אַבְרָם, כִּי הַגָּזֵל גּוֹרֵם סִלּוּק הַשְּׁכִינָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים יב ו) "מִשֹּׁד עֲנִיִּים מֵאַנְקַת אֶבְיוֹנִים, עַתָּה אָקוּם יֹאמַר ה'".

יז קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ. הַבֵּט יָמִין וּרְאֵה, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד שָׁם צָפוֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה, כִּי כָל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם" (בראשית יג:יד-טו), שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁבִּרְאִיָּה לְחוּד סָגֵי וְקָנֵי לַהּ. וְאַחַר כָּךְ חָזַר מִזֶּה וְאָמַר "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה", שְׁמַע מִנָּהּ שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת חֲזָקָה מֹשֶׁךְ מִכְּי דַּיֵּשׁ אַמַּצָּרִי, (בבא קמא ט.) וּבִרְאִיָּה לְחוּד לָא קָנֵי לַהּ. וְעוֹד, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "לְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה", וְלֹא הִזְכִּיר זַרְעֲךָ וְלֹא "עַד עוֹלָם". וְעוֹד, שֶׁאָמַר "שָׂא נָא", אֵין "נָא" אֶלָּא בַּקָּשָׁה. וּבְאָמְרוֹ "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ" לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא". וְאָצַל מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם מֵהֶחְלֶפֶת הַשִּׁיטָה, שֶׁאָמַר (דברים ג:כה) "אֶעְבְּרָה נָּא

וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ", חֲרִי שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא" אֵצֶל הַעֲבָרָה מַמָּשׁ שֶׁהִיא דּוּגְמַת "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ", אֲבָל אֵצֶל הָרְאִיָּה לֹא הִזְכִּיר "נָא", כִּי לֹא אָמַר "וְאֶרְאֶה נָּא". וְעוֹד, מַהוּ שֶׁאָמַר כָּאן "וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד שָׁם", וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁיִּרְאֶה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֵינוֹ עוֹמֵד שָׁם?

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בְּכָל זֶה, שֶׁהִקְנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶל אַבְרָהָם אֶת הָאָרֶץ לִקְנוֹת שָׁמָּה שְׁנֵי מִינֵי תּוֹעֶלֶת: הָאֶחָד, רוּחָנִי, וְהוּא נְקֻנָּה בִּרְאִיָּה לְבַד; וְאֶחָד, גּוּפָנִי, וְהוּא נְקֻנָּה מִכִּי דַּיֵּשׁ אַמַּצְרֵי. הָרוּחָנִי הוּא, כִּי שָׁם מְקוֹם מִקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, וְשָׁם פָּעַל ה' מָכוֹן לְשִׁבְתּוֹ יִתְבָּרַךְ, וְשָׁם חֶבְיוֹן עֵזּוֹ יִתְבָּרַךְ. וְכָל הַמִּסְתַּכֵּל בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא מֵיָּד נִתְלַבֵּשׁ רוּחַ טָהֳרָה וּקְדֻשָּׁה, וּמֵלֶךְ עֶלְיוֹן בְּיָפְיוֹ יִתְבָּרַךְ תֶּחֱזֶינָה עֵינָיו, וּבִרְאִיָּה לְחוּד סַגִּי לְאָדָם לִקְנוֹת הַשְׁלֻמוּת הַהוּא בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר קָרָא לוֹ אַבְרָהָם (בראשית כב יד) "ה' יִרְאֶה", וְקָרֵי בָּהּ "יִרְאֶה" הֵיּוּ"ד בְּחִירִיק וְ"יֵרָאֶה" הֵיּוּ"ד בְּצֵירֵ"י, כִּי כְּרֶךְ שָׁבָא לִרְאוֹת כָּךְ בָּא לְהֵרָאוֹת, כִּי מֵיָּד בְּבוֹאוֹ שָׁמָּה, כְּשֶׁם שֶׁהַשְׁכִּינָה רוֹאָה אוֹתוֹ כָּךְ הוּא רוֹאֶה פְּנֵי הַשְׁכִּינָה, וּמֵיָּד נַעֲשֶׂה מַאֲצָל וְדָבֵק בְּזִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ מֵעֵין עוֹלָם הַבָּא, כִּי גַּם שָׁם הַצַּדִּיקִים יוֹשְׁבִים וְנֶהֱנִים מִזִּיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ. וְלֹא בְּכָל מָקוֹם בָּאָרֶץ הָאָדָם זוֹכֶה לְשִׁלְמוּת זֶה, כִּי אִם בַּמָּקוֹם הַנִּקְרָא "ה' יִרְאֶה" וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה וּבֵית אֵל, כִּי לְמַעְלָה כְּתִיב (בראשית יג ג-ד) "עַד בֵּית אֵל, אֶל מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ" וּגוֹ', וּלְקַמָּן פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כח יז) פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁבָּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ לְקֶרָאתוֹ עַד בֵּית אֵל, וּפֵרְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁמֵּאוֹתוֹ זְמַן וָהָלְאָה נִתְחַבְּרוּ שְׁנֵי הַמְּקוֹמוֹת, מְקוֹם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וּבֵית אֵל, וְהָיוּ לְמָקוֹם אֶחָד. עַל כֵּן נֶאֱמַר כָּאן לְאַבְרָם "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם", הוֹרָה בְּאֶצְבַּע שֶׁשְּׁלֵמוּת זֶה הָרוּחָנִי הַנִּקְנֶה לוֹ בִּרְאִיָּה לְחוּד לֹא נְקֻנָּה לוֹ כִּי אִם מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד בּוֹ, וְהַיְנוּ בֵּית אֵל. כִּי כָּךְ מַשְׁמַע פְּשַׁט הַמִּקְרָאוֹת "וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב עַד בֵּית אֵל" וְגוֹ', וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ", שֶׁאֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ שָׁמָּה, וְסִבָּה זוֹ "מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ".

וְתוֹעֶלֶת רוּחָנִי זֶה לֹא יָסִיר מִזַּרְעוֹ עַד עוֹלָם, כִּי אַף בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה אֵינוֹ בְּבִנְיָנוֹ, מִכָּל מָקוֹם הַבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַעְלָה הַמְכֻוָּן נֶגְדּוֹ נִצְחִי, לֹא יָסוּר לְעוֹלָם. וּבְכָל זְמַן יוֹרֵד מִמֶּנּוּ הַשֶּׁפַע עַל זֶרַע אַבְרָהָם הַמְקֻדָּשׁ. וּמִטַּעַם זֶה שְׁלֵמִים וְכֵן רַבִּים נִכְסְפָה נַפְשָׁם לַעֲמֹד בַּמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ הַהוּא, "כִּי רָצוּ אֶת אֲבָנֶיהָ" וְגוֹ' (תהלים קב:טו). וּכְנֶגֶד תּוֹעֶלֶת רוּחָנִי זֶה אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם" (בראשית יג:יד), רוֹצֶה לוֹמַר: מִן הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד בּוֹ, כִּי בּוֹ תִּקְנֶה הַשְׁלֵמוּת הָרוּחָנִית וְתִזְכֶּה לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְׁכִּינָה. וְעַל אוֹתוֹ שְׁלֵמוּת אָמַר "לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם" (בראשית יג:טו), כִּי שְׁלֵמוּת רוּחָנִי זֶה לֹא יָמוּשׁ לְעוֹלָם. וְאַחַר כָּךְ אָמַר כְּנֶגֶד הַשְׁלֵמוּת הַגַּשְׁמִי הַנִּקְנֶה לוֹ בָּאָרֶץ, וְהַיְנוּ סְתָם נַחֲלַת שָׁדֶה וְכֶרֶם. וּסְתָם קַרְקַע אֵינָהּ נִקְנֵית כִּי אִם בַּחֲזָקָה גְּמוּרָה, מִכִּי דַּיֵּשׁ אַמַּצְרֵי. אָמַר "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה" (בראשית יג:יז), וְלֹא הִזְכִּיר "לְזַרְעֲךָ עַד עוֹלָם", כִּי הָאָרֶץ נִתְּנָה לְיִשְׂרָאֵל עַל תְּנַאי: אִם יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו וְתוֹרוֹתָיו יִנָּצְרוּ.

וְעַל קְנִיַּת שְׁנֵי מִינֵי שְׁלֵמוּת אֵלּוּ אָמַר מֹשֶׁה "אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה" (דברים ג:כה), כִּי בְּאָמְרוֹ "אֶעְבְּרָה נָּא" בִּקֵּשׁ עַל קְנִיַּת סְתָם חֵלֶק בָּאָרֶץ, אֲשֶׁר לָזֶה צָרִיךְ הַעֲבָרָה מַמָּשׁ, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ" (בראשית יג:יז). וּבְאָמְרוֹ "וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ" בִּקֵּשׁ עַל קְנִיַּת הַשְׁלֵמוּת הָרוּחָנִי הַנִּקְנֶה בִּרְאִיָּה לְבַד. וְכֻנֶּגֶד מַה שֶּׁנֶּאֱמַר כָּאן "מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם" (בראשית יג:יד), דְּהַיְנוּ בֵּית אֵל מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ, אָמַר לְהַלָּן "הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן" (דברים ג:כה). וּמַה שֶּׁכָּתוּב כָּאן "שָׂא נָא עֵינֶיךָ" (בראשית יג:יד), הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא" דָּוְקָא בְּאוֹתוֹ שְׁלֵמוּת הַנִּקְנֶה בִּרְאִיָּה, אֲבָל בַּשְׁלֵמוּת הַגּוּפָנִי לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא", וְאָצֵל מֹשֶׁה כָּתוּב חִלּוּף הַדְּבָרִים, הַכֹּל חַד טַעְמָא הוּא, לְפִי שֶׁהַשְׁלֵמוּת הַגּוּפָנִי הָאָדָם יִרְאֶה לָעֵינַיִם אֵלָיו בְּיוֹתֵר, עַל כֵּן אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ מִן הָאָדָם בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים שֶׁיְּקַבְּלוֹ מֵיָּדוֹ, אֶלָּא אַדְרַבָּה, הָאָדָם מְבַקְּשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כִּי תַּאֲוָה הוּא לָעֵינַיִם לִרְאוֹת בְּחֶמְדַּת הָעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל הַחֶמְדָּה הָרוּחָנִית אֲשֶׁר "עַיִן לֹא רָאָתָה" (ישעיהו סד:ג), אֵין הַטָּבַע נִכְסָף אֵלָיו כָּל כָּךְ, וְאֵין הָאָדָם מְבַקֵּשׁ עָלָיו בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים כְּפִי טִבְעוֹ, אֶלָּא אַדְרַבָּה, ה' מְבַקֵּשׁ מִן הָאָדָם בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים שֶׁיְּדַבֵּק בְּשִׁלְמוּת רוּחָנִי זֶה. עַל כֵּן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָם "שָׂא נָא", אֵין נָא אֶלָּא בַּקָּשָׁה וּתְחִנָּה, שֶׁבִּקֵּשׁ ה' מִמֶּנּוּ שֶׁיְּדַבֵּק בְּקִנְיַן רוּחָנִי זֶה. אֲבָל "קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ" כְּדֵי לִקְנוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ שָׁדֶה וְכֶרֶם, לֹא הֵצֶרְךְ לְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ. אֲבָל מֹשֶׁה כְּשֶׁבִּקֵּשׁ עַל שְׁתֵּים אֵלּוּ מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא" בְּאָמְרוֹ "אֶעְבְּרָה", דְּהַיְנוּ קְנִיַּת חֵלֶק בָּאָרֶץ שֶׁהַטָּבַע נִכְסָף אֵלָיו וּמְבַקֵּשׁ עַל כָּכָה. אֲבָל בְּאָמְרוֹ "וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ" לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "נָא", כִּי הַכֹּל חַד טַעְמָא. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין זֶה נָאוֹת לֶאֱמֹרוֹ עַל שְׁנֵי צַדִּיקִים כְּאַבְרָהָם וּמֹשֶׁה, מִכָּל מָקוֹם דִּבְּרָה תּוֹרָה בִּלְשׁוֹן סְתָם בְּנֵי אָדָם, וְאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָם "שָׂא נָא" וְ"קוּם הִתְהַלֵּךְ" כְּמִדַּבֵּר לְסְתָם אָדָם, וּמֹשֶׁה גַּם כֵּן לֹא רָצָה לְהַחֲזִיק אֶת עַצְמוֹ לְצַדִּיק גָּמוּר.

דָּבָר אַחֵר, אַבְרָהָם לֹא הָיָה לוֹ עֵינַיִם רָמוֹת וְהָיָה תּוֹלֶה עֵינָיו תָּמִיד לְמַטָּה, עַל כֵּן נֶאֱמַר לוֹ "שָׂא נָא עֵינֶיךָ" (בראשית יג:יד). "נָא" לְשׁוֹן עַתָּה, כִּי עַתָּה לְפִי שָׁעָה שָׂא נָא עֵינֶיךָ לְמַעְלָה וּרְאֵה.

פרק יד

יד וַיָּרָק אֶת חֲנִיכָיו וְגוֹ'. רַשִׁ"י פֵּרֵשׁ אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ הָיָה שָׁם, כִּי שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר הוּא מִנְיַן שֵׁם אֱלִיעֶזֶר. וְכִי דֶּרֶךְ הַמִּקְרָא לוֹמַר מִסְפָּר הַמּוֹרֶה עַל אִישׁ אֶחָד? וּמַהוּ שֶׁאָמַר "וַיְחֻלֶּק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי" (בראשית יד:כד), וַהֲלֹא לֹא הָלַךְ עִמּוֹ כִּי אִם אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁגַּם רַשִׁ"י מוֹדֶה שֶׁלָּקַח עִמּוֹ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר אֲנָשִׁים מַמָּשׁ, כִּי חַיָּב כָּל אָדָם לַעֲשׂוֹת בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וּמַה שֶּׁיֶּחְסַר הַטֶּבַע יַשְׁלִים הַנֵּס. אַף שֶׁקָּשֶׁה, לָמָּה לָקַח אַבְרָם דַּוְקָא מִסְפָּר שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר? וּמַה הִגִּיד לָנוּ בָּזֶה הַכָּתוּב? אֶלָּא לְהוֹרוֹת שֶׁהָיְתָה הַמִּלְחָמָה כָּכָה חֲזָקָה עָלָיו, עַד שֶׁלֹּא הָיָה שׁוּם אֶפְשָׁרִי בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע לְנַצְּחָם, וּמִכָּל מָקוֹם הָלַךְ אַבְרָהָם לַמִּלְחָמָה, כִּי סָמַךְ שֶׁאֱלֹהָיו יִהְיֶה בְּעֶזְרוֹ. וְסִימָנָא מִלְּתָא הִיא, כִּי לָקַח עִמּוֹ אֲנָשִׁים כְּמִסְפַּר "אֱלִיעֶזֶר", לְהוֹרוֹת כִּי אֱלִיעֶזֶר לְבַדּוֹ הָיָה שָׁם, כִּי לֹא נַעֲשָׂה הַנִּצָּחוֹן הַהוּא בְּשׁוּם פְּעוּלָה אֱנוֹשִׁית כִּי אִם בְּעֶזְרַ אֱלֹהֵי לְבַד. לְפִיכָךְ לֹא רָדַף כִּי אִם עַד דָּן, וְשָׁם נִסְתַּלְּקָה הַשְׁכִינָה בַּעֲבוּר הָעֵגֶל שֶׁעֲתִידִין לְהַעֲמִיד בְּדָן, לְפִיכָךְ תָּשַׁשׁ כֹּחוֹ שָׁם בְּהִסְתַּלְּקוּת הָעֶזֶר הָאֱלֹהִי. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה" (בראשית יד:טו), שֶׁחָצְיוּ הַשֵּׁנִי נִשְׁאַר לוֹ לַחֲצוֹת לַיִל שֶׁל מִצְרַיִם, כִּי אָז יָצָא ה' בְּעַצְמוֹ בְּתוֹךְ מִצְרַיִם. כָּךְ בְּמִלְחָמָה זוֹ לֹא הָיָה כִּי אִם עֶזְרַ שֶׁל אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר מִגֵּן צָרָיו בְּיָדוֹ.

דָּבָר אַחֵר: **שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּשְׁמֹנָה עָשָׂר אֲנָשִׁים כְּמִסְפַּר אֱלִיעֶזֶר,** לְהוֹרוֹת שֶׁאֱלִיעֶזֶר שָׁקוּל כְּנֶגֶד כֻּלָּם, כִּי זְכוּתוֹ שֶׁל אַבְרָם דָּבֵק בּוֹ, כִּי יָפָה שִׂיחָתָן שֶׁל עַבְדֵי אָבוֹת מִתּוֹרָתָן שֶׁל בָּנִים כוּ'. וְיֵשׁ אוֹמְרִים "וַיָּרֶק" – שֶׁהוֹרִיק מֵהֶם כָּל כְּלֵי זַיִן, וְהָלְכוּ בְּלֹא כְּלֵי זַיִן וְסָמְכוּ עַל תְּשׁוּעַת ה', מִלְּשׁוֹן "אָרִיק חַרְבִּי תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי" (שמות טו, ט), כִּי אָמַר פַּרְעֹה: אֲפִלּוּ אִם אָרִיק חַרְבִּי לְסַלְּקוֹ מִכָּל וָכָל, מִכָּל מָקוֹם "תּוֹרִישֵׁמוֹ יָדִי" לְבַד בְּלֹא חֶרֶב.

יט בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. לְמַעְלָה נֶאֱמַר "וְהוּא כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן", וְלֹא הִזְכִּיר "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ", לְפִי שֶׁקֹּדֶם שֶׁבָּא אַבְרָם הָיָה נִקְרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אֵל עֶלְיוֹן", כִּי לֹא הָיְתָה מַלְכוּתוֹ יִתְבָּרַךְ נִכֶּרֶת בַּתַּחְתּוֹנִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד ז). וַאַבְרָם הִקְנָה שָׁמַיִם וָאָרֶץ לַה', כִּי פֵּרְסֵם לַכֹּל מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ בַּתַּחְתּוֹנִים, עַל כֵּן הִזְכִּיר אֵצֶל אַבְרָם תָּמִיד "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ". דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁכָּל הַבְּרָכוֹת בָּאוֹת מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְּׁמַנֵּי הָאָרֶץ, עַל כֵּן הִזְכִּיר אֵצֶל הַבְּרָכָה "קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ". וְכֵן כְּשֶׁאָמַר לְמַטָּה (בראשית יד כב) "הֲרִימֹתִי יָדִי אֶל ה' אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, אִם מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ נַעַל" וְגוֹ', אָמַר כֵּן לְפִי שֶׁיָּכוֹל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָתֵת לוֹ מִשֶּׁלּוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מֵעָל וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת, עַל כֵּן לֹא אֶקַּח מִשֶּׁלְּךָ כְּלוּם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים מַה שֶּׁאָמַר "וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת אַבְרָם". אֵין פֵּרוּשׁוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא תֹאמַר, אֶלָּא בֶּאֱמֶת אָמַר: יוֹדֵעַ אֲנִי בְּךָ שֶׁלֹּא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת אַבְרָם, וְאַף עַל פִּי כֵן אֵין רְצוֹנִי לִקַּח כְּלוּם. דָּבָר אַחֵר, שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיָה עֶלְיוֹן, כִּי אָמְרוּ שֶׁאֵין הַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּמַה שֶּׁלְּמַטָּה מִגַּלְגַּל הַיָּרֵחַ, וְעַל יְדֵי מִלְחָמָה זוֹ רָאוּ עַיִן בְּעַיִן כִּי הוּא גַּם אֱלֹהֵי הָאָרֶץ וְהַשְׁגָּחָתוֹ גַּם בַּתַּחְתּוֹנִים, כִּי לֹא בְכֹחַ יִגְבַּר אִישׁ כִּי אִם בְּהַשְׁגָּחָתוֹ יִתְבָּרַךְ.

פרק טו

א אַל תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ. בְּיַלְקוּט מַסִּיק, לְפִי שֶׁהָיָה אַבְרָם מְפַחֵד שֶׁמָּא קִבַּלְתִּי שְׂכָרִי בָּעוֹלָם הַזֶּה וְאֵין לִי כְּלוּם לָעוֹלָם הַבָּא, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אַל תִּירָא, שְׂכָרְךָ מְחֻקָּק לָעָתִיד לָבוֹא", וְהוּ שֶׁאָמַר "הַרְבֵּה מְאֹד", כְּדִכְתִיב (תהלים לא כ) "מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ" עַד כָּאן. וְקָשֶׁה עַל זֶה הַמִּדְרָשׁ, אִם כֵּן מַהוּ שֶׁאָמַר "מַה תִּתֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי" וְגוֹ', מַה עִנְיַן הַבָּנִים לִשְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא? וְיֵשׁ לְיַשְּׁבוֹ עַל דֶּרֶךְ שֶׁמְּסִיק בְּפֶרֶק "יֵשׁ נוֹחֲלִין" (בבא בתרא קיז.) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ בֵּן לְיָרְשׁוֹ, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מָלֵא עָלָיו עֶבְרָה. כְּתִיב הָכָא (במדבר כז ח) "וְהַעֲבַרְתֶּם אֶת נַחֲלָתוֹ לְבִתּוֹ", וּכְתִיב הָתָם (צפניה א טו) "יוֹם עֶבְרָה הַיּוֹם הַהוּא". וְקָשֶׁה, לָמָּה הֵבִיא רְאָיָה מִדִּבְרֵי קַבָּלָה לְדִבְרֵי תּוֹרָה? הָיָה לוֹ לְהָבִיא רְאָיָה מִן פָּסוּק (דברים ג כו) "וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם". אֶלָּא שֶׁרָצָה לְהָבִיא רְאָיָה גַּם עַל הָעִנְיָן וְלֹא עַל הַלָּשׁוֹן לְבַד, כִּי רַבִּי יוֹחָנָן סָבַר שֶׁכָּל מִי שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ בֵּן לְיוֹרְשׁוֹ אֵינוֹ פָּטוּר בְּלֹא גֵּיהִנֹּם שֶׁנִּקְרָא "יוֹם עֶבְרָה הַיּוֹם הַהוּא". וְאָזַיל רַבִּי יוֹחָנָן לְטַעְמֵיהּ שֶׁדָּרַשׁ פָּסוּק (תהלים נה כ) "אֲשֶׁר אֵין חֲלִיפוֹת לָמוֹ וְלֹא יָרֵאוּ אֱלֹהִים" עַל מִי שֶׁאֵינוֹ מַנִּיחַ בֵּן, כִּי זֶה וַדַּאי מִצַּד שֶׁלֹּא הָיָה יָרֵא אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (תהלים קכח א) "אַשְׁרֵי כָּל יָרֵא ה'" וְגוֹ', וּסְמִיךְ לֵיהּ "בָּנֶיךָ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים" וְגוֹ', "הִנֵּה כִי כֵן יְבֹרַךְ גֶּבֶר יָרֵא ה'". לָכֵן אָמַר אַבְרָם "מַה תִּתֶּן לִי לְעוֹלָם הַבָּא וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי", שֶׁהֵינוֹ בְּגֵיהִנֹּם כָּאמוּר? וְאִם תֹּאמַר לִתֵּן שְׂכָרִי בָּעוֹלָם הַזֶּה, עַל זֶה כְּתִיב "וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי". וְעַיֵּן כָּל הַדְּרוּשׁ הַזֶּה בְּפָרָשַׁת פִּינְחָס בְּפָסוּק "עֲלֵה הַר הָעֲבָרִים" (במדבר כז יב), כִּי הוּא דְּרוּשׁ יָקָר.

ח בַּמֶּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה. רז"ל אָמְרוּ (נְדָרִים לב) בַּעֲבוּר שֶׁאָמַר אַבְרָם "בַּמֶּה אֵדַע" נֶעֱנַשׁ בְּ"יָדֹעַ תֵּדַע", וְהַשֵּׂכֶל יְמָאֵן לְקַבֵּל דְּרוּשׁ זֶה שֶׁיִּסְבְּלוּ בָּנָיו עֹנֶשׁ גָּדוֹל כָּזֶה בַּעֲבוּר הָאוֹת שֶׁשָּׁאַל אַבְרָם, וְאַבְרָם עַצְמוֹ לֹא קִבֵּל שׁוּם עֹנֶשׁ וְשִׁנֵּי בָנָיו תִּקְהֶינָה. עַל כֵּן לִבִּי אוֹמֵר וְגוֹמֵר שֶׁגָּלוּת מִצְרַיִם הָיוּ לוֹ סִבּוֹת אֲחֵרוֹת

וְנֶחְלְקוּ בּוֹ רז״ל, וְתִמְצָא כָּל הַדֵּעוֹת בַּמַּהֲרִי״א כִּי יָדוֹ קִבְּצָם, הֵן קָצְרָה אֹרֶךְ הַיְרִיעָה הָאַחַת מֵהַעֲלוֹת עָלֶיהָ כָּל הַדֵּעוֹת הָהֵם. אַף שֶׁבַּעַל מִדְרָשׁ זֶה קָשֶׁה לוֹ: יִהְיֶה הַטַּעַם אֶל הַגָּלוּת מַה שֶּׁיִּהְיֶה, לָמָּה זֶה הִגִּיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשׁוֹרָה רָעָה זוֹ לְאַבְרָם לְצַעֲרוֹ בְּחָנָם? עַל זֶה אָמַר שֶׁבַּעֲוֹן ״בַּמָּה אֵדַע״ שֶׁרָצָה לֵידַע דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ צֹרֶךְ לֵידַע, כִּי מַה לּוֹ לְבַקֵּשׁ אוֹת עַל דְּבַר ה׳, עַל כֵּן נֶעֱנַשׁ בְּ״יָדֹעַ תֵּדַע״ שֶׁהוֹדִיעוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דָּבָר לְצַעֲרוֹ, וְזֶה גַּם כֵּן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

וּבְעִנְיָן זֶה שֶׁשָּׁאַל אַבְרָם, תָּמְהוּ רַבִּים לָמָּה שָׁאַל אוֹת עַל יֵרֶשֶׁת הָאָרֶץ וְלֹא שָׁאַל אוֹת עַל הַבְטָחַת הַזֶּרַע. וַאֲנִי שׁוֹאֵל עוֹד שְׁאֵלָה אַחַת, לָמָּה לֹא שָׁאַל אוֹת עַל הָאָרֶץ מִיָּד כְּשֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּפַעַם רִאשׁוֹן ״לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ״ וְגוֹ׳ (בראשית יב:ז). גַּם בִּסְפָקוֹת אֵלּוּ רַבּוּ הַדֵּעוֹת. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁהָאוֹת אֲשֶׁר שָׁאַל לֹא שֶׁהָיָה אַבְרָם מְסֻפָּק בִּיעוּד הָאֵל יִתְבָּרַךְ, זוּלַת שֶׁרָצָה שֶׁיִּכְרוֹת לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּרִית לְסַלֵּק מֵעָלָיו כָּל טוֹעַן וּמְעַרְעֵר. לְפִי שֶׁלְּמַעְלָה אָמַר לוֹ ״לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן״, מַשְׁמַע מַתָּנָה בְּעָלְמָא, וְעַל זֶה לֹא הָיָה מְבַקֵּשׁ אַבְרָהָם כְּרִיתוּת בְּרִית, כִּי מִי יְעָרְעֵר עַל הַמַּתָּנָה אֲשֶׁר נָתַן לוֹ ה׳, כִּי לוֹ יִתְבָּרֵךְ תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ וּבְיָדוֹ לָתֵת הָאָרֶץ לְכָל מִי שֶׁיִּרְצֶה. אֲבָל אַחַר שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא ״לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ״ (בראשית טו:ז), מַשְׁמַע שֶׁנִּתְּנָה זוֹ שֶׁהִזְכִּיר הַיְינוּ תּוֹרַת יֵרֻשָּׁה. לְפִי שֶׁנּוֹחַ כְּשֶׁחֹלֶק הָאָרֶץ לְבָנָיו נָתַן אֶרֶץ כְּנַעַן לִבְנֵי שֵׁם, וַעֲתָה בָּא אֱלֹהֵי בְּתוֹרַת יֵרֻשָּׁה. אָז חָשַׁב אַבְרָם שֶׁמָּא שְׁאָר יוֹרְשָׁיו שֶׁל שֵׁם יְעָרְרוּ עַל חֶלְקָם, כִּי בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַרְפַּכְשַׁד וְאַשּׁוּר וְלוּד וַאֲרָם (בראשית י:כב), וְאַבְרָם יָצָא מִן אַרְפַּכְשָׁד, וְשָׁמָּא שְׁאָר בְּנֵי שֵׁם יְעָרְרוּ עַל הַיְרֻשָּׁה. עַל כֵּן אָמַר ״בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּהּ״ (בראשית טו:ח) — מַה הָאוֹת שֶׁאֲנִי לָבַד הַיּוֹרֵשׁ בִּלְי עֵרְעוּר. וּבָאָה לוֹ הַתְּשׁוּבָה ״קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת״ וְגוֹ׳ (בראשית טו:ט). כְּדֶרֶךְ שֶׁכָּרַת ה׳ לְאַהֲרֹן בְּרִית מֶלַח עוֹלָם (במדבר יח:יט) לְסַלֵּק מֵעָלָיו עֵרְעוּר שֶׁל קֹרַח, כָּךְ כָּרַת ה׳ בְּרִית לְאַבְרָם לְסַלֵּק מֵעָלָיו כָּל טוֹעֵן וּמְעַרְעֵר, כִּי זֹאת לְפָנִים לְחֹק שֶׁכָּל כּוֹרְתֵי בְּרִית עוֹבְרִים בֵּין הַגְּזָרִים כַּנּוֹדָע.

ט **קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת.** בְּעִנְיַן מַרְאָה זוֹ רַבּוּ הַדֵּעוֹת, אֶעֱנֶה גַּם אֲנִי חֶלְקִי וְאוֹמַר: לְפִי שֶׁמְּצִינוּ בְּהַבְטָחַת הָאָרֶץ שֶׁמַּזְכִּיר לִפְעָמִים הָאָבוֹת וְלִפְעָמִים זַרְעָם, וְהֵיכָן מָצִינוּ שֶׁהָיָה לָאָבוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ, הֲלֹא הָיוּ כֻּלָּם גֵּרִים בָּאָרֶץ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר ״כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה״ (בראשית טו:ז), וּכְתִיב (שמות ו ח) ״לָתֵת אוֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב״ וְגוֹ׳. עַל כֵּן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צ:) מִכָּאן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ו ד) ״לָתֵת לָהֶם״, ״לָכֶם״ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא ״לָהֶם״. וְגַם זֶה מְחֻסַּר בֵּאוּר, וְכִי לִתְחִיַּת הַמֵּתִים יִנָּחֲלוּ הָאָבוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ בָּעוֹלָם הַזֶּה?

אֶלָּא אֵין זֶה כִּי אִם הַקְּבוּרָה, שֶׁיִּקָּבְלוּ חֶלְקָם לִהְיוֹת לָהֶם מָקוֹם קְבוּרָה בָּאָרֶץ, לְפִי שֶׁכָּל מֵתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּין תְּחִלָּה לֶעָתִיד, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ בְּפָרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ו, ג). אֲבָל זַרְעָם קִבְּלוּ חֶלְקָם גַּם בַּחַיִּים בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְהָאָבוֹת דַּוְקָא לְאַחַר מִיתָה שֶׁיִּחְיוּ תְּחִלָּה. עַל כֵּן הֵרָאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּמַרְאָה זוֹ: עֶגְלָה כְּנֶגֶד אַבְרָם, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (בראשית יח, ז) ״וְאֶל הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם״. וְעֵז כְּנֶגֶד יַעֲקֹב, שֶׁהִלְבִּישׁ עַל צַוָּארָיו עוֹרוֹת גְּדֵיֵי עִזִּים. וְאַיִל כְּנֶגֶד יִצְחָק, שֶׁהִקְרִיב תְּמוּרָתוֹ אַיִל. וְכֵן פֹּרֶשׁ רַשׁ״י בְּפָרָשַׁת נָשֹׂא בְּקָרְבְּנוֹת הַנְּשִׂיאִים (במדבר ז, כא). וְתוֹר וְגוֹזָל, אֵלּוּ יִשְׂרָאֵל. ״וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ״ — רָמַז כִּי שְׁלֹשָׁה אָבוֹת אֵלּוּ דַּוְקָא אַחַר בְּתוֹר, דְּהַיְנוּ אַחַר מִיתָה, יְקַבְּלוּ חֶלְקָם בָּאָרֶץ, כִּי מֵתֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל חַיִּין תְּחִלָּה, אֲבָל לֹא בְּחַיֵּיהֶם. ״וְאֶת הַצִּפּוֹר לֹא בָתָר״ — כִּי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְתוֹר וְגוֹזָל יְבוֹאוּ חַיִּים לָאָרֶץ, כִּי בָּזֶה הֵרָאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִי וָמִי הַהוֹלְכִים לָאָרֶץ, וּבְאֵיזֶה אֹפֶן יִהְיֶה לָאָבוֹת חֵלֶק בָּאָרֶץ, וְהוּא אַחַר בְּתוֹר וּמִיתָה, דְּהַיְנוּ אַחַר הַעֲרֶב שִׁמְשָׁם בָּעוֹלָם הַזֶּה, בִּנְפֹל תַּרְדֵּמַת הַמָּוֶת עֲלֵיהֶם. זֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל אַבְרָם״, כְּדְאִיתָא בְּ(קהלת יב, ב) ״עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ״, לְהוֹרוֹת, כַּד נָיֵים וְשָׁכִיב אַבְרָם, אָז יְקַבֵּל חֶלְקוֹ בָּאָרֶץ, אֲבָל לֹא עַכְשָׁיו, כִּי ״לֹא שָׁלֵם עָוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה״. וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ בְּאֵי הָאָרֶץ אַחַר הַעֲרֶב שִׁמְשׁוֹ שֶׁל אַבְרָם וְתַרְדֵּמַת הַמָּוֶת, כָּאָמוּר.

אַף בְּתַנַאי זֶה, כִּי גֵּר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם תְּחִלָּה, וַעֲבָדוּם. וּמַה שֶּׁהִתְחִיל בִּלְשׁוֹן יָחִיד ״זַרְעֲךָ״, וְאַחַר כָּךְ אָמַר ״וַעֲבָדוּם״ לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁהַגֵּרוּת הִתְחִיל מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק וְהָאָבוֹת הָיוּ יְחִידִים, אֲבָל הָעֲבֹדוּת הִתְחִיל אַחַר שֶׁנִּתְרַבּוּ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם״, יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁקָּאֵי עַל אַנְשֵׁי הָאָרֶץ, כִּי גַּם הֵמָּה גֵּרִים בְּאַרְצָם, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִן הַפָּסוּק (בראשית מז כא) ״וְאֶת הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לָעָרִים״, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקְרְאוּ אֶת יִשְׂרָאֵל גּוֹלִים. וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר אַרְבָּעָה דְּבָרִים: גֵּרוּת, וַעֲבֹדוּת, וְעִנּוּי, וְרִחוּק הַשְּׁכִינָה בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ לְקַמָּן פָּרָשַׁת וָאֵרָא (שמות ו ו). וְטַעַם לְמִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה (בראשית כג טז).

פרק יז

ד **אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ.** לְשׁוֹן ״הִנֵּה״ מוֹרֶה עַל דָּבָר הַמָּצוּי כְּבָר, וְיֵשׁ לוֹמַר כְּבָר בְּרִיתִי מָצוּי בְּךָ, וְהָאֱמֶת כֵּן הוּא כִּי סְתָם מִילָה חִיצוֹנִית זוֹ, הִיא לְתַכְלִית נִכְבָּד וְהוּא שֶׁמְּמֻנֶּה יֵצֶק מוֹפֵת עַל מִילַת עָרְלַת הַלֵּב וְטָהֳרָתוֹ. וּבְלִי סָפֵק שֶׁקֹּדֶם סְתָם מִילָה כְּבָר הָיָה לְאַבְרָהָם לֵב טָהוֹר וְנִמּוֹל, עַל כֵּן אָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יוֹדֵעַ אֲנִי בְּךָ שֶׁכְּבָר הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ כִּי טָהוֹר לֵב אַתָּה. אָמְנָם לְפִי שֶׁעַכְשָׁו אֲנִי רוֹצֶה לַעֲשׂוֹתְךָ אַב הֲמוֹן לְכָל גּוֹיִם, צָרִיךְ אֲנִי לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְכָל בָּאֵי עוֹלָם לָמָּה אֲנִי מְמַנֶּה אוֹתְךָ אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, וְזֶהוּ לְפָרְסֵם מַעֲלָתְךָ וְטָהֳרַ לְבָבְךָ נֶגֶד עֵינֵי כָּל הָעַמִּים, עַל יְדֵי מִילָה חִיצוֹנִית זוֹ הַמְּעִידָה עַל טָהֳרַת הַלֵּב, לְמַעַן יֵדְעוּ

דּוֹרוֹתֵיכֶם כִּי בְּדִין עֲשִׂיתִיךָ אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ", רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתוֹ בְּרִית לְבַדִּי פְּנִימִי אֲשֶׁר הָיָה כְּבָר כָּמוּס בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְלֹא יָדְעוּ בוֹ כָּל בָּאֵי עוֹלָם, הִנֵּה עַכְשָׁו הֲקִימוֹתִי דָּגֶל נֵס הַבְּרִית הַהוּא לְמַעַן יֵדְעוּ בוֹ כָּל בָּאֵי עוֹלָם. וְזֶה שֶׁאָמַר "לִבְרִית עוֹלָם", רוֹצֶה לוֹמַר אוֹתוֹ בְּרִית שֶׁהָיָה בֵּינִי וּבֵינְךָ יִהְיֶה עַתָּה לִבְרִית כָּל הָעוֹלָם, כִּי כָּל בָּאֵי עוֹלָם יֵדְעוּהוּ וְיִסְתַּכְּלוּ בוֹ.

ט וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר. מַהוּ "וְאַתָּה", וּמַהוּ שֶׁחָזַר וְאָמַר "אַתָּה וְזַרְעֲךָ"? כְּךָ פֵּרוּשׁוֹ: שֶׁעִקַּר הַצִּוּוּי הָיָה בַּעֲבוּר זַרְעוֹ, כִּי הֵם צְרִיכִין לְמִילָה חִיצוֹנִית זוֹ כְּדֵי שֶׁעַל יָדָהּ יַגִּיעוּ אֶל הַמִּילָה הַפְּנִימִית וְטָהֳרַת הַלֵּב. אֲבָל אַתָּה, שֶׁיֵּשׁ לְךָ לֵב טָהוֹר כְּבָר, לֹא הָיָה צָרִיךְ לְמִילָתוֹ מִצַּד עַצְמוֹ, כִּי אִם מִצַּד כָּל הָעוֹלָם כָּאָמוּר. אֲבָל זַרְעוֹ שֶׁלְּאַחֲרָיו צְרִיכִין אֶל הַמִּילָה מִצַּד עַצְמָם. לָכֵן אָמַר "וְאַתָּה" בְּוָא"ו הָעִטּוּף, שֶׁגַּם אַתָּה תִּשְׁמֹר בְּרִית חִיצוֹנִי זֶה. וְנָתַן טַעַם שֵׁנִי לַדָּבָר: שֶׁאִם גַּם אַתָּה תִּשְׁמֹר בְּרִיתִי, אָז זַרְעֲךָ מִפְּךָ יִרְאוּ וְכֵן יַעֲשׂוּ, זֶהוּ שֶׁאָמַר "אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם". וְאָמַר "זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית יז:י), יֹאמַר: לְדוֹרוֹת, אֵין תַּכְלִית הַמִּילָה כִּי אִם לַהֲבִיאָם לִידֵי מִילַת עָרְלַת הַלֵּב, דָּבָר הַמָּסוּר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְבַד. "וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם" (בראשית יז:יא), שֶׁזּוֹ הַמִּילָה הַחִיצוֹנִית הִיא אוֹת נִגְלֶה עַל הַבְּרִית הַפְּנִימִי הַמָּסוּר לַלֵּב אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם. "וְהָיְתָה בְּרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לִבְרִית עוֹלָם" (בראשית יז:יג) – רוֹצֶה לוֹמַר: לִבְרִית שֶׁיַּכִּירוּ בוֹ כָּל בָּאֵי עוֹלָם. וְכָפַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עִנְיָן זֶה כַּמָּה פְּעָמִים, לְהוֹרוֹת שֶׁעִקַּר טַעַם מִילָה חִיצוֹנִית זוֹ הִיא לְהַגִּיעַ עַל יָדָהּ אֶל טָהֳרַ הַלֵּב הַפְּנִימִי.

טו לֹא תִקָּרֵא שְׁמָהּ שָׂרַי. לְפִי שֶׁכָּל יו"ד תֹּאַר לְזָכָר, וּמָצִינוּ לָשׁוֹן זֶה בִּזְכָר שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ה טו) וְשָׂרֵי בִּיְשָׂשכָר, לְפִי שֶׁהָיְתָה עֲקָרָה כִּזְכָרִים לֹא יוֹלֶדֶת, וְעַכְשָׁיו נִתַּן לָהּ הֵ"א בְּמָקוֹם יו"ד, כִּי כָּל הֵ"א תֹּאַר לִנְקֵבָה לְהוֹרוֹת שֶׁמַּעֲתָּה תִּהְיֶה נְקֵבָה יוֹלֶדֶת. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה לַיו"ד תַּרְעֹמֶת לוֹמַר שֶׁנֶּעֱקַר מִן הַתּוֹרָה חֲצִי מִסְפָּרָהּ, עַל כֵּן הוֹסִיף הֵ"א לְאַבְרָהָם לְהַשְׁלִיטוֹ עַל כָּל הֲמוֹן גּוֹיִם וְעַל חֲמִשָּׁה רָאשֵׁי אִבְרִים. וּלְדַעַת חַכְמֵי הַקַּבָּלָה יֵשׁ בַּהֵ"א כֹּחַ הַתּוֹלָדָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מז כג) "הֵא לָכֶם זֶרַע", וּכְמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ל ב) "הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי" וְגוֹ'. וְזֶהוּ טַעַם לִשְׁנֵי הַהֵ"א שֶׁל בִּלְהָה. עַל כֵּן נִתְּנוּ כָּאן שְׁנֵי הַהֵ"א, אַחַת לְאַבְרָהָם וְאַחַת לְשָׂרָה. וְנִלְקְחָה הַהֵ"א מִן שָׂרָה לְאַבְרָהָם, לְהוֹרוֹת שֶׁזְּכוּת שֶׁל שָׂרָה גָּרַם לָהֶם לְתוֹלָדָה זוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ל ג) "וְאִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה", בִּזְכוּת שֶׁהִכְנִיסָה צָרָתָהּ לְבֵיתָהּ. וְאִם כֵּן זְכוּתָהּ שֶׁל שָׂרָה גָּרַם לְאַבְרָהָם שֶׁיּוֹלִיד. דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ נִתַּן לָהֶם הַהֵ"א, כִּי בְּהֵ"א בָּרָא ה' אֶת הָעוֹלָם, וְלֹא לְתֹהוּ בְרָאָהּ כִּי אִם לָשֶׁבֶת יְצָרָהּ, עַל כֵּן תִּהְיֶה הַהֵ"א סִבָּה לְתוֹלְדוֹתָם לְצֹרֶךְ יִשּׁוּב הָעוֹלָם. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמַּה שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יב ב) "וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ", בְּתוֹסֶפֶת ה"א, רֶמֶז שֶׁיּוֹסִיף הֵ"א עַל שְׁמוֹ, וּבְסִבָּה זוֹ "אֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל".

יט אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יוֹלֶדֶת לְךָ בֵּן. יֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן, וַהֲלֹא כְּבָר אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "וְגַם נָתַתִּי לְךָ מִמֶּנָּה בֵּן" (בראשית יז טז), וּמִלַּת "נָתַתִּי" אַף עַל פִּי שֶׁהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ דּוֹמָה כְּאִלּוּ הִיא נְתוּנָה כְּבָר, מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה שֶׁהִזְכִּיר לָשׁוֹן עָבָר כִּי כְּבָר נָתַן לְשָׂרָה הַהֵ"א אֲשֶׁר הִיא סִבָּה לְתוֹלְדָה כָּאָמוּר. וְעוֹד מַה שֶּׁאָמַר "הַלְּבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד", וְכִי הָיָה אַבְרָהָם מְסֻפָּק בְּיכֹלֶת הָאֵל, חָלִילָה? כִּי פְּשׁוּטוֹ מַשְׁמָע שֶׁאֵין זֶה תְּמִיהָה קַיֶּמֶת, וְיַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ "וְאִם שָׂרָה הֲבַת תִּשְׁעִים שָׁנָה תֵּלֵד". וְהַקָּרוֹב אֵלַי בָּזֶה, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לָשׁוֹן "בֵּן" אַף בְּלֹא לֵידָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּמֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם (שמות ב י) "וַיְהִי לָהּ לְבֵן". כָּךְ חָשַׁב אַבְרָהָם, מֵאַחַר שֶׁנֶּאֱמַר "גַּם נָתַתִּי לְךָ מִמֶּנָּה בֵּן" וְלֹא הוּזְכְּרָה הַלֵּדָה, וַדַּאי כַּוָּנָתוֹ שֶׁתָּבִיא אֲסוּפֵי מִן הַשּׁוּק וּתְגַדְּלֵנוּ עַל בִּרְכָּהּ, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הָיָה בְּנוֹ וּבִתּוֹ מַמָּשׁ, כִּי לָמָּה יִשְׁנֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַטֶּבַע בְּמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ לְפָרֵשׁ דִּבְרֵי הַשֵּׁם מַסְכִּימִים עִם הַטֶּבַע. לָכֵן אָמַר בִּלְשׁוֹן תְּמִיָּה "הַלְּבֶן מֵאָה שָׁנָה יִוָּלֵד". עַל כֵּן הֵשִׁיב לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יוֹלֶדֶת בֵּן", לֵדָה מַמָּשׁ.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וְהָיְתָה לְגוֹיִם" לְשׁוֹן רַבִּים, יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ שֶׁרָמַז לוֹ שֶׁבִּזְכוּתָהּ נִפָּקְדוּ כָּל הָעֲקָרוֹת שֶׁבְּכָל הָעוֹלָם, וְעַל יְדֵי זֶה דּוֹמֶה כְּאִלּוּ יָצְאוּ גּוֹיִם רַבִּים מִמֶּנָּה, שֶׁהֲרֵי מִשָּׂרָה לֹא יָצְאוּ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ, שֶׁהֲרֵי עֵשָׂו אֵינוֹ בִּכְלָל, כִּי כְּבָר נֶאֱמַר "כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כא:יב).

כב וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י: לְמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁהָאָבוֹת הֵן הֵן מֶרְכַּבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם. הוֹרָה בָּזֶה שֶׁאֵין שׁוּם אֶמְצָעִי בֵּין הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא וּבֵין הָאָבוֹת, וְיִהְיֶה מְחֻצָּתָם לִפְנִים מִמְּחִצַּת מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ"י עַל פָּסוּק "כָּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב" וְגוֹ' (במדבר כג, כג), וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג, כז) "מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם". כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְעוֹנוֹ לְמַעְלָה, וּמִתַּחְתָּיו הָאָבוֹת שֶׁהֵם זְרוֹעוֹת עוֹלָם, כִּי הֵמָּה מַחֲזִיקִים הַכִּסֵּא כְּבָיְכוֹל, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג, כו) "רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ", רוֹצֶה לוֹמַר: אַתָּה עוֹזֵר לִי כְּבָיְכוֹל, כְּדֶרֶךְ שֶׁאָמְרוּ (ילקוט שמעוני תהלים רמז תתע"ט) שֶׁהַצַּדִּיקִים מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁלְּמַעְלָה כוּ'. וְטַעַם לְמָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּעַל אֱלֹהִים", הַיְינוּ שֶׁיִּתְעַסֵּק אַבְרָהָם בַּמִּילָה וְלֹא יִתְעַכֵּב כָּל זְמַן שֶׁהַשְּׁכִינָה אֶצְלוֹ.

כו בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וְגוֹ'. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר "וַיָּמָל בְּשַׂר עָרְלָתָם" (בראשית יז:כג) וּכְתִיב "בְּהִמּוֹלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ" (בראשית יז:כה), מִכָּל מָקוֹם חָזַר וּפֵרֵשׁ לוֹמַר שֶׁעָשָׂה גַּם מִילָתוֹ בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה לְעֵין כֹּל וְלֹא הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ מִפְּנֵי הָרוֹאִים. כִּי עַל פֵּרוּשׁ רַשׁ"י קָשֶׁה, לָמָּה יִמְחוּ בּוֹ לְיִצְנֵי הַדּוֹר, וּלְמִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (פרקי דרבי אליעזר כט) נִמּוֹל בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִגְּזֵרָה שָׁוָה "בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה".

פרק יח

א **וַיֵּרָא אֵלָיו ה׳ בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא.** לֹא נֶאֱמַר ״וַיֵּרָא ה׳ אֶל אַבְרָהָם״, לְפִי שֶׁשָּׁמוֹ וְעַצְמוּתוֹ הָיוּ שְׁנֵי הֲפָכִים, כִּי שְׁמוֹ ״אַבְרָהָם״ עַל שֵׁם ״אַב הֲמוֹן גּוֹיִם״ מוֹרֶה עַל הַשְׁרָרָה וְהַהִתְנַשְּׂאוּת, וְעַצְמוּתוֹ הָיָה עָנָיו מִכֹּל, כִּי כֵן מוֹרֶה מַה שֶּׁאָמַר ״וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר״ (בראשית יח:כז). וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִגְלָה בְּיוֹתֵר עַל הַגְּדוֹלִים מִצַּד גְּדֻלָּתָם, עַל כֵּן לֹא אָמַר ״וַיֵּרָא ה׳ אֶל אַבְרָהָם״ לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא מִצַּד הֱיוֹתוֹ אַב הֲמוֹן גּוֹיִם נִרְאָה אֵלָיו ה׳, כִּי אִם מִצַּד מַהוּת עַצְמוּתוֹ, כִּי הָיָה עָנָו וּשְׁפַל בֶּרֶךְ. וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת צב.) ״אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁרֶה שְׁכִינָתוֹ כִּי אִם עַל חָכָם, גִּבּוֹר, עָשִׁיר וְעָנָו״. לְכָךְ נֶאֱמַר ״וַיֵּרָא אֵלָיו״ בִּשְׁבִיל עַצְמוּתוֹ הַמּוֹרָה עַל הֶעָנָוָה, וְלֹא בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַמּוֹרֶה עַל הַהֶפֶךְ.

דָּבָר אַחֵר, בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי מִתְּחִלָּה נִגְלָה ה׳ אֵלָיו מִצַּד הֱיוֹתוֹ אַבְרָם אָב לַאֲרָם, מִצַּד שֶׁהִכְנִיסָם תַּחַת כַּנְפֵי הַשְׁכִינָה, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ יְלָדָם. וּמִצַּד שֶׁהָיָה אָב לְכוּלָּם נִגְלָה אֵלָיו ה׳, אֲבָל מִצַּד עַצְמוּתוֹ לֹא הָיָה רָאוּי עֲדַיִן לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְׁכִינָה, לְפִי שֶׁהָיָה עָרֵל וּבַעַל מוּם. וְעַכְשָׁיו שֶׁנִּמּוֹל, נִרְאָה אֵלָיו ה׳ אֲפִלּוּ מִצַּד עַצְמוּתוֹ. וּלְהוֹרוֹת עַל זֶה שֶׁמַּרְאָה זוֹ הָיְתָה בַּעֲבוּר הַמִּילָה, נִרְאָה אֵלָיו בְּאֵלוֹנֵי מַמְרֵא, כִּי לְרַעַת רַשִׁ״י הוּא שֶׁנָּתַן לוֹ עֵצָה עַל הַמִּילָה. וְנִרְאֶה שֶׁלָּמַד זֶה מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר ״בְּאֵלוֹנֵי״ לְשׁוֹן רַבִּים, וְכִי הָיָה בַּפַּעַם הַהוּא בְּהַרְבֵּה אֵלוֹנִים? הָיָה לוֹ לוֹמַר ״בְּאֵלוֹן מַמְרֵא״, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאֵלוֹנִים הַרְבֵּה הָיוּ לְמַמְרֵא וְהָיוּ אָהֳלֵי אַבְרָהָם מִתְפַּשְּׁטִים בְּכוּלָּם, מִכָּל מָקוֹם הָיָה דַּי כְּשֶׁיִּתְפַּשֵּׁט זֹהַר זִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרַךְ בְּאוֹתוֹ אֵלוֹן שֶׁהָיָה אַבְרָהָם בְּעַצְמוֹ שׁוֹכֵן בּוֹ. אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁהָיָה לְמַמְרֵא אֵיזוֹ זְכוּת וְחֵלֶק בְּמִצְוַת הַמִּילָה, עַל כֵּן נִרְאָה ה׳ בְּכָל אֵלוֹנָיו. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר גַּם כֵּן ״וַיֵּרָא אֵלָיו״, כְּדֵי שֶׁלֹּא תֹּאמַר שֶׁמָּא כָּל יְלִידֵי בֵּיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הָיוּ בְּאוֹתָן אֵלוֹנִים וְכוּלָּם נִמּוֹלוּ, עַל כֵּן יִזְרַח אוֹר ה׳ עַל כּוּלָּם וְלֹא בַּעֲבוּר מַמְרֵא, תַּלְמוּד לוֹמַר ״וַיֵּרָא אֵלָיו״ ה׳, לְמַעֵט כָּל יְלִידֵי בֵּיתוֹ וּמִקְנַת כַּסְפּוֹ. וְאִם כֵּן וַדַּאי זְכוּתוֹ שֶׁל מַמְרֵא גְּרָמָה, כָּאָמוּר.

וְיִתָּכֵן לוֹמַר בְּאֵלוֹנֵי אֵינוֹ לְשׁוֹן מִישׁוֹר, אֶלָּא מָקוֹם שֶׁהָיָה בּוֹ אִילָנוֹת שֶׁל מַמְרֵא, וְיוֹכִיחַ עַל זֶה מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ״ (בראשית יח:ד), כִּי הָיוּ שָׁם אִילָנוֹת הַרְבֵּה. וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קח) מִנַּיִן לַמִּילָה שֶׁהִיא בְּאוֹתוֹ מָקוֹם, נֶאֱמַר עָרְלָה בְּאִילָנוֹת וְנֶאֱמַר עָרְלָה כָּאן, מַה לְּהַלָּן מָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת אַף הַמִּילָה בְּמָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת. וְכֵן מָצִינוּ בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה מו ה) שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מְסֻפָּק מֵהֵיכָן יָמוּל, אִם מִן הַפֶּה אוֹ מִן הָאָזֶן אוֹ מִן הַלֵּב כוּ׳, עַל כֵּן נִגְלָה אוֹר ה׳ אֶל כָּל הָאִילָנוֹת כְּמַרְאֵה מָקוֹם לוֹמַר הִסְתַּכֵּל בְּאִילָנוֹת אֵלּוּ וְתִלְמַד מֵהֶם, כִּי עִקַּר זְרִיחַת כְּבוֹד ה׳ עַל מָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת, וּמִזֶּה לְמוֹד הֶקֵּשׁ שֶׁתֶּחֱזֶה אֱלוֹהַּ מִבְּשָׂרְךָ (איוב יט:כו) מִצַּד מָקוֹם הַדּוֹמֶה לְאִילָנוֹת. וּמִכָּל מָקוֹם קָשֶׁה לָמָּה הִזְכִּיר הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ אִילָנוֹת שֶׁל מַמְרֵא, וְעוֹד אֵיךְ עָשָׂה אַבְרָהָם קֹדֶם שֶׁזָּרְחָה עָלָיו כְּבוֹד ה׳? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁמַּמְרֵא נָתַן לוֹ עֵצָה מִסְּבָרָא שֶׁהַמִּילָה בְּמָקוֹם שֶׁעוֹשֶׂה פֵּרוֹת, וְהִסְכִּים ה׳ עַל יָדוֹ שֶׁנִּרְאָה אֵלָיו כְּבוֹד ה׳ בְּאֵלוֹנֵי מַמְרֵא, וּבְזֶה מְיֻשָּׁב הַכֹּל, כִּי פֵּרוּשׁ יָקָר הוּא.

וְהוּא יוֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם. הוֹרָה שֶׁמִּשְּׁנֵי צְדָדִים הָיָה רָאוּי לִרְאוֹת פְּנֵי הַשְׁכִינָה. הָאֶחָד הוּא, שֶׁיָּשַׁב פֶּתַח הָאֹהֶל לִרְאוֹת אִם יָבוֹאוּ אוֹרְחִים, וּבִזְכוּת הַצְּדָקָה הָאָדָם זוֹכֶה וְרוֹאֶה פְּנֵי הַשְׁכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יז טו) ״אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחֱזֶה פָּנֶיךָ״. וּבְזֶה מְיֻשָּׁב כַּ״ף שֶׁל כְּחֹם הַיּוֹם, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר בְּחֹם הַיּוֹם, אֶלָּא שֶׁעָשָׂה כְּמַעֲשֵׂה חֹם הַשֶּׁמֶשׁ הַמַּצֶּפֶת לַעֲשׂוֹת צְדָקָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג כ) ״שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ״, כִּי בְּחַסְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קלו ז) ״לְעֹשֵׂה אוֹרִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ״. ב׳ מִצַּד שֶׁיָּשַׁב בְּחֹם הַיּוֹם לְבַקֵּשׁ שֶׁמֶשׁ מַרְפֵּא בִּכְנָפֶיהָ, עַל כֵּן הָיָה מִן הָרָאוּי לְהִגָּלוֹת אֵלָיו כְּבוֹד ה׳ לְבַקֵּר אֶת הַחוֹלֶה.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ (ב״מ פו:) יוֹם שְׁלִישִׁי לְמִילָתוֹ הָיָה כוּ׳, נִרְאֶה שֶׁבַּעַל מִדְרָשׁ זֶה סוֹבֵר שֶׁאַבְרָהָם נִמּוֹל בְּיוֹם כִּפּוּר, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ (בפרקי דרבי אליעזר כט) מִן פָּסוּק ״בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה״ (בראשית יז:כו). וְאִם כֵּן, עַל כָּרְחֵךְ לֹא נִרְאָה אֵלָיו ה׳ בְּיוֹם רִאשׁוֹן לְמִילָה, כִּי אַבְרָהָם עָשָׂה סְעוּדָה לַמַּלְאָכִים וְהֶאֱכִילָם וְגַם בְּנֵי בֵיתוֹ בִּשְּׁלוּ וְעָשׂוּ מְלָאכָה בַּיּוֹם הַהוּא, שֶׁהֲרֵי לְמַאן דְּאָמַר פְּרוֹס הַפֶּסַח הָיָה וְהֶאֱכִילָם מַצּוֹת, אִם כֵּן וַדַּאי לֹא רָצָה לְהַעֲבִירָם מֵעַל מִצְוַת ה׳, וְאִם תֹּאמַר שֶׁיּוֹם זֶה הָיָה יוֹם רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, מִכָּל מָקוֹם חֲרֵי אֵין מְבַשְּׁלִים בְּיוֹם טוֹב לְצֹרֶךְ גּוֹי. וְהוּא הָיָה מְסֻפָּק שֶׁמָּא הֵם עֲרֵבִיִּים, וְאֵיךְ בִּשְּׁלוּ לָהֶם וְאֵיךְ הֶאֱכִילָם, כִּי שֶׁמָּא הֵם צַדִּיקִים? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבְּיוֹם רִאשׁוֹן לַמִּילָה לֹא נִגְלָה אֵלָיו ה׳. וְאִם כֵּן קָשֶׁה, לָמָּה לֹא נִגְלָה אֵלָיו בְּיוֹם רִאשׁוֹן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלִּפְנֵי שֶׁעֲדַיִן אֵין הַכְּאֵב גָּדוֹל כָּל כָּךְ, וְאִם כֵּן גַּם בַּשֵּׁנִי לֹא נִגְלָה אֵלָיו, כִּי אִם בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כִּי אָז הַכְּאֵב גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (בראשית לד:כה) ״וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים״. אֲבָל מִסְּבָרָא הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁגַּם בְּיוֹם רִאשׁוֹן בִּקְּרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַכְּאֵב גָּדוֹל כָּל כָּךְ, אֶלָּא מִמַּה שֶּׁיּוֹם רִאשׁוֹן הָיָה יוֹם כִּפּוּר אוֹ פֶּסַח, אָנוּ לְמֵדִין שֶׁהִקְפִּיד דַּוְקָא עַל יוֹם שֶׁהַכְּאֵב גָּדוֹל בּוֹ בְּיוֹתֵר.

וְהוּא יֹשֵׁב. פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י: חָסֵר כְּתִיב, בְּקֵשׁ לַעֲמוֹד, אָמַר לֵיהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: שֵׁב, וְאַתָּה סִימָן לְבָנֶיךָ כוּ׳. וְכָל מַשְׂכִּיל יִשְׁתּוֹמֵם עַל הַמַּרְאֶה, מָה עִנְיַן יְשִׁיבָה זוֹ לִישִׁיבַת הַדַּיָּנִים, וְלָמָּה הֻרְאָה לוֹ ה׳ כָּזֹאת בִּישִׁיבָה זוֹ דַּוְקָא? עַל כֵּן אוֹמֵר אֲנִי, מִדְּלֹא הִזְכִּיר בְּמַרְאֶה זוֹ שׁוּם דִּבּוּר אוֹ צִוּוּי, וַדַּאי תַּכְלִית מַרְאָה זוֹ הָיְתָה לְאַבְרָהָם לְהוֹדִיעוֹ רִשְׁעַת אַנְשֵׁי סְדוֹם. וְהִפְסִיק בְּאָמְרוֹ ״וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו״, דְּהַיְנוּ הַכְנָסַת אוֹרְחִים, כִּי עַל יְדֵי זֶה יַסְכִּים אַבְרָהָם עִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַהֲפוֹךְ אֶת סְדוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (יחזקאל טז מט) ״הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדוֹם אֲחוֹתֵךְ״ וְגוֹ׳ ״יָד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הֶחֱזִיקָה״. וְיָדוּעַ שֶׁאוֹרְחַ

בְּרַגְלָיו לֹא יָבֹא, וּרְאָיָה מִן הַמַּלְאָכִים שֶׁלֹּא רָצוּ לִתֵּן לָהֶם אַכְסַנְיָא. וְרָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְגַלּוֹת לְאַבְרָהָם עַל יְדֵי הַמַּלְאָכִים שֶׁנִּזְדַּמְּנוּ לוֹ, כִּי הָיָה גָּלוּי לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ שֶׁלֹּא יִתְּנוּ לַמַּלְאָכִים אַכְסַנְיָא, וְעַל כֵּן יָדַע אַבְרָהָם בָּזֶה כִּי בַּדִּין הֵם חַיָּבִים כְּלָיָה. וְקָרוֹב לִשְׁמוֹעַ שֶׁהוֹשִׁיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה וּבֵית דִּין שֶׁלְּמַטָּה עַל אַנְשֵׁי סְדוֹם, לַעֲשׂוֹת בָּהֶם מִשְׁפָּט מֻסְכָּם מִשְׁתֵּי בָּתֵּי דִינִין אֵלּוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וַה׳ הִמְטִיר עַל סְדוֹם״ וְגוֹ׳ ״מֵאֵת ה׳״. וְכָל מָקוֹם שֶׁכָּתוּב ״וַה׳״, הוּא וּבֵית דִּינוֹ, וְעַל כֵּן נֶאֱמַר ״מֵאֵת ה׳״, שֶׁבֵּית דִּינוֹ לָקְחוּ הַמָּטָר הַהוּא מֵאֵת ה׳. וְאֶת אַבְרָהָם הוֹשִׁיב בְּבֵית דִּין שֶׁלְּמַטָּה, כִּי מָצִינוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹשִׁיב אֶת הָאָבוֹת בַּדִּין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מיכה ו ב) ״שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה׳ וְהָאֲתָנִים מוֹסְדֵי אֶרֶץ״. וּכְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת פט:): לֶעָתִיד יֹאמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם: בָּנֶיךָ חָטְאוּ כו׳. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב ״הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם״ וְגוֹ׳ ״כִּי יְדַעְתִּיו״ וְגוֹ׳ ״לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט״. כִּי בְּסִבָּה זוֹ יִסְכְּכִים עֲלֵיהֶם לְאַבְדָן, יַעַן כִּי לֹא עָשׂוּ צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, כַּאֲשֶׁר סִפֵּר מִדַּיְנֵי שֶׁקֶר שֶׁל סְדוֹם (סנהדרין קט:). אוֹ יֹאמַר, מֵאַחַר שֶׁאַבְרָהָם אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, אוּלַי יְהַפֵּךְ בִּזְכוּתָם לַעֲשׂוֹת פְּשָׁרָה, וְזֶהוּ צְדָקָה וּמִשְׁפָּט, כִּי אֵיזוֹ מִשְׁפָּט שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צְדָקָה, הֱוֵי אוֹמֵר: זֶה בִּצּוּעַ. וְאַחַר שֶׁהוֹשִׁיב אֶת אַבְרָהָם בַּדִּין עַל אַנְשֵׁי סְדוֹם, עַל כֵּן אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: שֵׁב, וְאַתָּה סִימָן לְבָנֶיךָ כו׳.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹמֵד וְהֵם יוֹשְׁבִים, נִרְאֶה שֶׁלָּמַד זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וְהוּא יוֹשֵׁב״, כִּי מִלַּת ״וְהוּא״ נִרְאֵית מְיֻתֶּרֶת, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם״ בְּתְחִלַּת הָעִנְיָן, וְאַחַר כָּךְ הָיָה לוֹ לוֹמַר ״וַיֵּרָא אֵלָיו ה׳״. אֶלָּא ״וְהוּא יוֹשֵׁב״ בָּא לְמַעֵט הַשְׁכִּינָה מִיְּשִׁיבָה, כִּי ״יֵשֵׁב״ חָסֵר יֵ״שׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ לְשׁוֹן עָבָר, כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁיָּשַׁב לְשֶׁעָבַר אֲבָל עַכְשָׁו לֹא יָשַׁב, וּקְרֵי בֵּיהּ גַּם ״יוֹשֵׁב״, וְאִם כֵּן הַכֹּל בְּמַשְׁמָע. וְטַעַם לַדָּבָר, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ד, כב) שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הוּא הָעֵד, הוּא הַדַּיָּן, הוּא הַבַּעַל דִּין, הוּא הַדָּיָן. עַל כֵּן עָמַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא תְּחִלָּה לְהוֹדִיעֵנוּ כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ הַבַּעַל דִּין וְהָעֵד, כִּי דַּרְכָּם בַּעֲמִידָה דַּוְקָא, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ו, ב) ״כִּי רִיב לַה׳ עִם עַמּוֹ וְעִם יִשְׂרָאֵל יִתְוַכָּח״, הֲרֵי שֶׁהוּא יִתְבָּרַךְ הַבַּעַל דִּין. וְעַל כֵּן עָמַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּדֵי שֶׁיִּלְמְדוּ מִמֶּנּוּ שֶׁכָּל בַּעַל דִּין וְעֵד דִּינָם בַּעֲמִידָה, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִן הַפָּסוּק (דברים יט, יז) ״וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר לָהֶם הָרִיב״. וְאַחַר כָּךְ נַעֲשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גַּם לְדַיָּן וְיָשַׁב לוֹ עִם הַדַּיָּנִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פב, א) ״אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל״, וְזֶהוּ בִּשְׁעַת הַוִּכּוּחַ וְהַטְּעָנוֹת וְהָעֲדוּת, וְאַחַר כָּךְ ״בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט״, יוֹשֵׁב בֵּינֵיהֶם וְשׁוֹפֵט. וְזֶהוּ פֵּרוּשׁ יָקָר וְנִכְבָּד.

כְּחֹם הַיּוֹם. כְּבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה כִּי בִּישִׁיבָה זוֹ הוֹשִׁיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּדִּין אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר ״שִׁמְעוּ הָרִים אֶת רִיב ה׳״ (מיכה ו, ב), כִּי אֵין הוֹרֵשׁ אֶת אֱלֹהִים בָּאָרֶץ. וּמָצִינוּ שֶׁרֹב מִשְׁפַּט הָרְשָׁעִים בַּבֹּקֶר, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קא, ח) ״לַבְּקָרִים אַצְמִית כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ״. וְכֵן נֶאֱמַר בְּאַנְשֵׁי סְדוֹם (בראשית יט, כג-כד) ״הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא צֹעַרָה, וַה׳ הִמְטִיר עַל סְדֹם״. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי מָצִינוּ שֶׁאַבְרָהָם בָּא לִכְלַל יְדִיעַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִתּוֹךְ מַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ וּתְנוּעָתוֹ.

וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעֲקֵידָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל פָּסוּק ״וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים״ (דברים ד לט), כְּשֶׁתֵּדַע מַהֲלַךְ הַגַּלְגַּל הַיּוֹמִי וּתְנוּעוֹתָיו, תַּכִּיר וְתֵדַע כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים. וּפֵרֵשׁ הָרַב שֶׁזֶּהוּ הַמַּרְגָּלִית הַטּוֹבָה שֶׁהָיְתָה תְּלוּיָה בְּצַוָּארוֹ שֶׁל אַבְרָהָם (בבא בתרא טז:), כִּי הוּא הָיָה קוֹרֵא בְּגָרוֹן מְצִיאוּת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וּבְמוֹתוֹ תָּלָה יְדִיעָה זוֹ בְּגַלְגַּל חַמָּה כָּאָמוּר. אִם כֵּן, בֹּקֶר וְיוֹדֵעַ מְצִיאוּתוֹ לְכָל בְּרִיָּה, וְהָרְשָׁעִים אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ אֶל פְּעֻלַּת ה׳ וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ, דִּינָם גָּרְמוּ לַבֹּקֶר, כִּי הַבֹּקֶר מְחַיְּבָם וּמְקַטֵּג רַגְלֵיהוֹן דְּרַשִׁיעֵי. עַל כֵּן אָמַר שֶׁאַבְרָהָם נִרְאָה אֵלָיו ה׳, שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיֵּרָא אֵלָיו ה׳״, וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם, כִּי הָיָה מְחַשֵּׁב בְּמַהֲלַךְ הַשֶּׁמֶשׁ הַמְחַמֵּם הַיּוֹם, וּמִתּוֹךְ חֲקִירָה נִרְאָה אֵלָיו ה׳. אֲבָל אַנְשֵׁי סְדוֹם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ אֶת ה׳ נִדּוֹנוּ כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ, לָכֵן נֶאֱמַר ״כְּחֹם הַיּוֹם״, כִּי זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר עָלָיו נֶחְתַּם גְּזַר דִּין שֶׁל סְדוֹם. דָּבָר אַחֵר: לְכָךְ הִזְכִּיר ״כְּחֹם הַיּוֹם״, כִּי כָל דַּיָּן צָרִיךְ שֶׁיִּרְאֶה כְּאִלּוּ הַגֵּיהִנֹּם פְּתוּחַ תַּחְתָּיו (זהר שמות קיז.), וּכְבָר יָדַעְתָּ שֶׁלְּשׁוֹן ״כְּחֹם הַיּוֹם״ נִדְרָשׁ עַל הַגֵּיהִנֹּם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג יט) ״וְלִהַט אוֹתָם הַיּוֹם הַבָּא״ וְגוֹ׳. וְלָמְדוּ מִכָּאן שֶׁאַבְרָהָם אֵינוֹ מַנִּיחַ לְגֵיהִנֹּם כָּל הַנְּמוֹלִים. כָּךְ לְפִי דַּרְכֵּנוּ יְפֹרַשׁ זֶה עַל זֶה הַדַּיָּנִים.

ד **יָקַח נָא מְעַט מַיִם.** פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י שֶׁלֹּא רָצָה לְהַכְנִיס עֲבוֹדָה זָרָה לְבֵיתוֹ. וְזֶה רָחוֹק מִן הַדַּעַת, וְכִי מִפְּנֵי שׁוֹטִים שֶׁקִּלְקְלוּ לֹא יַכְנִיס שׁוּם אָבָק לְבֵיתוֹ? וְלָמָּה יַכְנִיס אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לְבֵיתוֹ, וַהֲלֹא יֵשׁ הַרְבֵּה שֶׁעוֹבְדִין לַשֶּׁמֶשׁ? אֶלָּא שֶׁמִּכָּל מָקוֹם אֵינָהּ נֶאֱסֶרֶת, כָּךְ קַרְקַע עוֹלָם אֵינָהּ נֶאֱסֶרֶת. וְיוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמוֹעַ שֶׁלֹּא רָצָה לִיתֵּן מִפְּתוֹ לְבִלְתִּי הֲגוּנִים, כִּי שָׁמָּא עֲרָבִיִּים הֵמָּה, עַל כֵּן רָצָה לְהַחֲזִירָם בִּתְשׁוּבָה עַל יְדֵי שֶׁיָּסִירוּ אֱלֹהֵי הַנֵּכָר מִקִּרְבָּם, כִּי הָעֲבוֹדָה זָרָה בִּכְטוּל כָּל דְּהוּא סָגֵי, לְכָךְ נֶאֱמַר ״מְעַט מַיִם״, וְנֶאֱמַר ״יֻקַּח״ – עַל יְדֵי אַחֵר מַשְׁמָע, כִּי אַף אִם יָסִירוּ הָאָבָק, מַה בְּכָךְ אִם אֱמוּנָה נִפְסֶדֶת זוֹ נִשְׁאֲרָה קְבוּעָה בְּלִבָּם? וְטָהֳרַת הַלֵּב הוּא דָּבָר שֶׁאֵין בְּיָדוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, עַל כֵּן ״יֻקַּח מְעַט מַיִם״ טְהוֹרִים לְטַהֵר הַלְּבָבוֹת, כִּי דָּבָר זֶה מָסוּר לָהֶם וְלֹא לוֹ.

וְעַל צַד הָרֶמֶז נִרְאֶה לוֹמַר, כִּי עַל זֶה אָמַר ״וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ״, כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״וְהִשָּׁעֲנוּ בָּעֵץ״, אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר ״בֹּאוּ חֲסוּ בְּצֵל שַׁדַּי״, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י עַל פָּסוּק ״סָר צִלָּם״ (במדבר יד ט), הֵיינוּ צִלּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וְכֵן יֵשׁ מְפָרְשִׁים עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה שֶׁמַּאֲמָר ״חֲיֵשׁ בָּהּ עֵץ אִם אַיִן״ (במדבר יג כ) דּוֹמֶה לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (שמות יז ז) ״הֲיֵשׁ ה׳ בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן״. כָּךְ אָמַר לָהֶם הִשָּׁעֲנוּ לָכֶם תַּחַת הָעֵץ הָעוֹשֶׂה צֵל, וְרָמַז לַצֵּל הָאֲמִתִּי אֲשֶׁר בְּצִלּוֹ יִחְיוּ כָּל הַנִּמְצָאִים, וְהַמַּשְׂכִּיל יָבִין. וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְפִי שֶׁהָאָרֶץ מְהַוֶּה אֶת הַכֹּל, כִּי הַכֹּל בָּא מִן הֶעָפָר וְשָׁמָּה יָשׁוּב הַכֹּל, עַל כֵּן טָעוּ לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ בָּהּ צֵד אֱלֹהוּת.

ו מַהֲרִי שָׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת. בְּפֶרֶק הַפּוֹעֲלִים (בבא מציעא פז.) מַסִּיק: כְּתִיב ״קֶמַח״ וּכְתִיב ״סֹלֶת״. אָמַר רַבִּי יִצְחָק: מִכָּאן שֶׁהָאִשָּׁה עֵינֶיהָ צָרָה בָּאוֹרְחִים יוֹתֵר מִן הָאִישׁ. פֶּרֶשׁ רַשִׁ״י: הוּא אָמַר ״סֹלֶת״ וְהִיא אָמְרָה ״קֶמַח״. כִּי בְּהֶפֶךְ זֶה אֵין לְמוּד כְּלָל, כִּי אִם הוּא יֹאמַר ״קֶמַח״, אֵיךְ תִּהְיֶה הִיא רַשָּׁאָה וְשָׁלְטָא לִקַּח יוֹתֵר מִמָּה שֶׁצִּוָּה לָהּ בַּעְלָהּ, שֶׁהֲרֵי הַכֹּל שֶׁלּוֹ? אֲבָל לְמַעֵט בְּהוֹצָאַת דָּבָר אֶפְשָׁר, שֶׁהִיא כְּמִתְנַפֶּלֶת לְבַעְלָהּ בָּזֶה. אַף עַל פִּי שֶׁלְּשׁוֹן הַכָּתוּב מַשְׁמַע שֶׁאַבְרָהָם אָמַר ״קֶמַח סֹלֶת״, מִכָּל מָקוֹם הוּא אָמַר ״קֶמַח״ לַעֲמִילָן שֶׁל טַבָּחִים, וְ״סֹלֶת״ לְעוּגוֹת. וְשָׁמַעְתִּי אוֹמְרִים, כִּי ״קֶמַח״ שֵׁם כּוֹלֵל לְיָפוֹת וּלְבִלְתִּי יָפוֹת, וְאַבְרָהָם הוֹצִיא בְּאַקְרַאי מִפִּיו לְשׁוֹן ״קֶמַח״, וְהָיָה דַּעְתּוֹ לֵאמוֹר: ״קְחִי אֶצְלֵךְ יָפוֹת״. וְאַחַר כָּךְ חָשַׁב בְּלִבּוֹ: שֶׁמָּא תִּקַּח הִיא מִן הַבִּלְתִּי נָאוֹת, כִּי יָדַע בָּהּ אַבְרָהָם כִּי עֵינֶיהָ צָרוֹת בָּאוֹרְחִים. עַל כֵּן מִהֵר וּפֵרֵשׁ דְּבָרָיו וְאָמַר: ״סֹלֶת״ אֲנִי חָפֵץ. אוֹ מִתְּחִלָּה אָמַר ״קֶמַח״ לַעֲמִילָן, וְהָיָה יָרֵא פֶּן תִּקַּח קֶמַח גַּם לָעוּגוֹת, עַל כֵּן פֵּרֵשׁ ״סֹלֶת״. וּלְפִי שֶׁהָיְתָה עֵינֶיהָ צָרָה, עַל כֵּן לֹא נִזְכָּר בְּכָל עֲשִׂיָּה זוֹ שָׂרָה, כִּי לֹא עָשְׂתָה כְּלוּם. עַל כֵּן נֶאֱמַר ״שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ״ וְלֹא אֵלֶיהָ, כִּי הִיא עֵינֶיהָ צָרָה בָּאוֹרְחִים. גַּם לְעִנְיַן הַבֵּן אָמַר ״שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ״, כִּי זְכוּתוֹ לְבַד גָּרַם לָהּ לִילֵד בֵּן בִּזְכוּת הַכְנָסַת אוֹרְחִים, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בַּשּׁוּנַמִּית, בִּזְכוּת ״נַעֲשֶׂה נָּא עֲלִיַּת קִיר קְטַנָּה״ וְגוֹ׳, וְהָיְתָה מַכְנֶסֶת אוֹרְחִים, עַל כֵּן נֶאֱמַר לָהּ ״כָּעֵת חַיָּה אַתְּ חֹבֶקֶת בֵּן״ (מלכים ב ד, י-טז). תָּלָה הַדָּבָר בָּהּ וְלֹא בְּבַעְלָהּ, כִּי הִיא הָיְתָה שְׁלֵמָה בְּהַכְנָסַת אוֹרְחִים וְלֹא הוּא, הֶפֶךְ מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן ״שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ״. וְכֵן בְּלוֹט נֶאֱמַר ״וּמַצּוֹת אָפָה״, מַשְׁמַע הוּא וְלֹא אִשְׁתּוֹ, עַל כֵּן נַעֲשֵׂית נְצִיב מֶלַח, כִּי לֹא הָיְתָה שְׁלֵמָה בְּמִדַּת הַצְּדָקָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמֶּלַח, עַל דֶּרֶךְ (כתובות סו:) ״מֶלַח מָמוֹן חָסֵר״.

ט אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י לְהוֹדִיעַ שֶׁצְּנוּעָה הָיְתָה, כְּדֵי לְחַבְּבָהּ עַל בַּעְלָהּ. וְקָשֶׁה, וְכִי עַד עַכְשָׁו לֹא יָדַע אַבְרָהָם שֶׁצְּנוּעָה הִיא. וְנִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁרָצָה לוֹמַר ״שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ״ (בראשית יח:י), מַשְׁמַע אֲבָל לֹא אֵלֶיהָ, וְיֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא בַּעֲבוּר זֶה יַטִּיל שִׂנְאָה עָלֶיהָ לוֹמַר שֶׁהִיא הָיְתָה הַסִּבָּה אֲשֶׁר מָנַע ה׳ מֵהֶם פְּרִי בָּטֶן. עַל כֵּן רָאָה הַמַּלְאָךְ לְתַקֵּן זֶה וְאָמַר ״אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ״, אַף עַל פִּי שֶׁיָּדַע הַמַּלְאָךְ הֵיכָן הִיא, מִכָּל מָקוֹם אָמַר: אִי אַתָּה מוֹדֶה שֶׁהִיא בְּאֹהֶל תָּמִיד מֵחֲמַת שֶׁהִיא צְנוּעָה? וְאִם כֵּן, וַדַּאי לֹא יְקַפַּח לָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׂכַר צְנִיעוּתָהּ, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה י:) ״כָּל כַּלָּה שֶׁהִיא צְנוּעָה זוֹכָה וְיוֹצְאִין מִמֶּנָּה מְלָכִים, וּרְאָיָה מִן תָּמָר״ כוּ׳. וְהִיא גַּם הִיא צְנוּעָה, עַל כֵּן זְכוּתָהּ גָּרַם לְיִעוּד ״וּמְלָכִים מִמֵּךְ יֵצְאוּ״ (בראשית יז:ו) ״וּמַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ״ (בראשית יז:טז). וְעַל יְדֵי זֶה יְחַבְּבָהּ בַּעְלָהּ, כִּי זְכוּת צְנִיעוּתָהּ גָּרַם לָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה מח:טו) שֶׁנִּקּוּד עַל אי״ו, לְפִי שֶׁשָּׁאֲלוּ גַּם לְשָׂרָה ״אַיּוֹ״. וְדוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ (בעל הטורים) כִּי ״אֵלָיו אַיֵּה״ הֵם אוֹתִיּוֹת ״אֵלֶיהָ אַיּוֹ״. וְעַל זֶה קָשֶׁה וַדַּאי, אֵיךְ שָׁאֲלוּ לְשָׂרָה ״אַיּוֹ״, וַהֲלֹא אַבְרָהָם הָיָה עוֹמֵד עֲלֵיהֶם.

עַל כֵּן לִבֵּי אוֹמֵר, שֶׁשְּׁאֵלַת ״אַיֵּה״ וְ״אַיּוֹ״ אֵינָהּ שְׁאֵלָה מְקוֹמִית לוֹמַר אֵיפֹה הוּא אוֹ הִיא, אֶלָּא שְׁאֵלַת הַמַּדְרֵגוֹת, כִּי לְשׁוֹן ״מָקוֹם״ מוֹרֶה עַל הַמַּדְרֵגָה. וְלֹא שָׁאֲלוּ כְּלָל בְּאֵיזֶה מָקוֹם הוּא אוֹ הִיא, אֶלָּא שָׁאֲלוּ עַל מְקוֹם מַדְרֵגָתָם וּמַעֲלָתָם בְּעִנְיַן מַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָם יִזְכּוּ שְׁנֵיהֶם לְבֵן, כִּי הִיא זָכְתָה לְבֵן בַּעֲבוּר שֶׁהִיא צְנוּעָה, וְהוּא זָכָה לְבֵן בִּזְכוּת הַצְּדָקָה וְהַכְנָסַת אוֹרְחִים. וּכְשֶׁם שֶׁרָמְזוּ בִּשְׁתֵּי תֵּיבוֹת אֵלּוּ ״אֵלָיו אַיֵּה״ – כְּאֵלּוּ אָמַר ״אֵלֶיהָ אַיּוֹ״ – כָּךְ רָמַז בִּשְׁתֵּי תֵּיבוֹת אֵלּוּ ״אִשְׁתְּךָ וַיֹּאמֶר״, ״אִישֵׁךְ וַתֹּאמֶר״. וַהֲרֵי כְּאֵלּוּ נִכְתָּב ״וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ אַיּוֹ אִישֵׁךְ, וַתֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל״, כִּי גַּם הִיא הֵשִׁיבָה עַל שְׁאֵלַת מַעֲלַת מַדְרֵגָתוֹ ״הִנֵּה בָאֹהֶל״, כִּי זוֹ הִיא מַדְרֵגָתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם – לֵישֵׁב פֶּתַח הָאֹהֶל וּלְצַפּוֹת עַל אוֹרְחִים, וְתָמִיד הוּא מִתְעַסֵּק לְהִיוֹת נוֹטֵעַ אֲהָלֵי אַפַּדְנוֹ לָאוֹרְחִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית כא:לג) ״וַיִּטַּע אֶשֶׁל״ – הֵיינוּ פַּנְדָּק (סוטה י.), כִּדְאִיתָא (דניאל יא מה) ״וְיִטַּע אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ״. וְאִם כֵּן פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא כּוֹלֵל שְׁנֵי עִנְיָנִים: כִּי פְּשׁוּטוֹ ״וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ״ – אֵיזוֹ מְקוֹם מַדְרֵגַת מַעֲלָתָהּ אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָהּ תִּזְכֶּה לְבֵן, וְהֵשִׁיב ״הִנֵּה בָאֹהֶל״ – שֶׁבִּזְכוּת שֶׁצְּנוּעָה הִיא תִּזְכֶּה שֶׁיֵּצְאוּ מִמֶּנָּה מְלָכִים. וּמִדְרָשׁוֹ ״וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ אַיּוֹ אִישֵׁךְ, וַתֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל״, כִּי שְׁאֵלַת ״אַיּוֹ״ – בְּאֵיזוֹ מַדְרֵגָה הוּא שֶׁיִּזְכֶּה לְבֵן, וַתֹּאמֶר ״הִנֵּה בָאֹהֶל״ – שֶׁהוּא נוֹטֵעַ תָּמִיד אָהֳלֵי אַפַּדְנוֹ לָאוֹרְחִים, אֲשֶׁר מִן הָרָאוּי שֶׁזְּכוּת הַצְּדָקָה יַעֲמֹד לוֹ לְהוֹלִיד בֵּן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים יז יד-טו) ״יִשְׂבְּעוּ בָנִים וְהִנִּיחוּ יִתְרָם לְעוֹלְלֵיהֶם, אֲנִי בְּצֶדֶק אֶחֱזֶה פָנֶיךָ״.

יב אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה לִּי עֶדְנָה וְגוֹ׳. יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה צָחֲקָה שָׂרָה, שֶׁהֲרֵי רָאֲתָה שֶׁנַּעֲשָׂה לָהּ נֵס כְּנֶגֶד הַטֶּבַע וְחָזְרָה לִימֵי עֲלוּמֶיהָ, וְהָיָה לָהּ לְהָבִין כִּי לֹא לְחִנָּם נַעֲשָׂה לָהּ נֵס זֶה. וְכָל שֶׁכֵּן אַבְרָהָם, כִּי אֵין הַדָּבָר נִמְנָע, כִּי זָקֵן הַרְבֵּה יָכוֹל לְהוֹלִיד. וְאִם רָאֲתָה בּוֹ חֻלְשָׁה גְּדוֹלָה עַד שֶׁחָשְׁבָה שֶׁהַתּוֹלָדָה נִמְנַעַת מִצִּדּוֹ, אִם כֵּן לָמָּה שִׁנָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם? כִּי לָמָּה יֵרַע בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל שֶׁאָמְרָה הָאֱמֶת? וּלְשׁוֹן ״הַאַף אֲמְנָם אֵלֵד״ אֵינוֹ מְחֻוַּר לְפֵרוּשׁ רַשִׁ״י.

וְהִנֵּה קָרוֹב לִשְׁמוֹעַ בְּעִנְיָן זֶה, שֶׁשָּׂרָה לֹא נִסְתַּפְּקָה בְּיִכֹּלֶת הָאֵל יִתְבָּרַךְ וְצָחֲקָה עַל הַיִּעוּד, ״שָׂכָךְ הַרְבֵּה מְאֹד״ (בראשית טו:א), וְחָשְׁבָה מֵאַחַר שֶׁהֵם קְרוֹבִים לִשְׁעָרֵי מָוֶת וְלֹא הַרְבֵּה יִזְכְּרוּ יְמֵי חַיֵּיהֶם, וַדַּאי בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע לֹא יִזְכּוּ לְגַדֵּל הַבֵּן וּלְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה, וְאֵין זֶה יִעוּד שָׁלֵם כִּי לֹא הַרְבֵּה יִשְׁמְחוּ בּוֹ. עַל כֵּן צָחֲקָה וְאָמְרָה, בְּשֶׁלְּמָא אֲנִי, אַחַר שֶׁנַּעֲשָׂה לִי נֵס שֶׁ״אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה לִּי עֶדְנָה״ (בראשית יח:יב), וַדַּאי זְכוּתִי גָּרַם לִי, וְזֶה הַזְּכוּת יַעֲמֹד לִי גַּם לִחְיוֹת יָמִים רַבִּים. אֲבָל ״אֲדֹנִי זָקֵן״ (בראשית יח:יב) וְלֹא חָזַר לִימֵי עֲלוּמָיו, כִּי אֵין אֲנִי מַרְגֶּשֶׁת בּוֹ תּוֹסֶפֶת כֹּחַ, וְאִם כֵּן וַדַּאי אֵין לוֹ זְכוּת גָּדוֹל, כִּי כְּבָר אָכְלוּ בְּנִצְחוֹן הַמְּלָכִים, וְלֹא יַרְבֶּה יָמִים כְּנֶגֶד הַטֶּבַע, וְאִם כֵּן לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֲמְנָם אֵלֵד״ (בראשית יח:יג) – אִם אֱמֶת הוּא שֶׁוַּדַּאי אֵלֵד, מִכָּל מָקוֹם מַה בְּכָךְ, חֲרֵי ״אֲנִי זָקַנְתִּי״ (בראשית יח:יג), כִּי אֵין לִי זְכוּת אֲשֶׁר יוֹסִיף עַל יָמַי. וּבָזֶה שִׁנָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם, שֶׁהֲרֵי

הִיא הָיְתָה תּוֹלָה מְעוּט הַזְּכוּת בּוֹ וְלֹא בָּהּ. ״הֲיִפָּלֵא מֵה׳ דָּבָר״ (בראשית יח:יד) – כִּי יוֹדֵעַ אֲנִי מִסְפַּר חַיֵּיהֶם, כִּי יִזְכּוּ לְגַדְלוֹ. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר ״וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ״ (בראשית יח:יב), מַשְׁמָע בְּמַחֲשָׁבָה צָחֲקָה, כִּי מִיְּרֵאָה לֹא הוֹצִיאָה מִן הַשָּׂפָה לַחוּץ כָּל הַצְּחוֹק שֶׁבְּלִבָּהּ. עַל כֵּן אָמַר ״הֲיִפָּלֵא מֵה׳ דָּבָר״, וְכִי אֵין אֲנִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבְּסִתֵּר לִבָּהּ.

כ זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי רָבָּה. לְפִי שֶׁחָטְאוּ בִּזְנוּת, שֶׁתַּאֲוַת הָאָדָם רַבָּה וְהוֹלֶכֶת, כִּי אֵבֶר קָטָן בָּאָדָם מַשְׁבִּיעוֹ רָעֵב. וְכֵן חָטְאוּ בְּגָזֵל וְחָמָס, כִּי עַל כֵּן שָׂמוּ בֵּינֵיהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים, מִשְׁפָּטִים בַּל יִחְיוּ בָּהֶם, כַּנּוֹדָע מִדַּיְנֵי שֶׁקֶר דִּסְדּוֹם. וְחֶמְדַּת הַמָּמוֹן גַּם כֵּן רַבָּה וְהוֹלֶכֶת, כִּי ״אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף״ (קהלת ה:ט). עַל כֵּן הַזְכִּיר לְשׁוֹן ״כִּי רָבָּה״, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּדוֹר הַמַּבּוּל ״וַיַּרְא ה׳ כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם״ (בראשית ו:ה), כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּמְקוֹמוֹ (בראשית ו:ה). וְכֵן כָּאן פֵּרוּשׁוֹ גְּדֹלָה וְהוֹלֶכֶת, וְלֹא כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ״י. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה מט:ו) עַל עִסְקֵי רִיבָה אַחַת כּוּ׳. גַּם לְמִדְרָשׁ זֶה שְׁנֵיהֶם בְּמַשְׁמָע, כִּי רִיבָה זוֹ צָעֲקָה עַל מָה שֶׁעָשׂוּ בָּהּ עַל שֶׁנִּתְּנָה קֶמַח לָעָנִי, וְהֵיינוּ רִבּוּי חֶמְדַּת הַמָּמוֹן אֲשֶׁר הֶבִיאָם לִידֵי מִדָּה זוֹ. הֵן צַעֲקַת רִיבָה נַעֲרָה מְאֹרָשָׂה אֲשֶׁר צָעֲקָה בָּעִיר וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״זַעֲקַת סְדֹם״: הֵן זַעֲקַת הַנְּעָרוֹת הָאֲנוּסוֹת, הֵן זַעֲקַת רַבִּים לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח (ישעיהו ה:ז).

וּרְאֵיָה לְדִבְרֵינוּ מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר, ״הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם רָשָׁע?״ מֵהֵיכָן לָמַד אַבְרָהָם זֶה? אֶלָּא לְפִי שֶׁהֵבִין מִמַּאֲמַר ״זַעֲקַת סְדֹם כִּי רָבָּה״ עֶסֶק הַזְּנוּת, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא זְנוּת אַנְדַּרְלְמוּסְיָא בָּא לָעוֹלָם וְהוֹרֵג טוֹבִים וְרָעִים (ירושלמי סוטה פ״א ה״ה), לְפִי שֶׁהָיָה לָהֶם לַצַּדִּיקִים לָצֵאת מִן הַמָּקוֹם הַטָּמֵא הַהוּא, כִּי אֵין לְךָ עָוֹן הַמְטַמֵּא גַּם הָאָרֶץ כְּמוֹ הַזְּנוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּפָרָשַׁת עֲרָיוֹת (ויקרא יח כז) ״וַתִּטְמָא הָאָרֶץ״. כִּי אֲפִלּוּ עֲבוֹדָה זָרָה אֵינוֹ מְטַמֵּא הָאָרֶץ, כִּי קַרְקַע עוֹלָם אֵינָהּ נֶאֱסֶרֶת, כִּי לֹא הֶהָרִים אֱלֹהֵיהֶם (עבודה זרה מה.). וְעַל שֶׁלֹּא יָצְאוּ הַצַּדִּיקִים מִתּוֹךְ מָקוֹם טָמֵא זֶה, דִּין הוּא שֶׁיֵּעָנְשׁוּ עִמָּהֶם, כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ גֶּדֶר עֶרְוָה שָׁם אַתָּה מוֹצֵא קְדֻשָּׁה. וְכָאן נֶאֱמַר ״וְנִגְדָּעָה אֹתָם״, חֲרֵי שֶׁהָיוּ טְמֵאִים גַּם עַל יְדֵי מִשְׁכַּב זָכָר. וְטַעַן אַבְרָהָם עַל זֶה: בִּשְׁלָמָא אִם אַתָּה מַעֲנִישׁ עַל יְדֵי שָׁלִיחַ, דְּהֵיינוּ אַנְדַּרְלְמוּסְיָא, אֵינוֹ מַבְחִין בֵּין טוֹבִים לָרָעִים מֵאַחַר שֶׁיֵּשׁ גַּם בַּטּוֹבִים צַד חֵטְא שֶׁדָּרוּ בֵּינֵיהֶם, אֲבָל אַתָּה אָמַרְתָּ ״אֶרְדָּה נָּא וְאֶרְאֶה״ וְגוֹ׳, אִם כֵּן וַדַּאי אֵין הַזְּנוּת עִקָּר, כִּי אֵין שָׁם מָקוֹם כְּלָל לַשְׁכִּינָה, וְאִם כֵּן חָלִילָה לְךָ, חָלִילָה לְךָ שֶׁלֹּא לְהַבְחִין בֵּין צַדִּיק לָרָשָׁע, כִּי אַף אִם יֵשׁ צַד חֵטְא גַּם בַּצַּדִּיקִים, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַדִּין נוֹתֵן שֶׁיִּהְיוּ שָׁוִים בָּעֹנֶשׁ אֶל הָרְשָׁעִים, ״וְהָיָה כַּצַּדִּיק כָּרָשָׁע״.

כו הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל ה׳ וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר. הוֹאַלְתִּי לְשׁוֹן הַתְחָלָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י עַל פָּסוּק ״הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת הַתּוֹרָה״ (דברים א ה), וְהֵבִיא רְאָיָה מִן ״הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי״. וּכְבָר אָמַרְנוּ לְמַעְלָה שֶׁהוֹשִׁיב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת אַבְרָהָם בְּדִין עַל אַנְשֵׁי סְדוֹם, וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת מַתְחִילִין מִן הַצַּד, עַל כֵּן אָמַר ״הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי״. וְלָמָּה אֲנִי מַתְחִיל לְהַגִּיד דַּעְתִּי? לְפִי שֶׁאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר, וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת מַתְחִילִין מִן הַצַּד. וּלְכָךְ פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י דַּוְקָא בְּ״הוֹאַלְתִּי״ הַנֶּאֱמָר בְּפַעַם שֵׁנִי (פסוק לא) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ ״רָצִיתִי״, כְּמוֹ ״וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה״ (שמות ב כא). וּבְפָרָשַׁת דְּבָרִים פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י ״הוֹאִיל מֹשֶׁה״ – הִתְחִיל, כְּמוֹ ״הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר״, קְשָׁיָא אַהֲדָדֵי. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכָּאן פֵּרֵשׁ עַל ״הוֹאַלְתִּי״ שֶׁנֶּאֱמַר בְּפַעַם שֵׁנִי, וּלְהַלָּן פֵּרֵשׁ עַל ״הוֹאַלְתִּי״ שֶׁנֶּאֱמַר פַּעַם רִאשׁוֹן, כִּי הַלָּשׁוֹן סוֹבֵל שְׁנֵיהֶם. וּמֵיָּשָׁב גַּם כֵּן מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר ״וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר״ בְּ״הוֹאַלְתִּי״ שֵׁנִי, וְקַל לְהָבִין.

כח אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשָּׁה הַצַּדִּיקִים חֲמִשָּׁה. הָיָה לוֹ לוֹמַר מֵחֲמִשִּׁים בְּמֵ״ם, אוֹ הָיָה צָרִיךְ לוֹמַר אוּלַי יִהְיוּ שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה. וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י שֶׁבִּקֵּשׁ עַל יְדֵי צָרוּף — עִקַּר חָסֵר מִן הַסֵּפֶר, כִּי צָרוּף מַאן דְּכַר שְׁמֵיהּ. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, לְפִי שֶׁבְּכָל הַשְּׁאֵלוֹת הָיְתָה הַכַּוָּנָה שֶׁיִּהְיוּ עֲשָׂרָה לְכָל כְּרָךְ, וּבִשְׁאֵלָה רִאשׁוֹנָה רָצָה לְהַצִּיל כָּל חֲמֵשׁ כְּרָכִים, כִּי כֵן מַשְׁמַע הַלָּשׁוֹן ״וְנָשָׁאתִי לְכָל הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם״ (בראשית יח:כו) — מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר כֵּן אַחַר כָּךְ. וְהִנֵּה בִּשְׁאֵלָה שְׁנִיָּה הָיָה גַּם כֵּן מִתְכַּוֵּן לְהַצִּיל אֶת כֻּלָּם, אַךְ שֶׁהֵשִׁיב עַל דִּבְרֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שֶׁאָמַר ״אִם אֶמְצָא בִסְדֹם״ (בראשית יח:כו) — מַשְׁמַע שֶׁיִּהְיוּ לְעֵת עַתָּה כֻּלָּן מְצוּיִים בְּבֵיתָם דַּוְקָא. עַל כֵּן בִּקֵּשׁ: אוּלַי הָלְכוּ מִן אוֹתָן חֲמִשִּׁים וְיִהְיוּ תִּשְׁעָה לְכָל כְּרָךְ, הֲלֹא דַּי הוּא מֵאַחַר שֶׁיֵּשׁ חֲמִשִּׁים שָׁמָּה זוּלַת שֶׁחָסְרוּ מֵהֶן מִקְצָתָן? כִּי כָּךְ הַדִּין בְּכָל דָּבָר שֶׁבִּקְדוּשָּׁה הַצָּרִיךְ עֲשָׂרָה: אִם הִתְחִילוּ בַּעֲשָׂרָה וְיָצְאוּ קְצָתָם — גּוֹמְרִין. וְיֵשׁ מַכְשִׁירִין אֲפִלּוּ לְהַתְחִיל בְּתִשְׁעָה עַל יְדֵי צָרוּף קָטָן כִּדְאִיתָא בְּטוּר אוֹרַח חַיִּים סִימָן נה. וּמְדֻקְדָּק הַלָּשׁוֹן שֶׁאָמַר ״אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִים״ — מַשְׁמַע שֶׁיֵּשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים בְּנִמְצָא, אַךְ שֶׁחָסְרוּ מֵהֶם חֲמִשָּׁה וְהָלְכוּ לָהֶם כָּאֲמוּר. ״וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה״ (בראשית יח:כח). לֹא אָמַר שֶׁלֹּא יַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה, לְפִי שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁבַּעֲבוּר הַחֲמִשִּׁים לֹא יַשְׁחִית, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָם כֻּלָּם שָׁם, כִּי לֹא יִמָּצֵא שָׁם בְּבֵיתָם רַק אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה. וּבָזֶה מְדֻקְדָּק מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים״ (בראשית יח:כט), ״בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרִים״ (בראשית יח:ל), ״בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה״ (בראשית יח:לב), וְכָאן שְׁנָה וְאָמַר ״אִם אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה״. אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁאֲלוּ יִהְיוּ שָׁם, אַף עַל פִּי שֶׁהַחֲמִשָּׁה אֵינָן שָׁם — וּמִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ שֶׁיִּהְיוּ שָׁם וְהָלְכוּ.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר אֶצֶל מִסְפַּר שְׁלֹשִׁים, ״אִם אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים״ מַשְׁמַע שֶׁכֻּלָּם יִהְיוּ שָׁם, נוֹכַל לְתָרֵץ שֶׁמִּמִּסְפַּר שְׁלֹשִׁים לְהַצִּיל בּוֹ שְׁלֹשָׁה כְּרָכִים הוּא גָּרוּעַ מִכֻּלָּם, כִּי מִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בּוֹ ״אַל יֶחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה״, מַה שֶּׁלֹּא נֶאֱמַר כָּךְ בְּכֻלָּם, שֶׁמַּשְׁמַע שֶׁאֵין מָקוֹם לְבַקָּשָׁה זוֹ, לְפִי שֶׁכָּל הַמִּסְפָּרִים שֶׁהִזְכִּיר יֵשׁ בָּהֶם צַד מַעֲלָה וְצַד זְכוּת שֶׁיֵּגִינוּ, כִּי מָצִינוּ חֲמִשִּׁים שֶׁעָרֵי בִינָה בָּעוֹלָם, וּמָצִינוּ שֶׁנִּתְּנָה הַתּוֹרָה בְּאַרְבָּעִים יוֹם, וּמָצִינוּ עֶשְׂרִים צַדִּיקִים מִן אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד אַבְרָהָם, דְּהֵיינוּ כָּל הַשַּׁלְשֶׁלֶת שֶׁהִזְכִּיר סוֹף בְּרֵאשִׁית וְסוֹף פָּרָשַׁת נֹחַ, וּמָצִינוּ עֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת שֶׁבָּהֶם נִבְרָא הָעוֹלָם. וְאִם כֵּן וַדַּאי יֵשׁ צַד קְדֻשָּׁה בְּמִסְפָּרִים

אֵלּוּ, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיָּגִינוּ עַל מִסְפַּר צַדִּיקִים בְּשָׁוֶה לָהֶם. אֲבָל בְּמִסְפַּר שִׁלְשִׁים לֹא מָצָא אַבְרָהָם בְּשִׂכְלוֹ צַד קְדֻשָּׁה יְתֵרָה, עַל כֵּן אָמַר בּוֹ "אַל יִחַר לַאדֹנָי", וְהִסְכִּים ה' עַל יָדוֹ בְּאָמְרוֹ "אִם אֶמְצָא שָׁם", צָרִיךְ שֶׁכֻּלָּם יִהְיוּ שָׁם, כִּי אֵין לָהֶם עַל מָה שֶׁיִּסְמְכוּ כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ לְכָל הַמִּסְפָּרִים הָאֲחֵרִים שֶׁיֵּשׁ לָהֶם צַד קְדֻשָּׁה מִמָּקוֹם אַחֵר. וְהַמִּסְפָּר הַשָּׁלֵם הַקָּדוֹשׁ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם מִמָּקוֹם אַחֵר גּוֹרֵם לְהָגִין עַל הַמִּסְפָּרִים הַדּוֹמִים לָהֶם, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין כֻּלָּם בְּבֵיתָם.

וּבָזֶה מְיוּשָּׁב, מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּכוּלָּם "לֹא אַשְׁחִית", וּבְמִסְפַּר שְׁלֹשִׁים אָמַר "לֹא אֶעֱשֶׂה", כִּי "לֹא אַשְׁחִית" תַּרְגּוּמוֹ "לָא אֲחַבֵּל", וְרוֹצֶה לוֹמַר אֲפִלּוּ חַבָּלָה כָּל דְּהוּא וְהַשְׁחָתָה כָּל דְּהוּא, אֲפִלּוּ בְּיִסּוּרִין לֹא אֶעֱשֶׂה, לְקֻדַּשַּׁת הַמִּסְפָּר הַהוּא. אֲבָל "לֹא אֶעֱשֶׂה" תַּרְגּוּמוֹ "לָא אֶעֱבֵיד גְּמִירָא", וְרוֹצֶה לוֹמַר לֹא אֲכַלֶּה אוֹתָם עַד גְּמִירָא, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֶעֱשֶׂה בָּהֶם קְצָת חַבָּלָה וְהַשְׁחָתָה עַל יְדֵי יִסּוּרִין, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "עָשׂוֹ כָלָה וְאִם לֹא אֵדָעָה" (ירמיהו ה:א). וְהֵינוּ לְפִי שֶׁאֵין מִסְפַּר שְׁלֹשִׁים סָפוּק וְחָשׁוּב כָּל כָּךְ לְהָגֵן אֲפִלּוּ בְּעַד הַיִּסּוּרִין.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים, "לֹא אֶעֱשֶׂה", אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מִסְפָּר חָשׁוּב מִצַּד הַתּוֹרָה הַנְּתוּנָה לְאַרְבָּעִים יוֹם, מִכָּל מָקוֹם אַחַר שֶׁעֲדַיִן לֹא נִתְּנָה הַתּוֹרָה וְהִיא עֲתִידָה לְהִנָּתֵן, עַל כֵּן אֵין מִסְפָּר זֶה מֻגָּן גַּם בְּעַד הַיִּסּוּרִין כְּמוֹ שְׁאָר הַמִּסְפָּרִים. עַל כֵּן הוּא כְּמוֹ הָאֶמְצָעִי בֵּין שְׁאָר הַמִּסְפָּרִים שֶׁכְּבָר יָצָא טִבְעָם בָּעוֹלָם לִקֻּדָּשָׁה וּלְתִפְאֶרֶת. וְעוֹד שֶׁמָּצִינוּ בְּהֵפֶךְ, "אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ" (דברים כה ג), וְהוּא קָטֹגוֹר וְלֹא סָנֵגוֹר, עַל כֵּן מִסְפָּר זֶה מְמֻצָּע, וְקַל לְהָבִין. וּמָצִינוּ לַמְפָרְשִׁים הַרְבֵּה דֵּעוֹת בְּיִשּׁוּב סְפֵקוֹת אֵלּוּ, גַּם מָצָאנוּ לָהֶם שֶׁנָּתְנוּ כַּמָּה רְמָזִים בְּדֶרֶךְ דְּרָשׁ לְמִסְפָּרִים אֵלּוּ. עַל כֵּן מְלַאנִי לִבִּי לְלֶכֶת בְּעִקְבוֹתָם לַעֲשׂוֹת בּוֹ רְמָזִים קְרוֹבִים אֶל הַשֵּׂכֶל כְּדֵי לְתָרֵץ בָּהֶם כָּל הַשִּׁנּוּיִים שֶׁמָּצָאנוּ בְּבַקָּשׁוֹת אֵלּוּ, כִּי לֹא דָבָר רֵיק הוּא. וְאַף אִם אָמְנָם שֶׁשָּׁגִיתִי בָּרוֹאֶה, לֹא נוֹפֵל אָנֹכִי מִמַּה שֶּׁכָּתַב מהרי"א זַצ"ל שֶׁעָשָׂה גַּם כֵּן רְמָזִים רְחוֹקִים וְחָתַם דְּבָרָיו וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: "וְאֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה בָּזֶה טְעָמִים אֲחֵרִים, וְגַם אֵלֶּה אֵינָם אֶלָּא דֶּרֶךְ אַסְמַכְתָּא וְהַדְרָשׁ, כִּי לֹא יִסְבֹּל חוֹמֶר הַדְּרוּשׁ יוֹתֵר מִזֶּה", עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

פרק יט

ט הָאֶחָד בָּא לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט. הֲרֵי בְּאוֹתוֹ יוֹם מִנּוּהוּ שׁוֹפֵט עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וְלָמָּה הִתְרַעֲמוּ עָלָיו? וְהַנָּכוֹן הוּא כְּפֵרוּשׁ הַמְפָרְשִׁים בְּכֻלָּם לָשׁוֹן "וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט", שֶׁאַתָּה רוֹצֶה לִשְׁפֹּט דָּבָר שָׁפוּט כְּבָר, כִּי כְּבָר שָׁם שָׁם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט שֶׁאוֹרַח בְּרִגְלָיו לֹא יָבֹא אֶל הֵיכָלוֹ שֶׁל שׁוּם אֶחָד, וְאֵיךְ אַתָּה רוֹצֶה לְשַׁנּוֹת הַחֹק הַשָּׁפוּט כְּבָר? כִּי אַדַּעְתָּא דְּהָכֵי לֹא קִבַּלְנוּךָ לַעֲשׂוֹת חֻקִּים חֲדָשִׁים. וּמַה שֶּׁתָּלוּ הַדָּבָר בְּ"אֶחָד בָּא לָגוּר", כִּי אָמְרוּ שֶׁאֵין לְךָ דִּין תּוֹשָׁב אֲשֶׁר בְּיָדוֹ לְשַׁנּוֹת הַחֻקִּים כְּפִי צָרְכְּךָ הַשָּׁעָה, אֶלָּא גֵּר אַתָּה, וְאַדַּעְתָּא דְּהָכֵי קִבַּלְנוּךָ לְהִתְיַשֵּׁב עִמָּנוּ, כְּדֵי שֶׁתַּסְכִּים עַל כָּל הַחֻקִּים שֶׁלָּנוּ.

יד וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו. לְפִי שֶׁאָמַר לָהֶם "כִּי מַשְׁחִית ה' אֶת הָעִיר" (בראשית יט:יד), הִזְכִּיר שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים, עַל כֵּן הָיָה כִּמְצַחֵק בְּעֵינֵיהֶם, כִּי אָמְרוּ: וְכִי שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים יַשְׁחִית וְיחַבֵּל? אֲבָל הָאֱמֶת כֵּן הוּא, כִּי רְשָׁעִים מְהַפְּכִים מִדַּת רַחֲמִים לְמִדַּת הַדִּין.

יז אַל תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ. לְפִי שֶׁלּוֹט וְאִשְׁתּוֹ הָיוּ מִצְטַעֲרִים עַל שֶׁלֹּא הִצִּילוּ גַּם אֶת כָּל מְמוֹנָם, לְכָךְ נֶאֱמַר "וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח" (בראשית יט:כו). "מֵאַחֲרֶיהָ" מִבָּעֵי לֵיה לְהַבִּיט. וְאִם כְּדִבְרֵי רז"ל (בר"ר נ ד) שֶׁנַּעֲשֵׂית נְצִיב מֶלַח לְפִי שֶׁחָטְאָה בְּמֶלַח שֶׁלֹּא נָתְנָה לֶעָנִי, קָשֶׁה, לָמָּה נֶעֱנְשָׁה דַּוְקָא בַּפַּעַם הַזֹּאת? אֶלָּא לְפִי שֶׁעַכְשָׁיו נִצְטַעֲרָה עַל אִבּוּד מָמוֹנָהּ וְהִבִּיטָה בְּמַה שֶּׁיִּהְיֶה אַחֲרֵי מוֹת בַּעְלָהּ, וְהוּא שֶׁנֶּאֱמַר "מֵאַחֲרָיו", כִּי אָמְרָה שֶׁבַּעְלָהּ לֹא יַשְׁאִיר אַחֲרָיו מְאוּמָה וְלֹא יִהְיֶה לָהּ מָקוֹם לִגְבּוֹת כְּתוּבָּתָהּ מִמֶּנּוּ. עַל כֵּן הָיְתָה הַבָּטָה זוֹ לָהּ לְמִזְכֶּרֶת עָוֹן, כִּי מִדַּת הַדִּין קִטְרְגָה לֵאמֹר: לֹא דַי שֶׁלֹּא עָשְׂתָה מִן מָמוֹנָהּ צְדָקָה שֶׁנִּמְשְׁלָה לַמֶּלַח עַל דֶּרֶךְ (כתובות סו:) "מֶלַח מָמוֹן חָסֵר", וְהָיְתָה עֵינָהּ צָרָה גַּם בָּאוֹרְחִים, כִּי "מַצּוֹת אָפָה" מַשְׁמָע הוּא וְלֹא הִיא, וְאִם כֵּן חֵטְא חֲטָאָה אִשְׁתּוֹ, כִּי בְּתוֹךְ הַהֶפְכָּה הַגְּדוֹלָה הָהִיא נִצְטַעֲרָה עַל מָמוֹנָהּ לֹא כְּדֵי לַעֲשׂוֹת בּוֹ צְדָקָה, כִּי לְאוֹ בַּת הָכֵי הָיְתָה. עַל כֵּן נֶעֱנְשָׁה וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח, כִּי בְּ"מֶלַח מָמוֹן חָסֵר" חָטְאָה וּבְמֶלַח נִדּוֹנָה. אֲבָל לְלוֹט אָמַר דֶּרֶךְ מוּסָר: דַּיְךָ שֶׁהִצַּלְתָּ נַפְשְׁךָ, וְאַל תָּחוּשׁ עַל אֲבֵדַת הַמָּמוֹן שֶׁתַּעֲזֹב אַחֲרֶיךָ לְיוֹרְשִׁים, כִּי לָמָּה תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ בְּמַה שֶּׁיִּהְיֶה אַחֲרֶיךָ וְתִדְאַג עַל עוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלְּךָ, כִּי סוֹף שֶׁתַּעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵילֶךָ. וּבְדֶרֶךְ זֶה נִפְרַשׁ בְּעֶזְרַת ה' גַּם פָּסוּק "לֹא תִפְאַר אַחֲרֶיךָ" (דברים כד:כ). וְאִם עֲדַיִן תִּצְטַעֵר, סוֹף סוֹף חֲרֵי בְּחַיֶּיךָ מֵאֵין תֹּאכַל, חֲמַן הַגֶּרֶן אוֹ מִן הַיֶּקֶב? עַל זֶה נֶאֱמַר "הָהָרָה הִמָּלֵט" אֵצֶל אַבְרָהָם הַיּוֹשֵׁב בָּהָר, כִּי סוֹפְךָ כְּתִחִלָּתֶךָ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (בראשית יב:ב). וּמַסִּיק בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (לט:יא) שֶׁלְּשׁוֹן דִּבּוּר מוֹרֶה יוֹתֵר חִבָּה מִן לְשׁוֹן אֲמִירָה,

פרק כא

א וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר. יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין לְשׁוֹן פְּקִידָה לִלְשׁוֹן עֲשִׂיָּה, כִּי הַפְּקִידָה אֵינָהּ כִּי אִם זְכִירָה בְּעָלְמָא, וְהַעֲשִׂיָּה הִיא פְּעוּלָּה מַמָּשִׁית, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (בראשית יב:ב). וּמַסִּיק בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (לט:יא) שֶׁלְּשׁוֹן דִּבּוּר מוֹרֶה יוֹתֵר חִבָּה מִן לְשׁוֹן אֲמִירָה,

לְפִי שֶׁהַדִּבּוּר מוֹרֶה עַל בֵּרוּר הַדְּבָרִים בְּפֵרוּשׁ בַּחֲתִיכַת הַלָּשׁוֹן, וְזֶה מִתְיַחֵס אֶל לְשׁוֹן עֲשִׂיָּה.

וּבְאוּר הָעִנְיָן הוּא, שֶׁכַּאֲשֶׁר נִפְקְדָה שָׂרָה נִפְקְדוּ כָּל הָעֲקָרוֹת עִמָּהּ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי פָּרָשַׁת לְךָ לְךָ עַל פָּסוּק "וְהָיְתָה לְגוֹיִם" (בראשית יז טז). וְאַף עַל פִּי שֶׁנִּפְקְדוּ עִמָּהּ, מִכָּל מָקוֹם לֹא הָיוּ שָׁוִים לְשָׂרָה, כִּי פְּקִידַת שָׂרָה בִּלְשׁוֹן עֲשִׂיָּה מַמָּשׁ בְּפֹעַל יְדֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (מדרש תהלים קלט ה) "גְּדוֹלִים צַדִּיקִים מִמַּעֲשֶׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ, כִּי הַצַּדִּיקִים נִבְרְאוּ בִּשְׁתֵּי יָדַיִם" כוּ', דְּהַיְנוּ עֲשִׂיָּה מַמָּשׁ, וּבִלְשׁוֹן דִּבּוּר הַמּוֹרֶה עַל חִבָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית טו ד) "וְהִנֵּה דְבַר ה' אֵלָיו לֹא יִירָשְׁךָ זֶה, כִּי אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ" וְגוֹ'. אֲבָל שְׁאָר הָעֲקָרוֹת בִּלְשׁוֹן פְּקִידָה לְבַד וּבִלְשׁוֹן אֲמִירָה שֶׁאֵין בּוֹ חִבָּה כָּל כָּךְ, כִּי פָּרָשַׁת לְךָ לְךָ מַתְחִיל בִּלְשׁוֹן אֲמִירָה, וְשָׁם נֶאֱמַר (בראשית יז טז) "וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְהָיְתָה לְגוֹיִם", רָצָה לוֹמַר שֶׁתִּהְיֶה לְעֶזֶר לְכָל הַגּוֹיִם, כִּי יִפָּקְדוּ עֲקָרוֹת שֶׁל גּוֹיֵי הָאֲרָצוֹת עִמָּהּ. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה", כְּאִלּוּ אָמַר עִם שָׂרָה, פֵּרוּשׁ "אֶת" מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן עִם, כְּמוֹ "הַבָּאִים מִצְרַיְמָה אֶת יַעֲקֹב" (שמות א א), שֶׁאוֹתָן הָעֲקָרוֹת שֶׁנִּפְקְדוּ עִם שָׂרָה לֹא נִפְקְדוּ אֶלָּא בִּלְשׁוֹן פְּקִידָה וּבִלְשׁוֹן אֲמִירָה. אָמְנָם "וַיַּעַשׂ ה' לְשָׂרָה", פֵּרוּשׁ לְשָׂרָה עַצְמָהּ, בִּלְשׁוֹן דִּבּוּר "כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר" וַעֲשִׂיָּה מַמָּשׁ. דֶּרֶךְ מָשָׁל, מִי שֶׁאֵינוֹ אוֹהֵב גָּדוֹל לַחֲבֵרוֹ, אַף עַל פִּי שֶׁלִּפְעָמִים הוּא זוֹכְרוֹ, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ עוֹשֶׂה כָּל כָּךְ בַּעֲבוּרוֹ, אֲבָל בִּשְׁבִיל אוֹהֲבוֹ הוּא נִכְנָס בָּעֲבִי הַקּוֹרָה וְעוֹשֶׂה בַּעֲבוּרוֹ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַה'" בְּוָא"ו, רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה נג ב) "כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר 'וַה'' הוּא וּבֵית דִּינוֹ". סָמֶךְ מִכָּאן לְדִבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יא.) שֶׁפְּקִידָה זוֹ הָיְתָה בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה, אֲשֶׁר בּוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹשֵׁב בַּדִּין עִם כָּל בֵּית דִּינוֹ שֶׁלְּמַעְלָה, לְכָךְ קוֹרִין פָּרָשָׁה זוֹ בְּרֹאשׁ הַשָּׁנָה.

י **כִּי לֹא יִרַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת.** וְכִי בַּעֲבוּר שֶׁגֵּרְשׁוֹ אִי אֶפְשָׁר לוֹ לַחֲזוֹר לִירֻשָּׁתוֹ אַחֲרֵי מוֹת אָבִיו? וְנִרְאֶה שֶׁעַל יְרֻשַּׁת הַמַּעֲשִׂים הוּא מְדַבֵּר, כִּי רָאֲתָה שָׂרָה אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת, מִצַּד שֶׁהָיָה בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית הוֹלִידָה בְּדוֹמָה לָהּ, כִּי כָּל הַמִּצְרִיִּים שְׁטוּפֵי זִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כג כ) "וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם", וְתוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶם. עַל כֵּן אָמְרָה שָׂרָה לְגָרְשׁוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִלְמַד יִצְחָק מִמַּעֲשָׂיו. וְאִם תֹּאמַר אַדְרַבָּה, שֶׁמָּא יִצְחָק יַהֲפֹכוֹ וְיַחֲזִירוֹ לַמּוּטָב, עַל זֶה אָמְרָה יָדַעְתִּי בְּנִבּוּאָה כִּי לֹא יִירַשׁ עִם בְּנֵי מַעֲשֵׂה אֲבִיו אַבְרָהָם הַטּוֹבִים, וְעַל כֵּן נִשְׁאַר הַחֶשֶׁק שֶׁמָּא יִלְמַד יִצְחָק מִמֶּנּוּ. וְיוֹתֵר עִנְיַן פָּרָשָׁה זוֹ עַיֵּן לְהַלָּן פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה בְּפָסוּק "וּשְׁמָהּ קְטוּרָה" (בראשית כה א).

פרק כב

ב **וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמּוֹרִיָּה.** הִזְכִּיר "לֶךְ לְךָ" הֵיינוּ אֶל עַצְמוּתְךָ, כִּי מִשָּׁם תּוֹצָאוֹת הַחוֹמֶר, אֲשֶׁר לֵקַח מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמות כ כא) "מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי", כַּמְבֹאָר פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ (בראשית יב א). וּבְמִלַּת "הַמּוֹרִיָּה" נִרְאֶה "יָ"ה" מְיֻתָּר, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר "אֵלֶךְ לִי אֶל הַר הַמּוֹר" (שיר השירים ד ו). אֶלָּא לְפִי שֶׁשָּׁם מָקוֹם אֶבֶן שְׁתִיָּה, אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ הוּשְׁתְּתוּ שְׁנֵי עוֹלָמוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ בְּשֵׁם שֶׁל יָ"ה, כִּי שַׁעַר הַשָּׁמַיִם שָׁם הוּא, וְשָׁם נִשְׁלַם הַזִּוּוּג בֵּין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל, כְּדִבּוּק בַּעַל בְּאִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר שֵׁם "יָ"ה" מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, וְגִיד עָלָיו רֵעוּ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה מַעֲלוֹת שֶׁהָיוּ מֵעֲזֶרֶת נָשִׁים כְּמִסְפַּר שֵׁם יָ"ה. וְהָיָה סִימָן לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁיִּבָּנֶה בּוֹ אַחַר חֲמִשָּׁה עָשָׂר דּוֹרוֹת, שֶׁמַּאַבְרָהָם עַד שְׁלֹמֹה.

וּמַה שֶּׁאָמַר, עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ, לְפִי שֶׁהַמָּקוֹם הַהוּא לֹא גִּלָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשׁוּם בְּרִיָּה שֶׁבּוֹ יִבָּנֶה הַמִּקְדָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר טַעֲמוֹ לְקַמָּן פָּרָשַׁת רְאֵה (דברים יב, ד) בְּעֶזְרַת ה', זוּלַת אַבְרָהָם יָדַע סוֹד זֶה, כִּי עַל כֵּן קָרָאוֹ "ה' יִרְאֶה", כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ בְּעֶזְרַת ה' בַּפָּסוּק "ה' יִרְאֶה" (בראשית כב, יד). דָּבָר אַחֵר, "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ", כִּי לֶעָתִיד יִהְיֶה דִּבֵּר ה' אֶל נְבִיאָיו מִשָּׁם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כה, כב) "וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת". וְיֵשׁ אוֹמְרִים "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ" קָאֵי עַל "וְהַעֲלֵהוּ לְעֹלָה", לֹא אָמַר "וְהַעֲלֵהוּ עוֹלָה" אֶלָּא "לְעֹלָה", הֵיינוּ לְהַעֲלוֹת עוֹלָה אַחֶרֶת אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ מִי יִהְיֶה הָעוֹלָה, אוֹ בְּנִךְ אוֹ אֵיזֶה דָּבָר אַחֵר.

ד **וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחוֹק.** אֲבָל לֹא מִקָּרוֹב, כִּי רָאָה זִיו שְׁכִינַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּקְרָא מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם, מֵרָחוֹק דַּוְקָא, רְאִיָּה חוּשִׁית כְּהִסְתַּכְּלוּת בַּשֶּׁמֶשׁ, שֶׁמֵּרָחוֹק יָכוֹל הָאָדָם לְהִסְתַּכֵּל בָּהּ אֲבָל לֹא מִקָּרוֹב, כִּי אֵין כֹּחַ בְּחוּשׁ הָרְאוּת לְהִסְתַּכֵּל בַּשֶּׁמֶשׁ בִּהְיוֹתָהּ קְרוֹבָה לָאָדָם. קַל וָחֹמֶר בֵּן בְּנוֹ שֶׁל קַל וָחֹמֶר, זֹהַר זִיו שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרֵךְ. וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה (שמות ג ג) "אָסוּרָה נָּא וְאֶרְאֶה" וְגוֹ', "אָסוּרָה נָּא" – הֵיינוּ לְהִתְרַחֵק מִן הַמָּקוֹם הַקָּדוֹשׁ וְלֹא לִהְיוֹת קָרוֹב לוֹ, וְהַכֹּל כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לִרְאוֹת. וְכֵן אָמַר יִרְמְיָה (ירמיה לא ג) "מֵרָחוֹק ה' נִרְאָה לִי", מַשְׁמָע אֲבָל לֹא מִקָּרוֹב.

ה **שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר.** עִם הַדּוֹמֶה לַחֲמוֹר, דְּאִם לֹא כֵּן הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "יֵשֵׁב הַחֲמוֹר עִמָּכֶם", וְלָמָּה עָשָׂה אוֹתָם טִפְּלָה אֶל הַחֲמוֹר? כִּי הַחֲמוֹר פּוֹעֵל בְּטֶבַע וְהֵמָּה חוֹטְאִים בְּרָצוֹן, עַל כֵּן עָשָׂה אוֹתָם טִפְּלָה אֶל הַחֲמוֹר.

ז **וַיֹּאמֶר אָבִי וגו'.** וְלֹא אָמַר לוֹ יִצְחָק עֲדַיִן כְּלוּם, אֶלָּא קָרָאוֹ "אָבִי" וְשָׁתַק, לְפִי שֶׁהִרְגִּישׁ יִצְחָק שֶׁרְצוֹן אָבִיו לְהַעֲלוֹתוֹ לְעוֹלָה וְחָשַׁב "אִם כֵּן אֵינוֹ מְרַחֵם עָלַי כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים וְנֶהְפַּךְ לִי לְאַכְזָר", כִּי לֹא יָדַע עֲדַיִן שֶׁזֶּה רְצוֹן בּוֹרְאוֹ. עַל כֵּן קָרָאוֹ "אָבִי" לְנַסּוֹתוֹ אִם יַעֲנֶנּוּ, שֶׁעֲדַיִן קָבוּעַ בְּלִבּוֹ שֶׁהוּא אָבִיו, אוֹ אִם כְּבָר

הֵסִיחוּ מִלִּבּוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ בְּנוֹ, כִּי בָּזֶה רָצָה לְיַדֵּעַ מִי יִהְיֶה הַנִּשְׁחָט. וְכַאֲשֶׁר עָנָה לוֹ "הִנֶּנִּי בְנִי" וְהוֹרָה לוֹ שֶׁעֲדַיִן כָּל גַּעְגּוּעָיו עָלָיו, אָמַר לוֹ "אִם כֵּן אַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה?" וְאָמַר לוֹ "אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי" – לֹא אֲנִי בָּחַרְתִּי בְּךָ כִּי אִם אֱלֹהִים, וַאֲנִי וְאַתָּה שְׁנֵינוּ חַיָּבִים בִּכְבוֹדוֹ. אָז "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּיו" (בראשית כב:ח) בְּכַוָּנָה אַחַת, לְאַפּוֹקֵי עַד הֵנָּה הָיוּ חֲלוּקִים בְּדַעְתָּם.

יא אַבְרָהָם אַבְרָהָם. לְשׁוֹן חִבָּה, וּמַה שֶּׁלֹּא קְרָאוֹ בְּפַעַם רִאשׁוֹן שְׁתֵּי פְּעָמִים לְשׁוֹן חִבָּה, לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא נוֹדַע חִבָּתוֹ לְכָל בָּאֵי עוֹלָם, כִּי שֶׁמָּא לֹא יַעֲמוֹד בַּנִּסָּיוֹן. וְאַחַר שֶׁעָמַד בַּנִּסָּיוֹן, אָז נִרְאֶה לְעֵין כֹּל בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עֹז עַל זוּלָתוֹ, עַל כֵּן קָרָאוֹ "אַבְרָהָם אַבְרָהָם" שְׁנֵי פְּעָמִים לְשׁוֹן חִבָּה, כִּי נִסָּיוֹן זֶה הָיָה לְתוֹעֶלֶת הַמְנֻסֶּה לְהוֹדִיעַ חִבָּתוֹ.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁעָסַק בְּמִצְוָה בַּעֲקֵדַת בְּנוֹ הָיָה כָּל כָּךְ טָרוּד בַּמִּצְוָה לְגָמְרָהּ כְּהִלְכָתָהּ, עַד שֶׁלֹּא הָיָה נוֹתֵן לֵב לְקוֹל הַקְּרִיאָה, לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לִקְרוֹתוֹ שֵׁנִית, וְזֶהוּ טַעַם לְכָפֶל "אַבְרָהָם אַבְרָהָם", מַה שֶּׁאֵין כֵּן בָּרִאשׁוֹנָה (בראשית יב:א) שֶׁלֹּא הָיָה עֲדַיִן טָרוּד בְּמִצְוָה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאַבְרָהָם הֵבִין בִּקְרִיאָה זוֹ שֵׁמֵן הַשָּׁמַיִם יְעַכְּבוּהוּ, לְפִיכָךְ עָשָׂה אֶת עַצְמוֹ כְּאִישׁ נִדְהָם וּכְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא שׁוֹמֵעַ, כְּדֵי לְגְמוֹר הַמִּצְוָה, עַד שֶׁקָּרָאוֹ שֵׁנִית.

יב עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אָתָּה. אֵין כָּל לְשׁוֹן "עַתָּה" מְמַעֵט הַזְּמַן הַקּוֹדֵם לוֹ, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ (דברים י יב) "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' שׁוֹאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם לְיִרְאָה", וְכִי קֹדֶם זֶה לֹא שָׁאַל מִמֶּנּוּ הַיִרְאָה? אֶלָּא שֶׁהוּא כְּאִלּוּ אָמַר "וְהִנֵּה יִשְׂרָאֵל". כָּךְ "עַתָּה יָדַעְתִּי" כְּאִלּוּ אָמַר "הִנֵּה יָדַעְתִּי".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, יָדַעְתִּי כְּמוֹ הוֹדַעְתִּי, כִּי תַּכְלִית נִסָּיוֹן זֶה הָיָה כְּדֵי לְהָרִים דֶּגֶל נֵס לְהַרְאוֹת הָעַמִּים יְפִי מַעֲשָׂיו, וְיִהְיֶה מַאֲמַר "וְהָאֱלֹהִים נִסָּה" לְשׁוֹן הֲרָמַת נֵס הַנִּרְאֶה לְכָל אָדָם, כִּי טוֹבָה תּוֹכַחַת מְגֻלֶּה מֵאַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת (משלי כז ה), כְּשֶׁהָאַהֲבָה גְּדוֹלָה וְהִיא נִסְתָּרָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹלֵחַ עָלָיו תּוֹכַחַת מְגֻלָּה, וְעַל יְדֵי שֶׁיְּקַבְּלָהּ מֵאַהֲבָה תִּגְלֶה וְתֵרָאֶה אַהֲבָתוֹ לְעֵין כֹּל. וְהִנֵּה בְּעִנְיַן יְדִיעַת ה' כָּל דָּבָר טֶרֶם הֱיוֹתוֹ, וְשֶׁיִּשָּׁאֵר הָאָדָם עַל בְּחִירָתוֹ, נָבוֹכוּ רַבִּים בַּחֲקִירָה זוֹ, וְרוֹב הַחוֹקְרִים יָצְאוּ לְלִקּוּי וְלֹא מָצְאוּ דֶּרֶךְ מַסְפִּיק לְהֶתֵּר סָפֵק זֶה, כִּי נִרְאִין מַכְחִישִׁין זֶה אֶת זֶה, וְהוּא דְּרוּשׁ עָמֹק מִי יִמְצָאֶנּוּ. וְעָלָיו פֵּרֵשׁ הָרַמְבָּ"ם אָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ג טו) "הַכֹּל צָפוּי וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה", כִּי אַף עַל פִּי שֶׁהַכֹּל צָפוּי לְפָנָיו יִתְבָּרַךְ, מִכָּל מָקוֹם הָרְשׁוּת נְתוּנָה לָאָדָם וְנִשְׁאָר עַל בְּחִירָתוֹ.

יג וְהִנֵּה אַיִל אַחַר נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו. מִלַּת "אַחַר" מַשְׁמָעוּתוֹ הוּא כְּאִלּוּ הָיָה כָּאן שְׁנֵי אֵילִים, וְרָצָה לְהַבְדִּיל בֵּינֵיהֶם וְאָמַר שֶׁזֶּה אַיִל אַחֵר מִן הָרִאשׁוֹן. כִּי אַף עַל פִּי שֶׁלְּפִי זֶה הָיָה לִנָּקֵד צֵירֵי תַּחַת הַחֵי"ת, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לְפָרְשׁוֹ כְּאִלּוּ הוּא נָקוּד צֵירֵי, כִּי נִקְדַּת הַחֵי"ת בְּפַתָּח אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב כָּל כָּךְ, מִדְּכְתִיב מִלַּת "אַחַר" בֵּין "אַיִל" וּבֵין "נֶאֱחַז". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵין אַיִל זֶה מִן אוֹתָן אֵילִים שֶׁנִּבְרְאוּ בְּשֵׁשֶׁת יְמֵי בְרֵאשִׁית, אֶלָּא אַיִל אַחֵר הוּא, כִּי אֵילוֹ שֶׁל יִצְחָק נִבְרָא בְּעֶרֶב שַׁבָּת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת (אבות ה ח).

וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא חוֹטֵא וְרַב מֶרִי נִמְשָׁל לְאִישׁ בַּעַל קַרְנַיִם מְנֻגָּחַ כְּלַפֵּי מַעְלָה, בַּעֲבֵרוֹת שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ (בראשית יד, ב) שֶׁמְּאֵבֶר, שָׁם אִבָּר, לְקִפּוֹץ וְלָעוּף כְּלַפֵּי מַעְלָה. וְכֵן בָּאֲמוּת נֶאֱמַר (דניאל ח, כ) "הָאַיִל אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּעַל הַקְּרָנַיִם" וְגוֹ'. כָּךְ נָשָׂא הַמָּשָׁל כָּאן בְּאַיִל בַּעַל קַרְנַיִם זֶה, כִּי יֵשׁ מְנֻגָּחַ כְּלַפֵּי מַעְלָה, זֶהוּ חַחוֹטֵא לַשָּׁמַיִם, וְרוֹב קַרְנֵי הַבְּהֵמוֹת פּוֹנִין לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, כִּי כָּךְ הָאָדָם חַחוֹטֵא לַחֲבֵרוֹ מִזִּיקוֹ, הֵן בְּאֹרֶךְ יָמִים שֶׁבִּימֵינוֹ, הֵן בְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד שֶׁבִּשְׂמֹאלוֹ. לְפִיכָךְ אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה יְחִידִי בָּעוֹלָם וְחָטָא לַשָּׁמַיִם לְבַד, עַל כֵּן נִזְדַּמֵּן לוֹ לְכַפָּרָה שׁוֹר שֶׁהָיָה לוֹ קֶרֶן אֶחָד בְּמִצְחוֹ, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁמִּצַּד הֱיוֹתוֹ בְּמִצְחוֹ הָיָה פּוֹנֶה כְּלַפֵּי מַעְלָה, כִּי בַּמֶּה שֶׁחָטָא יִתְקַן. וּמִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין ס.) לוֹמַר כֵּן שֶׁהָיָה לוֹ קֶרֶן אֶחָד וְדַוְקָא בְּמִצְחוֹ. אֲבָל לְדוֹרוֹת, כָּל חוֹטֵא מֵבִיא שׁוֹר אוֹ עֵז בַּעַל קַרְנַיִם לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, לְכַפֵּר עַל אֲשֶׁר חָטָא לַחֲבֵרוֹ, כִּי אֲפִלּוּ חַחוֹטֵא בִּדְבָרִים שֶׁבֵּין אָדָם לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, מִכָּל מָקוֹם הוּא מַזִּיק גַּם לַבְּרִיּוֹת, הֵן מִצַּד שֶׁגּוֹרֵם שֶׁאֲחֵרִים לוֹמְדִים לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשָׂיו. עַל כֵּן דִּינוֹ לְהָבִיא בְּהֵמָה בַּעֲלַת קַרְנַיִם לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, לְכַפֵּר עַל מַה שֶׁחָטָא לַבְּרִיּוֹת, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹחֵל חֶלְקוֹ, כִּי אִם רַבּוּ פְּשָׁעָיו מַה יַּעֲשֶׂה לּוֹ יִתְבָּרַךְ. אֲבָל לְאָדָם הַדּוֹמֶה לוֹ הָיָה יָכוֹל לְהַכּוֹת בּוֹ מַכָּה רַבָּה כְּפִי גֹּדֶל כֹּחוֹ, עַל כֵּן דִּינָם חַלּוּקִים בְּקָרְבָּנוֹת, כִּי הַכֹּהֵן מָשִׁיחַ וְסָנְהֶדְרִין כֻּלָּם גָּדוֹל וּבְיָדָם הָיָה לְהַכּוֹת מַכָּה רַבָּה בְּזוּלָתָם, עַל כֵּן דִּינָם לְהָבִיא פָּר שְׁנֵנֵּיהֶם גְּדוֹלָה וּמְסֻכֶּנֶת בְּיוֹתֵר. וְכָל סְתָם יָחִיד אֵין נְגִיחָתוֹ גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ לְחַבֵּרוֹ, וְדוֹמֶה לְכֶבֶשׂ אוֹ עֵז שֶׁאֵין נְגִיחָתָם גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, עַל כֵּן דִּינָם לְהָבִיא כֶּבֶשׂ אוֹ עֵז. אֲבָל הֶעָנִי שֶׁכֹּחוֹ חָלוּשׁ מִלְּהַזִּיק וְדוֹמֶה לְעוֹף הַמֻּכֶּה בִּכְנָפָיו עַל דֶּרֶךְ שֶׁמְּאֵבֶר, עַל כֵּן דִּינוֹ לְהָבִיא תּוֹרִים וּבְנֵי יוֹנָה, לוֹמַר כִּי הוּא נִרְדָּף כְּמוֹתָם וְאַף עַל פִּי כֵן הוּא מַכֶּה עִם כְּנָפָיו בְּזוּלָתָם. וּבְדַלֵּי דַלּוּת הֶחָשׁוּב כְּמֵת, עַל כֵּן קָרְבָּנוֹ סֹלֶת שֶׁאֵין בּוֹ נֶפֶשׁ הַחִיּוּנִי. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּעֶזְרַת ה' (ויקרא ד) לְפִי שֶׁכָּל מְכַפֵּר צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא דָּמֶה בְּתָאֳרָיו אֶל הַמִּתְכַּפֵּר. זֶהוּ שֶׁאָמַר (תהלים עה, ה) "אָמַרְתִּי לַהוֹלְלִים אַל תָּהֹלּוּ וְלָרְשָׁעִים אַל תָּרִימוּ קָרֶן, אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם". "אַל תָּרִימוּ קָרֶן" אַחַת בְּמַשְׁמָע, שֶׁלֹּא יֶחֱטְאוּ לַשָּׁמַיִם לְבַד. "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם קַרְנְכֶם", שְׁנַיִם בְּמַשְׁמָע, כְּנֶגֶד הַחוֹטֵא גַּם לָאָדָם. לְכָךְ אָמַר "אַל תָּרִימוּ לַמָּרוֹם", שְׁנֵי הֲרָמוֹת, אַחַת לְיָמִין וְאַחַת לִשְׂמֹאל כָּאָמוּר.

וְדָבָר זֶה נִרְמַז לְאַבְרָהָם, יַעַן כִּי אָדָם אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יֶחֱטָא, וְכָל שֶׁכֵּן לְדַעַת הָאוֹמְרִים (נדרים לב) שְׁגִגּוֹת מִצְרִים הָיָה בְּחֶטְאוֹ שֶׁל

אַבְרָהָם שֶׁאָמַר "בַּמָּה אֵדָע" (בראשית טו:ח), וְגָרַם לְבָנָיו עִנּוּי וַעֲבוֹדָה וּמִיתַת הַבָּנִים בְּמִצְרַיִם, כְּאִלּוּ הָיָה מְנַגֵּחַ בָּהֶם יָמִין וּשְׂמֹאל. עַל כֵּן דִּינוֹ לְהַקְרִיב אַיִל אֶחָד, וְהוּא אַחַר מִן הָרִאשׁוֹן, כִּי הָאַיִל הָרִאשׁוֹן הוּא הָאָדָם הַחוֹטֵא הַמְנַגֵּחַ צָפוֹנָה וָנֶגְבָּה, וּבְחֻמְלַת ה' לָקַח תְּמוּרָתוֹ אַיִל אֲשֶׁר הָיָה נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו. עִנְיַן הֱיוֹתוֹ נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ, הַיְינוּ אִילָן, רֶמֶז שֶׁכָּכָה הַחוֹטֵא נִסְתַּבֵּךְ בַּחֵטְא הַנִּמְשָׁךְ מֵאֲכִילַת עֵץ הַדַּעַת, אֲשֶׁר הָיָה סִבָּה לְכָל חַטָּאת. וְעִנְיַן "בְּקַרְנָיו", כִּי קַרְנֵי הַחוֹטֵא גָּרְמוּ לוֹ לְהִסְתַּבֵּךְ בַּחֵטְא, כְּאִלּוּ אָמַר שֶׁהָאָדָם נִתְפַּשׂ וְנֶאֱחַז בַּמְּצוּדָה בַּעֲבוּר הֱיוֹת לוֹ קַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו, מֵרִים קֶרֶן לַמָּרוֹם אוֹ לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (נו ט) אָמְרוּ "וְהִנֵּה אַיִל אַחַר", מַהוּ "אַחַר"? כָּל הַיָּמִים יִשְׂרָאֵל נֶאֱחָזִים בַּעֲבֵרוֹת וּמִסְתַּבְּכִים בְּצָרוֹת, וְסוֹפָן לְהִגָּאֵל בְּקַרְנָיו שֶׁל אַיִל. הִנֵּה פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִדְרָשׁ זֶה מַסְכִּים לִדְבָרֵינוּ, שֶׁפָּסוּק זֶה מְדַבֵּר בְּחוֹטֵא וְרַב מֵרִי אֲשֶׁר קַרְנַיִם מִיָּדוֹ לוֹ. וּמַה שֶּׁאָמַר "וְסוֹפָן לְהִגָּאֵל בְּקַרְנָיו שֶׁל אַיִל", נִרְאֶה לִי לְפָרֵשׁ עַל שׁוֹפָר שֶׁל רֹאשׁ הַשָּׁנָה שֶׁהוּא בְּקֶרֶן שֶׁל אַיִל, וְעַל יָדוֹ יִגָּאֲלוּ יִשְׂרָאֵל מִיַּד יִצְרָם הָרָע אֲשֶׁר מְצוּדָתוֹ פְּרוּסָה עַל כָּל הַחַיִּים, וְעַל יְדֵי הַשּׁוֹפָר הַבָּא לְעַרְבֵּב הַשָּׂטָן יִגָּאֲלוּ מִיָּדוֹ, כִּי הַשּׁוֹפָר מְעוֹרֵר אֶת הָאָדָם עַל הַתְּשׁוּבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (עמוס ג ו) "אִם יִתָּקַע שׁוֹפָר בְּעִיר וְהָעָם לֹא יֶחֱרָדוּ".

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה טז:) שֶׁשּׁוֹפָר מְעַרְבֵּב הַשָּׂטָן, מִצַּד הֱיוֹתוֹ סָבוּר שֶׁמָּא הוּא שׁוֹפָר שֶׁל מָשִׁיחַ, אֵין הַשָּׂטָן נִבְעָר מִדַּעַת כָּל כָּךְ, וְכִי לֹא יֵדַע שֶׂחֹק הוּא לְיִשְׂרָאֵל מִיָּמִים יָמִימָה וַעֲדַיִן מָשִׁיחַ לֹא בָּא, וְקָרוֹב לוֹמַר כֵּיוָן דְּדָשׁ דָּשׁ? אֶלָּא שֶׁהוּא יוֹדֵעַ כִּי מִצְוַת ה' עָלֵינוּ, וְגַם הוּא יוֹדֵעַ טַעַם הַמִּצְוָה כְּדֵי לְעוֹרֵר עַל הַתְּשׁוּבָה, וְהַתְּשׁוּבָה מְקֻרֶבֶת הַגְּאוּלָה. עַל כֵּן הוּא בָּהִיל דִּלְמָא אָתֵי מְשִׁיחָא, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁבַּשָּׁנִים הַקּוֹדְמִים לֹא נִתְעוֹרְרוּ עַל הַתְּשׁוּבָה כְּדֵי לְעוֹרֵר עַל הַתְּשׁוּבָה, סוֹף סוֹף יִהְיֶה הַזְּמַן שֶׁיִּתְחָרְטוּ עַל רָעָתָם וְיַעֲשׂוּ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה. לְכָךְ הוּא מִתְיָרֵא בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה שֶׁמָּא עַכְשָׁיו יֶחֱרְדוּ וְיָשׁוּבוּ. וּלְפִי שֶׁהַקֶּרֶן הוּא מְקוֹם הַחֵטְא, עַל כֵּן יִהְיֶה גַּם מְקוֹם הַתְּקוּן, דּוּגְמַת עֲלֵי תְּאֵנָה שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, כִּי בְּמָה שֶׁקִּלְקֵל נִתְקַן. כָּךְ בַּקֶּרֶן נִתְקַלְקֵל וְעַל יָדוֹ יִתְקַן, וְהַקֶּטֶגּוֹר יֵהָפֵךְ לְסָנֵגוֹר, כִּי כָּל בַּעַל תְּשׁוּבָה הַזְּדוֹנוֹת נֶהֱפָכִים לוֹ לִזְכֻיּוֹת. כָּךְ קֶרֶן זֶה מְקוֹם הַזְּדוֹנוֹת, וְעַל יָדוֹ יָבוֹא אֶל הַזְּכֻיּוֹת.

יד **וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם ה' יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר ה' יֵרָאֶה.** לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לד כג) "יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ", קְרִי בֵּיהּ "יִרְאֶה" וְ"יֵרָאֶה", הַיּוּ"ד בְּצֵירֵי, לוֹמַר שֶׁכְּדֶרֶךְ שֶׁבָּא לֶרְאוֹת כָּךְ בָּא לִרְאוֹת. כָּךְ נֶאֱמַר כָּאן מִזֶּה הַטַּעַם "יִרְאֶה" וְ"יֵרָאֶה", כִּי הַכֹּל עִנְיָן אֶחָד. אַף כְּדִי לְיַשֵּׁב לְשׁוֹן "אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם", אוֹמֵר אֲנִי שֶׁלְּכָךְ קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם "ה' יִרְאֶה" מַשְׁמַע לְהַבָּא, לְפִי שֶׁמָּקוֹם קָדוֹשׁ זֶה לֹא גִּלָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשׁוּם בְּרִיָּה, כִּי אֲפִלּוּ לְאַבְרָהָם נֶאֱמַר "עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ" (בראשית כב ב), וְלֹא מָצִינוּ שֶׁאָמַר לוֹ כְּלוּם זוּלַת מַה שֶּׁהִרְגִּישׁ אַבְרָהָם בְּמַה שֶּׁרָאָה עָנָן קָשׁוּר עַל הָהָר, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֵין אֹמֶר וְאֵין דְּבָרִים כִּי זֶה הָהָר אֲשֶׁר חָמַד אֱלֹהִים לְשָׁבְתּוֹ. כִּי הֶעֱלִימוֹ ה' מִן הַטַּעַם שֶׁיִּתְבָּאֵר (דברים יב ד) בעזה"י. לָכֵן קָרְאוֹ "ה' יִרְאֶה", מִלְּשׁוֹן "אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשֶּׂה" (בראשית כב ח), כָּךְ אָמַר שֶׁיָּבוֹא הַזְּמַן אֲשֶׁר ה' יִרְאֶה וְיִבְחַר בַּמָּקוֹם הַזֶּה, וּבְאוֹתוֹ זְמַן יֵאָמֵר לַדּוֹרוֹת "הַיּוֹם בְּהַר ה' יֵרָאֶה", הַיּוֹם וְלֹא קֹדֶם, כִּי עַד הַיּוֹם שֶׁנִּבְחַר לֹא גִּלָּה אוֹתוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא.

טז **יַעַן כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה וְגוֹ'.** מִדְּקָאָמַר "וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ", שָׁמַע מִנֵּהּ שֶׁמֵּאֲמַר "כִּי עָשִׂיתָ" הוּא עִנְיָן אַחֵר. וְעוֹד, כִּי לְמַעְלָה אָמַר "וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ אֶת יְחִידְךָ מִמֶּנִּי" (בראשית כב, יב), וְכָאן לֹא הִזְכִּיר "מִמֶּנִּי". וְעוֹד, כָּפֶל הַלָּשׁוֹן "כִּי בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ" צָרִיךְ יִשּׁוּב, כִּי לְפֵרוּשׁ רַשִׁ"י אַחַת לָאָב וְאַחַת לַבֵּן, קָשֶׁה כָּפֶל "הַרְבָּה אַרְבֶּה". עַל כֵּן נִרְאֶה לִי, לְפִי שֶׁבְּכָל עֲבוֹדָה אָמַר "יְהִי רָצוֹן כְּאִלּוּ בְּנֵי שָׁחוּט" כוּ', הֲרֵי כְּאִלּוּ עָשָׂה שְׁנֵי מַעֲשִׂים, כִּי הַקְּרָבַת הָאַיִל עָשָׂה בְּפֹעַל מַמָּשׁ, וְהַקְּרֵבַת בְּנוֹ בְּמַחֲשָׁבָה. לְכָךְ נֶאֱמַר "יַעַן כִּי עָשִׂיתָ הַדָּבָר הַזֶּה", הַיְינוּ עֲשִׂיַּית הַהַקְרָבָה, כִּי בִּזְכוּת הַקְרָבָנוֹת נֶאֶמְרוּ לוֹ כָּל הַהַבְטָחוֹת. "וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת בִּנְךָ", הַיְינוּ מִלְּהַזְכִּירוֹ בְּכָל עֲבוֹדָה וַעֲבוֹדָה. לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "מִמֶּנִּי" הַמּוֹרֶה עַל הַהַקְרָבָה מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי עַכְשָׁו לֹא חִשֵּׁב לְהַקְרִיבוֹ מַמָּשׁ. עַל כֵּן "בָּרֵךְ אֲבָרֶכְךָ" – בְּרָכָה כְּפוּלָה, אַחַת כְּנֶגֶד הַמַּעֲשֶׂה וְאַחַת כְּנֶגֶד הַמַּחֲשָׁבָה, וְזֶהוּ טַעַם "וְהַרְבָּה אַרְבֶּה".

יז **כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל וְגוֹ'.** מָצִינוּ לִפְעָמִים שֶׁמְּדַמֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל לְכוֹכָבִים, וְלִפְעָמִים לַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם, וְלִפְעָמִים לֶעָפָר, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כח יד) וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. כִּי הַכֹּל מוֹרֶה עַל זְמַן אַחֵר, כִּי בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה וְהַהַצְלָחָה הוּא מַמְשִׁילָם לְכוֹכָבִים, לְשׁוֹן גְּדוּלָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב" (דברים א י), הִרְבָּה וְהִגְדִּיל אֶתְכֶם. כָּךְ הִרְבָּה אַרְבֶּה הָאָמוּר כָּאן הוּא לְשׁוֹן גְּדוּלָה.

וְדִמְיוֹן הַחוֹל הוּא מוֹרֶה עַל הַזְּמַן שֶׁהָאֻמּוֹת קָמִים עַל יִשְׂרָאֵל לְכַלּוֹתָם וְלֹא יוּכְלוּ לָהֶם, כְּמוֹ הַגַּלִּים הַמִּתְנַשְּׂאִים כְּאִלּוּ רָצוּ לִשְׁטוֹף אֶת כָּל הָעוֹלָם, וּמֵיָּד כַּאֲשֶׁר יַגִּיעוּ אֶל הַחוֹל הֵם נִשְׁבָּרִים. כָּךְ בָּאֻמּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מב ח) "כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ". אָמְנָם לֹא יוּכְלוּ לָהֶם, כִּי שָׁם נָפְלוּ וְנִשְׁבְּרוּ, לְכָךְ קָרָאם "מִשְׁבָּרֶיךָ". לְכָךְ נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לְחוֹל זֶה הַשּׁוֹבֵר הַגַּלִּים, שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לַעֲבוֹר אֶת הַחוֹל, כִּי הַחוֹל הוּא חֹק וּגְבוּל הַיָּם. כָּךְ לֹא יוּכְלוּ הָאֻמּוֹת לְיִשְׂרָאֵל לְכַלּוֹתָם. לְפִיכָךְ כְּשֶׁבָּא עֵשָׂו לְקַרֵאת יַעֲקֹב, אָמַר יַעֲקֹב בִּתְפִלָּתוֹ (בראשית לב יג) "וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם". לָמָּה זָכַר דַּוְקָא הַבְטָחַת הַחוֹל וְלֹא הִזְכִּיר הַכּוֹכָבִים, שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם תַּרְתֵּי לְטִבּוּתָא, הֶרְבּוּי וְהַגְּדוּלָה? גַּם לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן רבוי, אֶלָּא "וְשַׂמְתִּי זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם". אֶלָּא שֶׁלְּפִי שֶׁזֶּה הַבְטָחָה שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לָהֶם שׂוֹנְאֵיהֶם, כָּךְ לֹא יוּכַל עֵשָׂו לְהַזִּיקוֹ. וּמִטַּעַם זֶה הִזְכִּיר דַּוְקָא הַחוֹל שֶׁעַל שְׂפַת הַיָּם. וְכִי אֵין חוֹל אַחֵר בָּעוֹלָם זוּלָתוֹ? אֶלָּא לְפִי שֶׁהוּא שׁוֹבֵר הַגַּלִּים כָּאָמוּר, לְכָךְ נֶאֱמַר כָּאן "וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם". "וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו" – מָה עִנְיָן זֶה לָזֶה? אֶלָּא שֶׁהוּא דֶּרֶךְ לֹא זוֹ אַף זוֹ, כִּי לֹא זוֹ שֶׁיִּהְיוּ כַּחוֹל שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לָהֶם הַגַּלִּים, דְּהַיְינוּ הַשּׂוֹנְאִים, אֶלָּא אַף זוֹ, שֶׁהַמָּה יִרְשׁוּ שַׁעַר אוֹיְבֵיהֶם וְיוּכְלוּ לָהֶם.

וְדִמְיוֹן הֶעָפָר מוֹרֶה עַל זְמַן הַשִּׁפְלוּת, כִּי בִּזְמַן שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם לָדוּשׁ בִּדְיוֹטָה תַּחְתּוֹנָה, מִשָּׁם יַעֲלוּ מִשֻּׁפָּל מַצָּבָם וְיִפָּרְצוּ לְכָל רוּחַ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כח יד) ״וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה״, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים מד כו) ״כִּי שָׁחָה לֶעָפָר נַפְשֵׁנוּ״, וּמָה כְּתִיב בַּתְרֵיהּ ״קוּמָה עֶזְרָתָה לָּנוּ״. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, לְפִי שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל דּוֹרְשִׁים אֶת ה׳ בְּכָל לִבָּם כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת, כַּיָּדוּעַ מִדַּרְכֵי כָּל הַדּוֹרוֹת וְדוֹרֵינוּ. וְאוּלַי רָמַז בְּדִמְיוֹן הֶעָפָר אֶל גָּלוּת מִצְרַיִם, שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם כְּמוֹ הֶעָפָר שֶׁחוֹרְשִׁים עָלָיִךְ. וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד לְקַמָּן פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כח יד) בְּעֶזְרַת ה׳.

פרק כג

א וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְגוֹ׳. בְּאַבְרָהָם נֶאֱמַר ״אֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חָי״ (בראשית כה:ז), הוֹסִיף לוֹמַר ״אֲשֶׁר חָי״, כִּי הָיָה אִישׁ חַי רַב פְּעָלִים בִּידִיעַת ה׳ כָּל יְמֵי חַיָּיו, כִּי בֶּן שָׁלֹשׁ שָׁנִים הִכִּיר בּוֹרְאוֹ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּיִשְׁמָעֵאל שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה בְּבוֹאוֹ בַּיָּמִים. וּבְשָׂרָה לֹא נֶאֱמַר ״אֲשֶׁר חָיְתָה״, כִּי הָאִשָּׁה יֵשׁ לָהּ צַעַר לֵדָה וְהֶרְיוֹן וּרְשׁוּת בַּעְלָהּ עָלֶיהָ, וְאֵין כָּל יָמֶיהָ נִקְרָאוּ חַיִּים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאַבְרָהָם לֹא חַי כָּל יָמָיו הַקָּצוּבִים לוֹ, שֶׁהֲרֵי נֶחְסְרוּ מִן יָמָיו חָמֵשׁ שָׁנִים כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה אֶת עֵשָׂו יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה, לָכֵן נֶאֱמַר ״אֲשֶׁר חָי״, כִּי אִלּוּ הַשָּׁנִים הָיָה חַי, מִכָּלָל שֶׁיֵּשׁ עוֹד יָמִים אֲחֵרִים שֶׁהָיוּ רְאוּיִין אֵלָיו כְּפִי טִבְעוֹ וְלֹא הָיָה חַי בָּהֶם, לְפִי שֶׁנִּתְקַצְּרוּ יָמָיו כָּאָמוּר.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּמִסְפָּר גָּדוֹל, שָׁנָה שָׁנָה לְשׁוֹן יָחִיד, מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, וּבְמִסְפָּר קָטָן שָׁנִים, וְשֶׁבַע שָׁנִים, לְפִי שֶׁהַחֲסִידִים אַף עַל פִּי שֶׁכָּל יְמֵיהֶם שְׁלֵמִים, מִכָּל מָקוֹם יוֹתֵר הֵם קוֹנִין שְׁלֵמוּת בַּשָּׁנִים הָאַחֲרוֹנִים הַקְּרוֹבִים לְשַׁעֲרֵי מָוֶת מִבַּיָּמִים הַקּוֹדְמִים, הֵן מִצַּד שֶׁזִּקְנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מוֹסִיפִין חָכְמָה, הֵן מִצַּד שֶׁהֵם הוֹלְכִים וּמִתְקָרְבִים בְּיוֹתֵר אֶל הָאוֹר הַנִּצְחִי. עַל כֵּן כָּל הַשָּׁנִים הַקּוֹדְמִים הֵם נֶחְשָׁבִים לְשָׁנָה אַחַת בְּעֵרֶךְ הַשָּׁנִים הָאַחֲרוֹנִים, לְפִי שֶׁמִּצַּד רִבּוּי הַשְׁלֵמוּת שֶׁנִּקְנֶה בָּהֶם, גַּם הַשָּׁנִים דּוֹמוֹת לְמִרֹאוֹת. לָכֵן נֶאֱמַר לָשׁוֹן זֶה גַּם בְּאַבְרָהָם וְיִצְחָק, וְאֵצֶל יִשְׁמָעֵאל אָתֵי שַׁפִּיר יוֹתֵר מִכֻּלָּם, כִּי עָשָׂה תְּשׁוּבָה סוֹף יָמָיו.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁיָּמִים הָאַחֲרוֹנִים הֵם יְמֵי צַעַר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת יב א) ״וְהַגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵין לִי בָּהֶם חֵפֶץ״, עַל כֵּן נִקְרְאוּ שָׁנִים הָאַחֲרוֹנִים לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁהֵם יְמֵי צַעַר. אֲבָל הַשָּׁנִים הָרִאשׁוֹנִים נִמְשְׁלוּ לְיָמִים אֲחָדִים בְּאַהֲבָתוֹ אוֹתָם.

ב וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן. בַּיַּלְקוּט מַסִּיק שֶׁהָיָה לְמָקוֹם זֶה אַרְבַּע שֵׁמוֹת, וְאֵלּוּ הֵן: אֶשְׁכּוֹל, מַמְרֵא, קִרְיַת אַרְבַּע, חֶבְרוֹן. וְאָמַרְתִּי לְתֵת טוּב טַעַם וָדַעַת עַל אַרְבַּע שֵׁמוֹת אֵלּוּ, לְפִי שֶׁמָּקוֹם זֶה הוּקְצָה לִקְבֻרוֹת, עַל כֵּן נִקְרָא בְּאַרְבַּע שֵׁמוֹת הַמּוֹרִים עַל אַרְבַּע דְּרָכִים שֶׁהַמִּיתָה מְצוּיָה בָּהֶם. כִּי יֵשׁ מִיתָה שֶׁהָאָדָם מֵת בְּחֶטְאוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כז, ג) ״כִּי בְחֶטְאוֹ מֵת״. וְיֵשׁ מִיתָה בַּעֲוֹן אֲחֵרִים, כְּמוֹ הַבָּנִים הַנִּתְפָּסִים בַּעֲוֹן אֲבִיהֶם, וְצַדִּיק הַנִּתְפָּס בַּעֲוֹן הַדּוֹר. וְיֵשׁ אֲשֶׁר בְּלִי עָוֹן יְרוּצוּן מִן הָעוֹלָם, מִצַּד הַמִּיתָה הַטִּבְעִית וּפְרוּד אַרְבַּע יְסוֹדוֹת, כִּי זֶה דָּבָר טִבְעִי שֶׁכָּל מוּרְכָּב סוֹפוֹ לְהִפָּרֵד. וְיֵשׁ מִיתַת נְשִׁיקָה, וְהוּא מִיתַת הַצַּדִּיקִים שֶׁמִּתִּים בִּנְשִׁיקָה, וְהוּא לְשׁוֹן חִבּוּר, וְעִנְיָנָהּ כַּאֲשֶׁר תַּעֲלֶה מַחֲשַׁבְתָּם וְנִשְׁמָתָם וְתִדְבַּק לְמַעְלָה בְּשֹׁכֶל הַפּוֹעֵל, כֵּיוָן שֶׁעָלָה שׁוּב לֹא יֵרֵד, כִּי תִּשָּׁאֵר נִשְׁמָתוֹ מְחוּבֶּרֶת שָׁמָּה.

וּכְנֶגְדָּם בָּאוּ אַרְבַּע שֵׁמוֹת אֵלּוּ, הַהוֹלְכִים עַל מִינֵי מִיתָה אֵלּוּ: מַמְרֵא, כְּנֶגֶד הַמֵּת בְּחֶטְאוֹ, מִלְּשׁוֹן ״מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם ה׳״ וּמִלְּשׁוֹן ״זָקֵן מַמְרֵא״. אֶשְׁכּוֹל, כְּנֶגֶד הַמֵּת בַּעֲוֹן אֲחֵרִים הַנַּעֲשִׂין שַׁכּוּלִים מִמֶּנּוּ, כִּי הַקּוֹבֵר בָּנָיו קְרוּי שַׁכּוּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כז מה) ״לָמָּה אֶשְׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד״. כִּי זֶה הַחוֹטֵא וְרַב מְרֵי נִשְׁאָר שַׁכּוּל וִיחִידִי מִן זֶה אֲשֶׁר הוּמַת בַּעֲוֹנוֹ, עַל כֵּן קָרְאוּ לַמָּקוֹם הַהוּא ״אֶשְׁכּוֹל״, עַל אוֹדוֹת הַשַּׁכּוּל אֲשֶׁר כָּרְתוּ מִן הָעוֹלָם בַּעֲוֹנוֹ שֶׁל זֶה. קִרְיַת אַרְבַּע, עַל שֵׁם הַמִּיתָה הַטִּבְעִית, פֵּרוּד אַרְבַּע יְסוֹדוֹת, כִּי הָאָדָם עִיר קְטַנָּה וְקִרְיַת אַרְבַּע. חֶבְרוֹן, עַל שֵׁם הַחִבּוּר וּמִיתַת נְשִׁיקָה. וּמִיתַת הַצַּדִּיקִים שָׁרָה לֹא הָיְתָה מִצַּד שְׁנֵי מִינִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם צַד עָוֹן, אֶלָּא מִצַּד שְׁנֵי הַמִּינִים אֲשֶׁר בְּלִי עָוֹן יְרוּצוּן, לָכֵן נֶאֱמַר ״וַתָּמָת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן״ – לֹא הִזְכִּיר כִּי אִם שְׁנֵי שֵׁמוֹת אֵלּוּ, לְפִי שֶׁמִּיתָתָהּ הָיְתָה מִמִּינָם, דְּהַיְנוּ עַל יְדֵי פֵּרוּד אַרְבַּע יְסוֹדוֹת וּבִנְשִׁיקָה וְחִבּוּר כָּאָמוּר.

וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ. מִלַּת ״לִשָּׂרָה״ הִכְנִיס בֵּין הַדְּבֵקִים, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר ״לִסְפֹּד וְלִבְכּוֹת לְשָׂרָה״. גַּם כֵּלּוֹ מְיֻתָּר, כִּי הָיָה לוֹ לוֹמַר ״לִסְפְּדָהּ וְלִבְכּוֹתָהּ״. גַּם בְּכָל מָקוֹם הַבְּכִי קוֹדֵם לְהֶסְפֵּד, וְכָאן מִהֲלֶכֶת הַשִּׁיטָה, כִּי בְּכָל מָקוֹם שְׁלֹשָׁה לִבְכִי וְשִׁבְעָה לְהֶסְפֵּד (מוֹעֵד קָטָן כ״ז:). וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁבְּכָל מֵת הָאָבֵל הוֹלֵךְ וּמִתְמַעֵט, כִּי בִּרְבוֹת הַיָּמִים הַכֹּל נִשְׁכָּח. אָמְנָם צַדֶּקֶת זוֹ, בְּכָל יוֹם וָיוֹם הִרְגִּישׁוּ בְּיוֹתֵר בְּהֶעְדֵּר שָׂלָהּ, מִצַּד הֶעְדֵּר תּוֹרָתָהּ וּמַעֲשֶׂיהָ הַטּוֹבִים שֶׁנֶּאֶבְדוּ לְדוֹרָהּ. עַל כֵּן הִקְדִּים הֶסְפֵּד לִבְכִי. וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין כ״ב.) ״כָּל מִי שֶׁמֵּתָה אִשְׁתּוֹ רִאשׁוֹנָה כְּאִלּוּ חָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו״ כוּ׳. עַל כֵּן מִתְחִלָּה בָּא לִסְפֹּד לְשָׂרָה בַּעֲבוּרָהּ, אֲבָל לֹא בָּכָה עָלֶיהָ, כִּי יָדַע שֶׁעָלְתָה לָהּ לַמָּרוֹם לְמָקוֹם יָקָר וְנִכְבָּד מֵאֲשֶׁר הָיְתָה בּוֹ בְּאֶרֶץ מַאְפֵּלְיָה זוֹ (על פי ירמיהו ב׳ ל״א). וְאַחַר כָּךְ בָּכָה עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנֶּחֱרַב בְּיָמָיו, כִּי גַּם מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם מַר יִבְכָּיוּן עַל חָרְבָּנוֹ, וְכֵן דָּרְשׁוּ עָלָיו פָּסוּק ״וְדִמְעִי תִּדְמַע עֵינִי״ וְגוֹ׳ (ירמיהו י״ג י״ז). וְעַל כֵּן הִפְסִיק בְּמִלַּת ״לְשָׂרָה״, לְפִי שֶׁהַבְּכִי הָיָה עַל שֶׁנִּדְמָה לוֹ כְּאִלּוּ נֶחֱרַב הַמִּקְדָּשׁ בְּיָמָיו אֲשֶׁר הָיָה גָּבְהוֹ מֵאָה אַמָּה. עַל כֵּן בָּא הָרֶמֶז בְּכָ״ף קְטַנָּה, כִּי כָ״ף עוֹלֶה מֵאָה, וְרוֹצֶה לוֹמַר כְּאִלּוּ נִתְמַעֲטוּ אוֹתָן מֵאָה אַמָּה וְנַעֲשׂוּ קְטַנִּים. וְזֶה רֶמֶז יָקָר.

וּבִגְמָרָא דְּסַנְהֶדְרִין (מו:) אִיבָּעֵי לְהוּ, הֶסְפֵּדָא יְקָרָא דְּחַיֵּי אוֹ דְּמוֹתָא, וּמַסְקְנָא שֶׁהֶסְפֵּדָא יְקָרָא דְּמוֹתָא. לְכָךְ נֶאֱמַר ״לִסְפּוֹד לְשָׂרָה״, לְהוֹרוֹת שֶׁהֶסְפֵּד יְקָרָא דִּידַהּ הוּא. דָּבָר אַחֵר: הִזְכִּיר ״לְשָׂרָה״ לוֹמַר לְךָ שֶׁעַל עַצְמוּתָהּ לֹא הִסְפִּיד, כִּי יָדַע שֶׁרַק הֶעֱרֵב שִׁמְשָׁהּ הָיָה בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל אוֹכֶלֶת הִיא בִּתְרוּמַת פְּרִי מַעֲשֶׂיהָ לְעוֹלָם הַבָּא, רַק עַל שְׁמָהּ הִסְפִּיד, כִּי הָיְתָה ״שָׂרָה״ עַל כָּל הָעוֹלָם בְּחָכְמָתָהּ, וְאוֹי לְדוֹרָהּ שֶׁאִבְּדוּ שְׂרָרָה זוֹ מִצַּד חָכְמָתָהּ וּמַעֲשֶׂיהָ. אֲבָל לִבְכּוֹתָהּ בָּכָה בְּכִי קָטָן, מִצַּד שֶׁצַּדֶּקֶת הָיְתָה וְהָיְתָה מִסְתַּפֶּקֶת בִּמְלֹא כַף נַחַת קְטַנָּה. עַל כֵּן הֵם אוֹכְלִים בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנוֹחֲלִין הָעוֹלָם הַבָּא, וּלְפִיכָךְ אֵינָן בִּכְלַל עוֹנֶשׁ כַּף הַקֶּלַע, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמואל א כה כט) ״וְהָיְתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנִי צְרוּרָה בִּצְרוֹר הַחַיִּים וְגוֹ׳, וְאֶת נֶפֶשׁ אֹיְבֶיךָ יְקַלְּעֶנָּה בְּתוֹךְ כַּף הַקָּלַע״, דְּהַיְינוּ בְּגֵיהִנֹּם. דָּבָר אַחֵר, שָׂרַמָז בְּכָ״ף קְטַנָּה שֶׁמֵּתָה בְּעֶטְיוֹ שֶׁל נָחָשׁ, אֲשֶׁר גָּרַם מִיתָה לְאָדָם שֶׁנִּבְרָא מִקְצָה הַשָּׁמַיִם עַד קָצֵהוּ, וּבְחֵטְא הַנָּחָשׁ נִתְמַעֵט וְהֶעֱמִידוֹ עַל מֵאָה אַמָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלט ה) ״וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה״, כָּ״ף הַיְינוּ מֵאָה. וּלְפִי שֶׁנִּתְמַעֵט וְהֶעֱמַד עַל מִסְפַּר כָּ״ף, מֵאָז נֶחֱלַשׁ כֹּחוֹ וְנַעֲשָׂה מוּכָן לַמִּיתָה.

טז וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעָפְרֹן. חָסֵר וָי״ו. כָּתַב בַּעַל הַטּוּרִים לְפִי שֶׁהָיָה רַע עַיִן, וְעָפְרֹן חָסֵר וָי״ו עוֹלֶה לְמִסְפַּר רַ״ע עַ״יִן. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז״ל (בבא בתרא ט:) כָּל הַנּוֹתֵן פְּרוּטָה לְעָנִי מִתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת כוּ׳, וְכָל מִי שֶׁרָעָה עֵינוֹ בְּאָחִיו הָאֶבְיוֹן וְאֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ כְּלוּם אֵינוֹ מִתְבָּרֵךְ בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת אֵלּוּ, עַל כֵּן חָסֵרָה וָי״ו דְּעָפְרֹן, כִּי מִצַּד שֶׁהָיָה רַע עַיִן חָסְרוּ מִמֶּנּוּ שִׁשָּׁה בְּרָכוֹת אֵלּוּ. וְרז״ל אָמְרוּ (סוטה לח:) אֵין נוֹתְנִין כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה כִּי אִם לְטוֹב עַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב, ט) ״טוֹב עַיִן הוּא יְבֹרָךְ״, אַל תִּקְרֵי ״יְבֹרָךְ״ אֶלָּא ״יְבֹרָךְ״. וּמִכָּל מָקוֹם מַרְאֶה שְׁנֵיהֶם אֱמֶת, ר״ל הַקְּרִי וְהַכְּתִיב, כִּי מִי שֶׁהוּא טוֹב עַיִן מְבֹרָךְ לַאֲחֵרִים בְּעַיִן יָפָה, עַל כֵּן יְבֹרָךְ גַּם הוּא בְּשֵׁשׁ בְּרָכוֹת כְּהוֹרָאַת וָי״ו שֶׁל ״יְבֹרָךְ״, כִּי הוּא כְּתִיב מָלֵא.

וְתֵדַע עוֹד. כִּי רַע עַיִן עוֹלֶה לְמִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת, עַל כֵּן מָצִינוּ בְּאַרְבָּעָה מְקוֹמוֹת מִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת אֵצֶל בַּעַל עַיִן רַע: א׳ בְּעֶפְרוֹן שֶׁהָיָה רַע עַיִן, עַל כֵּן לָקַח אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף. ב׳ אֵצֶל אֲחֵי יוֹסֵף שֶׁהָיָה עֵינָם רָעָה בַּאֲחִיהֶם יוֹסֵף הַצַּדִּיק וְנִתְקַנְּאוּ בוֹ עֲבוּר כְּתֹנֶת הַפַּסִּים שֶׁעָלָיו, עַל יְדֵי כָּךְ נִתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר וְיָרְדוּ לְמִצְרַיִם וְהָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה בְּגֵרוּת וְעִנּוּי וְעַבְדוּת. ג׳ אֵצֶל עֵשָׂו שֶׁרָעָה עֵינוֹ בְּאָחִיו יַעֲקֹב וְנִתְקַנֵּא בוֹ עַל הַבְּרָכוֹת אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ אָבִיו, כִּי עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב (בראשית לב:יז) ״וְרֻוַח תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר לְעֵדֶר״, כְּדֵי לְמַלֹּאות עֵינָיו שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע, עַל כֵּן בָּא עֵשָׂו וְאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ. ד׳ נָבָל הַכַּרְמְלִי הָיָה אִישׁ כִּילַי וְרַע עַיִן כַּנּוֹדָע, עַל כֵּן בָּא עָלָיו דָּוִד עִם אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ לְשַׁלֵּם לוֹ כְּמִדָּתוֹ.

פרק כד

א וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים. הַרְבֵּה מְפָרְשִׁים תָּמְהוּ, הֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר ״וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים״ (בראשית יח:יא), וְהָיָה כְּמוֹ שְׁלֹשִׁים וְשִׁבַּע שָׁנָה בֵּין שְׁנֵי זְמַנִּים אֵלּוּ. וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (מח טז) מַסִּיק שֶׁהֶחֱזִיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת שְׁנֵיהֶם לִימֵי נַעֲרוּתָן, וְתִרוּץ זֶה מַסְפִּיק, אַף שֶׁאֵין לוֹ סֶמֶךְ מִן הַמִּקְרָא. וְיֵשׁ אוֹמְרִים ״בָּאִים״ מוֹרֶה עַל הַזְּמַן הַהוּא, כִּי הָוֶה לֵיהּ לְמֵימַר ״בָּאוּ״. אֶלָּא ״בָּאִים״ מַשְׁמָעוּתוֹ שֶׁאָז הָיוּ בָּאִים וְהוֹלְכִים בַּיָּמִים, אֲבָל כָּאן נֶאֱמַר ״בָּא״, מַשְׁמָע שֶׁכְּבָר בָּא בַּיָּמִים, וְזֶה דְּקִדּוּק נָכוֹן.

וְכִפְשׁוּטוֹ נוֹכַל לוֹמַר, שֶׁטּוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ לֹא בִמְהֵרָה יִנָּתֵק. וְזֶה כִּי הָאִשָּׁה הַטּוֹבָה מוֹסֶפֶת לְבַעְלָהּ חַיִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (קהלת ט, ט) ״רְאֵה חַיִּים עִם אִשָּׁה״, וְהַבֵּן הַטּוֹב מוֹסִיף גַּם בֵּן חַיִּים לְאָבִיו, כִּי כָּל הַמַּעֲמִיד בֵּן צַדִּיק כְּאִלּוּ לֹא מֵת, קַל וָחֹמֶר בְּחַיָּיו. לְפִיכָךְ מִלִּידַת יִצְחָק עַד מִיתַת שָׂרָה הָיָה הַחוּט מְשֻׁלָּשׁ, כִּי נִתּוֹסָפָה לְאַבְרָהָם חִיּוּת מִצַּד הָאִשָּׁה וּמִצַּד בְּנוֹ יִצְחָק. וּבְכָל הַיָּמִים הַלָּלוּ הָיָה עוֹמֵד בְּמַעֲמָד אֶחָד, לֹא נִתּוֹסָפָה בּוֹ חֶלְשָׁה כְּמִנְהַג הַזְּקֵנִים, כִּי הָיוּ לוֹ יְמֵי שִׂמְחָה וּבְרָכָה. אֲבָל קֹדֶם לֵידַת יִצְחָק לֹא הָיְתָה לוֹ שִׂמְחָה כִּי אִם מֵאִשְׁתּוֹ, וַאֲחַר מִיתַת שָׂרָה לֹא הָיְתָה לוֹ שִׂמְחָה כִּי אִם בִּבְנוֹ. עַל כֵּן הָיוּ שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ שָׁוִים, כְּמוֹ שֶׁהָיָה סָמוּךְ לְלֵידַת יִצְחָק כָּךְ נַעֲשָׂה אַחַר מִיתַת שָׂרָה. לְפִיכָךְ נֶאֱמַר לָשׁוֹן אֶחָד עַל שְׁנֵי זְמַנִּים אֵלּוּ, אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה מֻרְחָק רַב בֵּינֵיהֶם. לְפִיכָךְ הָיָה מְהַדֵּר תֵּכֶף לְהַשִּׂיאוֹ אִשָּׁה, כִּי חָשַׁב אוּלַי אִשְׁתּוֹ תְּמַלֵּא מְקוֹמָהּ שֶׁל שָׂרָה וְיִהְיֶה שִׂמְחַ בָּהּ כְּמוֹ בְּאִשְׁתּוֹ מַמָּשׁ. וְכָךְ הָיָה, שֶׁעַד שֶׁלֹּא שָׁקְעָה שִׂמְשָׁהּ שֶׁל שָׂרָה זָרְחָה שִׂמְשָׁהּ שֶׁל רִבְקָה, וְנַעֲשֵׂית דּוּגְמַת שָׂרָה מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י בְּסָמוּךְ (בראשית כד, סז) ״וַיְבִאָהָ הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ״, וַהֲרֵי הִיא אִמּוֹ כוּ׳. וְזֶהוּ קְשׁוּר נָכוֹן בְּסִמִיכוּת פָּסוּק זֶה אֶל הַזִּוּוּג שֶׁל יִצְחָק.

וּמַה שֶּׁכָּתַב ״בָּא בַּיָּמִים״, כִּי לְפִי הַנִּרְאֶה ״יָצָא מִן הַיָּמִים״ מִבַּעֲלֵי לֵיהּ, אֶלָּא לְפִי שֶׁהַמִּדָּה בָּרְשָׁעִים שְׁיְמֵי הַיַּלְדוּת הֵם לָהֶם יְמֵי אוֹר וְיוֹם בָּהִיר, כִּי טוֹבִים הֵמָּה לָהֶם אֶל הַשִּׁמּוּשִׁים הַגּוּפָנִיִּים, כִּי זֶה כָּל עִקַּר תַּכְלִיתָם. וִימֵי הַזִּקְנָה הֵם אֻצְלָם לַיְלָה וְלֹא יוֹם, כִּי הָעוֹלָם חָשֵׁךְ בַּעֲדָם, יַעַן כִּי לֹא יִטְעֲמוּ עוֹד מִן הַדַּבַשׁ אֲשֶׁר בְּקִצָּה הַמַּטֶּה. וְעַל כֵּן הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים טוֹבִים לָהֶם מֵאֵלֶּה, וּכְאִלּוּ יָצְאוּ מִיָּמִים אֶל הַלֵּילוֹת. אֲבָל בַּצַּדִּיקִים מִהְפֶּכֶת הַשִּׁיטָה, שֶׁבָּאִים מִן הַלֵּילוֹת אֶל הַיָּמִים, כִּי יְמֵי הַזִּקְנָה טוֹבִים לָהֶם אֶל קִנְיַת הַחָכְמָה. וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ז י) ״אַל תֹּאמַר מֶה הָיָה שֶׁהַיָּמִים הָרִאשֹׁנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה, כִּי לֹא מֵחָכְמָה שְׁאֵלְתָּ עַל זֶה״, כִּי הָאוֹמֵר כֵּן אֵינוֹ מַקְפִּיד עַל הַחָכְמָה. לָכֵן נֶאֱמַר בַּצַּדִּיקִים ״בָּא בַּיָּמִים״ לְזִקְנָתָם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לָכֵן הִזְכִּיר ״בָּא בַּיָּמִים״ לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא מֵחֲמַת צַעַר קָפְצָה עָלָיו זִקְנָה, כִּי אִם מֵחֲמַת שֶׁבָּא בַּיָּמִים, שֶׁהֲרֵי בֵּרְכוֹ ה׳ בַּכֹּל וְלֹא הָיָה לוֹ שׁוּם צַעַר.

וְנוּכַל לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ קָרָא אֶת אֱלִיעֶזֶר "זְקַן בֵּיתוֹ", שֶׁהָיָה זָקֵן מִצַּד שֶׁצָּרְכֵי הַבַּיִת הָיוּ מֻטָּלִים עָלָיו. וְהוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁמִּצַּד שֶׁהָיָה אַבְרָהָם זָקֵן, לֹא הָיָה בְּכֹחוֹ לֵילֵךְ לְבַדּוֹ, גַּם אֶת יִצְחָק לֹא רָצָה לִשְׁלֹחַ, כִּי אָמַר "פֶּן אָמוּת פִּתְאוֹם, וּמִי יָשִׂים יָדוֹ עַל עֵינָיו".

ב הַמּוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ. כִּי רָאָה אוֹתוֹ נֶאֱמָן בְּכָל בֵּיתוֹ הוּא, עַל כֵּן הֶאֱמִינוֹ שֶׁלֹּא יִקַּח שֹׁחַד וְיִשָּׂא לִבְנוֹ אִשָּׁה שֶׁאֵינָהּ הֲגוּנָה לוֹ, כִּי לָמָּה יִקַּח מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי לוֹ וַהֲלֹא הוּא מוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ. וְנוּכַל לוֹמַר שֶׁמִּלַּת "לוֹ" שַׁב אֶל אֱלִיעֶזֶר, לְפִי שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא לָהוּט אַחַר חֶמְדַּת הַמָּמוֹן, הֲרֵי מָמוֹנוֹ שַׁלִּיט עָלָיו אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַעֲנוּ, אֲבָל הוּא אֵינוֹ שַׁלִּיט עַל מָמוֹנוֹ כְּלָל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ו, ב) "אִישׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְגוֹ' וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ" וְגוֹ'. וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "אִישׁ אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים", כִּי "יִתֵּן" לְהַבָּא מַשְׁמָע, וְזֶה לְפִי שֶׁהַפָּסוּק מְדַבֵּר בְּמִי שֶׁאֵינוֹ שָׁמֵחַ בְּחֶלְקוֹ וְהוּא מִצַּפֶּה תָּמִיד שֶׁיִּתֵּן לוֹ ה' עוֹד נוֹסָף עַל מַה שֶּׁבְּיָדוֹ, כִּי תָּמִיד אֵין לוֹ דַּי, וְזֶהוּ הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, כִּי עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁלּוֹ. אָמְנָם לְמַעְלָה מִן פָּסוּק זֶה אָמַר (קהלת ה, יח) "גַּם כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ וְגוֹ' זֹה מַתַּת אֱלֹהִים הִיא". הִזְכִּיר "נָתַן" לְשׁוֹן עָבָר, זֶה הַמְסֻתָּפֵק בְּחֶלְקוֹ, הוּא הָאִישׁ הַשַּׂלִּיט וּמוֹשֵׁל בְּכָל אֲשֶׁר לוֹ, וְזֶה לֹא יִקַּח בְּוַדַּאי מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי לוֹ. וּמִזֶּה הַצַּד הֶאֱמִינוֹ לֶאֱלִיעֶזֶר, כִּי יָדַע בּוֹ שֶׁהוּא מוֹשֵׁל עַל כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְאֵין מָמוֹנוֹ מוֹשֵׁל בּוֹ, עַל כֵּן לֹא יַכְרִיחוֹ הַמָּמוֹן לַעֲשׂוֹת בַּעֲבוּרוֹ מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי וְנָכוֹן, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי. הִשְׁבִּיעוֹ בַּמִּילָה, כִּי מִצַּד הַמִּילָה נַעֲשָׂה הָאָדָם גְּדוֹר מֵעֲרָיוֹת, עַל כֵּן אָמַר "לֹא תַקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי" (בראשית כד:ג), כִּי הַזִּמָּה יֵרָשָׁה אֶצְלָם מִן חָם אֲבִי כְּנַעַן, כִּי יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁרָבָעוֹ לְנֹחַ (סנהדרין ע.). לְפִיכָךְ אֵין רָאוּי שֶׁיְּזַוֵּג הַנָּמוֹל לְבַעֲלֵי הַזִּמָּה, כִּי מִצַּד הַמִּילָה בֵּרַךְ ה' אֶת אַבְרָהָם, וּמִצַּד שֶׁרָבַע חָם לְנֹחַ קָם לוֹ בְּ"אָרוּר כְּנַעַן" (בראשית ט:כה), וְאֵין בָּרוּךְ מִדַּבֵּק בְּאָרוּר.

וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר, "וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ" – לְפִי שֶׁאָמְרוּ רז"ל (נדרים לא:) גְּדוֹלָה מִילָה, שֶׁאִלְמָלֵא מִילָה לֹא נִתְקַיְּמוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לג כה) "אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וָלָיְלָה, חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ לֹא שָׂמְתִּי". לְכָךְ הִזְכִּיר בִּשְׁבוּעַת הַמִּילָה "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ". וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא, לְפִי שֶׁהַמִּילָה מַשְׁלֶמֶת שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי, וּבְאוֹתוֹ שֵׁם אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְעוֹלָמוֹ "דַּי", כְּשֶׁהָיוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ מִתְפַּשְּׁטִין וּמַרְחִיבִים וְהוֹלְכִים, כִּדְאִיתָא פֶּרֶק אֵין דּוֹרְשִׁין (חגיגה יב.). וּבְזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁאָמְרוּ "לֹא נִתְקַיְּמוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ" – מַשְׁמַע אַחַר שֶׁנִּבְרְאוּ לֹא הָיוּ יְכוֹלִין לְהִתְקַיֵּם, וְהַפָּסוּק אוֹמֵר "לֹא שָׁמְתִּי" – מַשְׁמַע לְכַתְּחִלָּה. אֶלָּא לְפִי שֶׁקָּאֵי עַל "חֻקּוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ", עַל הַחֹק הַנִּתָּן לָהֶם שֶׁלֹּא יִתְפַּשְּׁטוּ לְאֵין תַּכְלִית, וְנָעַר בָּהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּשֵׁם שַׁדַּי, כִּי בוֹ אָמַר לְעוֹלָמוֹ "דַּי", וְאִלְמָלֵא זֶה לֹא הָיוּ יְכוֹלִין לְהִתְקַיֵּם אִם הָיוּ מִתְפַּשְּׁטִין לְאֵין תַּכְלִית, וְכָל זֶה בָּא מִצַּד הַמִּילָה הַמַּשְׁלֶמֶת שֵׁם זֶה. אֲבָל "כְּשֶׁלְּקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד:ז) – זֶהוּ קֹדֶם הַמִּילָה – הָיָה "אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם" לְבַד, כִּי לֹא הָיָה שֵׁם שֶׁל שַׁדַּי מִתְפַּשֵּׁט בַּתַּחְתּוֹנִים. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִקְרָא "אֱלֹהֵי הָאָרֶץ" בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל דַּוְקָא, כִּי הַדָּר בְּחוּצָה לָאָרֶץ כּוֹ' (כתובות קי:), וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יז כו) "לֹא יָדְעוּ אֶת מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ". לְכָךְ אָמַר עַל חוּצָה לָאָרֶץ "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי" (בראשית כד:ז), אֲבָל כָּאן שֶׁעָמַד בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אָמַר "בַּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ" (בראשית כד:ג).

ג לֹא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ. וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדְעָנוּ שֶׁהוּא יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ, אֶלָּא שֶׁבָּא לְתָרֵץ בְּזֶה קֻשְׁיָא, וְזֶה כִּי מִסְתָּמָא צִוָּה שֶׁלֹּא יִתְחַתֵּן בִּבְנוֹת הַכְּנַעֲנִי פֶּן יִלְמוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה (דברים ז ג) "וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם" וְגוֹ' "כִּי יָסִיר אֶת בִּנְךָ מֵאַחֲרַי" וְגוֹ'. וְאִם כֵּן, מַה יַּרְוִיחַ אִם יִשָּׂא אִשָּׁה מִבְּנוֹת לָבָן וּבְתוּאֵל, כִּי גַּם הֵמָּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה כְּמוֹ הַכְּנַעֲנִי? עַל כֵּן אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ", וְאָמַר "פֶּן תָּשִׁיב אֶת בְּנִי שָׁמָּה", כִּי אָמַר: פְּשִׁיטָא, אִם יִשָּׂא בְּנִי אִשָּׁה מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי, מֵאַחַר שֶׁאָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ, מִסְתָּמָא גַּם בְּנֵי יָגוּר אֶצְלָם, וְאָז יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִלְמוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. וְאִם יִשָּׂא מִבְּנוֹת לָבָן וּבְתוּאֵל לֹא יִלְמוֹד, שֶׁהֲרֵי לֹא יָדוּר אֶצְלָם, אָז יֵשׁ גַּם כֵּן לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִלְמוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. אֲבָל כְּשֶׁיִּשָּׂא אִשָּׁה מִשָּׁם וְיָדוּר כָּאן, אָז מִמַּה נַפְשָׁךְ אֵין כָּאן בֵּית מֵחוּשׁ, כִּי מִלָּבָן וּבְתוּאֵל לֹא יִלְמוֹד, שֶׁהֲרֵי לֹא יָדוּר אֶצְלָם, וּמִן הַכְּנַעֲנִי לֹא יִלְמוֹד, כִּי לֹא יִהְיֶה לוֹ הִתְעָרְבוּת עִמָּהֶם, וְאַדְרַבָּה יִשְׁטְמוּ אוֹתוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא רָצָה לְהִתְחַתֵּן בָּם. אָמְנָם יֵשׁ חֲשָׁשָׁא אַחֶרֶת, וְהוּא שֶׁטֶּבַע הָאָבוֹת נִמְשָׁךְ גַּם לַבָּנִים, וְזֶה דַּוְקָא בְּאוֹתָן עֲבֵרוֹת הַבָּאִים מִפְּאַת הַחוֹמֶר, כַּאֲכִילָה וּזְמָה וְכֵילוּת וְקִנְאָה וְכָל הַמִּדּוֹת הָרָעוֹת הַנִּתְלִין בַּחוֹמֶר, נִגְעִים אֵלּוּ מִתְפַּשְּׁטִים מֵהָאָבוֹת לַבָּנִים, וְתוֹלְדוֹתֵיהֶן כַּיּוֹצֵא בָּהֶם. אֲבָל הָעֲבוֹדָה זָרָה, דָּבָר הַתָּלוּי בְּשִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם, אֵינוֹ מִתְפַּשֵּׁט מֵאָבוֹת לַבָּנִים, כִּי שְׁלֹשָׁה שֻׁתָּפִין בָּאָדָם: הַחוֹמֶר בָּא מִן אָב וְאֵם, לְפִיכָךְ כָּל מַעֲשֵׂה אָבוֹת הַתְּלוּיִין בַּחוֹמֶר יִירְשׁוּ בָּנִים. אֲבָל הָאֱמוּנָה הִיא תְּלוּיָה בְּשִׂכְלוֹ שֶׁל אָדָם, וַהֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן בּוֹ נְשָׁמָה וְשֵׂכֶל, לָמָּה יִתְפַּשֵּׁט זֶה מֵאָבוֹת לַבָּנִים? עַל כֵּן הָיָה מַרְחִיק הַכְּנַעֲנִים שֶׁהָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה וְכַמָּה מִינֵי עֲבֵרוֹת הַנִּתְלִים בְּחוֹמֶר הָאָדָם זוּלַת עֲבוֹדָה זָרָה, וְלֹא הִרְחִיק לָבָן וּבְתוּאֵל שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם כִּי אִם פְּחִיתוּת הָעֲבוֹדָה זָרָה לְבַד.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ אָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ", רְצוֹנוֹ לוֹמַר בְּתַבְנִא דִּלְבָא אֲנִי יְתִיב, וַאֲנִי כָּל מַעֲשֵׂיהֶם וּמַחְשְׁבוֹתֵיהֶם לְפָנַי בָּאָה, כִּי אוּלַי לְמַרְאֵה עֵינַיִם תִּשְׁפּוֹט, כִּי יֵשׁ בֵּינֵיהֶם צְבוּעִים הָעוֹשִׂים מַעֲשֶׂה זִמְרִי וּמְבַקְּשִׁים שָׂכָר כְּפִנְחָס, וַתַּחְשׁוֹב כִּי כְּשֵׁרִים הֵמָּה וּרְאוּיִים לְהִתְחַתֵּן בָּם. עַל כֵּן אָמַר כִּי מִבְּשָׂרִי אֶחֱזֶה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלַי, שֶׁאֵין בָּהֶם עוֹשֶׂה טוֹב גַּם אֶחָד, כִּי אָנֹכִי דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֲנִי יוֹשֵׁב בְּקֶרֶב לִבָּם וְיוֹדֵעַ תּוֹכָם כְּבָרָם. וְעַל כֵּן שִׁגֵּר אֱלִיעֶזֶר וְאָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ", כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ לָבָן וּבְתוּאֵל: "אִם כֵּן הוּא שֶׁנְּבִיא הוּא וּבוֹחֵן לְבָבוֹת, וַאֲנַחְנוּ רַמָּאִים, אֲבָל לֹא יוֹעִיל לָנוּ רַמָּאוּת שֶׁלָּנוּ, כִּי הוּא יוֹדֵעַ כָּל מַה

שֶׁבְּלִבֵּנוּ״, וְאוּלַי מֵחֲמַת זֶה יִמָּנְעוּ מִלְּהִתְחַתֵּן בּוֹ. עַל כֵּן שִׁנָּה וְאָמַר שֶׁאַבְרָהָם אָמַר ״אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ״.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאָמַר ״אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ״ לְמַעֵט גַּם בְּנוֹת עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא אֲשֶׁר בְּקִרְבָּם הוּא יוֹשֵׁב, כִּי סוֹף סוֹף הֵם מִזֶּרַע אְרוּר. וֶאֱלִיעֶזֶר חָשַׁב שֶׁאִם אוֹמֵר כֵּן תָּזוּחַ דַּעְתָּם, כִּי יֹאמְרוּ ״מֻכָּרָח הוּא לְהִתְחַתֵּן בָּנוּ, כִּי אֵין לוֹ דֶּרֶךְ לִנְטוֹת יָמִין וּשְׂמֹאל״, וַיַּכְרִיחוּהוּ לָבֹא אֶצְלָם. עַל כֵּן אָמַר ״אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ״, דְּהַיְנוּ סְתָם כְּנַעֲנִים, אֲבָל אוֹתָן אֲשֶׁר בְּקִרְבָּם הוּא יוֹשֵׁב מֻתָּר לוֹ לְהִתְחַתֵּן בָּם, עַל יְדֵי כָךְ לֹא תָּזוּחַ דַּעְתָּם עֲלֵיהֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״וְאֶפְנֶה עַל יָמִין אוֹ עַל שְׂמֹאל״ (בראשית כד:מט), לְהוֹרוֹת שֶׁיֵּשׁ יָמִין וּשְׂמֹאל לְפָנָיו. אֲבָל הָאֱמֶת שֶׁלֹּא הִתִּיר לוֹ מִבְּנוֹת עָנֵר אֶשְׁכּוֹל וּמַמְרֵא, וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן.

י וְכָל טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ. מִדְּלָא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַה הָיָה בְּיָדוֹ, עַל כֵּן קָרוֹב לִשְׁמֹעַ שֶׁקָּאֵי עַל מַה שֶּׁמְּצִינוּ שֶׁלָּקַח בְּיָדוֹ, וְהַיְינוּ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם (בראשית כד:כב), וְקָרָאָם ״כָּל טוּב אֲדֹנָיו״ לְפִי שֶׁאַבְרָהָם עָשָׂה מֵהֶם סִימָן עַל הַשְּׁקָלִים וְעַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁבִּשְׁנֵי הַלּוּחוֹת, וְאֵין טוֹב אֶלָּא תּוֹרָה. עַל כֵּן קָרָאָם ״כָּל טוּב אֲדֹנָיו״, כִּי זֶהוּ הַטּוֹבָה הָאֲמִתִּית. לָכֵךְ לֹא נֶאֱמַר ״כָּל רְכוּשׁ אֲדֹנָיו״. וַיִּתְבָּאֲרוּ כָּל הָרְמָזִים בָּהֶם בְּעֶזְרַת ה׳ בְּסָמוּךְ.

יב הַקָּרֶה נָא לְפָנַי הַיּוֹם. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר שֶׁיְּזַמֵּין לוֹ ה׳ נַעֲרָה חֲשׁוּבָה שֶׁאֵין דַּרְכָּהּ לָצֵאת כְּלָל, וּלְפִי שָׁעָה בְּמִקְרֶה תֵּצֵא עַכְשָׁיו לְפָנָיו דַּוְקָא, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מִן הַיַּצָּאָנִיּוֹת. לָכֵךְ נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה ״וְאִישׁ לֹא יָדָעָה״ (בראשית כד, טז), שֶׁלֹּא הָיָה שׁוּם אָדָם מַכִּירָהּ, כִּי לֹא יָצְאָה מֵעוֹלָם כִּי אִם בַּפַּעַם הַזֹּאת. וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לִשְׁאוֹל אֶת פִּיהָ ״בַּת מִי אַתְּ״ (בראשית כד, כג), וְלָמָּה לֹא שָׁאַל לִשְׁאָר נְעָרוֹת שֶׁהָיוּ שָׁמָּה, כִּי בְּלִי סָפֵק לֹא הָלְכָה לְבַדָּהּ, אֶלָּא לְפִי שֶׁ״אִישׁ לֹא יָדָעָהּ״, רוֹצֶה לוֹמַר לֹא הִכִּירָהּ.

יד אַתָּה הוֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: רְאוּיָה הִיא לוֹ שֶׁתְּהֵא גּוֹמֶלֶת חֲסָדִים. סָמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לְפָרָשַׁת עֶפְרוֹן הַחִתִּי, כִּי גַּם הוּא הָיָה מִזֶּרַע כְּנַעַן, שֶׁנֶּאֱמַר ״וּכְנַעַן יָלַד אֶת צִידֹן בְּכֹרוֹ וְאֶת חֵת״ (בראשית י:טו), וְעֶפְרוֹן הָיָה רַע עַיִן. עַל כֵּן צִוָּה לְהַרְחִיק הַכְּנַעֲנִים שֶׁהֵם בַּעֲלֵי עַיִן הָרָע, כִּי הַכֶּסֶף יַעֲנֶה וְיָעִיד עַל הַפֹּל, וְכָל אָדָם נִכָּר בְּכִיסוֹ אִם זַךְ וְיָשָׁר פָּעָלוֹ. וְאֵין לְךָ מַצְרֵף וְכוּר הַבְּחִינָה עַל הָאָדָם כִּי אִם הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב, וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה (משלי יז ג) ״מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב״, כִּי הָרוֹצֶה לִצְרוֹף הָאָדָם וּלְבָחֳנוֹ יֵלֵךְ אֶל הַכֶּסֶף וְיִרְאֶה מַה טִּיבוֹ, וְכֵן הָרוֹצֶה כּוּר לְהַבְחִין בּוֹ הָאָדָם, יֵלֵךְ לַזָּהָב וְיִרְאֶה אֵיךְ הָאָדָם מִתְנַהֵג בּוֹ. כִּי אִם יַעֲמֹד בְּצִדְקָתוֹ בְּעֶסֶק מָמוֹן, בְּכָל תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלֶּה כִּי שָׁלֵם הוּא, וְכֵן לְהֶפֶךְ. וּמִכָּאן לָמַד אֱלִיעֶזֶר שֶׁלֹּא בָּדַק אֶת רִבְקָה כִּי אִם בְּמִדָּה זוֹ, אִם יֵשׁ לָהּ עַיִן טוֹבָה וְגוֹמֶלֶת חֲסָדִים. לָכֵךְ אָמַר: אֲנִי לֹא אֶתְבַּע מִמֶּנָּה כִּי אִם שֶׁתִּתֵּן לִי לִשְׁתּוֹת, וְהָיָה אִם תָּשִׁיב לִי ״שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה״ (בראשית כד:יד), אָז בְּוַדַּאי הִיא בַּעֲלַת גְּמִילוּת חֲסָדִים שֶׁתִּתֵּן לִי יוֹתֵר מִמַּה שֶׁאֲנִי שׁוֹאֵל. וְאִם כֵּן, ״אַתָּה הוֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק״, כִּי כָּל בֵּיתוֹ לָבוּשׁ בִּגְדֵי יֵשַׁע לַבְּרִיּוֹת.

וְעַל צַד הֶרֶמֶז הִזְכִּיר ״גְּמַלֶּיךָ״, לְשׁוֹן גְּמִילוּת חֶסֶד קָרוֹב לְלָשׁוֹן ״גְּמֹלֶיךָ״, וְכֵן דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא שמיני ח) ״אֶת הַגָּמָל״ – זוֹ בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלז ח) ״אֶת גְּמוּלֵךְ שֶׁגָּמַלְתְּ לָנוּ״. וְרָצָה בָּזֶה: אִם הִיא תּוֹסִיף לוֹמַר ״וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה״, סִימָנָא מִלְּתָא הִיא, שֶׁכָּל כָּךְ הִיא אוֹהֶבֶת מִדַּת הַגְּמִילוּת חֶסֶד עַד אֲשֶׁר הִיא אוֹהֶבֶת כָּל הַנִּקְרָא בְּשֵׁם מִדָּה זוֹ, כִּי זֶה דָּבָר טִבְעִי. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (חולין סג.) ״אֶת הַחֲסִידָה״ – שֶׁעוֹשָׂה חֲסִידוּת עִם חַבְרוֹתֶיהָ, עַל כֵּן אֵין רָחוֹק לְפָרֵשׁ גַּם כֵּן מִלַּת ״גָּמָל״, כִּי אוּלַי טִבְעוֹ לִגְמֹל חֶסֶד זֶה לָזֶה, עַל כֵּן תּוֹסִיף בָּהֶם אַהֲבָה בְּאָמְרָהּ ״וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה״, כִּי כָּל זֶה סִימָן שֶׁהִיא אוֹהֶבֶת מִדַּת הַגְּמִילוּת חֶסֶד. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (תענית כד.) ״כָּל כַּלָּה שֶׁעֵינֶיהָ יָפוֹת, כָּל גּוּפָהּ אֵין צְרִיכָה בְּדִיקָה״. וְזֶה דָּבָר שֶׁהַחוּשׁ מַכְחִישׁ, כִּי כַּמָּה מְכוֹעָרוֹת בָּעוֹלָם שֶׁעֵינֵיהֶן יָפוֹת. וְעוֹד קָשֶׁה: מָה רָאוּ חֲכָמֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל כָּכָה לִתֵּן עֵצָה לִבְדֹּק אַחַר יְפִי חִיצוֹנִי זֶה, וַהֲלֹא ״שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי״ (משלי לא ל)? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁנָּתְנוּ עֵצָה לִבְדֹּק אַחַר מַעֲשֶׂיהָ, וְזֹאת הָעֵצָה הַיְעוּצָה: שֶׁיִּבְדֹּק אִם הִיא בַּעֲלַת עַיִן יָפָה וְגוֹמֶלֶת חֲסָדִים, כִּי אִם עֵינֶיהָ יָפוֹת בַּבְּרִיּוֹת, אָז הִיא בְּלִי סָפֵק שְׁלֵמָה בְּכָל הַמִּדּוֹת. וְלָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מִן אֱלִיעֶזֶר, שֶׁלֹּא בָּדַק אֶת רִבְקָה כִּי אִם בְּמִדָּה זוֹ, כִּי מִדָּה זוֹ בְּנִין אָב עַל כָּל הַמִּדּוֹת.

וּבְדֶרֶךְ פְּשׁוּטוֹ נִרְאֶה, שֶׁלָּקַח לוֹ אֱלִיעֶזֶר סִימָן זֶה לוֹמַר: אֲנִי אֶשְׁאַל מִמֶּנָּה כִּי אִם ״הַטִּי נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה״ (בראשית כד:יד), וְלֹא אַזְכִּיר לָהּ הַגְּמַלִּים וְלֹא אֲבַקֵּשׁ עֲלֵיהֶם, וְאִם הִיא תָּשִׁיב אֲמָרֶיהָ וְתֹאמַר ״שְׁתֵה וְגַם גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה״ (בראשית כד:יד) וְתִהְיֶה חָסָה עַל הַגְּמַלִּים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, כִּי אֵינָם שֶׁלִּי וּלְסוֹף יִהְיוּ שֶׁלָּהּ וְחָסָה עֲלֵיהֶם כִּי יִהְיוּ מְמוֹנָהּ. וּמַה שֶּׁהַגְּמַלִּים יִהְיוּ שֶׁלָּהּ כְּשֶׁיִּשָּׂא אוֹתָהּ יִצְחָק, וְעַל כֵּן הִיא חָסָה עַל הַגְּמַלִּים יוֹתֵר מִמֶּנִּי, כִּי אֵינָם שֶׁלִּי וּלְסוֹף יִהְיוּ שֶׁלָּהּ וְחָסָה עֲלֵיהֶם כִּי יִהְיוּ מְמוֹנָהּ. וּמַה שֶּׁאָמַר ״מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהַצְלִיחַ ה׳ דַּרְכּוֹ אִם לֹא״ (בראשית כד:כא), כִּי יֵשׁ לְךָ אָדָם מַבְטִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה וּמִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שֶׁקֶר (משלי כה:יד), עַל כֵּן לֹא הָיָה בָּטוּחַ בְּסִימָן זֶה עַד אִם כִּלּוּ לִשְׁתּוֹת, אָז סָמַךְ עַל הַסִּימָן וְנָתַן לָהּ הַנֶּזֶם וְהַצְּמִידִים.

כב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר גָּמְלוּ הַגְּמַלִּים וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים וגו׳. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: בֶּקַע רֶמֶז לְשִׁקְלֵי יִשְׂרָאֵל בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת, וּשְׁנֵי צְמִידִים רֶמֶז לִשְׁנֵי לוּחוֹת, עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם כְּנֶגֶד עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת שֶׁבָּהֶם. וְכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים צְרִיכִין בֵּאוּר מַסְפִּיק: מָה עִנְיַן הַשְּׁקָלִים וְהַלּוּחוֹת זֶה לָזֶה? וְאוּלַי צָפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעֲתִידִין הַלּוּחוֹת לְהִשְׁתַּבֵּר עַל יְדֵי שֶׁשָּׁלְטָה בְּלוּחוֹת רִאשׁוֹנוֹת עַיִן הָרַע, לְפִי שֶׁנִּתְּנוּ בְּפוּמְבֵּי וּבְקוֹלֵי קוֹלוֹת. וְאוּלַי נוֹתְנֵי עַיִן הָרַע בַּלּוּחוֹת יַעֲנְשׁוּ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, וְהַיְינוּ בְּעַיִן הָרַע. עַל כֵּן נִרְמַז לָהּ הַשְּׁקָלִים הַמְּגִינִים בְּעַד עַיִן הָרַע. וּלְפִי שֶׁאֱלִיעֶזֶר בָּדַק אֶת רִבְקָה אִם הִיא בַּעֲלַת עַיִן טוֹבָה וּמְצָאָהּ כֵּן, עַל כֵּן נָתַן לָהּ הַבֶּקַע

הַמְכַפֶּה עַל עַיִן הָרַע וּמֵגִין עָלָיו. כִּי כָל בַּעַל עַיִן רָפָה נִצּוֹל מֵעַיִן הָרַע, רְאֵיָה מִיוֹסֵף שֶׁהָיָה בַּעַל עַיִן יָפָה, וּמִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן נִתְבָּרֵךְ בְּבִרְכַת ״בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן״ (בראשית מט, כב), קְרֵי בֵּיהּ ״עוֹלֵי עָיִן״, שֶׁהֵם עוֹלִים לְמַעְלָה מִן הָעַיִן, דְּלָא שָׁלְטָה עֵינָא בִּישָׁא בְּכָל מִי שֶׁבָּא מִזַּרְעוֹ שֶׁל יוֹסֵף. וְכֵן רִבְקָה, בִּזְכוּת שֶׁהָיְתָה בַּעֲלַת עַיִן טוֹבָה, תִּזְכֶּה לְמִצְוַת הַשְׁקָלִים שֶׁטַּעֲמָם לְהַצִּיל מִן עַיִן הָרַע בִּשְׁעַת הַמִּסְפָּר.

וְעוֹד הִיא רְאוּיָה לְקַבֵּל עֲשָׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, כְּדֶרֶךְ שֶׁיֵּשׁ הַפַּיָּט שֶׁל שָׁבוּעוֹת וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: ״אֵלֶּה הַדִּבְּרוֹת בְּלֹא תַחְמֹד כְּלוּלִים״, כִּי כָל בַּעַל עַיִן טוֹבָה הַנּוֹתֵן מִשֶּׁלּוֹ, פְּשִׁיטָא שֶׁאֵינוֹ חוֹמֵד לִקַּח מִשֶּׁל אֲחֵרִים. וְצָרִיךְ שֶׁתֵּדַע אֵיךְ כְּלוּלִים כָּל הַדִּבְּרוֹת בְּלֹא תַחְמֹד, כִּי תֵּנַח דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת מִן ״לֹא תִרְצָח״ וָהָלְאָה, שֶׁהֲרֵי אַחְאָב עַל יְדֵי נָבוֹת הַיִּזְרְעֶאלִי חָמַד, וְגַם רָצַח, וְשָׁכַר עֵדֵי שֶׁקֶר, וְגָנַב דַּעַת בֵּית דִּין, וְ״לֹא תִנְאָף״ הֵיינוּ ״לֹא תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ״. אֲבָל דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת מַה עִנְיָנָם אֶל ״לֹא תַחְמֹד״? וְנִרְאֶה לִי, לְפִי שֶׁמִּצְוַת ״כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ״ חוֹתֶמֶת כָּל חָמֵשׁ דִּבְּרוֹת רִאשׁוֹנוֹת וְכוֹלֶלֶת אוֹתָם יַחַד, כִּי כֻּלָּם מְדַבְּרִים בִּכְבוֹד שָׁמַיִם, וּמִסּוֹף דְּבָרוֹ נִכָּר שֶׁרֹאשׁ דְּבָרוֹ אֱמֶת, כִּי כְּבוֹד שָׁמַיִם בָּא בְּקַל וָחֹמֶר מִכְּבוֹד אָב וָאֵם, וְהַלּוּחוֹת הָיוּ חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה, וְאִם כֵּן כְּשֵׁם שֶׁחֲמִשָּׁה דִּבְּרוֹת אַחֲרוֹנוֹת כְּלוּלוֹת בְּ״לֹא תַחְמֹד״, כָּךְ כֻּלָּם כְּלוּלוֹת בּוֹ, שֶׁהֲרֵי הַדִּבְּרוֹת כֻּלָּם זֶה לְעֻמַּת זֶה הָיוּ. וְאִם כֵּן לְהַנָּחָה זוֹ אֵין דִּבּוּר ״לֹא תַחְמֹד״ כּוֹלֵל אוֹתָם יַחַד כִּי אִם עַל יְדֵי חִבּוּר שְׁנֵי הַלּוּחוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר ״וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל יָדֶיהָ״, רוֹצֶה לוֹמַר מְצוּמָּדִים דַּוְקָא, כִּי עַל יְדֵי חִבּוּר הַלּוּחוֹת חֲמִשָּׁה מוּל חֲמִשָּׁה כְּלוּלִים כָּל הַדִּבְּרוֹת בְּ״לֹא תַחְמֹד״.

וְאִם תְּדַקְדֵּק בִּלְשׁוֹן צְמִידִים וּבִלְשׁוֹן בָּקָע, תִּמְצָא שֶׁהֵם שְׁנֵי הֲפָכִים, כִּי בָּקָע הוּא דָּבָר אֶחָד שֶׁנִּבְקָע לִשְׁנַיִם, וּשְׁנֵי צְמִידִים הֵיינוּ שְׁנֵי דְּבָרִים נִפְרָדִים יִהְיוּ צְמוּדִים וּמְחֻבָּרִים. רָמַז בָּזֶה שֶׁטּוֹב סַחְרָהּ מִפְּחַז כָּסֶף וְנֶחְמָדִים, כִּי קִנְיַן הַכֶּסֶף תָּמִיד בָּקוּעַ לַחֲצָאִין, כִּי אֵין אָדָם נִפְטָר מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנֶה מִתְאַוֶּה לְמָאתַיִם, כִּי עַל כֵּן נִקְרָא מָמוֹן, כִּי הַנִּגְלֶה חֲצִי מִן הַנִּסְתָּר, כְּשֶׁתִּכְתּוֹב מ״ם מ״ם ו״ו נו״ן, רֶמֶז: אִם יֵשׁ בְּיָדוֹ מ׳ זוּז, הוּא מִתְאַוֶּה עוֹד מ׳, וְכֵן כֻּלָּם. אֲבָל קִנְיַן הַתּוֹרָה כֻּלּוֹ צָמוּד וּמְחֻבָּר וּמְרֻבֶּה הַשָּׁלוֹם לְחַבֵּר שְׁנַיִם הַנִּפְרָדִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט קסה) ״שָׁלוֹם רָב לְאֹהֲבֵי תוֹרָתֶךָ״. וּבְשָׁעַת פְּטִירָתוֹ אֵין מְלַוִּין לוֹ לָאָדָם אֶלָּא תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, וּמְלַוִּין הַיֵּינוּ לְשׁוֹן חִבּוּר וְצָמִיד. וְאִם כֵּן הַמָּמוֹן נִרְמָז בְּבָקַע, כִּי לְעוֹלָם אֵין בְּיַד הָאָדָם אֶלָּא הַחֲצִי, וְהַמְּצָוָה שְׁנֵי צְמִידִים, כִּי אַדְרַבָּה, מִצְוָה גּוֹרֶרֶת עוֹד מִצְוָה שְׁלֵמָה. וְהַמָּמוֹן עַל פִּיו יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נֶגַע וּבֵין אַחִים יַפְרִיד, וְהַתּוֹרָה כָּל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם, וְהַמָּמוֹן נִפְרָד וּבָקוּעַ מִן הָאָדָם וְאֵינוֹ מְלַוֶּה אוֹתוֹ, וְקִנְיַן הַתּוֹרָה הוּא יְלַוֶּנּוּ בְּכָל עֲמָלוֹ.

לט **וַאֲמַר אֶל אֲדֹנִי אוּלַי לֹא תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי.** פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י אֻלַּי חָסֵר כְּתִיב, לְפִי שֶׁבַּת הָיְתָה לוֹ לְאֱלִיעֶזֶר כוּ׳. וּמַקְשִׁים עַל זֶה לָמָּה לֹא נִכְתַּב ״אוּלַי״ חָסֵר הַנֶּאֱמָר אֵצֶל סִפּוּר אֱלִיעֶזֶר עִם אַבְרָהָם. וְאוֹמֵר אֲנִי: אִלּוּ כָּתַב שָׁם, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁלְּכָךְ נִכְתַּב חָסֵר, כִּי אָמַר אֱלִיעֶזֶר ״אֻלַּי לֹא תֹאבֶה״, וְ״אֻלַּי״ הֵיינוּ בִּשְׁבִילִי, כִּי לֹא תִרְצֶה לֵילֵךְ עִם עֶבֶד כָּמוֹנִי אֶלָּא עִם שָׂרִים וְנִכְבָּדִים. אֲבָל עַכְשָׁו שֶׁנִּכְתַּב חָסֵר בְּסִפּוּר אֱלִיעֶזֶר עִם לָבָן וּבְתוּאֵל, אֵין לְפָרֵשׁ כָּךְ, כִּי אֵיךְ יַזְכִּיר גְּנוּתוֹ לִפְנֵיהֶם וְיִתֵּן לָהֶם פִּתְחוֹן פֶּה בָּזֶה, שֶׁבֶּאֱמֶת לֹא תִתְרַצֶּה לֵילֵךְ עִם שִׁפַל אֲנָשִׁים כָּמוֹהוּ? וְעוֹד, לָמָּה יַזְכִּיר בִּפְנֵיהֶם שֶׁאָמַר כָּךְ לְאַבְרָהָם? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאָמַר כִּי בַּת יֵשׁ לוֹ, וְהִזְכִּיר זֶה כְּדֵי לְאַיֵּם עֲלֵיהֶם, שֶׁאִם לֹא תִּרְצֶה לָלֶכֶת עִמּוֹ יִתְרַצֶּה אַבְרָהָם לְבִתּוֹ אַחַר שֶׁלֹּא יִמְצָא מִשָּׁם כִּרְצוֹנוֹ. וּמַה שֶּׁהִשִּׁיב לְאֱלִיעֶזֶר עַל זֶה ״הִשָּׁמֶר לְךָ״ (בראשית כד, ו) עַל כָּל פָּנִים, מַשְׁמָע שֶׁאַף אִם לֹא תֵּלֵךְ אַחֲרָיו, מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ מַסְכִּים לְהַשִּׁיאוֹ בִּתּוֹ שֶׁל אֱלִיעֶזֶר. יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁאָמַר כֵּן כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְרַשֵּׁל אֱלִיעֶזֶר בַּדָּבָר וְיִסְמוֹךְ עַל זֶה, וְקַל לְהָבִין.

ס **וְיִירַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר שֹׂנְאָיו.** גַּם לְאַבְרָהָם נֶאֱמַר לָשׁוֹן זֶה ״וְיִירַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו״, כִּי כָּךְ הַמִּדָּה בְּכָל גּוֹמְלֵי חֶסֶד שֶׁיֵּשׁ לָהֶם אוֹהֲבִים רַבִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי יט ו) ״רַבִּים יְחַלּוּ פְּנֵי נָדִיב וְכָל הֵרֵעַ לְאִישׁ מַתָּן״. וְאַבְרָהָם הָיָה גּוֹמֵל חֶסֶד לַכֹּל, לַקְּרוֹבִים וְלָרְחוֹקִים, וְכֵן רִבְקָה. עַל כֵּן בְּבָרֵךְ טֶבַע יִרְשׁוּ שַׁעַר אוֹיְבֵיהֶם, כִּי יֵשׁ לָהֶם רֵעִים רַבִּים הָעוֹמְדִים לָהֶם בְּעֵת צָרָתָם, וּכְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא יז.) ״כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים זוֹכֶה לְנַחֲלַת שְׁנֵי שְׁבָטִים״ כוּ׳. וּמַסִּיק שָׁם ״אַבָּא דְּאָמְרֵי אוֹיְבָיו נוֹפְלִים לְפָנָיו חֲלָלִים כְּיוֹסֵף״, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג יז) ״בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו״ וְגוֹ׳. כִּי גַּם יוֹסֵף הָיָה גּוֹמֵל חֶסֶד עִם כָּל בֵּית אָבִיו וְעִם הָרְחוֹקִים בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן, וְכֵן אָמַר דָּוִד (תהלים קיב ה) ״טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמַלְוֶה״ וְגוֹ׳ ״סָמוּךְ לִבּוֹ לֹא יִירָא עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה בְצָרָיו, פִּזַּר נָתַן לָאֶבְיוֹנִים, קַרְנוֹ תָּרוּם בְּכָבוֹד״, כִּי בְּקַרְנוֹ יְנַגַּח עַמִּים כְּיוֹסֵף. לְפִיכָךְ אָמְרוּ לָהּ ״חַיִּי לְאַלְפֵי רְבָבָה״, וְכִי נָתְנוּ קְצָבָה לִבְרָכָתָהּ? וּמַאי רְבוּתָא, כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ בָּנִים בְּרִבּוֹת הַיָּמִים יֵצֵא מִמֶּנּוּ מִסְפָּר זֶה וְיוֹתֵר מֵהֶמָּה? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלֹּא דִּבְּרוּ בְּיוֹצְאֵי חֲלָצֶיהָ, כִּי הָיוּ בְּטוּחִים עַל כֹּחוֹ שֶׁל זֶקֶן זֶה אַבְרָהָם שֶׁנִּתְבָּרֵךְ כְּבָר שֶׁיִּהְיֶה זַרְעוֹ כְּחוֹל הַיָּם. וּמַהוּ שֶׁאָמְרוּ ״לְאַלְפֵי רְבָבָה״? לְמֵ״ד שֶׁל ״לְאַלְפֵי״ מַה טִּיבָהּ? אֶלָּא שֶׁאָמְרוּ יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּזְכֶּה לְהֵיטִיב וְלִגְמֹל חֶסֶד לְאַלְפֵי רְבָבָה, כִּי יִהְיֶה רַב חֵילֵךְ, וְעַל יְדֵי זֶה יִהְיוּ לָךְ אוֹהֲבִים רַבִּים, וּבְסִבָּה זוֹ יִירַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אוֹיְבָיו, כִּי רַבִּים יַעַמְדוּ בְּעֶזְרָתֵךְ כִּי תֵּצֵא לַמִּלְחָמָה. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁדֶּרֶךְ עִצָּה אָמְרוּ לָהּ כֵּן, וּבָזֶה מְדֻקְדֵּק הַלָּשׁוֹן ״חַיִּי לְאַלְפֵי רְבָבָה״. וּמִדְּנָקַט לְשׁוֹן ״וְיִירַשׁ״, שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁאָמְרוּ לָהּ אַל תִּדְאֲגִי עַל הַהוֹצָאָה, אֶלָּא ״שִׁלַּח לַחְמְךָ עַל פְּנֵי הַמַּיִם״ לְאַלְפֵי רְבָבָה אֲנָשִׁים, וְסוֹף תִּקַּבֵּל יֵרֻשָּׁה בְּשַׁעַר שׂוֹנְאַיִךְ פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם, כִּי יֵשׁ מְפַזֵּר וְנוֹסֵף עוֹד.

סג **וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עָרֶב.** רַז״ל (ברכות כו:) לָמְדוּ מִכָּאן שֶׁיִּצְחָק תִּקֵּן תְּפִלַּת מִנְחָה, שֶׁהוּא לִפְנוֹת עֶרֶב סָמוּךְ לְהַעֲרֵב שֶׁמֶשׁ. וּמִכָּאן סָמְךָ לָמָּה שֶׁאָמְרוּ רז״ל (ברכות ו:) לְעוֹלָם יִזָּהֵר אָדָם בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה, שֶׁכֵּן אֵלִיָּהוּ לֹא נַעֲנָה כִּי אִם בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁאַבְרָהָם וְיַעֲקֹב תִּקְּנוּ גַּם תְּפִלַּת

שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, מִכָּל מָקוֹם לֹא מָצִינוּ שֶׁנֶּעֱנוּ מִיָּד וְתֵכֶף, אֲבָל בִּתְפִלַּת מִנְחָה מָצִינוּ שֶׁיִּצְחָק נֶעֱנָה מִיָּד. כִּי מִסְתָּמָא הִתְפַּלֵּל יִצְחָק עַל הַזִּווּג בְּעוֹד הֱיוֹת אֱלִיעֶזֶר בַּדֶּרֶךְ, כִּי "עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד לְעֵת מְצֹא" — זוֹ אִשָּׁה (ברכות ח.). וּלְכָךְ הָלַךְ לְהִתְפַּלֵּל תְּפִלָּה זוֹ בַּשָּׂדֶה, שֶׁאִם נָתַן לוֹ ה' הַשָּׂדֶה הַמּוּכָן לִזְרִיעָה בְּיֶתֶר שְׂאֵת עַל שְׂאָר כָּל הַשָּׂדוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית כו יב) "וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא מֵאָה שְׁעָרִים", קַל וָחֹמֶר שֶׁיִּתֵּן לוֹ אִשָּׁה קַרְקַע עוֹלָם, אֶשֶׁר תּוֹצִיא זֶרַע טוֹב וְיָשָׁר בְּעֵינֵי אֱלֹהִים. וּמִיָּד כַּאֲשֶׁר הִתְפַּלֵּל עָלֶיהָ כְּתִיב: "וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים", כִּי בִּשְׁעַת הַתְּפִלָּה הָיָה נוֹתֵן עֵינָיו לְמַטָּה, וּמִיָּד אַחַר סִיּוּם הַתְּפִלָּה נָשָׂא עֵינָיו לְמַעְלָה וַיַּרְא כִּי הָיָה נַעֲנָה מִיָּד, וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים נוֹשְׂאִים אֶת בַּת זוּגוֹ. וּמִזֶּה לָמְדוּ שֶׁיּוֹתֵר הָאָדָם נַעֲנֶה בִּתְפִלַּת הַמִּנְחָה, וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, לְפִי שֶׁמִּדַּת הַדִּין מִתְגָּרֶה דַּוְקָא בַּלַּיְלָה, וְעַל כֵּן תְּפִלַּת עַרְבִית הַסְמוּכָה לַלַּיְלָה, וְכֵן תְּפִלַּת שַׁחֲרִית גַּם כֵּן סְמוּכָה לַלַּיְלָה שֶׁעָבְרָה, אֲבָל מִנְחָה רָחוֹק מִשְּׁנֵי לֵילוֹת, עַל כֵּן אֵין בִּתְפִלָּה זוֹ שׁוּם קַטֵּיגוֹר.

טַעַם אַחֵר. לְכָךְ הָיְתָה תְּפִלָּה זוֹ סָמוּךְ לְהַעֲרֵב שֶׁמֶשׁ, לְפִי שֶׁעַד שֶׁלֹּא שָׁקְעָה שִׁמְשָׁהּ שֶׁל שָׂרָה זָרְחָה שִׁמְשָׁהּ שֶׁל רִבְקָה, עַל כֵּן הוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁבָּאָה רִבְקָה סָמוּךְ לְהַעֲרֵב שֶׁמֶשׁ, לְהוֹדִיעַ שֶׁקֹּדֶם הַעֲרֵב שִׁמְשָׁהּ שֶׁל שָׂרָה כְּבָר זָרְחָה שִׁמְשָׁהּ שֶׁל רִבְקָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֶחְסַר הָעוֹלָם מִן נָשִׁים צַדָּקָנִיּוֹת אֶלּוּ שֶׁהֵם לָעוֹלָם כְּגַלְגַּל חַמָּה, וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֶחְסַר נֵר דָּלוּק בָּאֹהֶל וְעָנָן קָשׁוּר עָלָיו וּבִרְכַּת הָעִסָּה, וְקַל לְהָבִין.

פרק כה

א וַיֹּסֶף אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וּשְׁמָהּ קְטוּרָה. חָזַר וְנָשָׂא אֶת הָגָר וּקְרָאָהּ קְטוּרָה עַל שֵׁם שֶׁמַּעֲשֶׂיהָ נָאִים כִּקְטֹרֶת, וְכֵן מַשְׁמַע לְשׁוֹן "וַיֹּסֶף" שֶׁנִּשְׁאָהּ שֵׁנִית. וְיֵשׁ לָנוּ לִתֵּן טַעַם לָמָּה קָרָאָהּ עַכְשָׁיו קְטוּרָה עַל שֵׁם מַעֲשֶׂיהָ, וְעוֹד שֶׁזֶּה סוֹתֵר לְמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת וַיֵּרָא (בראשית כא, יד) "וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע" שֶׁחָזְרָה לְגִלּוּלֵי בֵּית אָבִיהָ. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁמִּתְּחִלָּה גֵּרְשָׁהּ עַל פִּי בַּקָּשַׁת שָׂרָה, כִּי אַבְרָהָם הָיָה טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה, וְיָדְעָה שָׂרָה בִּנְבוּאָה שֶׁסּוֹפָהּ לְהַזָּוֵר לְגִלּוּלֵי בֵּית אָבִיהָ, וְגַם רָאֲתָה בְּיִשְׁמָעֵאל בְּנָהּ שֶׁהָיָה מְצַחֵק שֶׁיֵּשׁ בְּמַשְׁמָעוּתוֹ גַּם עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לב, ו) "וַיָּקוּמוּ לְצַחֵק". עַל כֵּן אָמְרָה "גָּרֵשׁ (אֶת) הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ", כִּי מַעֲשֶׂה שְׁנֵיהֶם שָׁוִים, "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת עִם בְּנִי עִם יִצְחָק", כִּי לֹא יִירַשׁ מִמַּעֲשֶׂה אַבְרָהָם. וַיֵּרַע הַדָּבָר בְּעֵינֵי אַבְרָהָם כִּי לֹא יָדַע בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ אֱמוּנַת הָעֲבוֹדָה זָרָה אֲשֶׁר בְּלִבָּם, לְפִיכָךְ נֶאֱמַר לוֹ "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ", וּמִכָּאן לָמְדוּ שֶׁאַבְרָהָם טָפֵל לְשָׂרָה בִּנְבוּאָה. מִיָּד "וַיִּשְׁלְחֶהָ" בְּגֵרוּשִׁין, "וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע" כַּאֲשֶׁר אָמְרָה שָׂרָה. וְאִם כֵּן, מֵאַחַר שֶׁגֵּרְשָׁהּ מֵחֲמַת עֲרָוַת דָּבָר שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה, קָשֶׁה אֵיךְ חָזַר וּלְקָחָהּ. עַל כֵּן בָּא לְתָרֵץ וְלוֹמַר שֶׁעָשְׂתָה תְּשׁוּבָה, כְּמוֹ יִשְׁמָעֵאל בְּנָהּ שֶׁעָשָׂה גַּם כֵּן תְּשׁוּבָה, וּכְדֵי לְפַרְסֵם זֶה קָרָא אַבְרָהָם שְׁמָהּ קְטוּרָה, עַל שֵׁם הַקְּטֹרֶת, כִּי פִּרְסֵם לַכֹּל שֶׁעָשְׂתָה תְּשׁוּבָה. וְכָל בַּעַל תְּשׁוּבָה נֶעֱשִׂים לוֹ הַזְּדוֹנוֹת כִּזְכֻיּוֹת, וְהַזְּדוֹנוֹת עוֹלִים לְרֵיחַ נִיחוֹחַ כְּמוֹ הַזְּכֻיּוֹת. עַל כֵּן הִמְשִׁילָהּ לִקְטֹרֶת, שֶׁהַחֶלְבָּנָה שֶׁרֵיחָהּ רַע עוֹלָה לְרֵיחַ נִיחוֹחַ כְּכָל שְׁאָר הַבְּשָׂמִים, וְזֶה דִּמְיוֹן נָאוֹת עַל חֲטָאֵי הַבַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה שֶׁעוֹלִין לְרֵיחַ נִיחוֹחַ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו מ, ב) "כִּי נִרְצָה עֲוֹנָהּ", שֶׁאַחַר הַתְּשׁוּבָה גַּם הֶעָוֹן נִרְצֶה וּמְקֻבָּל, עַל כֵּן נִקְרֵאת קְטוּרָה.

ה וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ לְיִצְחָק. הֶעֱבִיר נַחֲלָה מִכָּל בָּנָיו, כִּי כָּךְ רָצְתָה שָׂרָה בְּאָמְרָהּ "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה" וְגוֹ' (בראשית כא:י), וְהִסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יָדָהּ וְאָמַר "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ, כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כא:יב). וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר "כָּל אֲשֶׁר לוֹ", הַיְינוּ כָּל מַה שֶּׁהִשְׁתַּדֵּל אַבְרָהָם מִכֹּחַ טָרְחוֹ וַעֲמָלוֹ וּבָא לוֹ בְּזַעַת אַפּוֹ וּבִיגִיעַת כַּפּוֹ, זֶה הַדָּבָר הַמְיוּחָד לוֹ לְעַצְמוֹ, כִּי "מִי יֹאכַל וּמִי יָחוּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי" (קהלת ב:כה), אֶת הַכֹּל נָתַן לְיִצְחָק. אֲבָל לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים, דְּהַיְינוּ בְּנֵי הֶגֶר, כִּי "פִּלַגְשִׁם" חָסֵר כְּתִיב, עַל כֵּן נָתַן לָהֶם אוֹתָן מַתָּנוֹת שֶׁקִּבֵּל מִן הַמַּצְרִיִּים עַל יְדֵי שָׂרָה, בְּאָמְרוֹ "אֲחֹתִי הִיא" (בראשית יב:יג), וְאָז נָתְנוּ לוֹ מַתָּנוֹת, וְאוֹתָן מַתָּנוֹת נָתַן לִבְנֵי הֶגֶר הַמִּצְרִית, כִּי דִּין הוּא שֶׁמִּמָּקוֹם שֶׁבָּאוּ שָׁם הֵם שָׁבִים לְלֶכֶת, וְחָזְרוּ לְמַטְעָתָן. דָּבָר אַחֵר, שֶׁנָּתַן לְיִצְחָק חֶלְקוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, וְהוּא נִקְרָא "אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ", כִּי מַה שֶּׁבָּחַר אַבְרָהָם לְחֶלְקוֹ הַיְינוּ שִׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁכֵּן הוּבְטַח בַּפָּסוּק "שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד" (בראשית טו א), וְזֶה נִקְרָא "אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ" בְּהֶחְלֵט וְאֵין לְזָרִים אִתּוֹ, לְאַפּוֹקֵי מַה שֶּׁיֵּשׁ בְּיַד הָאָדָם מִן הַדָּבָר הַנִּתָּן מִיָּד לְיָד, אֵינוֹ שֶׁלּוֹ בְּהֶחְלֵט, כִּי יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁיָּבוֹזּוּ זָרִים יְגִיעוֹ. וְכֵן אָמַר מוּבָּצָז (בבא בתרא יא.): "אֲבוֹתַי גָּנְזוּ בְּמָקוֹם שֶׁהַיָּד שׁוֹלֶטֶת, אֲנִי גָּנַזְתִּי בְּמָקוֹם שֶׁאֵין הַיָּד שׁוֹלֶטֶת", רְצוֹנוֹ לוֹמַר: אוֹצְרֵי מַנָּח לָעוֹלָם הַבָּא, מָקוֹם שֶׁאֵין יַד הָאָדָם שׁוֹלֶטֶת שָׁם. וְעוֹד, שֶׁיָּכוֹל לִהְיוֹת שֶׁבַּחֲצִי יָמָיו יַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵיל וְחוֹמָה אֲשֶׁר בָּנָה וַאֲשֶׁר נָטַע, עַל כֵּן אֵין שִׂכַר הָעוֹלָם הַזֶּה לוֹ בְּהֶחְלֵט, זוּלַת שִׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא הוּא לוֹ לְבַדּוֹ. וְחֵלֶק זֶה נָתַן לְיִצְחָק שֶׁיְּקַבֵּל גַּם הוּא חֶלְקוֹ לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי שִׂכַר מִצְוָה בְּהַאי עָלְמָא לֵיכָּא. אֲבָל לִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים נָתַן מַתָּנוֹת, דָּבָר הַנִּתָּן מִיָּד לְיָד, וְהוּא שֶׁיְּקַבְּלוּ חֶלְקָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ז י): "וּמְשַׁלֵּם לְשׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ", שֶׁאִם רָשָׁע עוֹשֶׂה אֵיזוֹ מִצְוָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן לוֹ שְׂכָרוֹ מְשֻׁלָּם בָּעוֹלָם הַזֶּה. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעַל זֶה אָמְרָה שָׂרָה בִּנְבוּאָה: "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה הַזֹּאת עִם בְּנִי יִצְחָק" (בראשית כא י), כִּי לְפוּם רִיהֲטָא נַרְאֶה שֶׁהָיָה לָהּ לוֹמַר סְתָם "כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן הָאָמָה זוֹ מִמְּךָ", אֶלָּא שֶׁרָצְתָה לוֹמַר בָּזֶה שֶׁאֲרֵאוּי הוּא שֶׁיִּירַשׁ גַּם בֶּן הָאָמָה, אָמְנָם "לֹא יִירַשׁ עִם בְּנִי" שֶׁזֶּה בְּשָׁוֶה, כִּי אֵין הַיְרֻשׁוֹת שָׁווֹת, כִּי בֶן הָאָמָה יִירַשׁ חֶלְקוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם כא יג): "וְגַם אֶת בֶּן הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ", דְּהַיְינוּ חֶלְקוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אֲבָל יִצְחָק יְקַבֵּל חֶלְקוֹ בָּעוֹלָם הַנִּצְחִי, אַחַר שֶׁכְּבָר קִבֵּל יִשְׁמָעֵאל

חֶלְקוֹ. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: ״וַיִּשְׁלְחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ קֵדְמָה״, שֶׁהָיוּ מֻקְדָּמִים בְּקִבּוּל שְׂכָרָם, כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בְּיַעֲקֹב (שם כה כו): ״וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו״, שֶׁיַּד מֻמְשַׁלְתּוֹ יֶאֱחֹז בְּסוֹף גְּבוּלוֹ שֶׁל עֵשָׂו הַנִּרְמָז בָּעֲקֵב שֶׁהוּא סוֹף הֶרֶגֶל, לוֹמַר שֶׁאַחַר שֶׁתִּכְלֶה רֶגֶל גַּאֲוָתוֹ מִן הַשּׁוּק בָּעוֹלָם הַזֶּה, אָז תַּתְחַלַּת מֶמְשֶׁלֶת יַעֲקֹב, וְנִמְצָא שֶׁעֵשָׂו מֻקְדָּם בְּקִבּוּל שְׂכָרוֹ. כָּךְ בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים שֶׁלַּח קֵדְמָה לְהַקְדִּימָם בְּקִבּוּל שְׂכָרָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, דָּבָר הַנּוֹתֵן מִיָּד לְיָד, לְאַפּוֹקֵי שְׂכַר הָעוֹלָם הַבָּא לְהָנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, אֵין לְשׁוֹן נְתִינָה שַׁיָּךְ בּוֹ.

ח **וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׂבֵעַ.** פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן וְכֵן רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי, שֶׁהָיָה שָׂבֵעַ מִכָּל תַּאֲוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה, לֹא כֵן הָרְשָׁעִים שֶׁאֵין נִפְטָרִין מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתָם בְּיָדָם, אֲבָל הוּא הָיָה שָׂבֵעַ מִכֹּל. אֲבָל אִצֶּל יִצְחָק שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לה:כט) ״זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים״, אֵין הַלָּשׁוֹן מַשְׁמַע כֵּן, כִּי מִלַּת ״שָׂבֵעַ״ מוֹסֵב עַל הַיָּמִים, שֶׁהָיָה שְׂבַע יָמִים וְלֹא תַּאֲוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה. גַּם כָּאן לָמָּה תָּלָה הַדָּבָר בְּזִקְנָתוֹ, כִּי גַּם בַּיָּמִים הַקּוֹדְמִים לֹא חָסַר דָּבָר, וְעוֹד לָמָּה הִזְכִּיר תְּחִלָּה הַשֵּׂיבָה וְאַחַר כָּךְ הַזִּקְנָה, הֲלֹא יְמֵי הַזִּקְנָה קוֹדְמִין לִימֵי הַשֵּׂיבָה?

עַל כֵּן נִרְאֶה יוֹתֵר נָכוֹן לוֹמַר, שֶׁגַּם בְּאַבְרָהָם קָאֵי ״וְשָׂבֵעַ״ עַל הַיָּמִים, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִזְכְּרוּ כָּאן ״יָמִים״, מִכָּל מָקוֹם מִדְּהִזְכִּיר הַשֵּׂיבָה, גַּם הַזִּקְנָה נִרְמָז שֶׁקָּאֵי עַל הַיָּמִים, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ. אֲבָל גַּבֵּי יִצְחָק שֶׁלֹּא הִזְכִּיר הַשֵּׂיבָה, הֲצְרַךְ לְפָרֵשׁ ״יָמִים״, שֶׁלְּפִי שֶׁעִקַּר שְׂכָרָם שֶׁל צַדִּיקִים לְעוֹלָם הַבָּא, עַל כֵּן הֵם קָצִים וּמוֹאֲסִים בְּחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה, וְכָל יִשְׂעָם וְחֶפְצָם לֶאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים הַנִּצְחִיִּים וְלַהֲנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, כִּי בָּעוֹלָם הַזֶּה ״לֹא יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי״ (שמות לג:כ). לְפִיכָךְ הָרְשָׁעִים אֲשֶׁר בַּחֹשֶׁךְ יִדַּמּוּ לָעוֹלָם הַבָּא, וְעִקַּר שַׁלְוָתָם בָּעוֹלָם הַזֶּה, לְעוֹלָם אֵינָן שְׂבֵעִים יָמִים, כִּי יוֹדְעִים הֵמָּה שֶׁחֵלֶק אֵין לָהֶם עוֹד שָׁמָּה, וְכָל חֶפְצָם יְמֵי הָעוֹלָם הַזֶּה. אֲבָל הַצַּדִּיקִים שְׂבֵעִים בַּיָּמִים וְאֵין לָהֶם חֵפֶץ בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד (תהלים לט:ה): ״הוֹדִיעֵנִי ה׳ קִצִּי וּמִדַּת יָמַי מַה הִיא, אֵדְעָה מֶה חָדֵל אָנִי״. רוֹצֶה לוֹמַר, שֶׁאֵדַע עַד כַּמָּה אֶהְיֶה חָדֵל מִן הַטּוֹבָה הָאֲמִתִּית שֶׁל עוֹלָם הַבָּא. עַל כֵּן אָמַר בַּצַּדִּיקִים שֶׁהֵם ״שְׂבֵעֵי יָמִים״, כִּי כָּל שְׂבִיעָה הוּא הַדָּבָר שֶׁאֵין הָאָדָם חָפֵץ בּוֹ עוֹד. עַל כֵּן הִקְדִּים ״יְמֵי הַשֵּׂיבָה״ לוֹמַר לְךָ, לֹא זוֹ שֶׁבִּימֵי הַשֵּׂיבָה הָיָה שְׂבַע יָמִים, אֶלָּא אֲפִלּוּ בִּימֵי הַזִּקְנָה הָיָה שָׂבֵעַ מֵהֶם, כִּי כָּל כָּךְ הָיָה לוֹ חֵפֶץ גָּדוֹל לְהָנוֹת מִזִּיו הַשְּׁכִינָה, וְהָיָה מוֹאֵס בְּחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה כָּל יָמָיו, כִּי נִכְסֹף נִכְסַף לְבֵית אָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם.

וַיֵּאָסֶף אֶל עַמָּיו. רז״ל אָמְרוּ (בבא בתרא טז:) שֶׁלֹּא נֶאֱמְרָה גְּוִיעָה וַאֲסִיפָה כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים. וְעִנְיַן אֲסִיפָה זוֹ נִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ראש השנה יז.) שֶׁהָרְשָׁעִים נִדּוֹנִים בְּגֵיהִנֹּם שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ, גּוּפָן כָּלָה וְנִשְׁמָתָן נִשְׂרֶפֶת וְרוּחַ מְפַזַּרְתָּן וְנַעֲשִׂין אֵפֶר כּוּ׳, וְהָאֲסִיפָה עִנְיָנָהּ הֶפֶךְ הַפִּזּוּר, שֶׁאֵין הָרוּחַ מְפַזַּרְתָּן. וּמְצִינוּ לְשׁוֹן אֲסִיפָה אֶל תּוֹךְ הַבַּיִת, כְּמוֹ ״וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ״ (דברים כב, ב), ״וְאֵין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתָם הַבָּיְתָה״ (שופטים יט, טו). וְזֶה שֶׁכְּבוֹד ה׳ יֶאֱסֹף אוֹתָם אֵלָיו יִתְבָּרֵךְ, לְאַפּוֹקֵי הָרְשָׁעִים הַנִּדָּחִים מִמְּחִיצַת הַשְּׁכִינָה. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמְרָה אֲסִיפָה בְּיִשְׁמָעֵאל, לְפִי שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, מִדְּכְתִיב ״וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל״ (בראשית כה, ט), שֶׁהוֹלִיךְ אֶת יִצְחָק לְפָנָיו. וְאִם קַבָּלַת רז״ל קַבָּלָה, נְקַבֵּל, וְאִם לַדִּין יֵשׁ תְּשׁוּבָה, כִּי יֵשׁ לְפָרֵשׁ הַפָּסוּק לְאַדַּךְ גִּיסָּא שֶׁהָיָה כָּל כָּךְ רָשָׁע עַד שֶׁלֹּא הָיָה חָס עַל כְּבוֹד אָבִיו וְלֹא נִתְעַסֵּק בְּקִבּוּרָתוֹ עַד שֶׁהִתְחִיל יִצְחָק תְּחִלָּה לְהִתְעַסֵּק בַּקְּבוּרָה תְּחִלָּה, וְעַל כֵּן מֵחֲמַת הַבּוּשָׁה נִתְעַסֵּק גַּם הוּא בַּקְּבוּרָה. אָמְנָם אֵין לָזוּז מִקַּבָּלַת רז״ל, וּרְאָיָה לְדִבְרֵיהֶם שֶׁהֲרֵי כָּל בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים שָׁלַח מֵעַל יִצְחָק בְּעוֹדֶנּוּ חַי, וּבְוַדַּאי לֹא שָׁלַח אֶת יִשְׁמָעֵאל, דְּאִי לָאו הָכִי אֵיךְ הָיָה שָׁם בִּשְׁעַת קְבוּרָתוֹ, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה וְנִתְחַבֵּר עִם יִצְחָק וְהוֹלִיכוֹ לְפָנָיו.

יא **וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ.** לֹא רָצָה לְבָרְכוֹ בְּחַיֵּי אַבְרָהָם, לְפִי שֶׁכְּבָר אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם ״וֶהְיֵה בְּרָכָה״ (בראשית יב:ב), הַבְּרָכוֹת מְסוּרוֹת בְּיָדָךְ, וְאֵיךְ יִקַּח הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִיָּדוֹ מַה שֶּׁכְּבָר נָתַן לוֹ? וְאַבְרָהָם לֹא רָצָה לְבָרֵךְ אֶת יִצְחָק, כִּי הָיָה יָרֵא פֶּן יִהְיֶה גַּם עֵשָׂו בִּכְלַל הַבְּרָכָה. וְיַעַן כִּי לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא בַּמֶּה בֵּרְכוֹ, וְעוֹד מִלַּת ״בְּנוֹ״ מְיֻתֶּרֶת, וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁיִּצְחָק הָיָה בְּנוֹ, נוֹכַל לוֹמַר שֶׁבֵּרְכוֹ שֶׁיִּהְיֶה בְּנוֹ לְכָל דָּבָר הוּא לְבַדּוֹ וְלֹא בְּנֵי הַפִּילַגְשִׁים, כִּי הֵמָּה דּוֹמִים כְּאִלּוּ אֵינָן בָּנָיו, רַק יִצְחָק לְבַדּוֹ יִקָּרֵא בְּנוֹ וְלוֹ מִשְׁפַּט הַיְרֻשָּׁה.

יח **עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו נָפָל.** וּלְהַלָּן אָמַר ״יִשְׁכֹּן״ (בראשית טז יב). פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י: עַד שֶׁלֹּא מֵת אַבְרָהָם יִשְׁכֹּן, מִשֶּׁמֵּת אַבְרָהָם נָפָל. וְאִם נְקַבֵּל שֶׁיִּשְׁמָעֵאל עָשָׂה תְּשׁוּבָה אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם, שֶׁהֲרֵי לֹא מָצִינוּ שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה כִּי אִם בָּזֶה שֶׁהוֹלִיךְ אֶת יִצְחָק לְפָנָיו, וְאִם כֵּן אֵיפְכָא מִבַּעְיָא לֵיהּ: בְּחַיֵּי אַבְרָהָם הָיָה רָאוּי לוֹ לִפּוֹל, וְלֹא בְּמוֹתוֹ, שֶׁהֲרֵי עָשָׂה אַחַר כָּךְ תְּשׁוּבָה, וְלָמָּה יִפּוֹל? וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה: כָּל ״נָפָל״ מַשְׁמַע לְשֶׁעָבַר, וְ״יִשְׁכֹּן״ מַשְׁמַע לְהַבָּא. אִם כֵּן, וַדַּאי פֵּרוּשׁ ״נָפָל״ לְשֶׁעָבַר, הַיְינוּ קֹדֶם שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְ״יִשְׁכֹּן״ לְהַבָּא, לוֹמַר שֶׁעָתִיד שֶׁיִּשְׁכֹּן אַחַר שֶׁיַּעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה. וְנוֹכַל לְפָרֵשׁ ״נָפָל״ לְשׁוֹן הַכְנָעָה, כִּי כֵן דֶּרֶךְ כָּל מַכְנִיעַ שֶׁנּוֹפֵל לִפְנֵי כָּל אָדָם, כַּאֲשֶׁר הֵחֵל לִפּוֹל לִפְנֵי יִצְחָק – אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה קָטָן מִמֶּנּוּ, מִכָּל מָקוֹם הוֹלִיכוֹ לְפָנָיו וְנִכְנַע לוֹ – כָּךְ גַּם לִפְנֵי כָּל אֶחָיו נִכְנַע, וְהֵיינוּ נְפִילָה. וּבָזֶה יִתּוֹרַץ גַּם כֵּן קְשִׁיַּת רַשִׁ״י, כִּי קֹדֶם שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה ״יִשְׁכֹּן״, כִּי לֹא נִכְנַע, וְאַחַר שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה ״נָפָל״, רְצוֹנִי לוֹמַר נִכְנַע מִפְּנֵי כָּל אֶחָיו, וּנְפִילָה זוֹ הִיא תַּקָּנָתוֹ.

יט **וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם.** אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר שֶׁהָיָה בֶּן אַבְרָהָם, מִכָּל מָקוֹם הֵצְרַךְ לוֹמַר ״אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק״, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּיִשְׁמָעֵאל ״בֶּן אַבְרָהָם אֲשֶׁר יָלְדָה הָגָר הַמִּצְרִית״ (בראשית כה יב), הֲרֵי שֶׁהִזְכִּיר לְשׁוֹן ״בֵּן״ אֵצֶל אַבְרָהָם, אֲבָל הַתּוֹלְדָה תָּלָה בְּהָגָר. הֵצְרַךְ לוֹמַר כָּאן שֶׁתֹּאַר הַבֵּן

וְהַתּוֹלָדָה, הַכֹּל מִתְיַחֵס אַחַר אַבְרָהָם. כִּי בְּלָשׁוֹן עִבְרִי יֵשׁ חִלּוּק בֵּין לָשׁוֹן "בֵּן" לִלְשׁוֹן "תּוֹלָדָה", כִּי לָשׁוֹן "בֵּן" יֵאָמֵר לִפְעָמִים אַף בְּלֹא תּוֹלָדָה, כִּי הַתַּלְמִידִים קְרוּיִין בָּנִים אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָלְדָם מַמָּשׁ, וּכְמוֹ "וַיְהִי לָהּ לְבֵן" דְּמֹשֶׁה, "וַתְּהִי לוֹ לְבַת" דְּאֶסְתֵּר, וְאַבְרָהָם נִקְרָא "אַב הֲמוֹן גּוֹיִם" אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא יָלָדָם. וְכֵן יֵשׁ הֶבְדֵּל בֵּין הַמַּלְמִדוֹ וּבֵין הַמּוֹלִידוֹ מַמָּשׁ, כִּי מַה שֶּׁהָאָדָם מְקַבֵּל טֶבַע מִמַּלְמִדוֹ, זֶהוּ בְּמִקָּרֶה וְלֹא בְּעֶצֶם, וְהַמִּקָּרֶה מִשְׁתַּנֶּה מִצַּד הַמְקַבֵּל. אֲבָל מַה שֶּׁהָאָדָם מְקַבֵּל טֶבַע מִמּוֹלִידוֹ, זֶהוּ בְּעֶצֶם וְלֹא יִשְׁתַּנֶּה אִם יַנַּח כָּךְ עַל טִבְעוֹ, אִם לֹא מִצַּד רֹב חֲרִיצוּת וְהִשְׁתַּדְּלוּת וְהֶרְגֵּל יָכוֹל לָבֹא לִידֵי טֶבַע שֵׁנִי. אֲבָל טֶבַע מִמַּלְמִדוֹ יִשְׁתַּנֶּה בְּנֻקָּל. לְכָךְ אָמַר מֹשֶׁה (במדבר יא יב) "הֶאָנֹכִי הָרִיתִי אֶת כָּל הָעָם הַזֶּה, אִם אָנֹכִי יְלִדְתִּיהוּ", וְאָמַר: אַף עַל פִּי שֶׁהֵם תַּלְמִידַי וְהַתַּלְמִידִים קְרוּיִין בָּנִים, מִכָּל מָקוֹם חֲרִי לֹא יְלִדְתִּים מַמָּשׁ, וּמָה אֶעֱשֶׂה אִם מַעֲשֵׂיהֶם מִשְׁתַּנִּים מִטּוֹבָה לְרָעָה, כִּי הֶעֱרִימוּ עֵצָה וְלֹא מִנִּי, וְלֹא מִפִּי יָצָא הַדָּבָר? וְאִם כֵּן, לָמָּה זֶה תַּטִּיל כָּל הַטָּרַח הַזֶּה עָלַי כְּאִלּוּ אַשְׁמָתָם תְּלוּיָה בִּי? וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (במדבר ג א) "וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה" וְקָחָשִׁיב נָדָב וַאֲבִיהוּא, הֻצְרַךְ לְהַזְכִּיר לְשׁוֹן "תּוֹלְדוֹת" מִשּׁוּם אַהֲרֹן שֶׁהִזְכִּיר.

לְפִיכָךְ יִשְׁמָעֵאל, לֹא נִקְרָא כִּי אִם בֶּן אַבְרָהָם, כִּי לֹא קִבֵּל טִבְעוֹ זוֹלַת מַה שֶּׁלִּמְּדוֹ אַבְרָהָם מִמַּעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, וְזֶה הָיָה אֶצְלוֹ בְּמִקָּרֶה וְנִשְׁתַּנָּה, שֶׁהֲרֵי לַסּוֹף יָצָא לְתַרְבּוּת רָעָה. לְפִיכָךְ תָּלָה הַתּוֹלָדָה בְּהָגָר, כִּי קִבֵּל טֶבַע הָגָר הַמִּצְרִית, וְהַמִּצְרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה, עַל כֵּן הָיָה גַּם הוּא מְצַחֵק בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת וְלֹא נִשְׁתַּנָּה, כִּי קִבֵּל טִבְעָהּ בְּעֶצֶם. עַל כֵּן תָּלָה הַמִּקָּרֶה בְּאַבְרָהָם וְהֶעֱצֶם בְּהָגָר. אֲבָל יִצְחָק קִבֵּל טֶבַע אַבְרָהָם וְלָמַד גַּם מִמַּעֲשָׂיו, עַל כֵּן תָּלָה הַכֹּל בְּאַבְרָהָם, הֵן לְשׁוֹן בֵּן, הֵן לְשׁוֹן תּוֹלָדָה. וְעַל כֵּן לֹא הָיָה כְּיִשְׁמָעֵאל שֶׁהָיָה מְצַחֵק בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת גַּם בְּהִיוֹתוֹ נַעַר, כִּי כָּךְ קָרָאוֹ הַכָּתוּב בְּאוֹתוֹ זְמַן (בראשית כא יב), וְהִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב בְּיִצְחָק שֶׁקִּבֵּל טֶבַע אָבִיו מִכָּל וָכֹל וְהָיָה גָּדוּר מֵעֲרָיוֹת כָּל כָּךְ, עַד שֶׁכָּבַשׁ מַעְיָנוֹ וְלֹא נָשָׂא אִשָּׁה עַד הֱיוֹתוֹ בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה, כִּי הִמְתִּין עַד שֶׁיִּמְצָא אֶת רִבְקָה בַּת זוּגוֹ, וְלֹא רָצָה לְהִתְחַתֵּן עִם הַכְּנַעֲנִים שֶׁיָּרְשׁוּ הַזִּמָּה מִן חָם אֲבִיהֶם שֶׁרָבְעוֹ לְנֹחַ אָבִיו. עַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהַמְתִּין אַרְבָּעִים שָׁנָה, כִּי בְּלִי סָפֵק בֶּן יָחִיד כְּמוֹתוֹ הָיוּ לוֹ קוֹפְצִים רַבִּים, וְאֵיךְ יָשַׁב בְּלֹא אִשָּׁה זְמַן רַב כָּזֶה, אֶלָּא וַדַּאי מִן הַטַּעַם שֶׁהִזְכַּרְנוּ.

וּכְדֵי שֶׁלֹּא יִמְצָא הַמְעַרְעֵר מָקוֹם לַחֲלוֹק וְלוֹמַר, אִם יִצְחָק נוֹלַד כָּכָה בְּקֻדָּשָׁה וְטָהֳרָה, אִם כֵּן לָמָּה יָצָא מִמֶּנּוּ עֵשָׂו שֶׁהָיָה צָד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן, וַדַּאי מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה, עַל כֵּן נִמְשַׁךְ בֵּן אֶחָד אַחַר טִבְעָהּ שֶׁל שָׂרָה, וְהַשֵּׁנִי אַחַר טֶבַע אֲבִימֶלֶךְ. כִּי מִטַּעַם זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא מציעא פז) שֶׁהָיָה צָר קְלַסְתֵּר פָּנָיו דּוֹמֶה לְאַבְרָהָם. הִנֵּה לְפִי דַּרְכֵּנוּ, כְּדֵי לְהָסִיר הִרְהוּר זֶה, אָמַר הַכָּתוּב "בְּקַחְתּוֹ אֶת רִבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי מִפַּדַּן אֲרָם אֲחוֹת לָבָן הָאֲרַמִּי" (בראשית כה:כ). וְרוֹב בָּנִים אַחַר אֲחֵי הָאֵם, עַל כֵּן קִבֵּל אֶחָד מִן הַבָּנִים טֶבַע שֶׁל לָבָן צַיָּד הָרַמַּאי. וּלְפוּם רִיהֲטָא נִרְאֶה שֶׁלְּךָ הִזְכִּיר שִׁלְשְׁתָּן לְתָרֵץ עַל מַה שֶּׁמָּצִינוּ שִׁלְשָׁה מִדּוֹת פְּחוּתוֹת שֶׁהָיוּ בְּעֵשָׂו מֵאַיִן מְקוֹרָם: כִּי מַה שֶּׁהָיָה צָד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן, יָרַשׁ מִן בְּתוּאֵל אֲבִי אִמּוֹ שֶׁהָיָה בּוֹעֵל כָּל הַבְּתוּלוֹת תְּחִלָּה כִּדְאִיתָא בַּיַּלְקוּט (שמעוני חיי שרה קט), וְכֵן בַּחֲזָקוּנִי מֵבִיא מִדְרָשׁ זֶה. וּמַה שֶּׁאָמַר "הַלְעִיטֵנִי נָא" וְגוֹ' וְהָיָה מִן הָאוֹכָלִים וְשׁוֹתִים וּפוֹחֲזִים, מִדָּה זוֹ יָרְשָׁה לוֹ מִצַּד הֱיוֹת מִשְׁפַּחַת אִמּוֹ מִן פַּדַּן אֲרָם, כִּדְמַסְיק בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ (לט ח): "בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה אַבְרָהָם מְהַלֵּךְ בַּאֲרָם נַהֲרַיִם וּבַאֲרָם נָחוֹר, רָאָה אוֹתָם אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים וּפוֹחֲזִים, אָמַר: אַל יְהִי חֶלְקִי בָּאָרֶץ הַזֹּאת". וּמַה שֶּׁהָיָה עֵשָׂו רַמַּאי מִרַמָּה אֶת אָבִיו, יָרַשׁ מִן לָבָן הָאֲרַמִּי שֶׁהָיָה נָבָל וְרַמַּאי כַּנּוֹדָע.

אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק. הוֹלִיד לְשׁוֹן הִפְעִיל, אַף עַל פִּי שֶׁהַלָּשׁוֹן מְדֻקְדָּק כִּי הַזָּכָר מוֹלִיד אֶת הַנְּקֵבָה, מִכָּל מָקוֹם כְּבָר מָצִינוּ לְשׁוֹן יָלַד גַּם בִּזְכָרִים, כְּמוֹ "וּכְנַעַן יָלַד" (בראשית י:טו) וְכֵן רַבִּים בְּפָרָשַׁת נֹחַ, וְלָמָּה כָּתַב כָּאן הוֹלִיד? אֶלָּא שֶׁרָצָה לוֹמַר שֶׁאַבְרָהָם גָּרַם לְיִצְחָק שֶׁיִּהְיוּ לוֹ בָּנִים וְזֶרַע, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה'" וְגוֹ' (בראשית כה:כא) וּכְתִיב "וַיֵּעָתֶר לוֹ ה'", מַשְׁמַע לוֹ וְלֹא לָהּ, לְפִי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה תְּפִלַּת צַדִּיק בֶּן צַדִּיק כוֹ'. וּלְפִי זֶה, מִצַּד הֱיוֹת יִצְחָק בֵּן לְצַדִּיק זֶה אַבְרָהָם, עַל כֵּן חָס וְשָׁלוֹם שֶׁמָּא שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ. לְפִיכָךְ אָמְרָה "לָמָּה זֶּה אָנֹכִי", כִּי כָּמוֹנִי כִּשְׁאָר נָשִׁים עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה, וּמַה יִּתְרוֹן יֵשׁ לִי עֲלֵיהֶם אִם חָס וְשָׁלוֹם שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת יֵשׁ. לְפִיכָךְ "וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה'", רוֹצֶה לוֹמַר לִדְרוֹשׁ אַחַר מְציאוּת ה' מַמָּשׁ מַהוּ.

כג וַיֹּאמֶר ה' לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ. הֵפֶךְ מִמַּה שֶּׁחָשַׁבְתְּ, אֲבָל רְשׁוּת אֶחָד יֵשׁ. אָמְנָם שְׁנֵי יְלָדִים בְּבִטְנֵךְ, אֶחָד יִהְיֶה עוֹבֵד ה' וְאֶחָד עוֹבֵד ה' וְאֶחָד עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, וּלְעוֹלָם ה' אֶחָד וְאֵין זוּלָתוֹ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כה:כא) "וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַה' לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ", לְפִי שֶׁהוּא הָיָה צַדִּיק בֶּן צַדִּיק, עַל כֵּן הָיָה מֻבְטָח שֶׁמִּצִּדּוֹ יִהְיֶה לוֹ זֶרַע הָגוּן. אַךְ הָיָה יָרֵא מִצַּד אִשְׁתּוֹ, כִּי הִיא בַּת בְּתוּאֵל וַאֲחוֹת לָבָן, שֶׁלֹּא יֵצֵא מִמֶּנָּה אֵיזֶה זֶרַע פָּסוּל, שֶׁהֲרֵי עֲקָרָה הִיא, מִמֶּנָּה נִמְשָׁךְ הָעֲקָרוּת. עַל כֵּן הָיָה יָרֵא פֶּן יֵצֵא מִמֶּנָּה זֶרַע בִּלְתִּי הָגוּן, כְּמוֹ שֶׁיָּצָא יִשְׁמָעֵאל מֵהָגָר, וְאוּלַי זֶה סִבַּת עֲקָרוּתָהּ. וְכַאֲשֶׁר נִתְרוֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ, אֶחָד מְפַרְכֵּס לָצֵאת עַל

פֶּתַח בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְאֶחָד מִפַּרְכֵּס לָצֵאת עַל פֶּתַח עֲבוֹדָה זָרָה, בָּזֶה הִרְגִּישָׁה שְׁוַדַּאי אֶחָד יְהֵיָה צַדִּיק וְאֶחָד רָשָׁע. עַל כֵּן אָמְרָה "לָמָּה זֶּה אָנֹכִי", כִּי כָּמוֹנִי כְּהָגָר, וּמַה אָנֹכִי טוֹב מִמֶּנָּה? וְלָמָּה זֶּה הִתְפַּלַלְתִּי? וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת ה', מַה הוֹעִילָה תְּפִלָּתִי? וַיֹּאמֶר ה' לָהּ "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ", זֶה רַבִּי וְאַנְטוֹנִינוּס. וְהוֹעִילָה תְּפִלָּתָהּ שֶׁגַּם עֵשָׂו יָצָא מִמֶּנּוּ זֶרַע כָּשֵׁר כְּאַנְטוֹנִינוּס וּשְׁאָר גֵּרֵי צֶדֶק, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּיִשְׁמָעֵאל, וּבָזֶה אַתְּ טוֹבָה מֵהָגָר.

כה וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי כֻּלּוֹ וְגוֹ'. זֶה הָיָה סִימָן שֶׁיִּהְיֶה צַיָּד הָרַמַּאי לְרַמּוֹת אֶת אָבִיו כְּדֶרֶךְ הַצְּבוּעִים הַמַּרְאִים אֶת עַצְמָם כִּצְנוּעִים, וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר לָעָתִיד (זכריה יג, ד) "וְלֹא יְלַבְּשׁוּ אַדֶּרֶת שֵׂעָר לְמַעַן כַּחֵשׁ", כִּי כָּךְ הָיָה הַמִּנְהָג בַּזְּמַן הַהוּא שֶׁהַצְּנוּעִים לוֹבְשִׁים אַדֶּרֶת שֵׂעָר, וְאוּלַי גַּם בִּימֵי יִצְחָק הָיָה הַמִּנְהָג כֵּן. עַל כֵּן נוֹלַד כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה נְזִיר אֱלֹהִים מִבֶּטֶן וְיִהְיֶה מִפַּת הַצְּבוּעִים. גַּם סִימָן זֶה לוֹ שֶׁיִּהְיֶה רוֹעֶה זוֹנוֹת, שֶׁהַסִּימָן לָזֶה שֶׁשְּׂעָרוֹתָיו גְּדוֹלִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הָרַמְבַּ"ם בְּהִלְכוֹת דֵּעוֹת (פ"ד הל' יט).

וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו. שֶׁנַּעֲשָׂה וְנִגְמַר בִּשְׂעָרוֹ, זֶה הוּא סִימָן שֶׁיִּהְיֶה הָעוֹלָם הַזֶּה חֶלְקוֹ וְגוֹרָלוֹ, וְלֹא יִהְיֶה לוֹ עוֹד חֵלֶק בָּעוֹלָם הַנִּצְחִי. כִּי הַהֶבְדֵּל בֵּין קְנִיַּת שְׁנֵי מִינֵי שְׂלֻמוּת אֵלּוּ הוּא זֶה: כִּי מִיָּד כְּשֶׁנּוֹלַד הָאָדָם הוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָל הַכֵּלִים הַגַּשְׁמִיִּים, וְכָל הַחֲמִשָּׁה חוּשִׁים פּוֹעֲלִים פְּעֻלָּתָם, וְיֵשׁ לוֹ מִיָּד חֵשֶׁק וְרָצוֹן אֶל כָּל הַתַּאֲוֹוֹת שֶׁהַחֹמֶר חוֹמֵד וּמִתְאַוֶּה — אֲכוֹל וּשְׁתֵה וְיֶתֶר שְׁמוּשֵׁי הַגּוּף הַהֶכְרְחִיִּים. אֲבָל בַּכֵּלִים הַשִּׂכְלִיִּים, כְּמוֹ הַמֹּחַ וְהַלֵּב וְהַשֵּׂכֶל עַצְמוֹ, אֵין הָאָדָם מִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ בְּיוֹם הִוָּלְדוֹ כְּלָל, כִּי אָדָם עַיִר פֶּרֶא יִוָּלֵד (איוב יא יב). אַף בִּבְוֹאוֹ בַּיָּמִים יִפְקַח עֵין שִׂכְלוֹ וְיִקָּנֶה זֶה הַשְּׂלֵמוּת הַמְעֻלֶּה מְעַט מְעַט, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בְּפָסוּק "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב ז). וּלְפִי זֶה, מַה שֶּׁנּוֹלַד עֵשָׂו נִגְמָר בִּשְׂעָרוֹ, זֶה מוֹפֵת עַל שֶׁכָּל עִקַּר תַּשְׁמִישָׁיו יִהְיוּ בִּכְלֵי הַחֹמֶר הַנַּעֲשִׂים וְנִגְמָרִים בְּעֵת הִוָּלְדוֹ, וְאֵינָן מוֹסִיפִים בְּעַצְמוּתָם שׁוּם תּוֹסֶפֶת.

כו וְאַחֲרֵי כֵן יָצָא אָחִיו וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו. כִּי יַד מֻמְשֶׁלְתּוֹ לֹא יִהְיֶה לוֹ מִיָּד בְּיוֹם הִוָּלְדוֹ, כִּי אִם בַּסּוֹף בְּבוֹאוֹ בַּיָּמִים, כְּהוֹרָאַת שֵׁם "עָקֹב" הַמּוֹרֶה עַל הַסּוֹף. כָּךְ הַשְּׂלֵמוּת הַנַּפְשִׁי נִקְנֶה בְּיוֹתֵר בְּסוֹף יְמֵי חֶלְדּוֹ שֶׁל הָאָדָם, כִּי "סוֹף כָּל דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע" (קהלת יב, יג), וְזִקְנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מוֹסִיפִין חָכְמָה. אֲבָל בְּיוֹם הִוָּלְדוֹ אֵין בּוֹ רֹשֶׁם כְּלָל מִן אוֹתוֹ שְׂלֵמוּת הַנַּפְשִׁי, וְאִם כֵּן מֻכְרָח הַדָּבָר לוֹמַר שֶׁאֵין שָׂכָר לַצַּדִּיקִים בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁהֲרֵי עִקַּר זְמַן קִנְיַת הַשְּׂלֵמוּת הוּא בִּימֵי הַזִּקְנָה, בִּהְיוֹתוֹ קָרוֹב לְשַׁעֲרֵי מָוֶת, כִּי אָז שִׂכְלוֹ הוֹלֵךְ וּמִתְגַּבֵּר. וְאֵימָתַי יְקַבֵּל שְׂכָרוֹ? כִּי יְמֵי הַזִּקְנָה אֵינָן מוּכָנִים לְקַבָּלַת הַשָּׂכָר, כִּי כְּבָר בָּטְלוּ אֶצְלוֹ כָּל הַחֲמָדוֹת, "וְתָפֵר הָאֲבִיוֹנָה" (קהלת יב, ה). אִם כֵּן עַל כָּרְחֲךָ אַתָּה צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ הַשְּׂלֵמִים אוֹחֲזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו, דְּהַיְנוּ סוֹף מֻמְשַׁלְתּוֹ שֶׁל עֵשָׂו.

וְיָדוֹ אֹחֶזֶת בַּעֲקֵב עֵשָׂו. זֶה הָיָה סִימָן שֶׁלָּעָתִיד יִבָּזֶה עֵשָׂו אֶת הַבְּכוֹרָה כְּדָבָר שֶׁאָדָם דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו וּמְבַזֶּה אוֹתוֹ, וּבְאוֹתוֹ עָקֹב יֶאֱחֹז יַעֲקֹב, ר"ל מַה שֶּׁעֵשָׂו דָּשׁ בַּעֲקֵבָיו יֶאֱחֹז בּוֹ יַעֲקֹב. וְכֵן כָּל הַמִּצְוֹת קַלּוֹת שֶׁבְּנֵי אָדָם דָּשִׁים בְּעִקְּבֵיהֶם וְהַשָּׂטָן מוֹנֶה עֲלֵיהֶם, יֶאֱחֹז בָּהֶם יַעֲקֹב וְיַקְיֵמֵם. וּלְשׁוֹן "עָקֹב" מְשַׁמֵּשׁ גַּם לְשׁוֹן עָקְבָה וּמִרְמָה, לוֹמַר לְךָ שֶׁיַּעֲקֹב תָּפַס עָלָיו מִצַּד הֱיוֹת עֵשָׂו רַמַּאי וְצַיָּד וְכָל מַעֲשָׂיו בְּעָקְבָה וּמִרְמָה, עַל כֵּן אֵינוֹ רָאוּי לִהְיוֹת בְּכוֹר, כִּי עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ הָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת. עַל כֵּן אָחֲזוֹ יַעֲקֹב בַּעֲקֵבָיו לְעַכֵּב עַל יָדוֹ שֶׁלֹּא יֵצֵא רִאשׁוֹנָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שֶׁיַּעֲקֹב בָּא לְעַכְּבוֹ שֶׁיִּהְא רִאשׁוֹן לִלְדָה כוּ'. וּמִטַּעַם זֶה אָחֲזוֹ דַּוְקָא בַּעֲקֵבָיו, כִּי "אָרוּר עֹשֵׂה מְלֶאכֶת ה' רְמִיָּה" (ירמיהו מח:י) בִּרְמִיָּה וְעָקְבָה, וְזֶה רָמָז נָכוֹן.

וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב. וּבְעֵשָׂו נֶאֱמַר "וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו" (בראשית כה:כה), כִּי רַבִּים קָרְאוּ לוֹ עֵשָׂו, לְפִי שֶׁהַדְּרָכִים הָרָעִים הֵם רַבִּים וְהַדֶּרֶךְ הַטּוֹב אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד, עַל כֵּן הָיוּ רַבִּים אֲשֶׁר הִסְכִּימוּ עַל שְׁמוֹ שֶׁל עֵשָׂו. אָמְנָם עַל יַעֲקֹב לֹא יַסְכִּימוּ כִּי אִם יְחִידֵי הַדּוֹר וַאֲנָשֵׁי סְגֻלָּה, וּבְנֵי עֲלִיָּה מוּעָטִים הֵם. וּכְבָר יָדַעְתָּ כִּי שֵׁם עֵשָׂו מוֹרֶה עַל קִנְיָנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁנַּעֲשׂוּ וְנִגְמְרוּ מִיָּד בְּלֵידָתוֹ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית כה:כה-ב). וְשֵׁם יַעֲקֹב מוֹרֶה עַל הַשְּׂלֵמוּת הָרוּחָנִי הַנִּקְנֶה בַּסּוֹף, עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּעֵשָׂו "וַיִּקְרְאוּ" וּבְיַעֲקֹב "וַיִּקְרָא", וְקַל לְהָבִין.

כז וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יֹדֵעַ צַיִד אִישׁ שָׂדֶה. שֶׁהָיָה צָד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶם כָּל אַרְבָּעִים שָׁנָה, וּלְדַעַת רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא טז:) בָּא עַל נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה. עַל כֵּן קָרְאוּ "יוֹדֵעַ צַיִד", הֵיְינוּ לָצוּד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן, רוֹצֶה לוֹמַר הַיּוֹשְׁבוֹת תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן. אֲבָל לְעוֹלָם הָלַךְ לְצוּדָם בַּשָּׂדוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אֵצֶל נַעֲרָה הַמְאֹרָסָה "כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ" (דברים כב, כז). עַל כֵּן קָרָא לְעֵשָׂו "אִישׁ שָׂדֶה", כִּי הָלַךְ לְבַקְּשָׁם שָׁם כְּדֵי שֶׁקּוֹלָהּ לֹא יִשָּׁמַע כְּשֶׁתִּצְעַק. וְיִהְיֶה "צַיִד" לְשׁוֹן צֵידָה מַמָּשׁ, אוֹ לְשׁוֹן צַיִד בְּפִיו עַל יְדֵי פִּתּוּי, כְּדֶרֶךְ כָּל מְפַתֶּה.

וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם. שֶׁנּוֹלַד מָהוּל לְרַעַת רז"ל (אבות דרבי נתן ב ה), עַל כֵּן הָיָה גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת וְהָיָה יוֹשֵׁב אׇהָלִים וְדָבֵק בְּאִשְׁתּוֹ וְלֹא בְּאַחֶרֶת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ה כז) "שׁוּבוּ לָכֶם לְאׇהֳלֵיכֶם", שֶׁדָּרְשׁוּ רז"ל (שבת פז.) עַל הֶתֵּר תַּשְׁמִישׁ.

כח וַיֶּאֱהַב יִצְחָק אֶת עֵשָׂו כִּי צַיִד בְּפִיו. לְפִי כְּשֶׁהָיָה שׁוֹאֲלוֹ אָבִיו מָה אַתָּה עוֹשֶׂה בַּשָּׂדֶה כָּל הַיּוֹם, הָיָה מִתְנַצֵּל וְאוֹמֵר כִּדֵי לָצוּד צַיִד לְהָבִיא טֶרֶף לְפִיו שֶׁל אָבִיו. וּלְפִי שֶׁלֹּא הָיָה מָצוּי אֵצֶל אִמּוֹ, עַל כֵּן לֹא אֲהֲבָה אוֹתוֹ רִבְקָה, וְהָיְתָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב שֶׁהָיָה מָצוּי אֵצֶל אִמּוֹ וְכָל גַּעֲגוּעֶיהָ עָלָיו. וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי מוֹרֶה עַל הַזְּמַן, לוֹמַר לְךָ כִּי בְּאוֹתוֹ זְמַן שֶׁהָיָה נוֹתֵן צַיִד בְּפִיו, בְּאוֹתוֹ זְמַן לְבַד אֲהֵבוֹ, אֲבָל אַחַר שֶׁכְּבָר אָכַל מִצֵּידוֹ בָּטַל דָּבָר בָּטַל אַהֲבָה. אֲבָל רִבְקָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב עַל לֹא דָבָר, וְאַהֲבָה כָּזוֹ אֵינֶנָּה בְּטֵלָה.

ל עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם. מַה שֶּׁלֹּא קָרָאוּהוּ אֱדוֹם מִיָּד כְּשֶׁנּוֹלַד עַל שֵׁם ״וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי״, לְפִי שֶׁאֵין זֶה חָדָשׁ תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי כַּמָּה יְלָדִים נוֹלָדִים אֲדֻמִּים לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא נִבְלַע דָּמָם, כְּהַהוּא דְּרַבִּי נָתָן (שבת קלד), וּלְסוֹף יִשְׁתַּנֶּה וְיִחָזוֹר לְמַרְאֵהוּ. עַל כֵּן חָשְׁבוּ מוֹלִידָיו שֶׁמָּא מַרְאֶה אֲדֻמָּה זֶה בְּמִקְרֶה וְלֹא בְּטֶבַע. אַף כְּשֶׁאָמַר ״הַלְעִיטֵנִי נָא מִן הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה״, קָשֶׁה לָמָּה לֹא קָרָאם עֲדָשִׁים בִּשְׁמָם, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁגִּלָּה דַּעְתּוֹ שֶׁלֹּא הָיָה מִתְאַוֶּה אֲלֵיהֶם מִצַּד עַצְמָם כִּי אִם מִצַּד מַרְאֵיהֶם הָאֲדֻמָּה, וְהוֹרָה בָּזֶה כִּי מֻזָּג טִבְעוֹ נוֹטֶה אֶל הָאַדְמוּמִיּוּת בְּיוֹתֵר מִצַּד תִּגְבֹּרֶת מָרָה הָאֲדֻמָּה שֶׁבּוֹ. עַל כֵּן הָיָה אוֹהֵב כָּל דָּבָר הַמִּתְחַסְ לְמִזְגּוֹ, וְהוּא כָּל דָּבָר אָדֹם. עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם, כִּי אָז נוֹדַע בֶּאֱמֶת שֶׁטִּבְעוֹ אֲדֻמָּה וְהוּא יוֹשֵׁב תַּחַת מַזַּל מַאְדִּים, וְעַל שֵׁם הֱיוֹתוֹ גִּבְרָא אָשֵׁד דְּמָא. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״כִּי עָיֵף אָנֹכִי״, פֵּרֵשׁ רַשׁ״י עָיֵף בִּרְצִיחָה, כְּמוֹ ״כִּי עָיְפָה נַפְשִׁי לְהוֹרְגִים״ (ירמיהו ד לא). וּמַה הִגִּיד לָהֶם עֲשָׂו בָּזֶה שֶׁהוּא עָיֵף בִּרְצִיחָה? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁנָּתַן לִדְבָרָיו טַעַם לָמָּה קָרָא הָעֲדָשִׁים אָדֹם, לְפִי שֶׁהָיָה מִתְעַסֵּק בְּאוֹתוֹ זְמַן בִּכְלֵי אֻמָּנוּתוֹ בִּרְצִיחָה כְּפִי טִבְעוֹ, עַל כֵּן בִּקֵּשׁ שֶׁיַּלְעִיטוּהוּ מִן הַמַּאֲכָל הַנָּאוֹת לְמִזְגּוֹ. וּבַעֲקֵדָה נָתַן שְׁנֵי טְעָמִים עַל אָמְרוֹ ״עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֱדוֹם״, אֲבָל מַה שֶּׁכָּתְבְתִּי מִתְיַשֵּׁב יוֹתֵר עַל פְּשַׁט הַמִּקְרָא.

לא מִכְרָה כַּיּוֹם אֶת בְּכֹרָתְךָ לִי. בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין פֶּרֶק חֵלֶק (קי:) ר׳ עֲקִיבָא אוֹמֵר עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים אֵינָן עֲתִידִין לַחֲזוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כט כז) ״וַיַּשְׁלִכֵם אֶל אֶרֶץ אַחֶרֶת כַּיּוֹם הַזֶּה״, מַה הַיּוֹם הוֹלֵךְ וְאֵינוֹ חוֹזֵר, כָּךְ עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים. כָּךְ אָמַר יַעֲקֹב ״מִכְרָה כַּיּוֹם״ שֶׁלֹּא תַּחֲזֹר בְּךָ, כַּיּוֹם הַזֶּה שֶׁהוֹלֵךְ וְאֵינוֹ חוֹזֵר, כָּךְ אַתָּה לֹא תַּחֲזֹר בְּךָ, וְכֵן ״הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם״. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר ״מִכְרָה כַּיּוֹם״ כְּפִי מַעֲלַת הַבְּכוֹרָה בְּאוֹתוֹ יוֹם, כִּי בַּזְּמַן הַהוּא עִקַּר מַעֲלַת הַבְּכוֹרָה מַה שֶּׁהָעֲבוֹדָה בַּבְּכוֹרוֹת, וְהָעֲבוֹדָה הָיְתָה קַלָּה בְּעֵינֵי עֵשָׂו לְהוֹצִיאָהּ מִתַּחַת יָדוֹ. עַל כֵּן אָמַר ״כַּיּוֹם״, כְּקוֹנֶה דָּבָר הַשַּׁיָּךְ גַּם בַּיּוֹם הַהוּא, וְזֶהוּ הָעֲבוֹדָה, לְאַפּוּקֵי הַיֵּרֻשָּׁה עֲדַיִן לֹא בָּאָה לָעוֹלָם, כִּי מַה שֶּׁיִּהְיֶה מִי יַגִּיד לוֹ.

וּבְתוֹלְדוֹת יִצְחָק וְכֵן בְּסֵפֶר עוֹלַת שַׁבָּת מָצָאתִי שֶׁאָמַר ״מִכְרָה כַּיּוֹם״ – כְּמוֹ שֶׁהַבְּכוֹרָה שָׁוָה הַיּוֹם, כִּי אֵין זְמַן לְקִיחַת פִּי שְׁנַיִם בִּנְכְסֵי אָבִיו כִּי אִם אַחַר מוֹת אָבִיו, וְאוּלַי לֹא יִהְיֶה לְיִצְחָק שׁוּם נְכָסִים בַּזְּמַן הַהוּא, וְאִם כֵּן אֵין הַבְּכוֹרָה שָׁוָה כְּלוּם, עַל כֵּן דִּין לְמִכֹּר הַבְּכוֹרָה בְּדָבָר מוּעָט, כְּקוֹנֶה דָּבָר שֶׁהוּא בְּסָפֵק, כִּי שֶׁמָּא יִהְיוּ לְיִצְחָק נְכָסִים אוֹ לֹא יִהְיֶה. לָכֵן לֹא תִּהְיֶה הַמְּכִירָה כְּקוֹנֶה לְמָחָר, כִּי אִם כְּקוֹנֶה הַיּוֹם. וּלְכָל פֵּרוּשִׁים אֵלּוּ קָשֶׁה, מַהוּ ״כַּיּוֹם״? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״כְּהַיּוֹם״! וּמַה שֶּׁכָּתַבְתִּי הוּא הָעִקָּר. דָּבָר אַחֵר: לְפִי שֶׁאֵין אָדָם מַקְנֶה דָּבָר שֶׁלֹּא בָּא לָעוֹלָם, עַל כֵּן אָמַר ״מִכְרָה כַּיּוֹם״ – רוֹצֶה לוֹמַר מֵהַיּוֹם וּלְאַחַר מִיתָה, וְ״הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם״ – שֶׁלֹּא תַּחֲזֹר בְּךָ מִצַּד שֶׁלֹּא הָיָה הַדָּבָר בָּעוֹלָם, כִּי אִם כְּמוֹכֵר מֵהַיּוֹם וּכְאִלּוּ יֶשְׁנוֹ בְּעֵין בְּיוֹם זֶה. וְלִדְבָרֵי הַמְּפָרְשִׁים שֶׁהִזְכַּרְנוּ לֹא יִתְיַשֵּׁב כְּלָל אֲמִירָתוֹ ״הִשָּׁבְעָה לִי כַּיּוֹם״.

לב הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת. הִסְכִּים לִדְבְרֵי יַעֲקֹב, כִּי נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁבְּכַוָּנָה וְלֹא בְּמִקְרֶה יָזֵד יַעֲקֹב נָזִיד, כִּי יָדַע שֶׁיָּבוֹא עֵשָׂו מִן הַשָּׂדֶה וְהָיָה רְצוֹנוֹ לְקָנוֹת מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְלִטְעוֹן עָלָיו ״הֲרֵי אַתָּה הוֹלֵךְ בְּכָל יוֹם בְּמָקוֹם גְּדוֹדֵי חַיּוֹת וְחַיֶּיךָ תְּלוּיִן לְךָ מִנֶּגֶד, וְלָמָּה זֶּה לְךָ בְּכוֹרָה? כִּי בְּעֵינַי אַתָּה חָשׁוּב כְּמֵת בְּכָל יוֹם״. וְעַל כֵּן עָשָׂה תַּבְשִׁיל שֶׁל עֲדָשִׁים שֶׁעוֹשִׁין לְהַבְרוֹת אֶת הָאֲבֵל, עַל דֶּרֶךְ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י בַּפָּסוּק (בראשית כז:מב) ״מִתְנַחֵם לְךָ לְהָרְגֶךָּ״ – כְּבָר שָׂתָה עָלֶיךָ כּוֹס שֶׁל תַּנְחוּמִין. כָּךְ עָשָׂה יַעֲקֹב סְעוּדַת הַבְּרָאָה עַל עֵשָׂו, לוֹמַר לוֹ ״הֲרֵי אַתָּה דּוֹמֶה בְּעֵינַי כְּאִלּוּ אַתָּה כְּבָר מֵת, וְלָמָּה זֶּה לְךָ בְּכוֹרָה?״ וְהוֹדָה עֵשָׂו לִדְבָרָיו וְאָמַר ״הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת״, וַאֲנִי קָרוֹב יוֹתֵר אֶל הַמִּיתָה מִן הַחַיִּים, אִם כֵּן לָמָּה זֶּה לִי בְּכוֹרָה. בְּמִלַּת ״זֶּה לִי״, הוּא כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע עַל דָּבָר שֶׁשַּׁיָּכְת בּוֹ הַבְּכוֹרָה גַּם בַּיּוֹם הַהוּא, וְזֶהוּ הָעֲבוֹדָה שֶׁהָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת.

לד וַיֹּאכַל וַיֵּשְׁתְּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ וַיָּבֶז. בַּחֲמִשָּׁה תֵּיבוֹת אֵלּוּ יֵשׁ רֶמֶז לְדִבְרֵי רז״ל (בבא בתרא טז:) שֶׁאָמְרוּ חֲמִשָּׁה עֲבֵרוֹת עָבַר אוֹתוֹ רָשָׁע בְּאוֹתוֹ יוֹם כוּ׳. ״וַיֹּאכַל״ הַיְינוּ גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ב כ) ״קְרָאן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם״, ״כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל״ (בראשית לט ו). ״וַיֵּשְׁתְּ״ זֶהוּ שֶׁהָיָה שׁוֹפֵךְ דָּמִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כג כד) ״וְדַם חֲלָלִים יִשְׁתֶּה״. ״וַיָּקָם״ שֶׁכָּפַר בָּעִקָּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לא טז) ״וְקָם הָעָם וְזָנָה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכַר הָאָרֶץ״, וְשַׁיָּךְ בָּזֶה לְשׁוֹן ״וַיָּקָם״, כִּי הַהוֹלֵךְ בְּקוֹמָה זְקוּפָה כְּאִלּוּ דּוֹחֵק רַגְלֵי הַשְּׁכִינָה (ברכות מג:). ״וַיֵּלֶךְ״ שֶׁכָּפַר בַּתְּחִיָּה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר ״הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת״ וְגוֹ׳ (בראשית כה לב), וְכֵן אָמַר אִיּוֹב (ז ט) ״כָּלָה עָנָן וַיֵּלַךְ, כֵּן יוֹרֵד שְׁאוֹל לֹא יַעֲלֶה״. ״וַיִּבֶז״ הַיְינוּ שֶׁהָיָה שָׂט אֶת הַבְּכוֹרָה וּבְזָהּ עֲבוֹדָתוֹ שֶׁל מָקוֹם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים ״וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ״ שֶׁהָלַךְ לְכָאן וּלְכָאן, לְהוֹרוֹת שֶׁהוּא בָּרִיא, שֶׁלֹּא תִּהְיֶה מְכִירָתוֹ כִּמְכִירַת שְׂכִיר מֵרַע.

פרק כו

ב שְׁכוֹן בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ. וְאַחַר כָּךְ אָמַר מִיָּד "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת", וְאִם כֵּן מַהוּ זֶה שֶׁאָמַר "אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ", מַשְׁמָע לְאַחַר זְמַן אוֹמַר אֵלֶיךָ בְּאֵיזוֹ אֶרֶץ תִּשְׁכּוֹן, וּמִיָּד וְתֵכֶף אָמַר לוֹ אֵיזֶה אֶרֶץ הוּא, וְהוּא דָּבָר תָּמוּהַ בַּפְּסוּק. וְהַקָּרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁמָּנַע מִמֶּנּוּ הַלִּיכַת חוּץ לָאָרֶץ, לְפִי שֶׁשָּׁם אֵין מָקוֹם לְגִלּוּי הַשְּׁכִינָה, וְאִם כֵּן לֹא יוּכַל לֵאמֹר אֵלָיו שָׁם בִּנְבוּאָה אֵיזֶה דָּבָר לְפִי צָרֵךְ הַשָּׁעָה. לְפִיכָךְ "שְׁכוֹן בָּאָרֶץ" אֲשֶׁר שָׁם גִּלּוּי שְׁכִינָתִי, וְשָׁם "אֹמַר אֵלֶיךָ" בְּעֵת אֲשֶׁר אֶרְצֶה לֵאמֹר לְךָ אֵיזֶה דָּבָר נְבוּאָה. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁאָמַר מִתְּחִלָּה "שְׁכוֹן בָּאָרֶץ", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "גּוּר בָּאָרֶץ", כִּי "שְׁכוֹן" מַשְׁמָע יוֹתֵר דִּירַת קֶבַע מִן "גּוּר" שֶׁהוּא לְשׁוֹן גֵּרוּת, לְפִי שֶׁמִּצַּד קְנִיַּת הַשְּׁלֵמוּת הָרוּחָנִית בָּאָרֶץ הַזֹּאת תִּשְׁכּוֹן בָּהּ כְּתוֹשָׁב, אֲבָל מִצַּד קְנִיַּת הַבְּרָכוֹת הַגּוּפָנִית תִּהְיֶה בּוֹ כְּגֵר. זֶהוּ שֶׁאָמַר "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת" וְגוֹ', כִּי כָּל מַה שֶּׁנֶּאֱמַר אַחֲרָיו מְדַבֵּר בְּיִעוּדֵי הַגּוּפָנִיּוּת. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם" (בראשית כג:ד) – גֵּר מִצַּד, וְתוֹשָׁב מִצַּד.

ח וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וְגוֹ'. לְפִיכָךְ הִרְהֵר אֲבִימֶלֶךְ בְּלִבּוֹ לֵאמֹר: אִם בֶּאֱמֶת שֶׁאֲחוֹתוֹ הִיא, אִם כֵּן לָמָּה אֵינוֹ נוֹשֵׂא אִשָּׁה כָּל הַזְּמַן הָאָרֹךְ הַזֶּה? הִנֵּה וַדַּאי יֵשׁ דְּבָרִים בְּגוֹ. עַל כֵּן "וַיַּשְׁקֵף אֲבִימֶלֶךְ בְּעַד הַחַלּוֹן" לִרְאוֹת מַה טִּיבוֹ וְעִנְיָנָיו.

י וַיֹּאמֶר מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ וְגוֹ'. כְּתִיב בַּאֲבִימֶלֶךְ "עָשִׂיתָ לָּנוּ" לְשׁוֹן רַבִּים, וְכֵן אָמַר אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם (בראשית כ:ט) "מַה עָשִׂיתָ לָּנוּ" וְגוֹ', וּפַרְעֹה אָמַר לְאַבְרָהָם "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי" (בראשית יב:יח) לְשׁוֹן יָחִיד. וּבְסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק כָּתַב בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, לְפִי שֶׁהַמְּצָרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה, עַל כֵּן אֵין חִלּוּק שָׁם אִם אָמַר "אֲחוֹתִי הִיא" אוֹ "אִשְׁתִּי הִיא", עַל כָּל פָּנִים הָיוּ מְזַנִּים בָּהּ. אֲבָל לִי לִבֵּד חָטָאתָ, כִּי אֲנִי מֶלֶךְ, הַשּׁוֹפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט, עַל כֵּן הָיָה לְךָ לְהַגִּיד לִי הָאֱמֶת. אֲבָל אֲבִימֶלֶךְ אָמַר "לָנוּ" – לְכֻלָּנוּ חָטָאתָ, כִּי אֲנִי וְעַמִּי כֻּלָּנוּ צַדִּיקִים, וְלֹא הָיוּ נוֹגְעִים בָּהּ כְּלָל אִלּוּ הִגַּדְתָּ הָאֱמֶת.

וְתִרוּץ זֶה אֵינוֹ מַסְפִּיק, שֶׁהֲרֵי אָנוּ רוֹאִין שֶׁהַמְּצָרִים אַף עַל פִּי שֶׁהֵם שְׁטוּפֵי זִמָּה, הֲרֵי לֹא נָגְעוּ בָּהּ, אֶלָּא אָמְרוּ הֲגוּנָה זוֹ לַמֶּלֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ אֶל פַּרְעֹה". וְנִרְאֶה לִי לְפִי שֶׁהַמְּצָרִים אֲחֵיהֶם שֶׁל כּוּשִׁים וְהֵם שְׁחוֹרִים, לֹא הֶרְגִּלוּ בְּאִשָּׁה יָפָה כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ (בראשית יב, יא), מִסְתָּמָא שֶׁאֵינָן שׁוֹלְחִים יָד בְּאִשָּׁה יָפָה. וְרָאִינוּ שֶׁכֵּן הוּא, שֶׁהֲרֵי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אֶת שָׂרָה אָמְרוּ בֵּינֵיהֶם "הֲגוּנָה זוֹ לַמֶּלֶךְ", אִם כֵּן לֹא רָצוּ לִקַּח מַה שֶּׁאֵינוֹ רָאוּי לָהֶם. וְאִם כֵּן יָפָה אָמַר פַּרְעֹה "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי", אֲבָל לֹא "לְעַמִּי", כִּי בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ לֹא הָיוּ נוֹגְעִים בָּהּ, כִּי מִירְאַת הַמַּלְכוּת וַדַּאי לֹא יִגְּעוּ בַּדָּבָר הָרָאוּי לַמֶּלֶךְ לְבַד וְלֹא לָהֶם. אֲבָל עַמּוֹ שֶׁל אֲבִימֶלֶךְ לֹא הָיוּ שְׁחוֹרִים וְהֶרְגִּלוּ בְּנָשִׁים יָפוֹת, וְאֵין מוֹרָא מַלְכוּת עֲלֵיהֶם בַּדָּבָר הַזֶּה, וְהַכֹּל שׁוֹלְחִים יָד בְּאִשָּׁה יָפָה פְּנוּיָה, אִם כֵּן לָנוּ לְכֻלָּנוּ חָטָאתָ. וּרְאֵיָה לָזֶה, שֶׁהֲרֵי אֵצֶל אֲבִימֶלֶךְ לֹא נֶאֱמַר "וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ אֶל אֲבִימֶלֶךְ" לֵאמֹר הֲגוּנָה זוֹ אֵלָיו, וַדַּאי בְּעִנְיָן כָּזֶה הָעָם כַּמֶּלֶךְ, לָכֵן אָמַר "מַה זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ". וּמַה שֶּׁאָמַר פַּרְעֹה "הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ", לְפִי שֶׁחָשַׁשׁ שֶׁאַחַר שֶׁפְּטָרָהּ הַמֶּלֶךְ מִבֵּיתוֹ יֹאמְרוּ שֶׁלֹּא חָפַץ בָּהּ הַמֶּלֶךְ וְיִשְׁלְחוּ בָּהּ יָד, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּאֲבִימֶלֶךְ, כִּי דַּוְקָא הַמִּצְרִים הָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה.

יט וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי יִצְחָק בַּנָּחַל וַיִּמְצְאוּ שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים. כָּתַב הָרַמְבַּ"ן וְכֵן בְּסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק וְכֵן בְּסֵפֶר מְנוֹרַת הַמָּאוֹר, לְפִי שֶׁכָּל מַה שֶּׁאֵרַע לָאָבוֹת הָיָה סִימָן לַבָּנִים, עַל כֵּן מָצְאוּ מָקוֹם לִדְרוֹשׁ כָּל עִנְיְנֵי בְּאֵרוֹת אֵלּוּ עַל שְׁלֹשָׁה בָּתֵּי מִקְדָּשִׁים שֶׁנִּקְרְאוּ בְּאֵר מַיִם חַיִּים, כִּי כְּשֵׁם שֶׁעָשׂוּ מְרִיבָה עַל שְׁנֵי בְּאֵרוֹת, וְהַשְּׁלִישִׁי קָרָא רְחוֹבוֹת, כָּךְ בְּמִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן וְשֵׁנִי עָשׂוּ הָאֻמּוֹת מְרִיבָה עִם יִשְׂרָאֵל עַד שֶׁהֶחֱרִיבוּהָ, אֲבָל הַשְּׁלִישִׁי שֶׁיִּבָּנֶה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ קָרָא רְחוֹבוֹת.

וְאוֹסִיף אֲנִי מִשֶּׁלִּי, לְהַרְחִיב פְּרָטֵי הָעִנְיָנִים שֶׁיִּסְכִּימוּ עִם דְּרוּשׁ זֶה, וּבוֹ יְתוֹרַץ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר, כִּי עַתָּה הִרְחִיב ה' לָנוּ וּפָרִינוּ בָּאָרֶץ. כִּי כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁמַּאֲמַר "וּפָרִינוּ בָּאָרֶץ" אֵינוֹ טַעַם לִלְשׁוֹן רְחֹבוֹת, עַל כֵּן אַרְחִיב בּוֹ הַדִּבּוּר בְּפָרָטֵי הָעִנְיָנִים שֶׁכֻּלָּם מַתְאִימִים עִם מַה שֶּׁקָּרָה לָנוּ וּמַה שֶּׁיִּהְיֶה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים. כִּי יָדוּעַ מַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (יומא ט:) שֶׁבְּבֵית רִאשׁוֹן הָיָה מַצָּה וּמְרִיבָה וְשִׁנְאַת חִנָּם בֵּין נְשִׁיאֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רוֹעִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה כג ד) "וַהֲקִימֹתִי עֲלֵיהֶם רוֹעִים". וְנֶחֱרַב הַבַּיִת בְּסִבַּת הַמְּרִיבָה שֶׁהָיְתָה בֵּין מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל וּמַלְכֵי יְהוּדָה. וּבְבֵית שֵׁנִי הָיְתָה מִדַּת הַשִּׂנְאַת חִנָּם בֵּין כָּל יִשְׂרָאֵל, כִּי פָּשָׂה הַנֶּגַע בְּכֻלָּם עַד לְאֵין מַרְפֵּא. וְעַל כֵּן כְּתִיב בִּבְאֵר רִאשׁוֹן "וַיָּרִיבוּ רֹעֵי גְרָר עִם רֹעֵי יִצְחָק", לְרָמֵז גַּם לֶעָתִיד שֶׁתִּהְיֶה מְרִיבָה בֵּין רוֹעֵי יִשְׂרָאֵל, וְאַגַּב גְּרָרָה רָבוּ גַּם רוֹעֵי הָאֻמּוֹת עִם יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַבְּאֵר עֵשֶׂק, כִּי הִתְעַשְּׁקוּ עִמּוֹ, כִּי יֵשׁ הֶבְדֵּל בֵּין שְׁנֵיהֶם הַמִּתְקוֹטְטִים עַל דָּבָר אֵיזוֹ עֵסֶק שֶׁבֵּינֵיהֶם, לְבֵין שְׁנֵיהֶם הַמִּתְקוֹטְטִים בְּחִנָּם עַל לֹא דָּבָר כְּמִנְהַג דּוֹרֵנוּ, וְזֶה הַהֶבְדֵּל בֵּין בַּיִת רִאשׁוֹן לְשֵׁנִי, כִּי הַשִּׂנְאָה שֶׁהָיְתָה בֵּין רוֹעֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית רִאשׁוֹן הָיְתָה עַל עֵסֶק הַמַּלְכוּת, כִּי נֶחְלְקָה מַלְכוּת יִשְׂרָאֵל, וְטֶבַע הָעִנְיָן נוֹתֵן שֶׁאֵין מַלְכוּת נוֹצַעַת בַּחֲבֶרְתָּהּ, עַל כֵּן חָשַׁב כָּל אֶחָד מֵהֶם שֶׁחֲבֵרוֹ נִכְנָס בִּגְבוּלוֹ, וְעַל יְדֵי עֵסֶק זוֹ רָבְתָה הַמִּשְׁטֶמָה בֵּינֵיהֶם.

אֲבָל שִׂנְאַת חִנָּם שֶׁל בַּיִת שֵׁנִי, הָיָה בְּחִנָּם עַל לֹא דָּבָר, כִּי אֲפִלּוּ הַפָּחוּתִים הָיוּ שׂוֹנְאִים זֶה לָזֶה עַל לֹא דָּבָר. כִּי עַל כֵּן נִקְרֵאת שִׂנְאַתָם שִׂנְאַת חִנָּם, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הָיָה לְאֶחָד שׁוּם עֵסֶק עִם חֲבֵרוֹ, וְאֵין זֶה כִּי אִם רֹעַ לֵב, וְהַשָּׂטָן הָיָה מְרַגֵּד בֵּינֵיהֶם לְהַכְשִׁילָם זֶה בָּזֶה, כִּי מָצָא אֱלֹהִים עֲוֹנָם מִמָּקוֹם אַחֵר, עַל כֵּן הֶסִיתָם זֶה בָּזֶה לִמְצֹא עָוֹנוֹ לִשְׂנֹא. לְכָךְ "וַיַּחְפְּרוּ בְאֵר אַחֶרֶת וַיָּרִיבוּ גַּם עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שִׂטְנָה" (בראשית כו יט) — לֹא הִזְכִּיר בְּמְרִיבָה זוֹ הָרוֹעִים, רָמֵז

לִמְרִיבַת בֵּית שֵׁנִי שֶׁהָיְתָה בְּכָל יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן קָרָאוּהָ שִׂטְנָה, כִּי לֹא מָצְאוּ סִבָּה אֶל דִּבְרֵי רִיבוֹתָם, כִּי אִם מַה שֶּׁהָיָה וַדַּאי הַשָּׂטָן מְרַגֵּד בֵּין קַרְנֵיהֶם אֲשֶׁר בָּהֶם יְנַגְּחוּ זֶה לָזֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כו לז) ״וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו״.

וּבְבֹאַר הַשְּׁלִישִׁי לֹא רָבוּ עָלֶיהָ, כִּי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁלִישִׁי יִבָּנֶה עַל יְדֵי מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (ישעיה ט ו) ״לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה וּלְשָׁלוֹם אֵין קֵץ״, כִּי אַךְ שָׁלוֹם וֶאֱמֶת יִהְיֶה בְּיָמָיו. עַל כֵּן נִקְרָא ״רְחוֹבוֹת״, כִּי אָז יַרְחִיב ה׳ אֶת גְּבוּלָם, כִּי בִּזְמַן שֶׁהַמְּרִיבָה מְצוּיָה אוֹ שְׁנֵי עִבְרִים נִצִּים, אַף בִּהְיוֹתָם בְּעִיר גְּדוֹלָה כְּאַנְטוֹכְיָא לֹא נָשָׂא אוֹתָם לָשֶׁבֶת יַחְדָּיו, וְאַף בְּמָקוֹם רַחַבַת יָדַיִם מְאֹד צַר לָהֶם הַמָּקוֹם וְלֹא יִסְבְּלֵם, כַּאֲשֶׁר בַּעֲוֹנֵינוּ עוֹד הַיּוֹם מִנְהָג זֶה מָצוּי בֵּינֵינוּ. וּבְהֶפֶךְ זֶה, בִּזְמַן שֶׁשָּׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל, אַף עַל פִּי שֶׁפָּרִינוּ בָּאָרֶץ וְיִהְיוּ הַדָּרִים עָלֶיהָ רַבִּים עַד מְאֹד, מִכָּל מָקוֹם רַחַבַת יָדַיִם לָהֶם וְאֵין צַר לָהֶם, כִּדְמַסִּיק בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין פֶּרֶק א׳ (ז.) ״כַּד הֲוָה רְחִימְתִין עֲזִיזָא אַפּוּתְיָא דְּסַפְסָרָא הֲוָה שְׁכִיבָן, הַשְׁתָּא דְּלָא סְגֵי רְחִימְתִין פּוּרְיָא בַּת שִׁתִּין גַּרְמִידֵי לָא סְגֵי לָן״, עַד כָּאן. נֶאֱמַר ״כִּי הִרְחִיב ה׳ לָנוּ״, אַף עַל פִּי שֶׁפָּרִינוּ בָּאָרֶץ וְיִהְיוּ הַדָּרִים עָלֶיהָ רַבִּים, מִכָּל מָקוֹם הָאָרֶץ לִפְנֵיהֶם רַחֲבַת יָדַיִם. וְעוֹד, שֶׁמָּצִינוּ בְּבֵית שֵׁנִי שֶׁמַּחֲמַת הַמַּחֲלֹקֶת יָצְאוּ שְׁלֹמִים וְכֵן רַבִּים מִן הָאָרֶץ מֵרֹעַת יוֹשְׁבֵי בָהּ, עַל כֵּן אָמַר שֶׁבִּזְמַן מְצִיאַת הַשָּׁלוֹם וּפָרִינוּ בָּאָרֶץ, כִּי לֹא יִצְטָרְכוּ לָצֵאת מִתּוֹכָהּ.

פרק כז

א **וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶיָן עֵינָיו מֵרְאֹת.** לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן ״בָּא בַּיָּמִים״, לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן ״בָּא בַּיָּמִים״ מַשְׁמָע שֶׁאוֹר שִׂכְלוֹ הָיָה הוֹלֵךְ וְגוֹבֵר, כְּדֶרֶךְ זְקֵנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁאוֹר שִׂכְלָם מוֹסִיף וְהוֹלֵךְ בְּיוֹתֵר לְעֵת זִקְנָתָם, וּכְאִלּוּ הֵם בָּאִים מִן הַלֵּילוֹת אֶל תּוֹךְ הַיָּמִים, כַּמְּבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת חַיֵּי שָׂרָה בַּפָּסוּק ״וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים״ (בראשית כד, א). עַל כֵּן אָמַר כָּאן אֲצֶל יִצְחָק, שֶׁאֲפִלּוּ לְעֵת זִקְנָתוֹ תִּכְהֶיָן עֵין שִׂכְלוֹ מֵרְאוֹת בְּתַחְבּוּלוֹת עֲשָׂו, שֶׁהָרֵי טָעָה בּוֹ וְהָיָה סָבוּר שֶׁהוּא צַדִּיק, כִּי לֹא הִרְגִּישׁ בְּרַמָּאוּתוֹ. עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר ״בָּא בַּיָּמִים״, כִּי אַדְרַבָּה הָלַךְ חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ לִרְאוֹת בְּמַרְאוֹת הָאֱמֶת בְּעִנְיְנֵי הַנְהָגַת עֲשָׂו בְּנוֹ.

וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה פֵּרֵשׁ רַשׁ״י, ״וַתִּכְהֶיָן בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֵלּוּ״, וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁיִּצְחָק רָאָה אוֹתָן מַקְטִירִים לַעֲבוֹדָה זָרָה וְלֹא מִחָה בָּם? כִּי אַבְרָהָם הָיָה מְדַקְדֵּק שֶׁלֹּא לְהַכְנִיס עֲבוֹדָה זָרָה, וּבְוַדַּאי הָיָה יִצְחָק נִזְהָר בַּעֲבוֹדָה זָרָה כְּמוֹהוּ. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהָיָה יִצְחָק סָבוּר שֶׁהֵם מַקְטִירִים לַשָּׁמַיִם. עַל כֵּן אָמַר מִיָּד אַחַר ״וַתִּהְיֶיןָ מֹרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרִבְקָה״ (בראשית כו:לה), ״וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק וַתִּכְהֶיָן עֵינָיו״ (בראשית כז:א), שֶׁלֹּא הָיָה רוּחָם נוֹחָה מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ שֶׁהֵם מַקְטִירוֹת לַשָּׁמַיִם, מִכָּל מָקוֹם לֹא הָיָה רוּחָם נוֹחָה מִמַּעֲשֵׂיהֶם, כִּי חֲשָׁדוּם שֶׁמָּא הֵם מְפַגְּלִים הַקָּרְבָּן עַל יְדֵי אֵיזוֹ מַחֲשָׁבָה זָרָה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב ״מֹרַת רוּחַ״, קָאֵי עַל רוּחַ שֶׁל יִצְחָק וְרִבְקָה, אוֹ קָאֵי עַל הַמַּקְטִירוֹת, כִּי אוּלַי בְּרוּחָם בְּקִרְבָּם הֵם מַמְרִים, וּמִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבִּלְבָּם. עַל כֵּן אָמַר ״וַתִּכְהֶיָן עֵינָיו מֵרְאֹת״, כִּי עֵינֵי שִׂכְלוֹ לֹא רָאוּ בְּתַחְבּוּלָתָם וּבְתַחְבּוּלוֹת עֲשָׂו בְּנוֹ. זֶהוּ שֶׁאָמַר ״בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֵלּוּ״, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁהָיָה טוֹעֶה בְּשִׂכְלוֹ בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֵלּוּ.

וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ יֵשׁ לְהָרֵץ, מַה שֶּׁאָמַר ״מֵרְאֹת״, שֶׁנִּרְאֶה מְיֻתָּר, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּכָךְ גָּרַם לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כֵּהוּת עֵינַיִם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה כַּלּוֹתָיו מְקַטְּרוֹת לַעֲבוֹדָה זָרָה וְלֹא יִצְטַעֵר עַל זֶה. זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ ״בַּעֲשָׂנָן שֶׁל אֵלּוּ״, בַּעֲבוּר עֲשָׂנָן שֶׁלֹּא יִרְאֶה בָּזֶה וְיִצְטַעֵר. וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י דָּבָר אַחֵר, כְּדֵי שֶׁיִּטֹּל יַעֲקֹב הַבְּרָכוֹת, לְפִי זֶה קָאֵי ״מֵרְאֹת״ אֲשֶׁלְמַטָּה, וְרָצָה לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ כָּהוּ עֵינָיו, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה מִי עֲשָׂו וּמִי יַעֲקֹב, וּבְסִבָּה זוֹ יִטֹּל יַעֲקֹב הַבְּרָכוֹת. לְכָךְ נֶאֱמַר ״מֵרְאֹת״, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה וְיַכִּיר אֶת בָּנָיו בִּטְבִיעַת עַיִן.

ג **וְצוּדָה לִּי צַיִד.** מַה רָּאָה יִצְחָק עַל כָּכָה לְבַקֵּשׁ דָּבָר הַנָּצוּד, וְכִי לֹא הָיָה לוֹ בְּעֶדְרוֹ גְּדִי עִזִּים שֶׁטַּעֲמוֹ כְּטַעַם הַצְּבִי, עַד שֶׁהֵצְרַךְ לִשְׁלֹחַ אֶת בְּנוֹ בְּמָקוֹם גְּדוּדֵי חַיּוֹת? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה שֶׁהוּא עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין פד.) ״אֲשֶׁר יָצוּד צֵיד חַיָּה אוֹ עוֹף״ (ויקרא יז:יג) – לְמֶדְךָ תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁלֹּא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר כִּי אִם בְּהַזְמָנָה זֹאת. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, שֶׁלֹּא יִהְיֶה הָאָדָם מֻרְגָּל בַּאֲכִילַת בָּשָׂר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים יב:כ-כב) ״בְּכָל אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר, אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת הַצְּבִי וְאֶת הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ״, וְרָצָה בָּזֶה שֶׁתֹּאכַל סְתָם בָּשָׂר בְּאַקְרַאי, לֹא אֲכִילַת קֶבַע, כְּמוֹ הַצְּבִי וְהָאַיָּל שֶׁאֵין נִמְצָאִים בַּבַּיִת, כִּי חַיּוֹת הֵנָּה, וְעִקַּר מְדוֹרָם אֵינָם עִם הָאָדָם כִּי אִם בְּמִדְבָּרוֹת וְיִעָרוֹת. עַל כֵּן אֵין אוֹכְלִים מֵהֶם כִּי אִם מְעַט, כִּי לָאו בְּכָל יוֹמָא מִתְרְחִישׁ נִסָּא לְהִנָּצֵל מִגְּדוּדֵי חַיּוֹת בִּשְׁעַת הַצֵּידָה. עַל כֵּן מִסְתָּמָא אֵין הָאָדָם אוֹכֵל מֵהֶם כִּי אִם לִפְרָקִים. כָּךְ לֹא תַּרְגִּיל אֶת עַצְמְךָ לֶאֱכוֹל סְתָם בָּשָׂר, לְפִי שֶׁהוּא מוֹלִיד אַכְזָרִיּוּת וּתְכוּנוֹת רָעוֹת בְּגוּף הָאָדָם, כִּי כָּל הָעוֹפוֹת הַדּוֹרְסִים אוֹכְלִים בָּשָׂר, וְכֵן הָאֲרִיֵה דּוֹרֵס וְאוֹכֵל. לְכָךְ נֶאֱמַר לָעָתִיד (ישעיה יא:ז) ״וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן״, כִּי יִהְיֶה שָׁלוֹם בָּעוֹלָם בֵּין כָּל הַבַּעֲלֵי חַיִּים. עַל כֵּן אָמַר יִצְחָק ״וְצוּדָה לִי צַיִד״, כִּי לֹא רָצָה לֶאֱכוֹל בָּשָׂר כִּי אִם בְּהַזְמָנָה זוֹ.

וְרַשׁ״י פֵּרֵשׁ מִן הַהֶפְקֵר וְלֹא מִן הַגָּזֵל. וְנִרְאֶה לִתֵּן טַעַם לָמָּה הִזְהִירוֹ עַל הַגָּזֵל בְּפַעַם זֶה יוֹתֵר מִבְּכָל הַזְּמַנִּים, כִּי צַיִד בְּפִיו שֶׁל יִצְחָק זֶה שָׁנִים רַבּוֹת, וְאִם הִזְהִירוֹ כְּבָר עַל זֶה הֲרֵי הוּא מֻזְהָר וְעוֹמֵד, וּמָה הֻצְרַךְ לְהַזְהִירוֹ שֵׁנִית? וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁעַל יְדֵי מַטְעַמִּים אֵלּוּ חָשַׁב יִצְחָק שֶׁיָּחוּל עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ מִתּוֹךְ שִׂמְחָה, וְחָשַׁב שֶׁאִם יָבִיא מִן הַגָּזֵל לֹא תִּשְׁרֶה הַשְּׁכִינָה בְּמָקוֹם שֶׁהוּא מָצוּי. כִּי מִטַּעַם זֶה הִזְהִיר עַל הַגָּזֵל בְּיוֹתֵר בִּתְחִילַת הַקָּרְבָּנוֹת שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא א ב) ״אָדָם כִּי יַקְרִיב מִכֶּם״ – מָה אָדָם לֹא הַקְרִיב מִן הַגָּזֵל כוּ׳, יַעַן כִּי הַקָּרְבָּן מְקָרֵב הַשְּׁכִינָה וְהַגָּזֵל מַרְחִיקָהּ. וְכֵן לְדַעַת הַמִּדְרָשׁ (בפרקי דר״א לב) הָאוֹמֵר שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים אֵלּוּ אֶחָד עֲשָׂאוֹ פֶּסַח כוּ׳, וּבְקָרְבַּן פֶּסַח כְּתִיב ״מִשְּׂכוּ וּקְחוּ לָכֶם״ – מִשֶּׁלָּכֶם לְהוֹצִיא הַגָּזוּל, כֵּן מַסִּיק בַּיְלְקוּט פָּרָשַׁת בֹּא, וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים. וּלְפִי

שֶׁעֲשָׂו הִסְפִּים בְּלִבּוֹ לָצוּד צַיִד לְהָבִיא אֲפִילוּ מִן הַגָּזֵל, עַל כֵּן סִבֵּב הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁשָּׁמְעָה רִבְקָה וְשָׁלְחָה בִּמְקוֹמוֹ אֶת יַעֲקֹב, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכָּשֵׁל יִצְחָק בְּקֶרְבָּן שֶׁיָּבֹא מִדָּבָר גָּזוּל. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁעֲשָׂו הֵבִיא דָּבָר גָּזוּל, כִּי עַל כֵּן נֶאֱמַר ״וְעָשָׂו אָחִיו בָּא מִצֵּידוֹ״, ״וַיַּעַשׂ גַּם הוּא מַטְעַמִּים״ – הִזְכִּיר שֶׁהוּא בָּא מִצֵּידוֹ, אֲבָל לֹא הִזְכִּיר שֶׁהֵבִיא דָּבָר מִצֵּידוֹ, וַדַּאי לְפִי שֶׁלֹּא מָצָא, עַל כֵּן הֵבִיא מִן הַגָּזֵל. וְעָשָׂו אָמַר ״וְיֹאכַל מִצֵּיד בְּנוֹ״, אֲבָל הָאֱמֶת לֹא הָיָה כֵּן. לְפִיכָךְ ״וַיַּחֲרֵד יִצְחָק״ – פֵּרוּשׁ לְפִי שֶׁנִּכְנַס עִמּוֹ גֵּיהִנֹּם. וְלָמָּה נִכְנַס הַגֵּיהִנֹּם עִמּוֹ דַּוְקָא בְּפַעַם זֶה? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁהֵבִיא מִן הַגָּזֵל, וּמָאן דְּעָבֵיד הָא נָפֵיל בְּהָא. וְעַל כֵּן לֹא מָצִינוּ שֶׁאָכַל יִצְחָק מִמָּה שֶׁהֵבִיא עֵשָׂו, כִּי הִרְגִּישׁ שֶׁיֵּשׁ דְּבָרִים בְּגוֹ אַחַר שֶׁנִּכְנַס הַגֵּיהִנֹּם עִמּוֹ.

וְנוֹסַח הַבְּרָכוֹת יוֹכִיחַ, כִּי בֵּרְכוֹ ״וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה״ (בראשית כז:מ), כִּי הַיּוֹרֵשׁ אֶרֶץ בְּחַרְבּוֹ, אֵין לְךָ לִסְטִים מְזַיֵּן יוֹתֵר מִמֶּנּוּ. וְעוֹד, שֶׁבְּבִרְכַת יַעֲקֹב נֶאֱמַר ״וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים״ (בראשית כז:כח), וּבְבִרְכַת עֵשָׂו לֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן נְתִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר ״הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ״ (בראשית כז:לט), לְפִי שֶׁהֵבִיא דָּבָר גָּזוּל שֶׁאֵינוֹ מַתַּת אֱלֹהִים. עַל כֵּן בֵּרְכוֹ בְּעִנְיְנֵי לִסְטִיוּת, לוֹמַר שֶׁבְּחַרְבּוֹ יִרַשׁ אֶרֶץ וְלֹא עַל יְדֵי מַתַּת אֱלֹהִים. אֲבָל יַעֲקֹב שֶׁהֵבִיא מִמַּה שֶׁנָּתַן לוֹ ה׳, נֶאֱמַר בִּבְרָכָתוֹ ״וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים״. וְהִרְגִּישׁ יִצְחָק זֶה מִמַּה שֶּׁנִּכְנַס עִמּוֹ הַגַּן עֵדֶן, עַל יְדֵי בִּגְדֵי עֵשָׂו הַחֲמוּדוֹת שֶׁחָמַד מִן נִמְרוֹד, אֲשֶׁר בָּאוּ לְיָדוֹ מִן אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁלְּבָשָׁן בְּגַן עֵדֶן. וְהֵרִיחַ יִצְחָק רֵיחוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וְהִרְגִּישׁ בָּזֶה שֶׁקָּרְבָנוֹ שֶׁל זֶה דּוֹמֶה לְקָרְבָּנוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁהָיָה יְחִידִי בָּעוֹלָם וְלֹא הִקְרִיב דָּבָר גָּזוּל, כָּךְ קָרְבָּן זֶה אֵינוֹ גָּזוּל. וְעַל כֵּן בֵּרְכוֹ בִּבְרָכַת ״וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים״.

כב הַקּוֹל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו. לֹא הָיָה יָכוֹל לוֹמַר ״הַקּוֹל שֶׁל יַעֲקֹב וְהַיָּדַיִם שֶׁל עֵשָׂו״, דְּאִם כֵּן הָיָה מַשְׁמַע שֶׁהוּא שָׁפַט מִצַּד הַקּוֹל שֶׁזֶּה וַדַּאי יַעֲקֹב, וּמִצַּד הַיָּדַיִם שֶׁזֶּה וַדַּאי עֵשָׂו, וְזֶה דָּבָר נִמְנָע, שֶׁאִם הוּא יַעֲקֹב אֵינוֹ עֵשָׂו, וְאִם הוּא עֵשָׂו אֵינוֹ יַעֲקֹב. אֲבָל בֶּאוּר הָעִנְיָן כָּךְ הוּא, שֶׁאָמַר הַקּוֹל דּוֹמֶה לְקוֹל שֶׁל יַעֲקֹב, וְאוּלַי זֶה מִתְנַבֵּר בְּקוֹלוֹ וְהָאֱמֶת שֶׁזֶּה עֵשָׂו, וּמִתְנַבֵּר לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים לוֹמַר שֶׁהוּא הָגוּן לְקַבֵּל הַבְּרָכוֹת. אוֹ הַיָּדַיִם דּוֹמִין לִידֵי עֵשָׂו וְזֶהוּ יַעֲקֹב, וּמִתְנַבֵּר בַּעֲשׂוֹתוֹ יָדָיו שְׂעִירוֹת כִּדֵי שֶׁאֶחְשׁוֹב שֶׁזֶּה עֵשָׂו. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וְהַיָּדַיִם״ בְּוָא״ו, הוּא מִלְּשׁוֹן ״וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ״ (שמות כא:טו) שֶׁפֵּרוּשׁוֹ ״אוֹ אִמּוֹ״, כָּךְ אָמַר ״אוֹ הַיָּדַיִם דּוֹמִין לִידֵי עֵשָׂו״.

וְאִם תִּרְצֶה לוֹמַר, וְי״ו שֶׁל ״וְהַיָּדַיִם״ הוּא וְי״ו הָעִטּוּף, נוֹכַל לוֹמַר שֶׁחָשַׁב יִצְחָק אוּלַי אֵיזֶה אִישׁ נָכְרִי מִתְנַכֵּר בִּשְׁנֵיהֶם, בַּקּוֹל וּבַיָּדַיִם. וּלְסוֹף שָׁפַט יִצְחָק בְּשִׁכְלוֹ שֶׁהַיָּדַיִם מַכְרִיעִים יוֹתֵר מִן הַקּוֹל, כִּי מַה שֶּׁעֵשָׂו מִתְנַכֵּר לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים הוּא יוֹתֵר קָרוֹב לִשְׁמֹעַ מִמַּה שֶּׁנֹּאמַר שֶׁיַּעֲקֹב עָשָׂה אֶת יָדָיו שְׂעִירוֹת, אוֹ אִישׁ נָכְרִי עָשָׂה כֵּן. כִּי אֵיךְ יוּכַל לְשַׁעֵר יַעֲקֹב, וְכָל שֶׁכֵּן אִיזוֹ אָדָם אַחֵר, לַעֲשׂוֹת יָדָיו שְׂעִירוֹת עַל זֶה הַשִּׁעוּר, עַד שֶׁיִּהְיוּ כִּידֵי עֵשָׂו מַמָּשׁ, דּוֹמֶה לָהֶם מִכָּל צַד? זֶהוּ שֶׁאָמַר ״וְלֹא הִכִּירוֹ כִּי הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֵשָׂו אָחִיו שְׂעֹרֹת״ (בראשית כז:כג), דּוֹמֶה לָהֶם מִכָּל צַד. וּמִי יוּכַל לְשַׁעֵר זֶה שֶׁלֹּא יִסְכַּל בְּאֵיזוֹ דִּמְיוֹן? וְכִי הָיוּ יְדֵי עֵשָׂו בְּיָדוֹ וְלָקַח מֵהֶם הַצִּיּוּר? זֶה דָּבָר נִמְנָע.

וְרז״ל מְפָסוּק זֶה (בראשית רבה סה, כ) שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב מְצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ, אֵין יְדֵי עֵשָׂו שׁוֹלְטוֹת בּוֹ. אַף עַל פִּי שֶׁפְּשׁוּטוֹ מַשְׁמַע שֶׁיִּצְחָק אָמַר כֵּן וְהָיָה סָבוּר שֶׁזֶּה עֵשָׂו, וְעוֹד מַה עִנְיָן זֶה לִבְרָכָה זוֹ, מִכָּל מָקוֹם כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי דַּעַת יִצְחָק הָיָה לְבָרֵךְ אֶת עֵשָׂו בִּבְרַכַת ״הֱוֵי גְּבִיר לְאַחֶיךָ״ (בראשית כז, כט), הֵיינוּ לְיַעֲקֹב, שֶׁיִּהְיוּ יְדֵי עֵשָׂו שׁוֹלְטוֹת בּוֹ. וְהִטִּיל תְּנַאי בְּדָבָר לוֹמַר, דַּוְקָא אִם יַעֲקֹב לֹא יְצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ בְּבָתֵּי כְּנֵסִיּוֹת וּמִדְרָשׁוֹת, אֲבָל לֹא בִּזְמַן שֶׁיְּצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ, כִּי הַקּוֹל דּוֹחֶה הַיָּדַיִם. וְרָמַז זֶה בְּמַה שֶּׁהַקְּדִים הַקּוֹל אֶל הַיָּדַיִם, כִּי יֵשׁ לְהַקְשׁוֹת: הֲלֹא יִצְחָק הָלַךְ יוֹתֵר אַחַר הַיָּדַיִם מִמַּה שֶּׁהָלַךְ אַחַר הַקּוֹל, אִם כֵּן הָיָה לְהַקְדִּים הַיָּדַיִם? כִּי מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַמַּקְדִּים דּוֹחֶה אֶת הַמְאֻחָר, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ (שמות לה, ב) פָּרָשַׁת וַיַּקְהֵל, עַל מַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י ״הַקְּדִים שַׁבָּת לְמִשְׁכָּן לוֹמַר לְךָ שֶׁאֵין מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן דּוֹחָה אֶת הַשַּׁבָּת״, עַיֵּן שָׁם (שמות לה, ב). אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלְּכָךְ הִקְדִּים הַקּוֹל שֶׁל יַעֲקֹב לִידֵי עֵשָׂו, לוֹמַר לְךָ שֶׁהַקּוֹל דּוֹחֶה אֶת הַיָּדַיִם. וְאֵיזֶהוּ? הֱוֵי אוֹמֵר זֶה קוֹלוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת. וּבְזֶה מְתוֹרָץ מַה שֶּׁרֹב הָעוֹלָם מַקְשִׁים עַל אַגָּדָה זוֹ, שֶׁמַּשְׁמָעוּת הַכָּתוּב הוּא שֶׁשְּׁנֵיהֶם שׁוֹלְטוֹת כְּאֶחָד, וְזֶה הֵפֶךְ מִדִּבְרֵי הַמִּדְרָשׁ. וּבָאוּ עַל קוּשְׁיָא זוֹ שִׁנּוּיִים דְּחוּקִים, וּמַה שֶּׁכָּתַבְתִּי הוּא נָכוֹן וְנָקִי.

וְעַל צַד הָרֶמֶז אָמַר הַקּוֹל בְּהֵ״א, רֶמֶז לְקוֹלָם בְּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת שֶׁלּוֹמְדִין הַתּוֹרָה שֶׁנִּתְּנָה בַּחֲמִשָּׁה קוֹלוֹת (ברכות ו:). וְהַיָּדַיִם – ה׳ יָדִים יְדֵי עֵשָׂו, כִּי חָמֵשׁ פְּעָמִים יָד עוֹלֶה שִׁבְעִים, רֶמֶז לִידֵי כָּל שִׁבְעִים אוּמּוֹת שֶׁשּׁוֹלְטוֹת בְּיִשְׂרָאֵל כְּשֶׁאֵינָן מְצַפְצְפִים בְּקוֹלָם. וְכֵן אָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (עיין בראשית רבה סג:ח): עֵשָׂו אוֹתִיּוֹת ע׳ שָׁוְא, לָשָׁוְא בָּרָאתִי שִׁבְעִים אוּמּוֹת. וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעַל הַטּוּרִים.

כח וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים. וְי״ו שֶׁל ״וְיִתֶּן״ מְיֻתֶּרֶת, וְדָרְשׁוּ רז״ל (בראשית רבה סו, ג) יִתֵּן וְיַחֲזוֹר וְיִתֵּן. וּבֶאוּר הָעִנְיָן כָּךְ הוּא, לְפִי שֶׁיָּדוּעַ שֶׁבְּכָל הַמִּצְווֹת שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה אֵין בָּהֶם דֵּי לְהָשִׁיב ״כְּעַל גְּמֻלוֹת כְּעַל יְשַׁלֵּם״ (ישעיהו נט, יח) אוֹתָן הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּבָר עִמּוֹ מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ, וְכָל מַה שֶּׁהָאָדָם עוֹשֶׂה מִן הַמִּצְווֹת הוּא עוֹשֶׂה אוֹתָן דֶּרֶךְ תַּשְׁלוּמִין. וּבְכָל הַטּוֹבוֹת שֶׁאֲנַחְנוּ מְקַבְּלִין מִמֶּנּוּ יִתְבָּרַךְ גָּבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַקְדִּים אֶת טוֹבוֹתָיו בְּכָל נְתִינָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים נט, יא) ״אֱלֹהֵי חַסְדִּי יְקַדְּמֵנִי״, וּכְתִיב (שם כא, ד) ״כִּי תְקַדְּמֶנּוּ בִּרְכוֹת טוֹב״, וּכְתִיב (איוב מא, ג) ״מִי הִקְדִּימַנִי וַאֲשַׁלֵּם״. וּלְפִי הַנָּחָה זוֹ, אִם יִהְיֶה עִם הָאָדָם דָּבָר בִּלְעַיַּל לֵאמֹר הֲרֵי הֶעָבָר אַיִן, וּמַה בָּצַע כִּי נַעֲבֹד אֶת ה׳ שֶׁלְּעוֹלָם לֹא יִהְיֶה לִי חוֹב עָלָיו, אַף אַתָּה תָּשִׁיב אָמְרֵיךְ וְצֵא תֹּאמַר לוֹ ״פּוֹק חֲזִי מַאי עַמָּא דְּבַר״, כִּי מִנְהָג הַסּוֹחֲרִים הַנּוֹתְנִים בְּהֶקֶפָּה, כְּשֶׁהַלּוֹקֵחַ מְשַׁלֵּם לוֹ חוֹב הַיָּשָׁן אָז הַסּוֹחֵר הַמּוֹכֵר חוֹזֵר וְנוֹתֵן לוֹ

שֵׁנִית בְּהַקָּפָה, וְכֵן לְעוֹלָם. אֲבָל אִם אֵינוֹ מְשַׁלֵּם לוֹ הַחוֹב הַיָּשָׁן, שׁוּב אֵינוֹ נוֹתֵן לוֹ סְחוֹרָה. כָּךְ הַחֲנֻנְיָנִי הַמַּקִּיף הַגָּדוֹל בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ, כְּשֶׁאָדָם מְשַׁלֵּם בְּמִצְוֹתָיו הַקָּפָה רִאשׁוֹנָה, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חוֹזֵר וְנוֹתֵן לוֹ בְּהַקָּפָה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יִתֵּן וַיַּחֲזוֹר וְיִתֵּן.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנִּכְנַס עִמּוֹ הַגַּן עֵדֶן, וּמִזֶּה שָׁפַט יִצְחָק שֶׁזֶּה הִנִּיכָם שְׁכָרוֹ הַרְבֵּה מְאֹד בָּעוֹלָם הָרוּחָנִי בְּגַן עֵדֶן, כִּי שָׁם צִוָּה ה׳ אֶת הַבְּרָכָה חַיִּים עַד הָעוֹלָם (תהלים קלג:ג). עַל כֵּן אָמַר ״וְיִתֵּן״ בְּוי״ו הֶעָטוּף, לוֹמַר שֶׁנּוֹסָף עַל הַהַצָּלָחָה הָרוּחָנִית הַצְּפוּנָה לְךָ לָעוֹלָם הַבָּא, ״וְיִתֵּן לְךָ״ גַּם בָּעוֹלָם הַזֶּה ״מִטַּל הַשָּׁמַיִם״ וְגוֹ׳ (בראשית כז:כח), כְּדֵי שֶׁתִּזְכֶּה לִשְׁתֵּי שֻׁלְחָנוֹת.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁוָּי״ו שֶׁל וְיִתֵּן הוֹרָאָה שֶׁלֹּא יִסְמוֹךְ הָאָדָם עַל הַנֵּס, אֶלָּא יַעֲשֶׂה אֶת שֶׁלּוֹ כְּכָל אֲשֶׁר יִמְצָא בְּכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וּמַה שֶּׁיֶּחְסַר הַטֶּבַע יְשַׁלֵּם הַנֵּס, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ספרי ראה טו יח) ״יָכוֹל אֲפִלּוּ יוֹשֵׁב וּבָטֵל, תַּלְמוּד לוֹמַר ׳בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה׳״. לָכֵךְ נֶאֱמַר ״וְיִתֵּן״, רוֹצֶה לוֹמַר: אַתָּה שֶׁעָשִׂיתָ כְּבָר כָּל אֲשֶׁר הָיָה בְּכֹחֲךָ לַעֲשׂוֹת, אָז גַּם ה׳ יִתֵּן לְךָ מֵאוֹצָרוֹ הַטּוֹב, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פה יב) ״אֱמֶת מֵאֶרֶץ תִּצְמָח וְצֶדֶק מִשָּׁמַיִם נִשְׁקָף, גַּם ה׳ יִתֵּן הַטּוֹב״ וְגוֹ׳. כִּי מִתְּחִלָּה צָרִיךְ אַתָּה לַעֲשׂוֹת פְּעֻלָּתְךָ, אָמְנָם בֶּאֱמֶת דַּוְקָא, כִּי לֹא יִשְׁלַח ה׳ עֶזְרוֹ לְמִי שֶׁפּוֹעֵל פְּעֻלּוֹת וְתַחְבּוּלוֹת אֱנוֹשִׁיּוֹת לֹא בְּצֶדֶק וְלֹא בֶּאֱמֶת וּמִשְׁפָּט, אֲבָל לְמִי שֶׁיִּתְעַסֵּק בֶּאֱמֶת וֶאֱמוּנָה יְשַׁלֵּם ה׳ עֶזְרוֹ מִקֹּדֶשׁ. וּכְשֶׁהַפְּעֻלּוֹת הָאֱנוֹשִׁיּוֹת נִצְמָחִים תְּחִלָּה מֵאֶרֶץ, אָז עַל צַד הַחֶסֶד הִשְׁקִיף ה׳ מִמְּרוֹמוֹ, וּבְמָה הִשְׁקִיף? ״גַּם ה׳ יִתֵּן הַטּוֹב וְאַרְצֵנוּ תִּתֵּן יְבוּלָהּ״. בְּמִלַּת ״גַּם״ חָתַם כָּל הָעִנְיָן, וְהוּא מִבֹּאר מֵעַצְמוֹ.

כט אֹרְרֶיךָ אָרוּר וּמְבָרֲכֶיךָ בָּרוּךְ. וּבִלְעָם אָמַר הֵפֶךְ זֶה (במדבר כד:ט), וְכֵן נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם (בראשית יב:ג) ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר״. נִרְאֶה שֶׁיֵּשׁ שְׁנֵי מִינֵי אוֹרְרִים וּשְׁנֵי מִינֵי מְבָרְכִים. מִין אֶחָד הוּא הַמְקַלֵּל מַמָּשׁ אוֹ מְבָרֵךְ מַמָּשׁ, וּלְעוֹלָם כָּךְ הַמִּדָּה בַּצַּדִּיקִים, שֶׁתְּחִלָּתָן יִסּוּרִין וְסוֹפָן שַׁלְוָה. וְהִנֵּה כָּל מְבָרֵךְ מִסְתָּמָא הוּא מְבָרֵךְ בִּזְמַן שֶׁצְּרִיכִין לִבְרָכָה, דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁהַיִּסּוּרִין מְצוּיִים, לַאֲפוּקֵי בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה אֵינָן צְרִיכִין לִבְרָכָה, כִּי כֵן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְבִלְעָם כְּשֶׁאָמַר ״אִם כֵּן אֲבָרְכֵם״, אָמַר לוֹ ״אֵינָם צְרִיכִין לִבְרָכָתְךָ כִּי בָרוּךְ הוּא״. וְכָל מְקַלֵּל מִסְתָּמָא הוּא מְקַלֵּל בִּזְמַן הַשָּׁלוֹם, כִּי בִּזְמַן הַיִּסּוּרִים לָמָּה יוֹסִיף קְלָלָה. וּמִזֶּה הַמִּין נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם תְּחִלָּה ״וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ״, כִּי בַּהַתְחָלָה יִהְיוּ הַיִּסּוּרִין וְאָז תִּצְטָרֵךְ לַמְבָרְכִים, וְכָל מְבָרְכֶיךָ אֲבָרֵךְ אָנִי. וְאַחַר כָּךְ בִּזְמַן הַשָּׁלוֹם יִתְקַנְּאוּ בְךָ רַבִּים וְיַחְשְׁבוּ לְקַלְלֶךָ, וַאֲנִי אָאֹר אוֹתָם. וּמִזֶּה הַמִּין אָמַר בִּלְעָם ״מְבָרְכֶיךָ בָרוּךְ וְאֹרְרֶיךָ אָרוּר״.

אֲבָל אֹרְרֶיךָ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן, אֵינוֹ מְדַבֵּר כְּלָל בַּמְקַלְלִים בִּלְשׁוֹן קְלָלָה, אֶלָּא בַּמְצַעֲרִים, וְכֵן פֵּרַשׁ רַשִׁ״י. וְזֶה מָצוּי בִּזְמַן הַיִּסּוּרִין בְּיוֹתֵר, עַל דֶּרֶךְ (שבת לב.) נָפַל תּוֹרָא חַדָּד לְסַכִּינָא. כִּי נוֹסָף עַל הַיִּסּוּרִין יָבוֹאוּ לְצַעֲרְךָ בְּמָקוֹם שֶׁהָיָה לָהֶם לִנְחֹם, כִּי בִּזְמַן הַשָּׁלוֹם בַּמֶּה יְצַעֲרוּ. וְכֵן מְבָרְכֶיךָ הֵיינוּ מְשַׁמְּחֶיךָ, וְזֶה מָצוּי בְּיוֹתֵר בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה שֶׁרַבִּים יִשְׂמְחוּ עִמְּךָ. וּמִכָּאן לָמַד רַשִׁ״י לְפָרֵשׁ אֹרְרֵיהֶם הֵיינוּ מְצַעֲרֵיהֶם, וּבְזֶה הוּתְּרוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת וְהַקֻּשְׁיוֹת שֶׁהִקְשׁוּ הָרְאֵ״ם וְהָרַמְבַּ״ן, וְעַיֵּן בְּסִפְרֵיהֶם. אֲבָל לְפִי פֵּרוּשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ״י לֹא יִתְיַשֵּׁב כָּל זֶה, וַאֲנִי לֹא בָאתִי כִּי אִם לְתָרֵץ הַפְּסוּקִים. תֵּדַע שֶׁכָּךְ הוּא, שֶׁהֲרֵי בִּלְעָם אָמַר (במדבר כג:י) ״וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ״, וְאֵיךְ אָמַר (במדבר כד:ט) ״אֹרְרֶיךָ אָרוּר״ בַּסּוֹף, וְיֵעָד לָהֶם שֶׁסּוֹפָן יִסּוּרִין? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֹרְרֶיךָ מְדַבֵּר בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה שֶׁתִּהְיֶה בְּאַחֲרִית יְמֵיהֶם, וְעָלֶיהָ אָמַר ״וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ״. אֲבָל לְרָשָׁעִים יֵיעֵד הֵפֶךְ זֶה וְאָמַר (במדבר כד:כ) ״רֵאשִׁית גּוֹיִם עֲמָלֵק וְאַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אֹבֵד״. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יֵעָד גַּם כֵּן לְאַבְרָהָם שֶׁיִּהְיֶה רֵאשִׁיתוֹ מִצְעָר וְיִצְטָרֵךְ לִמְבָרְכִים, וְאַחֲרִיתוֹ יִשְׂגֶּא מְאֹד וְיָבוֹאוּ עָלָיו מְקַלְלִים וְלֹא יוּכְלוּ לוֹ.

לא יָקֹם אָבִי וְיֹאכַל מְצֵיד בְּנוֹ. יַעֲקֹב דִּבֵּר בִּלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים ״קוּם נָא שְׁבָה״, אֵין נָא אֶלָּא בַּקָּשָׁה, וְעוֹד אָמַר לוֹ לֵישֵׁב וְלֶאֱכֹל דִּבֵּר אִתּוֹ בִּלְשׁוֹן נוֹכֵחַ, אֲבָל עֵשָׂו לֹא אָמַר לוֹ לָקוּם מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא עוֹמֵד שָׁם וְלֵישֵׁב בַּמָּקוֹם הַמּוּכָן לַאֲכִילָה, וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן נָא, וְדִבֵּר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר מֵרֹב רוּם לְבָבוֹ.

לג גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה. מַאי קָמַשְׁמַע לָן, וְכִי הָיָה עֵשָׂו מְסַפֵּק בִּבְרָכָתוֹ? עַל כֵּן יֵשׁ לוֹמַר שֶׁמַּה שֶּׁאָמַר ״אֹרְרֶיךָ אָרוּר״ (בראשית כז כט), הֵיינוּ אִם אַתָּה תְּקַלֵּל אֶת אֲחֵרִים אַסְכִּים עִמְּךָ בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה אָרוּר מִי שֶׁתְּאָרֵר אַתָּה, וְכֵן ״מְבָרְכֶיךָ״, אֶת מִי אֲשֶׁר תְּבָרֵךְ אַתָּה אַסְכִּים לִבְרָכָתְךָ שֶׁיִּהְיֶה בָּרוּךְ, כִּי מָסַר בְּיָדוֹ הַבְּרָכוֹת לְבָרֵךְ אֶת מִי שֶׁיִּרְצֶה. וְעַל זֶה אָמַר יִצְחָק ״גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה״, שֶׁלֹּא זוֹ שֶׁאֲבָרְכֵהוּ כְּבָר, אֲפִלּוּ אָמַרְתִּי לוֹ ״וְהָיֵה בְּרָכָה״ (בראשית יב ב) וְנָתַתִּי בְּיָדוֹ לְבָרֵךְ אֶת מִי שֶׁיִּרְצֶה, וְאַחַר שֶׁמָּסַרְתִּי הַבְּרָכוֹת בְּיָדוֹ אֵיךְ אֶקַּח מִיָּדוֹ מַה שֶּׁכְּבָר נָתַתִּי לוֹ? וּמַה מּוֹעִיל שֶׁאֲבָרֶכְךָ אִם הוּא לֹא יַסְכִּים עִמִּי? וּלְפִי זֶה ״גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה״ מִלְּשׁוֹן ״וְהָיֵה בְּרָכָה״. וְאַל תְּשִׁיבֵנִי מִן וָי״ו שֶׁל ״בָּרוּךְ״ שֶׁמַּשְׁמָעוּתָהּ שֶׁהוּא יִהְיֶה מְבֹרָךְ, מְצִינוּ דְּגִמְא לָזֶה שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה לח:) אֵין נוֹתְנִין כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה כִּי אִם לְטוֹב עַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כב ט) ״טוֹב עַיִן הוּא יְבֹרָךְ״, אַל תִּקְרֵי ״יְבֹרָךְ״ אֶלָּא ״יְבֹרָךְ״.

דָּבָר אַחֵר, לָכֵךְ אָמַר ״גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה״, שֶׁלֹּא יֹאמַר עֵשָׂו הֲלֹא אֵין בִּרְכַת יַעֲקֹב נִצְחִית, וְתוּכַל לְפָרֵשׁ דְּבָרֶיךָ שֶׁבִּרְכַת יַעֲקֹב תָּחוּל עַל זְמַן קָבוּעַ וְכִכְלוֹת זְמַנּוֹ יַתְחִילוּ בִּרְכוֹתָיו שֶׁל עֵשָׂו. עַל זֶה אָמַר ״גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה״, לֹא זוֹ שֶׁאֲבָרְכֵהוּ בַּהֹוֶה אֶלָּא ״גַּם בָּרוּךְ יִהְיֶה״, רְצוֹנוֹ לוֹמַר יִהְיֶה כֵּן לְעוֹלָם, וְאִם כֵּן אֵין מָקוֹם לִבְרָכוֹתֶיךָ לָחוּל וְלֹא בָּעֲתִיד. וְעֵשָׂו אָמַר ״הֲלֹא אָצַלְתָּ לִי בְרָכָה״ אַחֶרֶת בְּכַיּוֹצֵא בָהּ, וְכִי לֹא אֶפְשָׁר שֶׁיָּחוּלוּ שְׁנֵי הַבְּרָכוֹת כְּאֶחָד, וְהֵשִׁיב לוֹ ״הֵן גְּבִיר שַׂמְתִּיו לָךְ״, וּמַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וְאִם כֵּן מַה יִּתֵּן לוֹ. וּבַעֲבוּר הַפְּצָרָתוֹ נָתַן מָקוֹם לָחוּל בִּרְכָתוֹ בְּאָמְרוֹ ״וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד״ וְגוֹ׳.

לו אֶת בְּכֹרָתִי לָקָח וְגוֹ'. לָמָּה אָמַר שֶׁלָּקַח הַבְּכוֹרָה בְּעָקְבָה וּרְמִיָּה, וַהֲלֹא מְכָרָהּ לוֹ מֵרָצוֹן טוֹב, וְאִם עֹשָׂו בִּשְׁאָט נֶפֶשׁ בִּזָּה הַבְּכוֹרָה, מַה פִּשְׁעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בָּזֶה? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁאָמַר עֵשָׂו הָא בְּהָא תַּלְיָא, כִּי כְּשֶׁשָּׁאֲלוֹ יִצְחָק "מִי אַתָּה" (בראשית כז:יח) וְהֵשִׁיב לוֹ "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ" (בראשית כז:יט), וְאֵיךְ הוֹצִיא דְּבַר שֶׁקֶר מִפִּיו, הֲלֹא "שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עָוֶל" (צפניה ג:יג), אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאָמַר לוֹ "אָנֹכִי בִּמְקוֹם עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ", שֶׁהֲרֵי קָנִיתִי מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְאִם כֵּן אָנֹכִי בִּמְקוֹמוֹ. וְאִלּוּ לֹא קָנָה הַבְּכוֹרָה לֹא הָיָה יָכוֹל לְהָשִׁיב "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ", וְלֹא הָיָה יָכוֹל לָבֹא לִכְלַל הַבְּרָכוֹת, וּבְוַדַּאי שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁקָּנָה הַבְּכוֹרָה הָיָה דַּעְתּוֹ לְרַמּוֹת אוֹתִי בָּזֶה, כִּי תִּקְרָאנָה אוֹתִי כָּאֵלֶּה. וּמַה שֶּׁמְּאַשִּׁים אוֹתוֹ עַל לְקִיחַת הַבְּכוֹרָה, לְפִי שֶׁאָמַר עַכְשָׁיו נוֹדַע הַדָּבָר כִּי מִקֶּח טָעוּת הוּא, כִּי מִתְּחִלָּה חָשְׁבָתִּי שֶׁאֵין מַעֲלָה לַבְּכוֹרָה כִּי אִם מַה שֶּׁנּוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם אַחֲרֵי מוֹת אָבִיו, וְחָשַׁבְתִּי שֶׁמָּא לֹא יַשְׁאִיר אָבִי אַחֲרָיו מְאוּמָה, עַל כֵּן מְכַרְתִּיהָ בְּדָבָר מוּעָט. אֲבָל עַכְשָׁיו אֲנִי רוֹאֶה שֶׁהַבְּכוֹרָה שָׁוָה הַרְבֵּה, לְפִי שֶׁהַבְּרָכוֹת תְּלוּיוֹת בָּהּ, כִּי לָמָּה אָמַר יַעֲקֹב "אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ"? לָמָּה לוֹ לְהַזְכִּיר הַבְּכוֹרָה? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁמִּצַּד הַבְּכוֹרָה הוּא רָאוּי לִ"יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז" (בראשית מט:ג), וּבָזֶה "יַעְקְבֵנִי" (בראשית כז:לו), כִּי לֹא יָדַעְתִּי שֶׁקַּבָּלַת הַבְּרָכוֹת תְּלוּיוֹ בַּבְּכוֹרָה. רֶמֶז לַדָּבָר, בְּכֹר אוֹתִיּוֹת בֵּרֵךְ, לְקַךְ אָמַר "וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַּעֲמַיִם" (בראשית כז:לו), אֲבָל הַהֶזֵּק אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד.

לט הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ. לְפִי שֶׁעֵינֵי יַעֲקֹב נְשׂוּאוֹת לַשָּׁמַיִם, יוֹתֵר מִמָּה שֶׁיִּתְּלָה עֵינָיו בְּאֶרֶץ שְׁמֶנָה בְּטִבְעָהּ, עַל כֵּן הִקְדִּים בְּיַעֲקֹב טַל הַשָּׁמַיִם לְמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, לְפִי שֶׁעִקַּר בִּטָּחוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֲשֶׁר בְּיָדוֹ מַפְתְּחוֹת שֶׁל מָטָר. אֲבָל מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר בְּיַד הָאָדָם לְזַבְּלָהּ וּלְהַשְׁמִינָהּ, בִּטָּחוֹן זֶה הוּא אֶצְלוֹ תָּפֵל וּמְאֻחָר. וּבְעֵשָׂו בְּהֶפֶךְ זֶה, שֶׁיּוֹתֵר הוּא שָׁם מִבְטַחוֹ בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ אֲשֶׁר בּוֹ יוּכַל לְהַשְׁמִין הָאָרֶץ, מִמָּה שֶׁתּוֹלֶה עֵינָיו לַשָּׁמַיִם שֶׁיּוֹרִיד לוֹ טַל לִבְרָכָה. וּלְפִי שֶׁהוּא מִקֻּטַנֵּי אֱמוּנָה, עַל כֵּן יִבְחַר לְמוֹשָׁב לוֹ אֶרֶץ שְׁמֶנָה בְּטִבְעָהּ, לָכֵן אָמַר לְשׁוֹן "הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ", לֹא הִזְכִּיר בּוֹ נְתִינַת אֱלֹהִים. וְהִזְכִּיר "מוֹשָׁבֶךָ" לְפִי שֶׁמְּדַבֵּר כִּי הוּא יִבְחַר לוֹ מָקוֹם שָׁמֵן וְדָשֵׁן לְהִתְיַשֵּׁב שָׁם. אֲבָל יַעֲקֹב שָׁם ה' מִבְטַחוֹ, עַל כֵּן אֵינוֹ מְדַקְדֵּק בְּאֵיזוֹ אֶרֶץ יִתְיַשֵּׁב, כִּי אַף תִּהְיֶה כְּחוּשָׁה בַּסָּבַע, סָמוּךְ לִבּוֹ בָּטוּחַ בַּה' שֶׁיַּשְׂמִין אוֹתָהּ, לָכֵן נֶאֱמַר אֵצְלוֹ "וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים".

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהַקְּדִים בְּיַעֲקֹב הַטַּל, כִּי עַל צַד הַנֶּפֶשׁ תִּהְיֶה אַרְצוֹ שְׁמֶנָה מִן הַטַּל, אַף אִם יֵרֵד עַל אֶרֶץ כְּחוּשָׁה יְשַׁמֵּן אוֹתָהּ הַטַּל בְּדָרְכּוֹ נַס. אֲבָל עֵשָׂו צָרִיךְ לְבַקֵּשׁ תְּחִלָּה קַרְקַע שְׁמֵנָה, וְאָז יוֹעִיל הַטָּל, אֲבָל בְּאֶרֶץ כְּחוּשָׁה לֹא יוֹעִיל. לְפִיכָךְ צָרִיךְ לְחַזֵּר לָרֶשֶׁת אֶרֶץ בְּחַרְבּוֹ, לָכֵן סָמַךְ לָזֶה בִּרְכַּת "וְעַל חַרְבְּךָ תִּחְיֶה".

מ וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ וְגוֹ'. תָּרִיד מִלָּה זָרָה בַּמִּקְרָא וְאֵינָהּ מִתְיַשֶּׁבֶת לְפֵירוּשׁ רַשִׁ"י, כִּי לֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא מַהוּ הַצַּעַר. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן רְדָיָה וּמֶמְשָׁלָה וּפֵרְשׁוּ בּוֹ מַה שֶּׁפֵּרְשׁוּ, וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי יָדַע יִצְחָק בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁבּוֹ שֶׁתִּבְרַכְתּ "וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר" (בראשית כה:כג) לֹא תִּהְיֶה כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל זוֹכִין, וְאוּלַי הֵבִין זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר לוֹ "מִמְּעַיִךְ יִפָּרְדוּ" (בראשית כה:כג) — זֶה לְרִשְׁעוֹ וְזֶה לְתֻמּוֹ, וְאָז "רַב יַעֲבֹד צָעִיר", כִּי זֶה הַצַּדִּיק מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת ה' בָּרָשָׁע. אָמְנָם אִם אֵינוֹ זוֹכֶה, לָמָּה יִמְשׁוֹל בּוֹ? וְסָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁבִּזְמַן שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל זוֹכִין, לֹא זוֹ שֶׁהָרַב לֹא יַעֲבוֹד לַצָּעִיר, אֶלָּא אֲפִלּוּ שֶׁהָרַב יִמְשׁוֹל בַּצָּעִיר. עַל כֵּן אָמַר שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁהַצָּעִיר זוֹכֶה וּפוֹרֵשׁ לְתֻמּוֹ, אַתָּה תִּהְיֶה לוֹ לְעֶבֶד כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וְאֶת אָחִיךָ תַּעֲבֹד" (בראשית כז:מ). "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד", רוֹצֶה לוֹמַר כִּי יִהְיֶה הַזְּמַן שֶׁאַתָּה תִּהְיֶה רוֹדֶה וּמוֹשֵׁל בְּכָל הָעוֹלָם, וְזֶהוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל זוֹכִין, כִּי כְּשֶׁזֶּה נוֹפֵל זֶה קָם, אָז דַּי לְךָ שֶׁתִּפְרֹק עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם גַּם אַתָּה לֹא תוּכַל לִרְדּוֹת בּוֹ. לָכֵן נֶאֱמַר בְּעוֹבַדְיָה (עובדיה א:י) "מֵחֲמַס אָחִיךָ יַעֲקֹב תְּכַסְּךָ בוּשָׁה", וּכְתִיב (עובדיה א:כא) "וְעָלוּ מוֹשִׁיעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת הַר עֵשָׂו". מִכָּל זֶה מַשְׁמַע שֶׁעֵשָׂו עָתִיד לִתֵּן אֶת הַדִּין עַל מַה שֶּׁהָיָה רוֹדֶה בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי לֹא נִתַּן לוֹ רְשׁוּת לִרְדּוֹת בּוֹ, כִּי אִם לִפְרֹק עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארוֹ.

מא יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי. תֵּלָה הַדָּבָר בִּימֵי אֵבֶל, לְפִי שֶׁאָבֵל אָסוּר לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה בְּ"פִקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב" (תהלים יט:ט), וְיִצְחָק אָמַר "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד" (בראשית כז:מ), דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁלֹּא יַעַסְקוּ בַּתּוֹרָה "וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ" (שם), וְאִם כֵּן בְּאֵבְלוֹ וַדַּאי לֹא יַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְלֹא יִהְיֶה לוֹ דָּבָר הַמַּגֵּן עָלָיו, וְאָז "אַהַרְגָה אֶת אָחִי" (בראשית כז:מא). וּמִטַּעַם זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות מד:) שֶׁהָאֵבֶל צָרִיךְ שְׁמִירָה, לְפִי שֶׁאֵין בּוֹ הַתּוֹרָה הַמְּגִנָּה עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כב) "בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ, בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ".

פרק כח

י וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: לֹא הָיָה צָרִיךְ לִכְתֹּב אֶלָּא "וַיֵּלֶךְ יַעֲקֹב חָרָנָה", אֶלָּא מַגִּיד שְׁיְצִיאַת הַצַּדִּיק מִן הַמָּקוֹם עוֹשָׂה רוֹשֶׁם. וְיֵשׁ לְהִתְבּוֹנֵן, וְכִי אַבְרָהָם וְיִצְחָק לֹא הָלְכוּ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְלָמָּה לֹא נִכְתַּב אֶצְלָם לְשׁוֹן יְצִיאָה? וְיֵשׁ פָּנִים לְכָאן וּלְכָאן, כִּי לְפוּם רִיהֲטָא דִּלְרִבּוּתָא נָקֵט כָּאן "וַיֵּצֵא", כִּי אַבְרָהָם וְיִצְחָק לֹא הִנִּיחוּ בַּמָּקוֹם שֶׁהָלְכוּ מִשָּׁם צַדִּיק כְּמוֹתָם, פְּשִׁיטָא שֶׁיְּצִיאָתָם עָשָׂה רוֹשֶׁם. אֲבָל כָּאן חֲרֵי יִצְחָק וְרִבְקָה נִשְׁאֲרוּ שָׁם, סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁאֵין יְצִיאָתוֹ עָשָׂה רוֹשֶׁם, קָא מַשְׁמַע לָן. וְדוּגְמָא לָזֶה מַסִּיק בְּרָבָתִי (בראשית רבה סח ו) שֶׁמְּבִיא שָׁם רְאָיָה מִן "וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם" (רות א:ז) הַנֶּאֱמָר בְּרוּת, וּמַקְשֶׁה: שָׁם נִיחָא, דְּתָמָן לֹא הָיְתָה כִּי אִם אוֹתָהּ צַדֶּקֶת בִּלְבַד, אֶלָּא הָכָא דַּהֲוָת יִצְחָק וְרִבְקָה? רַבִּי עֲזַרְיָה אוֹמֵר: אֵינוֹ דוֹמֶה זְכוּתוֹ שֶׁל צַדִּיק אֶחָד

לִשְׁנֵי צַדִּיקִים, עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ.

וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ לְאַדַּוְקָא יְצִיאָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב עָשָׂה רֹשֶׁם, אֲבָל לֹא יְצִיאַת אַבְרָהָם וְיִצְחָק, לְפִי שֶׁהֵמָּה הָלְכוּ עִם כָּל בְּנֵי בֵיתָם וְלֹא נִשְׁאַר בַּמָּקוֹם שׁוּם צַדִּיק, עַל כֵּן לֹא עָשׂוּ רֹשֶׁם בִּיצִיאָתָם, כִּי הָרְשָׁעִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ שָׁמָּה אֵינָן מַקְפִּידִין עַל יְצִיאַת הַצַּדִּיקִים, וְאַדַּרְבָּה הֵם שְׂמֵחִים בְּצֵאתָם מֵהֶם, לְפִי שֶׁאֵינָן הוֹלְכִים בְּדַרְכֵיהֶם, וְהֵם לְשִׂכִּים בְּעֵינֵיהֶם וְלִצְנִינִים בְּצִדֵּיהֶם, וְהֵם מְרִיבִים עִמָּהֶם עֲבוּר מַעֲשֵׂיהֶם. אֲבָל הַהוֹלֵךְ מִמָּקוֹם שֶׁצַּדִּיקִים מְצוּיִים שָׁם, אָז יְצִיאָתוֹ עוֹשָׂה רֹשֶׁם, כִּי הַצַּדִּיקִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ קָשֶׁה עֲלֵיהֶם פִּרְדָתָם, כִּי דַעְתָּם נוֹחָה מִמֶּנּוּ, וְאֵינוֹ דּוֹמֶה זְכוּת שֶׁל מְרֻבִּים, וְכָאן הָיוּ יִצְחָק וְרִבְקָה, לְכָךְ הָיָה רֹשֶׁם יְצִיאָתוֹ נָכָר. וּלְפִי זֶה צְרִיכִין אָנוּ לוֹמַר שֶׁגַּם בְּשִׂדֵּה מוֹאָב הָיוּ חֲסִידֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ הִזְכִּיר כָּאן לְשׁוֹן יְצִיאָה, וּבְמָקוֹם אַחֵר (בראשית יב י) "וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה", לְפִי שֶׁאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְקוֹם גְּלוּי שְׁכִינָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, וְהַהוֹלֵךְ מִשָּׁם יְרִידָה הוּא לוֹ וְיִצִיאָה מִן קַו הַשָּׁוֶה, כִּי כָל יְצִיאָה הוּא מִן הַמָּקוֹם שֶׁהוּא רָאוּי לִהְיוֹת בּוֹ, כְּמוֹ "אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם" (שמות יא ד). נִמְצָא שֶׁיְּצִיאָה זוֹ עָשְׂתָה רֹשֶׁם גַּם בּוֹ בְּעַצְמוֹ. וּבַיַּלְקוּט (בראשית כח קיז) מַסִּיק: "יֵשׁ שֶׁזּוּגוֹ הוֹלֵךְ אֵלָיו, וְיֵשׁ שֶׁהוֹלֵךְ אֵצֶל זוּגוֹ. יַעֲקֹב הָלַךְ אֵצֶל זוּגוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע'". וְאֵיךְ לָמַד מִפָּסוּק זֶה שֶׁהָלַךְ אֵצֶל זוּגוֹ בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי עֵשָׂו? אֵין זֶה כִּי אִם קַשְׁיַת "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב", "וַיֵּלֶךְ" מִבָּעֵי לֵיהּ! הִכְרִיחוֹ לוֹמַר שֶׁיַּעֲקֹב הָיָה מְסַלֵּק מַחֲשַׁבְתּוֹ מִכָּל וָכֹל מִמָּקוֹם מְגוּרַת אָבִיו וְאִמּוֹ, עַל כֵּן נִקְרָא "יוֹצֵא", לוֹמַר לְךָ שֶׁיָּצָא מִכָּל וָכֹל. לְאַפּוֹקֵי הַהוֹלֵךְ מֵאֵיזֶה מָקוֹם וְדַעְתּוֹ לַחֲזוֹר, אָז לְעוֹלָם מַחֲשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הָלַךְ מִשָּׁם, וְזֶה נִקְרָא "הוֹלֵךְ" וְלֹא "יוֹצֵא", כִּי לֹא יָצָא מִכָּל וָכֹל, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן מַחֲשַׁבְתּוֹ שָׁמָּה. וְעַל כֵּן קָשֶׁה לְבַעַל מִדְרָשׁ זֶה: מִי הִתִּיר לְיַעֲקֹב לַעֲזוֹב אָבִיו וְאִמּוֹ מִכָּל וָכֹל? עַל זֶה אָמַר כְּמִתֻּרְץ: לְפִי שֶׁהָלַךְ אֵצֶל זוּגוֹ, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר (בראשית ב כד) "עַל כֵּן יַעֲזָב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ".

דָּבָר אַחֵר לְפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁיַּעֲקֹב נֶעֱנַשׁ עַל אוֹתָן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה שֶׁלֹּא קִיֵּם בָּהֶם מִצְוַת כִּבּוּד אָב וָאֵם, וְיֵשׁ לְהַקְשׁוֹת הֲלֹא הָלַךְ בִּרְשׁוּת אָבִיו וְאִמּוֹ וּבְמִצְוָתָם, וְלָמָּה נֶעֱנַשׁ עַל כָּל אוֹתָן הַיָּמִים, כִּי אַף אִם תֹּאמַר שֶׁעָבַר עַל מַה שֶּׁאָמְרָה אִמּוֹ (בראשית כז, מד) "וְיָשַׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים", מִכָּל מָקוֹם לָמָּה נֶעֱנַשׁ עַל כָּל הַיָּמִים? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁאָבִיו אָמַר לוֹ "קוּם לֵךְ פַּדֶּנָה אֲרָם" (בראשית כח, ב), הִתִּיר לוֹ לֵילֵךְ אֲבָל לֹא לָצֵאת מִכָּל וָכֹל, כִּי כָל הַהוֹלֵךְ וְדַעְתּוֹ לַחֲזוֹר אוֹ שֶׁעֲדַיִן מַחֲשַׁבְתּוֹ מְשׁוֹטֶטֶת שָׁמָּה, נִקְרָא הוֹלֵךְ וְלֹא יוֹצֵא. וְהוּא לֹא כֵן עָשָׂה, אֶלָּא "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב" (בראשית כח, י) מִכָּל וָכֹל כְּאִלּוּ שָׁכַח כָּל בֵּית אָבִיו וְאִמּוֹ, עַל כֵּן נֶעֱנַשׁ בְּכַיּוֹצֵא בּוֹ, שֶׁבֵּן אֶחָד מִבָּנָיו וְהוּא יוֹסֵף לֹא כִבְּדוֹ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, וְלֹא זָכַר בּוֹ יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מא, נא) "כִּי נַשַּׁנִי אֱלֹהִים אֶת כָּל עֲמָלִי וְאֵת כָּל בֵּית אָבִי". וְיָדַע יוֹסֵף כִּי מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹאת, עַל כֵּן אָמַר "נַשַּׁנִי אֱלֹהִים". אֲבָל הוּא בְּצִדְקָתוֹ הָיָה לוֹ חֵשֶׁק וְרָצוֹן לִהְיוֹת לוֹ בֵּית אָבִיו תָּמִיד לְזִכָּרוֹן נֶגֶד עֵינָיו, וְלֹא יָכוֹל כִּי נַשַּׁנִי אֱלֹהִים.

יא **וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשָּׁמֶשׁ.** רז"ל אָמְרוּ (חולין צא: עיי"ש) שֶׁזֶּהוּ הַר הַמּוֹרִיָּה שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וַיַּרְא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחוֹק" (בראשית כב:ד). קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא סְתָם "מָקוֹם", לְפִי שֶׁכָּל מָקוֹם יֵשׁ לוֹ שֵׁם לְוַיי, עַל שֵׁם בְּעָלָיו אוֹ עַל שֵׁם מַהוּת הַמָּקוֹם, כִּי בָּזֶה יִבָּדֵל מִשְּׁאָר מְקוֹמוֹת. וְזֶה הַמָּקוֹם נֶעְלַם מַהוּתוֹ וּשְׁמוֹ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּרָא בַּפָּסוּק "ה' יִרְאֶה" (בראשית כב:יד), עַל כֵּן קָרָאוֹ סְתָם "מָקוֹם", כִּי אֵין בּוֹ עֲדַיִן הַשֵּׁם אֲשֶׁר בּוֹ יִבָּדֵל מִשְּׁאָר מְקוֹמוֹת.

דָּבָר אַחֵר: **לָכֵן קָרָאוֹ "מָקוֹם" סְתָם,** לְפִי שֶׁהוּא מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם, הֵן מִצַּד שֶׁשָּׁם אֶבֶן שְׁתִיָּה וּמִשָּׁם הוּשְׁתַּת הָעוֹלָם, הֵן מִצַּד שֶׁעֲדַיִן כָּל הָעוֹלָם מְיֻשָּׁד עָלָיו, כִּי מִמֶּנּוּ יוֹצֵא הַשֹּׁפַע לְכָל הָעוֹלָם. וְיַעֲקֹב הִרְגִּישׁ כִּי זֶה יִהְיֶה מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ, לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁשָּׁקְעָה עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ שֶׁלֹּא בְּעוֹנָתָהּ, לְפִי שֶׁמָּקוֹם קָדוֹשׁ זֶה מַכְהֶה גַּלְגַּל חַמָּה וְאֵינוֹ צָרִיךְ אֶל הַשֶּׁמֶשׁ, וְאַדַּרְבָּה הַשֶּׁמֶשׁ צְרִיכָה אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (במדבר רבה טו, ב): אָמַר רַבִּי אָבִין, אַתָּה מוֹצֵא מִי שֶׁמְּבַקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת לוֹ חַלּוֹנוֹת עוֹשֶׂה אוֹתָם רְחָבוֹת מִבַּפְנִים וְצָרוֹת מִבַּחוּץ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ שׁוֹאֲבִין הָאוֹרָה מִבַּחוּץ, אֲבָל חַלּוֹנוֹת שֶׁל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָיוּ רְחָבוֹת מִבַּחוּץ וְצָרוֹת מִבִּפְנִים, לָמָּה? שֶׁיְּהֵא הָאוֹר יוֹצֵא מִן הַמִּקְדָּשׁ וּמֵאִיר לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מג, ב) "וְהָאָרֶץ הֵאִירָה מִכְּבוֹדוֹ", וּכְתִיב (ירמיה יז, יב) "כִּסֵּא כָבוֹד מָרוֹם מֵרִאשׁוֹן מְקוֹם מִקְדָּשֵׁנוּ". עַיֵּן נֹסַח זֶה בַּיַּלְקוּט פָּרָשַׁת תְּצַוֶּה, וּמִכָּאן רְאָיָה שֶׁאֵין הַשֶּׁמֶשׁ מְאִירָה אֶל הַמִּקְדָּשׁ, עַל כֵּן כָּהֶה אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ מִיָּד בְּבוֹאוֹ אֶל מָקוֹם הַקָּדוֹשׁ, "וְהָיָה לְעֵת עֶרֶב יִהְיֶה אוֹר" (זכריה יד, ז), כִּי הֵאִיר ה' אוֹר הָעֶלְיוֹן מִמָּקוֹם קָדוֹשׁ זֶה, עַד שֶׁנִּרְאָה ה' אֵלָיו בַּמַּחֲזֶה בַּלַּיְלָה הַהוּא.

וְיֵשׁ עוֹד רֶמֶז נָכוֹן, בְּמַה שֶּׁאָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ יַלְקוּט שֶׁשָּׁקְעָה הַשֶּׁמֶשׁ שְׁתֵּי שָׁעוֹת קֹדֶם זְמַנָּהּ, וְלָמָּה דַּוְקָא שְׁתֵּי שָׁעוֹת, אֶלָּא שֶׁרָמַז כָּאן עַל הֶעָתִיד שֶׁכָּכָה תִּשְׁקַע שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם זְמַנּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן (דברים ד כה) שֶׁמִּהֵר ה' אֶת הַגָּלוּת שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם הַזְּמַן, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ט יד) "וַיִּשְׁקֹד ה' עַל הָרָעָה", וְאִם כֵּן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁיִּבָּנָה בְּמָקוֹם זֶה סוֹפוֹ לֵיחָרֵב שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם זְמַן שְׁקִיעָה, עַל כֵּן בָּא הָרֶמֶז אֶל יַעֲקֹב בִּשְׁקִיעָה זוֹ, שֶׁיִּהְיֶה סִימָן מָסוּר בְּיָדוֹ שֶׁלֶּעָתִיד יֵחָרֵב הַמִּקְדָּשׁ שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם הַזְּמַן. עַל כֵּן "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו", וְאָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ (מביאו רמ"א או"ח תקנה ב) שֶׁחֲסִידִים וְאַנְשֵׁי מַעֲשֶׂה נוֹהֲגִים בְּלֵיל תִּשְׁעָה בְּאָב לָשׂוּם אֶבֶן תַּחַת הָרֹאשׁ, וְאָמְרוּ שֶׁיֵּשׁ לָהֶם סָמֶךְ מִן פָּסוּק זֶה, "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" כוּ', כִּי יַעֲקֹב רָאָה הַחֻרְבָּן. וּמִי הִגִּיד לְבַעַל מִדְרָשׁ זֶה שֶׁרָאָה יַעֲקֹב הַחֻרְבָּן, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלָּמַד זֶה מִן שְׁקִיעַת הַשֶּׁמֶשׁ שְׁתֵּי שָׁעוֹת קֹדֶם כָּאמוּר.

וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו וְגוֹ'. אַחַר שֶׁנּוֹדַע לוֹ כִּי מָקוֹם זֶה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים הַמַּכְהֶה גַּלְגַּל חַמָּה, עַל כֵּן לָקַח מִן אַבְנֵי הַמָּקוֹם וְשָׂם אוֹתָם שׁוֹמֵר לְרֹאשׁוֹ, לְהַרְאוֹת חִבַּת הַמֻּקְדָּשׁ שֶׁעֲלֵיהֶן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קב טו) "כִּי רָצוּ עֲבָדֶיךָ אֶת אֲבָנֶיהָ". וְלָקַח שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אֲבָנִים כְּנֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים, כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (בראשית רבה סח יא), וְהָיוּ הָאֲבָנִים מְרִיבוֹת, כָּל אַחַת אָמְרָה "עָלַי יָנִיחַ צַדִּיק רֹאשׁוֹ", עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ לְאֶבֶן אַחַת, רֶמֶז לָעָתִיד, עַל דֶּרֶךְ שֶׁכָּתַב הָרַב הַמּוֹרֶה, שֶׁלְּכָךְ הֶעֱלִים הַמֻּקְדָּשׁ בָּרוּךְ הוּא מָקוֹם זֶה שֶׁיִּהְיֶה מְקוֹם מִקְדָּשׁ וְהֵיכַל מֶלֶךְ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְרִיבָה בֵּין הַשְּׁבָטִים, כִּי כָל שֵׁבֶט יִרְצֶה בַּמָּקוֹם הַמְקֻדָּשׁ הַהוּא. וּמִפְּנֵי הַשָּׁלוֹם נֶאֱמַר (דברים יב ה) "אֲשֶׁר יִבְחַר ה' מִכָּל שִׁבְטֵיכֶם", וּכְתִיב (שם יד) "כִּי אִם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ". הָא כֵּיצַד? אֶלָּא שֶׁבְּשָׁעָה שֶׁקָּנָה דָּוִד אֶת הַגֹּרֶן מִן אַרְוָנָה הַיְבוּסִי, גָּבָה אֶת הַכֶּסֶף מִכָּל הַשְּׁבָטִים, וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שָׁם. וְאִם כֵּן, מְרִיבָה זוֹ שֶׁהָיְתָה בֵּין הָאֲבָנִים וְנַעֲשׂוּ לְסוֹף אֶבֶן אַחַת, זֶה הָיָה אוֹת וּמוֹפֵת עַל הֶעָתִיד, שֶׁכָּכָה תִּהְיֶה מְרִיבָה בֵּין אַבְנֵי נֵזֶר שְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יָהּ, כִּי כָל שֵׁבֶט יֹאמַר "עָלַי יָנִיחַ צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם רֹאשׁוֹ", זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "מָרוֹם מֵרֹאשׁוֹן מְקוֹם מִקְדָּשֵׁנוּ" (ירמיה יז יב). וּלְסוֹף נַעֲשׂוּ לְאֶבֶן אַחַת עַל יְדֵי שֶׁגָּבָה דָּוִד הַזָּהָב מִן כֻּלָּם. וְעַל אֶבֶן זֶה נֶאֱמַר בִּבְנִין שֵׁנִי "וְהוֹצִיא אֶת הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה" (זכריה ד ז), רָצָה לוֹמַר אוֹתוֹ שֶׁהָיָה מְרֹאשׁוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב, הוֹצִיאוֹ לְיַסֵּד בּוֹ אֶת הֵיכַל ה'. וְעָשָׂה יַעֲקֹב מִמֶּנּוּ מִטָּה לִשְׁכַּב עָלָיו, לִהְיוֹת סִימָן שֶׁזֶּה יִהְיֶה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה, מֶלֶךְ שֶׁהַשָּׁלוֹם שֶׁלּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּירֵשׁ רַשִׁ"י בְּשִׁיר הַשִּׁירִים עַל פָּסוּק "הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה" (שיר השירים ג ז).

וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא. מִשְׁמָע אֲבָל קֹדֶם לָכֵן לֹא שָׁכַב בְּמִטָּה, כִּי לֹא רָצָה לַעֲלוֹת עַל עֶרֶשׂ יְצוּעָיו עַד אֲשֶׁר מָצָא מְקוֹם מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה, וְכֵן נָדַר דָּוִד שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלב, ב-ה) "אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַה', נָדַר לַאֲבִיר יַעֲקֹב: אִם אָבֹא בְּאֹהֶל בֵּיתִי, אִם אֶעֱלֶה עַל עֶרֶשׂ יְצוּעָי, אִם אֶתֵּן שְׁנַת לְעֵינָי, לְעַפְעַפַּי תְּנוּמָה, עַד אֶמְצָא מָקוֹם לַה', מִשְׁכָּנוֹת לַאֲבִיר יַעֲקֹב". הִזְכִּיר אֶת יַעֲקֹב תָּמִיד, כִּי גַּם הוּא נָדַר נֶדֶר כָּזֶה כְּמוֹ כֵן, מֵאָמְרוֹ "וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא", אֲבָל לֹא קֹדֶם לָכֵן.

יב וַיַּחֲלוֹם וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְגוֹ'. כָּתַב הָרַב הַמּוֹרֶה שֶׁבְּאֵר הַמֻּקְדָּשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַעֲקֹב סֵדֶר הִשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמַּדְרֵגוֹת שֶׁל שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת, כִּי בְּאָמְרוֹ "מֻצָּב אַרְצָה" זֶהוּ הָעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן, "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" זֶה הָעוֹלָם הָאֶמְצָעִי, "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ" זֶה עוֹלַם הַמַּלְאָכִים, "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" לְהוֹרוֹת כִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ גְּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גְּבוֹהַּ וּמוֹשֵׁל עַל כֻּלָּם. וְהִקְשָׁה עַל דְּבָרָיו מַהֲרַ"י אַבְּרַבְנֵאל כִּי מַרְאָה זוֹ לְיַעֲקֹב אֵינָהּ כְּפִי הַזְּמַן וְלֹא כְּפִי הַמָּקוֹם. וְאוֹמֵר אֲנִי לְיַשֵּׁב דִּבְרֵי הַמּוֹרֶה שֶׁאֵין מַרְאָה זוֹ חוֹזֶרֶת לְזְמַנָּהּ וְלֹא חוֹזֶרֶת לִמְקוֹמָהּ, כִּי יָדוּעַ מַה שֶּׁכָּתְבוּ הַקַּדְמוֹנִים וְכֵן תִּמְצָא בַּעֲקֵדָה וּבְרַבֵּינוּ בַּחְיֵי וְכֵן כָּתַב מַהֲרַ"י אַבְּרַבְנֵאל בְּעַצְמוֹ, שֶׁאַפִּילוּ חַכְמֵי הָאֻמּוֹת הִסְכִּימוּ עַל זֶה כִּי שִׁלְשֶׁת חֶלְקֵי הַמִּשְׁכָּן הֵם כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת, כַּאֲשֶׁר תִּמְצָא הַכֹּל בַּאֲר הֵיטֵב בְּסִפְרֵי הַגְּאוֹנִים שֶׁהִזְכַּרְנוּ. וּלְפִי צִיּוּר זֶה דַּאי כָּאן מְקוֹמוֹ, כִּי יַעֲקֹב הָיָה בִּמְקוֹם הַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר הוּכַן מֻקְדָּם לִבְנוֹת עָלָיו בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, עַל כֵּן הֵרְאָה לוֹ ה' בְּמַרְאָה זוֹ תַּבְנִית שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת וְצִיּוּרָם לְרַמֵּז שֶׁלֶּעָתִיד יִבָּנֶה כָּאן הַבַּיִת הַמְקֻדָּשׁ עַל תַּבְנִית צִיּוּר שְׁלֹשָׁה עוֹלָמוֹת אֵלּוּ.

דָּבָר אַחֵר לְכָךְ הֵרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא תַּבְנִית כָּל הָעוֹלָמוֹת, לְהוֹרוֹת שֶׁמְּקוֹרָם מִמָּקוֹם זֶה שֶׁנִּקְרָא אֶבֶן שְׁתִיָּה, כִּי מִשָּׁם הוּשְׁתַּת הָעוֹלָם. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁמִּשָּׁם יוֹצֵא הַשֶּׁפַע לְכָל הָעוֹלָמוֹת, כִּי הַתַּחְתּוֹנִים מוֹסִיפִין כֹּחַ בִּגְבוּרָה שֶׁל מַעְלָה כִּבְיָכוֹל, וְעַל כֵּן מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עוֹלִים תְּחִלָּה, כִּי מִשָּׁם יִשְׁאֲבוּן מֵי הַשֶּׁפַע מִמַּעְיְנֵי הַיְשׁוּעָה, וְאַחַר כָּךְ יוֹרְדִים לְהַשְׁפִּיעַ מִלְמַעְלָה לְמַטָּה. וְסוֹד זֶה רָמוּז בְּדִבְרֵי רַשִׁ"י בְּשִׁיר הַשִּׁירִים בְּפָסוּק "מַה יָּפוּ פְעָמַיִךְ" (שיר השירים ז, ב), שֶׁיִּשְׂרָאֵל מְקַלְּסִין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִלְמַעְלָה לְמַטָּה, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹנֶה קְלוּסָם מִלְמַטָּה לְמַעְלָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִתְחִיל כָּאן בְּסֶלָּם "מֻצָּב אַרְצָה" מִלְמַטָּה לְמַעְלָה, "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" (בראשית רבה סח, יב) הָאוֹמֵר "וְהִנֵּה סֻלָּם" זֶה כְּבָשׁ, "מֻצָּב אַרְצָה" זֶה מִזְבֵּחַ כּוּ'. אַתָּה הֶרְאֵתָ לְדַעַת כּוּלָּם כִּי עִנְיַן הַסֻּלָּם מוֹרֶה עַל הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר הָיָה בּוֹ יַעֲקֹב בְּלִינָה זוֹ.

וְעוֹד כִּי בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, שָׁם יָשְׁבוּ עַל כִּסְאוֹת הַסַּנְהֶדְרִין אֲשֶׁר מִשָּׁם תֵּצֵא תּוֹרָה, וְהַחָכְמָה הַקְּנוּיָה לְאָדָם עַל יְדֵי מַדְרֵגוֹת חֲלוּקוֹת, כִּי מִתְּחִלָּה צָרִיךְ הַחוֹקֵר אַחַר הַמּוּשְׂכָּלוֹת לְהַכִּיר בְּמַהוּת נִמְצְאֵי מַטָּה, וְזֶהוּ "סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה" (בראשית כח:יב). וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לְמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה מִזּוֹ, וְהוּא לְהַכִּיר בְּמַהוּת הַנִּמְצָאִים שֶׁבָּעוֹלָם הַתִּיכוֹן בְּמַהֲלַךְ הַגַּלְגַּלִּים וּתְנוּעָתָם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה" (בראשית כח:יב). וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לְהָבִין בְּמַהוּת הַשִּׂכְלִים הַנִּבְדָּלִים שֶׁבָּעוֹלָם הָעֶלְיוֹן. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ" (בראשית כח:יב), וְהִזְכִּיר עוֹלִים וְיוֹרְדִים כִּי הֵם אַרְבַּע מַחֲנוֹת שְׁכִינָה, כִּדְמַסְּיק בָּרְקָנָטִי פָּרָשַׁת בָּלָק: אוּרִיאֵל שַׂר אֵוִיר, מִיכָאֵל שַׂר מַיִם, רָפָאֵל שַׂר עָפָר, גַּבְרִיאֵל שַׂר אֵשׁ. וְיָדוּעַ שֶׁבְּטֶבַע הַמַּיִם וְהֶעָפָר לֵירֵד, וְטֶבַע הָאֲוִיר וְהָאֵשׁ לַעֲלוֹת, עַל כֵּן הִזְכִּיר עוֹלִים שְׁנַיִם וְיוֹרְדִים שְׁנַיִם. וּמִשָּׁם יַעֲלֶה לְהַשִּׂיג בִּמְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה ה' נִצָּב עָלָיו" (בראשית כח:יג). וּלְכָל דֵּעוֹת אֵלּוּ מַרְאָה זוֹ הוּא לְפִי הַמָּקוֹם. אָמְנָם כְּפִי הַזְּמַן הוּא, לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב בָּרַח מֵעֵשָׂו וּמוֹרָא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ שֶׁלֹּא יִפְגְּעֵהוּ בַּחֶרֶב, עַל כֵּן מִן הַשָּׁמַיִם יְעַכְּבוּהוּ לְהִתְפַּלֵּל בַּמָּקוֹם שֶׁהִתְפַּלְּלוּ אֲבוֹתָיו, כִּי הַמֻּקְדָּשׁ בֵּית תְּפִלָּה יִקָּרֵא, וּכְבָר הוּתְנָה שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב מְצַפְצֵף בְּקוֹלוֹ אֵין יְדֵי עֵשָׂו שׁוֹלְטוֹת בּוֹ. וְעוֹד שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַפִּכּוּ שֶׁל עֵשָׂו, כִּי עֵשָׂו אֻמָּנוּתוֹ לִטֹּשׁ חֹרֶשׁ נְחוֹשֶׁת וּבַרְזֶל לַעֲשׂוֹת מִמֶּנּוּ הַחֶרֶב, וּבַמִּקְדָּשׁ כְּתִיב (מלכים א ו:ז) "כְּלִי בַרְזֶל לֹא נִשְׁמַע", וּכְתִיב (דברים כז:ה) "לֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל" וְגוֹ', עַל כֵּן הֵרְאוּ לְיַעֲקֹב מָקוֹם הַמִּקְדָּשׁ לוֹמַר שֶׁבִּזְכוּתוֹ יִנָּצֵל מִכְּלִי בַרְזֶל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמְּךָ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ"

(בראשית כח:טו).

וּלְדַעַת רז"ל (בראשית רבה ס' ט"ז) הָיָה הַסֵּלָם מֻצָּב בִּבְאֵר שָׁבַע, וְסוֹף הַסֵּלָם בְּבֵית אֵל, וְאָמְצַע שִׁפּוּעוֹ כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, הַיְינוּ לְהוֹרוֹת שֶׁהַמִּקְדָּשׁ הוּא הָאֶמְצָעִי הַמְחַבֵּר שְׁנֵי הַקְצָווֹת הָעֶלְיוֹנִים אֲשֶׁר רֹאשָׁם בַּשָּׁמַיְמָה וְתַחְתּוֹנִים מֻצָּבִים אַרְצָה, כִּי שָׁם מָדוֹר לַשְׁכִינָה עִם הַתַּחְתּוֹנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כ"ה:ח') "וְשָׁכְנתִי בְּתוֹכָם". הַיְינוּ בְּתוֹךְ הַמָּקוֹם הָעוֹמֵד בָּאֶמְצַע כְּדֵי לְחַבֵּר הַקְצָווֹת, וְהָיוּ לַאֲחָדִים בָּאָרֶץ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעִנְיַן הַסּוּלָּם הוּא לְהוֹרוֹת כִּי ה' נִצָּב עָלָיו, עַל יַעֲקֹב, וְעָשָׂה לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מָדוֹר בַּתַּחְתּוֹנִים עִם כָּל מַלְאָכָיו עוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ. עַל כֵּן נֶאֱמַר תְּחִלָּה "עֹלִים" וְאַחַר כָּךְ "יוֹרְדִים", לְפִי שֶׁדִּירָתָם לְמַטָּה בַּתַּחְתּוֹנִים. וּבַסֻּלָּם נֶאֱמַר "מֻצָּב אַרְצָה" וְלֹא נֶאֱמַר "מֻצָּב בָּאָרֶץ", אֶלָּא וַדַּאי שֻׁרְגְלֵי הַסֻּלָּם בַּשָּׁמַיִם וּמַגִּיעַ עַד לָאָרֶץ, לְכָךְ נֶאֱמַר "אַרְצָה" כְּמוֹ "לָאָרֶץ". וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ", כָּל קָצֶה נִקְרָא "רֹאשׁ", וְהוֹרָה שֶׁעַל יְדֵי יַעֲקֹב הָעוֹלָם הָפוּךְ, וְכָל מְבַקֵּשׁ ה' יֵרֵד לְמַטָּה, כִּי שָׁם ה' נִצָּב עָלָיו.

יג אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק. מְצִינוּ אֵצֶל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עָלָיו הַשָּׁלוֹם שֶׁסָּמוּךְ לְמוֹתוֹ קָרָאוֹ אִישׁ הָאֱלֹהִים (דברים לג א), וְאַחַר מוֹתוֹ מַמָּשׁ הִזְכִּיר בּוֹ הַשֵּׁם הַמְיוּחָד (דברים לד ה) שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּמָת מֹשֶׁה עֶבֶד ה'". כָּךְ אַבְרָהָם שֶׁכְּבָר מֵת נִתְיַחֵד עָלָיו בַּשֵּׁם הַמְיוּחָד וְאָמַר "ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם", אֲבָל יִצְחָק שֶׁלֹּא הָיָה כִּי אִם חָשׁוּב כְּמֵת עַל יְדֵי שֶׁהָיָה סוּמָא וְכָלוּא בַּבַּיִת, וּמִכָּל מָקוֹם לֹא הָיָה מֵת מַמָּשׁ, עַל כֵּן הִזְכִּיר בּוֹ שֵׁם אֱלֹהִים לְבַד, כִּי שֵׁם זֶה מְשֻׁתָּף לַה' וְלַבְּרִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות ז א) "רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה". וּמַה שֶּׁהִזְכִּיר "אֲבִיךָ" בְּאַבְרָהָם וְלֹא בְּיִצְחָק, אוֹ כְּדֵי לְהוֹצִיא מִלֵּב הָאוֹמְרִים "מֵאֲבִימֶלֶךְ נִתְעַבְּרָה שָׂרָה", אוֹ לְהוֹרוֹת שֶׁבָּנִי בָּנִים חֲרֵי הֵן כְּבָנִים. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ", קִפֵּל כָּל הָאָרֶץ תַּחְתָּיו, עַיֵּן פֵּרוּשׁ דָּבָר זֶה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בַּפָּסוּק "אֲשֶׁר לֵקַח מִשָּׁם" (בראשית ג כג), לְפִי שֶׁשָּׁם אֶבֶן שְׁתִיָּה וְשָׁם מֶרְכַּז הָעוֹלָם, וְהַשּׁוֹכֵב בַּמָּקוֹם הַהוּא דּוֹמֶה כְּאִלּוּ שׁוֹכֵב עַל כָּל הָאָרֶץ, כִּי מִשָּׁם מִתְפַּשְׁטִים כָּל הָאֲקְלִימִים. לְכָךְ נֶאֱמַר "וּפָרַצְתָּ יָמָּה", רוֹצֶה לוֹמַר מִמָּקוֹם זֶה תִּפָּרֵץ לְכָל אַרְבַּע רוּחוֹת, כִּי עַל יְדֵי קְנִיַּת מָקוֹם זֶה תִּקָּנֶה כָּל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כִּי מִשָּׁם מְקוֹרָם.

יד וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ. וְיִפְרְצוּ מִבְּעִי לֵיהּ לְמֵימַר, רֶמֶז לְמַה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה בַּמִּדְרָשׁ (רבה איכה ב ז) כְּשֶׁהָרָעָה בָּאָה אֵין מַרְגִּישׁ בָּהּ כִּי אִם יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ב ג) "וַיִּבְעַר בְּיַעֲקֹב כְּאֵשׁ לֶהָבָה", וּכְשֶׁהַטּוֹבָה בָּאָה אֵין מַרְגִּישׁ בָּהּ כִּי אִם יַעֲקֹב, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים יד ז) "בְּשׁוּב ה' (אֶת) שְׁבוּת עַמּוֹ יָגֵל יַעֲקֹב יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל". לְכָךְ נֶאֱמַר "וּפָרַצְתָּ", כִּי מִצַּד שֶׁיַּעֲקֹב לְבַדּוֹ מַרְגִּישׁ בְּטוֹבָתָם, לְכָךְ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הוּא הַפּוֹרֵץ.

וְעִנְיַן עֲפַר הָאָרֶץ, נִרְאֶה שֶׁעַל גָּלוּת מִצְרַיִם בָּאָה נְבוּאָה זוֹ, כִּי בַּזְּמַן הַהוּא אָמְרוּ רז"ל (סוטה יא:) שֶׁהָיוּ הַמִּצְרִים חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכט ג) "עַל גַּבַּי חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים", וְהָיוּ בָּאִים לְבֵיתָם עֲדָרִים עֲדָרִים כוּ'. נִמְצָא שֶׁסִּפֵּת רִבּוּיָם הָיָה בַּעֲבוּר שֶׁהָיוּ כַּעֲפַר הָאָרֶץ שֶׁחוֹרְשִׁים עַל גַּבָּהּ, כָּךְ חָרְשׁוּ עַל גַּבָּם, וּבְסִבָּה זוֹ יִרְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מַמָּשׁ. וְהָיוּ כָּל כָּךְ רַבִּים עַד שֶׁהָיָה בָּהֶם כְּדֵי חֲלוּקָה לְאַרְבָּעָה דְּגָלִים לְכָל רוּחַ, לְכָךְ נֶאֱמַר "וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה" וגו'. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כג י) "מִי מָנָה עֲפַר יַעֲקֹב וּמִסְפָּר אֶת רֹבַע יִשְׂרָאֵל", וְתַרְגּוּמוֹ "מֵאַרְבַּע מַשְׁרְיָתָא", לוֹמַר לְךָ שֶׁזָּכוּ לְאַרְבָּעָה דְּגָלִים מִצַּד הֱיוֹת יַעֲקֹב כְּעָפָר זֶה שֶׁהַכֹּל חוֹרְשִׁים עָלֶיהָ.

דָּבָר אַחֵר, "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר" בִּזְכוּת הָעִנּוּי שֶׁיִּהְיוּ כְּעָפָר זֶה שֶׁהַכֹּל דָּשִׁים עָלֶיהָ, יִפְרְצוּ וְיִרְבּוּ. כִּי כָּל מִי שֶׁהָיָה בְּעִנּוּי "פֶּן יִרְבֶּה" הָיָה בִּשְׂכַר "כֵּן יִרְבֶּה". דָּבָר אַחֵר, בִּזְכוּת הָעֲנָוָה בְּאַבְרָהָם שֶׁאָמַר (בראשית יח כז) "וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר", יִזְכּוּ לִפְרֹץ לְכָל אַרְבַּע רוּחוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים לז יא) "וַעֲנָוִים יִירְשׁוּ אָרֶץ". דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּשׁוּמְרֵי שַׁבָּת "וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ" (ישעיה נח יד), דְּהַיְינוּ נַחֲלָה בְּלִי מְצָרִים הָאֲמוּרָה כָּאן, לְכָךְ אָמַר שֶׁיִּהְיֶה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ. כִּי כְּמוֹ שֶׁהָאָרֶץ צְרִיכָה לִשְׁבּוֹת שֶׁנֶּאֱמַר "וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ שַׁבָּת לַה'", כָּךְ זַרְעֲךָ יִשְׁבְּתוּ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, וּבִזְכוּת זֶה יִפְרְצוּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְגוֹ'.

וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה צָפֹנָה וָנֶגְבָּה. מַה שֶּׁהִזְכִּיר הָרוּחוֹת הַמַּקְבִּילִין זֶה כְּנֶגֶד זֶה, וְלֹא הִזְכִּירָן כְּסִדָּרָן, לְפִי שֶׁאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ (עיין מדרש תהלים מד ב) אֵין הַתְּשׁוּעָה בָּאָה לְיִשְׂרָאֵל כִּי אִם בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מד כו) "כִּי שָׁחָה לֶעָפָר נַפְשֵׁנוּ" וְגוֹ', מַה כְּתִיב בַּתְרֵיהּ "קוּמָה עֶזְרָתָה לָנוּ". וְטַעַם שֶׁל דָּבָר, שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאֵינָן בְּתַכְלִית הַשִּׁפְלוּת אָז אֵינָן תּוֹלִין בִּטְחוֹנָם בַּה' וְחוֹשְׁבִים תַּחְבּוּלוֹת לְהִנָּצֵל מִפֶּחָ יָקוּשׁ עַל יְדֵי תַּחְבּוּלוֹת אֱנוֹשִׁיּוֹת, וְעַל כֵּן רִחַק ה' אֶת הָאָדָם וְרָבָּה הָעַזּוּבָה, כִּי לֹא בָטַחוּ בִּתְשׁוּעַת ה'. אַךְ כְּשֶׁיִּרְאוּ כִּי אָזְלַת יָד הִשְׁתַּדְּלוּתָם וְאֵין עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ, אָז עֵינֵיהֶם נְשׁוּאוֹת אֶל ה' לִקְרֹא אֵלָיו בְּעֵת הַצַּר לָהֶם וַה' שׁוֹמֵעַ, וּבְאוֹתוֹ זְמַן הַתְּשׁוּעָה בָּאָה דֶּרֶךְ בְּרִיחָה מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה, דְּהַיְינוּ מִן הַכְּלִית הַשִּׁפְלוּת אֶל הַכְּלִית הַמַּעֲלָה. וּלְפִי שֶׁכְּפִי הַטֶּבַע לֹא יֵאָמֵן כִּי יִסָּפֵר שֶׁיַּעֲלוּ מִשֵּׁפֶל מַצָּבָם אֶל רוּם מְעוֹנָה, עַל כֵּן נֶאֱמַר לְיַעֲקֹב בְּמַרְאָה זוֹ שֶׁלֹּשׁ מַעֲלוֹת בְּדֶרֶךְ לֹא זוֹ אַף זוֹ. כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ", בְּאוֹתוֹ זְמַן שֶׁיִּהְיֶה שָׁחָה לֶעָפָר נַפְשָׁם, בְּאוֹתוֹ זְמַן "וּפָרַצְתָּ", רוֹצֶה לוֹמַר יַעֲלֶה הַפּוֹרֵץ לִפְנֵיהֶם לְהַעֲלוֹתָם אֶל גֶּרֶם הַמַּעֲלָה. וְאִם תֹּאמַר, אַף אִם יַעֲלוּ מִן הַשִּׁפְלוּת אֶל אִיזוֹ מַעֲלָה, מִכָּל מָקוֹם אִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּבְרְחוּ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה לִהְיוֹת בְּמַדְרֵגָה גְּדוֹלָה, אֶלָּא בְּהִכָּשְׁלָם יֵעָזְרוּ עֵזֶר מְעָט, כִּנְבוּאַת דָּנִיֵּאל (דניאל יא לד), תַּלְמוּד לוֹמַר "יָמָּה וָקֵדְמָה", כִּי שְׁנֵי רוּחוֹת אֵלּוּ מַקְבִּילִין וְהֵם הַפְּכִיִּים, כִּי בַּמִּזְרָח לְעוֹלָם זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ וּבַמַּעֲרָב לְעוֹלָם שְׁקִיעָתָהּ. וְאַחַר שֶׁבִּזְמַן שֶׁיִּהְיֶה הֶעֱרֵב שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וְלָעֶרֶב יְחַלֵּק שָׁלָל" (בראשית מט כז), בְּאוֹתוֹ זְמַן שְׁקִיעָה יִבְרְחוּ לַקָּצֶה שֶׁכְּנֶגְדּוֹ לִהְיוֹת כְּסָאָם כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדּוֹ יִתְבָּרֵךְ. וְאִם תֹּאמַר שֶׁזֶּה יִהְיֶה דַּוְקָא אִם יִהְיוּ כְּרוּחַ מַעֲרָבִי, שֶׁאַף אִם הַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת שָׁם, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָהּ גַּם זְרִיחָה בְּאוֹתוֹ

רוּחַ קָצָת, כָּךְ יִשְׂרָאֵל בִּזְמַן שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם זְרִיחָה מְעַט מִשָּׁם יַעֲלוּ לִהְיוֹת כְּרוּחַ מִזְרָחִי, כִּי גַּם שָׁם אֵין הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת לְעוֹלָם כְּמוֹ בִּתְקוּפַת טֵבֵת, כָּךְ לֹא תַּתְמִיד שָׁרָתָם. תַּלְמוּד לוֹמַר "צָפוֹנָה וָנֶגְבָּה", כִּי אַף אִם יִהְיוּ כְּרוּחַ צְפוֹנִי זֶה שֶׁבּוֹ "צַר וְאוֹר חָשַׁךְ בַּעֲרִיפֶיהָ" (ישעיהו ה ל) וְאֵין בּוֹ אוֹרָה כְּלָל, כָּךְ יִהְיוּ יִשְׂרָאֵל נֶעְדְּרֵי הָאוֹרָה לְגַמְרֵי, מִשָּׁם יַעֲלוּ אֶל הַקָּצֶה הָאַחֲרוֹן שֶׁנִּנְהֲגוּ לִהְיוֹת כְּרוּחַ דְּרוֹמִי זֶה שֶׁנִּקְרָא כֵּן עַל שֵׁם "דָּר רוּם", כִּי לְעוֹלָם הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַ הוּא שָׁם וְדָר בְּרוּמוֹ, כָּךְ תַּתְמִיד זְרִיחַת שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו ס כ) "לֹא יָבוֹא עוֹד שִׁמְשֶׁךָ", וְיָדוּרוּ לְעוֹלָם בְּרוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם. וְזֶה הַבְטָחָה עַל הַגְּאֻלָּה הָאַחֲרוֹנָה.

טז אָכֵן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְגו'. הִזְכִּיר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָקוֹם כְּנֶגֶד מִקְדָּשִׁים. כְּנֶגֶד מִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן שֶׁשָּׁרְתָה שָׁם הַשְׁכִינָה וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא יָדְעוּ אֶת ה', כִּי אַחַר גְּלוּיֵיהֶם לִבָּם הָלַךְ, אָמַר כָּאן "אָכֵן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי". כְּנֶגֶד בַּיִת שֵׁנִי נֶאֱמַר "מַה נּוֹרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה, אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים", כִּי יָדוּעַ שֶׁבְּבֵית שֵׁנִי הָיָה מוֹרָא מִקְדָּשׁ עַל כָּל הָעַמִּים, כִּי אֲפִלּוּ אֲלֶכְסַנְדְּרוֹס מוֹקְדוֹן הָיָה מִתְיָרֵא לִשְׁלֹחַ בּוֹ יָד, וְהָיָה קָם עַל רַגְלָיו מִפְּנֵי שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק, אַף עַל פִּי שֶׁחָסְרוּ בּוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים עִקָּרִיִּים: הַשְׁכִינָה, וְהַנְּבוּאָה, וְאוּרִים וְתֻמִּים, וְאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וְלֹא נִשְׁאַר בּוֹ כִּי אִם הַשֵּׁם שֶׁנִּקְרָא בֵּית אֱלֹהִים. עַל זֶה אָמַר כָּאן "אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים", כִּי בְּבֵית רִאשׁוֹן נִרְאֶה לָהֶם ה' עַיִן בְּעַיִן, עַד אֲשֶׁר הָיוּ מַרְאִין עַל כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ לֵאמֹר "זֶה אֵלִי וְאַנְוֵהוּ" (שמות טו:ב), "הִנֵּה אֱלֹהֵינוּ זֶה" (ישעיהו כה:ט). אֲבָל בְּבֵית שֵׁנִי "אֵין זֶה", וְלֹא נִשְׁאַר בּוֹ כִּי אִם הַשֵּׁם שֶׁהוּא בֵּית אֱלֹהִים. כְּנֶגֶד בַּיִת שְׁלִישִׁי אָמַר "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֵל, וְאוּלָם לוּז שֵׁם הָעִיר לָרִאשֹׁנָה", כְּאִלּוּ לֹא נֶעֱקַר מִמֶּנּוּ שֵׁם לוּז אַחַר שֶׁנֶּחֱרַב לְאַחַר בִּנְיָנוֹ. אֲבָל לֶעָתִיד יִהְיֶה בִּנְיָנוֹ נִצְחִי, כִּי קְרִיאַת הַשֵּׁם מוֹרֶה עַל הַקַּיּוּם הַנִּצְחִי, "וְזֶה שְׁמוֹ לְעוֹלָם" (שמות ג:טו), וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מח:לה) "וְשֵׁם הָעִיר מִיּוֹם ה' שָׁמָּה". פֵּרֵשׁ הָרַדַ"ק שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁלְּעוֹלָם לֹא יָסוּר שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ מִתּוֹכָהּ.

וְכֵן בִּתְחִלַּת הַפָּרָשָׁה שָׁלֹשׁ פְּעָמִים לְשׁוֹן מָקוֹם, כְּנֶגֶד בַּיִת רִאשׁוֹן אָמַר, "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיָּלֶן שָׁם כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ", יַעַן כִּי לֹא אָרְכוּ לָהֶם שָׁם הַיָּמִים כִּי אִם כְּשִׁעוּר לֵינָה אַחַת, זֶה שִׁבְתָּם הַבַּיִת מָעָט, רָמַז לְקוֹצֶר זְמַן עָמִידַת הַבַּיִת בִּקְדֻשָּׁתוֹ, עַד כִּי בָא הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי "שָׁמֶשׁ וְיָרֵחַ אָסְפוּ נְגֹהָם" (יואל ב, י), וּלְמַעְלָה בְּאַרְנוּ עִנְיַן שְׁקִיעָתוֹ שְׁתֵּי שָׁעוֹת קֹדֶם זְמַנָּהּ, רָמַז לִשְׁקִיעַת שִׁמְשָׁן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שְׁתֵּי שָׁנִים קֹדֶם הַזְּמַן הַקָּצוּב. כְּנֶגֶד בַּיִת שֵׁנִי אָמַר, "וַיִּזְרַח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם", כִּי כֵן נֶאֱמַר בְּבִנְיַן בַּיִת שֵׁנִי "וְהוֹצִיא אֶת הָאֶבֶן הָרִאשָׁה" וְגוֹ' (זכריה ד, ז), וּמֵאַבְנֵי וְלֹא כָּל אַבְנֵי, כִּי חָסְרוּ אַבְנֵי הַלּוּחוֹת וְאַבְנֵי אוּרִים וְתֻמִּים. כְּנֶגֶד בַּיִת הַשְּׁלִישִׁי אָמַר, "וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא", כִּי כַּאֲשֶׁר רָאָה הַבַּיִת הַשְּׁלִישִׁי בְּבִנְיָנוֹ וְנִצְחִיּוּתוֹ, אָז שָׁכַב וְעָרְבָה שְׁנָתוֹ, לֵאמֹר "זֹאת מְנוּחָתִי עֲדֵי עַד", לְאַפּוֹקֵי בִּשְׁנֵי בָּתִּים רִאשׁוֹנִים לֹא נָחוּ מֵאוֹיְבֵיהֶם.

כ אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְגו'. חָלִילָה לוֹמַר שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מְסֻפָּק בְּהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, כִּי כְּבָר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים "וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח:טו). אֶלָּא בְּאוּר הָעִנְיָן הוּא שֶׁיַּעֲקֹב לֹא בִּקֵּשׁ כְּלָל עַל שְׁמִירַת הַגּוּף, שֶׁכְּבָר הֻבְטַח בּוֹ, אֶלָּא בִּקֵּשׁ עַכְשָׁיו עַל שְׁמִירַת הַנֶּפֶשׁ מִן הַחֵטְא. וְהָעֵד עַל זֶה כִּי בְּהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נֶאֱמַר "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ", וְיַעֲקֹב אָמַר "וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ", וְהָיָה לוֹ לוֹמַר "וּשְׁמָרַנִי בְּכֹל אֲשֶׁר אֵלֵךְ". גַּם מִלַּת "אָנֹכִי" מְיֻתֶּרֶת לְגַמְרֵי. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר "וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה" (בראשית כח:טו), תָּלָה הַהֲשָׁבָה בַּשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, וְיַעֲקֹב אָמַר "וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי" (בראשית כח:כא), תָּלָה הַהֲשָׁבָה בְּעַצְמוֹ. הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמַר "אֶל הָאֲדָמָה", וְיַעֲקֹב אָמַר "אֶל בֵּית אָבִי". מִכָּל הַשִּׁנּוּיִים הָאֵלּוּ נוּכַל לִלְמֹד שֶׁיַּעֲקֹב לֹא בִּקֵּשׁ כִּי אִם עַל שְׁמִירַת הַנֶּפֶשׁ מִן הַחֵטְא, כִּי זֶה דָּבָר הַתָּלוּי בִּבְחִירָתוֹ שֶׁל אָדָם וְצָרִיךְ גַּם עֶזְרַ אֱלֹהִי, שֶׁכֵּן הִתְפַּלֵּל דָּוִד וְאָמַר (תהלים קיט לז) "הַעֲבֵר עֵינַי מֵרְאוֹת שָׁוְא". לְכָךְ הִזְכִּיר בִּשְׁמִירַת הַגּוּף "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ", הִזְכִּיר לְשׁוֹן "כֹּל", כִּי כָּל הַדְּרָכִים בְּחֶזְקַת סַכָּנָה וַהֲלִיכָתוֹ בִּדְרָכִים רַבִּים. אָמְנָם הַדֶּרֶךְ הַטּוֹב אֵינוֹ כִּי אִם אֶחָד, עַל כֵּן אָמַר "וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה", כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע אֶל אֵיזוֹ דֶּרֶךְ מִיּוּחָד אֲשֶׁר יֹאמַר עָלָיו כִּי הוּא זֶה, וְהוּא דֶּרֶךְ ה' בְּתוֹרָה וּמִצְוֹת. כִּי כְּבָר אָמַר "אָכֵן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה" (בראשית כח:טז), כִּי מִשָּׁם תֵּצֵא תּוֹרָה, עַל כֵּן אָמַר "הַזֶּה" כְּמַרְאֶה בְּאֶצְבַּע עַל דָּבָר שֶׁהוּא לְפָנָיו, וְהוּא בֵּית אֱלֹהִים אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ דּוֹרְכִים דֶּרֶךְ סְלוּלָה לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ. וּלְפִי שֶׁהַהֲלִיכָה בְּדֶרֶךְ הַתּוֹרָה תָּלוּי בִּבְחִירָתוֹ שֶׁל אָדָם, עַל כֵּן הוֹסִיף מִלַּת "אָנֹכִי", וְאָמַר "אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ", כִּי בִּי תָּלוּי הַדָּבָר בְּצִרּוּף הָעֵזֶר הָאֱלֹהִי אֲשֶׁר עָלָיו אָמַר "וּשְׁמָרַנִי". וּלְכָךְ אָמַר "וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם", שָׁלֵם מִן הַחֵטְא, וְתָלָה הַהֲשָׁבָה בְּעַצְמוֹ כִּי הַדָּבָר תָּלוּי בִּבְחִירָתוֹ כָּאָמוּר. וּבְעִנְיַן שְׁמִירַת הַגּוּף אָמַר "וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה", כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עֵינֵי ה' דּוֹרֶשׁ בָּהּ תָּמִיד (דברים יא:יב), עַל כֵּן בְּיוֹתֵר הוּא צָרִיךְ שְׁמִירָה בְּחוּצָה לָאָרֶץ מִבְּאֶרֶץ, לְפִיכָךְ לֹא הֻצְרַךְ הַבְטָחָה כִּי אִם שֶׁיְּשִׁיבוֹ אֶל הָאֲדָמָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּכְבוֹאוֹ אֶל הָאֲדָמָה חֲרֵי הוּא נִשְׁמָר מֵאֵלָיו. אֲבָל בְּעִנְיַן הַשְׁמִירָה מִן הַחֵטְא, שֶׁלֹּא יִלְמַד מִדַּרְכֵי לָבָן, וְלָאו דַּוְקָא לָבָן, שֶׁחֲרֵי אֲפִלּוּ הַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב הָאָרֶץ לֹא טוֹב עָשָׂה בְּעֵמָיו, וְיֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁלֹּא יִלְמַד גַּם מִדַּרְכֵי הָאֱמֹרִי, עַל כֵּן אָמַר "אֶל בֵּית אָבִי", כִּי אָז יִנָּצֵל מֵחֶשֶׁשׁ זֶה שֶׁלֹּא יִלְמַד מִדַּרְכֵי הָרְשָׁעִים.

וְהִטִּיל בֵּין הַדְּבָקִים תְּנַאי, "וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכוֹל וּבֶגֶד לִלְבּוֹשׁ", כִּי הַשְׁמִירָה מִן הַחֵטְא הוּא שֶׁלֹּא יִלְמוֹד מִדַּרְכֵי הָרְשָׁעִים. וְיֵשׁ עוֹד דֶּרֶךְ אַחֵר אֲשֶׁר עַל פִּיו יִהְיֶה כָּל ריב וְכָל נֶגַע, וְהוּא הָעוֹשֶׂר הַמְעַוֵּר עֵינֵי בְּעָלָיו וּמוֹנֵעַ אֶת הָאָדָם מִן הַדֶּרֶךְ הַיָּשָׁר, כִּי לֹא לְחִנָּם בִּקֵּשׁ שְׁלֹמֹה וְאָמַר (משלי ל ח) "רֵאשׁ וָעוֹשֶׁר אַל תִּתֶּן לִי, הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי". עַל כֵּן אָמַר גַּם יַעֲקֹב שֶׁיִּמְנָעֵהוּ ה' מִן זֶהֶב וְרֹב פְּנִינִים, אֶלָּא יִתֵּן לוֹ לֶחֶם כְּדֵי לֶאֱכוֹל וּבֶגֶד כְּדֵי לִלְבּוֹשׁ, דְּהַיְנוּ הַהֶכְרֵחִי וְלֹא יִתֵּן לוֹ

מוֹתָרוֹת. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב מַה שֶּׁהִזְכִּיר "לֶאֱכוֹל" וְ"לִלְבוֹשׁ", כִּי הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְנָתַן לִי לֶחֶם וּבֶגֶד", וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁיִּלְבַּשׁ הַלֶּחֶם וְיֹאכַל הַבֶּגֶד עַד שֶׁהֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ "לֶחֶם לֶאֱכוֹל"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁרָצָה לִשְׁלוֹל בָּזֶה שֶׁלֹּא יִתֵּן לוֹ לֶחֶם יוֹתֵר מִכְּדֵי אֲכִילָתוֹ, וּבֶגֶד יוֹתֵר מִכְּדֵי צָרְכּוֹ, וְיִנָּצֵל מִן הַחֵטְא. עַל כֵּן אָמַר מְיֻד "וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי", כִּי בִּתְנַאי זֶה אוּכַל לָשׁוּב בְּשָׁלוֹם, שָׁלֵם מִן הַחֵטְא, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י.

כא **וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים.** קִבֵּל עָלָיו בְּנִדְרוֹ לַעֲבוֹד אֶת ה' מֵאַהֲבָה וְלֹא מִיִּרְאָה, כִּי הָעוֹבֵד מִיִּרְאָה נִקְרָא עוֹבֵד אֱלֹהִים, הַיְינוּ לְמִדַּת הַדִּין אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ הוּא יָרֵא, וְהָעוֹבֵד מֵאַהֲבָה נִקְרָא עוֹבֵד ה', כִּי אַהֲבָה וְרַחֲמִים עִנְיָן אֶחָד. לְכָךְ נֶאֱמַר "וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים". וְאִם תִּרְצֶה לְפָרֵשׁ שֶׁהַתְחָלַת הַנֶּדֶר מִן "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת" כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י, אָמַר "וְהָיָה ה' לִי", שֶׁלֹּא יָדוּן אוֹתִי בְּמִדַּת הַדִּין לְבַד, אֶלָּא יְצָרֵף גַּם שֵׁם שֶׁל רַחֲמִים אֶל שֵׁם אֱלֹהִים. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים", יְצָרְפוֹ אֶל שֵׁם אֱלֹהִים, אָז "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת" וְגוֹ'.

וּבִבְרֵאשִׁית רַבָּה (ע ד) דָּרַשׁ "אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וּשְׁמָרַנִי", הַיְינוּ מִן אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת, וְהֵם עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים וְלָשׁוֹן הָרָע, וְאִסְמְכוּהָ אַקְרָא. וְרֹאֶה שֶׁגַּם מִדְרָשׁ זֶה רָצָה לְתָרֵץ קֻשְׁיָא זוֹ: וְכִי הָיָה יַעֲקֹב מְסֻפָּק בְּהַבְטָחַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ? אֶלָּא לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ "כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי" (בראשית כח:טו), בִּלְשׁוֹן "אִם" הוֹרָה כְּאִלּוּ אָמַר "אִם אֶעֱשֶׂה אוֹ לֹא אֶעֱשֶׂה", וְזֶה תָּלוּי בְּדָבָר אִם לֹא יִגְרוֹם הַחֵטְא. עַל כֵּן אָמַר "אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וּשְׁמָרַנִי" מִן הַחֵטְא, וּפֵרַט אַרְבָּעָה אָבוֹת נְזִיקִין אֵלּוּ, כִּי הֵמָּה הָיוּ סִבַּת חֻרְבַּן בַּיִת רִאשׁוֹן וְשֵׁנִי. עַל כֵּן אָמַר שֶׁאִם יִשְׁמוֹר אוֹתוֹ ה' מִן אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, אָז "וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שַׂמְתִּי מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים" (בראשית כח:כב). וּמִכְּלַל הֵן נִשְׁמַע לָאו, כִּי אִם לֹא יִשָּׁמְרוּ מִן אַרְבָּעָה רָאשֵׁי עֲבֵרוֹת אֵלּוּ, אָז לֹא יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים, כִּי יֶחֱרַב בַּעֲבוּרָם.

פרק כט

א **וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ.** לְפִי שֶׁבְּהֲלִיכָה רִאשׁוֹנָה אָמְרוּ רז"ל (סנהדרין צה) שֶׁקִּפְצָה לוֹ הָאָרֶץ, וּלְפִי זֶה לֹא הָיְתָה הֲהֲלִיכָה תְּלוּיָה בְּזִרּוּז רַגְלָיו כִּי אִם בְּנֵס, הֻצְרַךְ לוֹמַר שֶׁמִּכָּאן וָהָלְאָה לֹא הָלַךְ עַל יְדֵי קְפִיצַת הָאָרֶץ, כִּי אִם בְּרַגְלָיו כִּשְׁאָר אָדָם.

ב **וַיַּרְא וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה.** נִזְדַּמֵּן לוֹ שָׁרְאָה שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ, סִימָן הוּא שֶׁשְּׁלֹשָׁה הֵם שֶׁנִּזְדַּמְּנָה לָהֶם אִשָּׁה אֶל הַבְּאֵר, וְהֵם יִצְחָק יַעֲקֹב וּמֹשֶׁה, לְפִי שֶׁהָאִשָּׁה נִמְשֶׁלֶת לִבְאֵר שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ה טו) "שְׁתֵה מַיִם מִבּוֹרֶךָ וְנֹזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ". וְנוֹכַל לוֹמַר עוֹד שֶׁשְּׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ, רֶמֶז שֶׁשְּׁלֹשָׁה שׁוֹתְפִין בָּאָדָם, וְעַל כֵּן נִזְדַּמְּנָה לוֹ שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן שָׁתוּ מִן הַבְּאֵר, כְּנֶגֶד שְׁלֹשָׁה שׁוֹתְפִין שֶׁבָּאָדָם מִשָּׁם יַשְׁקוּ כָּל הַנּוֹלָדִים. "וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה עַל פִּי הַבְּאֵר", כִּי הָאִשָּׁה הַצְּנוּעָה נִקְרֵאת "גַּן נָעוּל מַעְיָן חָתוּם" (שיר השירים ד יב), וּכְאִלּוּ נֶחְתָּם בְּאֶבֶן, וְלֹא יִפָּתַח כִּי אִם בְּעֵת הַתּוֹלָדָה, וְאַחַר זֶה יָשִׁיבוּ הָאֶבֶן לִמְקוֹמוֹ, שֶׁלֹּא לְהִשְׁתַּמֵּשׁ מִזֶּה הַבְּאֵר כִּי אִם בְּעֵת הַצֹּרֶךְ לְקִיּוּם הַמִּין.

וְרז"ל דָּרְשׁוּ (בראשית רבה עח, ט) עִנְיַן הַבְּאֵר בְּכַמָּה פָּנִים שׁוֹנוֹת, יֵשׁ אוֹמְרִים "וְהִנֵּה בְאֵר" זֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים זֶה סִינַי כוּ', וּלְדַעַת כֻּלָּם אֵין הַמִּקְרָאוֹת יוֹצְאִין מִידֵי פְּשׁוּטָם, אֶלָּא כַּוָּנָתָם לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ נִזְדַּמֵּן לְיַעֲקֹב עִנְיַן הַבְּאֵר וְהָרוֹעִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה סִימָן מָסוּר בְּיָדוֹ עַל הֶעָתִיד, וּבְדָבָר זֶה נֶחְלְקוּ הַחֲכָמִים עַל מָה הָעִנְיָן מְרֻמָּז.

ה **הֲיְדַעְתֶּם אֶת לָבָן בֶּן נָחוֹר.** הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל, וּבִמְקוֹם "יְדָעְנוּ" הָוָה לֵיהּ לְמֵימַר "יְדַעְנוּהוּ". וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא שְׁאָלָם אִם הֵם מַכִּירִין אוֹתוֹ אוֹ לֹא, כִּי חָשַׁב פְּשִׁיטָא שֶׁאֲנָשֵׁי מְקוֹמוֹ מַכִּירִין אוֹתוֹ, אַךְ שֶׁשְּׁאָלָם עַל מַעֲשָׂיו וְעַל יִחוּסוֹ. כִּי עַל מַעֲשָׂיו שָׁאַל אִם הוּא מִתְיַחֵס אַחַר נָחוֹר, שֶׁהָיָה אִישׁ תֹּם וְיָשָׁר, אוֹ אַחַר אָבִיו בְּתוּאֵל הָרַמַּאי שֶׁהָיָה בּוֹעֵל כָּל הַבְּתוּלוֹת, וְאָמַר "הֲיְדַעְתֶּם אֶת לָבָן" אִם הוּא "בֶּן נָחוֹר" דּוֹמֶה לוֹ בַּתּוֹלָדָה, וַיֹּאמְרוּ "יְדָעְנוּ" כִּי הוּא בֶּן נָחוֹר, מִתְיַחֵס אַחֲרָיו וְדוֹמֶה לוֹ בְּמַעֲשָׂיו. וְעַל יַחַס שֶׁלּוֹ שָׁאַל אִם הוּא נוֹלַד מִנָּחוֹר אָחִי אַבְרָהָם, כִּי אוּלַי אִמּוֹ יָלְדָתּוּ מֵאִישׁ אַחֵר, וְרָצָה לֵידַע אִם לֹא יָצָא שֵׁם רַע עַל אִמּוֹ כְּמוֹ שֶׁיָּצָא עַל בְּתוּאֵל שֶׁבָּעַל כָּל הַבְּתוּלוֹת, וְחָשַׁשׁ שֶׁמָּא גַּם אִשְׁתּוֹ זָנְתָה עַד שֶׁנּוֹלַד לָבָן מֵאִישׁ אַחֵר, וְאֵינוֹ מִתְיַחֵס אַחַר נָחוֹר, וְהֵשִׁיבוּ "יְדָעְנוּ" שֶׁהוּא בֶּן נָחוֹר בְּבֵרוּר כִּי לֹא נִשְׁמַע עַל אִמּוֹ שׁוּם שֵׁמֶץ פְּסוּל. וַיֹּאמֶר לָהֶם "הֲשָׁלוֹם לוֹ", כִּי יָדַע שֶׁכָּל אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ רְשָׁעִים, וְאִם הוּא צַדִּיק לְפִי דִּבְרֵיהֶם מִסְתָּמָא אֵין שָׁלוֹם לוֹ מִפְּנֵי הָרְשָׁעִים שֶׁדָּרְכָּם לְהִתְגָּרוֹת בַּצַּדִּיקִים, וַיֹּאמְרוּ "שָׁלוֹם", וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן, וְאִלּוּ לֹא הָיָה לוֹ שָׁלוֹם לֹא הָיָה שׁוֹלֵחַ אֶת בִּתּוֹ בֵּין הָרוֹעִים פֶּן יִתְעַלְּלוּ בָּהּ.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁלְּכָךְ אָמַר לָהֶם "הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל" (בראשית כט:ז), לְבָרְקָן אִם הֵם חֲשׁוּדִים עַל הַגָּזֵל, כִּי סְתָם רוֹעִים חֲשׁוּדִים, (עיין פירוש רש"י) וְחָשַׁב יַעֲקֹב שֶׁאִם אֵינָן כְּשֵׁרִים, אִם כֵּן שֶׁלֹּא כַּדִּין נִתְיַחֲדָה רָחֵל עִמָּהֶם, כִּי אֵין הֶתֵּר לְהִתְיַחֵד כִּי אִם בָּעִיר בִּשְׁנֵי אֲנָשִׁים וּבַשָּׂדֶה עִם שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים כְּשֵׁרִים. וְעַל כֵּן פֵּרַט לְךָ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ שְׁלֹשָׁה עֲדָרֵי צֹאן וּכְשֵׁרִים הָיוּ, וְאִם כֵּן בְּדִין נִתְיַחֲדָה עִמָּהֶם.

יד אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר ״וַיְסַפֵּר לְלָבָן אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה״, וְלֹא פֵּרֵשׁ בַּמִּקְרָא אֵיזוֹ דָּבָר דְּבָרִים הַדְּבָרִים אֲשֶׁר סִפֵּר לוֹ, וַהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״אֵת כָּל אֲשֶׁר קָרָהוּ״, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁסִּפֵּר לוֹ אוֹתָן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ, שֶׁאָמַר ״יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי וְאַהַרְגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי״ (בראשית כז:מא), וְהֵצֵרְךְ לְסַפֵּר לוֹ מֵאֵיזוֹ טַעַם רָצָה לְהָרְגוֹ, וְהוּא בַּעֲבוּר הַבְּכוֹרָה וְהַבְּרָכוֹת. עַל כֵּן אָמַר לוֹ לָבָן ״אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה״, בְּמִלַּת ״אַךְ״ מִעֵט אֶת עֵשָׂו, כִּי ״אוֹהֲבֵי עָשִׁיר רַבִּים״, וְ״כָל אֲחֵי רָשׁ שְׂנֵאוּהוּ״ (משלי יט:ד,ז), וְאָמַר לְפִי זֶה עָשִׁיר אַתָּה, וְאִם כֵּן אַךְ אַתָּה לְבַד עַצְמִי וּבְשָׂרִי וְלֹא עֵשָׂו, וְעַל כֵּן אֵינְךָ צָרִיךְ לִירֹא מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא אֵינוֹ קְרוֹבִי.

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁלֹּא רָאָה אֶצְלוֹ מְאוּמָה, שֶׁהָרֵי בָּא בְּיָדַיִם רֵיקָנִיּוֹת, אִם כֵּן אֵין בְּךָ הַקְרָבָה שֶׁמִּקְרִבִין הָעֲשִׁירִים, כִּי אִם קִרְבַת שְׁאֵר בָּשָׂר לְבַד. דָּבָר אַחֵר, שֶׁסִּפֵּר לוֹ אֵיךְ שֶׁרְמָה אֶת עֵשָׂו בְּלִקִּיחַת הַבְּכוֹרָה, אָמַר ״אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אַתָּה״ (בראשית כט:יד) — רַמַּאי כָּמוֹנִי, עַל כֵּן רָאוּי לְקָרְבְךָ אֲלַי, כִּי כָּמוֹנִי כָּמוֹךָ.

ל וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל מִלֵּאָה. מַשְׁמָע שֶׁהָיָה אוֹהֵב אֶת לֵאָה, זוֹלַת שֶׁאָהַב אֶת רָחֵל יוֹתֵר מִלֵּאָה, וְהַפְּסוּק אוֹמֵר (בראשית כט:לא) ״וַיַּרְא ה׳ כִּי שְׂנוּאָה לֵאָה״. וְעוֹד מַהוּ ״גַּם״? וְנִרְאֶה לְפִי שֶׁיִּתְרוֹן הַחָכְמָה בָּא מִן הַסִּכְלוּת כִּיתְרוֹן הָאוֹר הַבָּא מִן הַחֹשֶׁךְ, כִּי אֵין נִכָּר אֵיזוֹ מַעֲלָה עַד אֲשֶׁר רוֹאִין הַהֶעְדֵּר וְרוֹאִין זֶה כְּנֶגֶד זֶה, אָז נִרְאֶה בְּיוֹתֵר יִתְרוֹן הַחָכְמָה וְהָאוֹר. כָּךְ יַעֲקֹב הָיָה אוֹהֵב אֶת רָחֵל מִצַּד עַצְמָהּ, וְנוֹסָף עַל אַהֲבָה זוֹ עוֹד הוֹסִיף בָּהּ אַהֲבָה מִצַּד לֵאָה, כִּי רָאָה אֶת זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ וְנִגְלָה בְּיוֹתֵר יִתְרוֹנָהּ שֶׁל רָחֵל. זֶהוּ שֶׁאָמַר ״וַיֶּאֱהַב גַּם אֶת רָחֵל״, מִלַּת ״גַּם״ בָּא לְרַבּוֹת תּוֹסֶפֶת הָאַהֲבָה הַנִּמְשֶׁכֶת לְרָחֵל מִן לֵאָה, וּמ״ם שֶׁל ״מִלֵּאָה״ אֵינָהּ מ״ם הַיִּתְרוֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁתּוֹסֶפֶת אַהֲבָה זוֹ נִמְשָׁךְ מִלֵּאָה בַּעֲבוּר שֶׁמָּסְרָה סִימָנֶיהָ לְלֵאָה, וְדָבָר זֶה חָשַׁב לָהּ לִצְדָקָה, עַל כֵּן הוֹסִיף בָּהּ אַהֲבָה.

לג כִּי שָׁמַע ה׳ כִּי שְׂנוּאָה אָנֹכִי. אַף עַל פִּי שֶׁבִּלְהָה בֶּן רִאשׁוֹן אָמְרָה ״כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי״ (בראשית כט:לב), וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא יִשְׂנָאֶהָ, וְלָמָּה זֶה אָמְרָה ״כִּי שְׂנוּאָה אָנֹכִי״? מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה שֶׁהִיא סָבְרָה שֶׁיִּהְיֶה כֵּן וְלֹא עָלְתָה בְּיָדָהּ, כִּי הִיא סָבְרָה מֵאַחַר שֶׁאֵין אִשָּׁה אֶלָּא לְבָנִים וְהַבֶּן אָהוּב בְּלִי סָפֵק, וְאֵיךְ תִּהְיֶה בּוֹר שְׂנוּאָה וּמֵימֶיהָ חֲבִיבִין? עַל כֵּן אָמְרָה ״כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי״. וְאַחַר כָּךְ רָאֲתָה שֶׁהָלְכָה בְּטָעוּת, שֶׁהָרֵי מִן הַדִּין הָיָה שֶׁאַחוֹתִי תֵּלֵד בֵּן שֵׁנִי, וּמַה נָּתַן לִי ה׳ גַּם אֶת זֶה? אֶלָּא לְפִי שֶׁגָּלוּי לְפָנָיו הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ שֶׁעוֹדֶנּוּ בְּשִׂנְאָתוֹ, לְכָךְ אָמְרָה ״כִּי שָׁמַע ה׳״, הוּא יִתְבָּרֵךְ לְבַדּוֹ בּוֹחֵן לִבּוֹ וְשָׁמַע כָּל דְּבָרָיו שֶׁעִם לִבּוֹ, אֲבָל אֲנִי לֹא יָדַעְתִּי זֶה כִּי חֲשַׁבְתִּי שֶׁכְּבָר סָרָה שִׂנְאָתוֹ.

וְעוֹד יָכוֹל לִהְיוֹת, שֶׁבִּלְהָה בֶּן רִאשׁוֹן אָהַב אוֹתָהּ, וּבִינִי בֵּינִי נִתְקַלְקְלָה הַשּׁוּרָה וְחָזַר לְשִׂנְאָתוֹ, כִּי כֵן הוּא הַמִּנְהָג שֶׁבִּשְׁעַת הַלֵּדָה יִשְׂמַח הָאָב בְּיוֹצֵא חֲלָצָיו וְאַגַּב יִשְׂמַח גַּם בְּאִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח, וּבְרֹב הַיָּמִים הַכֹּל נִשְׁכָּח וְסָרָה אַהֲבָתוֹ. וְהִיא גַּם הִיא אָמְרָה בִּנְבוּאָה ״כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי״ (בראשית כט, לב), דַּוְקָא עַתָּה בִּשְׁעַת לֵדָה וְקָרוֹב לַלֵּדָה, וְלֹא אַחַר כָּךְ. וְיֵדָעָה זֶה מִגֹּדֶל רִחוּק לִבָּבוֹ, שֶׁאַהֲבָה זוֹ לֹא תִּהְיֶה כִּי אִם לְפִי שָׁעָה, עַל כֵּן אָמְרָה ״כִּי עַתָּה״. וּבְבֵן שֵׁנִי אָמְרָה ״כִּי שָׁנוּאָה אָנֹכִי״ (בראשית כט, לג), וּבַבֵּן הַשְּׁלִישִׁי נֶאֱמַר ״עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ לֵוִי״ (בראשית כט, לד), יַעֲקֹב קָרָא לוֹ לְהַרְאוֹת שֶׁהוּא מַסְכִּים לִדְבָרֶיהָ וְכִי רְצוֹנוֹ לְהִדָּבֵק בָּהּ. אֲבָל בַּבָּנִים הַקּוֹדְמִים הִיא קָרְאָה לָהֶם שֵׁמוֹת הַמּוֹרִים עַל הָאַהֲבָה, אֲבָל לֹא רָאִינוּ עַדַיִן הַסְכָּמָתוֹ עַד שֶׁיָּלְדָה בֵּן שְׁלִישִׁי, אָז גִּלָּה דַּעְתּוֹ כִּי סָרָה שִׂנְאָתוֹ מִכָּל וָכֹל.

לד הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי וְגוֹ׳. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י עַל שֵׁם שֶׁלִּוָּהוּ בְּמַתָּנוֹת כְּהוּנָה קָרָא שְׁמוֹ לֵוִי, וְהַכָּתוּב אוֹמֵר שֶׁקָּרָאוֹ לֵוִי עַל שֵׁם ״הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי״. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה כִּי הָאִמָּהוֹת רוּחַ ה׳ דִּבֵּר עַל לְשׁוֹנָם, וּמַה שֶּׁאָמְרָה בִּלְהָה בֶּן הָרִאשׁוֹן ״כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי״ (בראשית כט, לב), הָיְתָה הַכַּוָּנָה בַּעֲבוּר שֶׁנּוֹלַד בֵּן הַבְּכוֹר עוֹבֵד עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ, כִּי הָעֲבוֹדָה הָיְתָה בַּבְּכוֹרוֹת. וּלְפִיכָךְ יִצְחָק אָהַב אֶת עֵשָׂו לְפִי שֶׁהוּא בְּכוֹר וְחָשַׁב שֶׁהוּא יִהְיֶה עוֹבֵד עֲבוֹדָה, וְרִבְקָה אוֹהֶבֶת אֶת יַעֲקֹב כִּי רָאֲתָה בִּנְבוּאָה שֶׁעַל יָדָהּ תָּשׁוּב הַבְּכוֹרָה לְיַעֲקֹב. כָּךְ אָמְרָה לֵאָה ״כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי״ עַל יְדֵי בֵּן הַבְּכוֹר, כִּי בְּרִית כְּרוּתָה שֶׁלְּעוֹלָם יִהְיֶה בֵּן הַבְּכוֹר לַשְּׁנוּאָה כְּדֵי לְסַבֵּב לָהּ אַהֲבָה, וְכֵן פֵּרֵשׁ מַהֲרִי״א פָּרְשַׁת כִּי תֵצֵא בְּפָסוּק ״וְהָיָה הַבְּכוֹר לַשְּׁנִיאָה״ (דברים כא, טז). אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע שֶׁלְּסוֹף תִּסּוֹב הַבְּכוֹרָה מֵרְאוּבֵן עַל יְדֵי חִלּוּל יְצוּעֵי אָבִיו, וְאִם כֵּן עֲדַיִן הִיא שְׂנוּאָה, זֶהוּ שֶׁאָמַר ״כִּי שָׁמַע ה׳ כִּי שְׂנוּאָה אָנֹכִי וַיִּתֶּן לִי גַּם אֶת זֶה״ (בראשית כט, לג), וְלֹא אָמְרָה שֶׁבֵּן זֶה יִסַּבֵּב הָאַהֲבָה בַּעֲבוּר אֵיזוֹ סִבָּה, עַד שֶׁיָּלְדָה לוֹ ה׳ לֵוִי עַל שֵׁם שֶׁקָּרָא לוֹ ה׳ לֵוִי עַל שֵׁם שֶׁלִּוָּהוּ בְּמַתָּנוֹת כְּהוּנָה חֵלֶף עֲבוֹדַת ה׳ אֲשֶׁר עָלָיו, וּבְסִבָּה זוֹ ״יִלָּוֶה אֵלַי אִישִׁי״ וְיֶאֱהָבֵנִי, כִּי מִמֶּנּוּ נוֹלַד הַפַּעַם אוֹתוֹ בֵּן אֲשֶׁר עָלָיו יִהְיֶה מַשָּׂא עֲבוֹדַת הַשֵּׁם יִתְבָּרֵךְ. וּלְפִי זֶה מַסְכִּים פְּרוּשׁ רַשׁ״י עִם פְּשַׁט הַמִּקְרָא.

פרק ל

ב הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי. לְפִי שֶׁרָחֵל אָמְרָה הָיָה לָךְ לְהִתְפַּלֵּל עָלַי, וְיַעֲקֹב הֵשִׁיב לָהּ וְכִי בַּעֲבוּר זֶה אָמַרְתְּ ״הָבָה לִי בָנִים״, מַשְׁמָע עַל כָּל פָּנִים, וְכִי בָּטוּחַ אֲנִי שֶׁיִּקַּבֵּל ה׳ תְּפִלָּתִי? כִּי אוּלַי יִגְרֹם הַחֵטְא שֶׁיָּסֵךְ ה׳ בָּעָנָן לוֹ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה, כִּי כָּל מִי שֶׁנִּתְקַבְּלָה תְּפִלָּתוֹ דּוֹמֶה כְּאִלּוּ עוֹמֵד תַּחַת אֱלֹהִים מַמָּשׁ וְאֵין שׁוּם דָּבָר

חוֹצֵץ בֵּינוֹ לְבֵין אֱלֹהִים, אֲבָל בִּזְמַן שֶׁאֵין תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת דּוֹמֶה כְּאִלּוּ יֵשׁ מָסָךְ מַבְדִּיל וְחוֹצֵץ בֵּינוֹ לְבֵין אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (איכה ג, מד) ״סַכּוֹתָ בֶּעָנָן לָךְ מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה״, וְעָנָן זֶה הוּא הַחוֹמֶר הָאָפֵל אֲשֶׁר עַל פִּיו יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נֶגַע, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה נט, ב) ״עֲוֹנוֹתֵיכֶם הָיוּ מַבְדִּילִין בֵּינֵיכֶם לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם״, וּלְכָךְ אָמַר ״אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָּ פְּרִי בָטֶן״, כִּי מֵאַחַר שֶׁמָּנַע מִמֶּךָּ וְלֹא מִמֶּנִּי, אִם כֵּן וַדַּאי יוֹדֵעַ ה׳ שֶׁיֵּשׁ בָּךְ אֵיזוֹ עָוֹן אֲשֶׁר גָּרַם לִמְנוֹעַ מִמְּךָּ פְּרִי בֶּטֶן, וְאוֹתוֹ עָוֹן עָסֵק בְּלִי סָפֵק מֵעֲבוֹר תְּפִלָּה. מִיָּד נָתְנָה רָחֵל אֶל לִבָּהּ לְפַשְׁפֵּשׁ בְּמַעֲשֶׂיהָ אֵיזוֹ עָוֹן גָּרַם לָהּ, וְלֹא מָצְאָה כִּי אִם מִדַּת הַקִּנְאָה שֶׁהָיְתָה בָּהּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ל, א) ״וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחוֹתָהּ״, וְחָשְׁבָה שֶׁעָוֹן זֶה גָּרַם לָהּ שֶׁלֹּא הוֹעִילָה תְּפִלַּת יַעֲקֹב, עַל כֵּן נָתְנָה אֶל לִבָּהּ לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה לְהִטּוֹת אֶל קָצֶה הָאַחֵר בַּדָּבָר שֶׁחָטְאָה בּוֹ, וְהוּא שֶׁמִּתְחִלָּה נִתְקַנְּאָה אֲפִלּוּ בַּאֲחוֹתָהּ, וְאַחַר כָּךְ לֹא נִתְקַנְּאָה אֲפִלּוּ בְּשִׁפְחָתָהּ, עַל כֵּן אָמְרָה שֶׁבִּזְכוּת שֶׁאַכְנִיס צָרָתִי לְבֵיתִי אִבָּנֶה גַּם אָנֹכִי מִמֶּנָּה.

ו **עַל כֵּן קָרָאָה שְׁמוֹ דָּן.** כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ ״עַל כֵּן״ הָיָה מְרֻבֶּה בְּאוֹכְלוּסִין, חוּץ מִן שִׁבְטוֹ לֵוִי, לְפִי שֶׁהָיָה הָאָרוֹן מְכֻלֶּה בָּהֶם. וְתֵדַע, שֶׁלְּשׁוֹן ״עַל כֵּן״ לֹא נֶאֱמַר כִּי אִם בְּלֵוִי וִיהוּדָה וְדָן, כִּי ״בְּרֶב עָם הַדְרַת מֶלֶךְ״ (משלי יד:כח), וִיהוּדָה גּוּר אַרְיֵה (בראשית מט:ט) מִמֶּנּוּ הוֹד מַלְכוּת, וְ״דָן יָדִין עַמּוֹ״ (בראשית מט:טז) יִקַּח נְקֻמּוֹת עַמּוֹ ״כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל״, הַיְינוּ כְּדָוִד הַמֶּלֶךְ שֶׁבִּשְׁבָטִים, וְהַלּוֹקֵחַ נְקֻמּוֹת עַמּוֹ צָרִיךְ גַּם כֵּן אוֹכְלוּסִין. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר (דברים לג:כב) ״דָּן גּוּר אַרְיֵה״, הִמְשִׁילוֹ לְדָוִד שֶׁנִּמְשַׁל גַּם כֵּן לְגוּר אַרְיֵה. וְשִׁבְטוֹ לֵוִי, מִמֶּנּוּ כֻּתַּר תּוֹרָה וְכֻתַּר כְּהֻנָּה, כִּי מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה וְאַהֲרֹן הַכְּהֻנָּה, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁהָיָה מִן הָרָאוּי שֶׁשִּׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי יִהְיוּ רַבִּים, כִּי מִמֶּנּוּ מְשָׁרְתֵי אֱלֹהֵינוּ וּבָרֵב עָם הַדַּרְתָּם, אַף שֶׁהָיָה הָאָרוֹן מְכֻלֶּה בָּהֶם. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁמִּצַּד שֶׁהָיוּ קְרוֹבִים אֶל הָאָרוֹן הָיוּ פְּרוּשִׁים מִנְּשׁוֹתֵיהֶם, וְעַל כֵּן לֹא פָּרוּ וְרָבוּ כָּל כָּךְ. וּמַקְשִׁים עַל זֶה, וַהֲלֹא הָיוּ מְעַטִּים קֹדֶם שֶׁנִּמְסַר לָהֶם מַשָּׂא הָאָרוֹן? עַל כֵּן פֵּרְשׁוּ שֶׁאָרוֹן זֶה הַיְינוּ אֲרוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וְאֵין צָרִךְ לָזֶה, כִּי לְעוֹלָם הָאָרוֹן הַקָּדֵשׁ הַסִּבָּה, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁלְּוִי עָתִיד לִשָּׂא אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ, עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב לְוִי לֹא יִשָּׂא אֲרוֹנוֹ, לְפִי שֶׁלֶּעָתִיד יִשָּׂא אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְעַל כֵּן נָהֲגוּ הַמְצָרִים כְּבוֹד בְּשִׁבְטוֹ לֵוִי, כִּי רָאוּ שֶׁיַּעֲקֹב נָהַג בּוֹ כָּבוֹד, וְעַל כֵּן לֹא נִשְׁתַּעְבְּדוּ בָּהֶם הַמְצָרִיִּים וְלֹא הָיוּ בִּכְלַל ״פֶּן יִרְבֶּה״ (שמות א:י), וְעַל כֵּן לֹא הָיוּ גַּם בִּכְלַל ״כֵּן יִרְבֶּה״ (שמות א:יב). וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, שֶׁכָּל מִי שֶׁהָיָה בִּכְלַל ״פֶּן יִרְבֶּה״ וּבִקְשׁוּ הַמִּצְרִים לְהַמְעִיטָם מֵעֹצֶר רָעָה וְיָגוֹן, הֵצִרַךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַרְאוֹת לָהֶם שֶׁכָּל חָכְמָתָם לֹא עָמְדָה לָהֶם נֶגֶד רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְהִפְרָם וְהִרְבָּם שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הָעוֹלָם. אֲבָל שִׁבְטוֹ לֵוִי, שֶׁלֹּא הָיוּ בְּעִנּוּי מִצְרַיִם וְלֹא בִּקְשׁוּ לְהַמְעִיטָם, לֹא הֵצִרַךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַרְבּוֹתָם כְּנֶגֶד הַשֶּׁבַע, עַל כֵּן לֹא הָיוּ מְרֻבִּים בְּאוֹכְלוּסִין כָּל כָּךְ. וְנִרְאֶה שֶׁגַּם מִטַּעַם זֶה הָיוּ שִׁבְטוֹ לֵוִי עֲנִיִּים וְלֹא הָיָה לָהֶם נַחֲלָה בָּאָרֶץ, כִּי כָּל שֶׁפָּרַע חוֹב ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם״ (בראשית טו:יג), הָיָה בִּכְלַל ״וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל״ (בראשית טו:יד), וְקַל לְהָבִין.

כה **וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וְגוֹ׳.** טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר שֶׁלֹּא בִּקֵּשׁ יַעֲקֹב ״שַׁלְחֵנִי נָא״ כִּי אִם אַחַר שֶׁנּוֹלַד יוֹסֵף, לְפִי שֶׁהָיָה יַעֲקֹב מְסֻפָּק אִם יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים אוֹ לֹא, כִּדְמַסְיִק (בבר״ר סח יא) אָמַר יַעֲקֹב: ״אִם הָאֲבָנִים מִתְאַוֹת זוֹ לָזוֹ, יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁאֲנִי מַעֲמִיד שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים״ כוּ׳. שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁהָיָה מְסֻפָּק אִם יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים. וּכְשֶׁאָמְרָה רָחֵל בִּנְבוּאָה ״יֹסֵף ה׳ לִי בֵּן אַחֵר״ וְלֹא בִּקְּשָׁה בָּנִים הַרְבֵּה, שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁרוּחַ ה׳ דִּבֶּר בָּהּ שֶׁיֵּצְאוּ מִן יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים וְלֹא יוֹתֵר. עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב ״שַׁלְחֵנִי נָא״, כִּי אָז הָיָה בָּטוּחַ שֶׁלֹּא יוּכַל עֵשָׂו לְהָרְגוֹ, שֶׁהֲרֵי עֲדַיִן לֹא נוֹלַד בִּנְיָמִין, גַּם לֹא הָיְתָה מְעֻבֶּרֶת עֲדַיִן, שֶׁהֲרֵי עָשָׂה בְּסֵכוֹת זְמַן רַב בְּעֵרֶךְ שְׁתֵּי שָׁנִים וְאַחַר כָּךְ נוֹלַד בִּנְיָמִין. וּמִצַּד שֶׁהָיָה יַעֲקֹב בָּטוּחַ שֶׁלֹּא יוּכַל לוֹ עֵשָׂו, עַל כֵּן אָמַר ״שַׁלְחֵנִי נָא״ עַכְשָׁיו, כִּי וַדַּאי לֹא יַעֲשֶׂה לִי מְאוּמָה, מֵאַחַר שֶׁלֹּא יָצְאוּ מִמֶּנִּי עֲדַיִן כָּל שְׁנֵים עָשָׂר שְׁבָטִים.

וְרז״ל אָמְרוּ (בראשית רבה עג ז) מְשֻׁנּוֹלַד שְׁטָנוֹ שֶׁל עֵשָׂו, דְּהַיְינוּ יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר (עובדיה א יח) ״וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ״ כוּ׳. אַף עַל פִּי שֶׁמִּקְרָא זֶה נֶאֱמַר לֶעָתִיד, אוּלַי יָדַע יַעֲקֹב בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁסּוֹפוֹ לִפּוֹל בְּיַד יוֹסֵף, וְאַף עַל גַּב שֶׁאֵיהוּ לָא חֲזָא, מַזָּלֵיהּ חֲזָא, עַל כֵּן וַדַּאי יִפּוֹל לִבּוֹ שֶׁל עֵשָׂו בִּרְאוֹתוֹ אֶת יוֹסֵף, וְעַל כֵּן לֹא יוּכַל לוֹ לְיַעֲקֹב. וְעוֹד, שֶׁיּוֹסֵף שְׁטָנוֹ, לְפִי שֶׁעֵשָׂו אֵין לוֹ טַעֲנָה עַל יַעֲקֹב כִּי אִם מַה שֶּׁלָּקַח מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְלֶעָתִיד יוֹסֵף מֵשִׁיב לוֹ: כֻּשִׁם שֶׁנִּלְקְחָה הַבְּכוֹרָה מֵרְאוּבֵן עַל יְדֵי חִלּוּל יְצוּעֵי אָבִיו וְנִתְּנָה לְיוֹסֵף, כָּךְ בַּדִּין נִלְקְחָה מֵעֵשָׂו שֶׁהָיָה צָד נָשִׁים תַּחַת בַּעֲלֵיהֶן וְנִתְּנָה לְיַעֲקֹב, וְקַבָּלַת הַבְּרָכוֹת תָּלוּי בַּבְּכוֹרָה, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת תּוֹלְדוֹת (בראשית כה לא). טַעַם אַחֵר: קֹדֶם שֶׁיָּלְדָה רָחֵל, הָיָה מִתְבַּיֵּשׁ לָבוֹא אֶל אָבִיו, שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁלָּקַח אִשָּׁה יָפַת תֹּאַר לְשֵׁם תַּאֲוָה, כִּי מִטַּעַם זֶה אָמְרָה רָחֵל ״אָסַף אֱלֹהִים חֶרְפָּתִי״ (בראשית ל לג), כִּי חוּשׁ הַמִּשּׁוּשׁ שֶׁלֹּא לְקִיּוּם הַמִּין, חֶרְפָּה הִיא לָנוּ.

פרק לא

א **לָקַח יַעֲקֹב אֵת כָּל אֲשֶׁר לְאָבִינוּ.** וְאַחַר כָּךְ אָמְרוּ ״וּמֵאֲשֶׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה אֵת כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה״, ״מֵאֲשֶׁר״ מַשְׁמָע מִקְצָת אֲשֶׁר וְלֹא כָּל אֲשֶׁר, וְאִם כֵּן דִּבְרֵיהֶם סָתְרֵי אַהֲדָדֵי. וּבְלָאו הָכֵי קָשֶׁה, אֵיךְ אָמְרוּ שֶׁקֶר מִפִּרְסָם, וְכִי לָקַח יַעֲקֹב כָּל אֲשֶׁר לַאֲבִיהֶם, וְכִי לֹא הִשְׁאִיר לוֹ כְּלוּם? הֲלֹא הָיָה לְלָבָן עֲדַיִן צֹאן וּבָקָר וְאֹהָלִים. וּבְאוּר הַדְּבָרִים כָּךְ הוּא: שֶׁמִּתְחִלָּה לֹא דִּבְּרוּ כְּנֶגֶד הָרְכוּשׁ כְּלָל, כִּי אִם כְּנֶגֶד הַתַּחְבּוּלוֹת וְעִנְיְנֵי רַמָּאוּת שֶׁהָיָה אֲבִיהֶם בָּקִי בָּהֶם וּבִשְׁמוֹתֵיהֶם יוֹתֵר מִכָּל הָעוֹלָם, עַד שֶׁהָיָה הוּא יָכוֹל לְרַמּוֹת אֶת אֲחֵרִים, אֲבָל אֲחֵרִים לֹא יָכְלוּ לְרַמּוֹתוֹ. וְיַעֲקֹב לָמַד מִלְּבָן כָּל רַמָּאוּתוֹ, עַד שֶׁאֲפִלּוּ לָבָן לֹא יָכוֹל לַעֲמוֹד

לְפָנָיו, כִּי הוּא רִמָּה אֶת לָבָן. וְעַל זֶה אָמְרוּ "לָקַח יַעֲקֹב אֵת כָּל אֲשֶׁר לְאָבִינוּ" – כָּל רַמָּאוּתוֹ לָקַח מִמֶּנּוּ. וּכְנֶגֶד הָרְכוּשׁ אָמְרוּ "וּמֵאֲשֶׁר לְאָבִינוּ עָשָׂה אֵת כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה".

ח **אִם כֹּה יֹאמַר נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ וְגוֹ'.** "אִם כֹּה אָמַר" הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר, כִּי "יֹאמַר" לְהַבָּא מַשְׁמַע. וְנִרְאֶה שֶׁזֶּה קָאֵי עַל מַה שֶּׁאָמַר "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי" (בראשית לא:ז), כִּי כְּבָר נִרְאָה לוֹ בַּחֲלוֹם "רָאִיתִי אֵת כָּל אֲשֶׁר לָבָן עֹשֶׂה לָךְ" וְגוֹ' (בראשית לא:יב), עַל כֵּן אָמַר "אִם כֹּה יֹאמַר" לְהַבָּא, כִּי פְּשִׁיטָא בִּשְׁעַת שִׁימַת הַמַּקְלוֹת שֶׁיִּוָּלְדוּ עֲקֻדִּים וּטְלוּאִים, אֶלָּא אֲפִלּוּ לְהַבָּא כְּשֶׁלֹּא אָשִׂים הַמַּקְלוֹת, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה הַכֹּל לְפִי תְּנָאוֹ, שֶׁאִם יֹאמַר "נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ", וְיָלְדוּ כֻּלָּם נְקֻדִּים, כִּי כָּךְ הוּטְבְּטָחְתִּי בַּחֲלוֹם מִפִּי הַגְּבוּרָה, לְפִי שֶׁרָאָה ה' בְּעָנְיִי אֶת כָּל אֲשֶׁר לָבָן עֹשֶׂה לִי. כִּי אֲנִי אָמַרְתִּי "הֶסֵר מִשָּׁם כָּל שֶׂה נָקֹד וְטָלוּא" (בראשית ל:לב), הָיְתָה כַּוָּנָתִי לוֹמַר שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי עֲדָרִים סְמוּכִים זֶה לָזֶה, וְאִם יֵלְכוּ הַנְּקֻבוֹת אֶל עֵדֶר הַנְּקֻדִּים וְהַטְּלוּאִים, מַזְלֵי גֶּרֶם, וְאִם יִתְעַבְּרוּ בְּעֻדָּרָם, מַזָּלָךְ גֶּרֶם. וּמִסְתָּמָא יַסְכִּים לָבָן עַל זֶה, כִּי יוֹתֵר קָרוֹב לוֹ מַה שֶּׁיִּתְעַבְּרוּ בְּעֻדָּרָם מִמַּה שֶּׁיֵּלְכוּ לְעֵדֶר אַחֵר. וְלָבָן הִרְחִיק דֶּרֶךְ שִׁלְשֶׁת יָמִים בְּאֹפֶן שֶׁיִּהְיֶה נִמְנָע שֶׁיֵּלְכוּ הַנְּקֻבוֹת לְאוֹתוֹ עֵדֶר, כְּדֵי שֶׁיֵּלֵךְ יַעֲקֹב רֵיקָם. עַל כֵּן הֶצְרַךְ לַעֲשׂוֹת עִנְיַן הַמַּקְלוֹת, וְהִסְכִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל יָדוֹ לוֹמַר שֶׁאַף בְּלֹא שִׂימַת הַמַּקְלוֹת יִהְיֶה כֵּן לְהַבָּא.

וּבְסֶפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק פֵּרֵשׁ, שֶׁלְּכָךְ נֶאֱמַר "אִם כֹּה יֹאמַר", לְפִי שֶׁלָּבָן רָאָה שֶׁכָּל אֲשֶׁר חָפֵץ יַעֲקֹב עֹשֶׂה ה' וּמַסְכִּים עַל יָדוֹ, עַל כֵּן חָשַׁב לַעֲשׂוֹת תַּחְבּוּלָה נֶגֶד רְצוֹן הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וְהוּא לְהַתְנוֹת מִתְּחִלָּה נְקֻדִּים, וְכַאֲשֶׁר יִתְעַבְּרוּ נְקֻדִּים אָז יַחֲזֹר וְיִתְּנֶה טְלוּאִים, כִּי כְּבָר נִתְעַבְּרוּ נְקֻדִּים. אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדַע מַה שֶּׁבִּלְבּוֹ שֶׁל לָבָן שֶׁכָּךְ יֹאמַר אַחַר שֶׁיִּתְעַבְּרוּ, וְעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּתְעַבְּרוּ מֵאוֹתָהּ מַרְאֶה שֶׁלָּבָן יֹאמַר לֶעָתִיד בִּשְׁעַת הַהֶרְיוֹן "בְּמַרְאֶה זוֹ אֲנִי חָפֵץ", לְכָךְ נֶאֱמַר "אִם כֹּה יֹאמַר" לְהַבָּא.

כד **מְטוֹב עַד רָע.** וּמַה שֶּׁבֵּינִי בֵּינִי, הַיְינוּ הַדְּבָרִים הַמִּשְׁתַּמְּעִים לִתְרֵי אַפֵּי. וּלְפִי זֶה אָסַר לוֹ שְׁלֹשָׁה מִינֵי דְּבָרִים: רִאשׁוֹנָה, אָסַר לוֹ לְדַבֵּר עִמּוֹ מִטּוֹב, דְּבָרִים טוֹבִים וְנִחוּמִים, כִּי טוֹבָתָן שֶׁל רְשָׁעִים רָעָה הִיא אֵצֶל צַדִּיקִים, לְפִי שֶׁעַל כָּל פָּנִים לִבּוֹ שֶׁל הָרָשָׁע לְהָרַע לַצַּדִּיק, וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר עִמּוֹ טוֹבוֹת, וַדַּאי כָּל דְּבָרָיו עַל צַד הַחֲנָפָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה הַצַּדִּיק יוֹדֵעַ לְהִזָּהֵר וּלְהִשָּׁמֵר מִמֶּנּוּ. וְדָבָר זֶה פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא תְּדַבֵּר עִמּוֹ, כִּי יָבֹא לִידֵי חֶזְק עַל יָדָם. אֲבָל אֲפִלּוּ הַדִּבּוּר הַמְמֻצָּע הַמְשְׁתַּמֵּעַ לִתְרֵי אַפֵּי, סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמֵינָא שֶׁמֻּתָּר לְךָ לְדַבֵּר עִמּוֹ, וְהָיָה לוֹ לָשׂוּם עַל לִבּוֹ וּלְמֵחַשׁ מִיהָא בָּעֵי, קָא מַשְׁמַע לָן מִלַּת "עַד" לוֹמַר לוֹ שֶׁאָסוּר לְךָ לְהַטְעוֹתוֹ בְּדְבָרִים. וְלֹא זוֹ שְׁנֵי מִינֵי דְּבָרִים אֵלּוּ שֶׁהֵם אֲסוּרִים לְךָ, כִּי יוּכַל הַצַּדִּיק לָבוֹא לִידֵי מִכְשׁוֹל עַל יָדָם, אֶלָּא אֲפִלּוּ רַע גָּמוּר, סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמֵינָא שֶׁמֻּתָּר לְךָ לְגַזֵּם לוֹ בִּדְבָרִים רָעִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה נִזְהָר וְנִשְׁמָר מִמֶּנּוּ, וְאִם הוּא לֹא נִזְהָר, אֲנִי אֶת נַפְשִׁי הִצַּלְתִּי, קָא מַשְׁמַע לָן "רָע", לוֹמַר לְךָ לֹא תְגַזֵּם לוֹ וְלֹא תַּעֲשֶׂה לוֹ שׁוּם רָעָה.

וּבְזֶה מְתֻרָצִים, מַה שֶּׁנֶּאֱמַר בְּסָמוּךְ "וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹר אֶת הַגֹּל הַזֶּה אֵלַי לְרָעָה" (בראשית לא:נב) – מַשְׁמַע אֲבָל לְטוֹבָה תּוּכַל לַעֲבוֹר, וּבְהַפְכּוֹ אָמַר לָבָן "אִם אֲנִי לֹא אֶעֱבֹר אֵלֶיךָ אֶת הַגַּל" (בראשית לא:נב) – מַשְׁמַע בְּשׁוּם פָּנִים לֹא אֶעֱבֹר אֲפִלּוּ לְטוֹבָה, וְזֶה לְפִי שֶׁטּוֹבָתִי בַּל עָלֶיךָ, כִּי כְּבָר אֶמֶשׁ אָמַר לִי אֱלֹהִים "הִשָּׁמֶר לְךָ מִדַּבֵּר עִם יַעֲקֹב מִטּוֹב" (בראשית לא:כט), שְׁמַע מִינָהּ שֶׁאֵינוֹ חָפֵץ בְּטוֹבָתִי, כִּי חָשׁוּד אֲנִי בְּעֵינָיו שֶׁכָּל טוֹבָתִי לְךָ לְרָעָה. וְאָמַר "אִם אֲנִי לֹא אֶעֱבֹר אֵלֶיךָ אֶת הַגַּל הַזֶּה" – אֲפִלּוּ אִם לֹא אֶעֱבֹר גַּם הַמַּצֵּבָה, אֲבָל "אַתָּה לֹא תַעֲבֹר אֵלַי הַגַּל וְהַמַּצֵּבָה לְרָעָה" (בראשית לא:נב) – מַשְׁמַע אֲבָל הַגַּל לְבַד בְּלֹא הַעֲבָרַת הַמַּצֵּבָה מֻתָּר אַף לְרָעָה, לְפִי שֶׁבֵּינִי בֵּינִי וַדַּאי יִנָּחֵם יַעֲקֹב עַל הָרָעָה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּלָבָן. וּפְשָׁט זֶה נָכוֹן.

מא **זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ.** וּלְמַעְלָה אָמַר "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ", וְלֹא הִזְכִּיר מִלַּת "לִי", גַּם אָמַר "עִמָּךְ" בִּמְקוֹם "בְּבֵיתֶךָ", כִּי בֶּאֱמֶת יַעֲקֹב לֹא הָיָה בְּבֵיתוֹ שֶׁל לָבָן כִּי אִם חֹדֶשׁ אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ יָמִים" (בראשית כט:יד), מַשְׁמַע רַק חֹדֶשׁ יָמִים הָיָה יוֹשֵׁב עִמּוֹ בְּבֵיתוֹ, אֲבָל בְּכָל שְׁאָר הַזְּמַנִּים הָיָה מִתְגּוֹרֵר בְּשָׂדוֹת וְאֹהָלִים לִרְעוֹת צֹאן לָבָן וְלֹא הָיָה בְּבֵיתוֹ שֶׁל לָבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "הָיִיתִי בַיּוֹם אֲכָלַנִי חֹרֶב וְקֶרַח בַּלָּיְלָה" (בראשית לא:מ), לְכָךְ אָמַר "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ" אֲבָל לֹא בְּבֵיתֶךָ. וּמִכָּל מָקוֹם אֲפִלּוּ זֶה הַחֹדֶשׁ יָמִים אֲשֶׁר יָשַׁב בְּבֵיתוֹ שֶׁל הָרָשָׁע וְהָרַמַּאי לֹא הָיוּ בְּעֵינָיו כְּיָמִים אֲחָדִים, אֶלָּא כִּזְמַן אָרֹךְ, לְפִי שֶׁיְּמֵי צַעַר הָיוּ לוֹ שֶׁנִּרְאִים כְּיָמִים רַבִּים, וְאָמַר "אוֹיָה לִי כִּי גָרְתִּי מֶשֶׁךְ" (תהלים קכ:ה) זְמַן רַב עִם הָרָשָׁע, וְאִם מְעַט הוּא, "לִי" — רוֹצֶה לוֹמַר בְּעֵינַי שָׁקוּל כְּאִלּוּ הָיִיתִי כָּל עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתוֹ, לְכָךְ אָמַר "זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ", בֶּאֱמֶת אֵינָם עֶשְׂרִים שָׁנָה כִּי אִם חֹדֶשׁ אֶחָד לְבַד, אֲבָל לִי הוּא שָׁקוּל חֹדֶשׁ זֶה כְּעֶשְׂרִים שָׁנָה, לֹא כְּמוֹ שֶׁאָמְרָה אִמִּי "וְיָשַׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים" (בראשית כז:מד), כִּי אוּלַי לֹא יָדְעָה אִמִּי בְּגִדְלַ רִשְׁעָתוֹ, וְלִבִּי יוֹדֵעַ מָרַת נַפְשׁוֹ כַּמָּה צַעַר סָבַלְתִּי עַל הֱיוֹתִי עִמְּךָ בְּבֵיתְךָ מַמָּשׁ.

דָּבָר אַחֵר, מִתְּחִלָּה הִזְכִּיר יַעֲקֹב אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה הוּא עִמּוֹ, אֵיךְ הָיָה עוֹשֶׂה עִמּוֹ בֶּאֱמוּנָה, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה לָבָן לוֹ. לְכָךְ אָמַר מִתְּחִלָּה "זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ" (בראשית לא:לח), רוֹצֶה לוֹמַר: אֲנִי עָשִׂיתִי עִמְּךָ בֶּאֱמוּנָה, "טְרֵפָה לֹא הֵבֵאתִי אֵלֶיךָ" וְגוֹ' (בראשית לא:לט). וְכָל סִפּוּר זֶה הַכֹּל מְדַבֵּר מֶאֱמוּנָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וְאַחַר כָּךְ אָמַר לוֹ: רְאֵה לְעֻמַּת זֶה מַה שָּׁעָשִׂיתָ לִי, וְאָמַר "זֶה לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ" (בראשית לא:לח), רְאֵה מַה שָּׁעָשִׂיתָ

לִי, הִנֵּה עֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בִּשְׁתֵּי בְנוֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ בָּנִים בְּצֹאנֶךָ, וְעַל כָּל זֶה "וַתַּחֲלֵף אֶת מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים" (בראשית לא:מא), וְלֹא כִּגְמוֹל יָדַי עָשִׂיתָ לִי. וּבְזֶה מְיֻשָּׁב הֵיטֵב מַה שֶּׁהִזְכִּיר מִתְּחִלָּה "עִמָּךְ", וְאַחַר כָּךְ אָמַר "זֶה לִּי", וּפֵרוּשׁ יָקָר הוּא.

מב לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי. אָמַר, כִּי מִן אַבְרָהָם זְקֵנִי, אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר מֵת וְלֹא יָרֵאתָ מִמֶּנּוּ, מִכָּל מָקוֹם אֱלֹהָיו קַיָּם לָנֶצַח, וּמִמֶּנּוּ יָרֵאתָ פֶּן יִדְרֹשׁ דָּמִי מִיָּדְךָ אִם תַּעֲשֶׂה לִי אֵיזוֹ רָעָה אוֹ תִּשְׁלְחֵנִי רֵיקָם מִכָּל עֲמָלִי. אֲבָל יִצְחָק אָבִי שֶׁהוּא עֲדַיִן חַי, יָרֵאתָ מִמֶּנּוּ, כִּי "פַּחַד יִצְחָק" רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁאַתָּה פָּחַדְתָּ מִמֶּנּוּ, כִּי הוּא שַׂר וְגָדוֹל שְׁמוֹ בַּגּוֹיִם, מִמֶּנּוּ יָרֵאתָ לַעֲשׂוֹת לִי רָעָה אוֹ לְשַׁלְּחֵנִי רֵיקָם מִכֹּל וָכֹל, פֶּן יִתְבַּע עֶלְבּוֹנִי מִיָּדְךָ. וְלוּלֵא שְׁתַּיִם אֵלּוּ, אָז רֵיקָם שִׁלַּחְתַּנִי. וְאִם תֹּאמַר, מַאן יוֹכִיחַ שֶׁמָּא מִישֶּׁר לְבָבְךָ עָשִׂיתָ כָּל זֶה וְלֹא מִירְאָה? עַל זֶה אָמַר "וַיּוֹכַח אָמֶשׁ" (בראשית לא:מב), הָאֱמֶשׁ יוֹכִיחַ שֶׁכֵּן הוּא כִּדְבָרַי, שֶׁהֲרֵי אַתָּה אָמַרְתָּ "יֶשׁ לְאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת עִמָּכֶם רָע, וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם אֶמֶשׁ אָמַר אֵלַי" וְגוֹ' (בראשית לא:כט), שְׁמַע מִנַּהּ שֶׁמִּירְאָה נִמְנַעְתָּ מֵהָרַע וְלֹא מֵאַהֲבָה.

וּמַה שֶּׁאָמַר "וַיִּשָּׁבַע בְּפַחַד יִצְחָק אָבִיו". כָּתַב מהרי"א שֶׁנִּשְׁבַּע בַּעֲקֵדַת יִצְחָק כְּמוֹ שֶׁנִּשְׁבָּע בְּמִצְוָה, וְכֵן כָּתַב בְּתוֹלְדוֹת יִצְחָק. וּלְפִי דְּבָרֵינוּ נִשְׁבַּע בְּמוֹרָא אָבִיו, כִּי זֶה הָיְתָה מִצְוָה חֲבִיבָה עָלָיו, וְרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁנִּשְׁבַּע בְּמִצְוַת מוֹרָא אָבִיו. וְדָוְקָא בְּמִצְוָה זוֹ, לְפִי שֶׁהָיָה עַכְשָׁיו מְמַהֵר לֵילֵךְ לְבֵית אָבִיו לְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ, עַל כֵּן נִזְכַּר בְּמִצְוָה זוֹ וְנִשְׁבַּע בָּהּ.

פרק לב

ד וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י מַלְאָכִים מַמָּשׁ. יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁדַּיִּק מִן סְמִיכוּת שְׁלִיחוּת זֶה לְפָסוּק "וַיִּפְגְּעוּ בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים" (בראשית לב ב). וְיֵשׁ אוֹמְרִים רָאשֵׁי תֵּיבוֹת מַחֲנַיִם – מֵאוֹתוֹ חַיִל נָטַל יַעֲקֹב מַלְאָכִים. וְרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי פֵּרֵשׁ שֶׁדַּיִּק מִדִּכְתִיב "וַיַּשֵּׁבוּ הַמַּלְאָכִים" וְלֹא מָצִינוּ שֶׁהָלְכוּ, לְפִי שֶׁעַד שֶׁלֹּא הָלְכוּ שָׁבוּ. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ שֶׁדַּיִּק מִלְּשׁוֹן "לְפָנָיו" שֶׁלֹּא הוּזְכַּר כִּי אִם כָּאן, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר (במדבר כ יד) "וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מַלְאָכִים", וּכְתִיב (במדבר כא כא) "וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל מַלְאָכִים", וְלֹא הוּזְכַּר "לְפָנָיו". אֶלָּא לְפִי שֶׁכָּאן מְדֻבָּר בְּמַלְאָכִים מַמָּשׁ שֶׁדַּרְכָּם לֵילֵךְ לְפָנָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות כג כג) "כִּי יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ". וְרָמַז שֶׁהָיוּ לְפָנָיו תָּמִיד, אַף בִּזְמַן הֱיוֹתָם אֵצֶל עֵשָׂו, וְנִרְאוּ בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת רְחוֹקִים זֶה מִזֶּה, וְזֶה לֹא יִתָּכֵן כִּי אִם בְּמַלְאָכִים מַמָּשׁ. וְאִם תִּרְצֶה לְפָרֵשׁ "וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים" לְשׁוֹן תְּשׁוּבַת דְּבָרִים שֶׁהֵשִׁיבוּ לוֹ עַל דְּבָרָיו "בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ", אָז יִהְיֶה מֻכְרָח מִתּוֹכוֹ שֶׁהָיוּ מַלְאָכִים מַמָּשׁ.

ה פֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב עִם לָבָן גַּרְתִּי וָאֵחַר עַד עָתָּה. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י: גַּרְתִּי – לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב, אֶלָּא גֵּר. דָּבָר אַחֵר: גַּרְתִּי – תַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי. וּשְׁנֵי פֵּרוּשִׁים אֵלּוּ סוֹתְרִים זֶה אֶת זֶה, שֶׁאִם אָמַר לוֹ "לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר", אִם כֵּן בָּא לְפָנָיו בְּהַכְנָעָה. וְאִם אָמַר לוֹ "תַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי", מִשְּׁמָע אַדְרַבָּא שֶׁשָּׁלַח לוֹ שֶׁאֵינוֹ יָרֵא מִמֶּנּוּ, מִצַּד שֶׁשָּׁמַר תַּרְיַ"ג מִצְוֹת וְאֵינוֹ בִּכְלַל "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ" (בראשית כז:מ). וְקָשֶׁה עוֹד לָמָּה קָרָאוֹ "אֲדֹנִי" וְאֶת עַצְמוֹ "עֶבֶד", וְיֵתֶר עִנְיְנֵי הַכְנָעָה שֶׁעָשָׂה לוֹ. וְעוֹד תֵּימָה עַל לְשׁוֹן הַכָּתוּב שֶׁיֹּאמַר תַּרְיַ"ג בִּלְשׁוֹן "גַּרְתִּי".

עַל כֵּן לִבִּי אוֹמֵר, שֶׁשְּׁנֵי פֵּרוּשִׁים אֵלּוּ מַרְאֶה שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד אֱמֶת, לֹא כְּמוֹ שֶׁפֵּירֵשׁ רַשׁ"י דָּבָר אַחֵר, מַשְׁמָע שֶׁכָּל אֶחָד פֵּרוּשׁ בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וְזֶה בְּאוּר הָעִנְיָן: שֶׁיַּעֲקֹב שָׁלַח לוֹ לֵאמֹר "עִם לָבָן גַּרְתִּי" (בראשית לב:ה), לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב אֶלָּא גֵּר, לוֹמַר לוֹ שֶׁהַבְּרָכוֹת לֹא נִתְקַיְּמוּ בּוֹ. וְלֹא בָּא לְהַכְחִישׁ אֶת אָבִיו וְלַעֲשׂוֹת בְּרָכוֹתָיו פְּלַסְתֵּר חָלִילָה, אֶלָּא כָּךְ אָמַר: שֶׁכְּשֶׁבֵּרַךְ אוֹתִי אָבִי הָיָה סָבוּר שֶׁאֲנִי עֵשָׂו, וְעַל דַּעַת זֶה בֵּרְכָנִי. וְהָרַמָּאוּת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לֹא הוֹעִילָה לִי, כִּי "לֹא יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ" (משלי יב:כז), אֲשֶׁר הֶאֱכִיל לְאָבִיו לְהַשִּׂיג הַבְּרָכוֹת עַל יָדָהּ. וְאֵין אָדָם נוֹגֵעַ בְּמוּכָן לַחֲבֵרוֹ, וְהוֹלְכִים כָּל הַבְּרָכוֹת אַחַר דַּעַת אָבִי, וּבְדַעְתּוֹ הָיָה שֶׁיָּחוּלוּ עַל רֹאשׁ עֵשָׂו וְכָךְ יִהְיֶה. וְהַמּוּפְת עַל זֶה שֶׁהֲרֵי "גֵּר אָנֹכִי בָּאָרֶץ", לֹא שַׂר וְחָשׁוּב. וְאִם תֹּאמַר: לְעוֹלָם יִתְקַיְּמוּ בִּי הַבְּרָכוֹת, וּמָה שֶּׁלֹּא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב עַד הַיּוֹם הַזֶּה, הֵיינוּ לְפִי שֶׁלֹּא קִיַּמְתִּי אֶת הַתּוֹרָה, כִּי כָּךְ הוּתְנָה בִּשְׁעַת קַבָּלַת הַבְּרָכוֹת, עַל מְנָת אִם אֲקַיֵּם תַּרְיַ"ג מִצְוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ" וְגוֹ' (בראשית כז:מ) – עַל זֶה אָמַר "גַּרְתִּי", חֲרֵי תַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נַעֲשֵׂיתִי שַׂר וְחָשׁוּב. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁלֹּא אֲהָנוּ מַעֲשַׂי, כִּי לֹא אֲהָנֵי לְרַמַּאי בִּרְמָאוּתוֹ, וְהַבְּרָכוֹת יָחוּלוּ עַל רֹאשׁ מִי שֶׁנִּתְכַּוֵּן אֲלֵיהֶן יִצְחָק בִּשְׁעַת אֲמִירַת הַבְּרָכוֹת. לְפִיכָךְ אָמַר "גַּרְתִּי" הַכּוֹלֵל שְׁנֵיהֶם: עִנְיַן גֵּרוּת, וְעִנְיַן תַּרְיַ"ג, לוֹמַר לְךָ שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁתַּרְיַ"ג מִצְוֹת שָׁמַרְתִּי, מִכָּל מָקוֹם "גֵּר אָנֹכִי בָּאָרֶץ". דְּאִם לֹא כֵּן, לָמָּה אָמַר "גַּרְתִּי"? הָיָה לוֹ לוֹמַר "עָבַדְתִּי", שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת הָיָה עֶבֶד לְלָבָן, וּמוֹרֶה בְּיוֹתֵר עַל הַהֶפֶךְ מִבִּרְכַת "הֱוֵה גְּבִיר לְאַחֶיךָ" (בראשית כז:כט). אֶלָּא כְּדֵי לְהָבִין מִן לְשׁוֹן "גַּרְתִּי" אוֹתִיּוֹת תַּרְיַ"ג. וְאִי לָא מִסְתַּפֵּינָא מֵחַבְרֵי, הֲיִיתִי מוֹחֵק דָּבָר אַחֵר מִן פֵּרוּשׁ רַשׁ"י, כִּי בֶּאֱמֶת שְׁנֵי הַפְּשָׁטִים צְרִיכִין זֶה לָזֶה.

ו וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר. פֵּרֵשׁ רַשׁ"י: אָדָם קוֹרֵא לְהִרְבֵּה שְׁוָרִים "שׁוֹר". לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב" (בראשית לב:ה), קָרָא אֶת עַצְמוֹ "עֶבֶד", לוֹמַר לוֹ שֶׁבִּרְכַת "הֱוֵי גְּבִיר לְאַחֶיךָ" (בראשית כז:כט) שֶׁלְּךָ הִיא, וַאֲנִי עַבְדְּךָ, וּמַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וּמַה יִּתְרוֹן לְבַעֲלִיו אִם הָעֶבֶד אֵין בְּיָדוֹ מְאוּמָה? וּבַמֶּה יִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו הָעֶבֶד הֱיָנִי? עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב "יֵשׁ לִי כֹּל" (בראשית לג:יא), שְׁוָרִים וַחֲמוֹרִים, כִּי בָּזֶה אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ, וְשֶׁלִּי שֶׁלְּךָ. זֶהוּ שֶׁאָמַר

״וְאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֶיךָ״ (בראשית לב:ו), כִּי הָעֶבֶד הֶעָשִׁיר מוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי אֲדוֹנָיו יוֹתֵר מֵעֶבֶד עָנִי. וְעַל כֵּן קָרָא לְשָׁוְרִים הַרְבֵּה ״שׁוֹר״, לוֹמַר כִּי זֶה שֶׁיֵּשׁ לִי אֵינוֹ שֶׁלִּי, וְהַרְבֵּה שְׁוָרִים הֵם כְּמוֹ שׁוֹר אֶחָד, לְפִי שֶׁרְשׁוּת אֲחֵרִים עָלַי, עַל כֵּן הַכֹּל נֶחְשָׁב בְּעֵינַי לְדָבָר מוּעָט.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁבָּא לְהַקְטִין אֶת עַצְמוֹ וְלוֹמַר כְּשֵׁם שֶׁבִּרְכַת ״הֱוֵי גְּבִיר לְאַחֶיךָ״ לֹא נִתְקַיְּמָה בִּי, כֵּן כָּל שְׁאָר בְּרָכוֹת לֹא נִתְקַיְּמוּ בִּי, כִּי אַבָּא אָמַר לִי ״מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ״, זוֹ אֵינָהּ לֹא מִן הַשָּׁמַיִם וְלֹא מִן הָאָרֶץ, זֶה לְשׁוֹן רַשׁ״י. וְקָשֶׁה, אִם כֵּן הַבַּעֲלֵי חַיִּים מֵהֵיכָן גִּדּוּלָם, אִם מִן הָאֲוִיר אוֹ נוֹלְדוּ יֵשׁ מֵאַיִן? אֶלָּא כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: אַבָּא אָמַר ״וְיִתֶּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ״ (בראשית כז:כח), וְנֹא״ו שֶׁל ״וְיִתֶּן״ הוֹרָאָה שֶׁאֲנִי מְחֻיָּב לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה בְּרָךְ הַטָּבַע כָּל אֲשֶׁר אֶמְצָא בְּכֹחִי לַעֲשׂוֹת, לַעֲבוֹד וְלָשֵׂאת בְּהִשְׁתַּדְּלוּת כָּל צָרְכִי. וְזֶה הַמִּעַט אֲשֶׁר אוּכַל לְהִשְׁתַּדֵּל בְּכֹחִי וְעִצָּם יָדִי, יִשְׁלַח ה׳ בּוֹ אֶת הַבְּרָכָה בְּתוֹסֶפֶת רִבּוּי וָשֶׂפַע, עַד אֲשֶׁר זֶה הַמִּעַט אֲשֶׁר לְפָנַי יִפְרֹץ לָרֹב. וְזוֹ הִיא הַבְּרָכָה ״מִטַּל הַשָּׁמַיִם״ – כְּטַל זֶה אֲשֶׁר לֹא יְקֻוֶּה לְאִישׁ וְלֹא יְיַחֵל לִבְנֵי אָדָם (מיכה ה:ו), כָּךְ תּוֹסֶפֶת בִּרְכַת הַשָּׂפַע אֵינוֹ תָּלוּי בִּיגִיעַת כַּפָּיו. וְכֵן הָאָרֶץ תּוֹסִיף מִסְּלָתָהּ וּמִשַּׁמְנָהּ רִבּוּי שָׂפַע. לְכָךְ נֶאֱמַר ״וְיִתֶּן״ בְּנֹא״ו, כִּי נוֹסָף עַל מַה שֶּׁאֶשְׁתַּדֵּל בַּעֲמַל יְגִיעָתִי, יוֹסִיף ה׳ לִי מִבִּרְכָתוֹ שֶׁפַע שְׂבַע רָצוֹן וּמָלֵא בִּרְכַת ה׳, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ספרי ראה קנח) ״יָכוֹל אֲפִלּוּ יוֹשֵׁב וּבָטֵל, תַּלְמוּד לוֹמַר ׳בְּכֹל מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה׳״. וְכָךְ עָשִׂיתִי, שֶׁלֹּא הָיִיתִי יוֹשֵׁב וּבָטֵל אֶלָּא עָבַדְתִּי וְטָרַחְתִּי הַרְבֵּה, וְנָדְדָה שְׁנָתִי מֵעֵינַי זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה, עַד שֶׁזֶּה הַכַּף נַחַת אֲשֶׁר בְּיָדִי מֻשָּׂג מִמְּלֹא חָפְנַיִם עָמָל וּרְעוּת רוּחַ. וְזֶה הַמִּעַט כְּכַף אִישׁ קְטַנָּה, הַכֹּל הוּא חֶלֶף עֲבוֹדָתִי וְזוֹ מִשָּׁלִי הוּא, אֲבָל שׁוּם תּוֹסֶפֶת בְּרָכָה לֹא רָאִיתִי כָּאן. וְאִלּוּ הָיוּ הַבְּרָכוֹת מְקֻיָּמִים בִּי שֶׁיּוֹסִיף ה׳ לִי ״מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ״ כַּאֲשֶׁר אָמַר, אִם כֵּן מִן הַדִּין הָיָה שֶׁיִּהְיוּ לִי שְׁוָרִים וַחֲמוֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם כָּהֲנָה וְכָהֲנָה אֶלֶף פְּעָמִים. וּלְפִי עֶרֶךְ הַבְּרָכוֹת, כָּל אֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה לִי הוּא אֵינוֹ נֶחְשָׁב כִּי אִם לְשׁוֹר אֶחָד וַחֲמוֹר אֶחָד, וְאֵין אֲנִי רוֹאֶה בְּמַעֲשֵׂה יָדַי שׁוּם רִבּוּי שֶׁפַע וּבְרָכָה, כִּי אִם מַה שֶּׁטָּבַע הֶעָמָל מְחַיֵּב. כִּי ״עִם לָבָן גַּרְתִּי״ (בראשית לב:ה) וְלֹא לְחִנָּם גַּרְתִּי עִמּוֹ, כִּי אִם בַּעֲבוּר הָעֲבוֹדָה קָשָׁה אֲשֶׁר עָמַלְתִּי, וְהַכֹּל בִּשְׂכַר עֲבוֹדָתִי. אֲבָל תּוֹסֶפֶת בְּרָכָה אֵין כָּאן, כִּי בְּעֶרֶךְ הַבְּרָכוֹת אֵין זֶה כִּי אִם שׁוֹר אֶחָד.

וְאִם תֹּאמַר לְעוֹלָם נִתְקַיְּמוּ בְּךָ הַבְּרָכוֹת, וּמַה שֶּׁאֵין בְּיָדְךָ כִּי אִם זֶה הַמִּעַט, הֵיינוּ לְפִי שֶׁלֹּא טָרַחְתָּ בָּהֶם כִּי אִם זְמַן מוּעָט שָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם, וּכְפִי טֶבַע הַטֹּרַח לֹא הָיָה מִן הַדִּין שֶׁיִּהְיֶה לְךָ כָּל כָּךְ הַרְבֵּה, זוֹלַת שֶׁבִּרְכַּת ה׳ מְצוּיָה בְּמַעֲשֶׂה יָדֶךָ. עַל זֶה אָמַר ״עִם לָבָן גַּרְתִּי וָאֵחַר עַד עַתָּה״ (בראשית לב:ה) – מִיּוֹם הֲלִיכָתִי מִמְּךָ עַד עַתָּה זֶה לִי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתוֹ, וּבְכָל הַטֹּרַח שֶׁל זְמַן רַב כָּזֶה לֹא מָצְאָה יָדִי כַּבִּיר, כִּי אִם זֶה הַמִּעַט אֲשֶׁר בְּיָדִי הַמּוּשָׂג מִטֶּבַע טֹרַח הַיְגִיעָה הָרַבָּה, וְאִם כֵּן אֵין זֶה מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ (בראשית כז:כח).

וְאִם תֹּאמַר, לְעוֹלָם לֹא עָמַלְתִּי בַּעֲבוּר כָּל זֶה כִּי אִם זְמַן מוּעָט וַיִּפְרֹץ לָרֹב מִצַּד הַבְּרָכוֹת, וּמַה שֶּׁלָּקַחְתָּ לִרְאָיָה מַאֲמַר ״וָאֵחַר עַד עַתָּה״, אֵינוֹ רְאָיָה, כִּי מַאן יֵימַר שֶׁטָּרַחְתָּ כָּל אוֹתָן הַיָּמִים, כִּי אוּלַי מִקְצָת הַיָּמִים עָבַדְתָּ וַאֲחַר כָּךְ הָיִיתָ דַּר שָׁמָּה בְּלֹא עֲבוֹדוֹת, לְפִי שֶׁיָּשְׁרָה בְּעֵינֶיךָ הַיְשִׁיבָה שָׁמָּה, כִּי לִפְעָמִים קָשֶׁה עַל הָאָדָם לִפְרֹשׁ מִן אֲנָשִׁים טוֹבִים שֶׁהוּא דָּר וּמַרְגָּל עִמָּהֶם. עַל כֵּן פֵּרֵשׁ לוֹמַר ״עִם לָבָן גַּרְתִּי״, לָבָן זֶה לָבָן הָרַמַּאי וְהַנָּבָל, אַתָּה יָדַעְתָּ אֶת הָאִישׁ וּמַעֲשֵׂהוּ, וְאוֹיֶה לִי כִּי גַּרְתִּי מֶשֶׁךְ זְמַן רַב כָּזֶה עִם אִישׁ רַע מַעֲלָלִים. וְלָמָּה אִחַרְתִּי עַד עַתָּה, אֵין זֶה כִּי אִם הַהֶכְרֵחַ הֱבִיאַנִי עַד הֲלוֹם, כִּי בְּכָל טֹרַח זְמַן רַב זֶה לֹא הִשִּׂיגָה יָדִי כִּי אִם זֶה הַמִּעַט אֲשֶׁר לְפָנַי.

וְאִם תֹּאמַר, לְכָךְ עִכַּבְתִּי זְמַן רַב זֶה, לְפִי שֶׁחֵן מָקוֹם עַל יוֹשְׁבָיו וְהָיִיתִי שָׁמָּה תּוֹשָׁב, עַל כֵּן הָיְתָה הַפְּרִידָה קָשָׁה עָלַי. עַל זֶה אָמַר ״גַּרְתִּי״ – גֵּר הָיִיתִי שָׁמָּה וְלֹא תּוֹשָׁב, וְהָיִיתִי מִתְגּוֹרֵר בְּשָׂדוֹת וְיָעֳרוֹת, וְאִם כֵּן חֵן מָקוֹם עַל יוֹשְׁבָיו אֵין כָּאן, וְחֵן בְּעָלָיו גַּם כֵּן אֵין כָּאן, כִּי לָבָן שְׁמוֹ וּנְבָלָה עִמּוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן עִכַּבְתִּי שָׁמָּה זְמַן רַב כָּזֶה, וְאַף עַל פִּי כֵן ״וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר״, כִּי בְּעֶרֶךְ הַבְּרָכוֹת הַכֹּל נֶחְשָׁב לְשׁוֹר אֶחָד, וְאֵין כָּאן בְּרָכָה כִּי אִם מַה שֶּׁטָּבַע הֶעָמָל מְחַיֵּב. וְאִם כֵּן שׁוּם בְּרָכָה לֹא נִתְקַיְּמָה בִּי, לֹא בִּרְכַת ״הֱוֵי גְּבִיר״ כִּי גֵּר אָנֹכִי, וְלֹא בִּרְכַת רִבּוּי שֶׁפַע הַבָּא מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ, כִּי זֶה הַכֹּל מִצַּד הֶעָמָל וְלֹא מִצַּד רִבּוּי בְּרָכָה הַבָּאָה מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ. לְכָךְ נֶאֱמַר ״וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו״ (בראשית לב:יד) – הֶרְאָה לוֹ כְּאִלּוּ כָּל אֲשֶׁר יֵשׁ לוֹ אֵינוֹ מִן הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, כִּי אִם מִן הַבָּא בְּיָדוֹ, דְּהַיְנוּ מִמַּה שֶּׁבָּא לוֹ מִכֹּחוֹ וַעֲמַל יָדוֹ, וְלֹא בָּא לוֹ בְּתוֹסֶפֶת שֶׁפַע בִּרְכַת ה׳. וְרָמַז דָּבָר זֶה לְעֵשָׂו בְּמַה שֶּׁצִּוָּה אֶת שְׁלוּחָיו לְהָשִׁיב עַל שְׁאֵלַת ״לְמִי אַתָּה וְגוֹ׳ לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב״, וְאֵיךְ יֹאמְרוּ ״לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב״, הֲרֵי ״לַה׳ הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ״ (תהלים כד:א), הָיָה לָהֶם לוֹמַר כִּי מֵאֵת ה׳ הָעֲבָדִים הֵהֵם נְתוּנִים לְיַעֲקֹב. אֶלָּא כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבִין שֶׁבָּאוּ לוֹ הָעֲבָדִים מִצַּד תּוֹסֶפֶת בִּרְכַת ה׳, כִּי אִם מִצַּד עֶמְלוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. וּבְכָל זֹאת חָלִילָה מִלּוֹמַר שֶׁיַּעֲקֹב תָּלָה הַיְכֹלֶת בְּכֹחוֹ וְעִצָּם יָדוֹ, אֶלָּא שֶׁמִּפְּנֵי הַיִּרְאָה הוֹצִיא שֶׁקֶר מִפִּיו. וּבְהִתְוַדּוֹתוֹ לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אָמַר הֵפֶךְ זֶה מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ בְּפָסוּק ״קָטֹנְתִּי״ (בראשית לב:יא).

ז **בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו.** אָמְרוּ לוֹ הַשְּׁלוּחִים: אַתָּה אָמַרְתָּ אֵלָיו ״כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב״, כְּמוֹדֶה לוֹ עַל הַבְּרָכוֹת לוֹמַר אַתָּה אַבִּיר הַגִּבּוֹר וַאֲנִי עַבְדֶּךָ, אֲבָל עֵשָׂו לֹא קִבֵּל זֶה וְאָמַר אֵינוֹ עֶבֶד כִּי אִם אָחִי הוּא. זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ ״בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ״, וְזֶה לְפִי דְּבָרָיו שֶׁל עֵשָׂו שֶׁאָמַר ״אָחִי הוּא״ וְלֹא ״עַבְדִּי״. כִּי בָּזֶה גִּלָּה לָנוּ שֶׁאֵין לְבוֹ שָׁלֵם עִמָּךְ, וְלֹא זוֹ שֶׁאֵינוֹ שָׁלֵם אִתָּךְ אֶלָּא גַּם הוּא הוֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ, וְאֵין זֶה כִּי אִם לְהַלְחֵם עִמָּךְ, וּרְאֵיָה עַל זֶה כִּי אַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ וְאֵין זֶה כִּי אִם לְמִלְחָמָה. דָּבָר אַחֵר: ״בָּאנוּ אֶל אָחִיךָ״ כְּמַרְאֶה עִנְיְנֵי אַחְוָה וְאַהֲבָה, אָמְנָם גַּם אֶת זֶה אֲנוּ רוֹאִין בְּהֵפֶךְ זֶה, כִּי הוּא יוֹצֵא לִקְרָאתְךָ, עַל כֵּן אֲנוּ

נְבוּכִים בַּדָּבָר. וּמִטַּעַם זֶה אָמַר יַעֲקֹב "הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו" (בראשית לב:יב), שֶׁהוּא מַרְאֶה אֶת עַצְמוֹ כְּאָח, וּבְאֶמֶת הוּא עֵשָׂו בְּרִשְׁעוֹ וְצַיָּד הָרַמַּאי. וַ"ה' לִי בְּעֹזְרָי" (תהלים קיח:ז) מְהַמְּרְאִים אֶת עַצְמָם כְּעוֹזְרִים וְאוֹהֲבִים, וְהַשִּׂנְאָה כְּבוּשָׁה בְּלִבָּם.

ח **וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ.** בְּיִרְאָה זוֹ יָצְאוּ כָּל הַמְפָרְשִׁים לִלְקוֹט וְלֹא מָצְאוּ טַעַם נָכוֹן לָמָּה זֶּה הָיָה מִתְיָרֵא, אַחַר שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פַּעֲמַיִם לְשָׁמְרוֹ: פַּעַם רִאשׁוֹן בְּמַרְאֵה הַסֻּלָּם נֶאֱמַר "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ" (בראשית כח:טו), פַּעַם שֵׁנִי בְּהִיוֹתוֹ בְּבֵית לָבָן נֶאֱמַר "שׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (בראשית לא:ג). וּמַה שֶּׁפֵּרְשׁוּ שֶׁהָיָה יָרֵא פֶּן יִגְרֹם הַחֵטְא, יִמָּאֵן הַשֵּׂכֶל לְקַבֵּל דַּעַת זֶה, כִּי זֶה שְׁמוֹנָה יָמִים שֶׁנֶּאֱמַר לוֹ בְּבֵית לָבָן "שׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ", וְכִי יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת לוֹמַר שֶׁבֵּינֵי בֵינֵי נִתְקַלְקֵל וְחָטָא חֲטָאָה גְּדוֹלָה שֶׁגָּרְמָה לוֹ לְבַטֵּל יְעוּד זֶה? וּמַהֲרִי"א נִתְחַבֵּט מְאֹד בְּקֻשְׁיָא זוֹ. וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בְּהֶתֵּר סָפֵק זֶה, עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה מא:) אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: כָּל הַמַּחֲנִיךְ לַחֲבֵרוֹ לְסוֹף נוֹפֵל בְּיָדוֹ כו', וּכְמוֹ כֵן כָּאן יַעֲקֹב הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁחָטָא בָּזֶה שֶׁהֶחֱנִיךְ לָרָשָׁע וְאָמַר "כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב" (בראשית לב:ה), וְכֵן תָּפְשׂוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה עַל יַעֲקֹב כִּדְמַסְּיק (בראשית רבה עה:ב) "עֵשָׂו לַדַּרְכּוֹ הוּא הוֹלֵךְ כו', וְיַעֲקֹב עָשָׂה קֹדֶשׁ חוֹל וְקָרָא לְעֵשָׂו אֲדוֹנִי" מִצַּד הַחֲנֻפָּה שֶׁהֶחֱנִיךְ לָרָשָׁע. עַל כֵּן הָיָה מִתְיָרֵא, כִּי יָדַע יַעֲקֹב שֶׁכָּךְ הִיא הַמִּדָּה שֶׁכָּל הַמַּחֲנִיךְ לָרָשָׁע לְסוֹף נוֹפֵל בְּיָדוֹ, עַל כֵּן נֶאֱמַר "וַיִּירָא יַעֲקֹב" (בראשית לב:ח). וּלְפִי שֶׁיַּעֲקֹב בִּלְי סָפֵק הָיוּ בְּיָדוֹ זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ הַרְבֵּה שֶׁיִּהְיוּ מַכְרִיעוֹת עַל עָוֹן זֶה, מִכָּל מָקוֹם הָיָה צַר לוֹ שֶׁיְּנַכּוּ לוֹ מִזְּכֻיּוֹתָיו עַל יְדֵי שֶׁיַּצִּילֵהוּ מַעֲשָׂו אָחִיו, לָכֵן נֶאֱמַר "וַיֵּצֶר לוֹ" (בראשית לב:ח).

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, "וַיִּירָא יַעֲקֹב" שֶׁמָּא יַהֲרוֹג אוֹתוֹ עֵשָׂו, "וַיֵּצֶר לוֹ" שֶׁהָיָה מֵצֵר עַל מִיתַת אָבִיו יִצְחָק, שֶׁהָרֵי עֵשָׂו אָמַר "יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי וַאַהַרְגָה אֶת אָחִי" (בראשית כז:מא), עַל כֵּן חָשַׁב מֵאַחַר שֶׁעֵשָׂו יוֹצֵא לִקְרָאתוֹ וַדַּאי כְּבָר מֵת אָבִיו. כָּךְ מַסִּיק בְּסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק. וְנִרְאֶה לִי לְיַשֵּׁב בָּזֶה מַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְעֵיל (בראשית לא:מב) "וּפַחַד יִצְחָק", וְכָאן אָמַר "אֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק", וַהֲרֵי אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְיַחֵד שְׁמוֹ יִתְבָּרַךְ עַל הַצַּדִּיקִים בְּחַיֵּיהֶם (תנחומא תולדות ז), וְלָמָּה אָמַר כָּאן "אֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק"? אֶלָּא שֶׁלְּפִי שֶׁעַכְשָׁיו הָיָה סָבוּר שֶׁאָבִיו יִצְחָק מֵת, מֵאַחַר שֶׁעֵשָׂו יוֹצֵא לִקְרָאתוֹ לְהָרְגוֹ. וּלְפִי זֶה אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְפָרוּשׁ רַשִׁ"י בָּזֶה שֶׁפֵּרֵשׁ בִּשְׁנֵי הַבְטָחוֹת אָנֹכִי בָּא כו'.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֵׁשֶׁם אֱלֹהִים הַמּוֹרֶה עַל מִדַּת הַדִּין הִזְכִּיר דַּוְקָא בַּאֲבוֹתָיו, כִּי יַסְפִּיק לוֹ זְכוּת אָבוֹת שֶׁיּוּכַל לַעֲמוֹד גַּם בְּמִדַּת הַדִּין, אֲבָל זְכוּתוֹ קָטָן עַד שֶׁמִּצַּד עַצְמוֹ אֵינוֹ יָכוֹל לַעֲמוֹד כִּי אִם בְּמִדַּת רַחֲמִים, לָכֵן נֶאֱמַר "ה' הָאוֹמֵר אֵלַי", אֲבָל בְּמִדַּת הַדִּין אֵינִי יָכוֹל לַעֲמוֹד כִּי אֵין בְּיָדִי זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ, שֶׁהֲרֵי "קָטֹנְתִּי מִכָּל הַחֲסָדִים" (בראשית לב:יא), כִּי קִבַּלְתִּי שָׂכָר גָּדוֹל יוֹתֵר מִמַּעֲשַׂי, כִּי גָּבְרוּ חַסְדֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ עַל כָּל מַעֲשָׂיו, נִמְצָא שֶׁכָּל מַעֲשָׂיו קְטַנִּים מֵחֲסָדָיו, וּכְדִכְתִיב (תהלים קיז ב) "כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ".

יא **קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים.** נִרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁיַּעֲקֹב הִזְכִּיר לִפְנֵי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שְׁנֵי הַבְטָחוֹת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י, וְאָמַר כְּשֵׁם שֶׁקִּיַּמְתָּ לִי הַבְטָחָה אַחַת כָּךְ תְּקַיֵּם לִי גַּם הַשְּׁנִיָּה, כִּי הַבְטָחָה רִאשׁוֹנָה הָיְתָה עַל הַשְׁמִירָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת" (בראשית כח:טו), וְאַחַר שֶׁכְּבָר הֶבְטַח עַל הַשְׁמִירָה וְשֶׁיְּשִׁיבוֹ אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, אִם כֵּן מָה זֶּה שֶׁהֶצְרַךְ לְהַבְטִיחוֹ שֵׁנִית בְּבֵית לָבָן "שׁוּב אֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (בראשית לא:ג), אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהַבְטָחָה זוֹ לֹא נֶאֶמְרָה עַל הַשְׁמִירָה מִכָּל רָע בְּסוּר מֵרָע, רְצוֹנִי לוֹמַר לְהָסִיר מִמֶּנּוּ הָרָעָה, אֶלָּא הַבְטָחָה זוֹ בַּעֲשֵׂה טוֹב, דְּהַיְנוּ לְהֵיטִיב עִמּוֹ, לָכֵן אָמַר כָּאן בִּמְקוֹם "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" "וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ", וְהוּא פֵּרוּשׁ עַל "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ".

וְהִנֵּה בְּעִנְיַן הַהַבְטָחָה, הָיָה לוֹ לוֹמַר "וְאֵיטִיבָה לָךְ", אֶלָּא שֶׁנָּקַט "עִמָּךְ", לְהוֹרוֹת שֶׁבְּעִנְיַן קַבָּלַת הַטּוֹבוֹת צָרִיךְ לִהְיוֹת בְּעָלָיו עִמּוֹ בִּמְלֹאכְתּוֹ, כִּי הָאָדָם צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע כָּל אֲשֶׁר יִמְצָא בְכֹחוֹ לַעֲשׂוֹת, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יִגְמוֹר עַל יָדוֹ וְיוֹסִיף לוֹ שֶׁפַע בְּרָכָה, כִּמְבֹאָר לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וְיִהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר" (בראשית לב:ו), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ" (בראשית לב:יג). וְזוֹ הִיא הַהַבְטָחָה הַשְּׁנִיָּה שֶׁהִבְטִיחַ לִשְׁלוֹחַ אֶת הַבְּרָכָה בַּאֲסָמָיו, וְעַל זוֹ הַהַבְטָחָה אָמַר דֶּרֶךְ הַנְּרָאֶה שֶׁנִּתְקַיְּמָה כְּבָר, וְאָמַר "קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים" (בראשית לב:יא), כִּי קָטָן יַעֲקֹב וְדַל כֹּחוֹ מִלְּתְלוֹת כָּל מְצִיאַת הוֹנוֹ וּרְכוּשׁוֹ בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁחֶסֶד אֵל כָּל הַיּוֹם, הוּא עָשָׂה לוֹ אֶת הַחַיִל הַזֶּה.

וְהָרְאָיָה עַל זֶה, "כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (בראשית לב:יא), וְהָיִיתִי רֵיקָם מִכֹּל, כִּי לֹא הָיָה בְּיָדִי מְאוּמָה כִּי אִם מַקְלִי, "וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת". בְּאָמְרוֹ "וְעַתָּה" הוֹרָה שֶׁדּוֹמֶה לוֹ כְּאִלּוּ עָשָׂה אֶת כָּל הַחַיִל הַזֶּה עַתָּה כְּהֶרֶף עַיִן, כִּי אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבַד בִּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנָיו, וּכְשֶׁאָמַר לוֹ לָבָן "נָקְבָה עָלַי שְׂכָרֶךָ וְאֶתֵּנָה" (בראשית ל:כח), בִּזְמַן מוּעָט עָשָׂה חַיִל וּרְכוּשׁ גָּדוֹל זֶה, אֲשֶׁר כְּפִי הַטֶּבַע לֹא הָיָה אֶפְשָׁר לְהַשִּׂיג הוֹן עָתֵק זֶה בִּזְמַן מוּעָט אֲשֶׁר כָּזֶה, אִם לֹא כִּי יַד ה' עָשְׂתָה זֹאת. וְאַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב שָׁלַח לְעָשָׂו בְּהֶפֶךְ זֶה מַמָּשׁ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בַּפָּסוּק "וַיְהִי לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר" (בראשית לב:ו), כִּחֵשׁ לוֹ מֵחֲמַת יִרְאָה לְהוֹצִיא דָּבָר שֶׁקֶר מִפִּיו לוֹמַר לוֹ שֶׁטָּרַח בְּצֹאנוֹ כָּל מֶשֶׁךְ עֶשְׂרִים שָׁנָה, אֲבָל הָאֱמֶת אֵינוֹ כֵן, כִּי חֲלִילָה מִלּוֹמַר שֶׁיַּעֲקֹב יֹאמַר "כִּחַשׁ וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה" (דברים ח:יז). וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת" כְּהֶרֶף עַיִן, כִּי אִלּוּ הָיָה לוֹ צֹאן וּבָקָר בְּעָבְרוֹ כְּבָר אֶת הַיַּרְדֵּן, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁנִּתּוֹסֵף רְכוּשׁוֹ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁהוֹדָה שֶׁבְּמַקְלוֹ לָבַד עָבַר אֶת הַיַּרְדֵּן, אִם כֵּן אֵימָתַי נַעֲשָׂה כָּל הַכָּבוֹד הַזֶּה יֵשׁ מֵאַיִן? וַדַּאי מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹאת. עַל כֵּן בְּקֹשׁ: כְּשֵׁם שֶׁקִּיַּמְתָּ לִי הַבְטָחָה שְׁנִיָּה זוֹ, כָּךְ תְּקַיֵּם לִי גַּם אֶת הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהִבְטַחְתַּנִי עַל הַשְׁמִירָה, וְ"הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד

עֵשָׂו כִּי יָרֵא אָנֹכִי אֹתוֹ״ (בראשית לב:יב). וּמִלַּת ״אֹתוֹ״ מְיֻתֶּרֶת, אֶלָּא שֶׁרָמַז אֶל אוֹתוֹ עָוֹן שֶׁחָטָא בְּמָה שֶׁהֶחֱנִיף לָרָשָׁע וְהָפַךְ קֹדֶשׁ לְחֹל, וְ״אוֹתוֹ״ קָאֵי עַל הֶעָוֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁעַל עַצְמוֹ לֹא נִתְיָרֵא, כִּי כְּבָר הֻבְטַח בִּשְׁמִירָה, זוּלַת שֶׁהָיָה יָרֵא פֶּן יָבֹא ״וְהִכַּנִי אֵם עַל בָּנִים״ (בראשית לב:יב), כִּי הֵמָּה לֹא הֻבְטְחוּ בִּשְׁמִירָה.

יג וְשַׂמְתִּי אֶת זַרְעֲךָ כְּחול הַיָּם. הַבְטָחָה זוֹ נֶאֱמְרָה לְאַבְרָהָם בְּמַעֲשֵׂה הָעֲקֵדָה, וְשָׁם הִזְכִּיר הַכּוֹכָבִים וְהַחוֹל, וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁהַכּוֹכָבִים יֵשׁ בָּהֶם הָרְבּוּי וְהַמַּעֲלָה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בַּחוֹל שֶׁאֵין בּוֹ כִּי אִם הָרְבּוּי לְבַד. וְאִם כֵּן לָמָּה לֹא הִזְכִּיר כָּאן יַעֲקֹב בִּתְפִלָּתוֹ שֶׁהִמְשִׁילָם לַכּוֹכָבִים הַקַּיָּמִים לָעַד, וְזֶה יוֹתֵר קָרוֹב אֶל הָעִנְיָן אֲשֶׁר עָלָיו מִתְפַּלֵּל שֶׁיִּתְקַיְּמוּ וְלֹא יֹאבְדוּ עַל יְדֵי עֵשָׂו? וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁלְּפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִמְשְׁלוּ לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים: לֶעָפָר, וּלְחוֹל, וּלְכוֹכָבִים. וְזֶהוּ כִּי בִּזְמַן הַשַּׁלְוָה וְהַהַצְלָחָה נִמְשְׁלוּ לַכּוֹכָבִים, ״יָרוּם וְנִשָּׂא וְגָבַהּ מְאֹד״ (ישעיהו נב:יג), ״וּמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים לְעוֹלָם וָעֶד״ (דניאל יב:ג), וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשׁ״י בַּפָּסוּק ״וְהִנֵּם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב״ (דברים א י). וּבִזְמַן הַשִּׁפְלוּת שֶׁהֵם כְּעָפָר לָדוּשׁ, נֶאֱמַר ״וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ״ וְגוֹ׳ (בראשית כח:יד). וְזֶה הַבְטָחָה שֶׁיִּהְיוּ בִּמְצָרִים כְּעָפָר חוֹרְשִׁים עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קכט ג) ״עַל גַּבִּי חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים״, בְּאוֹתוֹ זְמַן יַעֲלוּ מִשֶּׁפֶל מַצָּבָם וְיִפְרְצוּ יָמָּה וָקֶדְמָה, מֵהֶפֶךְ אֶל הֵפֶךְ, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (כח יד). וּבַזְּמַן הַמְמֻצָּע בֵּין שְׁנֵיהֶם, דְּהַיְנוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין לָהֶם מְנוּחָה מִן הָאוֹיְבִים הָרוֹדְפִים הָעוֹמְדִים עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹתָם וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּילָם מִיָּדָם, נִמְשְׁלוּ לְחוֹל זֶה שֶׁכָּל גַּלֵּי הַיָּם עוֹמְדִים לְהָצִיף אֶת הָעוֹלָם, וּבְהַגִּיעָם לַחוֹל הֵם נִשְׁבָּרִים וְלֹא יוּכְלוּ לַעֲבֹר אֶת הַחוֹל. כָּךְ הָאֻמּוֹת הַקָּמִים עַל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים מב ח) ״כָּל מִשְׁבָּרֶיךָ וְגַלֶּיךָ עָלַי עָבָרוּ״, אֵינָן יְכוֹלִין לְיִשְׂרָאֵל לְכַלּוֹתָם. וּמִשַּׁעַם זֶה נִמְשְׁלוּ יִשְׂרָאֵל לַחוֹל. עַל כֵּן הִזְכִּיר בִּתְפִלָּתוֹ עִנְיַן הַבְטָחַת הַחוֹל לְהַצִּילוֹ מִיַּד הָרוֹדֵף עֵשָׂו, וְשֶׁלֹּא יוּכַל לוֹ, כְּחוֹל זֶה שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לוֹ הַגַּלִּים, כָּךְ לֹא יוּכַל עֵשָׂו לוֹ.

יד וַיָּקָם מִן הַבָּא בְּיָדוֹ וְגוֹ׳. לְמַעְלָה פֵּרַשְׁתִּי שֶׁנֶּאֱמַר זֶה כְּפִי מַה שֶּׁהָרְאָה בַּנְּגְלֶה לְעֵשָׂו, כִּי כָל זֶה אֵינוֹ לֹא מִן הַשָּׁמַיִם וְלֹא מִן הָאָרֶץ, כִּי אִם מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מֵעֲמָלוֹ וְכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ. אַךְ כְּפִי הָאֱמֶת הוֹדָה יַעֲקֹב כִּי ה׳ הוּא הַנּוֹתֵן לוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל, וְזֶה הַמְעַט אֲשֶׁר בָּא בְּיָדוֹ מֵעֲמַל יָדוֹ יִפְרֹץ לָרֹב וּבִרְכַּת ה׳ הִיא תַּעֲשִׁיר, וְעָמָל הוּא בְּעֵינֵי יַעֲקֹב לָתֵת מִבִּרְכַּת ה׳ לְרָשָׁע זֶה, כִּי תּוֹסֶפֶת שֶׁפַע זֶה מִמָּקוֹם קָדוֹשׁ מִתְהַלֵּךְ וְאֵין רָשָׁע זֶה כְּדַאי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ. אַךְ לְפִי שֶׁהָיָה מְעֹרָב בְּתוֹךְ זֶה גַּם זֶה הַמְעַט אֲשֶׁר בָּא בְּיָדוֹ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע וּשְׂכַר עֲמָלוֹ, מִן אוֹתוֹ חֵלֶק חָשַׁב יַעֲקֹב שֶׁמַּתָּר לִקַּח וְלִשְׁלֹחַ לָרָשָׁע מִנְחָה, לְכָךְ נֶאֱמַר ״מִן הַבָּא בְּיָדוֹ״. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, מִן הַבָּא בְּיָדוֹ דַּוְקָא, הַבְּהֵמוֹת שֶׁהֵם בְּיָדוֹ וּבִרְשׁוּתוֹ שָׁלַח לוֹ מִנְחָה, אֲבָל לֹא הָרוֹעִים, לְפִי שֶׁנִּתְגַּיְּרוּ וְנִשְׁתַּחְרְרוּ וְאֵינָם בְּיָדוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. לְכָךְ נֶאֱמַר ״כִּי יִשְׁאָלְךָ עֵשָׂו לְמִי אַתָּה וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ״ (בראשית לב:יח), כִּי אוּלַי יַחֲשׁוֹב שֶׁאֲנִי שׁוֹלֵחַ לוֹ מִנְחָה הַבְּהֵמוֹת עִם הָרוֹעִים, וְאָמַרְתָּ ״לְעַבְדְּךָ״ (בראשית לב:יט) – וְזֶה תְּשׁוּבָה עַל שְׁאֵלַת ״לְמִי אַתָּה״, לוֹמַר הָרוֹעִים אֵינָם לְךָ, זוּלַת הַמִּנְחָה שְׁלוּחָה לַאדֹנִי.

כא וְאָמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ. יֵשׁ כָּאן שְׁאֵלָה גְּדוֹלָה, מֵאַחַר שֶׁאָמַר לְכַת שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית ״כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן״, מַשְׁמָע מִזֶּה שֶׁכָּל מַה שֶּׁדִּבְּרוּ הָרִאשׁוֹנִים תְּדַבְּרוּן גַּם אַתֶּם, וְאִם כֵּן לָמָּה הָיָה צָרִיךְ לְהוֹצִיא מִן הַכְּלָל וְלִפְרֹט ״וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ״, כִּי כְּבָר נֶאֱמַר זֶה לְכַת רִאשׁוֹנָה שֶׁיֹּאמְרוּ כֵן, וּכְשֶׁאָמַר לְכַת שְׁנִיָּה וּשְׁלִישִׁית ״כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן״ וְגוֹ׳, בְּוַדַּאי כָּלַל בָּזֶה מַה שֶּׁאָמְרָה כַּת רִאשׁוֹנָה, וְגַם זֶה בִּכְלָל, וְלָמָּה חָזַר לוֹמַר לַשְּׁנִיָּה ״וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה״ וְגוֹ׳?

תְּשׁוּבָה לַדָּבָר. כִּי אָמַר יַעֲקֹב: כִּי יִפְגְּשֵׁךְ עֵשָׂו אָחִי וּשְׁאֵלְךָ שְׁלֹשָׁה שְׁאֵלוֹת: ״לְמִי אַתָּה?״, ״וְאָנָה תֵּלֵךְ?״, ״וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ?״, אַתָּה תָּשִׁיב לוֹ עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן. לְמִי אַתָּה? ״וְאָמַרְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב״. וְאָנָה תֵּלֵךְ? לְהוֹלִיךְ הַמִּנְחָה, כִּי ״מִנְחָה הִיא שְׁלוּחָה״. וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ? לְמִי הִיא שְׁלוּחָה? ״לַאדֹנִי לְעֵשָׂו״. וְנוֹסָף עַל שָׁלֹשׁ שְׁאֵלוֹת אֵלּוּ, אַף אִם לֹא יִשְׁאָלְךָ ״הֵיכָן הוּא יַעֲקֹב?״, מִכָּל מָקוֹם תֹּאמַר לוֹ מֵעַצְמְךָ ״גַּם הִנֵּה הוּא אַחֲרֵינוּ״, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָרַע בְּעֵינָיו עַל מָה שֶׁאֲנִי מְכַבְּדוֹ עַל יְדֵי צִירִים שְׁלוּחִים וְאֵין אֲנִי הוֹלֵךְ בְּעַצְמִי לְהַקְבִּיל פָּנָיו. וּכְשֶׁאָמַר יַעֲקֹב לַשְּׁנִיָּה וְלַשְּׁלִישִׁית ״כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן״, פְּשִׁיטָא שֶׁהֵם צְרִיכִים לְהָשִׁיב עַל שָׁלֹשׁ שְׁאֵלוֹתָיו, הֵן מִצַּד שֶׁאִם אֶחָד מִשָּׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יָשִׁיב, בָּטֵל כָּל הַשְּׁלִיחוּת שֶׁל אוֹתוֹ כַּת. שֶׁאִם לֹא יָבֹא מֵיַּעֲקֹב, אוֹ לֹא יֵלֵךְ אֶל עֵשָׂו, אוֹ יָבֹא וְיֵלֵךְ אֲבָל מִנְחָה זוֹ אֵינָהּ לְעֵשָׂו, אִם כֵּן בַּמֶּה יִכַּפֵּר פָּנָיו עַל יְדֵי כַּת זֶה? אֲבָל מֵאֲמַר ״וְהִנֵּה גַּם הוּא אַחֲרֵינוּ״ אֵינוֹ תְּשׁוּבָה עַל שְׁאֵלוֹתָיו, גַּם אֵין קַבָּלַת הַמִּנְחָה תְּלוּיָה בָּזֶה כָּל כָּךְ, כִּי בֵּין יָבֹא בֵּין לֹא יָבֹא, סוֹף סוֹף הַמִּנְחָה הִיא שְׁלוּחָה, וְאֵין זֶה כִּי אִם הַגָּדַת דְּבָרִים נוֹסָף עַל שְׁאֵלוֹתָיו. סָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמִינָא: מֵאַחַר שֶׁכַּת רִאשׁוֹנָה כְּבָר הִגִּידָה שֶׁיַּעֲקֹב יָבֹא אַחֲרֵינוּ, אֵין צָרִךְ שֶׁגַּם כַּת שְׁנִיָּה תַּגִּיד שֶׁגַּם הוּא אַחֲרֵינוּ, כִּי הַגָּדָה זוֹ מְיֻתֶּרֶת. עַל כֵּן הֻצְרַךְ יַעֲקֹב לְפָרֵט שֶׁגַּם כַּת שְׁנִיָּה תֹּאמַר ״וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ״. טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי הָיָה יָרֵא פֶּן יִהְיֶה כַּת רִאשׁוֹנָה בְּעֵינָיו שַׁקָּרָנִים, כִּי בְּאָמְרָם ״וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ״, יָבִין מִדִּבְרֵיהֶם שֶׁתֶּכֶף וּמִיָּד בְּאוֹתָהּ כַּת שֶׁאַחֲרֶיהָ יָבֹא יַעֲקֹב. וּכְשֶׁיִּרְאֶה שֶׁאֵינוֹ בָּא עִם כַּת שְׁנִיָּה, יֹאמַר שֶׁכַּת רִאשׁוֹנָה הָיוּ בִכְזִיב בְּאָמְרָם ״וְהִנֵּה גַּם הוּא אַחֲרֵינוּ״. עַל כֵּן צִוָּה שֶׁגַּם כַּת שְׁנִיָּה תֹּאמַר ״וְהִנֵּה גַם הוּא אַחֲרֵינוּ״, וּמֵעֶצֶם הַטַּעַם הַזֶּה צִוָּה גַּם לְכַת שְׁלִישִׁית לוֹמַר כֵּן.

כה וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר. בְּעִנְיַן הִתְאַבְּקוּת עִם יַעֲקֹב רַבּוּ הַדֵּעוֹת, הֵן קָצְרָה אֹרֶךְ הִירִיעָה הָאַחַת מִלְּהַעֲלוֹת עָלֶיהָ כָּל דֵּעוֹת הַמְפָרְשִׁים. אָמַרְתִּי, הֲלֹא לֵאלֹהִים פִּתְרוֹנִים, אֱמֶנָה גַּם אֲנִי חֶלְקִי וְאוֹמַר: אַחַר שֶׁהִסְכִּימוּ רֹב הַמְפָרְשִׁים שֶׁמַּלְאָךְ זֶה הוּא סַמָּאֵל שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו וְשֶׁהַנִּקְרָא סַמָּאֵל עֵשָׂו, כִּי כָל חֶפְצוֹ וְיִשְׁעוֹ לְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם וּלְהַכּוֹתוֹ בְּעִוָּרוֹן וְלַעֲשׂוֹתוֹ סוּמָא מֵעַיִן הַשֹּׂכְלִי, עַד אֲשֶׁר לֹא יוּכַל הָרוֹאֶה לִרְאוֹת בְּמַרְאוֹת הָאֱמֶת לָבוֹא וְלִרְאוֹת פְּנֵי ה׳ וְלָבוֹא בְּסוֹד ה׳ לִירְאָיו בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה, כִּי הוּא שָׂטָן, הוּא מַלְאַךְ הַמָּוֶת, הוּא יֵצֶר הָרָע (בבא בתרא טז.). וְרֶמֶז לַדָּבָר, כִּי סַמָּאֵל שׁוּתָפוֹ שֶׁל עַנָּב״ים בְּאַלְפָּ״א בֵּי״תָ״א אוֹתִיּוֹת שְׁנִיּוֹת, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַיַּיִן הַיּוֹצֵא מִן הָעֲנָבִים כְּשֶׁהוּא מְשַׁכֵּר אֶת הָאָדָם חֵרִי הוּא עִוֵּר בְּסִתְימַת עֵינָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מט, יב) ״חַכְלִילִי עֵינַיִם מְיָיִן״, וּסְתָם שִׁכּוֹר הוֹלֵךְ כְּעִוֵּר וְסוּמָא, כָּךְ סַמָּאֵל זֶה שׁוּתָפוֹ, כָּל מְזִימוֹתָיו לְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם עַד אֲשֶׁר לֹא יוּכַל לִרְאוֹת אֶת הַשֶּׁמֶשׁ. וְאִם כֵּן הָעֲנָבִים מְסַמְּאִים עַיִן הַנַּשְׁמִי, וְזֶה סַמָּאֵל שׁוּתָפוֹ מְעַוֵּר עַיִן הַשֹּׂכְלִי, שֶׁלֹּא יִרְאֶה בְּמַרְאוֹת הָאֵל, וְזֶהוּ סַמָּאֵל מִלָּה מוּרְכֶּבֶת.

וְעוֹד מִמַּה שֶּׁצָּרִיךְ שֶׁתֵּדָּעֵהוּ, שֶׁהַיֵּצֶר הָרָע נִמְשָׁל לְזִבּוּב (ברכות סא) כַּאֲשֶׁר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בַּפָּסוּק ״לַפֶּתַח חַטָּאת רוֹבֵץ״ (בראשית ד ז), כִּי סְתָם זְבוּב אֵינוֹ רוֹבֵץ בַּבָּשָׂר הַשָּׁלֵם שֶׁבָּאָדָם, כִּי אֵין כֹּחוֹ בְּפִיו לַעֲשׂוֹת פֶּתַח חָדָשׁ בְּבָשָׂר שָׁלֵם. עַל כֵּן הַזְּבוּב רוֹבֵץ בֵּין הַשִּׁפָּתַיִם בְּמָקוֹם שֶׁמּוֹצֵא פֶּתַח פָּתוּחַ קָצָת, שָׁם יִרְבֵּץ לְהַרְחִיב פֶּתַח הַמַּכָּה. כָּךְ הַיֵּצֶר הָרָע אֵינוֹ מִזְדַּוֵּג אֶל הָאָדָם הַשָּׁלֵם אֲשֶׁר לֹא פָּרַץ גְּדֵרוֹ כְּלָל וְלֹא פָּתַח לוֹ פֶּתַח לְחַטָּאת וּלְנִבָּה, וְעִם הָאִישׁ הַשָּׁלֵם בְּכָל מַעֲשָׂיו אֵין לוֹ שׁוּם שַׁיָּכוּת וְעֵסֶק, כִּי לֹא יוּכַל לוֹ כְּלָל. אַךְ בִּזְמַן שֶׁהָאָדָם מֵעַצְמוֹ פּוֹתֵחַ לוֹ פֶּתַח קָצָת וּפוֹרֵץ גְּדֵרוֹ אַף בַּעֲבֵרָה קַלָּה, אָז מְיָד מִזְדַּוֵּג לוֹ הַיֵּצֶר הָרָע וְאוֹמֵר לוֹ ״אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה״, וְאָז יַעֲלֶה מִן הָעֲבֵרוֹת הַקַּלּוֹת אֶל הַחֲמוּרוֹת, וּמִשְׁתַּדֵּל לְהַרְחִיב הַפִּרְצָה עַד עֲלוֹת חֲמַ״ס גְּבֶר לְאֵין מַרְפֵּא, וּפָרַץ גְּדֵרוֹ וְהָיָה לְמֶרְמָס (ישעיהו ה ה). כָּךְ זֶה הַמַּלְאָךְ סַמָּאֵל שָׂרוֹ שֶׁל עֵשָׂו, בְּרֵאוֹתוֹ עִנְיָנִי יַעֲקֹב עִם עֵשָׂו שֶׁהֵם תְּלוּיִן בִּשְׁמִירַת הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד״ וְגוֹ׳ (בראשית כז מ), וְהִנֵּה כָּל זְמַן שֶׁלֹּא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב כְּלָל, לֹא נִזְדַּוֵּג אֵלָיו לְסַמֵּא אֶת עֵינֵי שִׂכְלוֹ מִכֹּל וָכֹל. אַךְ כְּשֶׁרָאָה שֶׁיַּעֲקֹב פָּרַץ גְּדֵרוֹ קָצָת בְּיִצִיאָה זוֹ, כִּי חָנָנוֹ אֱלֹהִים וְנָתַן לוֹ אֶת כֹּל, וְרוֹב עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד, וְיַעֲקֹב יָצָא מִגְּדַר הַהִסְתַּפְּקוּת קָצָת. ״וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ״, וְיֵשׁ אוֹמְרִים ״לְכַדּוֹ״, בְּמָקוֹם הַסָּפֵנָה, כִּי הַלַּיְלָה זְמַן קְהֻלָּה לְכָל הַמַּזִּיקִים הִיא, וְהוּא נִשְׁאַר בַּלַּיְלָה יְחִידִי עֲבוּר פַּכִּים קְטַנִּים, מְחַבְּלִים רָמִים וְנִשָּׂאִים, וּבַעֲבוּר דָּבָר מוּעָט הָאָחוּז בְּחַבְלֵי בּוּז, נוֹתֵר בִּמְקוֹם סַכָּנָה לְבַדּוֹ. אָז אָמַר סַמָּאֵל ״הֶאָח מָצָאתִי אוֹן לִי״, מֵאַחַר שֶׁיַּעֲקֹב הִתְחִיל בְּקַלְקָלָה וְעָשָׂה אֶת עַצְמוֹ קָצָת עִוֵּר מֵעֵינָיו, כִּי מִי עִוֵּר כְּמוֹ אוֹהֲבֵי הַמָּמוֹן אֲשֶׁר עֲלֵיהֶם נֶאֱמַר (משלי כז כ) ״וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׂבַּעְנָה״. אָז אָמַר סַמָּאֵל ״הִנֵּה עֵת לִקְרֹב וְעֵת לַחֲבֹק אֵלָיו, וְהִנְנִי מוֹסִיף לוֹ טָמְאָה לְמַלֹּאת עֵינָיו אָבָק וְעָפָר כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה סוּמָא מִכֹּל וָכֹל גַּם מֵעַיִן הַשֹּׂכְלִי״. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ״, כַּאֲשֶׁר עָבַר חֹק הַהִסְתַּפְּקוּת וַיִּוָּתֵר ״לְבַדּוֹ לְכַדּוֹ״, וַהֲרֵי הוּא לְבַדּוֹ כִּי בָּטְלָה דַּעְתּוֹ אֵצֶל כָּל אָדָם, כִּי מִי פֶּתִי יָסוּר הֵנָּה לְסַכֵּן עַצְמוֹ בַּעֲבוּר דָּבָר מוּעָט כָּזֶה. אֵין זֶה כִּי אִם לֵב הוּתַּל הִשָּׁהוּ מִנִּי אָרַח יְשָׁרִים לְחַבֵּב כָּל כָּךְ הַמָּמוֹן הַגּוֹרֵם שִׂכְחַת אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ח יג-יד) ״וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָּךְ וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה׳״.

מַיִּד וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ. נִזְדַּוֵּג אֵלָיו סַמָּאֵל לִגְרוֹם לוֹ שִׂכְחַת אֱלוֹהַּ מִכָּל וָכֹל, וּמִלַּת וַיֵּאָבֵק הִיא כְּמוֹ וַיִּחְבַּק, כִּי מִלּוֹת אח״ה מִתְחַלְּפוֹת, וְנִכְתָּב וַיֵּאָבֵק בְּאָל״ף כְּדֵי לְרָווֹשׁ מִמֶּנּוּ לְשׁוֹן אָבָק, כִּי רָצָה לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ כְּאָבָק זֶה הָעוֹלֶה וּמְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם, כָּךְ עָלָה בְּדַעְתּוֹ לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ כְּדֵי לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ מִמֶּנּוּ לְשׁוֹן אָבָק, כִּי רָצָה לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ כְּאָבָק זֶה הָעוֹלֶה וּמְסַמֵּא עֵינֵי הָאָדָם, כָּךְ עָלָה בְּדַעְתּוֹ לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ כְּדֵי לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ מִמַּעַל, וְזֶה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (חולין צא) שֶׁהָיָה הָאָבָק עוֹלֶה עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד, כִּי זֶהוּ סִמּוּי עֵינָיו שֶׁל צִדְקִיָּהוּ הַנּוֹגֵעַ בְּעַצְמוּת אֱמוּנַת הַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ וּמְצִיאוּת כִּסֵּא כְּבוֹדוֹ יִתְבָּרַךְ.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ שֶׁהָיָה נוֹגֵעַ בְּכִסֵּא הַכָּבוֹד, לָמְדוּ זֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר ״עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר״, מַשְׁמָע עַד וְלֹא עַד בְּכָלָל, כִּי עֲלוֹת הַשַּׁחַר הָיָה מְעַכֵּב עַל יָדוֹ שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ, לְפִי שֶׁעַל יְדֵי עֲלוֹת הַשַּׁחַר הִכִּיר בֶּאֱמֶת כִּי יֵשׁ לָעוֹלָם בּוֹרֵא וּמַנְהִיג, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ בַּעֲקֵדָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית עַל פָּסוּק ״וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים״ (דברים ד לט), שְׁמִתּוֹךְ יְדִיעַת מַהֲלַךְ הַגַּלְגַּל הַיּוֹמִי, דְּהַיְנוּ הַשֶּׁמֶשׁ, יוּכַל הַמַּשְׂכִּיל לְהִתְבּוֹנֵן כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים. וְכֵן אַבְרָהָם לֹא הִכִּיר בּוֹרְאוֹ כִּי אִם מִתּוֹךְ הֲלִיכוֹת הַשֶּׁמֶשׁ וְהִתְחַלַּת עֲלִיָּתָהּ כַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיה מא ב) ״מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק״, וּפָסוּק זֶה נִדְרָשׁ עַל אַבְרָהָם. וְזֶהוּ הַמַּרְגָּלִית הַטּוֹבָה שֶׁהָיְתָה תְּלוּיָה בְּצַוָּארוֹ שֶׁל אַבְרָהָם, שֶׁהָיָה מְפַרְסֵם לַכֹּל מְצִיאַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, וּבְמוֹתוֹ תָּלָה יְדִיעָה זוֹ בְּגַלְגַּל הַחַמָּה. וּפֵרֵשׁ הָרַב שֶׁעַל זֶה אָמְרוּ (יומא כ:) אִלְמָלֵא גַּלְגַּל חַמָּה הַמַּכְרִיז מְצִיאַת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, הָיָה נִשְׁמָע קוֹל הֲמוֹנָהּ שֶׁל רוֹמִי הַמַּכְחֶשֶׁת מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ. לְכָךְ נֶאֱמַר ״עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר״ וְלֹא עַד בְּכָלָל, כִּי עַל יְדֵי יְדִיעַת תְּנוּעַת הַשֶּׁמֶשׁ יָדַע יַעֲקֹב כִּי ה׳ הוּא הָאֱלֹהִים. וּמִטַּעַם זֶה מִשְׁפַּט הָרְשָׁעִים לַבְּקָרִים, וּרְאָיָה מִפְּרוֹם, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קא ח) ״לַבְּקָרִים אַצְמִית כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ״, לְפִי שֶׁלֹּא לָקְחוּ לְמוּד מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר וְלֹא יָדְעוּ אֶת ה׳.

וְכַאֲשֶׁר רָאָה סַמָּאֵל, כִּי לֹא יָכוֹל לוֹ לְסַמֵּא עֵין שִׂכְלוֹ מִכָּל וָכֹל, אָז הִשְׁתַּדֵּל בְּתַחְבּוּלָה אַחֶרֶת לְסַמֵּא קָצָת עֵין שִׂכְלוֹ לְכָל הַפָּחוֹת, לְשֶׁלֹּא יוּכַל לִרְאוֹת בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה וּבִדְבָרִים נֶעֱלָמִים הַמְכֻנִּים בְּיָרֵךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שיר השירים ז, ב) ״חַמּוּקֵי יְרֵכַיִךְ״, מַה יָּרֵךְ בַּסֵּתֶר, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה בַּסֵּתֶר (סוכה מט:). וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב ״וַיִּגַּע בְּכַף יֶרֶכוֹ״. וְאֵין רְצוֹנִי לְהוֹצִיא מִקְרָא זֶה מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, כִּי וַדַּאי נָגַע בִּירֵכוֹ מַמָּשׁ, אַךְ שֶׁאֲנִי נוֹתֵן טַעַם בַּדָּבָר לָמָּה נָגַע דַּוְקָא בְּכַף יֶרֶכוֹ, אֶלָּא שֶׁרָמַז לוֹ שֶׁעַל יְדֵי שֶׁנַּעֲשָׂה אוֹהֵב כֶּסֶף, אָז בְּלִי סָפֵק יִהְיֶה עִוֵּר מֵעֵינֵי שִׂכְלוֹ. וְאִם יָפֶה כֹּחוֹ שֶׁל יַעֲקֹב שֶׁלֹּא בָּא לִידֵי כְּפִירָה מִכָּל וָכֹל, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה הַדָּבָר נוֹגֵעַ בְּכַף

יֵרְכוֹ, כִּי עַל יְדֵי זֶה לֹא יוּכַל לִרְאוֹת בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה וְהַחָכְמָה. "וַתִּקַּע כַּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב", לְהוֹרוֹת לוֹ כִּי שְׁנֵי קִנְיָנִים אֵלּוּ, הַתּוֹרָה וְהַמָּמוֹן, הֵם כְּצָרוֹת זוֹ לָזוֹ. "וַתֵּקַע", הַיְינוּ שֶׁנִּדְחֶה הָאֶחָד מִפְּנֵי חֲבֵרוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט, כא) "טוֹב לִי כִּי עֻנִּיתִי לְמַעַן אֶלְמַד חֻקֶּיךָ".

כז **וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר.** כִּי לֹא אוּכַל עוֹד לַהֲבִיאֲךָ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ, אַחַר שֶׁנָּתַתָּ לִבְּךָ וְדַעְתְּךָ בַּעֲלִיַּת הַשַּׁחַר, כָּאָמוּר. "וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלֵּחֲךָ כִּי אִם בֵּרַכְתָּנִי" (בראשית לב:כז) – שֶׁתִּהְיֶה מוֹדֶה לִי שֶׁאֵין אַתָּה יָכוֹל לִי בְּעִנְיַן רְאִיַּת וְהִסְתַּכְּלוּת מְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ, כִּדֵי שֶׁמַּלְאָךְ רַע יַעֲנֶה אָמֵן בְּעַל כָּרְחוֹ, וְהַקָּטֵיגוֹר יִהְיֶה לְסָנֵיגוֹר, כְּמוֹ שֶׁעוֹשֶׂה סַמָּאֵל בְּיוֹם כִּפּוּרִים.

כח **וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל.** לְשׁוֹן יָשָׁר אֵל, כִּי יָשָׁר הוּא לְשׁוֹן רְאִיָּה, מִלְּשׁוֹן "אַשּׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב" (במדבר כד:יז), וְהוֹדָה לוֹ בָּזֶה כִּי יַעֲקֹב רוֹאֶה פְּנֵי אֵל וְלֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ לְסַמֵּא אוֹתוֹ בִּמְצִיאוּת הָאֵל יִתְבָּרַךְ. וּבְאָמְרוֹ "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים" עָקַר שֵׁם יַעֲקֹב מִמֶּנּוּ, כִּי יַעֲקֹב מוֹרֶה עַל "עָקֹב הַלֵּב מִכֹּל וְאָנֵשׁ הוּא" (ירמיה יז:ט), וְיִשְׂרָאֵל לְשׁוֹן מִישׁוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב לֶעָתִיד (ישעיה מ:ד) "וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר". וְלֹא מִישׁוֹר הַנִּרְאֶה יָשָׁר בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת כִּי אִם הַנִּרְאֶה יָשָׁר בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם, עַל כֵּן אָמַר "כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעִם אֲנָשִׁים", כִּי עַל יְדֵי כֹּשֶׁר מִפְּעָלֶךָ תִּהְיֶה שַׂר וְנָגִיד עִם אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים וַתּוּכַל. וְזֶהוּ יִשְׂרָאֵל – יָשָׁר אֵל, מִישׁוֹר הַנִּרְאֶה גַּם בְּעֵינֵי הָאֵל יִתְבָּרַךְ.

לא **וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים.** הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי, שֶׁרָצָה סַמָּאֵל לְסַמֵּא עֵינֵי שִׂכְלוֹ בַּאֲבַק לָשׁוֹן הָרָע, עַד שֶׁיַּכְחִישׁ מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ וְלֹא יִרְאֶה פְּנֵי ה'. וְכַאֲשֶׁר תִּנָּצֵל נַפְשִׁי עַל יְדֵי עֲלוֹת הַשַּׁחַר, אָז "רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים" (בראשית לב:לא), לְהַשִּׂיג מְצִיאוּתוֹ יִתְבָּרַךְ עַל יְדֵי זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר, הֶפֶךְ מִדַּעַת סַמָּאֵל הַמְסַמֵּא וְהַמְטַמֵּא וְהַמְדַמֵּעַ קֹדֶשׁ בְּחֹל. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיִּזְרַח לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ" (בראשית לב:לב), וְהַיְינוּ לְרַפְּאתוֹ. וְאַחַר כָּךְ אָמַר "וְהוּא צֹלֵעַ עַל יְרֵכוֹ" (בראשית לב:לב) – קִשְׁיָן אַהֲדָדֵי. אֶלָּא שֶׁרוֹצֶה לוֹמַר שֶׁעַל יְדֵי זְרִיחַת הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה לוֹ הָרְפוּאָה עַל הַמַּכָּה אֲשֶׁר רָצָה סַמָּאֵל לְהַכְּאוֹתוֹ, וְהוּא לְעִוֵּר עֵינֵי שִׂכְלוֹ לַהֲבִיאוֹ לִידֵי הַכְחָשַׁת אֱלוֹהַּ. לְכָךְ נֶאֱמַר "לוֹ" לְצָרְכּוֹ, כִּי זָרְחָה עָלָיו "שֶׁמֶשׁ צְדָקָה וּמַרְפֵּא בִכְנָפֶיהָ" (מלאכי ג:כ), וּבְסִבַּת זְרִיחָתָהּ "מָלֵךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינָיו" (ישעיהו לג:יז). אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אַהֲנֵי מַעֲשָׂיו שֶׁל סַמָּאֵל לַעֲשׂוֹתוֹ צוֹלֵעַ עַל יְרֵכוֹ וְלִסְגֹּר בַּעֲדוֹ שַׁעֲרֵי בִינָה, לְבַלְתִּי הֱיוֹת לוֹ מָבוֹא לָבוֹא בְּסוֹד ה' לִירֵאָיו, כָּל זְמַן הֱיוֹת עֵינוֹ עַל מָמוֹנוֹ וֶהְיוֹתוֹ לָהוּט אַחַר בּוּלְמוֹס קִנְיְנֵי הָעוֹלָם הַזֶּה.

לג **עַל כֵּן לֹא יֹאכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנָּשֶׁה וְגוֹ'.** מְצִינוּ לְרַז"ל שֶׁדְּבָרִים עֲמוּקִים שֶׁהַשָּׂגָתָם קָשָׁה נִמְשְׁלוּ לְגִידִין, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת יִתְרוֹ עַל פָּסוּק "וְתַגִּיד לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יט ג). וְהַהַשָּׂגָה נִקְרֵאת בִּלְשׁוֹן אֲכִילָה, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאַרְבָּעָה שֶׁנִּכְנְסוּ לַפַּרְדֵּס (חגיגה יד:), שֶׁעַל הַחֲקִירָה הַנִּסְתֶּרֶת מֵעַיִן כָּל חַי מֻבְיָא פָּסוּק "דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ" (משלי כה טז). וְרָמַז בְּמִצְוָה זוֹ לְדוֹרוֹת לִמְנוֹעַ מִיִּשְׂרָאֵל הַחֲקִירָה בַּנִּסְתָּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (חגיגה יג.) "אֵין לְךָ עֵסֶק בַּנִּסְתָּרוֹת", כִּי יֵשׁ לָחוּשׁ פֶּן יֶהֱרְסוּ שִׂכְלָם וְיָבוֹאוּ לִידֵי אֶפִּיקוֹרְסוּת, כִּי לֹא רַבִּים יֶחְכָּמוּ לְהָבִין כָּל הַסּוֹדוֹת עַל מַתְכֻּנְתָּם, מִצַּד הֱיוֹת שִׂכְלָם עוֹבֵר בְּעֵמֶק עָכוֹר, כִּי הַבְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וַחֲמוּדוֹתָיו מְבַלְבְּלִין שִׂכֶל הָאָדָם. וְרָמַז בִּמְנִיעַת אֲכִילַת הַגִּיד לְדוֹרוֹת, לִהְיוֹת לְזִכָּרוֹן בֵּין עֵינֵיהֶם כִּי מָנַע ה' מֵהֶם פְּרִי עֵץ הַדַּעַת, שֶׁלֹּא יַאֲכִילוּ אֶת שִׂכְלָם דְּבָרִים קָשִׁים כַּגִּידִין, כִּי נָגַע בְּכַף יֶרֶךְ יַעֲקֹב, וְאִם לְיַעֲקֹב הַשָּׁלֵם קָרָה מִכְשׁוֹל זֶה לִפְעָמִים שָׁעָה כְּשֶׁנָּטָה קְצָת מִדַּרְכּוֹ הַשּׁוּוִי, מַה יַּעֲשׂוּ אֲזוֹבֵי קִיר אֲשֶׁר רוֹב עִסְקֵיהֶם בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה וַחֲמוּדוֹתָיו? עַל כֵּן לֹא יִהְיֶה לָהֶם עֵסֶק בַּנִּסְתָּרוֹת, כִּי אִם יְחִידֵי סְגֻלֵּי הַדּוֹר כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי וְדוֹגְמָתוֹ, אֲשֶׁר קָצוּ וּמָאֲסוּ בְּהַבְלֵי הָעוֹלָם הַזֶּה כְּיַעֲקֹב. כִּי אִם לִפְעָמִים שָׁעָה קָרָה זֶה לְיַעֲקֹב, עַל שֶׁנּוֹתַר לְבַדּוֹ לְכַדּוֹ, וּבְלִי סָפֵק שֶׁאַחַר שֶׁקָּרָה לוֹ עִנְיַן הִתְאַבְּקוּת שֶׁל סַמָּאֵל הִרְגִּישׁ בְּחֶטְאוֹ וְסָר מִן הַדֶּרֶךְ הַהוּא, וּרְאָיָה לַדָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם", וְדָרְשׁוּ רז"ל (שבת לג.) שָׁלֵם בְּתוֹרָתוֹ. וּפְרוּשׁ זֶה דָּבָר יָקָר הֶעֱרֵךְ, וְהַמַּשְׂכִּיל יִשְׁמַע וְיוֹסִיף לֶקַח.

פרק לג

ט **וַיֹּאמֶר עֵשָׂו יֶשׁ לִי רָב.** מַשְׁמָע רָב אֲבָל לֹא כֹּל, וְיַעֲקֹב אָמַר "כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים וְכִי יֶשׁ לִי כֹּל". לְפִי שֶׁהָרְשָׁעִים אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָהֶם כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁבָּעוֹלָם, מִכָּל מָקוֹם נִרְאֶה לָהֶם שֶׁעֲדַיִן הֵם חֲסֵרִים, וְיֵשׁ לָהֶם רָב אֲבָל לֹא כָּל צָרְכָּם. לְכָךְ אָמַר עֵשָׂו "יֶשׁ לִי רָב" אֲבָל לֹא כֹּל, כִּי עֲדַיִן חֲסֵרִים הֵמָּה, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה לְמָאתַיִם. וְהַצַּדִּיקִים בְּהֶפֶךְ זֶה, כִּי אֲפִלּוּ אִם יֵשׁ מְעַט בְּיָדָם הֵם מִסְתַּפְּקִים בּוֹ וּשְׂמֵחִים בְּחֶלְקָם, וְנִרְאֶה כְּאִלּוּ יֵשׁ לָהֶם כֹּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ה יח) "גַּם כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ וְגוֹ' זוֹ מַתַּת אֱלֹהִים הִוא". וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אִישׁ אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכִבּוֹד וְאֵינֶנּוּ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר יִתְאַוֶּה וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ" וְגוֹ'. וְקָשֶׁה לָמָּה הִזְכִּיר תְּחִלָּה "אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים" לְשׁוֹן עָבָר, וְאַחַר כָּךְ אָמַר "אֲשֶׁר יִתֵּן לוֹ הָאֱלֹהִים", יִתֵּן לְהַבָּא מַשְׁמָע.

אֶלָּא לְפִי שֶׁפָּסוּק רִאשׁוֹן מְדַבֵּר בְּאִישׁ צַדִּיק, אֲשֶׁר לֹא יְבַקֵּר בֵּין רַב לִמְעַט, כִּי אֲפִלּוּ בַּמּוּעָט שֶׁבְּיָדוֹ דּוֹמֶה לוֹ כְּאִלּוּ כְּבָר נָתַן לוֹ הָאֱלֹהִים אֶת כֹּל, וְאִישׁ כָּזֶה שַׁלִּיט עַל מָמוֹנוֹ לַעֲשׂוֹת בּוֹ כִּרְצוֹנוֹ וְהִשְׁלִיטוֹ הָאֱלֹהִים וְגוֹ'. אֲבָל פָּסוּק שֵׁנִי מְדַבֵּר בְּרָשָׁע רָע, שֶׁלְּעוֹלָם אֵין כָּל הָעוֹלָם שָׁוֶה לוֹ דֵּי סִפּוּקוֹ, כִּי לְעוֹלָם הוּא

מְבַקֵּשׁ שֶׁיִּתֵּן לוֹ ה׳ עוֹד לְהַבָּא עֹשֶׁר וּנְכָסִים, וּמְבַקֵּשׁ גַּם הַכָּבוֹד הַמֻּדָּמֶה הַמֻּשָּׂג עַל יְדֵי רִבּוּי הָעֹשֶׁר, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּאִישׁ טוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר יִמְלֹט וּבוֹרַח מִן הַכָּבוֹד, עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר הַכָּבוֹד בָּרִאשׁוֹן, וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּירוֹ בָּרוֹדְפִים אַחַר רִבּוּי הַמָּמוֹן, אַף עַל פִּי שֶׁבֶּאֱמֶת אֵינוֹ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר יִתְאַוֶּה וְיֵשׁ בְּיָדוֹ דֵּי מַחְסוֹרוֹ, וְהוּא עַל כָּל פָּנִים יִתְאַוֶּה שֶׁיִּתֵּן לוֹ ה׳ עוֹד, זֶה הָאִישׁ וַדַּאי לֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱלֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, כִּי מָמוֹנוֹ שַׁלִּיט עָלָיו אֶל כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַעֲנוּ, אֲבָל הוּא אֵינוֹ שַׁלִּיט עַל מָמוֹנוֹ וְעֵינוֹ צָרָה בְּשֶׁלּוֹ, וְיֵשׁ לוֹ שַׂר הַמְמֻנֶּה עָלָיו וְלֹא יַנִּיחוֹ לִנְגֹּעַ בְּמָמוֹנוֹ לִקַּח מִמֶּנּוּ וּלְהוֹצִיאוֹ לִצְדָקָה אוֹ לְצָרְכּוֹ. עַל כֵּן נֶאֱמַר בְּעֵשָׂו ״יֶשׁ לִי רָב״ (בראשית לג, ט), וּבְיַעֲקֹב ״יֶשׁ לִי כֹּל״ (בראשית לג, יא), וְהִזְכִּיר לְשׁוֹן ״חַנַּנִי״ כִּי הַצַּדִּיקִים לְעוֹלָם אֵינָן תּוֹלִין בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים, וְחוֹשְׁבִים שֶׁכָּל הַנִּתָּן לָהֶם חֶסֶד אֵל כָּל הַיּוֹם הוּא, הַנּוֹתֵן לָהֶם עַל צַד הַחֲנִינָה. אֲבָל הָרְשָׁעִים עַל הָרֹב הוּא שֶׁהֵמָּה חוֹשְׁבִים אֶת עַצְמָם לְצַדִּיקִים וְחוֹשְׁבִים שֶׁהַכֹּל נִתָּן לָהֶם עַל צַד הַחֲיוּב.

וּבְמִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא (ויקרא י ז) אָמַר רַבִּי יִצְחָק: רְשָׁעִים אֵין לָהֶם טוֹבָה בָּעוֹלָם הַזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר ״וְטוֹב לֹא יִהְיֶה לָרָשָׁע״ (קהלת ח יג). מְתִיבִין: וְהָכְתִיב ״כְּטוֹב לֵב הַמֶּלֶךְ בַּיָּיִן״ ! אָמַר לָהֶם: ״בְּטוֹב״ לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא ״כְּטוֹב״ – טוֹבָה וְאֵינָהּ טוֹבָה. אֲבָל בְּיִשְׂרָאֵל כְּתִיב (מלכים א ח סו) ״וַיֵּלְכוּ לְאָהֳלֵיהֶם שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב עַל כָּל הַטּוֹבָה״, עַכְשָׁיו. וְזֶה מַסְכִּים לְדִבְרֵינוּ, שֶׁהָרְשָׁעִים בְּכָל הַטּוֹבוֹת הַגְּדוֹלוֹת שֶׁהֵם מְקַבְּלִים, נִרְאֶה לָהֶם טוֹבָה וְאֵינָהּ טוֹבָה, כְּאִלּוּ הֵם חֲסֵרִים עֲדַיִן. אֲבָל בַּצַּדִּיקִים כְּתִיב ״עַל כָּל הַטּוֹבָה״, כִּי לְעוֹלָם נִרְאֶה לָהֶם שֶׁיֵּשׁ לָהֶם כֹּל. עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב ״כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים וְכִי יֶשׁ לִי כֹּל״. וְיֵשׁ אוֹמְרִים: כָּאן הוֹדָה לוֹ עֵשָׂו עַל הַבְּרָכוֹת, וְאָמַר ״יֶשׁ לִי רָב״ – מוֹדֶה אֲנִי שֶׁאַתָּה רַב לִי וַאֲנִי הָעֶבֶד, וְאִם כֵּן מַה תִּתֶּן לִי, הֲלֹא מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ.

י **כִּרְאוֹת פָּנֶי אֱלֹהִים.** כְּמוֹ שֶׁהָרוֹאֶה פְּנֵי אֱלֹהִים שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה כְּתִיב (שמות כג, טו) ״וְלֹא יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם״, כִּי צָרִיךְ לְהָבִיא עוֹלוֹת רְאִיָּה, כָּךְ אֵין אֲנִי חָפֵץ לִרְאוֹת פָּנֶיךָ רֵיקָם, עַל כֵּן אֲנִי מְבַקֵּשׁ שֶׁתְּקַבֵּל מִנְחָתִי. כִּי מוֹדֶה אֲנִי שֶׁאֵין הַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי, כִּי אִם גְּבִיר לְאַחֶיךָ, וְכָל גְּבִיר וְשַׂר נִקְרָא אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שם ז, א) ״רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה״. עַל כֵּן הִמְשִׁיל רְאִיַּת פָּנָיו כִּרְאִיַּת פְּנֵי אֱלֹהִים. וְעַל כֵּן ״קַח נָא אֶת בִּרְכָתִי אֲשֶׁר הֻבָאת לָךְ״ (בראשית לג, יא), וְלֹא עַל הַמִּנְחָה דִּבֵּר כֵּן, כִּי אִם עַל הַבְּרָכוֹת שֶׁבֵּרְכַנִי אָבִי. ״קַח נָא אוֹתָהּ לְךָ״, כִּי שֶׁלְּךָ הִיא, וְהִיא הֻבָאת לְךָ, כִּי אָבִי כְּשֶׁבֵּרְכַנִי הָיְתָה דַּעְתּוֹ עָלֶיךָ. וְאִם תֹּאמַר: אִם אֵין הַבְּרָכוֹת שֶׁלִּי, אִם כֵּן מֵאַיִן לִי כָּל הָרְכוּשׁ הַזֶּה? עַל זֶה אָמַר ״כִּי חַנַּנִי אֱלֹהִים״ (שם), שֶׁנָּתַן לִי עַל צַד הַחֲנִינָה, כְּחוֹנֵן דַּלִּים, לֹא עַל צַד הַחִיּוּב מִצַּד הַבְּרָכוֹת. וְהִנֵּה נֵצַח יִשְׂרָאֵל לֹא יְשַׁקֵּר, אַף עַל פִּי שֶׁבִּנְגָלָה אָמַר ״רָאִיתִי פָנֶיךָ כִּרְאֹת פְּנֵי אֱלֹהִים״ (שם לג, י), מִכָּל מָקוֹם בְּלִבּוֹ הָיְתָה הַכַּוָּנָה: כְּשֵׁם שֶׁנִּבְהַלְתִּי בַּלַּיְלָה כְּשֶׁרָאִיתִי פְּנֵי אֱלֹהִים, הַמַּלְאָךְ שֶׁלְּךָ, כָּךְ נִבְהַלְתִּי בִּרְאִיַּת פָּנֶיךָ.

יח **וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם.** אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה עט ה) שָׁלֵם בְּגוּפוֹ וּבְמָמוֹנוֹ וּבְתוֹרָתוֹ, רֶמֶז לַדָּבָר, שָׁלֵם רָאשֵׁי תֵּבוֹת שְׁאֵר לְמוּד מָזוֹן. כִּי שְׁאֵר הַיְינוּ גּוּפוֹ, כִּי עַל־יְדֵי שֶׁנּוֹתַר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ לְכַדּוֹ יָצָא מִגֶּדֶר הַשִּׁוּוּי כְּאִלּוּ הָיָה חָסֵר מִמָּמוֹנוֹ, כִּי הַלָּהוּט אַחֲרֵי הַמָּמוֹן נִרְאֶה לְעוֹלָם כִּיסּוֹ חָסֵר. וְאַחַר כָּךְ שֶׁאָמַר ״כִּי יֶשׁ לִי כֹּל״ (בראשית לג:יא) תִּקֵּן הַדָּבָר וְהוֹדָה שֶׁהוּא שָׁלֵם וְלֹא חָסֵר וְיֵשׁ לוֹ כֹּל, זֶהוּ עִנְיַן שָׁלֵם בְּמָמוֹנוֹ. וְשָׁלֵם בְּתוֹרָתוֹ, כִּי בְּאָמְרוֹ ״וַתִּקַע כַּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב״ (בראשית לב:כו) נִרְמַז לוֹ שֶׁאֵין לוֹ יָד וָשֵׁם בְּסִתְרֵי הַתּוֹרָה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה, וְעַל יְדֵי שֶׁתִּקֵּן זֶה בְּאָמְרוֹ ״וְכִי יֶשׁ לִי כֹּל״ נַעֲשָׂה שָׁלֵם גַּם בְּתוֹרָתוֹ, כִּי הָא בְּהָא תְּלֻיָא כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה בְּפָסוּק ״וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ״ (בראשית לב:כה). וְשָׁלֵם בְּגוּפוֹ, מִצְּלִיעַת הַיָּרֵךְ, כִּי בְּבוֹאוֹ עִיר שְׁכֶם נִתְרַפֵּא.

יט **וַיִּקֶן אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה.** לְפִי שֶׁרָצָה לִבְנוֹת שָׁמָּה מִזְבֵּחַ, עַל כֵּן לֹא רָצָה לְהַעֲלוֹת עוֹלוֹת ה׳ חִנָּם, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה דָּוִד בְּגֹרֶן אַרְוָנָה הַיְבוּסִי (שמואל ב׳ כד כד). וְהִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁקָּנָאוֹ בְּמֵאָה קְשִׂיטָה כְּנֶגֶד מִזְבְּחֵי שֶׁבְּבֵית עוֹלָמִים שֶׁהָיָה גָּבְהוֹ מֵאָה אַמָּה, כְּדֵי לְכַפֵּר עַל כָּל חֵטְא הַנִּמְשָׁךְ מֵחֶטְאוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּבְרָא מִקְצָה הַשָּׁמַיִם וְעַד קָצֵהוּ, וְנִתְמַעֵט בְּחֶטְאוֹ וְהָעֲמַד עַל מֵאָה אַמָּה. עַל כֵּן הָיָה הַמִּקְדָּשׁ גָּבוֹהַּ מֵאָה אַמָּה, כִּי מִשָּׁם נוֹצַר הָאָדָם מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (שמות כ כא) ״מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי״, לְפִי שֶׁמְּקוֹם הָאָרֶץ הָיָה סִבָּה גַּם אֶל הַחֵטְא, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת בְּרֵאשִׁית בְּפָסוּק ״וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ וְגוֹ׳ עֵץ פְּרִי״ (בראשית א יב). עַל כֵּן הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁקָּנָה מָקוֹם זֶה לְמִזְבֵּחַ בְּמֵאָה קְשִׂיטָה.

וּמַה שֶּׁכָּתַב ״וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל״. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יח) הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרָאוֹ לְיַעֲקֹב ״אֵל״. טַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר, כִּי יַעֲקֹב אָמַר ״וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ״ (בראשית כח:כב), עַל כֵּן נָתַן לוֹ גַּם כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמַּעֲשֵׂר מִן שֶׁלֹּשׁ מֵאוֹת וַעֲשָׂרָה עוֹלָמוֹת הַגְּנוּזִים לְכָל צַדִּיק לָעוֹלָם הַבָּא, וְנָתַן לוֹ מֵהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה הַמַּעֲשֵׂר הָעוֹלֶה מִסְפַּר שְׁלֹשִׁים וְאֶחָד, עַל כֵּן קָרָאוֹ ״אֵל״. וְעוֹד, הַבָּנוֹת נוֹטְלוֹת עֶשְׂרִים נְכָסִים, וּבָעוֹלָם הַזֶּה נִמְשָׁלְנוּ לִנְקֵבוֹת כִּי כֻּלּוֹ צַעַר, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא יִהְיוּ כִּזְכָרִים לֹא יוֹלְדִים, וְאָז יִנְחִילֵם כָּל שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַעֲשָׂרָה עוֹלָמוֹת. וּמִטַּעַם זֶה הָעוֹלָם הַזֶּה בְּהֵ״א כְּנֶגֶד הֵ״א שֶׁבְּ״אִשָּׁה״, וְהָעוֹלָם הַבָּא בְּיו״ד כְּנֶגֶד יו״ד שֶׁבְּ״אִישׁ״, וְקַל לְהָבִין.

פרק לד

כה וַיָּבֹאוּ עַל הָעִיר בָּטֵחַ. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י שֶׁהָיוּ בְּטוּחִים עַל פִּחוּ שֶׁל זָקֵן, וְיֵשׁ אוֹמְרִים כִּי זָקֵן זֶה הַיינוּ אַבְרָהָם זְקֵנָם שֶׁהִתְפַּלֵּל עַל בְּנֵי יַעֲקֹב כְּשֶׁיָּבְאוּ לִשְׁכֶם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י פָּרָשַׁת לֶךְ לְךָ עַל ״וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם״ (בראשית יב, ו). וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ ״בֶּטַח״ שֶׁהָיוּ בְּטוּחִים שֶׁלֹּא יְבַקְּשׁוּ הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בַּעֲבוּרָם, כִּי יֹאמְרוּ: מֵאַחַר שֶׁנִּכְנְסוּ בְּדַת הַנִּמּוֹלִים, אֵינָם מִשָּׁלָנוּ, וְיִתְיָאֲשׁוּ מֵהֶם.

פרק לה

ב הָסִירוּ אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם. הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר אֲשֶׁר בְּיֶדְכֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֵת כָּל אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם״. לְפִי שֶׁכָּל מַעֲשֶׂה קָדְמָה לוֹ הַמַּחֲשָׁבָה, וְהִרְהוּר עֲבֵרָה קוֹדֵם שֶׁיַּעֲשֶׂה הַמַּעֲשֶׂה. וְעַל כֵּן צִוָּה לָהֶם לְטַהֵר תְּחִלָּה חֵטְא הַהִרְהוּר וְאָמַר ״הָסִירוּ אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם״ מַמָּשׁ, כִּי אָמַר יַעֲקֹב ״אוּלַי חָטְאוּ בָנַי וּבֵרְכוּ אֱלֹהִים בִּלְבָבָם״ (איוב א:ה), וְהָיוּ מְהַרְהֲרִים בַּעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁבְּיָדָם, ״וְהִטַּהֲרוּ״. כִּי עַל יְדֵי זֶה יִבָּרֵא לָכֶם ה׳ לֵב טָהוֹר. אוֹ יֹאמַר עַל סְתָם הִרְהוּר חֵטְא הַבָּא מִצַּד הַיֵּצֶר הָרָע שֶׁנִּקְרָא אֱלֹהֵי נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם, כְּאָמְרָם רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (שבת קה:) ״לֹא יִהְיֶה בְךָ אֵל זָר״ (תהלים פא י) – אֵיזוֹ אֵל זָר שֶׁבְּתוֹךְ גּוּף הָאָדָם? הֱוֵי אוֹמֵר זֶה יֵצֶר הָרָע. וְאַחַר כָּךְ הִזְהִירָם עַל תִּקּוּן חֵטְא הַמַּעֲשֶׂה לֵאמֹר הָסִירוּ הַבְּגָדִים הַצּוֹאִים וְהַלְבִּישׁוּ אֶתְכֶם מַחֲלָצוֹת, כִּי מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַמַּלְבּוּשׁ כִּנּוּי אֶל הַמַּעֲשִׂים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (קהלת ט ח) ״בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים״. עַל זֶה אָמַר ״וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם״. ״וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל״, כִּי אֵין לָבוֹא אֶל שַׁעַר הַמֶּלֶךְ בִּלְבוּשׁ מְלֻכְלָךְ בְּחֵטְא וְעָוֹן, עַד אֲשֶׁר יִתָּקְנוּ תְּחִלָּה חֵטְא הַהִרְהוּר וְהַמַּעֲשֶׂה. ״וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֵת כָּל אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם״, כִּי בְּזֶה תִּקְּנוּ חֵטְא הַמַּעֲשֶׂה וְהַהִרְהוּר כְּאֶחָד, הַמַּעֲשֶׂה כִּפְשׁוּטוֹ כְּבִטּוּל הָעֲבוֹדָה זָרָה אֲשֶׁר בְּיָדָם, וְהַפָּרַת הַיֵּצֶר הָרָע אֵל נֵכָר אֲשֶׁר בְּתוֹכָם מַמָּשׁ רָמַז גַּם כֵּן בְּאָמְרָם ״אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם״, כְּאָמְרָם רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה לד י) שֶׁהָרְשָׁעִים בִּרְשׁוּת לָבָם, אֲבָל הַצַּדִּיקִים לִבָּם בִּרְשׁוּתָם וּבְיָדָם. וְזֶהוּ ״אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם״ – הוֹרוּ שֶׁזֶּהוּ שֶׁבְּתוֹכָם חֲרֵי הוּא בְּיָדָם, זֶהוּ רֶמֶז נָכוֹן קָרוֹב לִשְׁמַע.

ז וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ. וְסָמִיךְ לֵיהּ ״וַתָּמָת דְּבוֹרָה״, וְהִקְשָׁה הָרַמְבַּ״ן מַה עִנְיַן מִיתַת דְּבוֹרָה בֵּין שְׁנֵי פְּסוּקִים אֵלּוּ. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁזֶּה דּוֹמֶה לְמַה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מועד קטן כח.) לָמָּה נִסְמְכָה מִיתַת מִרְיָם לִפָּרָשַׁת פָּרָה אֲדֻמָּה, לוֹמַר לְךָ מַה פָּרָה מְכַפֶּרֶת אַף מִיתַת צַדִּיקִים מְכַפֶּרֶת. כְּמוֹ כֵן כָּאן שֶׁמְּדַבֵּר מִן מִיתַת רִבְקָה וּדְבוֹרָה כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ מִן פָּסוּק ״אַלּוֹן בָּכוּת״, וְהוֹרָה יַעֲקֹב שֶׁמִּיתָתָם מִזְבֵּחַ כַּפָּרָה, עַל כֵּן בָּנָה מִזְבֵּחַ בַּמָּקוֹם שֶׁנּוֹדַע לוֹ מִיתָתָם. ״וַיְבָרֶךְ אוֹתוֹ אֱלֹהִים״ (בראשית לה:ט) — הַיינוּ בִּרְכַת אֲבֵלִים, כְּמוֹ שֶׁבֵּרַךְ אֶת יִצְחָק אַחֲרֵי מוֹת אִמּוֹ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וַתִּקָּבֵר מִתַּחַת לְבֵית אֵל״ (בראשית לה:ח) — רָמַז בָּזֶה שֶׁהִסְפִּידָהּ כָּרָאוּי, שֶׁהָרֵי בֵּית אֵל הָיָה בָהָר, וְאִלּוּ לֹא הִסְפִּידָהּ הָיָה הָהָר גּוֹעֵשׁ עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ אֹצֶל הַר גָּעַשׁ (שבת קה:). וְהִגִּיד לָנוּ עוֹד הַכָּתוּב שֶׁהִסְפִּיד יוֹתֵר מִן הָרָאוּי, שֶׁנֶּאֱמַר ״מִתַּחַת לְבֵית אֵל תַּחַת הָאַלּוֹן״. מַהוּ ״מִתַּחַת״? אֶלָּא שֶׁהִתְחִיל תַּחַת הָעִיר, וּמִשָּׁם הָאֲרִיךְ בְּהֶסְפֵּדָהּ עַד תַּחַת הָאַלּוֹן. וְזֶהוּ הוֹרָאַת מ״ם שֶׁל ״מִתַּחַת״, כִּי הָיָה נָעְתָּק מִמָּקוֹם לְמָקוֹם וְהִסְפִּידָהּ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מועד קטן כז:) כָּל הַמִּתְקַשֶּׁה עַל מֵת יוֹתֵר מִדַּאי עַל מֵת אַחֵר הוּא בּוֹכֶה. עַל כֵּן נִקְרָא מָקוֹם זֶה ״אַלּוֹן בָּכוּת״ — בְּכִיָּה אַחֶרֶת, כִּי הֻצַּד לוֹ שָׁם מִיתַת רִבְקָה אִמּוֹ, אוֹ רֶמֶז לְמִיתַת רָחֵל שֶׁהָיְתָה גַּם כֵּן סָמוּךְ לָזֶה.

י שִׁמְךָ יַעֲקֹב לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב. מִדְּקָאָמַר ״שִׁמְךָ יַעֲקֹב״, מַשְׁמַע שֶׁשָּׁם יַעֲקֹב יִשָּׁאֵר בְּמִקּוֹמוֹ וְלֹא יֵעָקֵר, וְאַחַר כָּךְ אָמַר ״לֹא יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב״, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבָּא לוֹמַר לֹא שֶׁיֵּעָקֵר שֵׁם יַעֲקֹב אֶלָּא יִהְיֶה טָפֵל כוֹ׳, אֲבָל אֵצֶל אַבְרָהָם אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות יג:) כָּל הַקּוֹרֵא לְאַבְרָהָם אַבְרָם עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, וְהַיינוּ טַעֲמָא לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר אֶצְלוֹ ״שִׁמְךָ אַבְרָם״ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּאן ״שִׁמְךָ יַעֲקֹב״.

וְעַל צַד הָרֶמֶז, יֵשׁ מָקוֹם אִתִּי לְפָרֵשׁ שְׁנֵי שְׁמוֹתָיו שֶׁל יַעֲקֹב עַל שֵׁם שְׁנֵי הַגְּאוּלוֹת, יַעַן כִּי מָצִינוּ לְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ירמיהו כג:ז-ח) לֹא שֶׁתֵּעָקֵר יְצִיאַת מִצְרַיִם לְגַמְרֵי, אֶלָּא שֶׁזְּכִירַת נִסֵּי יְצִיאַת מִצְרַיִם יִהְיוּ טְפֵלָּה, וְזִכָּרוֹן נִסִּים שֶׁלָּעֲתִיד יִהְיוּ עִקָּר. וְכֵן כָּאן אָמְרוּ (בראשית רבה עח:ג) לֹא שֶׁיֵּעָקֵר שֵׁם יַעֲקֹב לְגַמְרֵי, אֶלָּא יִהְיֶה טָפֵל וְשֵׁם יִשְׂרָאֵל עִקָּר. אִם כֵּן שְׁנֵיהֶם עִנְיָן אֶחָד. וְכֵן הוּא אוֹמֵר בִּגְאוּלָה אַחֲרוֹנָה (ישעיהו מ:ד) ״וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר״ – עָקֹב נִגְזָר מִן שֵׁם יַעֲקֹב, וּמִישׁוֹר נִגְזָר מִן שֵׁם יִשְׂרָאֵל יָשָׁר אֵל. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (מיכה ז:טו) ״כִּימֵי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אַרְאֶנּוּ נִפְלָאוֹת״, שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁנִּסִּים שֶׁלָּעֲתִיד לֹא יִהְיוּ גְּדוֹלִים מִן נִסֵּי מִצְרַיִם, וְלָמָּה יִהְיוּ נִסֵּי מִצְרַיִם טָפֵל? אֶלָּא לְפִי שֶׁבִּגְאוּלָה שֶׁל מִצְרַיִם לֹא הָיָה זְכוּתָם מַסְפִּיק לְהוֹצִיאָם בְּיָד רָמָה, וְהֻצְרְכוּ לֵילֵךְ בְּעָקְבָה וּרְמִיָּה, כִּי אָמְרוּ ״נַלְכָה לְזִבַּח לַה׳ אֱלֹהֵינוּ״ (שמות ה:ג), וְכָל בּוֹרֵחַ הוֹלֵךְ בְּחִפָּזוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות יב:יא) ״וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן״. וּגְאוּלַת בָּבֶל פְּשִׁיטָא שֶׁלֹּא הָיְתָה גְּאוּלָה שְׁלֵמָה כִּי אִם פְּקִידָה בְּעָלְמָא, וְגַם שָׁם נֶאֱמַר (ישעיהו מח:כ) ״צְאוּ מִבָּבֶל בִּרְחוּ מִכַּשְׂדִּים״.

אֲבָל בִּגְאֻלָּה אַחֲרוֹנָה, אַחַר שֶׁנִּתְמָרֵק הֶעָוֹן מִכָּל וָכָל בְּאֹרֶךְ גָּלוּת הַחֵל הַזֶּה, יַסְפִּיק זְכוּתָם שֶׁיֵּצְאוּ בְּיָד רָמָה בְּמִישׁוֹר וְלֹא בְּעָקְבָה וְלֹא בְּחִפָּזוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נב יב) כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבִמְנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן, זֶהוּ שֶׁהוּא אוֹמֵר ״וְהָיָה הֶעָקֹב לְמִישׁוֹר״. וּמִכָּל מָקוֹם לֹא יֵעָקֵר שֵׁם יַעֲקֹב לְגַמְרֵי, וְכֵן לֹא תֵעָקֵר

זִכָּרוֹן יְצִיאַת מִצְרַיִם לְגַמְרֵי, כְּדֵי שֶׁיִּזָּכְרוּ שְׁנֵי הַגְּאֻלּוֹת יַחַד וְיִדְעוּ וְיַכִּירוּ הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּינֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרַם הַחֵטְא, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁהָיוּ בְּמִצְרַיִם רָעִים וְחַטָּאִים כַּמְבֹאָר בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל (יחזקאל כ ח) אֲשֶׁר מִזֶּה הַצַּד רָאוּי שֶׁתִּהְיֶה טָפֵל, וְכֵן שֵׁם יַעֲקֹב לֹא נֶעֱקַר לְגַמְרֵי מִזֶּה הַטַּעַם. וְעוֹד שֶׁהַגְּאֻלָּה מְשַׁמֶּשֶׁת שְׁנֵי גְּאֻלּוֹת, גְּאֻלַּת הַגּוּפוֹת מִן הַשִּׁעְבּוּד וְהַצָּרוֹת, וּגְאֻלַּת הַנֶּפֶשׁ מִצַּד הָעִנְיָנִים הָרוּחָנִיִּים שֶׁנִּתְנוּ לְיִשְׂרָאֵל, כְּהוֹרָאַת שֵׁם יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, אֶחָד חָמְרִי, וְאֶחָד רוּחָנִי, כִּדְאִיתָא בְּרַבֵּינוּ בְּחַיֵּי. וְאַף עַל פִּי שֶׁהָרוּחָנִי עִקָּר, מִכָּל מָקוֹם שֵׁם יַעֲקֹב לֹא יֵעָקֵר לְגַמְרֵי, כִּי צָרִיךְ הָאָדָם לִתֵּן חֵלֶק לָזֶה וְלָזֶה. אֲבָל שֵׁם אַבְרָם נֶעֱקַר לְגַמְרֵי, כִּי לְעוֹלָם בְּכָל הַדּוֹרוֹת הֲרֵי הוּא אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, כִּי גַּם אֱלִיעֶזֶר אֲדוֹם וְיִשְׁמָעֵאל מִיּוֹצְאֵי חֲלָצָיו הֵמָּה.

יג וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אֵינִי יוֹדֵעַ מָה בָּא לְלַמְּדֵנוּ. וְלִי נִרְאֶה שֶׁבָּא לְלַמְּדֵנוּ שֶׁהָאֲבוֹת הֵן הֵן הַמֶּרְכָּבָה, וְשֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה כַּיָּדוּעַ, שֶׁיַּעֲקֹב הָיָה עַכְשָׁיו בְּבֵית אֵל וְלוּז, וְשָׁם שַׁעַר הַשָּׁמַיִם, כִּי שְׁנֵי מְקוֹמוֹת אֵלּוּ נִתְחַבְּרוּ עִם הַר הַמּוֹרִיָּה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת וַיֵּצֵא (בראשית כח יז), וְאִלּוּ לֹא נֶאֱמַר "בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ", הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהָלְכָה הַשְּׁכִינָה לְמָקוֹם אַחֵר וּמִשָּׁם עָלְתָה אֶל מְדוֹרָהּ, עַל כֵּן הֵצַרְךָ לְפָרֵשׁ שֶׁעָלָה אֱלֹהִים בְּשָׁוֶה מִן זֶה הַמָּקוֹם, עַד אֲשֶׁר לְעוֹלָם יַעֲקֹב לְמַטָּה וְהַשְּׁכִינָה לְמַעְלָה וְעָלְתָה אֶל מְדוֹרָהּ לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה, הַמְכֻוָּן כְּנֶגֶד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלְּמַטָּה.

פרק לז

א וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. הָיָה לוֹ לוֹמַר "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ יְשִׁיבַת אָבִיו", אוֹ "וַיָּגָר יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו", וְעוֹד "בְּאֶרֶץ כְּנַעַן" לָמָּה לִי? אֶלָּא לְפִי שֶׁמַּאֲשִׁים אֶת יַעֲקֹב עַל שֶׁבִּקֵּשׁ לֵישֵׁב בָּעוֹלָם הַזֶּה יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע, לִהְיוֹת כְּתוֹשָׁב בָּעוֹלָם הַזֶּה בִּמְקוֹם מְגוּרֵי אָבִיו, כִּי אָבִיו לֹא כֵן עָשָׂה, אֶלָּא הָיָה בָּעוֹלָם הַזֶּה כְּגֵר וּכְאוֹרֵחַ נָטָה לָלוּן, לְפִי שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת" (בראשית כו, ג). הִזְכִּיר לְשׁוֹן "גּוּר", כִּי רָצָה ה' שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע בָּעוֹלָם הַזֶּה. כִּי אֵין לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ הִזְכִּיר לְשׁוֹן "גּוּר" לְפִי שֶׁהָיָה בְּאוֹתוֹ פַּעַם דָּר בְּאֶרֶץ לֹא לוֹ, וְהַדָּר בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה נִקְרָא "גֵּר", עַל זֶה אָמַר "בְּאֶרֶץ כְּנַעַן". וּבְאוֹתָהּ אֶרֶץ הָיָה יִצְחָק תּוֹשָׁב, כִּי שֶׁלּוֹ הִיא, שֶׁכֵּן אָמַר אַבְרָהָם "גֵּר וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם" (בראשית כג, ד) — "אִם תִּרְצוּ חֲרִינִי גֵּר, וְאִם לָאו אֶטְלֶנָּה מִן הַדִּין" כוּ', אִם כֵּן גַּם יִצְחָק הָיָה תּוֹשָׁב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, כִּי יֵרֵשָׁה הִיא לוֹ, וּמַהוּ זֶה שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "גּוּר בָּאָרֶץ"? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעַל גֵּרוּת הָעוֹלָם הַזֶּה אָמַר לוֹ כֵּן, שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ לוֹ יְשִׁיבָה שֶׁל שַׁלְוָה אֲפִלּוּ בָּאָרֶץ שֶׁלּוֹ, כְּמַדַּיֵּר בֵּי דַיָּרָא (ראש השנה ט:). וְיַעֲקֹב לֹא לָמַד מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת כֵּן, עַל כֵּן קָפְצָה עָלָיו רָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁכְּבָר נֶאֱמַר לְאַבְרָהָם "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ" (בראשית טו יג), וְגַם יַעֲקֹב יֵשׁ לוֹ חֵלֶק בִּפְרִיעַת חוֹב זֶה, וְהוּא בִּקֵּשׁ יְשִׁיבָה שֶׁל שַׁלְוָה בִּמְקוֹם מְגוּרֵי אָבִיו. כִּי מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק הִתְחִיל הַגֵּרוּת, וְאַבְרָהָם וְיִצְחָק הָיוּ מַחֲזִיקִים אֶת עַצְמָם כְּגֵרִים וְהָיוּ נָדִים וּמְטוּלְטָלִים מִמָּסָע לְמָסָע, וְלֹא הָיוּ קוֹנִין נַחֲלַת שָׂדֶה וְכָרֶם, וְהַכֹּל עָשׂוּ כְּדֵי לְשַׁלֵּם מְהֵרָה חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ". בִּשְׁלָמָא עֵשָׂו שֶׁהָלַךְ לוֹ אֶל אֶרֶץ, שֹׂעִיר קָאָמַר "אֵין לִי חֵלֶק בְּמַתָּנָה שֶׁל אֶרֶץ הַזֹּאת, וְלֹא בְּפִרְיַעַת הַחוֹב", כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשׁ רַשִׁ"י סוֹף פָּרָשַׁת וַיִּשְׁלַח עַל פָּסוּק "וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ" (בראשית לו ו). אֲבָל יַעֲקֹב הָיָה בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, וְרָצָה לְקַבֵּל חֵלֶק בְּמַתָּנַת הָאָרֶץ, וְלֹא רָצָה לְשַׁלֵּם חוֹב "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ", עַל כֵּן קָפְצָה עָלָיו רָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף. לְכָךְ נֶאֱמַר "בְּאֶרֶץ כְּנַעַן", וְאִלּוּ לֹא בָּטְלָה מִיַּעֲקֹב יְשִׁיבָה שֶׁל מְנוּחָה, לֹא הָיוּ יָמִים אֵלּוּ עוֹלִים לוֹ לְמִסְפַּר אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְהָיָה מִתְאַחֵר הַקֵּץ בְּהֶכְרֵחַ.

ב אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף. דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה פד, ו) שֶׁהָיָה יוֹסֵף דּוֹמֶה לְיַעֲקֹב בְּכָל קוֹרוֹתָיו, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הָיָה יוֹסֵף עִקַּר תּוֹלְדוֹתָיו. מִדְרָשׁ זֶה סוֹבֵר שֶׁרָצָה יַעֲקֹב לְתַקֵּן מַה שֶּׁלֹּא כִּבֵּד אֶת אָבִיו כָּל הַיָּמִים הַלָּלוּ, עַל כֵּן נִתְיַשֵּׁב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו וְחָשַׁב כִּי בָּזֶה יִתַּקֵּן גַּם הֶעָבָר, וּבִקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה. עַל כֵּן קָפְצָה עָלָיו רָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף, לְקַבֵּל עֹנֶשׁ גַּם עַל הַיָּמִים שֶׁלֹּא הָיָה אָבִיו מְכֻבָּד מִבְּנוֹ שֶׁהוּא עִקַּר זַרְעוֹ, כְּמִסְפַּר הַיָּמִים הָהֵם יִהְיֶה יַעֲקֹב בִּלְתִּי מְכֻבָּד מִבְּנוֹ שֶׁהוּא עִקַּר תּוֹלְדוֹת שֶׁלּוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף".

וּמַה שֶּׁכָּתַב "קָפְצָה עָלָיו רָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף". מַהוּ לְשׁוֹן "קָפְצָה"? הָיָה לוֹ לוֹמַר "בָּא לְיָדוֹ עִנְיָנוֹ שֶׁל יוֹסֵף", וּמַהוּ לְשׁוֹן "רָגְזוֹ"? וְלָמָּה יִיחֵס הָרֹגֶז לְיוֹסֵף? וְהַקָּרוֹב אֲלַי לוֹמַר בָּזֶה, שָׁרָגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף הַיְינוּ חֶטְאוֹ שֶׁל יוֹסֵף, אֲשֶׁר בּוֹ הִרְגִּיז לֵאלֹהִים בְּמַה שֶׁהֵבִיא דִּבָּתָם רָעָה עַל אֶחָיו, אֵיךְ שֶׁקּוֹרְאִין לַאֲחֵיהֶם עֲבָדִים, עַד שֶׁהָיָה הַדִּין נוֹתֵן שֶׁלְּעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף. וְאִם כֵּן, אַף אִם לֹא הָיָה יַעֲקֹב מְבַקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, מִכָּל מָקוֹם הָיָה עֹנֶשׁ זֶה רָאוּי לָבֹא עַל יוֹסֵף, זוּלַת שֶׁיּוֹסֵף בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה וְלֹא הָיָה בַּר עֲנָשִׁין עֲדַיִן בְּבֵית דִּין שֶׁלְּמַעְלָה. וּלְפִי שֶׁנִּתְחַבְּרוּ לָרָגְזוֹ וְחֶטְאוֹ שֶׁל יוֹסֵף גַּם מַה שֶּׁבִּקֵּשׁ יַעֲקֹב לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, עַל כֵּן מִהֵר ה' וְעָשָׂה לְיוֹסֵף בַּר עֲנָשִׁין קֹדֶם זְמַנּוֹ. וְזֶהוּ לְשׁוֹן "קָפְצָה עָלָיו", כִּי כָּל קְפִיצָה מוֹרָה עַל דָּבָר שֶׁרָאוּי לָבֹא עַל כָּל פָּנִים וּמְמַהֵר לָבֹא קֹדֶם זְמַנּוֹ. כָּךְ חָפֵץ ה' לְהָבִיא עֹנֶשׁ עַל יוֹסֵף קֹדֶם זְמַנּוֹ כְּדֵי לְבַטֵּל יְשִׁיבָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, וְהָא וְהָא גָּרְמָה. כִּי עֹנֶשׁ שֶׁל יוֹסֵף לְבַד לֹא יַסְפִּיק, כִּי לֹא הָיָה בַּר עֲנָשִׁין, וִישִׁיבָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב לְבַד גַּם כֵּן לֹא יַסְפִּיק לְהָבִיא בַּעֲבוּר זֶה עֹנֶשׁ עַל יוֹסֵף שֶׁלֹּא חָטָא.

וְרַשִׁ"י מֵבִיא מָשָׁל, לְמַרְגָּלִית שֶׁנָּפְלָה בֵּין הַחוֹל כוּ'. הִמְשִׁיל בֵּית עֵשָׂו לַחוֹל וּבֵית יַעֲקֹב אֶל הַמַּרְגָּלִית, עַל דֶּרֶךְ שֶׁמָּסִיק בְּוַיִּקְרָא רַבָּה (ד ו) עֵשָׂו שֵׁשׁ נְפָשׁוֹת

הָיוּ לוֹ וְהַכָּתוּב קוֹרֵא אוֹתָם נְפָשׁוֹת לְשׁוֹן רַבִּים, לְפִי שֶׁעוֹבְדִים לֶאֱלֹהוֹת הָרַבֵּה. יַעֲקֹב שִׁבְעִים נְפָשׁוֹת הָיוּ לוֹ וְהַכָּתוּב קוֹרֵא אוֹתָם נֶפֶשׁ, לְפִי שֶׁעוֹבְדִים לְאֵל אֶחָד עכ״ל. וּמִצַּד שֶׁהֵם עוֹבְדִים לֶאֱלֹהוֹת הָרַבֵּה, עַל כֵּן מְצוּיָה בָּהֶם תָּמִיד הַמְּרִיבָה וְאֵינָן בְּהַסְכָּמָה אַחַת מִצַּד רִבּוּי הַדָּתוֹת, וְאֵינָן מִתְאַחֲדִים וּמִתְחַבְּרִים כַּחוֹל זֶה שֶׁאֵינוֹ מִתְחַבֵּר זֶה לָזֶה. אֲבָל יִשְׂרָאֵל, מִצַּד שֶׁעוֹבְדִים לְאֵל אֶחָד, הַשָּׁלוֹם מְתַוֵּךְ בֵּינֵיהֶם, חֲרֵי הֵם כְּמַרְגָּלִיּוֹת הַחֲרוּזִים בְּחוּט שֶׁדְּבוּקִים זֶה בָּזֶה עַל יְדֵי הַחוּט שֶׁמְּחַבְּרָם, כִּי ״כְּחוּט הַשָּׁנִי שִׂפְתוֹתַיִךְ״ (שיר השירים ד ג) – שִׂפְתֵי דַעַת וְתוֹרָה הַמְּרֻבִּים שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, כְּחוּט זֶה הַחוֹרֵז הַמַּרְגָּלִיּוֹת.

וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם. בְּכָל הַמִּקְרָא לֹא מָצִינוּ לְשׁוֹן הֲבָאָה אֶצֶל הַדִּבָּה, כִּי אִם לְשׁוֹן הוֹצָאָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁאָמְרוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁלְּשׁוֹן הוֹצָאָה שַׁיָּךְ בְּדִבָּה שֶׁל שֶׁקֶר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי י יח) ״וּמוֹצִיא דִבָּה הוּא כְסִיל״, וְכֵן (במדבר יג לב) ״וַיּוֹצִיאוּ דִּבַּת הָאָרֶץ״, וּלְשׁוֹן הֲבָאָה שַׁיָּךְ בְּדָבָר שֶׁהוּא אֱמֶת, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַלָּשׁוֹן מְדֻקְדָּק כָּאן, כִּי מִדְּקָאָמַר ״דִּבָּתָם״ שְׁמַע מִינַּהּ שֶׁהַדִּבָּה מְיוּחֶדֶת אֶל הָאַחִים, כְּאִלּוּ הָאַחִים הֵם הַבַּעֲלֵי דִּבָּה. וְעוֹד קָשֶׁה ״אֶל אֲבִיהֶם״ – ״אֶל אָבִיו״ מִבָּעֵי לֵיהּ. וְעוֹד קָשֶׁה, לְהַלָּן נֶאֱמַר (בראשית לה כב) ״וַיִּשְׁכַּב אֶת בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו״, קְרָאהּ פִּילֶגֶשׁ, וְכָאן נֶאֱמַר ״וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו״, קְרָאָן הַכָּתוּב נָשִׁים מַמָּשׁ.

אֲבָל וַדַּאי שֶׁכָּל הָאַחִים בְּנֵי הַגְּבִירוֹת, הָיוּ מְזַלְזְלִים בִּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת לִקְרוֹת אִמּוֹתָם פִּלַגְשִׁים וּשְׁפָחוֹת, וְאֶת בְּנֵיהֶם קָרְאוּ עֲבָדִים. וְיוֹסֵף לְבַדּוֹ הָיָה מִתְחַבֵּר אֶל בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה, כִּי אָמַר שֶׁהֵם נְשֵׁי אָבִיו מַמָּשׁ. וּמִטַּעַם זֶה זִלְזֵל רְאוּבֵן בִּבְלְהָה בְּחָשְׁבוֹ שֶׁהִיא פִּילֶגֶשׁ וְאֵינָהּ אִשְׁתּוֹ, עַל כֵּן בִּלְבֵּל יְצוּעוֹ. וּמִכָּאן רְאָיָה בְּרוּרָה שֶׁכָּל בְּנֵי הַגְּבִירָה הוֹצִיאוּ דִּבָּה עַל בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת לְקָרוֹתָן עֲבָדִים. וְעַל זֶה נֶאֱמַר ״וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה״ (בראשית לז:ב) – אוֹתָהּ דִּבָּה רָעָה שֶׁהוֹצִיאוּ אֶחָיו עַל בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת הֵבִיא אֶל אֲבִיהֶם שֶׁל בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה, כִּי הָיָה לָהֶם לָחוּשׁ לִכְבוֹד אֲבִיהֶם שֶׁלֹּא לִקְרוֹת לְבָנָיו עֲבָדִים. וְחָשַׁב כִּי אֲבִיהֶם יִתְבַּע עֶלְבּוֹנָם. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר ״וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ״ (בראשית לז:יח), כִּי רָצוּ לַהֲמִיתוֹ מֵרָחוֹק עַל יְדֵי חֵץ הַמְּמִית בְּטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כִּי הוּא שָׁלַח בָּהֶם חֵץ לְשׁוֹנוֹ הַמְּמִית אַף מֵרָחוֹק, עַל כֵּן רָצוּ גַּם הֵם לַהֲמִיתוֹ מֵרָחוֹק עַל יְדֵי חִצִּים. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית מט:כג) ״וַיִּשְׁטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים״ – הֵם אֶחָיו שֶׁרָצוּ לִשְׁלוֹחַ בּוֹ חִצִּים. וְאַף עַל פִּי שֶׁגַּם הוּא סִפֵּר עֲלֵיהֶם לָשׁוֹן הָרַע, מִכָּל מָקוֹם ״וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ״ (בראשית מט:כד), כִּי הוּא דָּרַךְ קַשְׁתּוֹ וַיְכוֹנְנָהּ בְּאֵיתָן בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט, שֶׁהָרֵי מֵתָר לוֹמַר לָשׁוֹן הָרַע עַל בַּעֲלֵי הַמַּחְלֹקֶת (ירושלמי פאה פ״א ה״א), וְאֶחָיו הִתְחִילוּ בְּמַחְלֹקֶת בְּמַה שֶׁזִּלְזְלוּ בִּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת.

וּבַמִּדְרָשׁ אָמְרוּ עַל פָּסוּק ״וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם״ שֶׁשָּׁפוּ בּוֹ אֶת הַכְּלָבִים. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר לְפִי שֶׁחָשָׁבוּהוּ לְמוֹצִיא דִּבָּה וּבַעַל לָשׁוֹן הָרָע. וְאָמְרוּ רז״ל (פסחים קיח.) כָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע רָאוּי לְהַשְׁלִיכוֹ לַכְּלָבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כג א) ״לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא״, וְסָמִיךְ לֵיהּ ״לַכֶּלֶב תַּשְׁלִיכוּן אֹתוֹ״. וְטַעְמוֹ שֶׁל דָּבָר שֶׁכָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע נִדְמֶה כְּכֶלֶב הַמְנַבֵּחַ וְחוֹרֵץ בִּלְשׁוֹנוֹ, וּלְפִיכָךְ יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם לָשׁוֹן הָרָע, כְּתִיב (שמות יא ז) ״וּלְכֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ״, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. וְזֶהוּ שֶׁאָמְרוּ ״נִלְכָּה דֹּתָיְנָה״, לְבַקֵּשׁ לוֹ נִכְלֵי דָתוֹת עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּהָ, לְהַשְׁלִיךְ לַכְּלָבִים כָּל מְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ שִׁסּוּ בּוֹ הַכְּלָבִים שֶׁיֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ אֵבֶר מִן הַחַי, לְשַׁלֵּם לוֹ מַה שֶּׁאָמַר עֲלֵיהֶם אֵיךְ שֶׁאָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי. וּבְסָמוּךְ יִתְבָּאֵר פָּסוּק ״וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם״ בְּדֶרֶךְ אַחֵר.

וְרַשִׁ״י פֵּרֵשׁ, שֶׁיּוֹסֵף הִגִּיד אֵיךְ שֶׁאָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי, וְהָיוּ חֲשׁוּדִין עַל הָעֲרָיוֹת, וְהָיוּ מְזַלְזְלִין בִּבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת. וְנִרְאֶה לִתֵּן קָצָת סֶמֶךְ לִדְבָרָיו, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר ״הָיָה רֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן״ (בראשית לז:ב). לָמָּה לִי? וְכִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁהָיָה רוֹעֶה עוֹפוֹת אוֹ דָּגִים? אֶלָּא לְפִי שֶׁמָּצִינוּ לְשׁוֹן ״רוֹעֶה״ בְּאַרְבָּעָה עִנְיָנִים: א׳ סְתָם רְעִית צֹאן, ב׳ בְּגִלּוּי עֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כט ג) ״וְרוֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֵּד הוֹן״, ג׳ לְשׁוֹן ״רוֹעֶה״ שַׁיָּךְ בִּבְעֲלֵי הַשָּׂרָרָה וְהַנְהָגַת הָעָם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פ ב) ״רֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַאֲזִינָה״, ד׳ שַׁיָּךְ לְשׁוֹן ״רוֹעֶה״ בְּהוֹלֵךְ לִרְעוֹת אֶת עֲצָמוֹ וְאוֹכֵל מִן הַצֹּאן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל לד ב) ״הֲלֹא הַצֹּאן יִרְעוּ הָרֹעִים״, וּכְמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י נָקוּד עַל ״אֶת״. וּמִדְּקָאָמַר שֶׁיּוֹסֵף הָיָה רוֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן, מַשְׁמָע שֶׁאֶחָיו הָיוּ רוֹעִים בְּכָל אַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁשַּׁיָּךְ בָּהֶם לְשׁוֹן ״רוֹעֶה״, אֲבָל הוּא לֹא הָיָה בְּהַסְכָּמָתָם כִּי אִם בַּצֹּאן לְבַד, דְּאִי לָאו הָכִי, לְעָרְבִינְהוּ וְלִיתְנִינְהוּ ״יוֹסֵף וְאֶחָיו הָיוּ רוֹעִים בְּכָל אַרְבָּעָה דְּבָרִים שֶׁשַּׁיָּךְ בָּהֶם לְשׁוֹן ״רוֹעֶה״, אֲבָל וַדַּאי שֶׁלְּשׁוֹן ״אֶת״ מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן ״עִם״, וּלְכָךְ הוֹצִיא אֶת יוֹסֵף מִן הַכְּלָל לוֹמַר לְךָ שֶׁהוּא לֹא הִסְכִּים עִמָּהֶם כִּי אִם עַל רְעִיַּת הַצֹּאן בִּלְבַד, אֲבָל אֶחָיו רָעוּ בְּכוּלָּם, כִּי הֵי מִינַּיְיהוּ מַפְקֵת לְמַעֵט, כִּי לֹא בָּא הַכָּתוּב לִסְתּוֹם אֶלָּא לְפָרֵשׁ.

וּמִכָּאן מָצָא רַשִׁ״י סֶמֶךְ לִשְׁלִשְׁתָּן, כִּי חֲשׁוּדִין עַל הָעֲרָיוֹת הָיוּ ״רֹעֶה זוֹנוֹת״, וְ״אָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי״ שֶׁהַצֹּאן רָעוּ אוֹתָם, וְהַמָּה הָלְכוּ לִרְעוֹת אֶת עַצְמָן מִן הַצֹּאן לֶאֱכֹל אֲכִילָה שֶׁל אִסּוּר, וְהָיוּ אֵבֶר מִן הַחַי שֶׁנֶּאֱסָר לִבְנֵי נֹחַ, אֲבָל שְׁאָר טְרֵפוֹת לֹא נֶאֶסְרוּ לָהֶם עֲדַיִן. וְהִנֵּה זֶה דָּבָר הַלָּמֵד מֵעִנְיָנוֹ: מָה רְעִיָּה שֶׁל זְנוּת, אוֹ שֶׁל שָׂרָרָה, שֶׁל אִסּוּר, אַף רְעִיָּה זוֹ מִן הַצֹּאן הִיא שֶׁל אִסּוּר. וְ״קוֹרִין לִבְנֵי הַשְּׁפָחוֹת עֲבָדִים״ כְּדֵי לְהַשְׁתָּרֵר עֲלֵיהֶם לִהְיוֹת עֲלֵיהֶם רוֹעִים וּמַנְהִיגִים, לוֹמַר: אֲנַחְנוּ בְּנֵי הַגְּבִירוֹת וְאַתֶּם עֲבָדִים לָנוּ.

וּלְכָךְ נֶאֱמַר ״אֶל אֲבִיהֶם״, לוֹמַר לְךָ שֶׁבְּכוּלָּם הָיָה לָהֶם לָחוּשׁ לִכְבוֹד אֲבִיהֶם, כִּי מַה שֶּׁקָּרְאוּ לַאֲחֵיהֶם עֲבָדִים הָיָה לָהֶם לָחוּשׁ לִכְבוֹד אֲבִיהֶם כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה, וְהָעוֹסֵק בִּזְנוּת מְחַלֵּל גַּם כֵּן כְּבוֹד אָבִיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כא כט) ״אֶת אָבִיהָ הִיא מְחַלֶּלֶת״, וּרְאָיָה מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה

(בראשית רבה פז ז) שֶׁעַל יְדֵי שֶׁנִּרְאָה לְיוֹסֵף דְּמוּת דְּיוֹקְנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב הָיָה נִצּוֹל מֵאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, וַאֲכִילַת אֵבֶר מִן הַחַי מוֹלִיד אַכְזָרִיּוּת בְּגוּף הָאָדָם, וּבָזֶה פּוֹגֵם כְּבוֹד אָבִיו כִּי נִרְאֶה כְּאִלּוּ הָיָה הָאַכְזָרִיּוּת קִנְיָן דָּבֵק בּוֹ מִצַּד הַתּוֹלָדָה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ פָּרָשַׁת רְאֵה בַּפָּסוּק ״לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם״ וְלָכֵן יֵשׁ לְךָ לְהִתְרַחֵק מִזֶּה אַחֲרֵיךָ״ (דברים יב כה), כִּי הַדָּם מוֹלִיד אַכְזָרִיּוּת וּמִתְפַּשֵּׁט גַּם לְבָנָיו, עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר ״אֶל אָבִיו״ וּכְתִיב ״אֶל אֲבִיהֶם״, לוֹמַר לְךָ שֶׁשָּׁלְשְׁתָּן נוֹגְעִים בִּכְבוֹד אֲבִיהֶם.

ג **וְיִשְׂרָאֵל אָהַב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בָּנָיו כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ.** אַף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לז:ב) ״וְהוּא נַעַר אֶת בְּנֵי בִלְהָה״, שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה נַעֲרוּת כְּמוֹתָם, מִכָּל מָקוֹם אֲהֵבוֹ יַעֲקֹב, לְפִי שֶׁבְּהִיוֹתוֹ אֶצְלוֹ הָיָה מִתְנַהֵג אֶת עַצְמוֹ כְּזָקֵן וְרָגִיל וּפָרְקוֹ נָאֶה, וְלֹא יָדַע הַנְהָגָתוֹ שֶׁעִם אֶחָיו. עַל כֵּן אָמַר ״כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ״, בְּמִלַּת ״לוֹ״ הוֹרָה שֶׁדְּוָקָא לוֹ הָיָה בֶּן זְקֻנִים וְלֹא לְאֶחָיו, לְפִי שֶׁבְּהִיוֹתוֹ אֶצְלָם עָשָׂה מַעֲשֵׂה נַעֲרוּת כְּמוֹתָם, וּבִהְיוֹתוֹ אֵצֶל אָבִיו הַזָּקֵן הָיָה עוֹשֶׂה מַעֲשֵׂה זְקֵנָה. וְאוּלַי לֹא רָצָה לְשַׁנּוֹת מִן הַמִּנְהָג וְיָדַע לְהִתְנַהֵג עִם הַנְּעָרִים וְעִם הַזְּקֵנִים, לְכָךְ נֶאֱמַר ״הוּא לוֹ״.

יֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁכָּל מַה שֶּׁלָּמַד מִן שֵׁם וְעֵבֶר מָסַר לוֹ. וְלָמָּה לֹא מָסַר לְכָל בָּנָיו מַה שֶּׁלָּמַד, אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁכָּל בָּנָיו מָאֲסוּ בַּחָכְמוֹת וְלֹא נִתְחַבְּרוּ אֶל יַעֲקֹב לִשְׁמֹעַ מִפִּיו, אֲבָל יוֹסֵף ״בֶּן זְקֻנִים הוּא לוֹ״ שֶׁתָּמִיד הוּא פָּנָה לוֹ לְיַעֲקֹב וְנִכְסַף לִשְׁמֹעַ מִפִּיו מַה שֶּׁלָּמַד מִשֵּׁם וְעֵבֶר, עַל כֵּן אֲהֵבוֹ. וְתַרְגּוּמוֹ ״בַּר חַכִּים הוּא לוֹ״, כִּי בִּישִׁישִׁים חָכְמָה. זֶה שֶׁאָמְרוּ (בראשית רבה פד ח) שֶׁהָיָה זִיו אִיקוֹנִין דּוֹמֶה לוֹ, כִּי ״חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו״ (קהלת ח יג). וְיֵשׁ רֶמֶז כָּאן לְמַה שֶּׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (קידושין מ:) נַעֲנוּ כֻּלָּם וְאָמְרוּ תַּלְמוּד גָּדוֹל שֶׁמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה, כָּךְ הִזְכִּיר כָּאן שִׁלֻּמוּת שֶׁל יוֹסֵף בַּפָּסוּק ״הוּא הָיָה רֹעֶה אֶת אֶחָיו בַּצֹּאן״ (בראשית לז ב), לְמַעֵט כָּל מִינֵי רְעִיָּה הָאֲסוּרִים, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא אֲהֵבוֹ כִּי אִם מִצַּד ״כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ״, בַּר חַכִּים, כִּי גָּדוֹל הַתַּלְמוּד כָּאָמוּר.

וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים. נִרְאִין הַדְּבָרִים, אַחַר שֶׁכִּבֶּר בִּלְבֵּל רְאוּבֵן יְצוּעֵי אָבִיו, נִטְלָה מִמֶּנּוּ הַבְּכוֹרָה, וְעַכְשָׁיו מְסָרָהּ לְיוֹסֵף. וְעַל שֵׁם זֶה עָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים, לְפִי שֶׁהָעֲבוֹדָה בִּבְכוֹרוֹת וְהָיָה הַבְּכוֹר כֹּהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן, עַל כֵּן עָשָׂה לְכָבוֹד וּלְתִפְאֶרֶת כְּתֹנֶת זֶה, דּוֹמֶה לְבִגְדֵי כְּהֻנָּה שֶׁהָיָה בָּהֶם כְּתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה נֶאֱמַר ״כִּי בֶן זְקֻנִים הוּא לוֹ״, כְּאִלּוּ הָיָה הוּא הַזָּקֵן וְהַבְּכוֹר שֶׁבְּכָל בָּנָיו, לְכָךְ נֶאֱמַר ״לוֹ״, כִּי בֶּאֱמֶת לֹא הָיָה הַזָּקֵן שֶׁבְּכֻלָּם. וְיוֹרֶה עַל זֶה הַכֶּפֶל שֶׁאָמְרוּ ״הֲמָלְךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ, אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ״ (בראשית לז, ח), כִּי הַבְּכוֹר נוֹטֵל פִּי שְׁנַיִם בְּכָל אֲשֶׁר יִמָּצֵא, וְאַף לוֹ הַמְּלוּכָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מט, ג) ״רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה, יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז״, הַיְינוּ מַלְכוּת. וְיִתְבָּאֵר זֶה בְּסָמוּךְ בְּפָסוּק ״מַה בֶּצַע״.

ד **וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֹם.** יְכוֹלִין הָיוּ, אֲבָל אֵינָן רַשָּׁאִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְאַמְּתוּ כָּל דִּבְרֵי דִּבָּה שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם, וְיֹאמַר אֲבִיהֶם כִּי מִתּוֹךְ שִׂנְאָה דִּבֵּר כָּל זֶה. עַל כֵּן לֹא הָיוּ רַשָּׁאִים לְדַבֵּר בִּפְנֵי אֲבִיהֶם בִּדְבָרִים הַמְּבִיאִים לִידֵי שָׁלוֹם, לְכָךְ נֶאֱמַר ״לְשָׁלוֹם״.

ז **וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתִי וְגַם נִצָּבָה.** רֶמֶז שֶׁמִּתְחִלָּה יִמְשׁוֹל עֲלֵיהֶם וְאַחַר כָּךְ יִמְלוֹךְ, לְפִי שֶׁאֵין מֶלֶךְ בְּלֹא רִבּוּי עָם וְעַכְשָׁיו הָיוּ מְתֵי מִסְפָּר וְעַל מִי יִמְלוֹךְ, אֲבָל לְשׁוֹן מֶמְשָׁלָה שַׁיָּךְ גַּם עַל מְתֵי מִסְפָּר. לְכָךְ אָמַר ״וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתִי״, רֶמֶז לִזְמַן קִימָה כִּי יָקוּם לִמְשׁוֹל, כִּי לְשׁוֹן קִימָה מְדַבֵּר בְּהַתְחָלַת הָעִנְיָן כַּאֲשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לִמְשׁוֹל בּוֹ. ״וְגַם נִצָּבָה״ רֶמֶז לְמַלְכוּת, כִּי אָז יִהְיֶה לוֹ מַצָּב וְיִשּׁוּב וְאַף לוֹ הַמְּלוּכָה. וְאָמַר בְּדֶרֶךְ ״לֹא זוֹ אַף זוֹ״ לוֹמַר: שֶׁלֹּא זוֹ מֶמְשָׁלָה שֶׁיִּהְיֶה לִי, אֶלָּא אֲפִלּוּ מַלְכוּת יִהְיֶה לִי. וְהֵם הָפְכוּ הָעִנְיָן וְאָמְרוּ ״הֲמָלְךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ אִם מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ״ (בראשית לז:ח), כִּי לֹא זוֹ מַלְכוּת שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְךָ, כִּי אֲפִלּוּ מֶמְשָׁלָה בְּעָלְמָא לֹא יִהְיֶה לְךָ בָּנוּ.

ח **וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ.** נִזְכְּרוּ שָׁלֹשׁ שְׂנָאוֹת כָּאן, כִּי מִתְּחִלָּה שְׂנֵאוּהוּ עַל חֲבָאַת הַדִּבָּה, וּמֵאָז וָהָלְאָה לֹא רָצוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית לז:ד) ״וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלֹם״. וְאַחַר כָּךְ ״וַיַּחֲלֹם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיַּגֶּד לְאֶחָיו״ (בראשית לז:ה), לֹא הִגִּיד לָהֶם עֲדַיִן נֹסַח הַחֲלוֹם, שֶׁחֲרֵי לֹא נֶאֱמַר ״וַיַּגֶּד אוֹתוֹ לְאֶחָיו״, אֶלָּא שֶׁהִתְחִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם וְאָמַר לָהֶם ״שִׁמְעוּ כִּי חֲלוֹם חָלָמְתִּי״, מִיָּד ״וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ״, כִּי הִתְחִיל לְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּמָקוֹם שֶׁהֵם לֹא רָצוּ לְדַבֵּר עִמּוֹ. וּלְפִי שֶׁשִּׂנְאָה זוֹ הָיְתָה בַּלֵּב וְלֹא הִרְגִּישׁ בָּהּ יוֹסֵף, עַל כֵּן אָמַר דֶּרֶךְ בַּקָּשָׁה ״שִׁמְעוּ נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה״ וְגוֹ׳ (בראשית לז:ו), אָז פָּתְחוּ פִּיהֶם בְּעַל כָּרְחָם וְאָמְרוּ ״הֲמָלְךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ״ (בראשית לז:ח), לְפִיכָךְ ״וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ עַל חֲלֹמֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו״ (בראשית לז:ח) — לֹא זוֹ שֶׁשִּׂנְאוּהוּ עַל חֲלוֹמוֹתָיו, אֶלָּא אֲפִלּוּ עַל דְּבָרָיו שִׂנְאוּהוּ, כִּי רָצָה לְדַבֵּר עִמָּהֶם בְּעַל כָּרְחָם.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים **עַל דְּבָרָיו.** כִּי כָּל הַחֲלוֹמוֹת הוֹלְכִים אַחַר הַפֶּה (ברכות נה:), רוֹצֶה לוֹמַר מִמַּה שֶׁהָאָדָם מְדַבֵּר קֹדֶם שֶׁיִּישַׁן, מִזֶּה הַמִּין בָּא לוֹ הַחֲלוֹם, כִּי ״בָּא הַחֲלוֹם בְּרֹב עִנְיָן וְקוֹל כְּסִיל בְּרֹב דְּבָרִים״ (קהלת ה:ב), כִּי הַהֲבָלִים שֶׁהַכְּסִיל מַשְׁמִיעַ בָּהֶם קוֹלוֹ, הֵמָּה גּוֹרְמִים לוֹ רֹב חֲלוֹמוֹת שֶׁל הֲבָלִים. עַל כֵּן חָשְׁבוּ שֶׁמִּסְתָּמָא קֹדֶם הַשֵּׁנָה הָיָה יוֹסֵף מְדַבֵּר אוֹ מְהַרְהֵר בְּלִבּוֹ כִּי הוּא רָאוּי לַמְּלוּכָה, עַל כֵּן בָּא לוֹ זֶה הַחֲלוֹם. לְכָךְ שְׂנֵאוּהוּ עַל דְּבָרָיו שֶׁבַּפֶּה אוֹ עַל דְּבָרִים שֶׁבַּלֵּב.

יד וַיִּשָּׁלְחֵהוּ מֵעֲמֶק חֶבְרוֹן. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י: מֵעֵצָה עֲמוּקָה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק הַקְּבוּר בְּחֶבְרוֹן. לְשׁוֹן עֵצָה וּלְשׁוֹן עֲמוּקָה צְרִיכִין בֵּאוּר, כִּי מִי יָעַץ זֹאת הָעֵצָה וּמָה עֹמֶק יֵשׁ בָּהּ? וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בראשית רבה מד, כא): אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם: "בַּמֶּה תִּרְצֶה וְיִהוֹנוּ בָּנֶיךָ, בְּגֵהִנֹּם אוֹ בְּגָלְיוֹת?" וְאַבְרָהָם בֵּרֵר לוֹ הַגָּלְיוֹת. אִם כֵּן, זֹאת הָעֵצָה הַיְעוּצָה אֲשֶׁר יָעַץ אַבְרָהָם לְבָרֵר הַגָּלְיוֹת בִּמְקוֹם הַגֵּהִנֹּם הַנִּקְרָא "שְׁאוֹל עֲמֻקָּה", כִּי בָּזֶה מְתוֹרָץ כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל חוֹטְאִים, לָמָּה אֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דָּן אוֹתָם עַל אַרְצָם, וְלָמָּה יַגְלֵם לְאַרְצוֹת הָעַמִּים? אֶלָּא לְפִי שֶׁהַגָּלְיוֹת בִּמְקוֹם הַגֵּהִנֹּם הֶעָמֹק, עַל כֵּן הַדִּין לְהַגְלוֹתָם מֵאִיגְּרָא רָמָא לְבִירָא עֲמִיקְתָּא, כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהַּ מִכָּל הָאֲרָצוֹת, וּבְעֶרְכּוֹ כָּל הָאֲרָצוֹת עֲמוּקִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (בראשית מה, ט): "רְדָה אֵלַי אַל תַּעֲמֹד", כִּי בְּלֶכְתָּם לְמִצְרַיִם הָלְכוּ דֶּרֶךְ יְרִידָה כְּיוֹרֵד לִשְׁאוֹל עָמֹק, וְזֶה עוֹמֵד לָהֶם בִּמְקוֹם שְׁאוֹל עֲמֻקָּה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: "מֵעֵצָה עֲמוּקָה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק", כִּי הוּא יָעַץ לִבְחוֹר בְּעֹמֶק אַרְצוֹת הָעַמִּים כָּאֲמוּר.

טו וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תֹּעֶה בַּשָּׂדֶה. זֶה גַּבְרִיאֵל, מִדְּקָאָמַר "וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ" שְׁמַע מִינַּהּ שֶׁזֶּה הָאִישׁ הָיָה מְבַקֵּשׁ אֶת יוֹסֵף וּמְחַזֵּר אַחֲרָיו וְהוּא מָצָא, אֲבָל יוֹסֵף לֹא מָצָא. וְהָיָה בְּדַעְתּוֹ לְהַזְהִירוֹ שֶׁיִּהְיֶה נִשְׁמָר מִן אֶחָיו, כִּי רָאָה אוֹתוֹ שֶׁהָלַךְ בַּשָּׂדֶה תּוֹעֶה בְּדַעְתּוֹ, כִּי הָלַךְ לְשָׁלוֹם וְאֵין שָׁלוֹם לְאֶחָיו עִמּוֹ. וְאִם כֵּן וַדַּאי זֶה מַלְאָךְ, שֶׁיָּדַע מַה שֶּׁבְּלִבּוֹ, דְּאִם לֹא כֵן מֵאַיִן יָדַע אֵיזֶה אָדָם אַחֵר שֶׁהוּא הוֹלֵךְ כְּתוֹעֶה, שֶׁמָּא זֶהוּ דַּרְכּוֹ, כִּי בְּלִי סָפֵק שֶׁהָלַךְ בְּאֵיזוֹ דֶּרֶךְ אוֹ שְׁבִיל. וּמִדְרָשׁוֹ שֶׁטָּעָה בְּעִנְיַן הַשָּׂדֶה הַנֶּאֱמָר בְּקַיִן וְהֶבֶל (בראשית ד:ח), כִּי יוֹסֵף הָיָה לוֹ לָשׂוּם אֶל לִבּוֹ מַה שֶּׁקָּרָה לְהֶבֶל עִם קַיִן, שֶׁמִּצַּד הַקִּנְאָה הָרַג אִישׁ אֶת אָחִיו. וְיוֹסֵף סָבַר: בְּשֶׁלָּמָּא קַיִן שֶׁהָרַג אֶת אָחִיו, הַיְינוּ לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה" (בראשית ד:ח) – עַל עִסְקֵי שָׂדֶה, כִּי אָמַר: "שָׂדֶה דְּאַתְּ קָאֵים עֲלֵיהּ דִּידִי הוּא". אִם כֵּן הָיָה סְבָה לַדָּבָר. אֲבָל אַחַי לָמָּה יַהַרְגוּנִי חִנָּם, כִּי קִנְאַת כְּתֹנֶת פַּסִּים אֵינָהּ דּוֹמָה לְקִנְאַת שָׂדֶה. וְזֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וְהִנֵּה תֹּעֶה בַּשָּׂדֶה" (בראשית לז:טו), כִּי שָׂדֶה וְזֶה הַנֶּאֱמָר אֵצֶל קַיִן הִטְעָהוּ, וְלֹא יָדַע שֶׁטָּבַע הַקִּנְאָה מְחֻיֶּבֶת שֶׁעַל דָּבָר מוּעָט יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נָפֶשׁ.

כג אֶת כָּתֹנְתּוֹ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֲשֶׁר עָלָיו. פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י כֻּתָּנְתּוֹ זֶה חָלוּק, וְלָמָּה זֶה הִפְשִׁיטוּ כֻּתָּנְתּוֹ, וְאוּלַי יוֹסֵף בְּלֶכְתּוֹ אֶל אֶחָיו הָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יִגְזְלוּ אֶחָיו מִמֶּנּוּ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים, עַל כֵּן עָשָׂה מַעֲשֶׂה נַעֲרוּת וְהָלַךְ וְתָפַר וְחִבֵּר אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֶל סְתָם חֲלוּקוֹ, כִּי אָמַר מִסְתָּמָא לֹא יַצִּיגוּהוּ עָרוֹם וְכוּלֵי הָאי לֹא חָשָׁדָם, עַל כֵּן הִפְשִׁיטוּ הֵמָּה גַּם אֶת חֲלוּקוֹ אֲגַב כְּתֹנֶת הַפַּסִּים, וַיְהִי "אֶת" פֵּרוּשׁוֹ כְּמוֹ "עִם". וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁיּוֹסֵף הֶחֱלִיף כַּתָּנוֹתָיו וְהִלְבִּישׁ כְּתֹנֶת הַפַּסִּים עַל גּוּפוֹ מַמָּשׁ, וּסְתָם חֲלוּקוֹ הִלְבִּישׁ לְמַעְלָה כְּדֵי לְהַעֲלִים מִן אֶחָיו הַכְּתֹנֶת פַּסִּים, לְכָךְ נֶאֱמַר "אֶת כָּתֹנְתּוֹ", כִּי מִתְּחִלָּה הִפְשִׁיטוּ סְתָם כְּתֹנֶת שֶׁל מַעְלָה, וְאַחַר כָּךְ אֶת כְּתֹנֶת הַפַּסִּים אֲשֶׁר עָלָיו עַל גּוּפוֹ מַמָּשׁ, וְלֹא מֵעַל דְּמֵעַל.

כד וְהַבּוֹר רֵק אֵין בּוֹ מָיִם. אֲבָל נְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים יֵשׁ בּוֹ. מָצְאוּ לָהֶם הֶתֵּר בָּזֶה כִּי חָשְׁבוּ אֶת מֵבִיא דִּבָּתָם לְבַעַל לָשׁוֹן הָרָע, וּמָצִינוּ שֶׁבַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן נִדּוֹנִים בִּנְחָשִׁים כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (במדבר כא ה) "וַיְדַבֵּר הָעָם בֵּאלֹהִים וּבְמֹשֶׁה", וּכְתִיב (במדבר כא ו) "וַיְשַׁלַּח ה' בָּעָם אֶת הַנְּחָשִׁים", יָבֹא הַנָּחָשׁ שֶׁחָטָא בִּלְשׁוֹנוֹ וְסִפֵּר לָשׁוֹן הָרָע עַל בּוֹרְאוֹ (שמות רבה ג יב) וְיִפָּרַע מִבַּעֲלֵי הַלָּשׁוֹן כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ"י שָׁמָּה, שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן, וּכְתִיב (קהלת י יא) "אִם יִשֹּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּלוֹא לָחַשׁ וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן". וּכְתִיב (קהלת י ח) "וּפוֹרֵץ גָּדֵר יִשְׁכֶּנּוּ נָחָשׁ". זֶה הַלָּשׁוֹן הַפּוֹרֵץ שְׁנֵי גְּדֵרִים, אַחַת שֶׁל בָּשָׂר וְאַחַת שֶׁל עֵצָם, וְיוֹצֵא לַחוּץ לְדַבֵּר, עַל כֵּן הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ בַּבּוֹר נְחָשִׁים, לוֹמַר יָבֹא הַנָּחָשׁ שֶׁחָטָא בִּלְשׁוֹנוֹ עַל עִסְקֵי עֲרָיוֹת, כִּי בַּעֲבוּר שֶׁרָאָה אֶת אָדָם וְחַוָּה עֲסוּקִים בְּתַשְׁמִישׁ עַל כֵּן נִתְאַוָּה לָהּ, וְיִפָּרַע מִן יוֹסֵף שֶׁסִּפֵּר עַל אֶחָיו אִיךְ שֶׁהֵם חֲשׁוּדִים עַל עֲרָיוֹת.

כו מַה בֶּצַע כִּי נַהֲרֹג אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ. בְּכָל מָקוֹם שֶׁנִּזְכַּר בַּמִּקְרָא לְשׁוֹן בֶּצַע מְדַבֵּר בַּהֲנָאַת מָמוֹן, וְכָאן מֵהֵיכָא תֵּיתֵי שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם הֲנָאַת מָמוֹן בִּדְבַר הֲהָרִיגָה? עַל כֵּן נִרְאֶה לִי שֶׁכָּל עִקַּר הַקִּנְאָה הָיְתָה עַל הַבְּכוֹרָה, כִּי הִרְגִּישׁוּ הָאַחִים בִּכְתֹנֶת הַפַּסִּים שֶׁיִּתֵּן לוֹ הַבְּכוֹרָה כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית לז:ג). וּלְפִי שֶׁמִּשְׁפַּט הַבְּכוֹר לִקַּח פִּי שְׁנַיִם, עַל כֵּן הָלְכוּ לִרְעוֹת צֹאן אֲבִיהֶם לִשְׁכֶם, מָקוֹם מוּכָן לְפַרְעָנִיּוֹת וְסָפְנָה מִפְּנֵי הָאֱמוֹת אֲשֶׁר סְבִיבוֹת שְׁכֶם, פֶּן יִגְזְלוּ צֹאנָם וּבְקָרָם מֵחֲמַת שֶׁבְּנֵי יַעֲקֹב לָקְחוּ צֹאנָם וּבְקָרָם כְּשֶׁבָּאוּ עַל שְׁכֶם. וְלֹא הִקְפִּידוּ הָאַחִים אַף אִם יָקוּמוּ עֲלֵיהֶם אוֹיְבִים וְיִקְחוּ כָּל הַמִּרְעֶה, בְּאָמְרָם: "אִם הַקָּטָן שֶׁבָּנוּ יִקַּח פִּי שְׁנַיִם, גַּם לָנוּ גַּם לוֹ לֹא יִהְיֶה", וְהָיוּ מִתְיָאֲשִׁים שֶׁיַּפְסִיד כָּל אֶחָד חֶלְקוֹ כְּדֵי שֶׁיַּפְסִיד יוֹסֵף שְׁנֵי חֲלָקִים, כַּמַּעֲשֶׂה שֶׁל הַקַּנָּאי וְהַחַמְתָּן שֶׁבָּאוּ לִפְנֵי שְׁלֹמֹה. וְכַאֲשֶׁר הָלְכוּ לִשְׁכֶם הִרְגִּישׁ יַעֲקֹב בְּתַחְבּוּלָתָם וְשָׁלַח אֶת יוֹסֵף לֵאמֹר "לֵךְ רְאֵה אֶת שְׁלוֹם אַחֶיךָ וְאֶת שְׁלוֹם הַצֹּאן" (בראשית לז:יד) מִן הָאוֹיְבִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתָם, וְיוֹסֵף אָמַר "אֶת אַחַי אָנֹכִי מְבַקֵּשׁ" (בראשית לז:טז) וְאֵין אֲנִי חוֹשֵׁשׁ אֶל הַצֹּאן. וְעַל כֵּן אָמַר "הֲלוֹא אַחֶיךָ רֹעִים בִּשְׁכֶם" (בראשית לז:יג), וּלְשׁוֹן "הֲלֹא" כָּךְ מַשְׁמַע: הֲלֹא מָקוֹם זֶה מְסֻכָּן וּמוּכָן לְפַרְעָנִיּוֹת? וְלֹא אָמַר "רֹעִים בַּצֹּאן", נוּכַל לוֹמַר שֶׁהֵם רוֹעִים אֶת עַצְמָם וְאֵינָם חוֹשְׁשִׁין אֶל הַצֹּאן, מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

וּמַה שֶּׁאָמְרוּ **לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ.** נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁחָשְׁבוּהוּ לְהוֹלֵךְ רָכִיל, וְכָל הוֹלֵךְ רָכִיל גּוֹרֵם שְׁפִיכוּת דָּמִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כב ט) "אַנְשֵׁי רָכִיל הָיוּ בָךְ לְמַעַן שְׁפֹךְ דָּם". וְעוֹד אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (דברים רבה ה י) "לָשׁוֹן הָרָע תְּלָתָא קָטִיל" כוּ'. עַל כֵּן נֶאֱמַר "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכֵּל אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ" (בראשית לז יח), לְפִי שֶׁהַבָּא לְהָרְגְךָ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: וּבְטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵיהֶם לְהָרְגָם, הִתְנַכְּלוּ לַהֲמִיתוֹ קֹדֶם, וּבְטֶרֶם יִקְרַב הוּא

אֲלֵיהֶם. זֶהוּ שֶׁאָמַר "וְעַתָּה לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ" (בראשית לז כ), מַהוּ "וְעַתָּה"? אֶלָּא עַתָּה תֵּכֶף וּמִיָּד, בְּטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵינוּ, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר. וּלְמַעְלָה בְּאַרְנוּ פָּסוּק זֶה בְּדֶרֶךְ אַחֵר בְּפָסוּק "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם" (בראשית לז ב). "וַיִּשְׁמַע רְאוּבֵן וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם" (בראשית לז כא), לְפִי שֶׁהָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יִתְלוּ כָּל הַסְּרְחוֹן בּוֹ, כְּדֵי שֶׁתָּשׁוּב אֲלֵיו הַבְּכוֹרָה שֶׁנִּטְלָה מִמֶּנּוּ וְנִתְּנָה לְיוֹסֵף.

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה מַה בָּצַע. שֶׁל מָמוֹן יִהְיֶה לָנוּ כִּי נַהֲרֹג אֶת אָחִינוּ וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ? בִּשְׁלָמָא אִם הָיָה לָנוּ רְשׁוּת לְפַרְסֵם הַדָּבָר, הָיָה כָּאן בֶּצַע מָמוֹן, כִּי מֵאַחַר שֶׁנִּלְקְחָה הַבְּכוֹרָה מִן רְאוּבֵן, אִם בֶּן רְאוּבֵן הַבְּכוֹר נִסְתַּלֵּק, וְיוֹסֵף מֵת, אִם כֵּן יַחֲזֹר חֵלֶק שֶׁל הַבְּכוֹר לְכָל הָאַחִים בְּשָׁוֶה. אֲבָל עַכְשָׁו שֶׁמֻּחֶמֶת צַעֲרוֹ שֶׁל אַבָּא אֵין לָנוּ רְשׁוּת לְפַרְסֵם הַדָּבָר, וְכָל הַיָּמִים יִהְיֶה בְּסָפֵק שֶׁמָּא יוֹסֵף חַי וְנֶאֱבַד, אוֹ לְאֶרֶץ רְחוֹקָה נִמְכַּר, אִם כֵּן אֲפִלּוּ אַחֲרֵי מוֹת אֲבִיהֶם יִהְיֶה חֶלְקוֹ מֻנָּח בְּבֵית דִּין, עַד שֶׁיִּוָּדַע מֶה הָיָה לוֹ, וְעָלֵינוּ לְהָבִיא רְאָיָה שֶׁנֶּהֱרַג, מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר אֲמָרְנוּ בִּפְנֵי אָבִינוּ שֶׁלֹּא נֶהֱרַג, וְאִם כֵּן אֵין כָּאן בֶּצַע מָמוֹן. "לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים" – וְאָז יִהְיֶה לָנוּ בֶּצַע מָמוֹן, כִּי שָׁם יִהְיֶה עֶבֶד עוֹלָם, וְאִם כֵּן מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, וּבְוַדַּאי אָבִינוּ יַעֲבִיר נַחֲלָתוֹ מִכָּל וָכֹל, כִּי מַה הֲנָאָה יִהְיֶה לוֹ אִם יַנְחִילֶנּוּ וְיָבֹא רַבּוֹ וְיִקַּח כָּל אֲשֶׁר לוֹ.

וּבְעִנְיַן הַמְּכִירָה לַיִּשְׁמְעֵאלִים וְלַמִּדְיָנִים, נִרְאֶה שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ, כִּי הָאַחִים לֹא רָצוּ לְמָכְרוֹ כִּי אִם לַיִּשְׁמְעֵאלִים לְבַד, כִּי אָמְרוּ שֶׁיִּשְׁמָעֵאל הוּא אָחִי יִצְחָק וּמִצַּד הַקִּרְבָה יְרַחֵם עָלָיו, וְאוּלַי שֶׁעַל יִשְׁמָעֵאל אָמְרוּ "כִּי אָחִינוּ בְשָׂרֵנוּ הוּא" (בראשית לז:כז) מִלְּשׁוֹן "כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ" (בראשית יג:ח). אַךְ שֶׁיִּשְׁמְעֵאלִים אֵלּוּ לֹא רָצוּ לְקָנוֹתוֹ כִּי לֹא הָיוּ סוֹחֲרִים, וְכָל זְמַן שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם סוֹחֵר שֶׁיַּחֲזוֹר וְיִקְנֶה מֵהֶם תֵּכֶף מִיָּד לְיָד לֹא רָצוּ לְקָנוֹתוֹ. וְכַאֲשֶׁר אַחַר כָּךְ עָבְרוּ אֲנָשִׁים מִדְיָנִים סוֹחֲרִים, אָז רָאוּ הַיִּשְׁמְעֵאלִים כִּי יֵשׁ לָהֶם סוֹחֲרִים שֶׁיַּחְזְרוּ וְיִקְנוּ מֵהֶם, אָז נִתְרַצּוּ לְקָנוֹת. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת יוֹסֵף מִן הַבּוֹר וַיִּמְכְּרוּ אֶת יוֹסֵף לַיִּשְׁמְעֵאלִים" (בראשית לז:כח), וּמִמֵּילָא שָׁמְעִינַן שֶׁהַיִּשְׁמְעֵאלִים מְכָרוּהוּ לַמִּדְיָנִים בִּלֹא רְצוֹן הָאַחִים, אוֹ בִּלֹא יְדִיעָתָם, וְהַמִּדְיָנִים חָזְרוּ וּמְכָרוּהוּ לְפוֹטִיפַר כוּ'. וְכַאֲשֶׁר שָׁב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר וְהַיֶּלֶד אֵינֶנּוּ, אָמַר "וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא" (בראשית לז:ל), כִּי אִם מֻחֶמֶת חֵלֶק הַבְּכוֹרָה הַרְגָּתָם אֶת יוֹסֵף, אִם כֵּן שָׁמָּא גַּם לִי תַּעֲשׂוּ כֵּן שֶׁלֹּא תַּחֲזוֹר לִי הַבְּכוֹרָה, "וַאֲנִי אָנָה אֲנִי בָא" כִּי אָנָה מְפָנֶיכֶם אֶבְרַח. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמֻּחֶמֶת יִרְאָה זוֹ רָצָה רְאוּבֵן לְהַצִּילוֹ מֵעִיקָּרָא.

לג חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ. רֶמֶז לְכָלַל הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְחַיּוֹת אֲרִיֵה, וְאַיָּלָה, וְנָחָשׁ, וְהַכָּתוּב כְּלָלָם וְאוֹמֵר (יחזקאל יט ב) "מָה אִמְּךָ לְבִיאָה בֵּין אֲרָיוֹת". דָּבָר אַחֵר: "חַיָּה רָעָה" זוֹ הַדִּבָּה שֶׁהֵבִיא אִיזֶּ שֶׁאָחִיו אָכְלוּ אֵבֶר מִן הַחַי, זוֹ הַדִּבָּה רָעָה הָרְמוּזָה בַּחַיָּה הִיא אֲכָלַתְהוּ, כִּי רָצוּ לְהַרְאוֹת שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא "וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים". וְכָל זֶה מֵרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁנִּצְנְצָה בּוֹ, כִּי גַּם לְפַרְעֹה רַשׁ"י שֶׁפִּרֵשׁ "חַיָּה רָעָה" עַל אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, רוּחַ ה' דִּבֶּר בּוֹ. וְהִנֵּה עֲדַיִן עִנְיַן אֵשֶׁת פּוֹטִיפַר לֹא הָיָה, וְאֵיךְ יֹאמַר "אֲכָלָתְהוּ" לְשׁוֹן עָבָר, וְעוֹד מָה עִנְיַן זֶה לְכָאן, אֶלָּא הַנָּכוֹן הוּא כְּמוֹ שֶׁכָּתַבְנוּ.

לה וַיִּמָּאֵן לְהִתְנַחֵם. פֵּירֵשׁ רַשׁ"י דָּוְקָא עַל הַמֵּת נִגְזְרָה שֶׁיִּשְׁתַּכַּח מִן הַלֵּב, וְלֹא עַל הַחַי שֶׁהוּא סָבוּר שֶׁמֵּת. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא שֶׁעִקַּר הַתַּנְחוּמִין הוּא כְּשֶׁיִּתֵּן הַחַי אֶל לִבּוֹ שֶׁזֶּה הַמֵּת זָכָה לְרֹב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, וְכִי הוּא נֶעְתָּק מִן עוֹלָם הָאָפֵל אֶל הָאוֹר הַנִּצְחִי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים פד, יא) "כִּי טוֹב יוֹם בַּחֲצֵרֶיךָ מֵאָלָף" וְגוֹ'. וְיַעֲקֹב רָאָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁיּוֹסֵף אֵינוֹ בְּגַן עֵדֶן, עַל כֵּן "וַיִּמָּאֵן לְהִתְנַחֵם". וְנָתַן טַעַם לַדָּבָר: "כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה". וְרִבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (עיין תנחומא ויגש ט) שֶׁאָמַר זֶה עַל שֶׁהָיָה מֻבְטָח שֶׁלֹּא יִרְאֶה הוּא פְּנֵי גֵיהִנֹּם כָּל זְמַן שֶׁלֹּא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו. וְקָשֶׁה עַל זֶה, דַּהֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "כִּי אֵרֵד אָבֵל שְׁאֹלָה", כִּי מִדְּקָאָמַר "אֶל בְּנִי" מַשְׁמָע שֶׁגַּם בְּנוֹ בְּשְׁאוֹל הַגֵּיהִנֹּם, וּמֵהֵיכָן לָמַד יַעֲקֹב לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁאֵין בְּנוֹ בְּגַן עֵדֶן, אָז חָשַׁב שֶׁוַּדַּאי הוּא בְּגֵיהִנֹּם, וְגַם אֲנִי אֵרֵד אֵלָיו שָׁם. עַל כֵּן "וַיִּמָּאֵן לְהִתְנַחֵם" אֲפִלּוּ עַל בְּנוֹ לְבַד. וְיֵשׁ מַקְשִׁים: אִם כֵּן לָמָּה לֹא הִרְגִּישׁ יַעֲקֹב בָּזֶה שֶׁהוּא חַי? וְנִרְאֶה שֶׁלֹּא קָשָׁה מִידֵי, גַּם לְפִי פְּשׁוּטוֹ, כִּי יַעֲקֹב תָּלָה הַדָּבָר בִּירִאַת רְאֵיַת פְּנֵי הַגֵּיהִנֹּם שֶׁהוּא לְנֶגֶד עֵינָיו תָּמִיד, כִּי סִימָן נִמְסַר לוֹ שֶׁכָּל זְמַן שֶׁלֹּא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו בְּחַיָּיו לֹא יִרְאֶה פְּנֵי גֵיהִנֹּם. זֶהוּ שֶׁאָמַר "כִּי אֵרֵד אֶל בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה". וּמִכָּל מָקוֹם, פָּסוּק "נִשְׁכַּחְתִּי כְּמֵת מִלֵּב" (תהלים לא, יג) מַשְׁמָע מֵת מַמָּשׁ. עַל כֵּן פֵּרֵשׁ רַשׁ"י הַטַּעַם שֶׁהוּא לְפִי הָאֱמֶת, וְלֹא הַטַּעַם שֶׁהוּא לְפִי דִּמְיוֹנוֹ שֶׁל יַעֲקֹב.

פרק לח

יח חוֹתָמְךָ וּמַטֶּךָ וּפְתִילֶךָ. כְּפִי הַפְּשָׁט נִרְאֶה לִתֵּן טַעַם לָמָּה נָתַן עֵרָבוֹן דַּוְקָא שְׁלֹשָׁה אֵלּוּ, וְזֶה לְפִי שֶׁכַּוָּנָתוֹ הָיְתָה לְשֵׁם זְנוּת, וְהָיָה מְבַזֶּה חוֹתָם אוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ אֲשֶׁר בִּבְשָׂרוֹ, וְהָיָה מְבַזֶּה גַּם מַטֵּה מוּשָׁלִים אֲשֶׁר בְּיָדוֹ אֲשֶׁר בּוֹ יִהְיֶה רוֹעֶה וּמַנְהִיג, אֲשֶׁר נִצְטַוָּה בְּ"לֹא יַרְבֶּה לּוֹ נָשִׁים" (דברים יז:יז), כִּי לֹא יִתָּכֵן שֶׁרוֹעֶה יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה רוֹעֶה זוֹנוֹת, וְהָיָה מְבַזֶּה גַּם מִצְוַת צִיצִית הַמַּצִּילִין מִן הָעֲרָיוֹת, כְּמַעֲשֶׂה הַהוּא (מנחות מד) שֶׁשָּׂכַר זוֹנָה בְּעַד אַרְבַּע מֵאוֹת זוּז וְנִצַּל עַל יְדֵי מִצְוַת צִיצִית, וְזֶה לֹא נִצּוֹל. וּבְזֶה מְיֻשָּׁב מַה הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב בָּזֶה שֶׁנָּתַן שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה לְמַשְׁכּוֹן, לְפִי שֶׁבָּא לְתָרֵץ לָמָּה לֹא זָכַר בְּאוֹת בְּרִית קֹדֶשׁ, וּבְמַטֶּה מוּשָׁלִים אֲשֶׁר בְּיָדוֹ, וּבְצִיצִית שֶׁבִּבְגָדָיו, אֶלָּא לְפִי שֶׁנָּתַן שִׁלְשָׁתָן עֵרָבוֹן וְהָיוּ מְבֻזִּים בְּעֵינָיו, עַל כֵּן לֹא זָכַר בַּחוֹתָם שֶׁבִּבְשָׂרוֹ, לְפִי שֶׁנָּתַן מִיָּדוֹ סְתָם חוֹתָם שֶׁבְּיָדוֹ, עַל כֵּן לֹא הָיָה לוֹ דָּבָר הַמְזַכִּירוֹ בַּחוֹתָם שֶׁבִּבְשָׂרוֹ. וְגַם הַמַּטֶּה אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נָתַן מִיָּדוֹ, גַּם "פְּתִילֶךָ" הַיְינוּ הַצִּיצִית נָתַן לָהּ, עַל כֵּן לֹא הָיָה לוֹ דָּבָר

שֶׁצִּיְּלוֹ מִן הַזְּנוּת.

וּמִדְּרָשׁוֹ הוּא, לְפִי שֶׁכָּל מַה שֶּׁאֵרַע לָאָבוֹת הָיָה סִימָן לַבָּנִים אַף עַל פִּי שֶׁהָאָבוֹת לֹא נִתְכַּוְּנוּ לָזֶה, כָּךְ בְּסִפּוּר זֶה פֵּרַט לְךָ עִנְיָנִים הַנַּעֲשִׂים בַּמַּעֲשֶׂה הַהוּא לְהוֹדִיעַ אֶת אֲשֶׁר יִקְרֶה לַבָּנִים בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, יַעַן כִּי הַיּוֹצֵא מִבִּיאָה זוֹ הִיא שֶׁמִּמֶּנָּה נוֹלַד הַגּוֹאֵל לְ״שֶׁה פִּזּוּרָה יִשְׂרָאֵל״ (ירמיהו נ:יז), לְשֶׁלַח מֵהֶם הַצָּפִיר וְהַשָּׂעִיר מֶלֶךְ יָוָן וּשְׁאָר מַלְכֵי הָאוּמּוֹת דְּמַסְגִּי בְּרֵישָׁא בְּהַצָּלָחָתָם כִּנְדִי זֶה, כִּדְאִיתָא בַּגְּמָרָא (שבת עז:) ״לָמָּה עִזֵּי מַסְגֵּי בְּרֵישָׁא?״ וּמַסִּיק כִּבְרִיָּתָא דְּעָלְמָא דִּבְרֵישָׁא חָשׁוֹכָא וַהֲדַר נְהוֹרָא. וּבְלִי סָפֵק שֶׁשְּׁאֵלָה זוֹ הָיְתָה עַל צַד הֶרֶמְז לָמָּה הָאוּמּוֹת קוֹדְמִין לְיִשְׂרָאֵל בְּהַצָּלָחָתָם, וּמְתֻרָּץ כִּבְרִיָּתוֹ שֶׁל עוֹלָם שֶׁמִּתְחִלָּה שִׁמֵּשׁ הַחֹשֶׁךְ וְאַחַר כָּךְ הָאוּמּוֹת הַהוֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ תַּשְׁמִישָׁם בָּעוֹלָם הַזֶּה תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ שִׁמֵּשׁ אוֹר יִשְׂרָאֵל. וְאִין כָּאן מְקוֹמוֹ לְהַאֲרִיךְ מִזֶּה.

זֶה שֶׁאָמַר כָּאן ״מַה תִּתֶּן לִי״. מַה יִּהְיֶה תַּכְלִית בִּיאָה זוֹ, וְהֵשִׁיב ״אָנֹכִי אֲשַׁלַּח גְּדִי עִזִּים״ (בראשית לח, יז) הַיְנוּ מַלְכֵי בָּבֶל הָעִזִּים מִן הַצֹּאן. ״שֶׁה פִּזּוּרָה יִשְׂרָאֵל״ (ירמיהו נ, יז), עַל יְדֵי הַגּוֹאֵל שֶׁיִּוָּלֵד מִבִּיאָה זוֹ. וּמָה הָעֲרָבוֹן, בַּמֶּה יִהְיוּ בְּטוּחִים שֶׁיִּהְיֶה כָּךְ, וְשָׁלַח חוֹתָם וּמַטֶּה וּפְתִיל (בראשית לח, כה) רֶמֶז לִשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים מְמֻשָּׁכָנִים כָּל זְמַן שֶׁיִּשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת. מַשְׁכּוֹן רִאשׁוֹן הוּא חוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דְּהַיְנוּ שֵׁם שֶׁל יָ״ה אֲשֶׁר חָתַם ה׳ עַל הַשָּׂטָנִים, הָרְאוּבֵנִי הַחֲנוֹכִי הַפָּלוּאִי, כְּמוֹ שֶׁפָּרַשׁ רַשׁ״י פָּרָשַׁת פִּנְחָס (במדבר כו, ה). וּמַה שֶּׁקָּדָמָה הֵ״א לְיוֹ״ד בְּמִלַּת ״הַחֲנוֹכִי״, לְפִי שֶׁכָּךְ הַמִּדָּה בְּכָל חוֹתָם שֶׁבְּטַבַּעְתּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָקוּק שֵׁם יָ״ה כִּסְדָרוֹ, וְאַחַר שֶׁנֶּחְתַּם עַל הַשָּׂטָנִים נִתְהַפְּכוּ הָאוֹתִיּוֹת כְּדֶרֶךְ כָּל חוֹתָם, שֶׁנֶּאֱמַר (איוב לח, יד) ״תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם״. וְחוֹתָם זֶה מְמֻשְׁכָּן, כִּי בְּכָל מָקוֹם שֶׁגָּלוּ שְׁכִינָה הָיְתָה עִמָּהֶם, וְשֵׁם שֶׁל יָ״ה דְּהַיְנוּ הַחוֹתָם אֵינוֹ יָכוֹל לִהְיוֹת בִּמְלוֹאוֹ עַד שֶׁיִּגָּאֲלוּ הַבָּנִים וְיִהְיוּ מְסֻבִּים עַל שֻׁלְחַן אֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יז, טז) ״כִּי יָד עַל כֵּס יָ״ה״. מַשְׁכּוֹן שֵׁנִי הַיְנוּ אֶלֶ״ף שֶׁל כְּפָא, שֶׁנֶּאֱמַר ״כִּי יָד עַל כֵּס יָ״ה״, כִּי אֵין הַשֵּׁם שָׁלֵם וְאֵין הַכִּפָּא שָׁלֵם עַד לֶעָתִיד. וְהַיְנוּ ״פְּתִילֶךָ״ הַצִּיצִית, כִּי תְּכֶלֶת דּוֹמָה לַיָּם וְיָם דּוֹמֶה לָרָקִיעַ וְרָקִיעַ דּוֹמֶה לְכִסֵּא הַכָּבוֹד (מנחות מג:), וְאִם כֵּן הַתְּכֶלֶת שֶׁבַּצִּיצִית מַזְכִּיר הַכִּסֵּא הַכָּבוֹד. וֶהֱיוֹת הַפְּתִיל עֲרֻבוֹן רֶמֶז לֶהֱיוֹת הַכִּסֵּא קָצַת מְמֻשְׁכָּן, וְלֶעָתִיד יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלב, יג) ״אִוָּה לְמוֹשָׁב לוֹ״, כִּי אוֹתִיּוֹת אִוָּה מְמַלְּאִים הַשֵּׁם וְהַכִּסֵּא.

דָּבָר אַחֵר, ״פְּתִילֶךָ״ רֶמֶז לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר בָּהֶם ״וְקִצֵּץ פְּתִילִים״ (שמות לט ג) בַּמִּשְׁכָּן וּבְכָל כֵּלָיו, וְנִתְמַשְׁכְּנוּ כֻּלָּם כִּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (שמות רבה נא ג) ״אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכָּן״, שֶׁנִּתְמַשְׁכֵּן שְׁנֵי פְּעָמִים בַּעֲוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל כו׳. ״וּמַטֶּךָ״ הַיְנוּ מַשְׁכּוֹן וָא״ו אֱלִיָּהוּ, כִּי צוּרַת הַוָּא״ו כְּצוּרַת הַמַּטֶּה, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (במדרש חסרות ויתירות) שֶׁנִּכְתַּב חֲמִשָּׁה פְּעָמִים ״אֱלִיָּהוּ״ חָסֵר וָא״ו, וַחֲמִשָּׁה פְּעָמִים כְּתִיב ״יַעֲקוֹב״ מָלֵא בְּוָא״ו, כִּי אֱלִיָּהוּ נָתַן אוֹתָם מַשְׁכּוֹן לְיַעֲקֹב שֶׁיָּבֹא וְיִגְאַל אֶת בָּנָיו. וְאוּלַי שֶׁלְּכָךְ לָקַח לְמַשְׁכּוֹן וָא״ו, רֶמֶז לְמַטֶּה וְשֵׁבֶט מוּשָׁלִים שֶׁבְּיַד יְהוּדָה יִהְיֶה מְמֻשְׁכָּן כָּל יְמֵי הָשַּׁמָּה. אוֹ רֶמֶז לְוָא״ו שֶׁל שֵׁם הַגָּדוֹל הַמְמֻשְׁכָּנֶת, כִּי בָּעוֹלָם הַזֶּה אֵין מִשְׁתַּמְּשִׁים כִּי אִם בְּשֵׁם שֶׁל יָ״ה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁנִּתַּן לוֹ אֱלִיָּהוּ תְּקִיעַת כַּפּוֹ שֶׁיִּגָּאֲלֵם, וַחֲמִשָּׁה אֲצָבְעוֹת שֶׁל הַכַּף דּוֹמֶה לַחֲמִשָּׁה וָוִי״ן. וְכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים בְּרוּרִים לַמֵּבִין, וּכְבוֹד ה׳ הַסְתֵּר דָּבָר, יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֵף לֶקַח.

כט וַיְהִי כְּמַשִּׁיב יָדוֹ. אַרְבַּע יָדוֹת כְּתוּבִים כָּאן כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה חֳרָמוֹת שֶׁמָּעַל עָכָן שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ, רָמַז דָּבָר זֶה כָּאן לְהוֹרוֹת שֶׁבַּעֲבוּר שֶׁיָּצָא מִמֶּנּוּ עָכָן עַל כֵּן לֹא יִצְלַח לִמְלוֹכָה, כִּי ״מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אֶרֶץ וְאִישׁ תְּרוּמוֹת יֶהֶרְסֶנָּה״, (משלי כט ד) כִּי אִם יִטֶּה אַחַר הַבֶּצַע יָבֹא לִידֵי קַבָּלַת שֹׁחַד, עַל כֵּן הֵשִׁיב אָחוֹר יָדוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה לוֹ הַבְּכוֹרָה וְהַמְּלוּכָה.

וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי, לְפָרֵשׁ אַרְבַּע יָדוֹת אֵלּוּ שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם רֶמֶז עַל אִישׁ חוֹמֵד מָמוֹן וְאֵינוֹ נִפְטָר מִן הָעוֹלָם וַחֲצִי תַּאֲוָתוֹ בְּיָדוֹ, יֵשׁ בְּיָדוֹ מָנָה מִתְאַוֶּה מָאתַיִם כו׳, וְהִנֵּה כָּל אָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁתֵּי יָדַיִם אֲשֶׁר בָּהֶם עָמֵל וְטוֹרֵחַ לְהַשִּׂיג מִלֹּא חָפְנָיו בְּכֹחוֹ וְעֹצֶם יָדוֹ כְּפִי אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדוֹ, וְאִם כֵּן כָּל אֲשֶׁר בְּכֹחוֹ מוּשָׂג מִשְׁתֵּי יָדָיו, וְאִם אֵינוֹ מִסְתַּפֵּק בְּמַה שֶּׁחָנַנוֹ אֱלֹהִים מִלֹּא חָפְנָיו חֲרֵי הוּא חוֹמֵד עוֹד מִלֹּא חָפְנָיו דְּהַיְנוּ כְּדֵי מְלֹאכֶת אַרְבַּע יָדַיִם, כֻּלָּם מִן הַמּוּשָׂג בִּשְׁתֵּי יָדָיו, וְהוּא בְּעֶצֶם הַשָּׁעוּר שֶׁל בַּעַל הַמָּנָה הַחוֹמֵד מָאתַיִם, דְּהַיְנוּ כֻּלָּם מִכְּדֵי הַמּוּשָׂג לוֹ כְּבָר מִשְׁתֵּי יָדָיו. וְכָל חוֹמֵד מָמוֹן אֵינוֹ בַּעַל צְדָקָה, עַל כֵּן לֹא יִצְלַח לִמְלוּכָה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין מט) שֶׁבִּזְכוּת שֶׁעָשָׂה דָּוִד מִשְׁפָּט לְזֶה וּצְדָקָה לָזֶה הָיָה יוֹאָב מְנַצֵּחַ בַּמִּלְחָמָה. עַל כֵּן נֶאֱמַר אֵצֶל יְהוּדָה (דברים לג ז) ״יָדָיו רָב לוֹ״, ״יְרִבוּ לוֹ״ מִבָּעֵי לֵיהּ, כִּי ״יָדָיו״ שְׁתַּיִם בְּמַשְׁמָע וְ״רָב״ לְשׁוֹן יָחִיד, אֶלָּא שֶׁהוֹרָה שֶׁלֹּא הָיָה חוֹמֵד מָמוֹן שֶׁל שְׁתֵּי יָדַיִם הַנּוֹסָפִים, כִּי שְׁתֵּי יָדָיו רַב לוֹ דַּי לוֹ, כִּי ״רַב״ הוּא מְשֻׁמָּשׁ לְשׁוֹן ״דַּי״, כְּמוֹ ״רַב לָךְ אַל תּוֹסֶף״ (דברים ג כו), וְרָמַז שֶׁהָיָה דַּי לוֹ בַּעֲמַל שְׁתֵּי יָדָיו, כִּי לֹא בִּקֵּשׁ עוֹד עַל שְׁנַיִם, לְפִיכָךְ ״וְעֵזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה״ (דברים לג ז), כִּי הִסְתַּפְּקוּת זֶה סִבָּה אֶל הַצְּדָקָה אֲשֶׁר בִּזְכוּתָהּ אוֹיְבִים נוֹפְלִים לְפָנָיו, וּרְאָיָה מִיּוֹאָב, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיב ה) ״טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמַלְוֶה״ וְגוֹ׳ ״נָכוֹן לִבּוֹ לֹא יִירָא עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה בְצָרָיו״ (שם ח), וְכֵן מַסִּיק בְּבָבָא קַמָּא (יז.) שֶׁהָעוֹסֵק בִּגְמִילוּת חֲסָדִים אוֹיְבָיו נוֹפְלִים לְפָנָיו חֲלָלִים. לְכָךְ נֶאֱמַר שֶׁבִּזְכוּת שְׁ״יָדָיו רַב לוֹ״, עֲמַל הַמּוּשָׂג מִשְׁתֵּי יָדָיו רַב לוֹ וְאֵינוֹ מְבַקֵּשׁ מוֹתָרוֹת וְאָז הוּא בַּעַל צְדָקָה, עַל כֵּן ״וְעֵזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה״, וְזֶה נֶאֱמַר עַל יְהוּדָה הַבָּא מִפֶּרֶץ. אֲבָל זֶרַח לֹא הָיָה ״יָדָיו רָב לוֹ״, אֶלָּא בִּקֵּשׁ עֲמַל אַרְבַּע יָדוֹת וְחָמַד מָמוֹן שֶׁאֵינֶנּוּ רָאוּי לוֹ כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אֵצֶל עָכָן (יהושע ז כא) ״וָאֶחְמְדֵם וָאֶקָּחֵם״, עַל כֵּן הוּשַׁב אָחוֹר יְמִינוֹ כְּמֵשִׁיב יָדוֹ, כִּי לֹא לוֹ יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה וְהַמְּלוּכָה כִּי כָּל מֶלֶךְ צָרִיךְ לְנַצְּחוֹן הָאוֹיְבִים וְהוּא לָאו בַּר הָכֵי כְּאָמוּר.

פרק לט

ב וַיְהִי ה׳ אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מַצְלִיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי. הִזְכִּיר שָׁלֹשׁ פְּעָמִים ״וַיְהִי״, לְפִי שֶׁיּוֹסֵף עָלָה שָׁלֹשׁ מַדְרֵגוֹת בָּזוֹ אַחַר זוֹ, וְאַחַר כָּךְ נָתַן לוֹ גַּם כֵּן אֲדוֹנָיו שְׁלֹשָׁה מִינֵי מֶמְשָׁלָה כְּפִי תּוֹסֶפֶת הַצְלָחָה שֶׁרָאָה בּוֹ, לְפִיכָךְ הוֹסִיף לוֹ מֶמְשָׁלָה פַּעֲמַיִם וְשָׁלֹשׁ. כִּי מִתְּחִלָּה ״וַיְהִי ה׳ אֶת יוֹסֵף״ – אֹתוֹ לְבַד, וַעֲדַיִן לֹא נִתְפַּשְׁטָה הַצְלָחָתוֹ לְזוּלָתוֹ. וְאַחַר כָּךְ ״וַיְהִי אִישׁ מַצְלִיחַ״ – לְזוּלָתוֹ, כִּי ״מַצְלִיחַ״ לְשׁוֹן מַפְעִיל, שֶׁגָּרַם הַצְלָחָה גַּם לַאֲדוֹנָיו, עַד שֶׁהָיָה ה׳ גַּם עִם אֲדוֹנָיו. וְאַחַר כָּךְ ״וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו״ – וַיְהִי ה׳ גַּם בִּבְנֵי בֵיתוֹ שֶׁל אֲדוֹנָיו. וְכָל כָּךְ דָּבְקָה הַהַצְלָחָה לְרַגְלֵי יוֹסֵף, עַד שֶׁמִּיּוֹסֵף נִתְפַּשְׁטָה אֶל אֲדוֹנָיו, וּמֵאֲדוֹנָיו אֶל שְׁאָר בְּנֵי בֵיתוֹ שֶׁהָיוּ דָּרִים אֵצֶל אֲדוֹנָיו. נִמְצָא שֶׁגַּם אֲדוֹנָיו הָיָה מַצְלִיחַ לַאֲחֵרִים. ״וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי ה׳ אִתּוֹ״ – הַיְינוּ אִתּוֹ מַמָּשׁ, עַל זֶה הַשָּׁעוּר הַמֻּפְלָג, עַד שֶׁכָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה״, רְצוֹנוֹ לוֹמַר מַה שֶּׁהָאָדוֹן עוֹשֶׂה, ״ה׳ מַצְלִיחַ בְּיָדוֹ״, כִּי מִמֶּנּוּ נִתְפַּשְׁטָה הַהַצְלָחָה גַּם לִבְנֵי בֵיתוֹ, כִּי ה׳ גַּם אִתּוֹ עִם הָאָדוֹן. לְפִיכָךְ ״וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיְשָׁרֶת אֹתוֹ וַיַּפְקִדֵהוּ עַל בֵּיתוֹ״ – עָשָׂה אוֹתוֹ פָּקִיד עַל כָּל בְּנֵי בֵיתוֹ, יַעַן כִּי מִן יוֹסֵף בָּאָה לָהֶם הַהַצְלָחָה. ״וְכָל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ״, כִּי מִן יוֹסֵף בָּאָה הַהַצְלָחָה עַל כָּל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ.

ה וַיְהִי מֵאָז וגו׳. הִזְכִּיר שְׁלֹשָׁה מִינֵי מֶמְשָׁלָה שֶׁנָּתַן לוֹ בָּזֶה אַחַר זֶה, כִּי ״מֵאָז״ הֵיינוּ בְּרֵאשִׁית הַצְלָחָתוֹ כְּשֶׁדָּבְקָה הַשְׁכִּינָה, וְהַהַצְלָחָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵי יוֹסֵף לְבַד, בַּפַּעַם הַהוּא הִפְקִיד אוֹתוֹ בְּבֵיתוֹ, אֲבָל לֹא עַל בֵּיתוֹ, כִּי לֹא נָתַן לוֹ עֲדַיִן מֶמְשָׁלָה עַל כָּל בְּנֵי בֵיתוֹ, רַק הָיָה פָּקִיד בְּבֵיתוֹ עַל מַעֲשֵׂה יָדָיו עַצְמוֹ. עוֹד מְעַט, כִּי רָאָה אֲדוֹנָיו שֶׁמִּמֶּנּוּ נִתְפַּשְׁטָה הַהַצְלָחָה אֵלָיו עַד שֶׁהָיָה ה׳ אִתּוֹ עִם הָאָדוֹן, אָז עָשָׂאוֹ פָּקִיד עַל כָּל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ, וְזֶה חֲלוּקָה שְׁנִיָּה. וְעַל חֲלוּקָה שְׁלִישִׁית אָמַר ״וַיְבָרֶךְ ה׳ אֶת בֵּית הַמִּצְרִי בִּגְלַל יוֹסֵף וַיְהִי בִּרְכַּת ה׳ בְּכָל אֲשֶׁר יֶשׁ לוֹ בַּבַּיִת וּבַשָּׂדֶה״ (בראשית לט:ה), וְלִפְנִים לֹא הָיְתָה בַּשָּׂדֶה כִּי אִם בַּבַּיִת, עַל כֵּן ״וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף״ וְגוֹ׳ (בראשית לט:ו). וְעַל חֲלוּקָה שְׁלִישִׁית זוֹ כְּבָר אָמַר ״וַיַּפְקֵדֵהוּ עַל בֵּיתוֹ״ (בראשית לט:ד), שֶׁהִשְׁלִיטוֹ עַל כּוּלָּם.

דָּבָר אַחֵר: **וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי.** הָיָה דַּרְכּוֹ לִהְיוֹת יוֹשֵׁב אֹהָלִים, כִּי כָל אִישׁ מַצְלָח יֵשׁ לוֹ אוֹהֲבִים רַבִּים וְדַרְכּוֹ לֵילֵךְ בִּסְעוּדוֹת וּשְׁמָחוֹת, וְזֶה מֵחֲמַת צַעַר שֶׁל אָבִיו לֹא הָלַךְ אָנָּה וָאָנָה, וְהָיָה תָּמִיד בְּבֵית אֲדֹנָיו וְלֹא הָלַךְ אַחַר אֲחֵזַת מֵרֵעָיו. עַל כֵּן הִפְקִידוֹ אֲדֹנָיו עַל בֵּיתוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁהָיָה בְּבֵיתוֹ מִכָּל מָקוֹם בֵּרַךְ ה׳ לְרַגְלוֹ אֲפִלּוּ מַה שֶּׁבַּשָּׂדֶה, אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא דָּרְכוּ שָׁם רַגְלָיו. וּבְרָאוֹתוֹ גֹּדֶל הַצְלָחָתוֹ, עַל כֵּן ״וַיַּעֲזֹב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף״.

ו כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל. פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י: הִיא אִשְׁתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וְלֹא חָשַׂךְ מִמֶּנִּי מְאוּמָה כִּי אִם אוֹתָךְ בַּאֲשֶׁר אַתְּ אִשְׁתּוֹ״ (בראשית לט:ט). וְקָרָא לְאִשְׁתּוֹ בְּכִנּוּי ״לֶחֶם״, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַלֶּחֶם מַשְׁבִּיעַ לְכָל חַי יוֹתֵר מִכָּל דָּבָר הַזָּן, כָּךְ בְּעִילוֹת שֶׁל הֶתֵּר מַשְׁבִּיעִים אוֹתוֹ אֵבֶר, לְאַפּוֹקֵי בְּעִילוֹת שֶׁל אִסּוּר אֵינָן מַשְׁבִּיעִים. כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוכה נב:) ״אֲבָר קָטָן, מַשְׁבִּיעוֹ רָעֵב״, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין עה.) שֶׁנְּטַל טַעַם בִּיאָה וְנִתַּן לְעוֹבְרֵי עֲבֵרָה, כִּי אֵין יִצְרוֹ תּוֹקְפוֹ כִּי אִם בִּדְבַר אִסּוּר. וּלְכָךְ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה ד:) ״כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכַּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא״, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כו) ״כִּי בְעַד אִשָּׁה זוֹנָה עַד כִּכַּר לָחֶם״. וְעָנְשׁוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, לְפִי שֶׁעָזַב אֶת אִשְׁתּוֹ שֶׁנִּקְרֵאת ״לֶחֶם״ וְדָבַק בְּזוֹנָה שֶׁאֵינָהּ לַחְמוֹ, עַל כֵּן יֶחְסַר לַחְמוֹ.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לֶחֶם זֶה הוּא לֶחֶם מַמָּשׁ, כִּי תּוֹעֲבָה לְמִצְרִים לֶאֱכֹל לֶחֶם אֶת הָעִבְרִים. וּלְפִי זֶה נוֹכַל לְפָרֵשׁ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה״ שֶׁקָּאֵי עַל יוֹסֵף, כִּי אַף עַל פִּי שֶׁעָזַב כָּל אֲשֶׁר לוֹ בְּיַד יוֹסֵף וְהָיָה יוֹסֵף יָכוֹל לֶאֱכֹל מִכָּל מִינֵי מַעֲדַנִּים וּמִי יִמְחֶה בּוֹ שֶׁהָרֵי הַכֹּל הָיָה בְּיָדוֹ, מִכָּל מָקוֹם לֹא יָדַע יוֹסֵף אִתּוֹ מְאוּמָה, שֶׁלֹּא נֶהֱנָה מִכָּל פַּת בַּג אֲדוֹנָיו כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל, פַּת בְּמֻלַּח לְבַד אָכַל כְּדַרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה, וְאַף עַל פִּי כֵן ״וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה תֹאַר וִיפֵה מַרְאֶה״ כְּבָרִאשׁוֹנָה וְזִיו אַפּוֹהִי לָא אִשְׁתַּנִּי, כְּמוֹ שֶׁקָּרָה לְדָנִיֵּאל וַחֲבֵרָיו (דניאל א), וּבָזֶה מִתּוֹרָץ מַה שֶּׁמַּקְשִׁים וְכִי עַכְשָׁיו נַעֲשָׂה יְפֵה תֹאַר וּמַרְאֶה, וַהֲלֹא כְּבָר הָיָה לְעוֹלָמִים כֵּן, אֶלָּא שֶׁלִּרְבוּתָא נָקַט כָּאן שֶׁלֹּא נִשְׁתַּנָּה מֵחֲמַת שֶׁלֹּא רָצָה לְהִתְגָּאֵל בְּפַת בַּג אֲדוֹנָיו.

י לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ לִהְיוֹת עִמָּהּ. פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ אֲפִילּוּ בִּלֹּא תַּשְׁמִישׁ, כִּי אוּלַי יֵשׁ חִלּוּק בֵּין אֶצְלָהּ לְעִמָּהּ, וּמִכָּל מָקוֹם הִיא תָּבְעָה זֶה, דְּאִם לֹא כֵּן מִי בִּקֵּשׁ זֹאת מִיָּדוֹ. וְאוּלַי יֵשׁ סָמֶךְ לָזֶה מִמַּה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית לט:י) ״וַיְהִי כְּדַבְּרָהּ אֶל יוֹסֵף יוֹם יוֹם״ וְלֹא פֵּרֵשׁ מָה דִּבְּרָה, אֶלָּא וַדַּאי כָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: כִּי מִתְּחִלָּה אָמְרָה ״שִׁכְבָה עִמִּי״ מַמָּשׁ, ״וַיְמָאֵן״ וְגוֹ׳, וְאַחַר כָּךְ בִּקְּשָׁה לְפָחוֹת לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ בִּלֹּא תַּשְׁמִישׁ. וְאִם תִּירָא שֶׁמָּא קְרִיבָה זוֹ תָּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה, עַל זֶה אָמְרָה ״חֲרֵי יוֹם עַכְשָׁיו וְאֵין דֶּרֶךְ הָעוֹלָם לְשַׁמֵּשׁ בַּיּוֹם״, וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ. וְאַחַר כָּךְ בִּקְּשָׁה לְפָחוֹת יִתְיַחֵד עִמָּהּ בְּחֶדֶר, כִּי אֵין לָחוּשׁ לְמַעֲשֶׂה כִּי יוֹם הוּא כָּאָמוּר. זֶהוּ שֶׁאָמַר ״כְּדַבְּרָהּ אֶל יוֹסֵף יוֹם יוֹם״, שֶׁשָּׁאֲלָה שְׁתֵּי שְׁאֵלוֹת בָּזוֹ אַחַר זוֹ וְתָלְתָה שְׁנֵיהֶם בַּיּוֹם. וְלֹא שָׁמַע אֵלֶיהָ לִשְׁאֵלָה רִאשׁוֹנָה לִשְׁכַּב אֶצְלָהּ בִּלֹּא תַּשְׁמִישׁ, וְגַם לֹא לִשְׁאֵלָה שְׁנִיָּה לִהְיוֹת עִמָּהּ בְּחֶדֶר אֶחָד. ״וַיְהִי כְּהַיּוֹם הַזֶּה״ (בראשית לט:יא) בְּעִצּוּמוֹ שֶׁל יוֹם, שֶׁלֹּא הָיָה יָרֵא פֶּן תְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ הַמַּעֲשֶׂה, כִּי כְּבָר אָמְרָה שֶׁאֵין דַּרְכָּם לְשַׁמֵּשׁ בַּיּוֹם, לְפִיכָךְ ״וַיָּבֹא הַבַּיְתָה לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ״ (בראשית לט:יא), אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא רָצָה אֲפִלּוּ לְהִתְיַחֵד עִמָּהּ, הַיְינוּ בִּהְיוֹתוֹ בָּטֵל מִמְּלַאכְתָּהּ, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁהָלַךְ לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ, חָשַׁב יוֹסֵף שֶׁלֹּא תְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ דָּבָר כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּטֵּל מִמְּלַאכְתּ הַבַּיִת, כִּי בַּעְלָהּ יִתְלֶה בָּהּ לֵאמֹר ״לָמָּה לֹא זֵרַזְתְּ אֶת הָעֶבֶד עַל הַמְּלָאכָה?״, וְאַף עַל פִּי כֵן ״וַתִּתְפְּשֵׂהוּ בְּבִגְדּוֹ״ (בראשית לט:יב), וְחָזְרָה לְשָׁאֲלָה הָרִאשׁוֹנָה לֵאמֹר ״שִׁכְבָה עִמִּי״ מַמָּשׁ.

יב וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה. לֹא נֶאֱמַר "וַיָּנָס הַחוּצָה", לְפִי שֶׁהַהוֹלֵךְ בִּרְחוֹבוֹת קִרְיָה בִּמְרוּצָה מַרְגִּישִׁין בּוֹ הָעוֹלָם לָמָּה רָץ וְעַל מָה הוּא רָץ. עַל כֵּן לֹא הָלַךְ בִּמְנוּסָה כִּי אִם בַּבַּיִת עַצְמוֹ, וּכְשֶׁיֵּצֵא מִן הַפֶּתַח יָצָא כְּדַרְכּוֹ בְּלֹא מְרוּצָה. וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תנחומא ט) "הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס" (תהלים קיד:ג) – מָה רָאָה? רָאָה אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה". לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (כתובות ל:) אַף עַל פִּי שֶׁאַרְבַּע מִיתוֹת בֵּית דִּין בָּטְלוּ, דִּין אַרְבַּע מִיתוֹת לֹא בָּטְלוּ – מִי שֶׁנִּתְחַיֵּב חֶנֶק אוֹ טוֹבֵעַ בַּנָּהָר אוֹ מֵת בִּסְרוּנְכִי. וְיָדוּעַ שֶׁהַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ מִיתָתוֹ בְּחֶנֶק, וּמִטַּעַם זֶה הָיָה מִשְׁפַּט דּוֹר הַמַּבּוּל בִּטְבִיעַת הַמַּיִם בַּעֲבוּר הַזְּנוּת. וּכְתִיב (תהלים לב:ו) "עַל זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל חָסִיד אֵלֶיךָ לְעֵת מְצֹא", אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ברכות ח.) זוֹ אֵשָׁה, וְסָמִיךְ לֵיהּ "רַק לְשֶׁטֶף מַיִם רַבִּים אֵלָיו לֹא יַגִּיעוּ". לְפִיכָךְ יוֹסֵף, שֶׁהָיָה גָּדוֹר מֵעֲרָיוֹת שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּנָס וַיֵּצֵא הַחוּצָה", הָיָה כְּדַאי לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל מִשֶּׁטֶף מֵי הַיָּם. וְזֶה שֶׁאָמַר "הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס" – שֶׁרָאָה מְנוּסָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף מִפְּנֵי אֵשֶׁת אֲדוֹנָיו, עַל כֵּן רָאוּי הוּא שֶׁלֹּא יִשְׁטְפוּ מֵי הַיָּם אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף. וְאַגַּב גְּרָרָא נְצוֹלוּ כָּל נוֹשְׁאֵי אֲרוֹנוֹ וְכָל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָלְכוּ אַחַר אֲרוֹנוֹ, וְנִטְבְּעוּ הַמִּצְרִים שְׁטוּפֵי זִמָּה.

וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁמַּאֲמַר "וַיָּנָס הַחוּצָה" הַיְינוּ חוּץ לְאַצְטַגְנִינוּת שֶׁלּוֹ, דּוּגְמַת "וַיּוֹצֵא אוֹתוֹ הַחוּצָה" הַנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם (בראשית טו ה), כָּךְ יָצָא יוֹסֵף חוּץ לַמַּעֲרָכָה, עַד שֶׁלֹּא הָיָה כֹּחַ בְּיַד הַמַּעֲרָכָה לִשְׁלוֹט בּוֹ, וְאַדְרַבָּה הוּא שָׁלַט בַּדְּבָרִים הַטְּבָעִיִּים וְהֵמָּה נָסוּ לְקוֹלוֹ, וְזֶהוּ קְרִיעַת יַם סוּף מִפְּנֵי אֲרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף.

פרק מ

א חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאוֹפֶה. מִתְּחִלָּה קָרָא אוֹתָם "מַשְׁקֶה" וְ"אוֹפֶה", וְאַחַר כָּךְ נֶאֱמַר "וַיִּקְצֹף פַּרְעֹה עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו עַל שַׂר הַמַּשְׁקִים וְעַל שַׂר הָאוֹפִים" (בראשית מ:ב). וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁמִּנְהַג הָעוֹלָם הוּא שֶׁכָּל שַׂר יֵשׁ לוֹ מִשְׁרָתִים לְמַטָּה מִמֶּנּוּ הַמִּשְׁרָתִים לַמֶּלֶךְ בְּכָל עֵת, וְהֵמָּה בְּעַצְמָם יְשָׁרְתוּהוּ לְפָרָקִים בְּסִעוּדָה גְּדוֹלָה דֶּרֶךְ כָּבוֹד. וְחֵטְא זֶה לֹא חָטְאוּ הַשָּׂרִים כִּי אִם מִשְׁרָתֵיהֶם הַמַּשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה, וּמִכָּל מָקוֹם הָיָה עִקַּר הַקֶּצֶף עַל הַשָּׂרִים שֶׁהוֹשִׁיבוּ הֶדְיוֹטִים כָּאֵלּוּ שֶׁלֹּא נִזְהֲרוּ בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר אֵצֶל הַחֲלוֹם "הַמַּשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה" וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "שַׂר", לְפִי שֶׁלֹּא בָּא לְהוֹרוֹת כִּי אִם מַהוּת הַחֲלוֹם כָּל אֶחָד מַעְנְיָנוֹ, זֶה מַעְנְיָנִי מַשְׁקֶה וְזֶה מַעְנְיָנִי אַפְיֶה.

וְלִי נִרְאֶה לְיַשֵּׁב זֶה, עַל דֶּרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פח ב) פְּלִיגֵי רַבָּנָן וְרַבִּי אֶבְיָתָר. רַבָּנָן אָמְרֵי: זֶה נִמְצָא זְבוּב בְּכוֹס שֶׁלּוֹ, וְזֶה נִמְצָא צְרוֹר בִּגְלוֹסְקָא שֶׁלּוֹ. וְרַבִּי אֶבְיָתָר אוֹמֵר: בְּקֶשׁוּ לְהַזְדַּוֵּג לְבִתּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ כּוּ'. וְרַשׁ"י הִסְכִּים לְדִבְרֵי רַבָּנָן. וְנִרְאֶה שֶׁרָאָיְתוֹ מִמָּה שֶׁנֶּאֱמַר "מַשְׁקֶה" וְ"אוֹפֶה" וְלֹא הִזְכִּיר לְשׁוֹן "שַׂר", לְהוֹרוֹת שֶׁלֹּא הָיָה חֶטְאָם תָּלוּי בִּשְׂרָרָתָם. וְחֵטְא זֶה שֶׁבִּקְּשׁוּ לְהַזְדַּוֵּג לְבִתּוֹ תָּלוּי בְּלִי סָפֵק בְּמָה שֶׁהָיוּ שָׂרִים וְנִכְבָּדִים, עַל כֵּן בִּקְּשׁוּ לִשְׁלֹחַ יָד בַּמֶּלֶךְ וּלְהַזְדַּוֵּג לְבִתּוֹ מִצַּד שֶׁגָּבַהּ לִבָּם עַד לְהַשְׁחִית. לְכָךְ קָרָאָם סְתָם "מַשְׁקֶה" וְ"אוֹפֶה", בֵּין בִּשְׁעַת זְכִירַת הַחֵטְא בֵּין בִּזְכִירַת הַחֲלוֹם, וְטַעַם אֶחָד לִשְׁנֵיהֶם: לְהוֹרוֹת שֶׁחֶטְאָם הָיָה עַל עִסְקֵי מַשְׁקֶה וַאֲפִיָּה, וְלֹא הָיָה חֵטְא הַתָּלוּי בִּשְׂרָרָתָם. וְכֵן בַּחֲלוֹם קָרָאָם כֵּן, לְהוֹרוֹת שֶׁהַחֲלוֹם הָיָה מֵעִסְקֵי מַשְׁקֶה וַאֲפִיָּה.

וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר "חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְהָאוֹפֶה" (בראשית מ:א), וְקָשֶׁה לְעָרְבִינְהוּ וְלִתְנִינְהוּ "חָטְאוּ מַשְׁקֶה וְהָאוֹפֶה", לָמָּה הִכְנִיס "מֶלֶךְ מִצְרַיִם" בֵּין הַדְּבֵקִים? אֶלָּא וַדַּאי לְהוֹרוֹת שֶׁכָּל אֶחָד חֶטְא בָּעִנְיָן עַצְמוֹ, זֶה בִּזְבוּב וְזֶה בִּצְרוֹר. וּכְפִי הַנִּרְאֶה שֶׁפִּשְׁעַת הַצְּרוֹר גָּדוֹל מִפִּשְׁעַת הַזְּבוּב, כִּי זְבוּב אוּנְקָא וּצְרוֹר פְּשִׁיעוּתָא. עַל כֵּן נֶאֱמַר "מַשְׁקֵה מֶלֶךְ מִצְרַיִם", כִּי אִלּוּ עָשָׂה זֶה לְאָדָם אַחֵר לֹא הָיָה נִקְרָא פּוֹשֵׁעַ, כִּי קָרוֹב לְאֹנֶס הַדָּבָר, אַךְ לַמֶּלֶךְ הוּא פְּשִׁיעָה, כִּי בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ צָרִיךְ לְדַקְדֵּק בְּיוֹתֵר. אֲבָל חֵטְא הָאוֹפֶה הָיָה גָּדוֹל מִנִּשּׂוֹא אֲפִלּוּ אִם הָיָה עוֹשֶׂה כֵּן לְאָדָם אַחֵר שֶׁאֵינוֹ מֶלֶךְ, לָכֵן נֶאֱמַר סְתָם "וְהָאוֹפֶה" וְלֹא אָמַר "אוֹפֶה מֶלֶךְ מִצְרַיִם". וּ"פַּרְעֹה קָצַף עַל שַׂר הַמַּשְׁקִים" (בראשית מ:ב) – הִזְכִּיר לְשׁוֹן שָׂרָה אֵצֶל הַקֶּצֶף, כִּי כְּמוֹ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְדַקְדֵּק עִם הַצַּדִּיקִים כְּחוּט הַשַּׂעָרָה יוֹתֵר מִמָּה שֶׁמְּדַקְדֵּק עִם אָדָם אַחֵר, כָּךְ שָׂרִים אֵלּוּ, מִצַּד הֱיוֹתָם שָׂרִים וּקְרוֹבִים לַמֶּלֶךְ בְּיוֹתֵר, הָיָה לָהֶם לְהִזָּהֵר בִּכְבוֹד הַמֶּלֶךְ. וְאִלּוּ הָיוּ הֶדְיוֹטִים לֹא יָצָא עֲלֵיהֶם הַקֶּצֶף כָּל כָּךְ, וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

יא וְכוֹס פַּרְעֹה בְּיָדִי. בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (פח ה) אָמְרוּ: מִכָּאן תִּקְנוּ חֲכָמִים אַרְבַּע כוֹסוֹת בְּפֶסַח, כְּנֶגֶד אַרְבַּע פְּעָמִים "כּוֹס" שֶׁנִּזְכְּרוּ כָּאן. וְיֵשׁ לְתָמֵּהַּ: מַה הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשַׂר הַמַּשְׁקִים בָּזֶה, וּמַה עִנְיַן אַרְבַּע כוֹסוֹת שֶׁל פֶּסַח לַחֲלוֹמוֹ שֶׁל שַׂר הַמַּשְׁקִים? וְנִרְאֶה לִי, כִּי יָדוּעַ שֶׁשִּׁתִּית הַכּוֹס מוֹרָה עַל הַתְּשׁוּעָה מֵאֵיזוֹ צָרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קטז יג) "כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא", וְאַרְבַּע כוֹסוֹת שֶׁל פֶּסַח יוֹכִיחוּ. וְכָל שְׁבוּי סְבָבוּהוּ אַרְבַּע מִשְׁפָּחוֹת הָרָעוֹת שֶׁנִּזְכְּרוּ בְּסֵפֶר יִרְמְיָה (ירמיה טו ב): "כֹּה אָמַר ה' אֲשֶׁר לַחֶרֶב לַחֶרֶב וַאֲשֶׁר לַמָּוֶת לַמָּוֶת וַאֲשֶׁר לָרָעָב לָרָעָב וַאֲשֶׁר לַשְּׁבִי לַשֶּׁבִי". וּבְבָבָא בַּתְרָא (ח:) אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: כָּל הַמֵּאָחָר בַּפְּסוּק קָשֶׁה מִשֶּׁלְפָנָיו כּוּ', עַד "שֶׁבִי" – כּוֹלְהוּ אִיתַּנְהוּ בְּיֵהּ. כִּי בְּיָדוֹ שֶׁל אֲדוֹנוֹ לְיַסְּרוֹ בַּחֶרֶב, וְלַהֲמִיתוֹ, וּלְהַרְעִיבוֹ, וּלְעַנּוֹתוֹ בְּעִנְיַן בֵּית הַסֹּהַר. וְנִמְצָא שֶׁכָּל שְׁבוּי שֶׁבְּבֵית הַבּוֹר, כְּשֶׁיּוֹצֵא מִבֵּית הָאֲסוּרִים, דִּין הוּא שֶׁיִּשְׁתֶּה אַרְבַּע כוֹסוֹת שֶׁל יְשׁוּעָה, כִּי מֵאַחַר שֶׁשְּׁבִי כּוֹלְהוּ אִיתַּנְהוּ בֵּיהּ, אִם כֵּן בִּיצִיאָתוֹ מִשָּׁם מִבֵּית הַסֹּהַר הוּא נִצּוֹל מֵאַרְבַּעְתָּן. עַל כֵּן נִזְכַּר בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים אַרְבַּע פְּעָמִים לְשׁוֹן "כּוֹס", כִּי הֶרְאָה לוֹ בַּחֲלוֹם שֶׁיֵּצֵא מִן בֵּית הַבּוֹר וְיִהְיֶה נִצּוֹל מֵאַרְבַּע רָעוֹת אֵלּוּ, וְיִהְיֶה רָאוּי לִשְׁתּוֹת אַרְבַּע כוֹסוֹת שֶׁל יְשׁוּעָה. וְאִם כֵּן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה מִכָּאן שֶׁבְּפֶסַח חַיָּב כָּל אָדָם לִשְׁתּוֹת אַרְבַּע כוֹסוֹת, כִּי יִשְׂרָאֵל הָיוּ גַּם כֵּן שְׁבוּיִים בְּמִצְרַיִם, וְהַשָּׁבוּי כּוֹלְהוּ אִיתַּנְהוּ בֵּיהּ, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיִּשְׁתּוּ אַרְבַּע כוֹסוֹת שֶׁל יְשׁוּעָה כְּנֶגֶד הַהַצָּלָה מֵאַרְבַּעְתָּן, כִּי לֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בִּלְבָד

גָּאַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִמִּצְרִים, כִּי אַף אוֹתָנוּ גָּאַל עִמָּהֶם. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר. וּמִכָּאן שָׁפַט יוֹסֵף בְּשִׂכְלוֹ שֶׁשַּׂר הַמַּשְׁקִים יֵצֵא מִבֵּית הַסֹּהַר וְיוּשַׁב עַל כַּנּוֹ, אֲבָל שַׂר הָאוֹפִים לֹא רָאָה בּוֹ דָּבָר הַמּוֹרֶה עַל גְּאוּלָתוֹ וְעַל פְּדוּת נַפְשׁוֹ.

וְאוּלַי זֶהוּ כַּוָּנַת רז״ל, בְּמַה שֶׁדָּרְשׁוּ (חולין צב) ״וּבֶגֶף שְׁלֹשָׁה שָׂרִיגִים״ (בראשית מ:י) – שְׁלֹשָׁה שָׂרֵי גוֹיִם כּוּ׳, אוֹ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב כּוּ׳, וְנִדְרְשׁוּ בְּכַמָּה פָּנִים שׁוֹנִים עַל הַצָּלָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּמַה הֵרְאוּ לְשַׂר הַמַּשְׁקֶה בָּזֶה, אֶלָּא שֶׁכָּל אֵלּוּ סִבַּת גְּאוּלָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל מִבֵּית הַשְּׁבִי, וּגְאוּלָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל יוֹסֵף הָיְתָה עַל יְדֵי שַׂר הַמַּשְׁקִים, וְעַל יָדוֹ זָכָה יוֹסֵף לְכָל הַיִּעוּדִים הָהֵם, וְקַל לְהָבִין.

כג וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ. כִּי עֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה, בָּרִאשׁוֹנָה אַף עַל פִּי שֶׁעָלָה יוֹסֵף בְּזִכְרוֹנוֹ, מִכָּל מָקוֹם לֹא זָכְרוֹ בִּפְנֵי פַּרְעֹה לְטוֹבָה, וְזֶה גָּרַם לוֹ שֶׁלְּסוֹף שִׁכְחוֹ לְגַמְרֵי, וְאָפְלוּ בְּזִכְרוֹנוֹ לֹא עָלָה. וְעַל אֵלּוּ שְׁתֵּי עֲבֵרוֹת אָמַר ״אֶת חֲטָאַי אֲנִי מַזְכִּיר הַיּוֹם״ (בראשית מא:ט), הַיְינוּ שְׁנֵי חֲטָאִים אֵלּוּ, מַה שֶּׁחָטָא לְיוֹסֵף וּלְפַרְעֹה. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (בראשית רבה פט, ג) שֶׁיּוֹסֵף חָטָא בָּזֶה שֶׁתָּלָה בְּטָחוֹנוֹ בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים, וְאָמַר שְׁנֵי פְּעָמִים לְשׁוֹן זְכִירָה: ״כִּי אִם זְכַרְתַּנִי״ וְגוּ׳ (בראשית מ:יד), ״וְהִזְכַּרְתַּנִי״ וְגוּ׳ (שם), וּכְנֶגְדָּם נֶעֱנַשׁ בְּכֶפֶל הַשִּׁכְחָה: ״וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף וַיִּשְׁכָּחֵהוּ״ (בראשית מ:כג).

וְעַל צַד הֶרֶמֶז נוּכַל לוֹמַר, כִּי בִּזְמַן שֶׁאָמַר יוֹסֵף ״אִם זְכַרְתַּנִי״ וְהוּא לְשׁוֹן תְּנַאי, כְּאִלּוּ אָמַר ״אִם זְכַרְתַּנִי יֵשׁ תִּקְוָה, וְאִם לֹא אָבְדָה הַתִּקְוָה״, נִמְצָא שֶׁשְּׁנֵי תֵּיבוֹת אֵלּוּ כּוֹלְלִים עִקַּר הֶעָוֹן. עַל כֵּן כְּנֶגְדָּם יָצָא בַּת קוֹל וְאָמַר ״תִּשְׁכַּח״, כִּי ״תִּשְׁכַּח״ עוֹלֶה לְמִסְפַּר ״אִם זְכַרְתַּנִי״. וְעַל כֵּן נִתַּן הַדִּין שֶׁיִּהְיֶה אָסוּר עוֹד שְׁתֵּי שָׁנִים, כִּי יְמוֹת הַשָּׁנָה שס״ה יָמִים, שְׁתֵּי פְּעָמִים שס״ה עוֹלֶה תש״ל כְּמִסְפַּר ״תִּשְׁכַּח״. וְעַל כֵּן הַדִּין נוֹתֵן שֶׁיִּהְיֶה אָסוּר עוֹד שְׁנָתַיִם יָמִים, כִּי ״מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים״ (בראשית מא:א) מוֹרֶה שֶׁהָיוּ שָׁנִים שְׁלֵמִים מִיּוֹם אֶל יוֹם כְּדֵי לְמַלְאוֹת מִסְפַּר ״תִּשְׁכַּח״, וְעוֹד שְׁנֵי יָמִים הַנּוֹסָפִים כְּנֶגֶד שְׁנֵי תֵּיבוֹת אֵלּוּ שֶׁאָמַר ״וְהִזְכַּרְתַּנִי״ ״וְהוֹצֵאתַנִי״. וְזֶה יוֹתֵר מְחֻוָּר מִמַּה שֶּׁאָמְרוּ קְצָתָם שֶׁשְּׁתֵּי שָׁנִים אֵלּוּ כְּנֶגֶד שְׁתֵּי תֵּיבוֹת אֵלּוּ, וְקָשֶׁה לָמָּה דַּוְקָא שְׁנַיִם וְלֹא חֲדָשִׁים אוֹ יָמִים. וּלְהַנָּחָתֵנוּ יִהְיוּ בֶּאֱמֶת שְׁנֵי יָמִים כְּנֶגְדָּם, וְיִתְבָּאֵר זֶה עוֹד בְּסָמוּךְ פָּרָשַׁת מִקֵּץ בעז״ה.

פרק מא

א וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים. לְפִי שֶׁלֹּא פֹּרַשׁ בַּמִּקְרָא מָתַי הִתְחִילוּ שְׁתֵּי שָׁנִים אֵלּוּ, עַל כֵּן אָמְרוּ רז״ל (בראשית רבה פ״ט ב) שֶׁשְּׁתֵּי שָׁנִים אֵלּוּ הֻזְקַק לִהְיוֹת אָסוּר בְּבֵית הַסֹּהַר יוֹתֵר מִן הַנִּגְזָר עָלָיו, מִפְּנֵי שֶׁתָּלָה בְּטָחוֹנוֹ בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים מ, ה) ״אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר שָׂם ה׳ מִבְטַחוֹ וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים״, אֵלּוּ הַמִּצְרִים שֶׁנִּקְרְאוּ ״רַהַב״. וְיֵשׁ לְהַקְשׁוֹת, מַה זֶּה שֶׁאָמַר ״אֲשֶׁר שָׂם ה׳ מִבְטַחוֹ״? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר ״אֲשֶׁר שָׂם בַּה׳ מִבְטַחוֹ״, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה י״ז, ז) ״בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה׳ וְהָיָה ה׳ מִבְטַחוֹ״. וּמִלְּבַד הַכֶּפֶל שֶׁבְּפָסוּק זֶה, צָרִיךְ הַלָּשׁוֹן גַּם כֵּן תִּקּוּן בְּמַה שֶּׁכָּתוּב ״וְהָיָה ה׳ מִבְטַחוֹ״. וְעוֹד קָשֶׁה, לָמָּה קָרָא לַמִּצְרִים ״רְהָבִים״ וְלֹא קָרָאם בַּשֵּׁם הַמְפֹרָסָם?

וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה, שֶׁבְּנוֹהַג שֶׁבָּעוֹלָם שֶׁאָדָם שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֵיזוֹ מַעֲלָה בְּיֵתֶר שְׁאֵת עַל חֲבֵרוֹ, אֵינוֹ זוֹכֵר אֶת חֲבֵרוֹ הַקָּטָן מֵעֶרְכּוֹ וּבַל יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ עַל שְׂפָתָיו מִצַּד רוֹם לְבָבוֹ. וְזוֹ הִיא טַעֲנַת הַפִּילוֹסוֹפִים עַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ לֵאמֹר, שֶׁלְּגֹדֶל רוֹמְמוּתוֹ יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ מַשְׁגִּיחַ בַּשְּׁפָלִים בְּכָל מַה שֶּׁתַּחַת גַּלְגַּל הַיֶּרַח. וּלְבַטֵּל דֵּעָה נִפְסָדָה זוֹ, נֶאֱמַר (שמואל א ב, ג) ״אַל תַּרְבּוּ תְדַבְּרוּ גְּבֹהָה גְּבֹהָה, יֵצֵא עָתָק מִפִּיכֶם, כִּי אֵל דֵּעוֹת ה׳ וְלוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִלוֹת״. רְצוֹנוֹ לוֹמַר, אַל תְּדַבְּרוּ שֶׁמִּצַּד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גָּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גְּבוֹהִים, אֵין לוֹ יְדִיעָה בִּפְרָטֵי מַעֲשֵׂינוּ, כִּי ״אֵל דֵּעוֹת ה׳״ שֶׁיֵּשׁ לוֹ יְדִיעָה בְּכֻלָּם, ״וְלוֹ נִתְכְּנוּ״ כָּל עֲלִילוֹת מַעֲשֵׂה אִישׁ. וּכְדֵי לְאַמֵּת דָּבָר זֶה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹכֵן אֶת דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ, צֶרֶף הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּשְׁמוֹ הַגָּדוֹל יִתְבָּרַךְ אַרְבַּע אוֹתִיּוֹת שֶׁל מִסְפָּר מוּעָט יוֹתֵר מִכָּל הָאוֹתִיּוֹת שֶׁבָּאָלֶ״ף בֵּי״ת. כְּשֶׁתִּכְתּוֹב יו״ד ה״א וָא״ו ה״א, הִסְתַּכֵּל בְּכָל הָאוֹתִיּוֹת כְּשֶׁתִּכְתְּבֵם בְּמִלּוּאָם, לֹא תִּמְצָא שׁוּם אוֹת שֶׁיַּעֲלֶה לְמִסְפָּר מוּעָט כְּמוֹ אֵלּוּ. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (מגילה יא.) ״אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: כָּל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא גְּדֻלָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שָׁם אַתָּה מוֹצֵא עַנְוְתָנוּתוֹ וְכוּ׳. מִן הַכְּתוּבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים סח, ה) ׳סֹלּוּ לָרֹכֵב בָּעֲרָבוֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ׳. רְצוֹנוֹ לוֹמַר, שַׁבְּחוּהוּ ״בְּיָהּ שְׁמוֹ״, כִּי עִם הֱיוֹתוֹ ״רֹכֵב בָּעֲרָבוֹת״, גְּבוֹהַּ מִכֹּל, אַף עַל פִּי כֵן ״יָהּ שְׁמוֹ״, שֶׁהֵם הָאוֹתִיּוֹת הַקְּטַנִּים בְּמִסְפָּר, וְהַתֵּבָה רַק בַּעֲלַת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת, דְּהַיְנוּ הַמּוּעָט בְּצֵרוּף הָאוֹתִיּוֹת. וְכָל זֶה מוֹפֵת עַל עַנְוְתָנוּתוֹ יִתְבָּרַךְ.

וּלְפִי זֶה מַהוּת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל, הוּא מוֹפֵת וּבִטָּחוֹן לַתַּחְתּוֹנִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זוֹכְרָם וּמַשְׁגִּיחַ בָּהֶם, שֶׁלֹּא יִהְיֶה פִּתְחוֹן פֶּה אֶל הַמַּעֲרִיר לוֹמַר שֶׁלְּגֹדֶל רוֹמְמוּתוֹ יִתְבָּרַךְ עָזַב ה׳ אֶת הָאָרֶץ, וְלֹא כְּמִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִדַּת בָּשָׂר וָדָם שֶׁאֵינוֹ מַשְׁגִּיחַ וְזוֹכֵר אֶת מִי שֶׁהוּא לְמַטָּה מִמֶּנּוּ בְּמַדְרֵגָה. עַל שְׁנֵי הַנָּחוֹת אֵלּוּ נֶאֱמַר פָּסוּק זֶה: עַל הַנָּחָה רִאשׁוֹנָה, שֶׁיִּבְטַח בַּה׳, אָמַר ״אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר אֲשֶׁר שָׂם ה׳ מִבְטַחוֹ״ (תהלים מ:ה), כִּי מַהוּת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל וְקָטְנוּתוֹ הוּא מִבְטָחוֹ, שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ מִתְחַבֵּר לַשְּׁפָלִים. לָכֵן לֹא נֶאֱמַר ״בַּה׳״, כִּי ״ה׳״ דְּהַיְנוּ מַהוּת הַשֵּׁם הוּא מִבְטָחוֹ. וְעַל זֶה אָמַר ״בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּה׳״ (ירמיה יז:ז), וּבְמָה יִהְיֶה בָּטוּחַ? עַל זֶה אָמַר ״וְהָיָה ה׳ מִבְטַחוֹ״ – מַהוּת הַשֵּׁם הוּא מִבְטָחוֹ. וְעַל הַנָּחָה שְׁנִיָּה, שֶׁלֹּא לִבְטֹחַ בָּאָדָם, כִּי רוֹם לְבָבוֹ מְבִיאוֹ לִידֵי שִׂכְחָה עַל דֶּרֶךְ ״וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה׳״ (דברים ח:יד), אָמַר ״וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים״ (תהלים מ:ה), כִּי ״רַהַב״ הוּא לְשׁוֹן רוֹם לֵב וְגַסּוּת רוּחַ, כִּי אֵין לִפְנוֹת פְּנֵי

מִבְטַחוֹ אֶל בָּשָׂר וָדָם, כִּי מִצַּד רַהֲבוֹ וְגַסּוּת רוּחוֹ אֵינוֹ פּוֹנֶה אֶל הַבּוֹטֵחַ אֵלָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וְלֹא זָכַר שַׂר הַמַּשְׁקִים אֶת יוֹסֵף״ (בראשית מ:כג) – מִצַּד שֶׁנַּעֲשָׂה שַׂר הַמַּשְׁקִים וְהוּשַׁב עַל כַּנּוֹ וְנַעֲשָׂה שַׂר וְחָשׁוּב, עַל כֵּן לֹא זָכַר אֶת יוֹסֵף, כִּי הָיָה בְּעֵינָיו נִבְזֶה וּשְׁפַל אֲנָשִׁים. עַל כֵּן קָרָא לְמִצְרַיִם ״רְהָבִים״. וּמַה שֶּׁנִּגְזַר עַל יוֹסֵף לִהְיוֹת אָסוּר שְׁתֵּי שָׁנִים, לְפִי שֶׁחִטֵּא זֶה הוּא כָּפוּל, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ירמיה יז:ה) ״אָרוּר הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בָּאָדָם וְשָׂם בָּשָׂר זְרֹעוֹ וּמִן ה׳ יָסוּר לִבּוֹ״. לְפִיכָךְ נִגְזַר שָׁנָה אַחַת כְּנֶגֶד הַבִּטָּחוֹן בְּאָדָם, כִּי זְמַן הַשִּׂכְחָה שָׁנָה, כְּמֵת הַמִּשְׁתַּכֵּחַ מִלֵּב אַחַר שָׁנָה, וְעוֹד שָׁנָה אַחַת כְּנֶגֶד ״וּמִן ה׳ יָסוּר לִבּוֹ״.

וְיִתָּכֵן לְפָרֵשׁ עוֹד בַּפָּסוּק ״וְהָיָה ה׳ מִבְטַחוֹ״, לְפִי שֶׁכְּמָה מַדְרֵגוֹת יֵשׁ בְּמִדַּת הַבִּטָּחוֹן, זְכָרָם רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי בְּפָרָשָׁה זוֹ. וּמַדְרֵגָה אַחֲרוֹנָה הוּא הַבּוֹטֵחַ בַּה׳ בְּלֹא סִבָּה, שֶׁלֹּא יַחֲשֹׁב לוֹמַר ״הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַעֲשֶׂה לִי דָּבָר זֶה עַל יְדֵי סִבָּה זוֹ״, לְפִי שֶׁאֵין הָאָדָם יוֹדֵעַ אֵיזוֹ סִבָּה לְטוֹבָתוֹ, כִּי אוּלַי יַחֲשֹׁב אָדָם שֶׁדָּבָר זֶה סִבָּה לְמִצְיאַת מְבֻקָּשׁוֹ, וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁהוּא הֶפֶךְ מִן כַּאֲשֶׁר זָמַם. עַל כֵּן נֶאֱמַר (תהלים לז, ה) ״וּבְטַח עָלָיו וְהוּא יַעֲשֶׂה״, רָצָה לוֹמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַעֲשֶׂה הַסִּבּוֹת אֲשֶׁר יֵרָאוּ טוֹב בְּעֵינֵי הַשֵּׂם יִתְבָּרַךְ, וְלֹא אַתָּה תִּבְחַר בָּהֶם. וְאִלּוּ נֶאֱמַר בְּכָל מָקוֹם ״בְּטַח בַּה׳״, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁיִּתְלֶה הַבִּטָּחוֹן בְּאֵיזוֹ סִבָּה. עַל כֵּן נֶאֱמַר ״וְהָיָה ה׳ מִבְטַחוֹ״, רָצָה לוֹמַר הַשֵּׂם עַצְמוֹ מִבְטַחוֹ בְּזוּלַת סִבָּה. וּמִזֶּה הַמִּין הָיָה בִּטָּחוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף, שֶׁבִּלֵּי סָפֵק בָּטַח בַּה׳, זוּלַת שֶׁתָּלָה הַסִּבָּה בְּשַׂר הַמַּשְׁקִים. עַל כֵּן הֵרְאוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם שֶׁאֵין זֶה סִבַּת גְּאֻלָּתוֹ מַה שֶּׁחָשַׁב הוּא, כִּי אִם עֲצַת ה׳ הִיא תָּקוּם.

וְהִנֵּה עִמֶּד עַל הַיְאֹר. וּפַרְעֹה אָמַר ״עַל שִׂפַּת הַיְאֹר״ (בראשית מא:ג). בַּחֲלוֹמוֹ רָאָה שֶׁבַע פָּרוֹת אֲחֵרוֹת עוֹלוֹת אַחֲרֵיהֶן מִן הַיְאֹר, וּפַרְעֹה לֹא הִזְכִּיר ״מִן הַיְאֹר״. בַּחֲלוֹמוֹ נֶאֱמַר ״וְהִנֵּה מִן הַיְאֹר עֹלוֹת״ (בראשית מא:ג), וּפַרְעֹה לֹא הִזְכִּיר זֶה. וְכִפְשׁוּטוֹ, לֹא הִזְכִּיר זֶה כְּדֵי שֶׁלֹּא יָבִין יוֹסֵף שֶׁלֹּא הָיוּ נִרְאִין רָעוֹת כִּי אִם בְּשָׁעָה שֶׁעָמְדוּ אֵצֶל הַטּוֹבוֹת, אֲבָל כְּשֶׁלֹּא עָמְדוּ אֶצְלֵיהֶם לֹא הָיוּ נִרְאִין רָעוֹת כָּל כָּךְ, לְפִי שֶׁלֹּא הָיוּ רָעוֹת כִּי אִם בְּעֵרֶךְ הַטּוֹבוֹת. עַל כֵּן לֹא הִזְכִּיר פַּרְעֹה זֶה כְּדֵי שֶׁיָּבִין שֶׁהָיוּ רָעוֹת מִצַּד עַצְמָן, וּכְדֵי לְחַזֵּק הָעִנְיָן אָמַר בִּמְקוֹם זֶה ״לֹא רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ״ (בראשית מא:יט), כִּי זֶה מוֹרֶה שֶׁנִּרְאוּ רָעוֹת גַּם מִצַּד עַצְמָן. וְכֵן פָּתַר יוֹסֵף אֶת זֶה בְּאָמְרוֹ ״וְנִשְׁכַּח כָּל הַשָּׂבָע״ (בראשית מא:ל), שֶׁלֹּא תֹאמַר שֶׁלֹּא יִהְיֶה רָעָב מַמָּשׁ אֶלָּא לְמִי שֶׁזּוֹכֵר שְׁנֵי הַשָּׂבָע וְרוֹאֶה כְּנֶגְדָּם הַהֶעְדֵּר בִּשְׁנֵי הָרָעָב, אֲבָל לְמִי שֶׁאֵינוֹ זוֹכֵר שְׁנֵי הַשָּׂבָע לֹא יִהְיֶה בְּעֵינָיו הָרָעָב גָּדוֹל כָּל כָּךְ. עַל כֵּן אָמַר ״וְנִשְׁכַּח כָּל הַשָּׂבָע״, לְפִי שֶׁהָיוּ שְׁנֵי רָעָב רָעִים מִצַּד עַצְמָם, אֲפִלּוּ בְּעֵינֵי מִי שֶׁאֵינוֹ זוֹכֵר שְׁנֵי הַשָּׂבָע. פַּרְעֹה רָאָה ״יְפוֹת מַרְאֶה וּבְרִיאוֹת בָּשָׂר״ (בראשית מא:ב), וּלְיוֹסֵף אָמַר כִּי רָאָה ״בְּרִיאוֹת בָּשָׂר וְיִפַּת תֹּאַר״ (בראשית מא:יח). וְיֵשׁ בָּזֶה שְׁנֵי שִׁנּוּיִים, דְּהַיְנוּ שִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן מִ״מַּרְאֶה״ לְ״תֹאַר״, וְהִפּוּךְ הַלָּשׁוֹן לְהַזְכִּיר ״בְּרִיאוֹת בָּשָׂר״ בַּתְּחִלָּה. וְכֵן נִמְצְאוּ הַרְבֵּה שִׁנּוּיִים בְּסִפּוּר חֲלוֹמוֹ מִמַּה שֶּׁרָאָה.

וְאוֹמֵר אֲנִי לְיַשֵּׁב כֻּלָּם בְּהַצָּעָה אַחַת לְקוּחָה מִדִּבְרֵי הַמְפָרְשִׁים, שֶׁפַּרְעֹה הָיָה מַחֲזִיק אֶת הַיְאוֹר לֶאֱלוֹהַּ, וְעַל כֵּן לֹא רָצָה לוֹמַר ״הִנְנִי עוֹמֵד עַל הַיְאוֹר״, כִּי רָצָה לַחֲלוֹק כָּבוֹד לֵאלוֹהוֹ. וּבָזֶה יְתוֹרְצוּ כָּל הַשִּׁנּוּיִים הַנִּזְכָּרִים, כִּי מִשַּׁעַם זֶה לֹא רָצָה לוֹמַר שֶׁהַפָּרוֹת הָרָעוֹת עָלוּ מִן הַיְאוֹר, כִּי לֹא רָצָה לְיַחֵס שׁוּם דָּבָר רַע לֵאלוֹהוֹ, בְּחֶשְׁבּוֹ כִּי הוּא מוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת לְבַד וּמִמֶּנּוּ לֹא יֵצֵא דָּבָר רָע. וְאוּלַי חָשַׁב שֶׁיֵּשׁ אֱלוֹהַּ אַחֵר מוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת, כְּדַעַת הַמָּאנִ״י שֶׁהֵבִיא בַּעֲקֵדָה פָּרָשַׁת וָאֶתְחַנַּן. וְאוּלַי שָׁעַל זֶה אָמַר פַּרְעֹה (שמות י י) ״רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם״, שֶׁהַמּוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת נֶגֶד פְּנֵיכֶם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר (שמואל א ב ג) ״אַל תַּרְבּוּ תְדַבְּרוּ גְּבֹהָה גְבֹהָה״, לוֹמַר שֶׁשְּׁנֵי גְּבוֹהִים יֵשׁ, אֶחָד מוֹשֵׁל עַל הַטּוֹבוֹת וְאֶחָד עַל הָרָעוֹת. לְכָךְ אָמַר מִיָּד ״ה׳ מֵמִית וּמְחַיֶּה, מוֹרִיד וּמַעֲשִׁיר״, רוֹצֶה לוֹמַר פּוֹעֵל כָּל הַהֶפְכִים וְהַכֹּל יוֹצֵא מֵאִתּוֹ יִתְבָּרַךְ. וְכֵן נֶאֱמַר (דברים לב לט) ״רְאוּ כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְגוֹ׳, אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה, מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא״, וְכֻלָּם ״אֲנִי אֲנִי״ דּוּגְמַת כֻּלָּם ״גְּבֹהָה גְבֹהָה״.

וְהִנֵּה מִטַּעַם זֶה, לֹא אָמַר פַּרְעֹה ״וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת וַתֹּאכַלְנָה״, לְפִי שֶׁהָיָה מַשְׁמָע מִזֶּה כְּאִלּוּ עָשׂוּ מִלְחָמָה בֵּינֵיהֶם עַד כִּי הִגְדִּיל הַמּוֹשֵׁל עַל הָרָעוֹת, עַל כֵּן תֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הָרָעוֹת אֶת הַטּוֹבוֹת. כִּי לְשׁוֹן ״וַתַּעֲמֹדְנָה״ מוֹרֶה שֶׁלֹּא בָּאוּ לְכַתְּחִלָּה לְהִכָּנֵס בְּתוֹךְ הָרָעוֹת כְּדֵי לְהַשְׁבִּיעָם וּלְבַטֵּל רַעֲבוֹנָם, שֶׁהֲרֵי עָמְדוּ אֶצְלָם. אִם כֵּן הָיָה דַּעְתָּם לַעֲמֹד, זוּלַת שֶׁגָּבְרוּ עֲלֵיהֶן הָרָעוֹת וּבָלְעוּ אוֹתָם בְּעַל כָּרְחָם. וְזֶה גְּנַאי לֵאלֹהוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹ כֹּחַ לְהַצִּיל אֶת הַטּוֹבוֹת הַמּוּשְׁפָּעוֹת מֵאִתּוֹ. עַל כֵּן שִׁנָּה פַּרְעֹה וְאָמַר ״וַתֹּאכַלְנָה אֶל קִרְבֶּנָּה״, וְרָצָה בָּזֶה שֶׁמַּעֲצָמָם מֵרְצוֹנָם הַטּוֹב נִכְנְסוּ אֶל תּוֹךְ הָרָעוֹת לְהַשְׁבִּיעַ רַעֲבוֹנָם. וְכָל זֶה מִמִּדַּת טוּבוֹ שֶׁל אֱלֹהוּת שֶׁלּוֹ, שֶׁרָצָה לְהֵיטִיב וּלְתַקֵּן הָרָעוֹת. וְאִם כֵּן, לֹא בָּאוּ לְכַתְּחִלָּה כִּי אִם כְּדֵי לָבֹא אֶל קִרְבָּנָה וְלֹא כְּדֵי לַעֲמֹד שָׁמָּה, עַל כֵּן לֹא אָמַר ״וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת״. וְהֵעִיד שֶׁלֹּא הוֹעִיל כְּלוּם, כִּי ״לֹא נוֹדַע כִּי בָאוּ אֶל קִרְבָּנָה וּמַרְאֵיהֶן רַע כְּבַתְּחִלָּה״, לְפִי שֶׁהָיוּ בְּתַכְלִית הָרַע, וְעַל כֵּן הֻצְרַךְ לְהָעִיד ״לֹא רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ״. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁהִזְכִּיר זֶה שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁקֹּדֶם הַלַּיְלָה רָאָה פָּרוֹת רָעוֹת כָּאֵלּוּ וְהָיָה מִתְפָּעֵל מֵרְאִית חִדּוּשׁ כָּזֶה, עַל כֵּן בָּא לוֹ חֲלוֹם זֶה, כִּי כְּךָ הַמִּנְהָג, שֶׁמָּה שֶׁאָדָם רוֹאֶה דָּבָר חִדּוּשׁ בַּיּוֹם וּמְהַרְהֵר בּוֹ, נִרְאֶה אֵלָיו בַּחֲלוֹם. עַל כֵּן אָמַר ״לֹא רָאִיתִי כָהֵנָּה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם לָרֹעַ״, וְזֶה מוֹפֵת שֶׁחֲלוֹם זֶה מִן הַחֲלוֹמוֹת הַצּוֹדְקִים.

וְהִנֵּה עִנְיַן יְפוֹת מַרְאֶה וְתֹאַר, יֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלֹּא יִצְדַּק זֶה בִּבְהֵמוֹת כִּי אִם בַּמִּין הָאֱנוֹשִׁי, עַל כֵּן שִׁנָּה מִמַּרְאֶה לְתֹאַר, וְעַל כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י שֶׁהוּא סִימָן לַבְּרִיוֹת. וְלִי נִרְאֶה שֶׁאֵין הַדָּבָר כֵּן, שֶׁהֲרֵי הַפָּסוּק אָמַר כֵּן שֶׁהֶרְאוּ לוֹ יְפוֹת מַרְאֶה, אִם כֵּן וַדַּאי שַׁיָּךְ הוּא גַּם בִּבְהֵמוֹת. וְעוֹד, וְכִי מַרְאִין לְאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ בִּנְמְצָא, כְּגוֹן פִּילָא דְעַיֵּיל בְּקוּפָא דְמַחְטָא? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁשַּׁיָּךְ גַּם בִּבְהֵמוֹת, וְהוּא כְּשֶׁכָּל אִבְרֶיהָ מְלֵאוֹת בָּשָׂר וְאֵינָהּ כְּחוּשָׁה, זֶהוּ יְפוּי מַרְאֶה שֶׁלָּהּ. וּבְרִיאוֹת בָּשָׂר

הוּא פֵּרוּשׁ עַל יְפוֹת מַרְאֶה, כִּי זוֹלַת זֶה בַּמֶּה יִוָּדַע אֵיפֹה אִם הַבָּשָׂר בִּפְנִים בָּרִיא אוֹ חוֹלֶה, אִם לֹא עַל יְפוּי מַרְאֶה שֶׁלָּהּ הַמֵּעִיד עַל בְּרִיאוּת הַבָּשָׂר שֶׁבִּפְנִים? וְהַתֹּאַר הוּא עִנְיָן אַחֵר שֶׁאֵינוֹ תָּלוּי בִּבְרִיאַת הַבָּשָׂר, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וְרָחֵל הָיְתָה יְפַת תֹּאַר וִיפַת מַרְאֶה" (בראשית כט יז), כִּי עִנְיָנוֹ צוּרַת הַפַּרְצוּף. דֶּרֶךְ מָשָׁל אִם אֵין הַחוֹטֶם עָקֹם אוֹ אָרֹךְ מִן הָרָאוּי לִהְיוֹת, וְכֵן הָעֵינַיִם וְשְׁפָתַיִם וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם. וְהִנֵּה פָּסוּק זֶה אוֹמֵר שֶׁרָאָה מִן הַיָּאוֹר עוֹלוֹת שֶׁבַע פָּרוֹת יְפוֹת מַרְאֶה וּבְרִיאוֹת בָּשָׂר, וְזֶה דָּבָר טִבְעִי, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין בַּיָּאוֹר כֹּחַ אֱלֹהִי, מִכָּל מָקוֹם פְּעֻלָּתוֹ הַטִּבְעִית הִיא שֶׁהַמַּיִם מַשְׁקִים הָאָרֶץ וְגוֹרְמִים לְהַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה עַד שֶׁיִּהְיוּ דְּשֵׁנִים וְרַעֲנַנִּים. אֲבָל אֵין בַּיָּאוֹר כֹּחַ לַעֲשׂוֹתָם יְפוֹת תֹּאַר בְּחוֹטֶם וְעֵינַיִם וָפֶה שֶׁיִּהְיוּ יְשָׁרִים וְלֹא עֲקֻמִּים וְלֹא גְּדוֹלִים אוֹ קְטַנִּים מִן הָרָאוּי לִהְיוֹת, כִּי זֶהוּ פֹּעַל אֱלֹהִי אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת כָּל בְּרוּאָיו יְשָׁרִים בְּתָאֳרָם. וּפַרְעֹה לִכְבוֹד אֱלוֹהוּ לְסִבָּרְתּוֹ הַנִּבְעָרָה שֶׁחָשַׁב שֶׁיֵּשׁ בַּיָּאוֹר כֹּחַ אֱלוֹהַּ, עַל כֵּן יִחֵס כֹּחַ זֶה לֵאלוֹהוּ לוֹמַר שֶׁעָלוּ מִן הַיָּאוֹר בְּרִיאוֹת בָּשָׂר וִיפוֹת תֹּאַר, לוֹמַר לְךָ לֹא זוֹ שֶׁהֵעֱלָה בְּרִיאוֹת בָּשָׂר, שֶׁזֶּה אֵינוֹ חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ, כִּי כָּל הַיָּמִים יְכוֹלִין לַעֲשׂוֹת זֶה בְּטִבְעָם, אֶלָּא אֲפִלּוּ יְפוֹת תֹּאַר גָּרַם גַּם כֵּן הַיָּאוֹר, כִּי הוּא בְּרָאָם עַל תְּכוּנָה זוֹ לְפִי דַּעְתּוֹ. עַל כֵּן הַקְּדִים בְּסִפּוּר זֶה בְּרִיאוֹת בָּשָׂר לִיפוֹת תֹּאַר, דֶּרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ". וְאֶצֶל הָרָעוֹת הָפַךְ הַדְּבָרִים וְאָמַר "דַּלּוֹת וְרָעוֹת תֹּאַר וְדַקּוֹת בָּשָׂר", לוֹמַר לֹא זוֹ שֶׁהָיוּ רָעוֹת תֹּאַר וּמַרְאֵיהֶן מְשֻׁנֶּה, כִּי זֶה אֵין בּוֹ כָּל כָּךְ נַפְקוּתָא וְהֶעְדֵּר הַפְּעֻלָּה אֵינוֹ חִדּוּשׁ כָּל כָּךְ, אֶלָּא הָיוּ אֲפִלּוּ רַקּוֹת בָּשָׂר כְּנֶגֶד הַטֶּבַע, וְיֵשׁ בּוֹ נַפְקוּתָא.

וּרְאָיָה בְּרוּרָה לִדְבָרֵינוּ, מַה שֶּׁאָמַר פַּרְעֹה "וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הַדַּקוֹת וְהָרָעוֹת אֶת שֶׁבַע פָּרוֹת הָרִאשֹׁנוֹת הַבְּרִיאוֹת", לָמָּה לֹא הִזְכִּיר עִנְיַן הַתֹּאַר בְּשׁוּם אֶחָד מֵהֶם, לֹא בַּטּוֹבוֹת וְלֹא בָּרָעוֹת? אֶלָּא וַדַּאי לְפִי שֶׁאֵינוֹ מַעֲלֶה וּמוֹרִיד לְעִנְיַן הַבְּרִיאוּת וְהָאֲכִילָה, כִּי לֹא הָיוּ רְעֵבִים בְּיוֹתֵר מִצַּד הֱיוֹתָם רָעוֹת תֹּאַר, כִּי אִם מִצַּד הֱיוֹתָם רָעוֹת מַרְאֶה, דְּהַיְנוּ כְּחוּשִׁים. גַּם לֹא אָכְלוּ אֶת הַטּוֹבוֹת מִצַּד הֱיוֹתָם יְפוֹת תֹּאַר, כִּי אִם מִצַּד הֱיוֹתָם בְּרִיאוֹת בָּשָׂר, דְּהַיְנוּ יְפוֹת מַרְאֶה. וּמַה שֶּׁכָּתוּב "וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת" וְלֹא אָמַר "שֶׁבַע הַפָּרוֹת", לְפִי שֶׁשֶּׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לֹא הָיוּ רְצוּפִים, שֶׁהֲרֵי מִשֶּׁבָּא יַעֲקֹב אַחַר שְׁנָתַיִם פָּסַק הָרָעָב וְחָזַר בְּמוֹתוֹ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר (בראשית נ י) פָּרָשַׁת וַיְחִי בְּגֹרֶן הָאָטָד בְּעֶזְרַת ה' (בראשית מט י).

וּמַה שֶּׁהוֹסִיף לְשׁוֹן "צְנֻמוֹת" בַּשִּׁבֳּלִים, לְפִי שֶׁאֵינוֹ דּוֹמֶה שְׁמִיעָה לִרְאִיָה, כִּי פַּרְעֹה רָאָה שִׁבֳּלִים דַּקוֹת, וְיֵשׁ לְפָעָמִים שִׁבֳּלִים דַּקוֹת שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם גַּרְגְּרִים דַּקִּים, וּפַרְעֹה רָאָה אוֹתָם בְּעֵינָיו שֶׁהָיוּ רֵקִים וְלֹא הָיָה בָּהֶם גַּרְגְּרִים כְּלָל, וְהָיָה מִתְיָרֵא שֶׁמָּא יוֹסֵף יִטְעֶה בִּלְשׁוֹן "דַּקּוֹת", כִּי לֹא רָאָה אוֹתָם זוֹלַת מַה שֶּׁשָּׁמַע מִן פַּרְעֹה, עַל כֵּן פֵּרֵשׁ לוֹ "צְנֻמוֹת" – אֲנִי רָאִיתִי שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם כִּי אִם הַמּוֹץ. וּבָזֶה יִתּוֹרְצוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת שֶׁנִּתְחַבְּטוּ בָּהֶם רֹב הַמְפָרְשִׁים, וְהוּא דָּבָר יָקָר. וְיֻתַּר עִנְיְנֵי הַחֲלוֹם יִתְבָּאֲרוּ בְּסָמוּךְ בְּעֶזְרַת הַשֵּׁם.

ב **וְהִנֵּה מִן הַיָּאוֹר עוֹלוֹת שֶׁבַע פָּרוֹת וְגוֹ'.** לְפִי שֶׁבְּרִיאוּת הַפָּרוֹת תָּלוּי בִּבְרִיאוּת הַבְּרִיוֹת, כִּי מִרְעֶה אֶחָד לַבְּרִיוֹת וְלַפָּרוֹת, וּבְזְמַן שֶׁכָּלָה לַבְּהֵמָה מִן הַשָּׂדֶה כָּלָה גַּם לָאָדָם, כִּי מִתְּחִלָּה "וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ" (דברים יא:טו) וְאַחַר כָּךְ "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ" (דברים יא:טו). וְעוֹד, שֶׁאִם אֵין הַבְּהֵמָה בְּרִיאָה וְטוֹבָה, מִי יַחֲרוֹשׁ בַּבְּקָרִים? וְ"יְפוֹת מַרְאֶה" יָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁקָּאֵי עַל עֵינֵי הַפָּרוֹת שֶׁהָיוּ לָהֶם עֵינַיִם יָפוֹת, וְזֶה סִימָן לַבְּרִיוֹת שֶׁיִּהְיוּ עֵינֵיהֶם יָפִים זֶה לָזֶה, כִּי בִּזְמַן שֶׁעַיִן בְּרִיָּה צָרָה בַּחֲבֶרְתָּהּ נִרְאֶה הַדָּבָר בָּעֵינַיִם, אִם הוּא רוֹאֶה אֶת חֲבֵרוֹ בְּעֵינַיִם שׂוֹחֲקוֹת אוֹ בְּעֵינַיִם זְעוּמוֹת, דְּהַיְנוּ "רָעוֹת מַרְאֶה".

ג **וְהִנֵּה שֶׁבַע פָּרוֹת אֲחֵרוֹת.** קְרָאָם אֲחֵרוֹת לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קמז יד) "הַשָּׂם גְּבוּלֵךְ שָׁלוֹם חֵלֶב חִטִּים יַשְׂבִּיעֵךְ", וְכַד מִשְׁלָם שְׁעָרֵי מִכְּדָא נָקִישׁ וְאָתֵי תִּיגְרָא (בבא מציעא נט.), וְכָל אֶחָד נַעֲשֶׂה אַחֵר לַחֲבֵרוֹ, חֵלֶק לָבָם וְאֵינָן לַאֲחֵרִים. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בַּשִּׁבֳּלִים הַטּוֹבוֹת "עוֹלוֹת בְּקָנֶה אֶחָד", הַמּוֹרֶה עַל הָאַחְדוּת, וּמִמֵּילָא נִשְׁמַע שֶׁבָּרָעוֹת אֵינָן אַחְדוּת. וְכֵן בַּפָּרוֹת הִזְכִּיר "אֲחֵרוֹת" בָּרָעוֹת, וּמִמֵּילָא נִשְׁמַע שֶׁבַּטּוֹבוֹת אֵין אֲחֵרוֹת אֶלָּא אַחְדוּת. דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ קָרָאן "אֲחֵרוֹת" לְפִי שֶׁכָּל שָׁנָה וְשָׁנָה הָיְתָה קְלָלָתָהּ מְרֻבָּה מִשֶּׁל חֲבֶרְתָּהּ, כִּי הָרָעָב הוֹלֵךְ וְגוֹבֵר, עַל כֵּן הָיְתָה כָּל שָׁנָה כְּשָׁנָה אַחֶרֶת, אֲבָל שְׁנֵי הַטּוֹבָה כְּלָם שָׁוִים לְטוֹבָה. דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁהֵם יְמֵי צֵעַר, עַל כֵּן נִרְאוּ יָמִים רַבִּים, אֲבָל הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת הָיוּ כְּיָמִים אֲחָדִים בְּאַהֲבָה בַּתַּעֲנוּגִים.

וַתַּעֲמֹדְנָה אֶצֶל הַפָּרוֹת. הוֹרָה שֶׁהַפָּרוֹת הָיוּ כָּל כָּךְ רָעוֹת וּכְחוּשׁוֹת עַד שֶׁכְּמַעַט לֹא הָיָה לָהֶם כֹּחַ לַעֲמוֹד עַל רַגְלֵיהֶם, וּמַה שֶּׁעָמְדוּ הַיְינוּ לְפִי שֶׁהָיוּ אֶצֶל הַפָּרוֹת הַטּוֹבוֹת שֶׁהֶחֱזִיקוּ בְּיָדָם, וְזֶה סִימָן שֶׁלֹּא הָיָה לַבְּרִיוֹת תִּקּוּמָה וַעֲמִידָה בְּשָׁנֵי הָרָעָב אִם לֹא מִצַּד הֱיוֹתָם אֶצֶל הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת סְמוּכוֹת לָהֶם, עַל כֵּן הָיָה סַעַד וְסֶמֶךְ לִשְׁנֵי הָרָעָב מִן שְׁנֵי הַשּׂוֹבַע, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מא:כ) "וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת הָרָעוֹת", לְרַמּוֹז שֶׁבִּשְׁנֵי הָרָעָב יֹאכְלוּ מִן תְּבוּאַת שְׁנֵי הַשָּׂבָע.

ה **וַיִּישָׁן וַיַּחֲלֹם שֵׁנִית.** לֹא נֶאֱמַר "וַיַּחֲלֹם עוֹד" אֶלָּא "שֵׁנִית", לְהוֹרוֹת שֶׁחֲלוֹם אֶחָד הוּא וְנִשְׁנָה פְּעָמִים. "וְהִנֵּה שֶׁבַע שִׁבֳּלִים עֹלוֹת בְּקָנֶה אֶחָד" (בראשית מא:ה). וְאֶצֶל הָרָעוֹת לֹא נֶאֱמַר "בְּקָנֶה אֶחָד", לְפִי שֶׁשֶּׁבַע שְׁנֵי הַשּׂוֹבַע הָיוּ רְצוּפִים זֶה אַחַר זֶה, עַל כֵּן עָלוּ בְּקָנֶה אֶחָד הַמְצָרְפָם. אֲבָל שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב לֹא הָיוּ רְצוּפִים, כִּי אַחַר שְׁנָתַיִם יָמִים כְּשֶׁבָּא יַעֲקֹב פָּסַק הָרָעָב וְחָזַר בְּמוֹתוֹ, עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר "בְּקָנֶה אֶחָד". וְעוֹד, שֶׁזֶּה מוֹרֶה עַל רִבּוּי הַתְּבוּאָה, שֶׁאֲפִלּוּ קָנֶה אֶחָד יַצְמִיחַ שִׁבֳּלִים וְטוֹבוֹת, תַּרְתֵּי לְטִיבוּתָא. וְהָרָעוֹת הָיָה בָּהֶם תַּרְתֵּי לְרֵיעוּתָא, שֶׁצָּמְחוּ אֶחָד אֶחָד, וְעוֹד שֶׁהָיוּ שְׁדוּפוֹת קָדִים. "וַיִּיקַץ פַּרְעֹה וְהִנֵּה חֲלוֹם" (בראשית מא:ז), כִּי גַּם הוּא הֵבִין שֶׁחֲלוֹם אֶחָד הוּא.

ח וַיְהִי בַּבֹּקֶר וְגוֹ׳. מִדְּרַשׁ״א כָּתַב שֶׁחֲלוֹמוֹת שֶׁל בֹּקֶר צוֹדְקִים בְּיוֹתֵר, עַל כֵּן ״וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ״, כִּי הִרְגִּישׁ שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם מַמָּשׁ.

וַיְסַפֵּר פַּרְעֹה לָהֶם אֶת חֲלֹמוֹ וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה. ״חֲלֹמוֹ״ מַשְׁמַע חֲלוֹם אֶחָד, מִדְּלָא קָאָמַר ״חֲלֹמוֹתָיו״, ״וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם״ שְׁנַיִם בְּמַשְׁמַע, מִדְּלָא קָאָמַר ״אוֹתוֹ״. וְנִרְאֶה לִי לְפִרוּשׁ רַשׁ״י שֶׁאָמְרוּ לוֹ ״שֶׁבַע בָּנוֹת אַתָּה קוֹבֵר״, וְקָשֶׁה לִי לָמָּה לֹא הִזְכִּיר רַשׁ״י גַּם מַה שֶּׁנִּזְכָּר (בראשית רבה פט:ו) שֶׁאָמְרוּ לוֹ ״שֶׁבַע אֶפְרְכִיּוֹת אַתָּה כּוֹבֵשׁ, שֶׁבַע יִמְרְדוּ בְךָ״. עַל כֵּן קָרוֹב בְּעֵינַי לְפָרֵשׁ, כִּי רָצָה לְתַקֵּן שִׁנּוּי לָשׁוֹן זֶה: כִּי פַּרְעֹה סִפֵּר לָהֶם חֲלֹמוֹ, כִּי לְדַעְתּוֹ הָיָה נִרְאֶה שֶׁהַכֹּל חֲלוֹם אֶחָד, וְהָיָה נֶעְלָם מֵעֵינָיו עִנְיַן הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם. עַל כֵּן אָמַר ״וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה״, שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לִפְתֹּר אוֹתָם, רוֹצֶה לוֹמַר מַדּוּעַ נִרְאָה אֵלָיו הַדָּבָר פַּעֲמַיִם וּבְפָנִים שׁוֹנוֹת, זֶהוּ הַדָּבָר שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לִפְתֹּר לוֹ.

דָּבָר אַחֵר, הַחַרְטֻמִּים נָתְנוּ לוֹ טַעַם עַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם, לְפִי שֶׁהַבָּנוֹת יֵשׁ מֵהֶם שְׁנֵי תּוֹעֲלִיּוֹת. אֶחָד הוּא, שֶׁתַּכְלִיתָם לְשֵׁם פְּרִיָּה וּרְבִיָּה לְבַעֲלֵיהֶן. הַתּוֹעֶלֶת הַשֵּׁנִי הוּא, שֶׁהֵם מַצִּילִין אֶת בַּעֲלֵיהֶם מִן הַחֵטְא. כִּי מִטַּעַם זֶה נִמְשְׁלָה הָאִשָּׁה אֶל הַלֶּחֶם, כְּמוֹ שֶׁבֵּאַרְנוּ לְמַעְלָה בְּפָרָשַׁת וַיֵּשֶׁב בְּפָסוּק ״כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל״ (בראשית לט ו), לְפִי שֶׁאֵבֶר קָטָן יֵשׁ בָּאָדָם, מַשְׁפִּיעוֹ רָעֵב. וְדִוְקָא בְּבִיאָה שֶׁל עֲבֵרָה, כִּי עִקַּר טַעַם בִּיאָה לְעוֹבְרֵי עֲבֵרָה, עַל כֵּן יִצְרוֹ מַרְעִיבוֹ. אֲבָל אִשְׁתּוֹ מַשְׁפַּעַת כַּלֶּחֶם זֶה הַמַּשְׁבִּיעַ. וְעַל שֵׁם עִנְיָן זֶה חָשְׁבוּ הַחַרְטֻמִּים: וַדַּאי שְׁנֵי חֲלוֹמוֹת אֵלּוּ עִנְיָנָם אֶחָד, וְלָמָּה בָּא הַחֲלוֹם בְּרֹב עִנְיָן? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁיּוֹלִיד שֶׁבַע בָּנוֹת וַיַּשִּׂיאֵם לַאֲנָשִׁים וְיִהְיוּ פָּרִים וְרָבִים, וְזֶהוּ הוֹרָאַת לְשׁוֹן ״שֶׁבַע פָּרוֹת״ עַל שֵׁם שֶׁפָּרוֹת וְרָבוֹת. וְיִהְיוּ לְבַעֲלֵיהֶן כְּלֶחֶם זֶה הֶעָשׂוּי מִן הַשִּׁבֳּלִים, וְזֶהוּ עִנְיַן ״שֶׁבַע שִׁבֳּלִים״. וּלְפִי זֶה הֵיטִיבוּ לִרְאוֹת, אַף שֶׁאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם אוֹתָן שְׁתֵּי תּוֹעֲלִיּוֹת לְפַרְעֹה, כִּי הָיָה קָשֶׁה לוֹ לָמָּה הֶרְאָה ה׳ כָּזֹאת דִּוְקָא לְפַרְעֹה, הֲלֹא הַרְבֵּה בְּנֵי אָדָם מוֹלִידִין בָּנוֹת וְלָמָּה לֹא הֶרְאָה לָהֶם ה׳ כָּזֶה? זֶהוּ שֶׁכָּתַב שֶׁלֹּא הָיָה קוֹלָן נִכְנָסִים בְּאָזְנָיו, רְצוֹנוֹ לוֹמַר: לָמָּה הִשְׁמִיעַ ה׳ לְאָזְנָיו דִּוְקָא כָּזֶה וְלֹא לְזוּלָתוֹ? בִּשְׁלָמָא לְפִתְרוֹנוֹ שֶׁל יוֹסֵף אָתֵי שַׁפִּיר, כִּי הַמֶּלֶךְ בְּיָדוֹ סִפֵּק לַעֲשׂוֹתוֹ וּלְתַקֵּן פִּרְצַת הָרָעָב. זֶהוּ שֶׁכָּתַב ״וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה״, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לִפְתֹּר לָמָּה הֶרְאָה ה׳ שְׁתֵּי תּוֹעֲלִיּוֹת אֵלּוּ לְפַרְעֹה דִּוְקָא וְלֹא הֶרְאָה כֵּן לְזוּלָתוֹ, כִּי בְּכָל מַשִּׂיא בְּתוֹ נִמְצְאוּ שְׁתֵּי תּוֹעֲלִיּוֹת אֵלּוּ, וּמַה נִּשְׁתַּנָּה פַּרְעֹה מִזּוּלָתוֹ?

אַף לְפִי מִדְרָשׁ הָרַבָּתִי, שֶׁאָמְרוּ לוֹ שְׁנֵי פִּתְרוֹנִים הַבָּנוֹת וְהָאִפְרְכִיּוֹת, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁהֵבִינוּ שֶׁהַשִּׁבֳּלִים מְרַמְּזִים עַל הַבָּנוֹת, עַל דֶּרֶךְ ״קְרָאָן לוֹ וְיֹאכַל לָחֶם״ (שמות ב כ), ״כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל״. וְהָאִפְרוֹת רֶמֶז לִכְבִישַׁת הָאִפְרְכִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג יז) ״בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו, בָּהֶם עַמִּים יְנַגַּח״. כִּי הַפָּרוֹת בִּזְמַן שֶׁהֵם בְּרִיאוֹת וְטוֹבוֹת, יֵשׁ בְּקַרְנֵיהֶם כֹּחַ הַנְּגִיחָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁהַפָּרִים כֹּחָם גָּדוֹל מִן הַפָּרוֹת, מִכָּל מָקוֹם נָקַט ״פָּרוֹת״ לִרְבוּתָא, כִּי בִּזְמַן הַצָּלָחָתוֹ אֲפִילוּ הַחַלָּשׁ כְּנֶקְבָה יֹאמַר ״גִּבּוֹר אָנִי״ וְינַצַּח, וּבְשָׁעַת הַמְּרִידָה יִהְיֶה תָּשׁ כֹּחוֹ שֶׁל פַּרְעֹה כְּנֶקְבָה, לְשֶׁלֹּא יִהְיֶה בְּיָדוֹ כֹּחַ כְּנֶגֶד שֶׁבַע אֶפְרְכִיּוֹת שֶׁיִּמְרְדוּ בּוֹ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב ״וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם״ – לְפִי שֶׁפַּרְעֹה הָיָה סָבוּר שֶׁחֲלוֹם אֶחָד הוּא, עַל כֵּן נֶאֱמַר ״וַיְסַפֵּר לָהֶם חֲלֹמוֹ״, וְהַחַרְטֻמִּים חָשְׁבוּ שֶׁשְּׁנֵי חֲלוֹמוֹת הֵם, וּפִתְרוֹן עַל הַבָּנוֹת שֶׁיִּהְיֶה קוֹבֵר וְשֶׁיִּמְרְדוּ בּוֹ שֶׁבַע אִפְרְכִיּוֹת, וְלֹא רָצוּ לְהַגִּיד לְפַרְעֹה בְּשׂוֹרָה רָעָה זוֹ. לְכָךְ נֶאֱמַר ״וְאֵין פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה״, דִּוְקָא אֶל פַּרְעֹה עַצְמוֹ לֹא רָצוּ לִפְתֹּר, אֲבָל בִּפְנֵי שְׁאָר עֲבָדָיו פִּתְרוּהוּ, וְגַם עֲבָדָיו לֹא הִגִּידוּ לוֹ כְּלוּם מֵאוֹתוֹ פִּתְרוֹן. עַל כֵּן אָמַר פַּרְעֹה לְיוֹסֵף ״וְאֵין מַגִּיד לִי״, וְלֹא אָמַר ״וְאֵין פּוֹתֵר לִי״, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁרָאָה עֲבָדָיו מִתְלַחֲשִׁים וַיָּבֶן כִּי פָּתְרוּ לָרָעָה, וְעַל כֵּן הָיָה קוֹבֵל עַל כָּל בְּנֵי בֵיתוֹ לִפְנֵי יוֹסֵף לֵאמֹר, שֶׁמִּכֻּלָּם אֵין מַגִּיד לִי מַה שֶּׁפָּתְרוּ בִּפְנֵיהֶם הַחַרְטֻמִּים.

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ אָמַר ״וְאֵין מַגִּיד לִי״, לְפִי שֶׁנִּבּוּכְדְנֶאצַּר לֹא שָׁכַח הַחֲלוֹם וְאָמַר בִּפְנֵי חָכָמָיו שֶׁשָּׁכַחוּ, כְּדֵי לְבָרֵר הָאֱמֶת, כִּי מִי שֶׁיֹּאמַר לוֹ הַחֲלוֹם וַדַּאי נָבִיא הוּא וּפִתְרוֹנוֹ אֱמֶת. אֲבָל פַּרְעֹה סִפֵּר חֲלוֹמוֹ, וְאִם כֵּן בַּמֶּה יֵדַע לוֹ אִם הַפִּתְרוֹן אֱמֶת? עַל כֵּן הָיָה מְשֻׁנֶּה בְּסִפּוּר חֲלוֹמוֹ בְּכַמָּה דְבָרִים מִמַּה שֶּׁרָאָה, וְחָשַׁב מִי שֶׁיַּגִּיד לוֹ הַשִּׁנּוּיִים רוּחַ ה׳ דִּבֵּר בּוֹ. וּכְמוֹ שֶׁסִּפְּרוּ לִפְנֵי יוֹסֵף כָּךְ סִפְּרוּ גַּם לִפְנֵי הַחַרְטֻמִּים, וְאֵין מַגִּיד לוֹ הַשִּׁנּוּיִים, עַל כֵּן לֹא קִבֵּל פַּרְעֹה פִּתְרוֹנָם. אֲבָל יוֹסֵף הִגִּיד לוֹ כָּל הַשִּׁנּוּיִים וְאָמַר לוֹ: ״לֹא רָאִיתָ צְנֵמוֹת אֶלָּא דַקּוֹת״ כוּ׳, כְּדְאִיתָא בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא ג).

כז יִהְיוּ שֶׁבַע שָׁנֵי רָעָב. הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי וְגוֹ׳. יֵשׁ כָּאן סָפֵק לָמָּה הִתְחִיל יוֹסֵף הַפִּתְרוֹן בִּשְׁנֵי הָרָעָב, הָיָה לוֹ לְהַתְחִיל בְּפִתְרוֹן שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע הַקּוֹדְמִים לִשְׁנֵי הָרָעָב, וְעוֹד קָשֶׁה מַה שֶּׁאָמַר ״הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי״, כְּאִלּוּ הוֹכִיחַ דְּבָרָיו לְקַיֵּם פִּתְרוֹנוֹ, וּמָה הוֹכָחָה יֵשׁ כָּאן? וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁכָּךְ פֵּרוּשׁוֹ: שֶׁיּוֹסֵף שָׂפַט בִּשְׂכְלוֹ שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי שָׂבָע וּשְׁנֵי רָעָב, לְפִי שֶׁרָאָה עִנְיַן אֲכִילָה בַּפָּרוֹת וּבְלִיעָה בַּשִּׁבֳּלִים, שֶׁאָכְלוּ וּבָלְעוּ הָרָעוֹת אֶת הַטּוֹבוֹת. וְעִקַּר הַהוֹכָחָה הָיְתָה מִן הַשִּׁבֳּלִים דִּוְקָא, כִּי מִן אֲכִילַת הַפָּרוֹת לֹא יָכוֹל לְהוֹכִיחַ כְּלוּם שֶׁמְּדַבֵּר בִּשְׁנֵי שׂוֹבַע וְרָעָב, כִּי אוּלַי יִתְקַיְּמוּ הַחֲלוֹם מַמָּשׁ, שֶׁשֶּׁבַע פָּרוֹת כְּחוּשׁוֹת יֹאכְלוּ שֶׁבַע פָּרוֹת שְׁמֵנוֹת, אוֹ שֶׁמָּא פִּתְרוֹנוֹ שֶׁשִּׁבְעָה אֲנָשִׁים רְשָׁעִים דַּלִּים וְרֵיקִים יֹאכְלוּ אֶת שִׁבְעָה אֲנָשִׁים צַדִּיקִים וְטוֹבִים, אוֹ אֶת מְמוֹנָם אוֹ אֶת גּוּפָם, כִּי זֶה בְּנִמְצָא שֶׁרָשָׁע מַכְתִּיר אֶת הַצַּדִּיק, וּכְמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (חבקוק א יג) ״בְּבַלַּע רָשָׁע צַדִּיק מִמֶּנּוּ״.

אָמְנָם אַחַר שֶׁסִּפֵּר לוֹ עִנְיַן בְּלִיעַת הַשִּׁבֳּלִים, הִנֵּה בְּלִיעָה זוֹ אִי אֶפְשָׁר לָהּ לְהִתְקַיֵּם, כִּי הַשִּׁבֳּלִים בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת אֵין בָּהֶם רוּחַ חַיִּים שֶׁיּוּכְלוּ לִבְלוֹעַ הָאַחַת אֶת חֲבֶרְתָּהּ, וְאַף אִם נֹאמַר שֶׁהוּא מָשָׁל וְדִמְיוֹן, מִכָּל מָקוֹם אֵין מַרְאִין לְאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ בִּנְמְצָא כְּלָל, כְּמוֹ שֶׁאֵין מַרְאִין לְאָדָם פִּילָא דְּעָיֵיל בְּקוּפָּא דְּמַחְטָא. וּמִזֶּה שֶׁסִּפֵּר לוֹ עִנְיַן בְּלִיעַת הַשִּׁבֳּלִים, הִנֵּה בְּלִיעָה זוֹ אִי אֶפְשָׁר לָהּ לְהִתְקַיֵּם, כִּי הַשִּׁבֳּלִים בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת אֵין בָּהֶם רוּחַ חַיִּים שֶׁיּוּכְלוּ לִבְלוֹעַ הָאַחַת אֶת חֲבֶרְתָּהּ, וְאַף אִם נֹאמַר שֶׁהוּא מָשָׁל וְדִמְיוֹן, מִכָּל מָקוֹם אֵין מַרְאִין לְאָדָם דָּבָר שֶׁאֵינוֹ בִּנְמְצָא כְּלָל, כְּמוֹ שֶׁאֵין מַרְאִין לְאָדָם פִּילָא דְּעָיֵיל בְּקוּפָּא דְּמַחְטָא. וּמִזֶּה שֶׁסִּפֵּר לוֹ עִנְיַן בְּלִיעַת הַשִּׁבֳּלִים, כִּי הַשִּׁבֳּלִים בַּעֲלֵי נֶפֶשׁ הַצּוֹמַחַת אֵין בָּהֶם רוּחַ חַיִּים שֶׁיּוּכְלוּ לִבְלוֹעַ הָאַחַת אֶת חֲבֶרְתָּהּ, אֲבָל כְּלִיוֹן שֶׁל שֶׁבַע שְׁנֵי הָרָעָב שֶׁיּוּכְלוּ וְיִבְלְעוּ וְיַבְלְעוּ אֶת שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע. עַל כֵּן הִתְחִיל יוֹסֵף בְּפִתְרוֹן

שֶׁבַע שִׁבֳּלִים הָרָעִים לוֹמַר כִּי הֵמָּה יִבְלְעוּ וְיִשְׁחִיתוּ אֶת שֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע, כִּי אִי אֶפְשָׁר לְפָתְרָם בְּעִנְיַן אַחֵר, וְהֵמָּה בְּנְיַן אָב עַל כָּל פְּרָטֵי הַחֲלוֹם, מֵאַחַר שֶׁנִּרְאִין הַדְּבָרִים שֶׁהַכֹּל חֲלוֹם אֶחָד הוּא. וּכְמוֹ שֶׁשֶּׁבַע שִׁבֳּלִים הָרֵקוֹת וְהָרָעוֹת הֵם שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב, כָּךְ הַמְּלֵאוֹת הֵם שֶׁבַע שְׁנֵי שָׂבָע, וְכֵן הוּא עִנְיַן הַפְּרוֹת.

וּלְפִי שֶׁעִקַּר הַהוֹכָחָה שֶׁעָשָׂה יוֹסֵף עַל כָּל הַפִּתְרוֹן הָיָה מִן שֶׁבַע שִׁבֳּלִים הָרֵקוֹת וּמִבְלִיעָתָן שֶׁבָּלְעוּ אֶת הַטּוֹבוֹת, עַל כֵּן אָמַר אַחַר שֶׁאָמַר יִהְיוּ שְׁנֵי רָעָב, ״הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הֶרְאָה לְפַרְעֹה״ (בראשית מא:כח), כִּי בָּזֶה הָיְתָה דַּעְתִּי חֲלוּקָה מִן הַחַרְטֻמִּים, כִּי הֵמָּה פָּתְרוּ הַחֲלוֹם עַל הַדְּבָרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, כְּגוֹן כְּבִישַׁת הָאַפְרְכְיוֹת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, וְכֵן עִנְיַן הַבָּנוֹת עַל יְדֵי מַלְאָךְ הַמְמֻנֶּה עַל הַהֵרָיוֹן, וְכָל מַה שֶּׁנַּעֲשֶׂה עַל יְדֵי שָׂלִיחַ אֵינוֹ נַעֲשֶׂה כָּל כָּךְ בִּמְהִירוּת כְּמוֹ הַדְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים עַל יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעַצְמוֹ. וְעִנְיַן הַפַּרְנָסָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה בְּעַצְמוֹ לֹא עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, כִּי אַרְבָּעָה מַפְתְּחוֹת בְּיַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְסִימָנָם מַפְתֵּחַ: מָטָר, פַּרְנָסָה, תְּחִיָּה, חַיָּה. עַל כֵּן אָמַר יוֹסֵף בְּפֶתַח דְּבָרָיו עַל מַה שֶּׁאָמַר פַּרְעֹה ״וְאֵין מַגִּיד לִי״, אָמַר יוֹסֵף ״חֲלוֹם פַּרְעֹה אֶחָד הוּא״ (בראשית מא:כה), וְהַצְרֵךְ לָתֵת טַעַם מְיֻחָד עַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם, וְאָמַר ״אֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה הִגִּיד לְפַרְעֹה״ (בראשית מא:כה), כִּי פִּתְרוֹנָם מֵעִנְיַן הַדְּבָרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה בְּעַצְמוֹ לֹא עַל יְדֵי שָׂלִיחַ, עַל כֵּן נִשְׁנָה הַחֲלוֹם, כִּי כָּל מַה שֶּׁנַּעֲשֶׂה עַל יְדֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נַעֲשֶׂה בִּמְהִירוּת. וְאַחַר כָּךְ אָמַר יוֹסֵף דָּבָר זֶה מִפִּרְשׁ בְּיוֹתֵר, וְאָמַר עַל הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם וְגוֹ׳, ״כִּי נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם הָאֱלֹהִים וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂתוֹ״ (בראשית מא:לב). וְעַל כֵּן אָמַר יוֹסֵף ״הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה״ וְגוֹ׳ (בראשית מא:כח), כְּבָר הִקְדַּמְתִּי לְךָ לוֹמַר שֶׁחֲלוֹם זֶה הוּא מִן הַדְּבָרִים שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה בְּעַצְמוֹ, אֲבָל עֲדַיִן לֹא הוֹכַחְתִּי שֶׁיִּהְיֶה כִּדְבָרַי, שֶׁיִּהְיֶה כָּל הַפִּתְרוֹן מֵעִנְיַן שֶׁבַע וּפַרְנָסָה וּמָזוֹן, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁאֲנִי רוֹאֶה עִנְיַן בְּלִיעַת הַשִּׁבֳּלִים הָרֵקוֹת שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְפָתְרוֹ כִּי אִם עַל עִנְיַן שֶׁבַע שְׁנֵי רָעָב, אִם כֵּן מִכָּאן הוֹכָחָה לִדְבָרַי, וְהוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי שֶׁאֵת אֲשֶׁר הָאֱלֹהִים עֹשֶׂה, דְּהַיְנוּ עִנְיְנֵי פַּרְנָסָה, הֶרְאָה לְפַרְעֹה, כְּדֵי שֶׁיִּתַּקֵּן עִנְיַן הָרָעָב, כִּי סִפֵּק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת. וּפֵרוּשׁ זֶה יָקָר וּבָרוּר.

וּמַה שֶּׁאָמַר ״וַעֲתָּה יֵרֶא פַּרְעֹה״. הִזְכִּיר לְשׁוֹן ״וְעַתָּה״ לְפִי שֶׁמְּמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ, עַל כֵּן אָמַר ״וְעַתָּה״, הֵיְינוּ תֵּכֶף וּמִיָּד יֵרֶא פַּרְעֹה. וּמַה שֶּׁהִקְשָׁה הָרַמְבַּ״ן ״הֲלֹיוֹעֵץ נִתְנוּ לַמֶּלֶךְ״ כוּ׳, נִרְאֶה לִי שֶׁזֶּה מֵעֵין הַפִּתְרוֹן, שֶׁהֲרֵי הִרְחִיק פִּתְרוֹן הַחַרְטֻמִּים בַּעֲבוּר שֶׁקָּשֶׁה לוֹ לָמָּה הֶרְאָה ה׳ לְפַרְעֹה כָּזֹאת, כַּמְבֹאָר לְמַעְלָה (בראשית מא:כה). עַל כֵּן אָמַר בְּפִתְרוֹנוֹ שֶׁלְּכָךְ הֶרְאָה ה׳ לְפַרְעֹה דָּוְקָא, כִּי שֶׁיֵּרֵא אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן לְתַקֵּן פִּרְצָה זוֹ.

נ **בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב.** מִכָּאן שֶׁאָסוּר לַעֲשׂוֹת צְרָכָיו בִּשְׁנֵי רְעָבוֹן, וּלְפִי זֶה הָיָה לוֹ לוֹמַר ״וּלְיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בִּשְׁנַת הַשֹּׂבַע״, וְיֵשׁ כִּדְמוּת סֶמֶךְ לְדִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי שֶׁאוֹמְרִים (יבמות סא:) שֶׁאִם יֵשׁ לְאָדָם שְׁנֵי בָּנִים קְטַנִּים מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה. וְאִם לֹא הִגִּיד לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁיּוּלַּד לוֹ שְׁנֵי בָּנִים בְּטֶרֶם יָבֹא שְׁנַת הָרָעָב, הָיִיתִי אוֹמֵר שֵׁם הַשֵּׁנִי אֶפְרַיִם ״כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים״, לְפִי שֶׁנּוֹלַד בִּשְׁנַת הָרָעָב שֶׁכָּל הָעוֹלָם הָיוּ רְעֵבִים וּלְיוֹסֵף הָיָה בָּר וּפֵרוֹת לָרוֹב. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁקָּרָאוֹ אֶפְרַיִם קֹדֶם שְׁנַת הָרָעָב, וַדַּאי קָרָאוֹ כָּךְ לְפִי שֶׁאָז יָצָא יְדֵי מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, זֶהוּ שֶׁאָמַר ״כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים״ אַחַר הֱיוֹת לוֹ שְׁנֵי בָּנִים כְּדִבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי. אָמְנָם לְדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל שֶׁסּוֹבְרִים בֵּן וּבַת דָּוְקָא, אֵין לְפָרֵשׁ כָּךְ. וְיָכוֹל לִהְיוֹת רֶמֶז מִכָּאן לְמַה שֶּׁכָּתוּב שֶׁלֹּא יִבְעוֹל אָדָם כְּשֶׁהוּא רָעֵב וְלֹא כְּשֶׁהוּא שָׂבֵעַ (רמב״ם הל׳ דעות פ״ד הל׳ יט), עַל כֵּן לֹא נֶאֱמַר ״בִּשְׁנַת הַשָּׂבָע״, כִּי מְדַבֵּר בַּזְּמַן הַמְמֻצָּע בֵּין שֹׂבַע לְרָעָב.

נה **לְכוּ אֶל יוֹסֵף אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ.** פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י בְּקֹשֶׁ מֶהֶם שֶׁיְּמוֹלוּ. טַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהָעָרְלָה נִקְרֵאת חֶרְפָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית לד יד) ״כִּי חֶרְפָּה הִיא לָנוּ לָתֵת אֲחוֹתֵנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ עָרְלָה״, וְהָרָעָב נִקְרָא גַּם כֵּן חֶרְפָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לו ל) ״וְלֹא תִקְחוּ עוֹד חֶרְפַּת רָעָב בַּגּוֹיִם״. עַל כֵּן חָשַׁב שֶׁבַּהֲסָרַת חֶרְפַּת הָעָרְלָה יוּסַר מֵהֶם חֶרְפַּת הָרָעָב, כִּי הֲסָרַת הָעָרְלָה הִיא הֲסָרַת מוֹתְרוֹת הַדָּמִים הַמְסַבְּבִים הָעִפּוּשׁ, וְרִקְבּוֹן הַתְּבוּאָה בָּאָה גַּם כֵּן מִצַּד הַמּוֹתְרוֹת וְהַפְּסוֹלֶת שֶׁבַּתְּבוּאָה הַגּוֹרֶם הָרִקָּבוֹן וְהָעִפּוּשׁ. וּזְכוּת בְּרִית הַמִּילָה הוֹעִיל גַּם לְנֹחַ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ו יח) ״וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי אִתָּךְ״, פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י עַל הַתְּבוּאָה וְהַפֵּרוֹת שֶׁלֹּא יִרְקְבוּ. וְכֵן הֵשִׁיב לָהֶם יוֹסֵף שֶׁיְּמוֹלוּ, עַל מָה שֶׁאָמְרוּ אַסְפָּנוּ תְּבוּאָה וְהִרְקִיבָה. וְזֶה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁאִם הָאָדָם מֵסִיר מִתּוֹכוֹ הַפְּסוֹלֶת שֶׁבּוֹ, גַּם ה׳ יִתֵּן הַטּוֹב וְיָסִיר הַפְּסוֹלֶת שֶׁבְּתוֹךְ הַתְּבוּאָה מַמָּשׁ, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לָאָדָם לְהַסִּירוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה אָמְרוּ (סוטה ד:) כָּל הַבָּא עַל אִשָּׁה זוֹנָה לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כִּכָּר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו כו) ״כִּי בְעַד אִשָּׁה זוֹנָה עַד כִּכַּר לָחֶם״, כִּי הַבּוֹעֵל אַרְמִית מָשְׁכָה עָרְלָתִיהּ. וְעוֹד שֶׁהַמִּילָה תִּקּוּן הָאֵבָר שֶׁלֹּא יַרְבֶּה בְּמִשְׁגָּל, וְהַמְּצָרִים הָיוּ שְׁטוּפֵי זִמָּה, עַל כֵּן הָיוּ צְרִיכִין תִּקּוּן זֶה בִּשְׁנַת הָרָעָב. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֱמַר בְּיוֹסֵף (בראשית מט כד) וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ, שֶׁכָּבַשׁ יִצְרוֹ בְּאֶשֶׁת פּוֹטִיפַר, עַל כֵּן מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל, כִּי זָכָה מִשָּׁם שֶׁתִּבְוֹאָתוֹ לֹא הִרְקִיבָה, וְהָיָה רוֹעֶה וְזָן אֶבֶן יִשְׂרָאֵל בִּזְכוּת שֶׁלֹּא הָיָה רוֹעֶה זוֹנוֹת.

פרק מב

ז **וַיַּכִּירֵם וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם וְגוֹ׳.** מַה שֶּׁחָזַר וְאָמַר שִׁנּוּי ״וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת אֶחָיו״ (בראשית מב:ח), לְפִי שֶׁהַכָּרָה רִאשׁוֹנָה קָאֵי עַל צוּרַת פְּנֵיהֶם שֶׁהָיָה מַכִּיר מִי הֵמָּה, וְהַכָּרָה שְׁנִיָּה קָאֵי עַל עִנְיְנֵי הָאַחְוָה וְהָרַחֲמָנוּת כְּפֵרוּשׁ רַשִׁ״י. וּבְעֵקֶדָּה פֵּרֵשׁ: מִתְּחִלָּה ״וַיַּכִּירֵם וַיִּתְנַכֵּר״ – מַכִּיר וְאֵינוֹ מַכִּיר, וְאַחַר כָּךְ שָׁאְמְרוּ ״מֵאֶרֶץ כְּנַעַן בָּאנוּ״ (בראשית מב:ז) אָז הִכִּירָם הַכָּרָה גְּמוּרָה כִּי אֶחָיו הֵמָּה. וְהָרַאֲב״ע פֵּרֵשׁ שֶׁמִּתְּחִלָּה הָיָה מְסֻפָּק מִי רְאוּבֵן מִי שִׁמְעוֹן, וְאַחַר כָּךְ כַּאֲשֶׁר נִתְיַשֵּׁב בָּהֶם

הִכִּירָם הַכָּרָה גְּמוּרָה מִי וָמִי הַהוֹלְכִים.

וְהִנֵּה בְּעִנְיַן דִּבּוּר קָשׁוֹת, יִשְׁתּוֹמֵם כָּל מַשְׂכִּיל מַה רָאָה יוֹסֵף עַל כָּכָה לְצַעֵר אֶת אָבִיו וְאֶת אֶחָיו חִנָּם, וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן שֶׁעָשָׂה כָּל זֶה כְּדֵי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ הַחֲלוֹמוֹת כוּ׳, אִם יִרְצֶה ה׳ בְּקִיּוּמָם הֵמָּה יִתְקַיְּמוּ מֵעַצְמָם, וְיוֹסֵף מַה פָּעַל? וְהַנִּרְאֶה לִי בָּזֶה, שֶׁמַּה שֶּׁלֹּא גִלָּה לְאָבִיו עַדַיִן כִּי הוּא חַי, לְפִי שֶׁחָשַׁב: אִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא גִּלָּה לוֹ, אִם כֵּן רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּצַעֲרוֹ עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, וְאֵיךְ יְגַלֶּה הוּא מַה שֶּׁכָּפָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא? כִּי מָצָא בְּשִׂכְלוֹ שֶׁנִּגְזַר עַל אָבִיו צַעַר עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנִים שְׁלֵמִים מִיּוֹם לְיוֹם, כְּנֶגֶד אוֹתָן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנִים שֶׁלֹּא קִיֵּם מִצְוֹת כִּבּוּד אָבִיו, וְאַחַר שֶׁנִּשְׁלְמוּ אָז נִתְוַדַּע יוֹסֵף אֶל אֶחָיו. וּמַה שֶּׁצִּעֵר אֶת אֶחָיו, עָשָׂה כָּל זֶה לְמָרֵק עֲוֹנָם בְּמַה שֶּׁמָּכְרוּ אֲחִיהֶם, וְגָדוֹל עֲוֹנָם מִנִּשֹּׂא וּצְרִיכִין מֵרוּק יְסוּרִין מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה.

וְקָרוֹב לָזֶה פֵּרֵשׁ מַהֲרִי״א, וְהִנְנִי מוֹסִיף עַל דְּבָרָיו לְפָרֵשׁ כָּל הַפָּרָטִים וְהַקּוֹרוֹת, כִּי עֲלִילָה רִאשׁוֹנָה שֶׁל ״מְרַגְּלִים אַתֶּם״ לְמָרֵק הֶעָוֹן שֶׁחָשְׁבוּ אֶת יוֹסֵף לִמְרַגֵּל וְרָכִיל לִרְאוֹת עֶרְוַת אֲחֵיהֶם, כִּי בִּבּוֹאוֹ אֲלֵיהֶם הִתְעַנָּה כְּתִיב ״וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם״ וְגוֹ׳ (בראשית לז:יח), כִּי הֵמָּה חָשְׁבוּ שֶׁרְצוֹנוֹ לְהִתְקָרֵב אֲלֵיהֶם וּלְרַגֵּל מָה יַּעֲשׂוּ אֶחָיו כְּדֵי לַחֲזוֹר וּלְהָבִיא אֵיזוֹ דִּבָּה לַאֲבִיהֶם עֲלֵיהֶם, וְכָל דָּכִיל גּוֹרֵם לִשְׁפִיכַת דָּמִים כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (יחזקאל כב ט) ״אַנְשֵׁי רָכִיל הָיוּ בָךְ לְמַעַן שְׁפֹךְ דָּם״, לְפִיכָךְ ״בְּטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם״ לַהֲרוֹג אוֹתָם יִתְנַכְּלוּ הֵמָּה לַהֲמִיתוֹ, כִּי חָשְׁבוּ שֶׁהַבָּא לְהָרְגְךָ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ בְּטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֵלֶיךָ. וּלְכָךְ נֶאֱמַר ״וַיִּזְכֹּר אֶת הַחֲלֹמוֹת״ (בראשית מב:ט) קֹדֶם שֶׁאָמַר אֲלֵיהֶם ״מְרַגְּלִים אַתֶּם״. לְפִי שֶׁנִּזְכַּר שֶׁחָלַם לוֹ ״וְהִנֵּה תְסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם״ (בראשית לז:ז), וְלֹא פֵּרֵשׁ מַהוּ הַסִּבּוּב, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁסּוֹפָם לִהְיוֹת בַּעֲלִילוֹת מְרַגְּלִים, כִּי כָּל מְרַגֵּל הוֹלֵךְ וּמְסַבֵּב אֶת כָּל הָעִיר לִרְאוֹת מֵהֵיכָן הִיא נוֹחָה לְהִכָּבֵשׁ, וּרְאָיָה מִמָּה שֶׁנִּכְנְסוּ בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר סְחוֹר סְחוֹר, וְעַל יְדֵי סִבּוּב זֶה יִשְׁתַּחֲווּ לַאֲלֻמָּתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, כִּי יָבֹאוּ בַּעֲלִילַת ״מְרַגְּלִים אַתֶּם לִרְאוֹת אֶת עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם״ (בראשית מב:ט). וּבָזֶה נִתְמָרֵק הֶעָוֹן שֶׁחָשְׁבוּ אֶת יוֹסֵף לִמְרַגֵּל הַבָּא לִרְאוֹת עֶרְוַת מַעֲשֵׂיהֶם. וּכְנֶגֶד מָה שֶׁהִשְׁלִיכוּ אֶת יוֹסֵף לַבּוֹר, ״וַיֶּאֱסֹף אוֹתָם אֶל־מִשְׁמָר״ (בראשית מב:יז), פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י בֵּית הָאֲסוּרִים, דְּהַיְנוּ בּוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בְּיוֹסֵף ״וַיִּתְּנֵהוּ אֶל בֵּית הַסֹּהַר״ (בראשית לט:כ), וְיוֹסֵף אָמַר ״כִּי שָׁמוֹ אוֹתִי בַּבּוֹר״ (בראשית מא:יד), וְהֶכְרַח רַשִׁ״י לְפָרֵשׁ כֵּן, שֶׁאִם הָיָה בֵּית הַמִּשְׁמָר בְּאֵיזוֹ חֶדֶר לֹא הָיָה מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. לְפִיכָךְ ״וַיַּקַּח מֵאִתָּם אֶת שִׁמְעוֹן״ (בראשית מב:כד), כִּי הוּא הִשְׁלִיכוֹ לַבּוֹר.

וְאָמְרוּ דֶּרֶךְ וִדּוּי: ״אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ״ וְגוֹ׳ (בראשית מב:כא), לְפִי שֶׁשָּׁמְעוּ שֶׁאָמַר יוֹסֵף ״אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא״ וְגוֹ׳ (בראשית מב:יח), וְרָאוּ הָאֱמֶת שֶׁכָּךְ הוּא, שֶׁחֲרֵי גָּמַל חֶסֶד עִמָּהֶם וְשָׁלַח רַעֲבוֹן בֵּיתָם וְלֹא עִכֵּב כִּי אִם אֶת שִׁמְעוֹן. אִם כֵּן אֵין לְתָלוֹת כָּל הַקּוֹרוֹת בְּמוֹשֵׁל עַז וּמַעֲלִיל, שֶׁחֲרֵי הוּא יָרֵא אֱלֹהִים, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁעָוֹנוֹתָם הִטּוּ אֵלֶּה. עַל כֵּן הָיוּ מִתְוַדִּים אַחַר שֶׁאָמַר ״אֶת הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא״ וְלֹא קֹדֶם לָכֵךְ שֶׁנָּתַן אֶת כֻּלָּם בְּמַאֲסָר, לְפִי שֶׁאַחַר כָּךְ רָאוּ עַיִן בְּעַיִן שֶׁבְּמִדָּה שֶׁמָּדְדוּ נִמְדַּד לָהֶם.

וַעֲלִילַת הַגְּבִיעַ הָיְתָה, כְּדֵי שֶׁעַל יָדוֹ יִהְיוּ בַּחֲשַׁשׁ עַבְדוּת, כְּמוֹ שֶׁפָּסְקוּ עַל עַצְמָם ״הִנֵּנוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי״, כִּי בָּזֶה יִתְמָרֵק הֶעָוֹן שֶׁמָּכְרוּ אֶת יוֹסֵף לְעֶבֶד. וּכְשֶׁסִּפְּרוּ כָּל הַקּוֹרוֹת לְיַעֲקֹב, אָמַר ״אִם כֵּן אֵיפוֹא זֹאת עֲשׂוּ״. מַהוּ לְשׁוֹן ״אֵיפוֹא״? אֶלָּא שֶׁאָמַר: אִם זֹאת הָאֵיפָה הַיּוֹצֵאת לְמֹד לָכֶם בְּאֵיפָה וּמִדָּה, ״בְּסַאסְאָה בְשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה״ (ישעיה כז, ח), וְאֵינוֹ בְּמִקָּרֶה כִּי אִם בְּהַשְׁגָּחָה, ״זֹאת עֲשׂוּ: קְחוּ מִזִּמְרַת הָאָרֶץ בִּכְלֵיכֶם״ וְגוֹ׳, כְּדֵי לְכַפֵּר עַל מָה שֶׁמְּכָרוּהוּ לְיִשְׁמְעֵאלִים נוֹשְׂאִים נְכֹאת וּצְרִי וָלֹט. כָּךְ יָבִיאוּ מִנְחָה מִן הַמִּינִים אֵלּוּ, כְּדֵי שֶׁעַל יְדֵי מוֹשֵׁל זֶה יִתְמָרֵק כָּל הֶעָוֹן. וְאַף עַל פִּי שֶׁיַּעֲקֹב לֹא יָדַע מִן הַמְּכִירָה, מִכָּל מָקוֹם רוּחַ ה׳ דִּבֶּר בּוֹ לְהָבִיא מִנְחָה מִן מִינִים אֵלּוּ. ״וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים״, כִּי בָּזֶה יִתְמָרֵק הֶעָוֹן שֶׁלֹּא נָתְנוּ רַחֲמִים לַאֲחִיהֶם בְּהִתְחַנְּנוֹ אֲלֵיהֶם.

ט וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מְרַגְּלִים אַתֶּם לִרְאוֹת אֶת עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם. נִתְקַשּׁוּ הַמְפָרְשִׁים בְּזִיכּוּחַ זֶה וּבְשִׁנּוּי הַלָּשׁוֹן, בַּמֶּה שֶׁהִזְכִּיר ״מְרַגְּלִים״ וְ״עֶרְוַת הָאָרֶץ״ שְׁנֵיהֶם יַחַד, וְלִפְעָמִים ״מְרַגְּלִים״ לְבַד, וְלִפְעָמִים יַזְכִּיר ״עֶרְוַת הָאָרֶץ״ לְבַד. הֲלֹא דָּבָר הוּא? וּבַעֲקֵדָה וּמַהֲרִי״א תִּמְצָא דֶּרֶךְ אֶחָד לְכָל הַסְּפֵקוֹת כְּמִנְהָגָם, כִּי דֶּרֶךְ אֶחָד לִשְׁנֵיהֶם יַחַד, וְלִפְעָמִים יַזְכִּיר לְבַד בָּזֶה, שֶׁהָיוּ כָּאן עֲלִילוֹת שְׁנֵי דְּבָרִים, כְּדֶרֶךְ שֶׁפֵּרֵשׁ בְּסֵפֶר תּוֹלְדוֹת יִצְחָק שֶׁיֵּשׁ שְׁנֵי מִינֵי מְרַגְּלִים: אֶחָד הוּא הַמְרַגֵּל בְּאַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה, מָה הֵם עוֹשִׂים וּמָה הֵם מְדַבְּרִים וְאָנָה יֵלֵכוּ; הַשֵּׁנִי הוּא הַמְרַגֵּל בְּאֵיזוֹ מָקוֹם וּמֵהֵיכָן הָעִיר נוֹחָה לְהִכָּבֵשׁ. וּכְנֶגֶד הָרִאשׁוֹנָה אָמַר ״מְרַגְּלִים אַתֶּם״, וּכְנֶגֶד הַשְּׁנִיָּה אָמַר ״עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת״.

וְעַל פִּי דֶּרֶךְ זֶה, נִרְאֶה לְיַשֵּׁב כָּל הַשִּׁנּוּיִים שֶׁבִּפְסוּקִים אֵלּוּ, לְפִי שֶׁשְּׁנֵי אֵלּוּ כָּל אַחַת קָשָׁה מִשֶּׁל חֲבֶרְתָּהּ, כִּי יוֹסֵף הַצַּרְתָּ לִתֵּן סִבָּה וְטַעַם לְכָל עֲלִילָה. כִּי מִצַּד שֶׁרָאָה אוֹתָם מַטְמִינִים אֶת עַצְמָם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, אָמַר ״מְרַגְּלִים אַתֶּם״, כִּי זֶה מוֹפֵת חוֹתֵךְ שֶׁאַתֶּם נֶחְבָּאִים בֵּין הָאֲנָשִׁים לִשְׁמוֹעַ מַה יְסַפְּרוּ הָאֲנָשִׁים זֶה לָזֶה, עַל כֵּן אַתֶּם מִתְפַּזְּרִים בֵּין אֲנָשִׁים הַרְבֵּה, כִּי זֶה יִשְׁמַע כָּאן וְזֶה בְּמָקוֹם אַחֵר, וְזֶה מוֹפֵת גָּדוֹל אֲשֶׁר אֵין פֶּה לְהָשִׁיב עָלָיו. וּמִצַּד שֶׁרָאָה אוֹתָן נִכְנָסִין בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר, חָשָׁדָם בְּ״עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת״. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ מוֹפֵת גָּדוֹל כָּל כָּךְ כְּמוֹ הָרִאשׁוֹן, כִּי יְכוֹלִין אַתֶּם לְתָרֵץ וְלוֹמַר שֶׁאֵין לָכֶם שַׂיָּכוּת זֶה עִם זֶה, וְכָל אֶחָד בָּא מִדֶּרֶךְ אַחֵר, וְקָרָה מִקָּרֶה שֶׁבְּתוֹךְ הָעִיר נִתְעַדְּתֶם יַחַד, כִּי אֵין זֶה רָחוֹק שֶׁעֲשָׂרָה שְׁלוּחִים יִתְוַעֲדוּ יַחַד לִשְׁבֹּר בָּר. אֲבָל עִנְיַן הַמְרַגְּלִים אֵינוֹ תָּלוּי בָּזֶה, כִּי אִם תֹּאמַר שֶׁכֵּן הוּא, מִכָּל מָקוֹם מַה שֶּׁכָּל אֶחָד מִכֶּם מַטְמִין עַצְמוֹ כְּגַנָּב, זֶה מוֹפֵת שֶׁכָּל אֶחָד מִכֶּם מְרַגֵּל. עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר

שֶׁתִּרְוִיחוּ אִיתָּנְהוּ בָּכֶם, וְהָאֶחָד רָאָיָה עַל חֲבֵרוֹ. וְלֹא זוֹ שֶׁמְּרַגְּלִים אַתֶּם, אֶלָּא אֲפִלּוּ לִרְאוֹת בְּעֶרְוַת הָאָרֶץ אַתֶּם חֲשׁוּדִים. אַף עַל פִּי שֶׁעַל זֶה יֵשׁ לָכֶם הִתְנַצְּלוּת, מִכָּל מָקוֹם מֵאַחַר שֶׁוַּדַּאי מְרַגְּלִים אַתֶּם, אִם כֵּן גַּם לִרְאוֹת עֶרְוַת הָאָרֶץ קָרוֹב לְוַדַּאי.

י (י-יא) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לֹא אֲדֹנִי וְגוֹ', כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ, עַל כֵּן הֱיִינוּ מִתְיָרְאִים בָּעַיִן הָרָעָה הַשּׁוֹלֶטֶת בִּיוֹתֵר כְּשֶׁרוֹאִין מִסְפַּר אַחִים יְפֵה תֹּאַר בְּמָקוֹם אֶחָד, מֵאִלּוּ הָיָה כָּל אֶחָד בֶּן אִישׁ אַחֵר. וְכֵן צִוָּה לָנוּ אָבִינוּ "לָמָּה תִתְרָאוּ" (בראשית מב:א), וּמִזֶּה לָמַדְנוּ לְהַטְמִין עַצְמֵנוּ בְּתוֹךְ הַבָּאִים. וְאִם כֵּן לֹא הָיוּ עֲבָדֶיךָ מְרַגְּלִים, כִּי כָּל אִישׁ בְּחֶזְקַת כַּשְׁרוּת הוּא, וּמִי שֶׁרוֹצֶה לְהוֹצִיאוֹ מֵחֶזְקָתוֹ עָלָיו לְהָבִיא רְאָיָה. וּמֵאַחַר שֶׁאֵין לְךָ רְאָיָה אַחֶרֶת כִּי אִם הַהַטְמָנָה בְּתוֹךְ הַבָּאִים, וַהֲרֵי אָנוּ מִתְרָצִים זֶה וְאֵין לְךָ רְאָיָה, וּמִמֵּילָא נִדְחוּ גַּם דִּבְרֵיהוּ שֶׁל "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" (בראשית מב:ט). וְלֹא הֶצְרִכוּ הָאַחִים לִזְכֹּר זֶה, כִּי גַּם יוֹסֵף הוֹדָה שֶׁטַּעֲנַת "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" תָּלוּי בְּטַעֲנַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם" (בראשית מב:ט), וּכְשֶׁנִּדְחֵית טַעֲנַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם", אִם כֵּן מִמֵּילָא נִדְחֵית גַּם טַעֲנַת עֶרְוַת הָאָרֶץ.

יב וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם לֹא כִּי עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת. עַתָּה אֲנִי אוֹמֵר שֶׁ"עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" הוּא טַעֲנָה בִּפְנֵי עַצְמָהּ וְאֵינָהּ תְּלוּיָה בְּטַעֲנַת מְרַגְּלִים אַתֶּם, כִּי מִתְּחִלָּה עָשִׂיתִי טַעֲנָה זוֹ סְנִיף אֶל טַעֲנַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם", כִּי זוֹלָתָהּ הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁמָּא אֵין לָכֶם שַׂיָּכוּת זֶה עִם זֶה וּבְמִקְרֶה נִתְעַרְבְתֶּם יַחַד תּוֹךְ הָעִיר, אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁבָּאתֶם לְתֶרֶץ הַהַטְמָנוּת וְלוֹמַר שֶׁכֻּלְּכֶם אַחִים וְאַתֶּם מִתְיָרְאִים מִן עַיִן הָרַע, אִם כֵּן אֲנִי רוֹאֶה שֶׁוּעוּד שֶׁלָּכֶם אֵינוֹ בְּמִקְרֶה, וְאִם כֵּן לָמָּה נִכְנַסְתֶּם בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר, וַדַּאי לְפִי שֶׁעֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת.

יג וַיֹּאמְרוּ שְׁנֵים עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ וְגוֹ'. בָּזֶה נָתְנוּ הִתְנַצְּלוּת עַל שְׁנֵי הַטָּעֲנוֹת כְּאֶחָד, עַל מָה שֶׁחָשַׁדְתָּ בְּ"מְרַגְּלִים אַתֶּם", מֵאַחַר שֶׁהִטְמִינוּ עַצְמָם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, אָמְרוּ "שְׁנֵים עָשָׂר אַחִים אֲנַחְנוּ", וְהֱיִינוּ מִתְיָרְאִים מִן עַיִן הָרַע. וְעַל מָה שֶׁחָשַׁדְתָּ בְּ"עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת" אַחַר שֶׁנִּכְנְסוּ בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר, אָמְרוּ "וְהִנֵּה הַקָּטֹן אֶת אָבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינֶנּוּ", וּבַעֲבוּר הָאֶחָד שֶׁאֵינֶנּוּ נִתְפַּזַּרְנוּ בְּכָל עֲשָׂרָה שְׁעָרִים לְבַקְּשׁוֹ.

יד וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר מְרַגְּלִים אַתֶּם, וְנִתְחַדֵּשׁ לִי עַכְשָׁיו מוֹפֵת שֵׁנִי עַל זֶה, כִּי קָשֶׁה לִי לָמָּה אֵין זֶה הָאָח הַקָּטֹן אִתְּכֶם, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁהָיָה פֶּה עִמָּכֶם וְהָלַךְ לוֹ, כִּי כְּבָר שָׁמַע אֵיזוֹ חִדּוּשׁ בְּמָקוֹם זֶה, וּשְׁלַחְתֶּם אוֹתוֹ אֶל מְשַׁלַּחֲכֶם לְהַגִּיד אֶת אֲשֶׁר שָׁמַע כְּבָר, וְאַתֶּם נִשְׁאַרְתֶּם פֹּה לְרַגֵּל עוֹד. וּבְזֹאת תִּבָּחֲנוּ, שֶׁתְּבִיאוּ אֲחִיכֶם הַקָּטֹן הֵנָּה וַאֲנִי אֶחְקֹר עָלָיו אִם רָאוּהוּ כְּבָר בְּמָקוֹם זֶה אוֹ לֹא, כִּי אִם לֹא רָאוּהוּ כָּאן אָז בְּנֵים דִּבְרֵיכֶם, וְאִם לֹא תְּבִיאוּהוּ חֵי פַּרְעֹה כִּי מְרַגְּלִים אַתֶּם, כִּי אַתֶּם יְרֵאִים פֶּן יָעִידוּ עָלָיו שֶׁרָאוּהוּ כְּבָר בָּעִיר הַזֹּאת וְהָלַךְ לוֹ לְבַדּוֹ. וּלְפִי זֶה הַדֶּרֶךְ יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ שֶׁהַכֹּל עָלֵילָה אַחַת וְנָתַן עָלֶיהָ שְׁנֵי מוֹפְתִים, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "מְרַגְּלִים אַתֶּם" מֵאַחַר שֶׁהִטְמַנְתֶּם אֶתְכֶם בְּתוֹךְ הַבָּאִים, וְעוֹד נָתַן מוֹפֵת שֵׁנִי שֶׁהֲרֵי "עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת", כִּי נִכְנַסְתֶּם בַּעֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר. וַיֹּאמְרוּ "לֹא אֲדֹנִי" וְגוֹ', "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נָחְנוּ" וְגוֹ', וּבָזֶה תֵּרְצוּ הַהַטְמָנָה לוֹמַר כִּי אָנוּ מִתְיָרְאִים מִן עַיִן הָרַע. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם "לֹא כִּי עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת", וּמִלַּת "כִּי" מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן דְּהָא, וְאָמַר לָהֶם אַף עַל פִּי תְּנַאי לְכְאוֹרָה שֶׁתִּרְצֹתֶם הַהַטְמָנָה, מִכָּל מָקוֹם אִיךְ תֹּאמְרוּ שֶׁאֵינְכֶם מְרַגְּלִים דְּהָא עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת נוֹחָה לְהִכָּבֵשׁ. עַל כֵּן חָזְרוּ לְתֶרֶץ שְׁנֵיהֶם, "כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ נָחְנוּ" לְתֶרֶץ הַהַטְמָנָה, וְ"הָאֶחָד אֵינֶנּוּ" לְתֶרֶץ הַכְנִיסָה תּוֹךְ עֲשָׂרָה שַׁעֲרֵי הָעִיר. הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי כַּמְבֹאָר בְּדָרְךְ רִאשׁוֹן, וּפֵרוּשׁ זֶה מַסְפִּיק יוֹתֵר מִן פֵּרוּשׁ הָעֲקֵדָה וּמַהֲרִי"א בְּהֶתֵּר כָּל הַסְּפֵקוֹת וּבְעִנְיַן הַבְּחִינָה בָּאָח הַקָּטֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁלְּכָךְ הֶעֱלִיל עֲלֵיהֶם מְרַגְּלִים, כִּי הָיָה יָרֵא פֶּן יַחְקְרוּ אַחַר הַמּוֹשָׁל מִי הוּא וְיִתְבָּרֵר לָהֶם כִּי הוּא יוֹסֵף.

טז שִׁלְחוּ מִכֶּם אָחָד. וְאַחַר כָּךְ חָזַר וְשָׁלַח אֶת כֻּלָּם חוּץ מֵאֶחָד, כִּי רָצָה יוֹסֵף שֶׁיִּרְגִּישׁוּ בְּחֶטְאָם שָׁחָטְאוּ בַּאֲחִיהֶם וְיִתְוַדּוּ עָוֹנָם. וְכַאֲשֶׁר יִשְׁלְחוּ מֵהֶם אֶחָד, חָשַׁב שֶׁוַּדַּאי יֵלֵךְ רְאוּבֵן גָּדוֹל שֶׁבָּאַחִים, כִּי אֵלָיו מִשְׁפָּט הַבְּכוֹרָה לָצֵאת לְחֵרוּת מִמְּקוֹם הַמִּשְׁמָר. וְאוּלַי יִתְלוּ הָאַחִים שֶׁלְּפִי שֶׁלֹּא הָיָה לִרְאוּבֵן חֵלֶק בַּמְּכִירָה, עַל כֵּן נִצּוֹל, כִּי אֲפִלּוּ יְהוּדָה הָיָה לוֹ חֵלֶק בָּזֶה, שֶׁהֲרֵי בַּעֲבוּר זֶה הוֹרִידוּהוּ הָאַחִים מִגְּדֻלָּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "וַיֵּרֶד יְהוּדָה" (בראשית לח, א). וְאַחַר שֶׁהָיוּ בְּמַאֲסָר שְׁלֹשָׁה יָמִים, חָשַׁב יוֹסֵף שֶׁכְּבָר נִתְמָרֵק עָוֹן זֶה, עַל כֵּן שָׁלַח אֶת כֻּלָּם חוּץ מִן שִׁמְעוֹן, כִּי הוּא הָיָה לוֹ חֵלֶק גָּדוֹל בְּמִכְירָתוֹ יוֹתֵר מִן כֻּלָּם. כִּי מַה שֶּׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ" (בראשית לז, כ), שִׁמְעוֹן אָמַר כֵּן לְלֵוִי, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים" (בראשית מט, ה). וּבְוַדַּאי שֶׁשִּׁמְעוֹן הִתְחִיל לְדַבֵּר כֵּן, כִּי לֵוִי לֹא הָיָה מְדַבֵּר בִּפְנֵי הַגָּדוֹל מִמֶּנּוּ. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י כָּאן. וְכָל זֶה עָשָׂה כְּדֵי שֶׁיַּכִּירוּ בְּחֶטְאָם וְיִתְוַדּוּ.

כב וְגַם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ. לְשׁוֹן "גַּם" נִרְאֶה לְפָרֵשׁ, לְפִי שֶׁהָאַחִים חָשְׁבוּ שֶׁיּוֹסֵף הָיָה חַיָּב מִיתָה בְּדִין, כִּי לָשׁוֹן הָרַע תְּלָתָא קָטִיל, וְיוֹסֵף הֵבִיא דִּבָּתָם רָעָה, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ הָרָגָם. וְעוֹד בָּא לְרַגֵּל אוֹתָם בִּבְואוֹ דּוֹתַיְנָה, עַל כֵּן בִּקְשׁוּ נִכְלֵי דָּתוֹת עַל פִּי הַתּוֹרָה לַהֲמִיתוֹ בְּטֶרֶם יִקְרַב הוּא אֲלֵיהֶם וִימִיתֵם, כִּי "הַבָּא לְהָרְגְךָ הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ" (סנהדרין עב א). וְאִם כֵּן, מִצַּד שֶׁבִּקְשׁוּ לְהָרְגוֹ אֵין לָהֶם אַשְׁמָה לְפִי סְבָרָתָם. אַךְ עִקַּר הָאַשְׁמָה הִיא מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת שֶׁהָיְתָה בָּהֶם, שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ "אֲבָל אֲשֶׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמָעְנוּ, עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת" (בראשית מב כא). וְלֹא הִזְכִּירוּ שֶׁבִּקְשׁוּ לְהָרְגוֹ, לְפִי שֶׁחָשְׁבוּ שֶׁמִּצַּד הַקְּשִׁי הַהֲרִיגָה אוֹ הַמְּכִירָה וְהַהַשְׁלָכָה לַבּוֹר אֵין עֲלֵיהֶם אַשְׁמָה. וַיַּעַן אוֹתָם רְאוּבֵן "הֲלֹא אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אַל תֶּחֱטְאוּ בַיֶּלֶד" (בראשית מב כב) — מֵאַחַר שֶׁהוּא כְּיֶלֶד וְאֵינוֹ בַּר עֲנָשִׁין עֲדַיִן בְּבֵית דִּין שֶׁל מַעְלָה, אִם כֵּן אֵין לוֹ מִשְׁפָּט

מָוֶת. וְאִם כֵּן יֵשׁ בִּידֵיכֶם שְׁנֵי עֲבֵרוֹת, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דּוֹרֵשׁ מִכֶּם מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת, כִּי עַל כֵּן אָדוֹן וּמוֹשֵׁל זֶה אֵינוֹ שׁוֹמֵעַ תְּחִנָּתֵנוּ, כִּי כֻּלָּנוּ מְדַבְּרִים תַּחֲנוּנִים וְהוּא יַעֲנֶה עַזּוֹת. וְנוֹסָף עַל זֶה, "גַּם דָּמוֹ הִנָּה נִדְרָשׁ", שֶׁהֲרֵי הַמּוֹשֵׁל אָמַר "וְיֶאֱמְנוּ דְּבָרֶיכֶם וְלֹא תָמוּתוּ" (בראשית מב כ), שְׁמַע מִנָּה שֶׁאִם לֹא יָבֹא אֲחִינוּ הֲרֵי אֲנַחְנוּ בְּנֵי מָוֶת. וּמִי יוֹדֵעַ אִם לְעֵת כָּזֹאת יַגִּיעַ אֲחִינוּ הַקָּטָן אֵלָיו, כִּי אוּלַי יִקָּרֶה מִקְרֶה שֶׁלֹּא יוּכַל לָבוֹא אֵלָיו, וַהֲרֵי אָנוּ נִדּוֹנִין לְמָוֶת. וּבָאֱמֶת אֲנַחְנוּ נְקִיִּים מֵעֲלִילָתוֹ, אֵין זֶה כִּי אִם לְפִי שֶׁ"גַּם דָּמוֹ הִנָּה נִדְרָשׁ", נוֹסָף עַל דְּרִישַׁת מִדַּת הָאַכְזָרִיּוּת מִמֶּנּוּ.

פרק מג

ח וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת. בְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר כֻּלָּל כָּזֶה נִדְרָשׁ עַל הָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י פָּרָשַׁת וְזֹאת הַבְּרָכָה (דברים לג ו) "יְחִי רְאוּבֵן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְאַל יָמוּת לָעוֹלָם הַבָּא", וְכֵן בְּאָר לְמַעְלָה פָּרָשַׁת נֹחַ (בראשית ו טו) עַל פָּסוּק "לֹא אָמוּת כִּי אֶחְיֶה", עַל כֵּן צָרִיךְ כָּאן בְּאוּר גַּם כָּאן. וְהַקָּרוֹב אֵלַי לוֹמַר בָּזֶה כִּי אָמַר זֶה כְּלַפֵּי יַעֲקֹב אָבִיו וּכְלַפֵּי עַצְמוֹ, לְפִי שֶׁיַּעֲקֹב נִתְבַּשֵּׂר שֶׁאִם לֹא יָמוּת אֶחָד מִבָּנָיו בְּחַיָּיו לֹא יִרְאֶה פְּנֵי גֵּהִנֹּם (עיין תנחומא ויגש ט), וְעַל יְדֵי שְׁלִיחוּת בִּנְיָמִין נִתְגַּלָּה שֶׁיּוֹסֵף חַי, וְאָז יִחְיֶה יַעֲקֹב בָּעוֹלָם הַזֶּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מה כז) "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם", וְלֹא יָמוּת גַּם לָעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מו ל) "אָמוּתָה הַפָּעַם", פַּעַם אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם. וְרוּחַ ה' דִּבֵּר בִּיהוּדָה מַה שֶּׁאָמַר "וְנִחְיֶה" בָּעוֹלָם הַזֶּה "וְלֹא נָמוּת" לָעוֹלָם הַבָּא, גַּם אַתָּה, מִן הַטַּעַם שֶׁנִּתְבָּאֵר. אָמְנָם "גַּם אֲנַחְנוּ" הָיְתָה הַכַּוָּנָה עַל עַצְמוֹ, כִּי הוּא קִבֵּל עָלָיו "אִם לֹא הֲבִיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְחָטָאתִי לְאָבִי כָּל הַיָּמִים" (בראשית מג ט), דְּהַיְנוּ לָעוֹלָם הַבָּא. עַל כֵּן אָמַר שֶׁיִּהְיֶה בָּטוּחַ שֶׁיְּבִיאֶנּוּ, וְזֶה שֶׁאָמַר "שִׁלְחָה הַנַּעַר אִתִּי וְנָקוּמָה וְנֵלֵכָה וְנִחְיֶה" בָּעוֹלָם הַזֶּה בְּזִלְעֲפוֹת רָעָב, כִּי לֹא תַזִּיק לָנוּ שְׁנַת הָרָעָב, "וְלֹא נָמוּת" לָעוֹלָם הַבָּא מִצַּד הַנִּדּוּי שֶׁקִּבֵּל עָלָיו, כִּי אָמַר בָּטוּחַ אֲנִי שֶׁאֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ. וּמַה שֶּׁאָמַר "אֲנַחְנוּ" כֻּלָּל כָּל הָאַחִים עִמּוֹ, לְפִי שֶׁאִם הָיָה יוֹסֵף מֵת וְהָיָה יַעֲקֹב רוֹאֶה פְּנֵי גֵּהִנֹּם, אָז כָּל הָאַחִים שֶׁהֵבִיאוּ אֶת יַעֲקֹב לִידֵי מִדָּה זוֹ לֹא הָיוּ בְּטוּחִים לְהַנָּצֵל מֵרְאִיַּת פְּנֵי הַגֵּהִנֹּם, כִּי הַגּוֹרֵם הַמִּכְשׁוֹל דִּין הוּא שֶׁיִּכָּשֵׁל בּוֹ גַּם הוּא.

וּמַה שֶּׁאָמַר "גַּם טַפֵּנוּ", לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא כו) "מֹנֵעַ בָּר יִקְּבֻהוּ לְאוֹם". וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין צא:) אַפִּלּוּ עוּבָּרִין שֶׁבְּמֵעֵי אִמָּם מְקַלְלִין אוֹתוֹ, כִּי אֵין "לְאוֹם" אֶלָּא עוּבָּרִים, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כה כג) "וּלְאֹם מִלְאֹם יֵאָמֵץ", אַף עַל פִּי שֶׁדָּרְשׁוּ (שם צא:) "מֹנֵעַ בָּר" עַל הַמּוֹנֵעַ הֲלָכָה מִפִּי תַּלְמִיד, מִכָּל מָקוֹם אֵין הַמִּקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ וּמְדַבֵּר בְּבָר מַמָּשׁ, כִּי הַמּוֹנֵעַ הַתְּבוּאָה אָז הַנָּשִׁים רְעֵבוֹת וְזֶה מַזִּיק גַּם לָעוּבָּרִים שֶׁבְּמֵעֵיהֶם, וְכָל שֶׁכֵּן לְטַפָּם, כִּי יֹאמְרוּ לְאִמּוֹתָם "אַיֵּה דָּגָן וְתִירוֹשׁ". עַל כֵּן אָמַר יְהוּדָה "גַּם טַפֵּנוּ" יִחְיוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְלֹא יָמוּתוּ לָעוֹלָם הַבָּא, כִּי אִם עַל יָדָךְ יִמָּנַע מֵהֶם בָּר, אָז יִסָּקְלוּךָ וְיִחְיוּ בְּנֵי מָוֶת לָעוֹלָם הַבָּא כְּדִין הַמְקַלֵּל אָבִיו, כִּי בְּנֵי בָנִים הֲרֵי הֵם כְּבָנִים (יבמות סב:). וְאַף עַל פִּי שֶׁקְּטַנִּים הֵמָּה וְאֵינָן בְּנֵי עֲנָשִׁים, מִכָּל מָקוֹם צָרִיךְ הֶעָוֹן מֵרוּק קְצָת לְהָסִיר פְּגַם הַנֶּפֶשׁ וַחֲלוּדָתָהּ. וּבְדָרְךְ פְּשׁוּטוֹ אָמַר "גַּם אֲנַחְנוּ", כִּי חַיֵּי הָאָדָם קוֹרְמִים לְחַיֵּי אָבִיו, וְחַיֵּי אָבִיו קוֹדְמִים לְחַיֵּי הַטַּף. עַל כֵּן סִדֵּר עַל זֶה הָאֹפֶן: "גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אַתָּה גַּם טַפֵּנוּ".

לד וַיַּשְׂא מַשְׂאֹת מֵאֵת פָּנָיו וְגוֹ'. הָאַחִים סָבְרוּ שֶׁלְּכָךְ הוּא נוֹתֵן לָהֶם מַתָּנוֹת וּמְכַבְּדָם כְּדֵי לְפַיְּסָם מַה שֶּׁחָשָׁדָם בְּמִרְגָּלִים וְאֵין בָּהֶם, "וַתֵּרֶב מַשְׂאַת בִּנְיָמִין" לְפִי שֶׁעַל יְדֵי חֶשֶׁד זֶה הֻבִיאוּ בְּסַכָּנַת הַדֶּרֶךְ חִנָּם. אֲבָל הָאֱמֶת הוּא שֶׁיֵּשׁ כָּאן רֶמֶז עַל הֶעָתִיד, כִּי כֵּן פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י (בראשית מה:יד) "וַיִּפֹּל עַל צַוְּארֵי בִנְיָמִין", שֶׁבָּכָה עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁיִּבָּנֶה בְּחֶלְקוֹ וְעָתִיד לֵחָרֵב. וּלְפִי מִדְרָשׁ זֶה נוֹכַל לוֹמַר שֶׁלְּכָךְ תֵּרֶב מַשְׂאַת בִּנְיָמִין חֲמֵשׁ יָדוֹת, רֶמֶז לַדּוֹרוֹת שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּחֶלְקוֹ וְיִהְיוּ בּוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים בְּיֶתֶר שְׁאֵת, וְהֵם: שְׁכִינָה, וְאָרוֹן, וְאוּרִים וְתֻמִּים, וּנְבוּאָה, וְאֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם, וְהֵם חָסְרוּ בְּבֵית שֵׁנִי. רֶמֶז לַדָּבָר: חֲמֵשׁ פְּעָמִים יָד עוֹלָה לְמִסְפַּר שִׁבְעִים, רֶמֶז לַמִּקְדָּשׁ עִין הָאָרֶץ, וְשָׁם יְשִׁיבַת שִׁבְעִים סַנְהֶדְרִין, וְשָׁם מַקְרִיבִים שִׁבְעִים פָּרִים כְּנֶגֶד שִׁבְעִים אֻמּוֹת. וְעַל זֶה אָמַר "אֱלֹהִים יָחְנְךָ בְּנִי" (בראשית מג:כט), כִּי הַמִּקְדָּשׁ יֵשׁ בּוֹ לְוִיַּת חֵן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (זכריה ד:ז) "וְהוֹצִיא אֶת הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה תְּשֻׁאוֹת חֵן חֵן לָהּ".

פרק מד

י וַיֹּאמֶר גַּם עַתָּה כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא. אֵיךְ אָמַר "כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא", הֲלֹא הֵמָּה אָמְרוּ שֶׁהַגָּנָב בֵּן מָוֶת וְהֵמָּה יִהְיוּ לַעֲבָדִים, וְהוּא לֹא כֵן אָמַר, אֶלָּא "אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה לִי עָבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם" (בראשית מד:י). וּפֵרוּשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ"י אֵינוֹ כְּפִי דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן. וְעוֹד, אֵיךְ אָמַר הַשָּׁלִיחַ "יִהְיֶה לִי עָבֶד"? הָיָה לוֹ לוֹמַר "יִהְיֶה עֶבֶד לַאדֹנִי", כִּי הוּא עַצְמוֹ עֶבֶד, וְאִם כֵּן עָשָׂה אוֹתָם עֶבֶד לַעֲבָדִים. וְעוֹד, הוּא אָמַר "וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם", וְיוֹסֵף אָמַר "וְאַתֶּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (בראשית מד:יז). וּמַהוּ לְשׁוֹן "תִּהְיוּ נְקִיִּם"? הֲוָה לֵיהּ לְמֵימַר "וְאַתֶּם נְקִיִּם". גַּם לְשׁוֹן "גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ" (בראשית מד:טז) צָרִיךְ בְּאוּר. וּבְעֶקְדָּה פֵּרֵשׁ שֶׁאָמְרוּ: יוֹדְעִים אֲנַחְנוּ שֶׁעָוֹן זֶה אֵין בָּנוּ, זוֹלַת שֶׁהָאֱלֹהִים מָצָא עֲוֹן עֲבָדֶיךָ, וְעָוֹן אַחַר גָּרַם לָנוּ מִכְשׁוֹל זֶה, וְהַיְינוּ עֲוֹן מִכְירַת יוֹסֵף שֶׁלֹּא הָיָה לְבִנְיָמִין חֵלֶק בָּזֶה. עַל כֵּן אָמְרוּ: לֹא זוֹ אֲנַחְנוּ פְּשִׁיטָא שֶׁדִּין עָלֵינוּ לִהְיוֹת עֲבָדִים בַּעֲוֹן שֶׁמָּכַרְנוּ אָחִינוּ לְעֶבֶד, אֶלָּא אֲפִלּוּ גַּם זֶה אֲשֶׁר נִמְצָא

הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ, שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק בְּאוֹתוֹ עָוֹן, מִכָּל מָקוֹם גַּם הוּא יִהְיֶה עָבֶד. וּלְפִרוּשׁוֹ קָשֶׁה: אִם כֵּן הַמּוֹשֵׁל לֹא יֵדַע וְלֹא יָבִין דִּבְרֵיהֶם, וּמַהוּ "לֹא זוֹ אַף זוֹ" יֵשׁ כָּאן, כִּי בְּלִי סָפֵק לֹא גִּלּוּ לוֹ מְכִירַת אֲחֵיהֶם.

עַל כֵּן צָרִיךְ אֲנִי לְפָרֵשׁ, "לֹא זוֹ אַף זוֹ" בְּעִנְיָן שֶׁהֵבִינוּ גַּם הַמּוֹשֵׁל, וְזֶה כִּי אַרְבַּע חֲלוּקוֹת וְדָתוֹת הָיָה כָּאן. כִּי מִתְּחִלָּה הִפְרִישׁוּ הָאַחִים עַל הַמִּדָּה לוֹמַר שֶׁהַגַּנָּב עַצְמוֹ בֶּן מָוֶת, וְהַמִּתְחַבְּרִים אֵלָיו רָאוּי לְהָקֵל בְּעָנְשָׁם, עַל כֵּן יִהְיוּ עֲבָדִים. כִּי הָיָה לָהֶם לִהְיוֹת עוֹמֵד עַל הַמִּשְׁמָר, כִּי וַדַּאי גַּנָּב עַתִּיקָא הוּא, מֵאַחַר שֶׁלֹּא יָכוֹל לְהִתְאַפֵּק מִלִּגְנֹב אֲפִלּוּ מִשֻּׁלְחַן הַמּוֹשֵׁל. וּשְׁלוּחוֹ שֶׁל יוֹסֵף אָמַר כִּי בְּדִינֵנוּ אֵין הַגַּנָּב בֶּן מָוֶת, וְאֵין דָּנִין מִיתָה עַל גְּנֵבַת מָמוֹן כִּי אִם עַבְדוּת. וּלְפִי זֶה דִּין הוּא שֶׁתִּהְיוּ כֻּלְּכֶם עֲבָדִים, אַף לְפִי שֶׁחֲרָפָה לָכֶם לְהַשְׁוֹת אֶתְכֶם בְּדִין אֶחָד עִם הַגַּנָּב עַצְמוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שֶׁגַּם אַתֶּם גַּנָּבִים כָּמוֹהוּ, עַל כֵּן אֶעֱשֶׂה חֲלוּקָה זוֹ שֶׁנִּיָּה. וְגַם לְפִי חֲלוּקָה זוֹ יִהְיֶה כְּדִבְרֵיכֶם, שֶׁלֹּא תִּהְיוּ שָׁוִים אֶל הַגַּנָּב עַצְמוֹ, כִּי הוּא יִהְיֶה לִי עֶבֶד, דְּהַיְנוּ עֶבֶד לַעֲבָדִים, וְאַתֶּם תִּהְיוּ גַּם כֵּן עֲבָדִים, אֲבָל לֹא לִי, כִּי אִם אֶל הַמּוֹשֵׁל עַצְמוֹ, דְּהַיְנוּ עַבְדוּת בְּדָרָךְ נְקִיָּה. לְכָךְ אָמַר "תִּהְיוּ נְקִיִּם", שֶׁיִּהְיֶה הֲנָיָה גַּם לְעַבְדוּתְכֶם, אָמְנָם בְּדֶרֶךְ נְקִיָּה קְצָת. וְרָמַז לָהֶם שֶׁיִּהְיוּ נְקִיִּים מִנְּכְסֵיהֶם, כִּי מַה שֶּׁקָּנָה עֶבֶד קָנָה רַבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק (שמות כא כח) "וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי" – יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסָיו. כָּךְ רָמַז לָהֶם שֶׁיִּהְיֶה לָהֶם גַּם כֵּן עַבְדוּת, אֲבָל לֹא יִהְיֶה לָהֶם מִינֵי הַגָּלוּת הַתְּלוּיִין בָּעַבְדוּת, רַק זֶה לְבַד שֶׁיִּהְיוּ נְקִיִּים מִנְּכָסֵיהֶם וְלֹא יִהְיוּ בְּנֵי חוֹרִין. אֲבָל הַגַּנָּב עַצְמוֹ, זוֹלַת זֶה, יֵשׁ לוֹ עוֹד הַרְבֵּה מִינֵי גְּנַאי הַתְּלוּיִין בְּמַה שֶּׁיִּהְיֶה עֶבֶד לַעֲבָדִים. וְעַל שֶׁלֹּא הִשְׁוָה, גַּם לְפִי סְבָרָתוֹ, הָאַחִים אֶל הַגַּנָּב עַצְמוֹ, אָמַר "גַּם עַתָּה" לְפִי סְבָרָתִי "כִּדְבָרֵיכֶם כֵּן הוּא". וְהָאַחִים בְּבוֹאָם לִפְנֵי יוֹסֵף אָמְרוּ "הִנֵּנוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי", כַּאֲשֶׁר פָּסַק עַבְדְּךָ עָלֵינוּ. אַף מַה שֶּׁפָּסַק שֶׁהַגַּנָּב יִהְיֶה עֶבֶד לַעֲבָדִים, זֶהוּ גְּנוּת גָּדוֹל. וְעַל זֶה בִּקְּשׁוּ מִן הַמּוֹשֵׁל לְהָקֵל מֵעֲלֵיהֶם, וְדֶרֶךְ פְּשָׁרָה הֶחְמִירוּ עַל עַצְמָם אֲלָיו וְיִהְיוּ כֻּלָּם עֲבָדִים אֶל הַמּוֹשֵׁל, כִּי אֵין לָחוּשׁ שֶׁיַּחֲזוֹר וְיִגְנֹב, כִּי אֲנַחְנוּ נַעֲמֹד עַל הַמִּשְׁמָר. וְאָמְרוּ דֶּרֶךְ "לֹא זוֹ אַף זוֹ": "גַּם אֲנַחְנוּ" – לֹא זוֹ אֲנַחְנוּ, פְּשִׁיטָא שֶׁדִּין הוּא שֶׁלֹּא נִהְיֶה עֶבֶד לַעֲבָדִים, כִּי אֵין אָנוּ חֲשׁוּדִים בְּעֵינֶיךָ, שֶׁהֲרֵי "כֶּסֶף אֲשֶׁר מָצָאנוּ בְּפִי אַמְתְּחֹתֵינוּ הֱשִׁיבֹנוּ אֵלֶיךָ, וְאֵיךְ נִגְנֹב מִבֵּית אֲדֹנֶיךָ?" (בראשית מד ח). אֶלָּא אֲפִלּוּ "גַּם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ" (בראשית מד טז), מְבַקְּשִׁים אָנוּ לַעֲשׂוֹת לוֹ חֶסֶד שֶׁיִּהְיֶה עֶבֶד לַאדֹנִי וְלֹא עֶבֶד לַעֲבָדִים. וְיוֹסֵף אָמַר: "חָלִילָה לִי מֵהַשְׁוֹת אֶתְכֶם אֶל הַגַּנָּב, אֶלָּא הוּא יִהְיֶה לִי לְעַצְמִי עֶבֶד כַּאֲשֶׁר בִּקַּשְׁתֶּם, וְאִם כֵּן בְּהֶכְרֵחַ הוּא שֶׁאַתֶּם תַּעֲלוּ בְּשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם".

יח וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנִי. לְפִי שֶׁכְּבָר אָמְרוּ לוֹ הָאַחִים "הָאֱלֹהִים מָצָא עֲוֹן עֲבָדֶיךָ", רוֹצֶה לוֹמַר מָצָא לוֹ בַּעַל חוֹב מָקוֹם לִגְבּוֹת אֶת חוֹבוֹ, וְרָמְזוּ לוֹ שֶׁכָּל זֶה עֲלִילוֹת דְּבָרִים הוּא וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדָם כָּל הַקּוֹרוֹת הַלָּלוּ מֵחֲמַת עָוֹן אַחֵר שֶׁעָשׂוּ, וְהוּא מַה שֶּׁעָשׂוּ לַאֲחִיהֶם יוֹסֵף כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ" וְגוֹ' (בראשית מב:כא). וְעַל אוֹתוֹ עָוֹן אָמַר יְהוּדָה כְּמִתְוַדֶּה עַל חֲטָאָיו וְאָמַר "בִּי אֲדֹנִי", אוֹתוֹ עָוֹן אַחֵר אֲשֶׁר אָנוּ חוֹשְׁבִים שֶׁהוּא סִבָּה לָנוּ כָּל הַקּוֹרוֹת תָּלוּי בִּי יוֹתֵר מִכָּל אַחַי, עַל כֵּן אֲנִי מֻכְרָח לְכַנֵּס בָּעֲבִי הַקּוֹרָה וּלְדַבֵּר בְּפָנֶיךָ יוֹתֵר מִכֻּלָּם. וְהָאֱמֶת כָּךְ הוּא כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לח, א) "וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אֶחָיו", פֵּרֵשׁ רַשִׁ"י אֶחָיו הוֹרִידוּהוּ מִגְּדֻלָּתוֹ וְאָמְרוּ: אַתָּה אָמַרְתָּ לָנוּ לְמָכְרוֹ, וְאִלּוּ אָמַרְתָּ לָנוּ לַהֲשִׁיבוֹ הָיִינוּ עוֹשִׂים.

וּמֵחֲמַת שְׁנֵי טְעָמִים אָמַר יְהוּדָה לְיוֹסֵף "בִּי אֲדֹנִי" (בראשית מד:יח), אוֹתוֹ עָוֹן תָּלוּי בִּי. הָאֶחָד הוּא מֵחֲמַת שֶׁבָּא לְתָרֵץ לָמָּה אֲנִי נִגַּשׁ לְדַבֵּר לְפָנֶיךָ יוֹתֵר מִכֻּלָּם, לְפִי שֶׁאֲנִי חַבְתִּי בְּכָל אוֹתָן גִּלְגּוּלִים שֶׁעָבְרוּ עֲלֵיהֶם מֵחֲמַת אוֹתוֹ עָוֹן. וְאַף עַל פִּי שֶׁרַשִׁ"י פֵּרֵשׁ עַל מַה שֶּׁאָמַר "כִּי עַבְדְּךָ עָרַב" (בראשית מד:לב) וְגוֹ', לָמָּה אֲנִי נִכְנָס לְתֹגֶר יוֹתֵר מִשְּׁאָר אַחַי כוּ', לְפִי שֶׁנִּתְקַשַּׁרְתִּי בְּקֶשֶׁר חָזָק לִהְיוֹת מְנוּדֶּה בִּשְׁנֵי עוֹלָמוֹת כוּ', מִכָּל מָקוֹם הֵיא גוּפָא קַשְׁיָא, לָמָּה הוּא קִבֵּל עָלָיו נִדּוּי יוֹתֵר מִשְּׁאָר אֶחָיו? אֶלָּא לְפִי שֶׁהִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא הָיָה חַיָּב בְּאוֹתוֹ עָוֹן אֲשֶׁר סִבֵּב לָהֶם עֲלִילַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם" (בראשית מב:ט), וְשֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְהַפְּטֵר מִמֶּנָּה כִּי אִם עַל יְדֵי שֶׁיָּבִיאוּ אֶת בִּנְיָמִין. עַל כֵּן הַצָּרִךְ הוּא לְקַבֵּל עָלָיו הַנִּדּוּי, כְּדֵי שֶׁיִּתֵּן אֶת בִּנְיָמִין עַל יָדוֹ וְשֶׁיּוֹצִיא אֶת אֶחָיו מִן הָעֲלִילָה אֲשֶׁר סִבֵּב הוּא לָהֶם, עַל יְדֵי שֶׁאָמַר לָהֶם לִמְכֹּר אֶת יוֹסֵף. וְעוֹד, שֶׁיַּעֲקֹב אָמַר לָהֶם "לֹא יָרַד בְּנִי עִמָּכֶם כִּי אָחִיו מֵת וְהוּא לְבַדּוֹ נִשְׁאָר" (בראשית מב:לח) וְגוֹ'. שְׁמַע מִינָּהּ, שֶׁאִם לֹא הָיָה יַעֲקֹב יָכוֹל לְטָעֹן עֲלֵיהֶם טַעֲנָה זוֹ, הָיָה שׁוֹלֵחַ אֶת בִּנְיָמִין מִיָּד. וְנִמְצָא שֶׁיְּהוּדָה, מִצַּד שֶׁצִּוָּה לִמְכֹּר אֶת יוֹסֵף, סִבֵּב שֶׁלֹּא רָצָה יַעֲקֹב לִשְׁלֹחַ אֶת בִּנְיָמִין. וּבַעֲבוּר זֶה הֵצָרִךְ לְקַבֵּל הַקּוֹרָה וּלְקַבֵּל עָלָיו הַנִּדּוּי, וְעַל זֶה אָמַר "בִּי אֲדֹנִי".

הַטַּעַם הַשֵּׁנִי הוּא, לְפִי שֶׁרָצָה לוֹמַר "יֵשֶׁב נָא עַבְדְּךָ עֶבֶד תַּחַת הַנַּעַר" וְגוֹ', וְיִטְעוֹן עָלָיו הַמּוֹשֵׁל: "לָמָּה יֵצֵא הַחַיָּב זַכַּאי וְהַזַּכַּאי יֵצֵא חַיָּב לְכָנֵס בְּעוֹל הָעַבְדוּת חִנָּם?" עַל כֵּן אָמַר "בִּי אֲדֹנִי" – בֶּאֱמֶת שֶׁאוֹתוֹ עָוֹן הַגּוֹרֵם לְכֻלָּם שֶׁיִּהְיוּ עֲבָדִים תָּלוּי בִּי יוֹתֵר מִכֻּלָּם, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁעֹנֶשׁ הָעַבְדוּת הַנִּפְקָע עַל בִּנְיָמִין יָחוּל עָלַי. וְהָאֱמֶת כֵּן הוּא, כִּי הוּא גָּרַם שֶׁלְּעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף, אֲבָל לִשְׁאָר אֶחָיו אֵין הָאַשְׁמָה גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, וְכָל שֶׁכֵּן בִּנְיָמִין שֶׁאֵין לוֹ חֵלֶק כְּלָל בְּאוֹתוֹ עָוֹן.

יְדַבֶּר נָא עַבְדְּךָ דָּבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי. לְפִי שֶׁרָצָה לְדַבֵּר אֵלָיו שֶׁכָּל עִנְיַן הַגָּבִיעַ הוּא עֲלִילָה, עַל כֵּן נִגַּשׁ אֵלָיו לִלְחֹשׁ בְּאָזְנָיו שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ, וְעַל יְדֵי זֶה יָבֹא לִידֵי חָרוֹן אַף.

כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה. כְּמוֹ שֶׁרָאוּי לַחֲלוֹק כָּבוֹד לַמְּלָכוּת וְשֶׁאֵין לְדַבֵּר קָשׁוֹת בִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ, כִּי "חֲמַת מֶלֶךְ מַלְאֲכֵי מָוֶת" (משלי טז יד), כָּךְ אֵין נָכוֹן לְדַבֵּר גְּבוֹהָה לְהוֹצִיא עָתָק מִפִּיו נֶגֶד כָּל הַשּׁוֹמְעִים. וּמִמֶּנּוּ לָמְדוּ זֶה, כִּי יוֹסֵף אָמַר "קוּם רְדֹף אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים וְהִשַּׂגְתָּם" (בראשית מד ד) – דַּוְקָא כְּשֶׁתַּשִּׂיגֵם וְתִהְיֶה סָמוּךְ

לָהֶם תְּדַבֵּר בְּאָזְנָם עִנְיַן הַגְּבִיעַ, וְלֹא תְּצַעֵק עֲלֵיהֶם מֵרָחוֹק לְהָרִיעַ עֲלֵיהֶם כְּגַנָּב, אֶלָּא בֵּינְךָ לְבֵינָם תְּדַבֵּר לָהֶם שֶׁלֹּא יֵדְעוּ הַמִּצְרִים דָּבָר מִזֶּה. עַל כֵּן גַּם בְּוכּוּחַ זֶה רָצָה יְהוּדָה לְלָחוּשׁ בְּאָזְנָיו וְקוֹלוֹ לֹא יִשָּׁמַע אֶל הַמִּצְרִים. וְאָמַר "וְאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ" (בראשית מד יח), כִּי כָּל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת וְיִגְרוֹם שֶׁלֹּא יִקְּנְסוּ טַעֲנוֹתַי בְּאָזְנֶיךָ אַף אִם יִהְיוּ נְכוֹחִים לַמֵּבִין, כִּי הַכַּעַס יִגְרוֹם שֶׁלֹּא תוּכַל לִשְׁפּוֹט בְּצֶדֶק. וְאִם תֹּאמַר: וּמַה בְּכָךְ, כִּי אִם לִפְעָמִים אֵיזוֹ שַׂר וּמוֹשֵׁל טָעָה בְּדִבַּר הַמִּשְׁפָּט, יֵשׁ גָּבוֹהַּ מֵעַל כָּל גָּבוֹהַּ וְהוּא הַמֶּלֶךְ שֶׁלּוֹקְחִין הַמִּשְׁפָּט אֶל הַמֶּלֶךְ וְהוּא יְתַקֵּן מַה שֶּׁקִּלְקֵל הַמּוֹשֵׁל – עַל זֶה אָמַר "כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה", וְאֶצְלְךָ הַגְּמַר דִּין כְּמוֹ אֵצֶל פַּרְעֹה, וְאֵין לִקַּח הַמִּשְׁפָּט מִמְּךָ אֶל הַמֶּלֶךְ, וּמִלְּפָנֶיךָ מִשְׁפָּטִי יֵצֵא מִכָּל וָכָל. עַל כֵּן אֲנִי מְבַקֵּשׁ שֶׁעֵינֶיךָ תֶּחֱזֶינָה מֵישָׁרִים וְאַל יִחַר אַפְּךָ, וְאָז לֹא תָּבֹא לִידֵי טָעוּת.

וְיֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה אָמַר בִּלְשׁוֹן נִסְתָּר "יְדַבֵּר נָא עַבְדְּךָ דָּבָר" (בראשית מד:יח)? וְנוּכַל לוֹמַר לְפִי שֶׁרָצָה לוֹמַר "יֵשֵׁב עַבְדְּךָ תַּחַת הַנַּעַר" (בראשית מד:לג), לְכָל דָּבָר אֲנִי מְעֻלֶּה מִמֶּנּוּ, לִגְבוּרָה וּלְמִלְחָמָה וּלְשַׂמֵּשׁ. הִזְכִּיר כָּאן עוֹד עִנְיָן אֶחָד, כִּי כָל עֶבֶד צָרִיךְ לְדַעַת לְדַבֵּר בִּפְנֵי הַמְּלָכִים וּלְסַדֵּר דְּבָרָיו שֶׁיִּכָּנְסוּ בְּאָזְנֵיהֶם, כְּשֶׁיִּהְיוּ בְּהַשְׂכֵּל וּבְסֵדֶר נָכוֹן. אֲבָל הָעֶבֶד שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְסַדֵּר דְּבָרָיו אֵינוֹ רָאוּי לִהְיוֹת עֶבֶד אֶל הַמּוֹשֵׁל הֶחָשׁוּב כְּמֶלֶךְ. לְכָךְ אָמַר כְּלַפֵּי מַה שֶּׁאָמַר יוֹסֵף דֶּרֶךְ פִּסְק "הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ יִהְיֶה לִי עָבֶד" (בראשית מד:יז), וַהֲרֵי עוֹדוֹ נַעַר וְאֵינוֹ רָאוּי אֲפִלּוּ לְדַבֵּר בְּפָנָיךָ. וְעַל זֶה אָמַר: תְּנַסֶּה וְתִבְדֹּק וְ"יְדַבֵּר נָא עַבְדְּךָ" אֲשֶׁר בָּחַרְתָּ לְךָ, "דָּבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי" (בראשית מד:יח) בְּאֹפֶן "שֶׁאַל יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ" (בראשית מד:יח). וְתִמְצָא כִּי בְּוַדַּאי יִחַר אַפְּךָ, שֶׁהֲרֵי "כָּמוֹךָ כְּפַרְעֹה" (בראשית מד:יח), וּלְדַבֵּר לִפְנֵי אִישׁ כְּעֶרְכְּךָ צָרִיךְ אִישׁ חָכָם וְנָבוֹן, לֹא נַעַר וּבַעַר כָּמוֹהוּ. אֲבָל בִּי, אֲדֹנִי, תִּמְצָא כָּל מָה אֲשֶׁר אַתָּה מְבַקֵּשׁ וְלֹא בוֹ, כִּי אֲפִלּוּ הַדִּבּוּר אֵינוֹ בוֹ, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ שְׁאָר טַכְסִיסֵי מַלְכוּת. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאָמַר "יְדַבֵּר נָא עַבְדְּךָ" אֲשֶׁר עָשָׂה מַעֲשֵׂה הַגְּבִיעַ וּנְתָנוֹ בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִין, וְהוּא יַגִּיד עַל כָּל הַקּוֹרוֹת, וְשֶׁכָּל זֶה עֲלִילוֹת דְּבָרִים.

כא הוֹרִידֵהוּ אֵלַי וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו. קָשֶׁה, לְמַאי נָפְקָא מִינַּהּ אָמַר שֶׁיּוֹרִידוּהוּ אֵלָיו וְשֶׁרְצוֹנוֹ לָשׂוּם עֵין הַשְׁגָּחָתוֹ עָלָיו? וְעוֹד קָשֶׁה, שֶׁלֹּא מָצִינוּ שֶׁיּוֹסֵף אָמַר "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו". בִּשְׁלָמָא מַה שֶּׁאָמְרוּ "אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת עֲבָדָיו לֵאמֹר הֲיֵשׁ לָכֶם אָב אוֹ אָח" (בראשית מד:יט), אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא מָצִינוּ שֶׁיּוֹסֵף שְׁאָלָם עַל זֶה, מִכָּל מָקוֹם מִפְּנֵי הַתִּרוּץ אָנוּ לְמִדִּין מָה עָלָה עַל דַּעַת הַמַּקְשֶׁה, כִּי מֵאַחַר שֶׁהֲצְרִכוּ לְתָרֵץ אֶת עַצְמָם בַּעֲלִילַת "מְרַגְּלִים אַתֶּם" (בראשית מב:ט) וְלוֹמַר "יֶשׁ לָנוּ אָב זָקֵן" וְגוֹ' (בראשית מד:כ), וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ "וַהַקֹּטֹן אֶת אָבִינוּ הַיּוֹם" וְגוֹ' (בראשית מב:יג), הָיָה דּוֹמֶה לָהֶם כְּאִלּוּ שְׁאָלָם בְּהֶדְיָא עַל זֶה, כִּי וַדַּאי יָדַעְתָּ שֶׁאֵין אֲנַחְנוּ מְרַגְּלִים, אֶלָּא שֶׁבָּאתָ לְחַקֵּר עַל יְדֵי זֶה אִם יֵשׁ לָנוּ אָב אוֹ אָח, עַל כֵּן "וַנֹּאמֶר אֶל אֲדֹנִי" כּוּ', לְפִי שֶׁהֻכְּנוּ כַּוָּנָתְךָ וְעַל פִּי זֶה הֻשְׁבָּנוּ, לֹא כְּחַדְנוּ דָּבָר. אֲבָל מַאֲמַר "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו" לֹא מָצִינוּ שֶׁדִּבֵּר יוֹסֵף זֶה כְּלָל, אֲפִלּוּ בְּרֶמֶז.

וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ, שֶׁשִּׂימַת עַיִן זֶה אֵינוֹ שִׂימַת עֵין הַשְׁגָּחָתוֹ, אֶלָּא לְפִי שֶׁיּוֹסֵף אָמַר לָהֶם שֶׁעַל יְדֵי בִּנְיָמִין הוּא רוֹצֶה לִבְחֹן דִּבְרֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "בְּזֹאת תִּבָּחֲנוּ" וְגוֹ' (בראשית מב:טו), וְאִם כֵּן הָיָה רְצוֹנוֹ לָשׂוּם עֵינָיו עָלָיו וְלִרְאוֹת עַל יָדוֹ אִם דִּבְרֵיהֶם כֵּנִים אוֹ לֹא. וְהַמְפָרְשִׁים אָמְרוּ שֶׁמִּתְחִלָּה נֶאֱמַר שָׁם "וְיִבָּחֲנוּ דִּבְרֵיכֶם" (בראשית מב:טז), וְאַחַר שֶׁהָיוּ בְּמַאֲסָר אָמַר לָהֶם "וַיַּאֲמִנוּ דִּבְרֵיכֶם" (בראשית מב:כ), כִּי הַבְּחִינָה הַיְינוּ דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה כְּקֶטֶן מֵסִיחַ לְפִי תֻּמּוֹ, וְלֹא נִתְרַצּוּ הָאַחִים לָזֶה, כִּי אָמְרוּ "פֶּן יְלַמְּדוּהוּ לְדַבֵּר תּוֹעָה" וּבָחֲרוּ לֵישֵׁב בְּמַאֲסָר. וְאַחַר כָּךְ הוֹצִיאָם מִן הַמַּאֲסָר וְאָמַר לָהֶם "וַיַּאֲמִנוּ דִּבְרֵיכֶם" בְּלֹא דְּרִישָׁה וַחֲקִירָה, וְלָזֶה נִתְרַצּוּ לַהֲבִיאוֹ. וְעַל כֵּן אָמַר לוֹ כָּאן, שֶׁאַתָּה אָמַרְתָּ "וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו" (בראשית מב:ד), כִּי בַּהֲבָאָתוֹ לְבַד תִּרְאֶה שֶׁדִּבָּרֵינוּ נֶאֱמְנוּ מְאֹד, וְאֵיךְ נָהְפַּכְתָּ עָלָיו כְּרֶגַע לְהִתְגּוֹלֵל וּלְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ.

פרק מה

ג הַעוֹד אָבִי חַי וְגוֹ'. אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר אָמְרוּ לוֹ שֶׁהוּא חַי, כַּמּוּבָן מִכָּל דִּבְרֵי יְהוּדָה, מִכָּל מָקוֹם חָשַׁב יוֹסֵף: אוּלַי אָמְרוּ כֵּן כְּדֵי שֶׁיְּכַבְּדוּ רַחֲמָיו עַל הַזָּקֵן וְלֹא יִגְרֹם לוֹ מִיתָה, כִּי נַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְּנַפְשׁוֹ. עַל כֵּן שְׁאָלָם שֵׁנִית "הַעוֹד אָבִי חַי?", וְלִבָּם לֹא כֵן יָדְמָה, וְחָשְׁבוּ שֶׁלֹּא נִתְכַּוֵּן לִשְׁאוֹל אִם הוּא חַי אוֹ לֹא, אֶלָּא שֶׁבָּא לְהַזְכִּיר עֲוֹנָם. עַל כֵּן אָמַר "הַעוֹד אָבִי חַי", לוֹמַר שֶׁאָבִיו הוּא וְלֹא אֲבִיכֶם, כִּי לֹא חַסְתֶּם עַל צַעֲרוֹ כְּאִלּוּ אֵינוֹ אֲבִיכֶם. עַל כֵּן נִבְהֲלוּ וְלֹא יָכְלוּ לַעֲנוֹת דָּבָר.

וְעוֹד טַעַם אַחֵר עַל בֶּהָלָה זוֹ, לְפִי שֶׁאָמַר "אֲנִי יוֹסֵף" וְלֹא הִזְכִּיר "אֲחִיכֶם", עַל כֵּן נִבְהֲלוּ נֶחְפְּזוּ שָׁם רְעָדָה אֲחָזָתַם, כִּי אָמְרוּ פֶּן יְבַקֵּשׁ לְהִיוֹת אוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם וְהִסִּיעַ אֶת עַצְמוֹ מִן הָאַחְוָה, כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ הֵמָּה לוֹ שֶׁהִסִּיעוּ אֶת עַצְמָם מִן הָאַחְוָה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "נָסְעוּ מִזֶּה" (בראשית לז:יז). עַל כֵּן אָמַר לָהֶם שֵׁנִית "אֲנִי יוֹסֵף אֲחִיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיְמָה", אַף עַל פִּי שֶׁלְּפָחוֹת הָיָה לָכֶם לִמְכֹּר אוֹתִי לְאֶיזוֹ אֻמָּה אַחֶרֶת שֶׁאֵינָן שְׁטוּפֵי זִמָּה כָּל כָּךְ, מִכָּל מָקוֹם אֲחִיכֶם אָנִי, וְאַל יִחַר בְּעֵינֵיכֶם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אֹתִי הֵנָּה לְמִצְרַיִם, כִּי לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים, כִּי רוֹאֶה אֲנִי שֶׁנִּתְגַּלְגֵּל הַדָּבָר שֶׁבָּאתִי בֵּין שְׁטוּפֵי זִמָּה וְקָרָה לִי מִקָּרֶה בְּאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר שֶׁכָּבַשְׁתִּי אֶת יִצְרִי, וְעַל יְדֵי זֶה זָכִיתִי לִהְיוֹת רוֹעֶה יִשְׂרָאֵל זָן וּמְפַרְנֵס, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מט:כד) "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ וְגוֹ' מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל". וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה הִסְכִּימוּ לָזֶה, שֶׁאָמְרוּ (סוטה ד:) "כָּל הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ לְסוֹף מְבַקֵּשׁ כֹּכָר לֶחֶם וְאֵינוֹ מוֹצֵא" וְכוּ',

וְאִלּוּ לֹא הָיִיתִי בֵּין שְׁטוּפֵי זִמָּה אוּלַי הָיָה נִבְחָר אִישׁ אַחֵר לְתִקּוּן שְׁנֵי הָרָעָב, אֲבָל מֵאַחַר שֶׁנִּזְדַּמֵּן לִי שֶׁנִּמְכַּרְתִּי לְעַם שְׁטוּפֵי זִמָּה, לֹא זָכָה שׁוּם אֶחָד מֵהֶן לְתַקֵּן הָרָעָב כִּי אִם אֲנִי. וְאִם כֵּן הַמְּכִירָה הִנָּה לְמִצְרַיִם גְּרָמָה לִי כִּי לְמִחְיָה שְׁלָחַנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם.

וְרז״ל אָמְרוּ, (בראשית רבה צג יא) שֶׁמִּבֶּהָלָה זוֹ יֵקַח לְמוּד עַל יוֹם הַדִּין, כִּדְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה ״וַי לָנוּ מִיּוֹם תּוֹכֵחָה״, וּמָה יוֹסֵף כְּשֶׁאָמַר לְאֶחָיו ״אֲנִי יוֹסֵף״ לֹא יָכְלוּ לַעֲנוֹת אוֹתוֹ, כְּשֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹמֵד לְדִין עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י ג) ״וּמַה תַּעֲשׂוּ לְיוֹם פְּקֻדָּה״ וְגוֹ׳, כִּי הָאַחִים סָבְרוּ שֶׁיּוֹסֵף הִזְכִּיר עֲוֹנָם בְּדֶרֶךְ שֶׁנִּתְבָּאֵר, וּמָה יַּעֲשֶׂה הָאָדָם לְיוֹם פְּקֻדָּה כִּי יִפָּקֵד מוֹשָׁבוֹ וּמַשָּׂאוֹ וּמַתָּנוֹ, וּבְיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם לוֹמַר ״רְאִי דַרְכֵּךְ מֶה עָשִׂית״, וְדַעַת רַבִּי אֶלְעָזָר שֶׁלְּכָךְ כָּתְבָה לָנוּ הַתּוֹרָה שֶׁאָחָיו נִבְהֲלוּ, כְּדֵי שֶׁהַמַּשְׂכִּיל יִתֵּן אֶל לִבּוֹ חֶרְדַּת יוֹם הַדִּין וְלִלְמוֹד קַל וָחוֹמֶר מֵאֲחֵי יוֹסֵף.

ד **גְּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגָּשׁוּ.** הֶרְאָה לָהֶם שֶׁהוּא מָהוּל. רָצָה בָּזֶה לְהַרְאוֹת צִדְקָתוֹ, שֶׁהָיָה בֵּין שְׁטוּפֵי זִמָּה וְלֹא נִכְשַׁל בַּעֲרָיוֹת, כִּי הַבּוֹעֵל אֲרַמִּית מָשְׁכָה עָרְלָתֵיהּ (עירובין יט). וּמְצִינוּ (במדרש תהלים קיד ד) שֶׁיִּשְׂרָאֵל נִגְאֲלוּ מִמִּצְרַיִם בִּזְכוּת אַרְבָּעָה דְּבָרִים: שֶׁלֹּא שִׁנּוּ אֶת שְׁמָם, וְלֹא שִׁנּוּ אֶת לְשׁוֹנָם, וְלֹא הָיוּ בָהֶם בַּעֲלֵי לָשׁוֹן הָרָע, וְהָיוּ גְּדוּרִים מֵעֲרָיוֹת. וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר יִתְבָּאֵר בְּפָרָשַׁת שְׁמוֹת (א א) בְּעֶזְרַת ה׳. וּכְמוֹ כֵּן כָּאן, שֶׁשָּׁלַח יוֹסֵף אַחַר אָבִיו וְאֶחָיו, הוֹדִיעַ לָהֶם בְּאֵיזֶה זְכוּת יַעֲלוּ מִשָּׁם, וְרָמַז לָהֶם אַרְבַּע אֵלּוּ שֶׁהָיָה יוֹסֵף שָׁלֵם בְּכֻלָּם: שֶׁלֹּא שִׁנָּה שְׁמוֹ, שֶׁאָמַר לָהֶם ״אֲנִי יוֹסֵף״ (בראשית מה ג), אַף עַל פִּי שֶׁפַּרְעֹה קָרָא שְׁמוֹ צָפְנַת פַּעְנֵחַ, מִכָּל מָקוֹם ״אֲנִי יוֹסֵף״ – זֶה שְׁמִי לְעוֹלָם. וְשֶׁלֹּא שִׁנָּה לְשׁוֹנוֹ, שֶׁאָמַר ״כִּי פִי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם״ (בראשית מה יב) בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ. וְלֹא הָיָה פָּרוּץ בָּעֲרָיוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר ״גְּשׁוּ נָא אֵלַי״, הֶרְאָה לָהֶם שֶׁהוּא מָהוּל. וְשֶׁלֹּא הָיָה בַּעַל לָשׁוֹן הָרָע, שֶׁנֶּאֱמַר ״גְּשׁוּ אֵלַי״, כִּי לֹא רָצָה שֶׁיִּשְׁמַע בִּנְיָמִין אָחִיו עִנְיַן הַמְּכִירָה, וַאֲפִלּוּ לְאָבִיו לֹא הִגִּיד כְּלוּם, כִּי אִלּוּ הָיָה מְגַלֶּה, וַדַּאי הָיָה מְצַוֶּה לוֹ קֹדֶם מוֹתוֹ ״שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ״ (בראשית נ יז). וְרָמַז לָהֶם יוֹסֵף כִּי בַּעֲוֹן הַמְּכִירָה יִשָּׁלְמוּ שְׁטַר חוֹב ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ״ וְגוֹ׳ (בראשית טו יג), כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וְעַתָּה אַל תֶּעָצְבוּ״ (בראשית מה ה) – דַּוְקָא עַתָּה, אֲבָל לֶעָתִיד תֵּעָצְבוּ. עַל כֵּן רָמַז לָהֶם גַּם הַגְּאֻלָּה וְהַדְּבָרִים הַמְסַבְּבִים הַגְּאֻלָּה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים ״וְעַתָּה״ רָמַז לָעֲשָׂרָה הֲרוּגֵי מַלְכוּת, שֶׁלֶּעָתִיד יֵעָצְבוּ עַל הַמְּכִירָה.

כד **אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ.** פֵּרֵשׁ רַשׁ״י אַל תִּתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה, דָּבָר אַחֵר אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר. גֹּרְסָא זוֹ הִיא בְּמַסֶּכֶת תַּעֲנִית (י:): אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר יוֹסֵף לְאֶחָיו אַל תִּתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה שָׁמָּא תִּרְגְּזוּ עָלַיכֶם הַדֶּרֶךְ, פֵּרֵשׁ רַשׁ״י תִּתְעוּ. אִינִי, וְהָאָמַר רַבִּי אֶלְעַאי שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁמְּהַלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה רְאוּיִין לִישָּׂרֵף כּוּ׳, לָא קַשְׁיָא הָא לְמִגְרַס הָא לְעִיּוּנֵי, פֵּרֵשׁ רַשׁ״י לְמִיגְרַס מִבָּעֵי לֵיהּ בְּאוֹרְחָא וְלָא לְעִיּוּנֵי. בְּמַתְנִיתָא תָּנָא אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר כּוּ׳, וְתַלְמוּד שָׁלָנוּ חוֹלֵק עַל הַבְּרַאשִׁית רַבָּה (צ, ה) כִּי שָׁם מַסִּיק אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְאַל תַּעֲמִידוּ עַצְמְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה וְהַכְנִיסוּ חֲמָה לָעִיר. וְהִנֵּה מָקוֹם אִתִּי לְיַישֵׁב שְׁנֵי מִדְרָשִׁים אֵלּוּ שֶׁאֵין מַחֲלֹקֶת בֵּינֵיהֶם, כִּי הַגִּרְסָא הַיְינוּ הַדִּבּוּר בַּפֶּה בִּדְבָרִים פְּשׁוּטִים שֶׁדֶּרֶךְ מְבֹאָר בַּתּוֹרָה, וְאִלּוּ נִקְרָאִים דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁיְּדַבֵּר מֵעִקְרֵי הַדִּינִין שֶׁל תּוֹרָה, אֲבָל הָעִיּוּן נִקְרָא דְּבַר הֲלָכָה, כִּי כָּל הַתּוֹרָה נִקְרֵאת דֶּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (תהלים קיט, א) ״אַשְׁרֵי תְמִימֵי דֶרֶךְ הַהוֹלְכִים בְּתוֹרַת ה׳״, וַהֲלִיכָה זוֹ הִיא הַהֶעָתֵק מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְזֶה מְצוּי בְּעִיּוּן חָכְמַת הַתּוֹרָה שֶׁהַמְּעַיֵּן בָּהּ נֶעֱתָק מִמַּדְרֵגָה לְמַדְרֵגָה, מֵחָכְמָה לְבִינָה, וּמִבִּינָה לְדַעַת.

וּלְפִי זֶה נוֹכַל לְתָרֵץ, מַה שֶּׁמַּסִּיק בִּבְרַאשִׁית רַבָּה ״וְאַל תַּעֲמִידוּ עַצְמְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה״, הַיְינוּ לְמִגְרַס דִּינֵי הַתּוֹרָה לְדַבֵּר בָּם בְּלֶכְתּוֹ בַּדֶּרֶךְ. וּמַה שֶּׁכָּתוּב בַּגְּמָרָא ״אַל תִּתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה״, הַיְינוּ לְעִיּוּנֵי, כִּי זֶה נִקְרָא הֲלָכָה, שֶׁהַמְּעַיֵּן הוֹלֵךְ וְנֶעֱתָק מִמַּדְרֵגָה לְמַדְרֵגָה. וּמַקְשֶׁה מֵרַבִּי אֶלְעַאי שֶׁאָמַר ״שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים הַמְהַלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה״ כּוּ׳, כִּי לֹא אַסִּיק אַדַּעְתִּיהּ עֲדַיִן לְחַלֵּק בֵּין לָשׁוֹן ״דִּבְרֵי הֲלָכָה״ לְ״דִבְרֵי תוֹרָה״, עַד שֶׁתֵּרֵץ לוֹ ״הָא לְמִגְרַס, הָא לְעִיּוּנֵי״. וְדִקְדּוּק הַלָּשׁוֹן מְסַיַּע אֶל הַתֵּרֶץ כָּאָמוּר. וְלֹא פְּלִיגִי כִּי אִם בְּמַשְׁמָעוּת הַכָּתוּב ״אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ״ (בראשית מה:כד), אִם הַכַּוָּנָה בּוֹ שֶׁלֹּא יַפְסִידוּ הָעִיּוּן וְיִטְעוּ בּוֹ עַל יְדֵי טֹרַח הַדֶּרֶךְ, אוֹ לְהֶפֶךְ שֶׁלֹּא יַפְסִידוּ סְתָם דֶּרֶךְ עַל יְדֵי שֶׁלֹּא יַעַסְקוּ בַּתּוֹרָה. כִּי דַּעַת רַבִּי אֶלְעָזָר הוּא שֶׁיּוֹסֵף הִזְהִירָם שֶׁלֹּא יִתְעַסְּקוּ בִּדְבַר הֲלָכָה הַצָּרִיךְ עִיּוּן וְצִילּוּתָא כְּיוֹמָא דְּאִסְתְּנָא, כִּי יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִרְגַּז עֲלֵיכֶם הַדֶּרֶךְ, מֻחְמַת טֹרַח הַדֶּרֶךְ יִהְיֶה לָכֶם לֵב רָגֵז וּבִלְתִּי מְיֻשָּׁב, וְעַל יְדֵי זֶה תָּבֹאוּ לִידֵי טָעוּת בְּעִיּוּן בַּדְּבָרִים הָאֱלֹהִיִּים. וְזֶה שֶׁפֵּרֵשׁ רַשׁ״י ״תִּתְעוּ״, רוֹצֶה לוֹמַר תָּבֹאוּ לִידֵי טָעוּת בְּעִיּוּן הַחָכְמוֹת. אֲבָל בִּבְרַאשִׁית רַבָּה רָצָה לְפָרֵשׁ אַדְרַבָּה, שֶׁיּוֹסֵף בָּא לְהַזְהִירָם שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בַּתּוֹרָה בַּדֶּרֶךְ בִּדְבָרִים פְּשׁוּטִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְעוּ בִּסְתָם דֶּרֶךְ, כִּי הַתּוֹרָה שֶׁעוֹסְקִין בָּהּ בַּדֶּרֶךְ תַּנְחֵהוּ אֶל מְחוֹז חֶפְצוֹ לְשָׁלוֹם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ו:כב) ״בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ״ וְגוֹ׳. וּבְאוּר הַכָּתוּב ״אַל תִּרְגְּזוּ״ – אַל תִּפְחֲדוּ, מִלְּשׁוֹן ״שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן״ (שמות טו:יד), וְעִנְיָנוֹ הַפְחַד. וְרוֹצֶה לוֹמַר, אִם תַּעַסְקוּ בַּתּוֹרָה אַף לֹא תִּצְטָרְכוּ לְפַחַד לֹא מִן הַלִּסְטִים וְלֹא מִן הַטָּעוּת בַּדֶּרֶךְ, כִּי הַתּוֹרָה תַּנְחֶה אֶתְכֶם וְתַצִּיל אֶתְכֶם מִכָּל פַּחַד וְטָעוּת. כְּאִלּוּ אָמַר לָהֶם, הִזָּהֲרוּ בַּדָּבָר הַמַּצִּיל אֶתְכֶם מִן רֹגֶז וּפַחַד הַמָּצוּי בַּדֶּרֶךְ, וְהַיְינוּ הַתּוֹרָה, שֶׁבְּעִידְנָא דְּעָסִיק בָּהּ מַגְּנָא וּמַצְּלָא.

דָּבָר אַחֵר, שְׁדַעַת הַבְּרַאשִׁית רַבָּה הוּא לְפָרֵשׁ ״אַל תִּרְגְּזוּ״ לְשׁוֹן רוֹגֶז וְכַעַס מַמָּשׁ, אַךְ שֶׁהַקָּשָׁה לוֹ: וְכִי בַּדֶּרֶךְ אַל יִרְגְּזוּ וּבְבֵיתָם יִרְגְּזוּ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁכַּוָּנָתוֹ שֶׁבַּדֶּרֶךְ אַתֶּם צְרִיכִין לִהְיוֹת נִזְהָרִים בְּיוֹתֵר בְּתַלְמוּד תּוֹרָה, שֶׁלֹּא תַּעֲמִידוּ עַצְמְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, כְּדֵי לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִכָּל פְּרָעֲנֻיּוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת וּבָאוֹת בַּדֶּרֶךְ, וְהָרֹגֶז מַפְסִיד הַלִּמּוּד, כִּי כָּל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת, וְאִם תִּרְגְּזוּ אָז בְּהֶכְרֵחַ תִּצְטָרְכוּ לְהַפְסִיק מִדִּבְרֵי תוֹרָה אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, כְּדֵי לְהַצִּיל אֶתְכֶם מִכָּל פְּרָעֲנֻיּוֹת הַמִּתְרַגְּשׁוֹת וּבָאוֹת בַּדֶּרֶךְ, וְהָרֹגֶז מַפְסִיד הַלִּמּוּד, כִּי כָּל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת, וְאִם תִּרְגְּזוּ אָז בְּהֶכְרֵחַ תִּצְטָרְכוּ לְהַפְסִיק מִדִּבְרֵי תוֹרָה וּלְהַפְסִיק בִּשְׁעַת הַכַּעַס. וּלְפִי שֶׁבִּמְקוֹם הַסַּכָּנָה בְּיוֹתֵר הָאָדָם צָרִיךְ עַל יְדֵי הָרֹגֶז. לְפִיכָךְ ״אַל תִּרְגְּזוּ בַּדֶּרֶךְ״ כְּדֵי שֶׁלֹּא תִּצְטָרְכוּ לְהַעֲמִיד אֶתְכֶם מִדִּבְרֵי תוֹרָה וּלְהַפְסִיק בִּשְׁעַת הַכַּעַס. וּלְפִי שֶׁבִּמְקוֹם הַסַּכָּנָה בְּיוֹתֵר הָאָדָם צָרִיךְ

זֵרוּז, עַל כֵּן נָקַט ״בַּדָּרֶךְ״, אֲבָל בַּבַּיִת אֵין כָּל כָּךְ קְפִידָא, אַף עַל פִּי שֶׁבְּאֻמָּת הָרֹגֶז מַזִּיק בְּכָל מָקוֹם.

וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים ״אַל תִּרְגְּזוּ בִּדְבַר הֲלָכָה״, מִלְּשׁוֹן רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (זבחים מז) ״מִתְעַסֵּק בַּקָּדָשִׁים פָּסוּל״, וְהוּא מְדַבֵּר בְּמִי שֶׁאֵינוֹ לוֹמֵד בְּעִיּוּן אֶלָּא כְּמִתְעַסֵּק בְּעָלְמָא בְּלֹא כַּוָּנָה. וְאוּלַי כַּוָּנָתָם לוֹמַר שֶׁהָרֹגֶז יְבִיאֵם לִידֵי זֶה וְיִהְיוּ קָרוֹבִים אֶל הַטָּעוּת. אָמְנָם בְּמַתְנִיתָא תָּנָא ״אַל תִּפְסְעוּ פְּסִיעָה גַּסָּה וְהַכְנִיסוּ חַמָּה לָעִיר״, דַּעְתָּם לְפָרֵשׁ הָרֹגֶז שֶׁעִנְיָנוֹ הַמְּהִירוּת וְהַחִפָּזוֹן, מִלְּשׁוֹן ״פַּחֲז כַּמַּיִם״ (בראשית מט:ד) הַמְדַבֵּר בְּחִפָּזוֹן שֶׁל רֹגֶז, לְפִי שֶׁיּוֹסֵף אָמַר לָהֶם ״מַהֲרוּ וַעֲלוּ אֶל אָבִי״ (בראשית מה:ט), רוֹצֶה לוֹמַר תְּמַהֲרוּ לָלֶכֶת מִכָּאן וְאַל תַּעַמְדוּ פֹּה, וְחָשַׁשׁ אוּלַי יָבִינוּ מִלְּשׁוֹן ״מַהֲרוּ״ שֶׁגַּם בַּדָּרֶךְ לֹא יֵלְכוּ בְּמִתּוּן כִּי אִם בְּחִפָּזוֹן כְּדֵי לְמַהֵר הַבְּשׂוֹרָה אֶל אֲבִיהֶם, וְעַל יְדֵי זֶה יִפְסְעוּ פְּסִיעוֹת גַּסּוֹת יוֹתֵר מִן הַנָּהוּג, וְיֵלְכוּ עַד הָעֶרֶב מַמָּשׁ אַחַר שְׁקִיעַת הַחַמָּה. עַל כֵּן אָמַר לָהֶם ״אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ״, דַּוְקָא מִכָּאן ״מַהֲרוּ וַעֲלוּ״, אֲבָל בַּדֶּרֶךְ עַצְמוֹ אַל תִּרְגְּזוּ אֶלָּא תֵּלְכוּ בְּמִתּוּן בִּפְסִיעוֹת בֵּינוֹנִיּוֹת, וְהִכָּנְסוּ לָעִיר בְּעוֹד הַחַמָּה זוֹרַחַת, כִּי לְעוֹלָם יִכָּנֵס בְּכִי טוֹב.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (קהלת ב ט) ״אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי״ – מַה שֶּׁלָּמַדְתִּי בְּאַף וּכְעַס, וְעַל זֶה אָמַר ״אַל תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ״ – לִלְמֹד הַחָכְמָה בְּאַף. וְאוּלַי כִּוְּונוּ לְדָבָר הַצָּרִיךְ עִיּוּן רַב כָּאָמוּר. וַאֲנִי מוֹסִיף לֶקַח טוֹב טַעַם וָדַעַת, לְפִי שֶׁכָּל כַּעַס מֵבִיא לִידֵי טָעוּת, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (גיטין מג.) ״אֵין אָדָם עוֹמֵד עַל דִּבַר הֲלָכָה אֶלָּא אִם כֵּן נִכְשַׁל בָּהּ תְּחִלָּה״. עַל כֵּן אָמְרוּ שֶׁהַחָכְמָה שֶׁלָּמַדְתִּי בְּאַף וּכְעַס, אֲשֶׁר הֶבִיאַנִי לִידֵי טָעוּת, הִיא שֶׁעָמְדָה לִי, כִּי הַטּוֹעֶה בְּדָבָר פַּעַם אַחַת, אָז בְּיוֹתֵר הוּא נִשְׁמָר מִמֶּנּוּ לְהַבָּא.

כו וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף וגו׳. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: סִימָן מָסַר לָהֶם בַּמֶּה הָיָה עוֹסֵק כְּשֶׁפֵּרֵשׁ מִמֶּנּוּ, בְּפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, לְפִיכָךְ ״וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף״ וְלֹא אֲשֶׁר שָׁלַח פַּרְעֹה. וּפֵרוּשׁוֹ רָחוֹק מְאֹד, וְכִי דַּרְכּוֹ שֶׁל רַשׁ״י לְהוֹצִיא הַמִּקְרָא מִפְּשׁוּטוֹ לְגַמְרֵי? שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב אוֹמֵר ״אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לָשֵׂאת אוֹתוֹ״ (בראשית מה:כז), וְעוֹד, עֲגָלוֹת לָמָּה לִי, דַּי בַּעֲגָלָה אַחַת. עַל כֵּן אוֹמֵר אֲנִי שֶׁגַּם רַשׁ״י הֵבִין ״עֲגָלוֹת״ כִּפְשׁוּטוֹ, אַךְ מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף״ וְלֹא נֶאֱמַר ״אֲשֶׁר שָׁלַח פַּרְעֹה״, הֵבִין רַשׁ״י מִזֶּה שֶׁ״שָׁלַח״ פֵּרוּשׁוֹ לְזָיָה, שֶׁיּוֹסֵף עָשָׂה לְזָיָה לְאוֹתָן עֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח. שֶׁכֵּן נֶאֱמַר ״וַיְשַׁלַּח אֶת אֶחָיו וַיֵּלְכוּ״ (בראשית מה:כד), וְאֵין שִׁלּוּחַ זֶה אֶלָּא לְזָיָה. וְיוֹסֵף לָמַד דִּין הַלְוָיָה מִן יַעֲקֹב, שֶׁכֵּן נֶאֱמַר (בראשית לז:יג) ״לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֲלֵיהֶם״, וְכִי אַחַר שֶׁיֵּלֵךְ יִשְׁלָחֶנּוּ? וּמַה הָיָה הַמִּקְרָא חָסֵר אִם הָיָה אוֹמֵר ״לְכָה אֲלֵיהֶם״? אֶלָּא שֶׁאָמַר לְלַוּתוֹ. וְיַעֲקֹב לָמַד דִּין הַלְוָיָה מִן אַבְרָהָם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יח:טז) ״וְאַבְרָהָם הוֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם״, פֵּרֵשׁ רַשׁ״י: לְלַוּתָם. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ״וַיְשַׁלְּחֵהוּ מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן״ (בראשית לז:יד), שֶׁשִּׁלּוּחַ זֶה הֵיינוּ לְוָיָה, וְלָמַד דִּין הַלְוָיָה מֵעֵמֶק אוֹתוֹ צַדִּיק הַקָּבוּר בְּחֶבְרוֹן, כִּי אַבְרָהָם הִתְחִיל בַּלְוָיָה ״וַיֵּצֵא אֶשֶׁל״ (בראשית כא:לג) – נוֹטָרִיקוֹן: אַכְיָלָה, שְׁתִיָּה, לְוָיָה. וּכְשֶׁלִּוָּה יַעֲקֹב אֶת יוֹסֵף, מִסְתָּמָא הִגִּיד לוֹ מְצִוַת הַלְוָיָה שֶׁמְּקוֹרָהּ מִן פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, שֶׁיֵּאמְרוּ זְקֵנֵי הָעִיר ״יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַזֶּה״ (דברים כא:ז) – שֶׁלֹּא פְּטָרֻנוּהוּ בְּלֹא לְוָיָה (סוטה מה:). וְכֵן עָשָׂה גַּם יוֹסֵף, כְּשֶׁלִּוָּה אֶת אֶחָיו מִסְתָּמָא הָיָה נִפְטָר מֵהֶם מִתּוֹךְ דִּבְרֵי הֲלָכָה, ״הֲלִיכוֹת עוֹלָם לוֹ״ (חבקוק ג:ו), לְהַגִּיד לָהֶם דִּין הַלְוָיָה אֲשֶׁר בָּהּ הָיָה עוֹסֵק. וּכְתִיב ״וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם״ (בראשית מה:כז), וְכָלְלוּ בָּזֶה כָּל הַדְּבָרִים, הֵן הַדְּבָרִים שֶׁדִּבֶּר לָהֶם בְּבֵיתוֹ, הֵן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵיהֶם כְּשֶׁלִּוָּה אוֹתָם, וְשָׁם דִּבֶּר עִמָּהֶם דִּין פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה.

וַיַּרְא אֶת הָעֲגָלוֹת. רְאִיָּה זוֹ עִנְיָנָהּ הִתְבּוֹנְנוּת, כִּי הִתְבּוֹנֵן יַעֲקֹב בְּמָה שֶׁפִּפְּרוּ לוֹ כִּי יוֹסֵף עָשָׂה הֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה וְלִוָּה אוֹתָן הָעֲגָלוֹת, בָּזֶה יָדַע יַעֲקֹב כִּי הוּא יוֹסֵף, כִּי אֵין בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם עוֹשֶׂה טוֹב אֵין גַּם אֶחָד שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶת ה׳, לְפִיכָךְ ״וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם״ (בראשית מה:כז). אֲבָל מִן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁם יוֹסֵף בְּפִיהֶם אֵין רְאָיָה, כִּי שָׁמָּא יוֹסֵף לִמֵּד דִּין זֶה לַאֲחֵרִים, אַךְ מִן הַמַּעֲשֶׂה לָקַח רְאָיָה. וּמַה שֶּׁתָּלָה הַלְוָיָה בָּעֲגָלוֹת, וּבְוַדַּאי שֶׁלְּצָרְךְ אֶחָיו עָשָׂה הַלְוָיָה וְלֹא לְצָרְךְ הָעֲגָלוֹת, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר ״וַיַּרְא כִּי שִׁלַּח אֶת אֶחָיו״. בֵּאוּר הַדָּבָר כָּךְ הוּא, כִּי מֵהֲדִיוֹט שֶׁמָּה שֶׁאָמְרוּ ״לֹא פְּטָרֻנוּהוּ בְּלֹא לְוָיָה״ אֵין זֶה הִלְכְתָא בְּלֹא טַעֲמָא, כִּי מַה עִנְיַן הַלְוָיָה אֶל ״יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכָה אֶת הַדָּם הַזֶּה״ (דברים כא:ז). וְטַעֲמוֹ שֶׁל דָּבָר הוּא שֶׁכָּל הַהוֹלֵךְ בְּלֹא לְוָיָה מִן הָעִיר יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִרְאוּ הַלִּסְטִים שֶׁהוּא הוֹלֵךְ לְבַדּוֹ וְיַחְשְׁבוּ שֶׁאֵין לוֹ גּוֹאֵל וְקָרוֹב, כִּי אֵין פְּרָדָתוֹ קָשָׁה עַל שׁוּם אָדָם, כִּי אֵין לוֹ גּוֹאֵל הַדָּם גַּם בֵּן וָאָח אֵין לוֹ, לְפִיכָךְ כָּל מוֹצְאוֹ יַהַרְגֵהוּ בְּחָשְׁבוֹ שֶׁאֵין מִי אֲשֶׁר יִדְרֹשׁ דָּמוֹ מִיָּדוֹ. וַאֲפִלּוּ הַלִּסְטִים אֲשֶׁר לֹא רָאוּהוּ יוֹצֵא מִן הָעִיר, מִכָּל מָקוֹם לְפָחוֹת הַצָּלָה פּוּרְתָּא מִיהָא הֵוֵי הַלְוָיָה, שֶׁמַּצָּלֶת מִן הַלִּסְטִים הָרוֹאִים שֶׁמְּלַוִּין אוֹתוֹ וְיֵשׁ לוֹ גּוֹאֲלִים, אָז מְפַחֲדִים לִפְגֹּעַ בּוֹ וְלַהֲמִיתוֹ, פֶּן יִדְרְשׁוּ וְיַחְקְרוּ אַחֲרָיו קְרוֹבָיו אוֹ אוֹהֲבָיו, וְדוֹרֵשׁ דָּמִים אוֹתָם יִמְצָא וְדָמוֹ מִיָּדָם יִדְרֹשׁ. גַּם קָרוֹב לוֹמַר שֶׁפִּתָּם לִסְטִים אֵינָן פּוֹגְעִים בּוֹ כִּי אִם אַחַר הַחֲקִירָה וְהַדְּרִישָׁה אִם לִוָּהוּ אָדָם אוֹ לֹא.

וְעַל פִּי טַעַם זֶה, יֵשׁ מָקוֹם לוֹמַר שֶׁמִּצְוָה זוֹ מִן הַמּוּשְׁכָּלוֹת, וְאִם כֵּן אֵין רְאָיָה מִן הַלְוָיָה שֶׁלִּוָּה יוֹסֵף אֶת אֶחָיו כִּי הוּא יוֹסֵף, שֶׁמָּא מוּשָׁל הָאָרֶץ הַהוּא אִישׁ צַדִּיק וְעָשָׂה הַלְוָיָה לָהֶם מִצַּד שֶׁהוּא דָּבָר שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב, כִּי מִי שֶׁאֵינוֹ מְלַוֶּה דּוֹמֶה לְשׁוֹפֵךְ דָּמִים, עַל כֵּן רָאוּי לַעֲשׂוֹת כֵּן לְכָל הוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ. אֲבָל כְּשֶׁרָאָה יַעֲקֹב אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח וְלִוָּה, אָז אָמַר יַעֲקֹב ״אָכֵן נוֹדַע הַדָּבָר״, כִּי זֶה הָאִישׁ קִיֵּם הַלְוָיָה מִצַּד דַּת הַתּוֹרָה וְלֹא מִצַּד שֶׁהַשֵּׂכֶל מְחַיֵּב דָּבָר זֶה, לְפִי שֶׁבְּכָל מְצָרַיִם אֵין הָעֲגָלוֹת נְתֻנוֹת כִּי אִם עַל פִּי פַּרְעֹה, לְפִי שֶׁהָעֲגָלוֹת מְסֻכָּסְכִי מַלְכוּת הֵמָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מה:כא) ״וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת עַל פִּי פַּרְעֹה״. נִרְאֶה מִזֶּה שֶׁהָעֲגָלוֹת הָיוּ מְיֻחָדִים לְמֶרְכַּבְתּוֹ שֶׁל מֶלֶךְ, וְהַהוֹלֵךְ עִם אוֹתָן הָעֲגָלוֹת הַנִּכָּרוֹת וִידוּעוֹת שֶׁמִּבֵּית הַמֶּלֶךְ הֵמָּה, אֵינוֹ צָרִיךְ אֶל הַלְוָיָה

לְהַצִּילוֹ מִן הַלִּסְטִים, כִּי בְּלָאוֹ הָכִי מוֹרָא מַלְכוּת עֲלֵיהֶם הֵן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הֵן בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, כִּי הַכֹּל הָיוּ צְרִיכִין לְמָרֵי דְּחַטָּיָא בִּשְׁנֵי רָעָבוֹן. וְאִם כֵּן, לְמָאי נָפְקָא מִינָּהּ לְוָה הַמּוֹשֵׁל אֶת הָאַחִים שֶׁהָלְכוּ עִם מָרְכָּבוֹת הַמִּשְׁנֶה אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ, כִּי מִי הָאָדָם שֶׁיָּבוֹא אַחֲרֵי הַמֶּלֶךְ אוֹ אַחֲרֵי הָרֶכֶב וְהַמַּחֲנֶה שֶׁלּוֹ? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאוֹתוֹ אִישׁ עָשָׂה הַלְוָיָה מִצַּד דִּין תּוֹרָה, כִּי גְּזֵרַת הַכָּתוּב הוּא וְלֹא פָּלִיג בֵּין לְוָיָה אַחַת לַחֲבֶרְתָּהּ. לְפִיכָךְ, כַּאֲשֶׁר רָאָה וְהִתְבּוֹנֵן אֶת הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח וְלִוָּה יוֹסֵף, וְיָדַע שֶׁמִּצַּד מִצְוַת הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ עָשָׂה כֵּן, וְאֵין בְּכָל מִצְרַיִם שׁוֹמֵר מִשְׁמֶרֶת ה׳ כִּי אִם זֶרַע יַעֲקֹב, לְפִיכָךְ ״וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם״.

וּבְחִבּוּרִי עוֹלְלוֹת אֶפְרַיִם מַאֲמָר תקל״ג, בְּאַרְנוּ כִּי לָמַד מִן פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה שֶׁיּוֹסֵף חַי, כִּי כְּמוֹ שֶׁמּוֹדְדִין מְדִידָה גַּשְׁמִית לִרְאוֹת לְאֵיזוֹ עִיר קָרוֹב הֶחָלָל וְלִתְלוֹת הֶעָוֹן בְּאוֹתָהּ עִיר, כָּךְ מוֹדְדִין הַשְׁעָרָה וּמְדִידָה שִׂכְלִית בְּאֵיזֶה עָוֹן מֵת זֶה, אִם בַּעֲוֹן עַצְמוֹ, אִם בַּעֲוֹן קְרוֹבָיו, אוֹ בַּעֲוֹן בְּנֵי עִירוֹ. וּמִי שֶׁהוּא קָרוֹב בְּיוֹתֵר אֶל הֶחָלָל לִתְלוֹת בּוֹ, הוּא צָרִיךְ כַּפָּרָה. עַל כֵּן שָׁלַח לוֹ יוֹסֵף פָּרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, כְּדֵי שֶׁמִּתּוֹכָהּ יִתְבּוֹנֵן יַעֲקֹב אֵיזֶה חֵטְא גָּרַם לוֹ לְיַעֲקֹב לִהְיוֹת בְּצַעַר כָּל הַיָּמִים הַלָּלוּ, וְיִמְצָא שֶׁזֶּה הַחֵטְא שֶׁלֹּא קִיֵּם מִצְוַת כִּבּוּד אָב וָאֵם עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, גָּרַם לוֹ לִהְיוֹת בְּצַעַר זֶה עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה, שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְכֻבָּד גַּם הוּא מִבְּנוֹ הֶחָבִיב עָלָיו בְּיוֹתֵר. וּמִזֶּה הִתְבּוֹנֵן שֶׁוַּדַּאי יוֹסֵף חַי, כִּי אִלּוּ הָיָה מֵת אִם כֵּן יִהְיֶה יַעֲקֹב בְּצַעַר זֶה יוֹתֵר מִן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה וְיִסְבֹּל יָתֵר עַל מַה שֶּׁחָטָא, וְלֹא יִהְיֶה הָעֹנֶשׁ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. לָכֵךְ כְּשֶׁרָאָה הָעֲגָלוֹת וְנִזְכַּר לְפָרָשַׁת עֶגְלָה עֲרוּפָה, מִיָּד ״וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם״ (בראשית מה:כז).

כח **רַב, עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חָי.** לְפִי שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאִם לֹא יָמוּת אֶחָד מִן בָּנָיו בְּחַיָּיו לֹא יִרְאֶה פְּנֵי גֵּהִנֹּם וְיִזְכֶּה לְמַה שֶּׁנֶּאֱמַר (תהלים לא כ) ״מָה רַב טוּבְךָ אֲשֶׁר צָפַנְתָּ לִירֵאֶיךָ״, עַל כֵּן אָמַר כָּאן ״רַב״, מֵעַתָּה אֶזְכֶּה לִשְׂכַּר הָעוֹלָם הַבָּא הַנִּקְרָא ״רַב״, כִּי הוּא עוֹלָם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוֹךְ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה שֶׁהֵם מְעַט וְרָעִים, כִּי לֹא הַרְבֵּה יִזְכֹּר יְמֵי חַיָּיו. וְעוֹד, שֶׁכְּבָר קִבֵּל עֹנֶשׁ שֶׁל בִּטּוּל מִצְוַת כִּבּוּד אָבִיו בָּעוֹלָם הַזֶּה, וּמֵעַתָּה יְקַבֵּל שְׂכָרוֹ מֻשְׁלָם לָעוֹלָם הַבָּא. לָכֵךְ נֶאֱמַר ״וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק״, וְלֹא הִזְכִּיר גַּם אַבְרָהָם, אֶלָּא שָׂרָצָה לְתַקֵּן בְּמַה שֶׁקִּלְקֵל וְחָזַר לִנְהֹג כָּבוֹד בְּאָבִיו יִצְחָק. דָּבָר אַחֵר: ״רַב, עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חָי״ – מַה זֶּה אַתֶּם אוֹמְרִים כִּי הוּא מוֹשֵׁל בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם? רַב וְדַי לִי שֶׁהוּא חַי, דַּי לִי קוֹרַת רוּחַ בָּזֶה וְאֵין אֲנִי מַקְפִּיד אִם הוּא מוֹשֵׁל אוֹ לֹא.

פרק מו

ד **אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַם עָלֹה.** כָּל הַסִּבּוֹת וְהַגִּלְגּוּלִים הָאֵלּוּ הָיוּ לְהוֹרִידָם מִצְרַיְמָה כְּדֵי לְפָרֵעַ חוֹב ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ״ (בראשית טו יג), וְזוֹ הִיא הֶעָצָה הָעֲמוּקָה שֶׁל אוֹתוֹ צַדִּיק הַקָּבוּר בְּחֶבְרוֹן, אֲשֶׁר יָעַץ וַאֲשֶׁר בֵּרַר לוֹ הַגָּלֻיּוֹת לָרֶדֶת לְאַרְצוֹת הָעַמִּים הָעֲמוּקִים מִן אֶרֶץ כְּנַעַן בְּמָקוֹם עֹמֶק שְׁאוֹל הַגֵּהִנֹּם. וּבַיַּלְקוּט מֵבִיא מִדְרָשׁ הַדּוֹרֵשׁ עַל יוֹסֵף פָּסוּק (משלי כ ה) ״מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֵב אִישׁ וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יִדְלֶנָּה״, וְלִי נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁגַּם יוֹסֵף נִתְכַּוֵּן לָזֶה לְסַבֵּב יְרִידָתָם לְמִצְרַיִם לְמָקוֹם מַיִם עֲמֻקִּים מַיִם הַזָּדוֹנִים, וְזוֹ הִיא הָעֵצָה הַיְעוּצָה אֲשֶׁר בְּלֵב יוֹסֵף וְאֵין אָדָם יָכוֹל לַעֲמֹד עַל דַּעְתּוֹ, כִּי אִם יְהוּדָה אִישׁ תְּבוּנוֹת יָרַד לְסוֹף דַּעְתּוֹ וַיִּדְלֶנָּה לְהוֹצִיא לָאוֹר מַחֲשַׁבְתּוֹ אֲשֶׁר חָשַׁב עַל הַיְּהוּדִים לְהוֹרִידָם לְאַרְצוֹת הָעַמִּים. וְעַל כֵּן נִרְאָה ה׳ אֶל יַעֲקֹב בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה, כְּדֶרֶךְ שֶׁמָּצִינוּ כְּשֶׁיִּעֵד לְאַבְרָהָם ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֶךָ״ נִרְאָה אֵלָיו בְּזֹמֶן שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית טו יב) ״וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל אַבְרָם״, כָּךְ נִרְאָה ה׳ אֶל יַעֲקֹב בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה. כִּי כָל זֶה רָמְזוּ אֶל חֶשְׁכַּת הַגָּלוּת, וְעַל כֵּן הָיָה יַעֲקֹב מִתְיָרֵא לָרֶדֶת לְמָקוֹם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל, עַד שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא ״אַל תִּירָא מֵרְדָה מִצְרַיְמָה כִּי לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימְךָ שָׁם״ (בראשית מו ג), וְזֶה עַל יְדֵי הָעִנּוּי שֶׁאָמְרוּ ״פֶּן יִרְבֶּה״ (שמות א י) וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר ״כֵּן יִרְבֶּה״, וְהָעִנּוּי הָיָה סִבָּה לַעֲשׂוֹתָם לְגוֹי גָּדוֹל כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות א יב) ״וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה״.

וּבְזֶה מְדֻקְדָּק הַלָּשׁוֹן שֶׁאָמַר לוֹ ה׳ ״אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ״ – הַקְּדִים יְרִידַת הַשְּׁכִינָה לִירִידָתוֹ, כִּי ״אָנֹכִי אֵרֵד״ הַיְינוּ יְרִידַת הַשְּׁכִינָה, ״עִמְּךָ״ הַיְינוּ יְרִידַת יַעֲקֹב. וּבַעֲלִיָּה נֶאֱמַר בְּהֵפֶךְ זֶה מַמָּשׁ, ״וְאָנֹכִי אַעַלְךָ״ הַיְינוּ עֲלִיַּת יַעֲקֹב תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ ״גַּם עָלֹה״ הַיְינוּ עֲלִיַּת הַשְּׁכִינָה. הַמָּשָׁל בָּזֶה לְמִי שֶׁמּוֹלִיךְ אֶת חֲבֵרוֹ לְמַיִם עֲמוּקִים וַחֲבֵרוֹ יָרֵא לָרֶדֶת שֶׁמָּה פֶּן יִטְבַּע בְּרֹב עָמְקָם, עַל כֵּן אֵינוֹ יוֹרֵד לְתוֹךְ הַמַּיִם עַד שֶׁיֵּרֵד שָׁמָּה תְּחִלָּה זֶה הַמּוֹלִיכוֹ וְהוּא אַחֲרָיו. אֲבָל בָּעֲלִיָּה אֵינוֹ רוֹצֶה שֶׁיֵּלֵךְ מוֹלִיכוֹ תְּחִלָּה וְהוּא יִשָּׁאֵר בַּמַּיִם לְבַדּוֹ, אֶלָּא הוּא הָעוֹלֶה תְּחִלָּה וּמוֹלִיכוֹ אַחֲרָיו, כְּדֵי שֶׁבֵּין בַּיְרִידָה וּבֵין בָּעֲלִיָּה לֹא יִשָּׁאֵר הוּא לְבַדּוֹ רֶגַע אֶחָד בַּמַּיִם. כָּךְ לֹא רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל בַּגָּלוּת רֶגַע אֶחָד בִּלֹא הַשְּׁכִינָה, עַל כֵּן הַקְּדִים בַּיְרִידָה יְרִידַת הַשְּׁכִינָה, וּבָעֲלִיָּה הִקְדִּים עֲלִיַּת יַעֲקֹב, וְזֶהוּ עִנְיַן נָכוֹן וְיָקָר.

דָּבָר אַחֵר, בָּעֲלִיָּה הִזְכִּיר הַשְּׁכִינָה פָּנִים וְאָחוֹר, כִּי אָמַר ״וְאָנֹכִי״ הַיְינוּ הַשְּׁכִינָה, ״אַעַלְךָ״ הַיְינוּ עֲלִיַּת יַעֲקֹב בָּאֶמְצַע, ״גַּם עָלֹה״ זוֹ הַשְּׁכִינָה. אַךְ לְפִי שֶׁהָיוּ בְּמִצְרַיִם רָעִים וְחַטָּאִים כִּדְאִיתָא בִּנְבוּאַת יְחֶזְקֵאל (יחזקאל כ), עַל כֵּן לֹא נִתְקַיֵּם בָּהֶם יְעוּד זֶה, כִּי לֹא הָלְכָה הַשְּׁכִינָה כִּי אִם לִפְנֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות יג כא) ״וַה׳ הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם״. עַל כֵּן מַסִּיק בַּמִּדְרָשׁ (ילקוט שמעוני בא יב קצט) הֲדָא הוּא דִּכְתִיב ״וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן״ (שמות יב יא) – זֶה חִפָּזוֹן שְׁכִינָה. פֵּרוּשׁ הַדָּבָר הוּא, לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה הַשְּׁכִינָה כִּי אִם לִפְנֵיהֶם, עַל כֵּן הֵצָרְכוּ לֶאֱכֹל בְּחִפָּזוֹן כְּדֵי לְמַהֵר הֲלִיכָתָם אַחֲרֵי הַשְּׁכִינָה, כְּמִי שֶׁהוֹלֵךְ אַחַר אֵיזֶה אָדָם הַמּוֹלִיכוֹ, צָרִיךְ לֵילֵךְ אַחֲרָיו בִּמְהִירוּת שֶׁלֹּא יִתְרַחֵק מִן הַהוֹלֵךְ לְפָנָיו. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם ״דְּבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם״ (ישעיהו מ ח), וְיִתְקַיֵּם יְעוּד זֶה לֶעָתִיד, שֶׁלֹּא

יִצְטָרְכוּ לֵילֵךְ בְּחָפָּזוֹן, כִּי יִהְיוּ מְסוּבָּבִים מִן הַשְּׂכִינָה פָּנִים וְאָחוֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (ישעיהו נב יב) "כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ וּבִמְנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן, כִּי הֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם ה' וּמְאַסִּפְכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", דְּהַיְינוּ פָּנִים וְאָחוֹר. וְהוּא הַיִּעוּד הַנֶּאֱמָר כָּאן "וְאָנֹכִי אַעֲלְךָ גַם עָלֹה".

כו כָּל הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב. אַף עַל פִּי שֶׁהָיוּ נְפָשׁוֹת רַבּוֹת, מִכָּל מָקוֹם קָרָאם כֻּלָּם נֶפֶשׁ, לְפִי שֶׁקֹּדֶם זֶה הָיוּ הָאַחִים מִתְקַנְּאִים בְּיוֹסֵף וְהָיוּ נְפָשׁוֹת חֲלוּקוֹת, וְעַכְשָׁו נַעֲשׂוּ לַאֲחָדִים וְסָרָה קִנְאָתָם, וְגַם יוֹסֵף לֹא הָיָה לוֹ לֵב עֲלֵיהֶם. עַל כֵּן הוֹדִיעַ לָנוּ הַכָּתוּב שֶׁהָיוּ כֻּלָּם נֶפֶשׁ אַחַת, לְהָעִיד עַל צִדְקָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף וְעַל צִדְקַת הָאַחִים. לְכָךְ אָמַר תְּחִלָּה "כָּל הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְבֵית יַעֲקֹב מִצְרַיְמָה" (בראשית מו:כו), לְהָעִיד עַל צִדְקַת הָאַחִים, וְאַחַר כָּךְ חָזַר וְאָמַר "וּבְנֵי יוֹסֵף וְגוֹ' כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים" (בראשית מו:כז), לְהָעִיד עַל צִדְקַת יוֹסֵף.

ל אָמוּתָה הַפַּעַם. לְפִי שֶׁקֹּדֶם זֶה הָיוּ חַיָּיו חַיֵּי צַעַר, וְהָיָה חָשׁוּב כְּמֵת בְּחַיָּיו כְּאִלּוּ כְּבָר מֵת וְעָבַר וּבָטַל מִן הָעוֹלָם. אֲבָל עַכְשָׁיו שֶׁנֶּאֱמַר "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז) שֶׁנַּעֲשָׂה אִישׁ חַי, מֻעָתָּה יִהְיֶה מְעֻתָּד אֶל הַמִּיתָה רַק פַּעַם אַחַת וְלֹא הַרְבֵּה מִיתוֹת, כִּי הֶחָשׁוּב כְּמֵת מֻחְמַת חַיֵּי צַעַר דּוֹמֶה כְּאִלּוּ בְּכָל יוֹם הוּא מֵת. וְכֵן נֶאֱמַר "וַיִּחְיוּ יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיִּהְיוּ יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה" (בראשית מז:כח), כִּי עַל יְדֵי חַיֵּי שַׁלְוָה שֶׁהָיָה לוֹ בְּאוֹתָן שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים, הָיָה דּוֹמֶה לְמַפְרֵעַ כְּאִלּוּ חָיָה כָּל מֵאָה אַרְבָּעִים וְשֶׁבַע שָׁנִים חַיִּים נְעִימִים הַקְּרוּיִין חַיִּים בֶּאֱמֶת.

לב וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ. יֵשׁ לְדַקְדֵּק לָמָּה הֻצְרַךְ לִתֵּן טַעַם לִדְבָרָיו "כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ", יִהְיוּ אַנְשֵׁי מִקְנֶה אוֹ לָא, סוֹף סוֹף רֹעֵי צֹאן הֱמָה. וְעוֹד שֶׁאָמַר (בראשית מו:לג) "כִּי יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה וְאָמַר מַה מַּעַשֵׂיכֶם וַאֲמַרְתֶּם אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ", יוֹתֵר הָיָה נָכוֹן שֶׁיֹּאמְרוּ "רֹעֵי צֹאן הָיוּ עֲבָדֶיךָ", כִּי דַּוְקָא רֹעֵי צֹאן תּוֹעֲבַת מִצְרִים הֵמָּה, אֲבָל לֹא אַנְשֵׁי מִקְנֶה, וְכִי פַּרְעֹה לֹא הָיָה לוֹ מִקְנֶה? וְעוֹד קָשֶׁה כִּי הֵמָּה שִׁנּוּ וְלֹא אָמְרוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה לָהֶם יוֹסֵף, כִּי הֵשִׁיבוּ לְפַרְעֹה (בראשית מז:ג) "רֹעֵי צֹאן הָיוּ עֲבָדֶיךָ". וְעוֹד "גַּם אֲבוֹתֵינוּ" מֵיֵתֵר, וְכִי שְׁאָלָם עַל מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם?

וּבְאוּר הַדָּבָר הוּא, שֶׁתַּכְלִית כָּל הַדְּבָרִים הַלָּלוּ הָיָה כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיקֵם פַּרְעֹה מֵעָלָיו וְיוֹשִׁיבֵם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן, אַף עַל פִּי שֶׁגַּם לְפַרְעֹה הָיָה צֹאן וּבָקָר וְרוֹעִים, מִכָּל מָקוֹם הָיוּ רוֹעֵי מִצְרַיִם נוֹהֲגִין כָּבוֹד בְּמִין הַצֹּאן לְכָבוֹד מַזָּל טָלֶה אֲשֶׁר בּוֹ שָׂמוּ כִּסְלָם, וְהַכָּבוֹד הוּא לִרְעוֹת אוֹתָן בְּמִרְעֶה שָׁמֵן וְטוֹב כַּר נִרְחָב וְשֶׁלֹּא לְהַכּוֹתָם בְּמַקֵּלוֹת, אֲבָל שְׁאָר אֻמּוֹת אֵינָן נִזְהָרִים בָּזֶה. עַל כֵּן תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רֹעֵי צֹאן. לְפִיכָךְ כְּשֶׁאָמַר יוֹסֵף לְפַרְעֹה "וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן", כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיקֵם מֵעָלָיו, הֻצְרַךְ לִתֵּן טַעַם שֶׁל הִתְנַצְּלוּת שֶׁלֹּא יַחְשְׁדֵם בְּחֻרוּ אֻמָּנוּת הָרְעִיָּה כְּדֵי לְהַקָּהוֹת שִׁנֵּי כָּל הַמַּאֲמִינִים בְּמַזַּל טָלֶה בִּרְאוֹתָם הַצֹּאן אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשָּׁבֶט מַכֶּה וּמְעֻנֶּה. עַל כֵּן נָתַן טַעַם "כִּי אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ", שֶׁכָּךְ קָרָה לָהֶם שֶׁכָּל עִקַּר רְכוּשָׁם הָיָה הַמִּקְנֶה, עַל כֵּן בָּחֲרוּ לָהֶם אֻמָּנוּת הָרְעִיָּה.

לג וְהָיָה כִּי יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה. יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁלְּכָךְ הוּא קוֹרֵא אֶתְכֶם כְּדֵי לְבָחוֹר בָּכֶם אֲנָשִׁים לְמִלְחַמְתּוֹ, לְפִיכָךְ כְּשֶׁיִּשְׁאַל לָכֶם "מַה מַּעַשֵׂיכֶם", וַאֲמַרְתֶּם "אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ", וְלֹא תֹּאמְרוּ לוֹ בְּפֵרוּשׁ שֶׁאַתֶּם רֹעֵי צֹאן, כִּי תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רֹעֵה צֹאן, וְאֵינוֹ מֵדֶרֶךְ הַמּוּסָר לְדַבֵּר דָּבָר שֶׁהוּא נִתְעָב בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ, וְחָס לְהַזְכִּיר לְפָנָיו בְּפֵרוּשׁ דָּבָר שֶׁהוּא כְּנֶגֶד דָּתוֹ. דְּאִם לֹא כֵן, לָמָּה לֹא נָתַן יוֹסֵף טַעַם זֶה עַל דִּבְרֵי עַצְמוֹ שֶׁאָמַר שֶׁהֵם רֹעֵי צֹאן וְטַעֲמוֹ "כִּי תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם" כוּ? אֶלָּא אַדְרַבָּה, שֶׁזֶּה נִתְּנַת טַעַם עַל שֶׁלֹּא צִוָּה לָהֶם לוֹמַר שֶׁהֵם רֹעֵי צֹאן. אָמְנָם הַמֶּלֶךְ יָבִין מֵעַצְמוֹ, מֵאַחַר שֶׁאַנְשֵׁי מִקְנֶה אַתֶּם, וַדַּאי כֻּלְּכֶם רֹעֵי צֹאן. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ מִכֶּם לְהַחֲלִיף מְלֶאכֶת הָרְעִיָּה בְּאוּמָּנוּת דָּבָר אַחֵר, עַל כֵּן תֹּאמְרוּ "מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד עַתָּה", לֹא הוּרְגַּלְנוּ בְּשׁוּם אוּמָּנוּת אַחֶרֶת כִּי אִם בָּזֶה. וּכְדֵי שֶׁלֹּא יֹאמַר שֶׁמִּנְּעוּרֵיכֶם בְּחַרְתֶּם בְּאוּמָּנוּת זוֹ לְהַכְחִישׁ דַּעַת הַמַּאֲמִינִים בְּמַזַּל טָלֶה, עַל כֵּן תֹּאמְרוּ "גַּם אֲבוֹתֵינוּ", מֵעוֹלָם קֹדֶם שֶׁנִּתְפַּשְׁטָה אֻמּוּנָה זוֹ בָּעוֹלָם. אֲבָל יוֹסֵף רָצָה לוֹמַר בְּפֵרוּשׁ אֶל פַּרְעֹה כִּי הֵמָּה רֹעֵי צֹאן, כִּי כָּךְ אָמַר תְּחִלָּה שֶׁהוּא רוֹצֶה לוֹמַר לְפָנָיו "וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן", כִּי אֵלָיו יִתְכַּן לוֹמַר בְּפֵרוּשׁ כֵּן כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיק אֶתְכֶם מֵעָלָיו. אֲבָל לָכֶם לֹא יִתְכַּן לוֹמַר בְּפֵרוּשׁ לְפָנָיו דָּבָר שֶׁיִּגְרֹם הָרְחוּק, אֶלָּא הוּא יָבִין זֶה מִכְּלַל דִּבְרֵיכֶם.

וְלַסּוֹף הוּחְלְפָה הַשִּׁיטָה, שֶׁיּוֹסֵף לֹא אָמַר לִפְנֵי פַּרְעֹה כִּי הֵמָּה רוֹעֵי צֹאן, וְאֶחָיו אָמְרוּ בְּפֵרוּשׁ "רוֹעֵי צֹאן עֲבָדֶיךָ". לְפִי שֶׁרָאָה שֶׁפַּרְעֹה לֹא שָׁלַח אַחֲרֵיהֶם לִקְרֹא אוֹתָם וְלֹא הָיָה חוֹשֵׁשׁ פֶּן יִקַּח מֵהֶם הַגִּבּוֹרִים לְמִלְחַמְתּוֹ, עַל כֵּן לֹא הֻצְרַךְ הוּא לְהַזְכִּיר כִּי רוֹעֵי צֹאן הֵמָּה, וְהֵמָּה אָמְרוּ בְּפֵרוּשׁ "רוֹעֵי צֹאן עֲבָדֶיךָ" כְּדֵי שֶׁיַּרְחִיקֵם מֵעַל גְּבוּלוֹ כָּאָמוּר, כִּי כָּךְ הִתְנָה יוֹסֵף שֶׁאֶחָד מֵהֶם יֹאמַר בְּפֵרוּשׁ כִּי הֵמָּה רוֹעֵי צֹאן, וְאֶחָד יֹאמַר סְתָם "אַנְשֵׁי מִקְנֶה" – אוֹ הוּא אוֹ אֶחָיו, דְּאֶלָּא לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ הִגִּיד יוֹסֵף לְאֶחָיו מַה שֶּׁרוֹצֶה לְדַבֵּר בִּפְנֵי פַּרְעֹה, אֶלָּא כָּךְ אָמַר יוֹסֵף לְאֶחָיו: "אִם אֲנִי אֲדַבֵּר בְּפֵרוּשׁ שֶׁרוֹעֵי צֹאן אַתֶּם, אֲזַי דַּי כְּשֶׁתֹּאמְרוּ אַתֶּם 'אַנְשֵׁי מִקְנֶה', כִּי אֵינוֹ מֵדֶרֶךְ הַמּוּסָר לְהַזְכִּיר שְׁנֵי פְּעָמִים 'רוֹעֵי צֹאן' כִּי הוּא נֶגֶד דָּתוֹ, וְאִם אֲנִי לֹא אוֹמַר בְּפֵרוּשׁ 'רוֹעֵי צֹאן', אָז אַתֶּם תֹּאמְרוּ בְּפֵרוּשׁ". וְכָךְ הָיָה לַסּוֹף, וּבָזֶה הוּתְרוּ כָּל הַסְּפֵקוֹת.

פרק מז

ח כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֶּיךָ. לְפִי שֶׁהֻגַּד לְפַרְעֹה שֶׁכַּאֲשֶׁר בָּא יַעֲקֹב הָיָה הַנִּילוּס עוֹלֶה לְרַגְלָיו, וְהָיָה פַּרְעֹה שָׂמֵחַ עַל זֶה מְאֹד וְחָשַׁב שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב חַי יַעֲלֶה הַנִּילוּס לְרַגְלָיו לְעוֹלָם וְיַשְׁקֶה אֶת פְּנֵי הָאֲדָמָה. וְכַאֲשֶׁר רָאָה אֶת יַעֲקֹב וְהִנֵּה הוּא דַּל וְכָחוּשׁ וְרַקּוּת בָּשָׂר כְּמִשְׁפַּט הַזְּקֵנִים, חָשַׁב פַּרְעֹה שֶׁוַּדַּאי הוּא מֵפְלָג

בְּזִקְנָה וְהַיּוֹם אוֹ מָחָר יָמוּת, וְאִם כֵּן בְּמַאי שָׁמְחוּ הַמְּצָרִים, כִּי בְּמוֹתוֹ יַחֲזֹר הַנִּילוּס לְמִקּוֹמוֹ. עַל כֵּן שְׁאָלוֹ כַּמָּה יְמֵי חַיֶּיךָ, וְהֵשִׁיב לוֹ ״יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי מְעַט וְרָעִים״ (בראשית מז:ט). הִזְכִּיר לְשׁוֹן ״מְגוּרַי״ לוֹמַר שֶׁלֹּא מֻחֲמַת רֹב יָמִים הוּא כָּל כָּךְ כָּחוּשׁ וְרָזֶה, כִּי אִם מֻחֲמַת פַּחַד וּמָגוֹר מִסָּבִיב, ״כִּי אֵת אֲשֶׁר יָגֹרְתִּי בָּא לִי״ (איוב ג:כה). וְכַמָּה צָרוֹת צָרוּרוֹת בְּאַמְתְּחוֹתַי עָלַי הָיוּ כַּלָּנָה כָּל מָשָׁךְ זְמַן שִׁלְשִׁים וּמְאַת שָׁנָה. מְעַט וְרָעִים הָיוּ יְמֵי חַיַּי, וְלֹא הִגִּיעוּ אֶת שְׁנֵי חַיֵּי אֲבוֹתַי. וְיֵשׁ לִי עוֹד תִּקְוָה לְהַגִּיעַ לְפֶרֶק אַבָּא שֶׁהָיָה חַי מֵאָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה, אַף עַל פִּי שֶׁגַּם הֵמָּה הָיָה לָהֶם מָגוֹר מִסָּבִיב, מִכָּל מָקוֹם הֶאֱרִיכוּ יָמִים. לְכָךְ נָקַט לְשׁוֹן ״מְגוּרֵיהֶם״ גַּם כְּלַפֵּי אֲבוֹתָיו.

כא וְאֶת הָעָם הֶעֱבִיר לָעָרִים. פֵּרֵשׁ רַשׁ״י לְהָסִיר חֶרְפָּה מֵעַל אֶחָיו, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ גּוֹלִים הֵמָּה. וְרָחוֹק הוּא שֶׁבַּעֲבוּר תּוֹעֶלֶת קָטָן זֶה יְבַלְבֵּל יוֹסֵף כָּל הָאָרֶץ. וְעוֹד, שֶׁלֹּא יִקָּרֵא גּוֹלָה וְסוֹרָה כִּי אִם מִי שֶׁהָיָה לוֹ נַחֲלַת שָׂדֶה וָכֶרֶם וְגָלָה מֵהֶם, אֲבָל יַעֲקֹב לֹא הָיָה תּוֹשָׁב בְּשׁוּם מָקוֹם, וְכָל הָאֲבוֹת הָיוּ גֵּרִים, כִּי כְּבָר הוּתְחַל הַגָּרוּת מִשָּׁנוֹלַד יִצְחָק, וְלֹא מָצִינוּ שֶׁחָשְׁשׁוּ הָאָבוֹת לָזֶה. וְיוֹתֵר נָכוֹן לְפָרֵשׁ כָּל הַבִּלְבּוּל הַלָּזֶה לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר (דברים י יט) ״וַאֲהַבְתֶּם אֶת הַגֵּר, כִּי גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם״. כִּי כָל מִי שֶׁלֹּא הָיָה גֵּר מֵימָיו אֵינוֹ מַרְגִּישׁ בְּצַעֲרוֹ שֶׁל הַגֵּר וְאֵינוֹ חָס עַל נֶפֶשׁ הַגֵּר, אֲבָל מִי שֶׁהָיָה בְּעַצְמוֹ גֵּר יוֹדֵעַ בְּצַעֲרוֹ שֶׁל הַגֵּר, וְכָל דַּעֲלִיהּ סְנֵי לְחַבְרֵיהּ לָא יַעֲבִיד. עַל כֵּן הֶעֱבִיר יוֹסֵף הָעָם לֶעָרִים כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, כְּדֵי שֶׁיַּרְגִּישׁוּ בְּצַעֲרוֹ שֶׁל הַגֵּר. וְיָכוֹל לִהְיוֹת שֶׁגַּם רַשׁ״י נִתְכַּוֵּן לָזֶה, כִּי זוֹ הִיא הַחֶרְפָּה שֶׁיִּחֲרְפוּם לוֹמַר ״גּוֹלִים אַתֶּם״, וְלוּ חָפֵץ ה׳ בְּטוֹבַתְכֶם לָמָּה אַתֶּם גּוֹלִים, וְאִם כֵּן מֵתָר לְהָרַע לָכֶם. עַל כֵּן הֶעֱבִיר אוֹתָם יוֹסֵף לֶעָרִים כְּדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָשִׁיב לָהֶם ״גַּם אַתֶּם חֲלִיתֶם כָּמוֹנוּ״ (על פי ישעיהו יד י).

דָּבָר אַחֵר, לְכָךְ הֶעֱבִיר אוֹתָם יוֹסֵף לֶעָרִים, כִּי רָאָה שֶׁיַּעֲקֹב וּבָנָיו נִתְיַשְּׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ לִהְיוֹת לָהֶם אֲחֻזָּה וְנַחֲלָה בָּאָרֶץ, וְיֵשׁ לָחוּשׁ כִּי בְּרֹב הַיָּמִים יָקוּם מֶלֶךְ עָרִיץ וְיִדְרֹשׁ מֵעַל סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים שֶׁל כָּל עִיר וְיוֹשְׁבֶיהָ אֲשֶׁר עָלָיו כָּתוּב זִכְרוֹן כָּל קַרְקַע שֶׁל מִי הִיא, וְלֹא יִמְצָא לְיִשְׂרָאֵל שׁוּם זְכוּת שֶׁהָיָה לַאֲבוֹתָם בְּנַחֲלָאוֹת, וְאֵין אֶחָד מֵהֶם יָכוֹל לִטְעֹן ״קַרְקַע זוֹ שֶׁל אֲבוֹתַי הָיְתָה״, וְיִגָּרְשׁוּם מִמֶּנָּה. עַל כֵּן הֶעֱבִיר כֻּלָּם לֶעָרִים, עַד שֶׁשּׁוּם אֶחָד מֵהֶם לֹא יָשַׁב עַל אֲחֻזַּת אֲבוֹתָיו, וְיִהְיוּ יִשְׂרָאֵל כְּאֶחָד מֵהֶם, כִּי כֻּלָּם יָשְׁבוּ בְּלֹא חֲזָקָה.

כג הֵא לָכֶם זֶרַע. נָתַן לָהֶם זֶרַע עַל חֲמֵשׁ שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ רְאוּיִין לִהְיוֹת שְׁנֵי רָעָב, וּפָסַק הָרָעָב בִּזְכוּת יַעֲקֹב (תוספתא סוטה יג). עַל כֵּן אָמַר ״הֵא לָכֶם זֶרַע״, הַיְינוּ עַל חֲמֵשׁ שָׁנִים. וְהַמְקַבְּלִים אָמְרוּ שֶׁמִּן ה״א אַחֲרוֹנָה שֶׁבַּשֵּׁם נִמְשְׁכוּ כָּל הַתּוֹלָדוֹת וְכָל דָּבָר עוֹשֶׂה פֶּרִי. וּכְדֵי לְהָיוֹת הַדָּבָר לְזִכָּרוֹן, צִוָּה לָהֶם שֶׁיִּתְּנוּ חֲמִשִּׁי לְפַרְעֹה וְאַרְבַּע יָדוֹת יִהְיֶה לָהֶם. וְיֵשׁ עוֹד רֶמֶז שֶׁכָּל זֶה הָיָה בִּזְכוּת יַעֲקֹב, וּכְמוֹ שֶׁיַּעֲקֹב לֹא אָכַל מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ כִּי אִם אַרְבַּע יָדוֹת, וְחֵלֶק חֲמִישִׁי הִפְרִישׁ לַגָּבוֹהַּ, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית כח כב) ״וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן לִי עַשֵּׂר אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ״ — שְׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת, וְעִשּׂוֹרָא בַּתְרָא כְּעִשּׂוֹרָא קַמָּא דָּמֵי, וְהַיְינוּ הַחֹמֶשׁ, כָּךְ כָּל הָאוֹכְלִים בִּזְכוּתוֹ הִטִּיל עֲלֵיהֶם נְתִינָה זוֹ שֶׁיֹּאכְלוּ רַק אַרְבַּע יָדוֹת וְיַפְרִישׁוּ הַחֹמֶשׁ. וְכֵן בְּתְחִלַּת הָרָעָב ״וְחִמֵּשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם״ (בראשית מא לד), שֶׁלָּקַח מִכֻּלָּם חֵלֶק חֲמִישִׁי, כִּי שָׁם צִוָּה ה׳ אֶת הַבְּרָכָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים יד כב) ״עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר״ — שְׁנֵי מַעֲשְׂרוֹת. וּבוֹ מֻתָּר לְנַסּוֹת אֶת ה׳, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג י) ״וּבְחָנוּנִי נָא בָּזֹאת״ וְגוֹ׳.

כט וַיִּשָּׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְגוֹ׳. כָּל פָּסוּק זֶה בְּאַשְׁמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הוּא מְדַבֵּר, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא גָּזַר עֲלֵיהֶם ״כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ״ (בראשית טו:יג), וְהֵמָּה בִּקְשׁוּ לִהְיוֹת תּוֹשָׁבִים בְּמָקוֹם שֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם גֵּרוּת, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ אֵצֶל יַעֲקֹב ״וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב״ (בראשית לז:א) — בִּקֵּשׁ לֵישֵׁב בְּשַׁלְוָה, קָפְצָה עָלָיו רִגְזוֹ שֶׁל יוֹסֵף כו׳. הַפָּסוּק מַאֲשִׁימָם עַל יְשִׁיבָה זוֹ שֶׁבִּקְּשׁוּ אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְלֹא כָּךְ אָמְרוּ אֶל פַּרְעֹה ״לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ״ (בראשית מז:ד), מִלַּמֵּד שֶׁמִּתְחִלָּה לֹא יָרְדוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁמָּה אֶלָּא לָגוּר כְּמַדַּיֵּר בֵּי דַיָּרָא, וַעֲכְשָׁיו חָזְרוּ מִדִּבְרֵיהֶם. וְכָל כָּךְ נִשְׁתַּקְּעוּ שָׁמָּה עַד שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מִמִּצְרַיִם, עַד שֶׁהִצְרַךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהוֹצִיאָם מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה, וְאוֹתָן שֶׁלֹּא רָצוּ לָצֵאת מֵתוּ בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה.

וְאָמַר **״וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד״**, וְסָמִיךְ לֵיהּ ״וַיְחִי יַעֲקֹב״, רָמַז בִּסְמִיכוּת זֶה לְמַה שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תענית ה:) ״יַעֲקֹב לֹא מֵת״, וּמַקְשֶׁה ״וְכִי בִּכְדֵי חָנְטוּ חַנָּטָיְא״ כו׳, וּמְתָרֵץ ״מִקְרָא אֲנִי דּוֹרֵשׁ: אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב וְגוֹ׳ וְשָׁב וְנַחַת וְשָׁקַט וְאֵין מַחֲרִיד״ (ירמיהו לא:טז) — מַקִּישׁ הוּא לְזַרְעוֹ, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים אַף הוּא בַּחַיִּים. וּמַקְשִׁים כָּאן שֶׁלֹּא תֵּרֵץ לוֹ כְּלוּם עַל ״וְכִי בִּכְדֵי חָנְטוּ חַנָּטָיְא״ כו׳. וּבְאוּר הַדָּבָר כָּךְ הוּא, שֶׁכָּל מִי שֶׁמַּנִּיחַ בָּנִים דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֵינוֹ מֵת, לְפִי שֶׁעוֹבֵר יֶרֶךְ אִמּוֹ הוּא וְכַרְעִיהּ דַּאֲבוּהּ הוּא, וְחֵלֶק מִן הָאָב כָּלוּל בַּבֵּן. כְּשֶׁהַבֵּן בַּחַיִּים, אָז גַּם חֵלֶק אָבִיו הַכָּלוּל בּוֹ בַּחַיִּים. וְדַוְקָא יַעֲקֹב שֶׁכָּל מִטָּתוֹ שְׁלֵמָה וְכוּלָּם צַדִּיקִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (עיין רש״י בראשית יח:יט) ״כָּל הַמַּעֲמִיד בֵּן צַדִּיק כְּאִלּוּ אֵינוֹ מֵת״, דַּוְקָא בֵּן צַדִּיק, אֲבָל בֵּן רָשָׁע הֶחְשׁוּב בְּחַיָּיו כְּמֵת, ״כָּשֵׁל עוֹזֵר וְנָפַל עָזוּר״ (ישעיהו לא:ג), וְאֵין בְּרָא כָּזֶה מְזַכֵּי אַבָּא. לְפִיכָךְ אָמְרוּ דַּוְקָא ״יַעֲקֹב לֹא מֵת״, אַף עַל פִּי שֶׁחָנְטוּ חַנָּטָיְא, מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁזַּרְעוֹ בַּחַיִּים אָז גַּם הוּא, חֵלֶק מִמֶּנּוּ, בַּחַיִּים. וְדָבָר זֶה נִרְמָז בִּסְמִיכוּת זֶה, כִּי עַל יְדֵי ״וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד״ וְהָיָה זַרְעוֹ בַּחַיִּים, לְפִיכָךְ ״וַיְחִי יַעֲקֹב״, שֶׁגַּם הוּא בַּחַיִּים.

כח וַיִּחְיוּ יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגוֹ׳. לָמָּה פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה? אֶלָּא כֵּיוָן שֶׁנִּפְטַר יַעֲקֹב הִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד. דָּבָר אַחֵר: שֶׁבִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת הַקֵּץ וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ. דָּבָר אַחֵר: שֶׁנִּסְתַּמּוּ מִמֶּנּוּ כָּל צָרוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. כָּךְ הִיא הַנּוּסְחָא בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (צו א). כְּפִי הַנִּרְאֶה שֶׁאֵין סָמָךְ מִן הַמִּקְרָא לְכָל הַדְּרָשׁוֹת הָאֵלּוּ, וְכֻלָּם כְּמִתְנַבְּאִים. וַאֲשֶׁר

נִרְאֶה לִי בָּזֶה, לְפִי שֶׁמָּצִינוּ כָּאן סְתִימָה שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הַפָּרָשִׁיּוֹת הַסְּתוּמוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה שֶׁיֵּשׁ בָּהֶם רֶוַח לְפָחוֹת כְּשִׁעוּר פָּרָשָׁה סְתוּמָה, וְכָאן אֵין רֶוַח כְּלָל, וַדַּאי שֶׁכַּוָּנַת עֶזְרָא הַסּוֹפֵר לְהַסְמִיךְ פָּסוּק "וַיְחִי" לַפָּסוּק שֶׁלְּפָנָיו "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" (בראשית מז:כז), "וַיְחִי יַעֲקֹב" וְגוֹ' (בראשית מז:כח), כְּאִלּוּ הָיָה הַכֹּל פָּסוּק אֶחָד. עַל כֵּן נָחְלְקוּ שִׁלְשָׁה לְשׁוֹנוֹת אֵלּוּ בְּמַשְׁמָעוּת דּוֹרְשִׁין.

כִּי לְלָשׁוֹן רִאשׁוֹן הַדּוֹרֵשׁ שֶׁכֵּיוָן שֶׁנִּפְטַר יַעֲקֹב הִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד, יִהְיֶה קְשׁוּר שְׁנֵי פְּסוּקִים אֵלּוּ עַל זֶה הָאֹפֶן, כִּי מִתְּחִלָּה אָמַר "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מז:כז), הוֹרָה בִּלְשׁוֹן יְשִׁיבָה שֶׁהָיָה לָהֶם יְשִׁיבָה שֶׁל שַׁלְוָה וּמְנוּחָה, "וַיֵּאָחֲזוּ" שֶׁהָיָה לָהֶם גַּם אֲחֻזָּה בָּאָרֶץ, "וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד", וְכָל זֶה הָיָה בִּזְמַן "וַיְחִי יַעֲקֹב" (בראשית מז:כח), כִּי בְּחַיָּיו עָמַד לָהֶם זְכוּת יַעֲקֹב שֶׁזָּכוּ לְכָל אֵלֶּה, מִכְּלַל שֶׁבְּמוֹתוֹ פָּסַק זְכוּתוֹ וּפָסַק הַכֹּל, כִּי לֹא הָיָה לָהֶם עוֹד יְשִׁיבָה שֶׁל שָׁלוֹם מִצַּד הַשִּׁעְבּוּד, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא הָיְתָה לָהֶם אֲחֻזָּה בָּאָרֶץ כִּי עֲבָדִים הֵמָּה, וְכֵן לֹא נִתַּן לָהֶם לִפְרוֹת וְלִרְבּוֹת כִּי בְּקֹשִׁי לְהַמְעִיטָם עַל יְדֵי הָעִנּוּי בְּאָמְרָם "פֶּן יִרְבֶּה" (שמות א:י). וּלְפִי זֶה הָיְתָה מִיתַת יַעֲקֹב סְבַּת הַשִּׁעְבּוּד.

וְנוֹכַל לוֹמַר בְּהֶפֶךְ זֶה, שֶׁתְּחִלַּת הַשִּׁעְבּוּד הָיָה סְבַּת מִיתָתוֹ, כִּי קִצֵּר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁנוֹתָיו שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לִימֵי אֲבוֹתָיו, שֶׁלֹּא יִרְאֶה בְּשִׁעְבּוּד בָּנָיו, כִּי בָּא הַזְּמַן שֶׁל "וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם" (בראשית טו:יג). לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת", וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (בר"ר צו ד) כָּל מִי שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ קְרִיבָה לֹא הִגִּיעַ לִימֵי אֲבוֹתָיו. וּבְדֶרֶךְ זֶה יִהְיֶה הַסְּמִיכוּת מִבְאָר גַּם כֵּן כְּמוֹ בְּדֶרֶךְ רִאשׁוֹן, וּמִסְפַּר שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה דְּנָקֵט לוֹמַר, שֶׁמִּכִּירָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף שָׁהָיָה בֶּן שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה גָּרַם לָהֶם שֶׁלֹּא יָשְׁבוּ בְּשָׁלוֹם בְּמִצְרַיִם כִּי אִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה.

וּלְלָשׁוֹן שְׁלִישִׁי הַדּוֹרֵשׁ לְפִי שֶׁנִּסְתְּמוּ מִמֶּנּוּ כָּל צָרוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, יֹאמַר הַכָּתוּב: אַף עַל פִּי שֶׁהָיָה כָּל יָמָיו בְּצָרָה וְגֵרוּת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "יְמֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה מְעַט וְרָעִים" (בראשית מז:ט), מִכָּל מָקוֹם לְגֹדֶל הַשַּׁלְוָה שֶׁהָיָה לוֹ תּוֹךְ שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים שֶׁרָאָה יְשִׁיבַת בָּנָיו בְּשָׁלוֹם וַיֵּאָחֲזוּ בָּאָרֶץ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ, נִשְׁכְּחוּ מִמֶּנּוּ כָּל הַצָּרוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁעָבְרוּ עָלָיו וְהָיוּ כְּלֹא הָיוּ. לְכָךְ נֶאֱמַר "וַיְהִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חַיָּיו שֶׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמְאַת שָׁנָה" (בראשית מז:כח), כִּי אוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנִים לֹא הָיוּ נֶחְשָׁבִים מִכְּלַל יְמֵי חַיָּיו לְגֹדֶל צָרוֹתָיו, וַעֲכָשָׁיו לְמַפְרֵעַ נֶחְשְׁבוּ כֻּלָּם שְׁנֵי חַיָּיו. וְזֶה לְפִי שֶׁנִּסְתְּמוּ מִמֶּנּוּ כָּל הַצָּרוֹת שֶׁעָבְרוּ, וּכְאִלּוּ הָיָה חַי חַיִּים נְעִימִים וַעֲרֵבִים בְּכָל שְׁנוֹתָיו, שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת יוֹסֵף הָיָה חַי. לְכָךְ סָמַךְ "וַיְחִי יַעֲקֹב" (בראשית מז:כח) אֶל הַפָּסוּק הַקּוֹדֵם. וּמַה שֶּׁהִשְׁמִיט רַשִׁ"י לָשׁוֹן זֶה, לְפִי שֶׁנִּרְאֶה לוֹ שֶׁהַיְינוּ הַךְ הַלָּשׁוֹן הָרִאשׁוֹן, כַּאֲשֶׁר הוּא מְבֹאָר לַמֵּבִין בְּהִתְבּוֹנְנוּת מְעַט.

וְאוּלָם הַלָּשׁוֹן הַשֵּׁנִי הַדּוֹרֵשׁ שֶׁבִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת הַקֵּץ וְנִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַשְּׁכִינָה, לְפִי שֶׁבָּא לְתָרֵץ מַהוּ שֶׁאָמַר "וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה" (בראשית מז:כח), מַאי קָא מַשְׁמַע לָן, וְכִי עֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, שֶׁהֲרֵי בְּבוֹאוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה אָמַר "יְמֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה" (בראשית מז:ט), וְאִם כֵּן לָמָּה הֻצְרַךְ לוֹמַר שֶׁהָיָה חַי בְּמִצְרַיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה? וְעוֹד לָמָּה לֹא הִזְכִּיר לָשׁוֹן זֶה בְּאַבְרָהָם וְיִצְחָק אוֹ בָּאִמָּהוֹת? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁבָּא לְהוֹרוֹת שֶׁפָּרְשָׁה הַשְּׁכִינָה מִמֶּנּוּ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעְלָה "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז), שֶׁפֵּרוּשׁוֹ שֶׁשָּׁרְתָה עָלָיו הַשְּׁכִינָה מִדְּקָאָמַר "רוּחַ יַעֲקֹב", וְסָלְקָא דַּעְתָּךְ שֶׁשָּׁרְתָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ כָּל הַיָּמִים עַד יוֹם מוֹתוֹ, קָא מַשְׁמַע לָן "וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" – כִּי בְּבוֹאוֹ לְמִצְרַיִם חַי יַעֲקֹב, אֲבָל לֹא "רוּחַ יַעֲקֹב", שֶׁנִּסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַשְּׁכִינָה מִיָּד, לְפִי שֶׁאָמַר "אֲמוּתָה הַפָּעַם אַחֲרֵי רְאוֹתִי אֶת פָּנֶיךָ" (בראשית מו:ל), וְאִם כֵּן מִיָּד הָיָה מוּכָן אֶל הַצְּוָאָה לְצַוּוֹת מֻחְמֶצֶת מִיתָה, וְהָיָה חוֹשֵׁשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פֶּן יִגָּלֶה הַקֵּץ, עַל כֵּן נִסְתַּלְּקָה מִמֶּנּוּ הַשְּׁכִינָה. וַעֲדַיִן לֹא יָדַעְנוּ מֵאֵיזוֹ טַעַם נִסְתַּלְּקָה שְׁכִינָה מִמֶּנּוּ, עַל כֵּן בָּאָה פָּרָשָׁה זוֹ סְתוּמָה לְסָמְכָהּ לְפָסוּק "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מז:כז), לְפִי שֶׁמַּהֲיָדוּעַ שֶׁיִּמָּשֵׁךְ נֶזֶק גָּדוֹל מִן יְדִיעַת הַקֵּץ, כִּי הַדּוֹרוֹת הַקּוֹדְמִים הַיּוֹדְעִים שֶׁהַגְּאֻלָּה לֹא תִּהְיֶה בִּימֵיהֶם, לֹא יִדְרְשׁוּ אֶת פְּנֵי ה' לְבַקֵּשׁ עַל הַגְּאֻלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה.

וְכֵן פֵּרֵשׁ בַּעֲקֵדָה, עַל הַמִּדְרָשׁ (ילקו"ש קנז מט) הָאוֹמֵר כְּשֶׁבִּקֵּשׁ יַעֲקֹב לְגַלּוֹת הַקֵּץ, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "וְלֹא אוֹתִי קָרָאתָ יַעֲקֹב" (ישעיהו מג כב). רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁלֹּא הָיִיתָ חָס עַל כְּבוֹדִי, כִּי מִידִיעָה זוֹ יִמָּשֵׁךְ נֶזֶק זֶה שֶׁלֹּא יִקְרְאוּ אוֹתִי וְלֹא יְבַקְּשׁוּ פָּנַי הַדּוֹרוֹת הַקּוֹדְמִים, וִיבַקְּשׁוּ לֵישֵׁב יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע בְּאַרְצוֹת הָעַמִּים לִהְיוֹת לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאַרְצָתָם כְּתוֹשָׁבִים וּכְמִתְיָאֲשִׁים מִן הַגְּאֻלָּה. עַל כֵּן סָתַם וְחָתַם ה' הַקֵּץ הָאַחֲרוֹן, כְּדֵי שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר יְבַקְּשׁוּ אֶת פְּנֵי ה' וְאֶת דָּוִד מַלְכָּם, וְיִהְיוּ מְחַכִּים קֵץ יְשׁוּעָתוֹ תָּמִיד. כַּאֲשֶׁר בַּעֲוֹנֵינוּ מִדָּה זוֹ מְצוּיָה בֵּינֵינוּ אֲפִילוּ בִּזְמַן שֶׁאֵין הַקֵּץ נוֹדָע, מִכָּל מָקוֹם רַבִּים הֵמָּה עַמֵּי הָאָרֶץ הַמִּתְיַשְּׁבִים בְּאַרְצוֹת הָעַמִּים וּבוֹנִין לָהֶם בָּתִּים סְפוּנִים וַחֲשׁוּבִים וְשָׂל אֲבָנִים בִּנְיַן הַקִּיּוּם, וּבְסָבָה זוֹ לְעוֹלָם אֵינָן דּוֹרְשִׁין אֶת פְּנֵי ה' בְּכָל לֵב לַהֲבִיאָם אֶל אַרְצָם, וְעַל כֵּן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַנִּיחָם שָׁמָּה. וּלְהַנָּחָה זוֹ פָּסוּק "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן" (בראשית מז כז) מְדַבֵּר בְּאַשְׁמַת יִשְׂרָאֵל, שֶׁבִּקְּשׁוּ לִהְיוֹת יוֹשְׁבִים וְלִהְיוֹת לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם. וְנֶזֶק זֶה בָּא לָהֶם לְפִי שֶׁקֵּץ גְּלוּת מִצְרַיִם הָיָה נוֹדָע לָהֶם. עַל כֵּן הַדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר יָדְעוּ בְּבֵרוּר כִּי לֹא בִּימֵיהֶם תִּהְיֶה הַגְּאוּלָּה הֵמָּה בִּקְּשׁוּ לָהֶם יְשִׁיבָה שֶׁל קֶבַע וַאֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. עַל כֵּן סָמַךְ לְפָסוּק זֶה פָּסוּק "וַיְחִי יַעֲקֹב" (בראשית מז כח) דִּלְהוֹרוֹת שֶׁנֶּזֶק זֶה הַנִּמְשָׁךְ לְאוֹתָן הַדּוֹרוֹת מֵחֲמַת שֶׁהָיָה קְצָם נוֹדָע, גָּרַם לְ"וַיְחִי יַעֲקֹב" אֲבָל לֹא רוּחַ יַעֲקֹב, כִּי אִם יַעֲקֹב לְבַדּוֹ הָיָה חַי כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגָּלֶה הַקֵּץ הָאַחֲרוֹן וְשֶׁלֹּא יִתְפַּשֵּׁט נֶזֶק זֶה לְדוֹרוֹת.

כט **וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת.** בַּמִּדְרָשׁ (תנחומא ברכה ז) אָמְרוּ: הַיָּמִים מֵתִים וְהֵם אֵינָם מֵתִים, כִּי כָּל זְמַן שֶׁהַצַּדִּיק בָּעוֹלָם נִמְצְאוּ יְמֵי הַשַּׁלְוָה בָּעוֹלָם, וּבְמוֹתוֹ בְּטֵלִים אוֹתָן יְמֵי הַשַּׁלְוָה, וּבְטוֹלָם הַיינוּ מִיתָתָם. וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ: כָּל זְמַן שֶׁיַּעֲקֹב חַי לֹא הִתְחִיל הַשִּׁעְבּוּד. אֲבָל יַעֲקֹב עַצְמוֹ, אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה שֶׁלֹּא מֵת. וְאַף עַל פִּי שֶׁכָּל צַדִּיק נִקְרָא חַי בְּמִיתָתוֹ, מִכָּל מָקוֹם נָקַט יַעֲקֹב דַּוְקָא, לְפִי שֶׁדָּרַשׁ עָלָיו (תענית ה:): מַקִּישׁ הוּא לְזַרְעוֹ, מַה זַּרְעוֹ בַּחַיִּים אַף הוּא בַּחַיִּים. כִּי הַבֵּן יֵשׁ בּוֹ חֵלֶק מִן אָבִיו, וְכָל עוּבָּר יֶרֶךְ אִמּוֹ וְאָבִיו הוּא. וּבִהְיוֹת זַרְעוֹ בַּחַיִּים, אָז דּוֹמֶה כְּאִלּוּ גַּם הוּא בַּחַיִּים, רְצוֹנִי לוֹמַר חֵלֶק מִמֶּנּוּ. וְדַוְקָא יַעֲקֹב שֶׁמִּטָּתוֹ שְׁלֵמָה וְכוּלָּם זֶרַע חַי רַב פְּעָלִים. אֲבָל הַמּוֹלִיד בֵּן רָשָׁע הַקָּרוֹי בְּחַיָּיו מֵת, אָז אֵין בְּרָא מִזַּכֵּי אַבָּא, כִּי דַּיּוֹ לַבָּא מִן הַדִּין לִהְיוֹת כַּנִּדּוֹן, וְהוּא עַצְמוֹ קָרוּי מֵת בְּחַיָּיו, וְאֵיךְ יִקָּרֵא חֵלֶק אָבִיו חַי. וְזֶה שֶׁדָּרְשׁוּ (בבא בתרא קטז.) עַל פָּסוּק: "וְהָדַד שָׁמַע בְּמִצְרַיִם כִּי שָׁכַב דָּוִד עִם אֲבוֹתָיו וְכִי מֵת יוֹאָב" (מלכים א יא, כא), לָמָּה הִזְכִּיר בְּדָוִד שְׁכִיבָה וּבְיוֹאָב מִיתָה? לְפִי שֶׁדָּוִד הִנִּיחַ בֵּן צַדִּיק כְּמוֹתוֹ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּיוֹאָב. וּמִטַּעַם זֶה נֶאֶמְרָה שְׁכִיבָה בְּיַעֲקֹב, וְהַמִּיתָה נֶאֱמְרָה דַּוְקָא עַל הַיָּמִים.

וְעָשִׂית עִמָּדִי חֶסֶד וֶאֱמֶת וְגוֹ'. יֵשׁ כָּאן בַּקָּשָׁה עַל צַד הָאֱמֶת וְעַל צַד הַחֶסֶד. עַל צַד הָאֱמֶת הַיינוּ דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל, וְעַל צַד הַחֶסֶד הַיינוּ דָּבָר הַמְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל. כִּי בַּקָּשָׁה שֶׁבְּקֵשׁ מִמֶּנּוּ לְקָבְרוֹ, זֶה דָּבָר הַמְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל, כִּדְמַסְיֵק (במועד קטן כ"ח:) דְּקָבֵר יְקָבְרוּנֵיהּ כוּ'. אֲבָל מַה שֶּׁבְּקֵשׁ מִמֶּנּוּ לְקָבְרוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, זֶה חֶסֶד שֶׁאֵינוֹ מְצַפֶּה לְתַשְׁלוּם גְּמוּל. דָּבָר אַחֵר, מַה שֶּׁבְּקֵשׁ שֶׁלֹּא יִקְבְּרֻנוּ בְּמִצְרַיִם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה, זֶהוּ מִצַּד הָאֱמֶת, חִיְּבוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן לְהָרִים מִכְשׁוֹל מִן הַמִּצְרִים. אֲבָל מַה שֶּׁבְּקֵשׁ שֶׁיִּקְבְּרוֹ אוֹתוֹ דַּוְקָא בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, זֶהוּ עַל צַד הַחֶסֶד.

וּמַה שֶּׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י שְׁלֹשָׁה טְעָמִים בַּדָּבָר, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ שֶׁכֻּלָּן צְרִיכִין זֶה לָזֶה, כִּי הַטַּעַם שֶׁלֹּא יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה, וְשֶׁלֹּא יִשְׁלְטוּ הַכְּנִים עַל קְבָרוֹ, הַכֹּל חַד טַעֲמָא הוּא, כִּי לָמָּה יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה וּמַה גֹּבֶר מִגּוּבְרִין, אֶלָּא לְפִי שֶׁיִּרְאוּ שֶׁכָּל עֲפַר הָאָרֶץ כְּנִים חוּץ מִקִּבְרוֹ, עַל כֵּן יִטְעוּ אַחֲרָיו, וְאִם יִהְיוּ הַכְּנִים גַּם עַל קִבְרוֹ יִצְטַעֵר בָּהֶם. וְטַעַם שֶׁל כְּנִים לְבַד אֵינוֹ מַסְפִּיק, כִּי יִקָּשֶׁה וַהֲלֹא הַרְבֵּה רֶוַח וְהַצָּלָה לִפְנֵי יִתְבָּרֵךְ לְהַצִּילוֹ מִן הַכְּנִים, שֶׁהֲרֵי אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא בתרא יז) שִׁבְעָה לֹא שָׁלְטוּ בָּהֶם רִמָּה, וְיַעֲקֹב אֶחָד מֵהֶם, וְאִם רִמָּה לֹא שָׁלְטָה בּוֹ קַל וָחוֹמֶר הַכְּנִים. אֶלָּא שֶׁאָמַר שֶׁאִם לֹא יִהְיוּ הַכְּנִים עַל קִבְרוֹ יַעֲשׂוּהוּ עֲבוֹדָה זָרָה. וּבִשְׁנֵי טְעָמִים אֵלּוּ לֹא סַגִּי, דְּאִם כֵּן לָמָּה אָמַר "אַל תִּקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם" (בראשית מז:כט), דַּי לִי בְּמַה שֶּׁאָמַר "וּקְבַרְתַּנִי בְּקִבְרָתָם" (בראשית מז:ל). אֶלָּא אָמַר: מְבַקֵּשׁ אֲנִי מִפְּךָ שֶׁתִּקְבְּרֵנִי בְּקִבְרוֹת אֲבוֹתַי, וְאִם תָּבוֹא לְיָדְךָ אֵיזוֹ סִבָּה וּמְנִיעָה שֶׁלֹּא תּוּכַל לְקָבְרֵנִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן, אָז תִּקְבְּרֵנִי בְּאֵיזוֹ אֶרֶץ שֶׁיִּהְיֶה חוּץ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, שֶׁאַל תִּקְבְּרֵנִי שָׁמָּה כְּלָל. וְכָל כָּךְ לָמָּה, אֶלָּא וַדַּאי מִשּׁוּם חֲשַׁשׁ עֲבוֹדָה זָרָה אוֹ כִּנִּים כָּאָמוּר.

לא **וַיֹּאמֶר הִשָּׁבְעָה לִי.** לֹא הָיָה יוֹסֵף חָשׁוּד בְּעֵינָיו שֶׁלֹּא יַקַּיֵּם מִצְוַת אָבִיו, אֶלָּא הִשְׁבִּיעוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לוֹ הִתְנַצְּלוּת לִפְנֵי פַּרְעֹה, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעָךְ" (בראשית נ:ה), שֶׁאִם לֹא בִּשְׁבִיל הַשְּׁבוּעָה לֹא הָיִיתִי מַנִּיחֲךָ כוּ'. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר לְשׁוֹן "לִי" וְ"לוֹ" – "הִשָּׁבְעָה לִי" וְ"יִשְׁבַּע לוֹ", נִרְאֶה לִי שֶׁהָיָה מִתְיָרֵא פֶּן יֹאמַר לוֹ פַּרְעֹה שֶׁיִּתִּיר שְׁבוּעָתוֹ, עַל כֵּן אָמַר "הִשָּׁבְעָה לִי", הַיינוּ עַל דַּעְתִּי, וְהַנִּשְׁבָּע עַל דַּעַת חֲבֵרוֹ אֵין לוֹ הַתָּרָה בְּלֹא דַּעַת חֲבֵרוֹ, כִּדְאִיתָא בְּטוּר יוֹרֶה דֵּעָה סִימָן רכ"ז. עַל כֵּן נֶאֱמַר "לִי" – לְדַעְתִּי, "יִשָּׁבַע לוֹ".

דָּבָר אַחֵר, לְפִי שֶׁיּוֹסֵף אָמַר "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ", וְאָמַר (במדרש רבנו בחיי ויחי מז ל) שֶׁיּוֹסֵף אָמַר "גַּם אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כְּמוֹ שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה, וַאֲצַוֶּה לִבָנַי וְאַחַי שֶׁיִּקְבְּרוּנִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן". וְאָמַר יַעֲקֹב "הִשָּׁבְעָה לִי כֵּן", כִּי אֵין אֲנִי מַשְׁבִּיעֲךָ שֶׁתְּצַוֶּה גַּם אַתָּה לְבָנֶיךָ כֵּן. וְאִלּוּ לֹא נֶאֱמַר לְשׁוֹן "לִי", הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהָיָה מַשְׁבִּיעוֹ עַל כָּל דְּבָרָיו, אֲפִלּוּ עַל "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ".

דָּבָר אַחֵר, שֶׁהָיָה יַעֲקֹב רוֹצֶה לְכַסּוֹת הַשְּׁבוּעָה מִפְּנֵי הָעוֹמְדִים, כִּי אָמַר לוֹ "שִׂים יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי" (בראשית מז:כט), רְצוֹנוֹ לוֹמַר "וְהִשָּׁבַע לִי". אָמַר לוֹ יוֹסֵף: "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ" (בראשית מז:ל) בְּלֹא שְׁבוּעָה, כִּי נֶאֱמָן אֲנִי בְּדִבּוּרִי. וַיֹּאמֶר "הִשָּׁבְעָה לִי" (בראשית מז:לא), הַיינוּ לִי לְבַדִּי בְּסוֹד, שֶׁלֹּא יֵדַע מִזֶּה שׁוּם אָדָם, כִּי חֲרָפָה הִיא לוֹ לְיוֹסֵף לוֹמַר שֶׁאָבִיו לֹא הָיָה מַאֲמִין לוֹ וְהֵצַרְךָ לְהַשְׁבִּיעוֹ, לָכֵךְ נֶאֱמַר "וַיִּשָּׁבַע לוֹ" (בראשית מז:לא) – לוֹ לְבַדּוֹ.

דָּבָר אַחֵר, שֶׁמִּתְחִלָּה אָמַר לוֹ "שִׂים נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי" (בראשית מז, כט), כִּי רָצָה לְהַשְׁבִּיעוֹ בִּנְקִיטַת חֵפֶץ, וְאָמַר לוֹ "אָנֹכִי אֶעֱשֶׂה כִּדְבָרֶךָ" בְּלֹא שְׁבוּעָה, וְחָשַׁב יַעֲקֹב כִּי הָיָה חָרָה לְיוֹסֵף שֶׁבְּקֵשׁ לְהַשְׁבִּיעוֹ שְׁבוּעָה חֲמוּרָה, וַיֹּאמֶר "הִשָּׁבְעָה לִי" בְּלֹא נְקִיטַת חֵפֶץ, "וַיִּשָּׁבַע לוֹ", וּלְכָךְ לֹא נֶאֱמַר כָּאן "וַיָּשֶׂם יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ אָבִיו", כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר בֶּאֱלִיעֶזֶר עֶבֶד אַבְרָהָם (בראשית כד, ט).

פרק מח

ד **וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ וְגוֹ'.** לָמָּה שִׁנָּה יַעֲקֹב הַלָּשׁוֹן, כִּי שָׁם נֶאֱמַר (בראשית לה יא) "וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָּ", וְהִנֵּה בִּמְקוֹם "פְּרֵה וּרְבֵה" אָמַר "מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ", הֲלֹא דָּבָר הוּא. וְהָעִנְיָן הוּא לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן "פְּרֵה וּרְבֵה" מַשְׁמַע שֶׁהוּא צִוּוּי אֶל יַעֲקֹב שֶׁיַּעֲסֹק בִּפְרִיָה וּרְבִיָה, וְעַל יְדֵי זֶה יֵצְאוּ מִמֶּנּוּ גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם, וְכָאן עַל כָּרְחֵךְ אֵין הַפֵּרוּשׁ כָּךְ, שֶׁהֲרֵי לֹא נוֹלַד לוֹ שׁוּם בֵּן אַחַר נְבוּאָה זוֹ, וּמִבְּנְיָמִין הָיְתָה כְּבָר

מְעַבֶּרֶת, וְהִנֵּה ״גּוֹי״ אָמַר עַל בִּנְיָמִין, וּ״קָהָל גּוֹיִם״ עַל שֶׁעָתִיד שֵׁבֶט אֶחָד לֵיחָלֵק לִשְׁנַיִם, וְכָל זֶה אֵינוֹ תָּלוּי בְּפִלּוּעֵלוֹתָיו עַל יְדֵי שֶׁיִּעֲסֹק בְּפְרִיָּה וּרְבִיָּה. עַל כֵּן אָמַר בִּמְקוֹם פְּרֵה וּרְבֵה ״הִנְנִי מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִךָ״, לוֹמַר שֶׁזֶּה אֵינוֹ צִוּוּי אֵלָיו שֶׁיַּעֲסֹק הוּא בְּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַפְרֶה וּמַרְבֶּה אוֹתָן הַנּוֹלָדִים כְּבָר. וְאֵין לוֹמַר שֶׁבָּרְכָה זוֹ, שֶׁיִּפְרוּ וְיִרְבּוּ הַנּוֹלָדִים כְּבָר, לֹא שֶׁיֵּחָלֵק שֵׁבֶט אֶחָד לִשְׁנַיִם, דְּאִם כֵּן לָמָּה אָמַר ״פְּרֵה וּרְבֵה״ שֶׁפֵּרוּשׁוֹ ״מַפְרְךָ״, הָיָה לוֹ לוֹמַר ״מַפְרְךָ״, אֶלָּא שֶׁאָמַר ״מַפְרְךָ״ בִּלְשׁוֹן ״פְּרֵה״, לוֹמַר לְךָ שֶׁאוֹתוֹ שֵׁבֶט שֶׁעָתִיד לֵיחָלֵק לִשְׁנַיִם יִהְיוּ דּוֹמִים בְּכָל עִנְיְנֵיהֶם כְּאִלּוּ אַתָּה הוֹלַדְתָּם, רְצוֹנִי לוֹמַר עַל שֵׁמְךָ יִקָּרְאוּ כְּאִלּוּ אַתָּה הוֹלַדְתָּם, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית מח ה) ״וְעַתָּה שְׁנֵי בָנֶיךָ וְגוֹ׳ לִי הֵם״.

וּמִזֶּה לָמַד יַעֲקֹב שֶׁמַּאֲמַר ״פְּרֵה וּרְבֵה״ אֵינוֹ צִוּוּי אֵלָיו שֶׁיַּעֲסֹק בְּפְרִיָּה וּרְבִיָּה, וְעַל יְדֵי זֶה יִהְיֶה לְגוֹי וּקְהַל גּוֹיִם, שֶׁהֲרֵי מֵאוֹתָהּ נְבוּאָה וָהָלְאָה לֹא נוֹלַד לוֹ בֵּן עַל יְדֵי שֶׁעָסַק בְּפְרִיָּה וּרְבִיָּה. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁפְּסוּק זֶה בְּרָכָה וּמַתָּנָה לְיַעֲקֹב לְהַפְרוֹת וּלְהַרְבּוֹת הַנּוֹלָדִים כְּבָר, וְעַל כֵּן אָמַר שֶׁפֵּרוּשׁוֹ ״מַפְרְךָ וּמַרְבְּךָ״, וְאֵין הַפֵּרוּשׁ סְתָם בְּרָכָה לְהַפְרוֹת זַרְעוֹ, דְּאִם כֵּן לָמָּה לֹא אָמַר לוֹ בְּפֵרוּשׁ ״מַפְרְךָ וְהִרְבִּיתִיךָ״? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁתָּלָה בִּי הַדָּבָר, שֶׁאוֹתוֹ רִבּוּי דּוֹמֶה כְּאִלּוּ אֲנִי הוֹלַדְתִּים. וּלְמַאי נָפְקָא מִנַּהּ יִהְיוּ דּוֹמִים כְּאִלּוּ הוֹלַדְתִּים? אֶלָּא וַדַּאי לְעִנְיַן שֶׁיִּקָּרְאוּ עַל שְׁמִי, לִהְיוֹת כָּל אֶחָד שֵׁבֶט בִּפְנֵי עַצְמוֹ. וְזֶה מַתָּנָה הוּא וְלֹא עַל צַד הַחִיּוּב. עַל כֵּן אָמַר יַעֲקֹב ״וּנְתַתִּיךָ לִקְהַל עַמִּים״, אַף עַל פִּי שֶׁלָּשׁוֹן זֶה לֹא נֶאֱמַר שָׁם, מִכָּל מָקוֹם יוּבַן כָּל זֶה מִשָּׁם.

וּמַה שֶּׁקָּרָא אֶת יוֹסֵף קָהָל יוֹתֵר מִשְּׁאָר הַשְּׁבָטִים, לְפִי שֶׁלָּשׁוֹן קָהָל מוֹרֶה עַל הֱיוֹת הַרְבֵּה אֲנָשִׁים נִקְהָלִים בְּמָקוֹם אֶחָד, וּבְמָקוֹם שֶׁיֵּשׁ הַקָּהָל הַגָּדוֹל הָעַיִן הָרַע מְצוּי בּוֹ בְּיוֹתֵר, עַל כֵּן נִמְנָעִים מִלְּהִקָּהֵל. חוּץ מִשֵּׁבֶט יוֹסֵף, שֶׁאֵין הַהִקָּהֵל מַזִּיק לָהֶם, לְפִי שֶׁאֵין הָעַיִן הָרַע מַזִּיק לָהֶם, כְּמוֹ שֶׁלָּמְדוּ (ברכות כ) מִן הַפָּסוּק ״בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן״ (בראשית מט, כב), קְרֵי בֵּיהּ ״עוֹלֵי עָיִן״.

וּמֵהֲרִי״א פֵּרֵשׁ שֶׁעָשָׂה סִימָן מִן ״הִנְנִי מַפְרְךָ״ עַל אֶפְרַיִם שֶׁיִּהְיֶה גַּם הוּא לְרֹאשׁ, כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר הָיָה בְּלָאו הָכֵי רֹאשׁ שֵׁבֶט, וְלֹא הֻצְרַךְ לְבַקֵּשׁ סִימָן כִּי אִם עַל אֶפְרַיִם. גַּם הֵבִיא סִימָן עַל זֶה שֶׁקָּרָה מִקְרֶה שֶׁנִּקְבְּרָה רָחֵל בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת (בראשית לה:יט), כִּי אֶפְרָת מוֹרֶה עַל שֵׁם אֶפְרַיִם, וְסִימָנָא מִלְּתָא הִיא שֶׁגַּם אֶפְרַיִם יִהְיֶה רֹאשׁ שֵׁבֶט.

ט **בְּנֵי הֵם אֲשֶׁר נָתַן לִי אֱלֹהִים בָּזֶה.** נָקֹט ״בָּזֶה״, לְפִי שֶׁשְּׁאָלוֹ ״מִי אֵלֶּה״ שֶׁאֵינָן רְאוּיִין לִבְרָכָה, כִּי אָמַר ״מִבֶּטֶן מִי יָצְאוּ אֵלֶּה״, רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיֹּאמְרוּ ״אֵלֶּה אֱלֹהֶיךָ״ עַל הָעֵגֶל שֶׁעָשָׂה יָרָבְעָם. וְהֵשִׁיב יוֹסֵף ״בָּנַי הֵם״, מִכָּל מָקוֹם הֵם בָּנַי וּמִצִּדִּי הֵם רְאוּיִים לִבְרָכָה, וּמַה שֶּׁיָּצְאוּ מֵהֶם אַחְאָב וְיָרָבְעָם, לְפִי שֶׁנָּתַן לִי אֱלֹהִים אוֹתָם ״בָּזֶה״, פֹּה בְּמִצְרַיִם, וְאִמָּם מִצְרִית בַּת פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן, דְּהַיְנוּ כֹּהֵן לַעֲבוֹדָה זָרָה, עַל כֵּן יָצְאוּ מִמֶּנָּה לֶעָתִיד בָּנִים כָּאֵלּוּ עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה. אֲבָל מִצִּדִּי רְאוּיִים הֵם לִבְרָכָה, דְּאִי לָא, לָמָּה בֵּרַךְ ה׳ אֶת יִצְחָק, וַהֲלֹא יָצְאוּ מִמֶּנּוּ עֵשָׂו וְיַעֲקֹב מִצַּד שֶׁהָיְתָה רִבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי? אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חוֹשֵׁשׁ אֶל זֶרַע הַמְקַלְקָל, וּבֵרְכוֹ בַּעֲבוּר הַזֶּרַע הַקָּדוֹשׁ הָרָאוּי לִבְרָכָה. כָּךְ תְּבָרְכֵם גַּם אַתָּה, שֶׁהֲרֵי מִצִּדִּי רְאוּיִים הֵם לִבְרָכָה, כִּי ״בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם״ (בראשית כא:יז), כְּלֹם ״זֶרַע בֵּרַךְ ה׳״ (ישעיהו סא:ט).

וַיֹּאמֶר קָחֶם נָא אֵלַי. נָקֹט לְשׁוֹן ״אֵלַי״ לְהוֹרוֹת שֶׁרָאוּי לִלְמוֹד מִמֶּנִּי, שֶׁהֲרֵי בַּעֲבוּרִי נִתְבָּרֵךְ אָבִי וְלֹא חָשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶל עֵשָׂו, רוֹצֶה לוֹמַר יִהְיוּ הַמִּתְבָּרְכִים כָּמוֹנִי, לְפִיכָךְ ״קָחֶם אֵלַי״. וּבְמִדְרַשׁ ״נָא״ הוֹרָה עַל הַזְּמַן הַהוֶה, כְּמוֹ ״הִנֵּה נָא יָדַעְתִּי״ (בראשית יב:יא), שֶׁפֵּרוּשׁוֹ לְשׁוֹן עַתָּה. וְרוֹצֶה לוֹמַר הִנְנִי מְבָרְכָם כְּפִי הַזְּמַן שֶׁל עַכְשָׁיו, שֶׁהֲרֵי עַכְשָׁיו כֻּלָּם צַדִּיקִים וְלֹא אָחוּשׁ אֶל הֶעָתִיד. ״וַיְבָרֶךְ אוֹתָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר״ (בראשית מח:כ) — כְּפִי מָה שֶׁהָיוּ בַּיּוֹם הַהוּא, וְלֹא הָיָה חוֹשֵׁשׁ אֶל הֶעָתִיד מַה שֶּׁיָּבֹא מִזַּרְעָם, כִּי אֵין דָּנִין אֶת הָאָדָם אֶלָּא לְפִי מַעֲשָׂיו שֶׁל עַכְשָׁיו. דָּבָר אַחֵר, נָקֹט ״אֵלַי״ לוֹמַר הֲרֵי מִתְיַחֲסִים אֵלַי, כִּי מִשְׁפַּחַת הָאָב עִקָּר, אֲבָל מִשְׁפַּחַת הָאֵם אֵינָהּ קְרוֹיָה מִשְׁפָּחָה.

יד **שִׂכֵּל אֶת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר.** יֵשׁ מַקְשִׁים לָמָּה שָׁתַק יוֹסֵף עַד אַחַר שֶׁבֵּרַךְ אוֹתָם, וְאַחַר כָּךְ ״וַיִּתְמֹךְ יַד אָבִיו לְהָסִיר אוֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם״ (בראשית מח:יז), לָמָּה לֹא עָשָׂה זֶה קֹדֶם שֶׁבֵּרְכָם? אוּלַי לְפִי שֶׁיּוֹסֵף חָשַׁב שֶׁהַשְּׂמֹאל חָשׁוּב מִן הַיָּמִין, לְפִי שֶׁהַלֵּב מְקוֹר הַשֵּׂכֶל מֻנָּח בְּיַד שְׂמֹאל, וְהַכָּבֵד מְקוֹר הַנֶּפֶשׁ הַמִּתְאַוָּה שֶׁבַּיָּמִין. וְחָשַׁב יוֹסֵף לְפִי שֶׁמְּנַשֶּׁה הַבְּכוֹר, עַל כֵּן רוֹצֶה לְבָרְכוֹ בִּבְרָכוֹת שִׂכְלִיּוֹת, לִתֵּן לוֹ הַמַּדָּע וְהַחָכְמָה בְּיֶתֶר שְׂאֵת, וְאֶת אֶפְרַיִם רָצָה לְבָרֵךְ בִּבְרָכוֹת גַּשְׁמִיּוֹת. וְאַחַר שֶׁבֵּרַךְ בְּרָכָה אַחַת לִשְׁנֵיהֶם, אָז רָאָה יוֹסֵף שֶׁלֹּא זוֹ הַדֶּרֶךְ וְלֹא נִתְכַּוֵּן אָבִיו לָזֶה, וְאוּלַי טָעָה בֵּין בְּכוֹר לְפָשׁוּט, אוֹ לֹא יָדַע מִי עוֹמֵד מִיָּמִין וּמִי לִשְׂמֹאל. עַל כֵּן ״וַיֵּרַע בְּעֵינָיו וַיֹּאמֶר לֹא כֵן אָבִי״ (בראשית מח:יח).

וְיֵשׁ מַקְשִׁים, וְכִי לֹא רָאָה שֶׁאָבִיו שִׂכֵּל אֶת יָדָיו בְּכַוָּנָה, וּבְוַדַּאי יָדַע אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה, וְלָמָּה יֵרַע בְּעֵינֵי יוֹסֵף, וְהָיָה לוֹ לִשְׁאוֹל לְאָבִיו עַל מָה זֶה שִׂכֵּל יָדָיו? וְנִרְאֶה שֶׁיּוֹסֵף חָשַׁב כִּי יַעֲקֹב סָבַר יוֹסֵף לָקַח הַבְּכוֹר בְּיַד יָמִין שֶׁלּוֹ וְאֶפְרַיִם בִּשְׂמֹאל שֶׁלּוֹ, וְאָז הַבְּכוֹר כְּנֶגֶד הַשְּׂמֹאל שֶׁל יַעֲקֹב, עַל כֵּן שִׂכֵּל יָדָיו כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה הַבְּכוֹר בִּימִין יַעֲקֹב. לְפִיכָךְ ״וַיֵּרַע בְּעֵינָיו״, שֶׁהֲרֵי בֶּאֱמֶת לָקַח יוֹסֵף אֶת אֶפְרַיִם בִּימִינוֹ.

טו **הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְּכוּ אֲבוֹתַי לְפָנָיו.** לֹא רָצָה לְכְלוֹל אֶת עַצְמוֹ וְלוֹמַר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי אֲנִי וַאֲבוֹתַי לְפָנָיו, כִּי לֹא רָצָה לְהַחֲזִיק אֶת עַצְמוֹ לְצַדִּיק גָּמוּר, וּמִי שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק גָּמוּר אֵין לוֹמַר ״לְפָנָיו״ כִּי אִם ״עִמּוֹ״, שֶׁצָּרִיךְ סַעַד לְתָמְכוֹ כְּמוֹ נֹחַ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ ״אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ נֹחַ״ (בראשית ו ט). וְהִזְכִּיר שְׁתֵּי פְּעָמִים ״הָאֱלֹהִים״, וּבַשְּׁלִישִׁי הִזְכִּיר ״הַמַּלְאָךְ״, לְפִי שֶׁשְּׁנַיִם הָרִאשׁוֹנִים אֵינָם נְאוֹתִים בִּלְתִּי לַה׳ לְבַדּוֹ, כִּי הִתְהַלְּכוּת לִפְנֵי הָאֱלֹהִים הָיוּ הָעֲבוֹדָה,

כְּתַרְגּוּמוֹ ״דִּי פְלַחוּ אֲבָהָתַי קֳדָמוֹהִי״, וְכֵן ״הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי מֵעוֹדִי״ הֵיינוּ הַפַּרְנָסָה, כִּי הוּא מִן אַרְבָּעָה מַפְתְּחוֹת שֶׁלֹּא נִמְסְרוּ לְשָׁלִיחַ. וְדוֹרְשֵׁי רְשׁוּמוֹת אָמְרוּ ״מֵעוֹדִי״ עוֹלָה לְמִסְפַּר מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים, הֵיינוּ אוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנִים שֶׁכִּלְכְּלוֹ ה׳ קֹדֶם בּוֹאוֹ לְמִצְרַיִם, ״עַד הַיּוֹם הַזֶּה״, מִלַּת ״הַזֶּה״ עוֹלֶה לְמִסְפַּר שְׁבַע עֶשְׂרֵה, הֵיינוּ אוֹתָן שִׁבַע עֶשְׂרֵה שֶׁהָיָה חַי בְּמִצְרַיִם, וְרוֹצֶה לוֹמַר אַף עַל פִּי שֶׁנִּרְאֶה כְּאִלּוּ הָיָה יוֹסֵף מְפַרְנְסוֹ אוֹתָן שִׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים, מִכָּל מָקוֹם תָּלָה אוֹתָן בְּאוֹתָן מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנִים, כְּשֵׁם שֶׁהֵם הָיוּ וַדַּאי מֵאֵת ה׳ כָּךְ שִׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנִים אֵלּוּ, אֲבָל בְּעִנְיַן הַשְּׁמִירָה מִכָּל רָע שֶׁנַּעֲשֶׂה עַל יְדֵי שָׁלִיחַ אָמַר ״הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע״, כִּי תָּמִיד ״מַלְאָכָיו יְצַוֶּה לְשָׁמְרְךָ בְּכָל דְּרָכֶיךָ״.

טז וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי. שֶׁיִּקָּרֵא לָהֶם כָּל מַה שֶּׁמּוֹרֶה עָלָיו שְׁמִי וְשֵׁם אֲבוֹתַי, כִּי שֵׁם יִשְׂרָאֵל עַל שֵׁם ״כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים״ (בראשית לב:כט), כָּךְ יִהְיֶה צַדִּיק מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת ה׳, וְיַעֲקֹב עַל שֵׁם עֵקֶב רַב טוּב הַצָּפוּן לַצַּדִּיקִים, כִּי תָּמִיד רֵאשִׁיתָם מִצְעָר וְאַחֲרִיתָם יִשְׂגֶּא מְאֹד, וְאַבְרָהָם עַל שֵׁם ״אַב הֲמוֹן גּוֹיִם״ (בראשית יז:ה) כָּךְ יִהְיוּ רֹאשׁ לְכָל הָאוּמוֹת, וְיִצְחָק תַּרְגּוּמוֹ וַחֲדִי, כָּךְ תִּהְיֶה תָּמִיד הַשִּׂמְחָה בְּמְעוֹנָם.

וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. הָיָה לוֹ לוֹמַר בָּאָרֶץ, מַהוּ בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. וְנִרְאֶה לְפָרֵשׁ עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סוטה יא:) שֶׁהָיוּ הַמְּצָרִים חוֹרְשִׁים עַל גַּבָּם וְנַעֲשָׂה לָהֶם נֵס וְנִבְלְעוּ בַּקַּרְקַע כוּ׳, וְאַחַר כָּךְ חוֹזְרִין וּמְבַצְּבְצִים וְהוֹלְכִים לְבֵיתָם עֲדָרִים עֲדָרִים וְכוּ׳. וּלְפִי זֶה הָיוּ פָּרִים וְרָבִים בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מַמָּשׁ, כִּי לֹא לְחִנָּם נַעֲשָׂה לָהֶם נֵס זֶה שֶׁהָיוּ נִבְלָעִים בַּקַּרְקַע, וַדַּאי לִכְדֵי שֶׁלֹּא תִּשָּׁלוֹט בָּהֶם עַיִן הָרַע שֶׁל הַמִּצְרִים. עַל כֵּן נִתְכַּסּוּ בַּקַּרְקַע כְּדָגִים הַמְכֻסִּים בַּמַּיִם, וּבְסִבַּת הֱיוֹתָם בְּקֶרֶב הָאָרֶץ מַמָּשׁ נַעֲשׂוּ רַבִּים כְּדָגִים, כִּי לֹא שָׁלְטָה בָּהֶם עֵינָא בִּישָׁא. וְעַל זֶה נֶאֱמַר ״וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם״ (שמות א:ז).

וְנָתַן בִּרְכַת הָרִבּוּי דַּוְקָא לְיוֹסֵף, כִּי שְׁמוֹ מוֹרֶה עַל הַתּוֹסָפוֹת וְהָרִבּוּי, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ל כד) ״יוֹסֵף ה׳ לִי בֵּן אַחֵר״. וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים א יא) ״יוֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים״, וְהָיְתָה בְּרָכָה זוֹ רְאוּיָה בְּיוֹתֵר אֶל אֶפְרַיִם עַל שֵׁם ״כִּי הִפְרַנִי אֱלֹהִים״, עַל כֵּן נָתַן יְמִינוֹ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם, כִּי חָשַׁב יַעֲקֹב שֶׁשְּׁמוֹ מְסֻיָּע לוֹ לְקַבָּלַת בְּרָכָה זוֹ. וְיוֹסֵף חָשַׁב שֶׁיּוֹתֵר רָאוּי לִתְלוֹת בִּרְכַת הָרִבּוּי בַּבֵּן הַבְּכוֹר, כִּי אֵלָיו פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם בַּיְרֻשָּׁה, עַל כֵּן גַּם בִּרְכַת הָרִבּוּי לוֹ יָאֲתָה בְּיוֹתֵר. וְהֵשִׁיב יַעֲקֹב ״יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי״. הִזְכִּיר שְׁנֵי פְּעָמִים ״יָדַעְתִּי״, כְּנֶגֶד בִּרְכַת פִּי שְׁנַיִם שֶׁל הַבְּכוֹר, וְאָמַר ״גַּם הוּא יִגְדָּל וְגַם הוּא יִהְיֶה לְעָם״, הִזְכִּיר שְׁנֵי ״גַּם״, לִרְמֹז עַל הַכֶּפֶל, כְּאִלּוּ אָמַר יָדַעְתִּי מִן פִּי שְׁנַיִם שֶׁל הַבְּכוֹר אֲשֶׁר מִזֶּה הַצַּד הָיָה מִן הָרָאוּי לִתֵּן לוֹ בְּיוֹתֵר חֵלֶק בְּבִרְכַת הָרִבּוּי לְצָרֵף הֲנָיוֹת לַהֲדָדִי, אֲבָל מִכָּל מָקוֹם ״אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ״, כִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹחֵר בְּיוֹתֵר בַּקְּטַנִּים, וְכָל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ צַד קְטַנּוּת אָז בְּיוֹתֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַגְבִּיהוֹ לְשִׁיתוֹ לְאַלְפֵי רְבָבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים ז ז) ״לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חָשַׁק ה׳ בָּכֶם וְגוֹ׳ כִּי אַתֶּם הַמְעַט״. וּכְתִיב (ישעיהו ס כב) ״הַקָּטֹן יִהְיֶה לְאֶלֶף וְהַצָּעִיר לְגוֹי עָצוּם״. וְקָרָה זֶה לְכָל זֶרַע אַבְרָהָם, כִּי יִשְׁמָעֵאל בְּכוֹר לְאַבְרָהָם נִפְסַל יִשְׁמָעֵאל וְנִבְחַר יִצְחָק, עֵשָׂו בְּכוֹר לְיִצְחָק נִפְסַל עֵשָׂו וְנִבְחַר יַעֲקֹב, רְאוּבֵן בְּכוֹר לְיַעֲקֹב נִפְסַל רְאוּבֵן וְנִבְחַר יוֹסֵף, מְנַשֶּׁה בְּכוֹר לְיוֹסֵף נִבְחַר אֶפְרַיִם בְּיוֹתֵר, וְרֶמֶז זֶה הֲלֹא דָּבָר הוּא. וְהַמַּשְׂכִּילִים יָבִינוּ.

פרק מט

א **הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם וְגוֹ'.** וְאַחַר כָּךְ הִזְכִּיר לְשׁוֹן קִבּוּץ ״הִקָּבְצוּ וְשִׁמְעוּ״ וְגוֹ', לְפִי שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (עיין פסחים נו.) בִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת הַקֵּץ וְנִסְתַּם מִמֶּנּוּ. וְהִנֵּה לְשׁוֹן אֲסִיפָה שַׁיָּךְ לְמִי שֶׁעוֹמֵד בַּחוּץ בְּמָקוֹם מְגֻלֶּה וְנֶאֱסָף לְתוֹךְ הַבַּיִת לְמָקוֹם צָנוּעַ, כְּמוֹ ״וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ״ (דברים כב ב) ״וְאֵין אִישׁ מְאַסֵּף אוֹתִי הַבָּיְתָה״ (שופטים יט יח), וְכֵן רַבִּים. אֲבָל לְשׁוֹן קִבּוּץ מוֹרֶה עַל אֲנָשִׁים מְפֻזָּרִים שֶׁיִּתְקַבְּצוּ לְמָקוֹם אֶחָד, אֲפִלּוּ שֶׁיִּהְיֶה בְּמָקוֹם מְגֻלֶּה וּבָקָעִי בּוֹ רַבִּים. כָּךְ מִתְחִלָּה בִּקֵּשׁ לְגַלּוֹת סוֹד הַקֵּץ, וְאֵין רָאוּי לְגַלּוֹת דָּבָר סוֹד בִּרְשׁוּת הָרַבִּים פֶּן יִשְׁמַע מִי שֶׁאֵינוֹ הָגוּן, כִּי ״סוֹד ה׳ לִירֵאָיו״ (תהלים כה יד) דַּוְקָא. עַל כֵּן אָמַר ״הֵאָסְפוּ וְאַגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים״ (בראשית מט א) לְעֵת קֵץ. וּמִיָּד הִרְגִּישׁ בְּעַצְמוֹ שֶׁנִּסְתַּם מִמֶּנּוּ הַקֵּץ, עַל כֵּן חָזַר מִלְּשׁוֹן אֲסִיפָה וְאָמַר ״הִקָּבְצוּ בְּנֵי יַעֲקֹב״ (בראשית מט ב) לִשְׁמֹעַ דְּבָרִים שֶׁאֵין בָּהֶם סוֹד וְיָכוֹל לְדַבֵּר מֵהֶם בָּרַבִּים. וְהִזְכִּיר פַּעֲמַיִם ״וְשִׁמְעוּ״, כִּי לִקָּצָתָם הָיָה מְדַבֵּר דִּבְרֵי כִּבּוּשִׁים וְתוֹכָחוֹת, כְּמוֹ לִרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן וְלֵוִי, וְעַל זֶה אָמַר ״וְשִׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב״. וְלִקָּצָתָם הָיָה מַגִּיד עֲתִידוֹת, וְעַל זֶה אָמַר ״וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם״ (בראשית מט ב), כִּי הַגָּדַת הֶעָתִידוֹת תָּלוּי בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלָיו, הַמְיֻחָס לְשֵׁם יִשְׂרָאֵל, כִּי שֵׁם זֶה רוּחָנִי. וְזֶה פֵּרוּשׁ יָקָר.

ג **רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה וְגוֹ'.** תַּרְגּוּמוֹ: חֲזֵי לָךְ לְמֵיסַב תְּלָתָא חוּלְקִין, בְּכֻרוּתָא, כְּהֻנְּתָא, וּמַלְכוּתָא. רָצָה לְפָרֵשׁ הַפָּסוּק ״רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה״, רָאוּי אַתָּה לִבְכוֹרָה לְפִי שֶׁ״פִּחֵי וְרֵאשִׁית אוֹנִי״ אַתָּה, וְרָאוּי אַתָּה לַכְּהֻנָּה דְּהַיְנוּ ״יֶתֶר שְׂאֵת״, כִּי הָעֲבוֹדָה בַּבְּכוֹרוֹת, וְרָאוּי אַתָּה לַמַּלְכוּת ״יֶתֶר עֹז״. אָמְנָם ״פַּחַז כַּמַּיִם אַל תּוֹתַר״, כִּי ״מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אָרֶץ״ (משלי כט, ד), וְכָל שׁוֹפֵט צָרִיךְ לִהְיוֹת מָתוּן בְּדִבֵּר הַמִּשְׁפָּט, וְאַתָּה פָּחַזְתָּ כַּמַּיִם בְּכָל עִנְיָנֶיךָ, וּפַחַז הַיְנוּ הַמְּהִירוּת. עַל כֵּן אֵין אַתָּה רָאוּי לְקַבֵּל יִתְרוֹן הַמְּלוּכָה. וְ״כִי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ״, עַל כֵּן אֵינְךָ רָאוּי לַכְּהֻנָּה, כִּי הַכְּהֻנָּה עִנְיָנָהּ לְהַשְׁרוֹת הַשְּׁכִינָה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁנִּקְרָא ״מִשְׁכְּבֵי אָבִיךָ״ שֶׁבַּשָּׁמַיִם, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ רַשִׁ״י עַל פָּסוּק ״הִנֵּה מִטָּתוֹ שֶׁלִּשְׁלֹמֹה״ (שיר השירים ג, ז) וְעַל פָּסוּק ״בֵּין שָׁדַי יָלִין״ (שה״ש א יג), וּכְאָמְרָם זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (סנהדרין ז.) ״כַּד הֲוַאי רְחִימְתִּין עֲזִיזָא אַפּוּתְיָא דְּסַפְסִירָא הֲוֵינָא שְׁכִיבָן״ כוּ'. וְאַתָּה גָּרַמְתָּ סִלּוּק הַשְּׁכִינָה עַל יְדֵי מַעֲשֶׂה בִּלְהָה, עַל כֵּן אֵינְךָ רָאוּי לַכְּהֻנָּה. וְנָקַט ״מִשְׁכְּבֵי״ לְשׁוֹן רַבִּים, כִּי שִׁלְשָׁה מִקְדָּשִׁים יִהְיוּ לֶעָתִיד חוּץ מִמִּשְׁכָּן.

אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה. בְּאוֹתוֹ פַּעַם חִלַּלְתָּ גַּם יְצוּעַי, דְּהַיְנוּ מִטָּה שֶׁלִּי, כְּדֵי שֶׁלֹּא אוֹלִיד עוֹד בָּנִים מִמֶּנָּה, וְעָשִׂיתָ זֶה בַּעֲבוּר חֶמְדַּת הַמָּמוֹן שֶׁיִּהְיֶה לְךָ חֵלֶק גָּדוֹל בַּיְרֻשָּׁה. וְכֵן פֵּרֵשׁ הָרַמְבָּ״ן, עַל כֵּן אֲנִי קוֹנֵס אוֹתְךָ בְּמָמוֹן לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְךָ מִשְׁפַּט הַבְּכוֹרָה לְקַח פִּי שְׁנַיִם, וְתִהְיֶה לְיוֹסֵף בַּעַל עַיִן יָפָה שֶׁפָּרְנֵס אֶת אָבִיו וְאֶת אֶחָיו, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברי הימים א ה, א) ״וּבְחַלְלוֹ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְכֹרָתוֹ לִבְנֵי יוֹסֵף״.

נָתַר שְׂאֵת וְיָתָר עָז. הִקְשׁוּ הַמְפָרְשִׁים שֶׁכְּפִי מַשְׁמָעוּת הַפָּרָשָׁה לֹא בֵּרְכוֹ כְּלָל, וְהַכָּתוּב אָמַר ״אִישׁ כְּבִרְכָתוֹ בֵּרַךְ אֹתָם״ (בראשית מט, כח). וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁבֵּרְכוֹ יַעֲקֹב מֵעֵין בִּרְכוֹתָיו שֶׁל מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג, ו) ״יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֻת וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר״, וּפֵרֵשׁ מַהֲרִי״א לְפִי שֶׁרְאוּבֵן הָיָה מֻכְרָח לֵילֵךְ בְּרֹאשׁ הֶחָלוּץ לַמִּלְחָמָה וְעַל הָרֹב הַמֵּתִים בַּמִּלְחָמָה הֵם הָרִאשׁוֹנִים, עַל כֵּן בֵּרְכוֹ ״יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֻת״. וְלִי נִרְאֶה שֶׁבֵּרְכוֹ בְּעִנְיַן הָעֹז וְהַגְּבוּרָה, שֶׁיִּהְיֶה גִּבּוֹר בָּאָרֶץ וְיִתֵּן עֹז וְתַעֲצֻמוֹת לָעָם, כִּי הַהוֹלְכִים בְּרֹאשׁ הֶחָלוּץ צְרִיכִים לִהְיוֹת גִּבּוֹרִים, וְכָל גִּבּוֹר נִקְרָא ״אִישׁ חַי רַב פְּעָלִים״ (מלכים ב כג, כ), לְאַפּוּקֵי הֶחָלוּשׁ הֶחָשׁוּב כְּמֵת. לְכָךְ נֶאֱמַר ״יְחִי רְאוּבֵן״. וּמַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר״, נִרְאֶה לְפָרֵשׁ כִּי נִצְחוֹן הָאוֹיְבִים בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע תָּלוּי בִּשְׁנֵי דְּבָרִים: אוֹ בְּרִבּוּי עָם, אוֹ בַּאֲנָשִׁים בַּעֲלֵי כֹּחַ וּגְבוּרָה, וּשְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים. וְיַעַן כִּי רְאוּבֵן גֶּרֶם לְיַעֲקֹב סִלּוּק הַשְּׁכִינָה, וְקָרוֹב הַדָּבָר לִהְיוֹת עָנְשׁוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה שֶׁבְּמִלְחַמּוֹתָיו תִּסְתַּלֵּק הַשְּׁכִינָה מִמֶּנּוּ, וְיִצְטָרֵךְ לַעֲשׂוֹת מִלְחָמוֹת בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע. עַל כֵּן הֵצַרְךָ לִשְׁתֵּי בְּרָכוֹת אֵלּוּ: שֶׁיִּהְיוּ אֲנָשָׁיו גִּבּוֹרִים, וְעַל זֶה אָמַר ״יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֻת״, וְיִהְיוּ גַּם כֵּן רַבִּים עַד שֶׁיִּצְטָרְכוּ לְמִסְפָּר, כִּי עַם מוּעָט נִקְרָאוּ ״מְתֵי מִסְפָּר״ (בראשית לד, ל) שֶׁמִּסְפָּרָם יָדוּעַ לָרַבִּים, אֲבָל עַם רַב צְרִיכִין לִסְפָּרָם, וְעַל זֶה אָמַר ״וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר״, כִּי לְשׁוֹן ״וִיהִי מְתָיו״ מוֹרֶה שֶׁיִּהְיוּ רַבִּים וּצְרִיכִים לְמִסְפָּר. וְכֵן יַעֲקֹב בֵּרְכוֹ בִּשְׁתֵּי בְּרָכוֹת אֵלּוּ וְנָתַן לוֹ הַשְּׁאֵת וְהָעֹז: הַשְּׁאֵת הַיְנוּ הַמִּסְפָּר, וְזֶהוּ בְּעֶצֶם בִּרְכַת ״וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר״, וְהָעֹז הַיְנוּ הַכֹּחַ וְהַגְּבוּרָה הַנִּרְמָז בְּבִרְכַת ״יְחִי רְאוּבֵן וְאַל יָמֻת״.

וְיוֹתֵר מִתְיַשֵּׁב עִנְיַן הַמִּסְפָּר לְפָרוּשׁ רַשִׁ״י שֶׁפֵּרֵשׁ ״וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר״, שֶׁיִּהְיֶה נִמְנֶה עִם שְׁאָר הַשְּׁבָטִים. וּמִדְּקָאָמַר ״מְתָיו״ מַשְׁמַע שֶׁמְּדַבֵּר בִּגְבָרִים הַרְבֵּה שֶׁיִּהְיוּ נִמְנִים עִם יִשְׂרָאֵל כְּשֶׁיִּהְיוּ כָּל יִשְׂרָאֵל נִמְנִים לְאֵיזוֹ צָרֶךְ. וְאָמַר יַעֲקֹב: ״הִנְנִי נוֹתֵן לְךָ הַשְּׁאֵת וְהָעֹז״, כִּי הַשְּׁאֵת עִנְיָנוֹ הַמִּסְפָּר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ״ (שמות ל יב), ״שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ״ (במדבר א ב), וְכֵן בְּכָל מָקוֹם נִזְכָּר הַמִּסְפָּר בִּלְשׁוֹן שְׂאֵת. וְאָמַר יַעֲקֹב: אַף עַל פִּי שֶׁמִּן הַדִּין הָיִיתָ רָאוּי לְיֶתֶר שְׂאֵת וְעֹז – רוֹצֶה לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה לְךָ יִתְרוֹן עַל כָּל הַשְּׁבָטִים פִּי שְׁנַיִם כִּפְלַיִם בְּעִנְיַן הַשְּׁאֵת וְהָעֹז, כִּי רָאוּי שֶׁיִּהְיוּ מִמְּךָ מְתֵי מִסְפָּר פִּי שְׁנַיִם עַל זוּלָתְךָ, וְכֵן יֶתֶר עֹז – הָיָה מִן הָרָאוּי לָתֵת לְךָ עֹז וְתַעֲצוּמוֹת יוֹתֵר מִכָּל הַשְּׁבָטִים, לְקַח פִּי שְׁנַיִם בִּשְׁאֵת וָעֹז. אַךְ לְפִי שֶׁפָּחַזְתָּ כַּמַּיִם בַּחֵטְא שֶׁל בִּלְהָה, עַל כֵּן אַל תּוֹתַר לִהְיוֹת לְךָ יִתְרוֹן עַל אֲחֶיךָ בִּשְׁאֵת וָעֹז. אֲבָל מִכָּל מָקוֹם גּוּף הַשְּׁאֵת וְהָעֹז אֲנִי נוֹתֵן לְךָ בְּמַתָּנָה, כִּי מִן הַדִּין הָיָה שֶׁהַחֵטְא יִגְרֹם שֶׁלֹּא יִהְיֶה לְךָ שׁוּם שְׁאֵת וָעֹז, אֲפִלּוּ שָׁוֶה לַאֲחֶיךָ לֹא הָיָה לְךָ לִהְיוֹת. מִכָּל מָקוֹם הִנְנִי נוֹתֵן לְךָ בִּרְכָתִי שָׁלוֹם שֶׁיִּהְיֶה לְךָ שְׁאֵת וָעֹז שָׁוֶה לַאֲחֶיךָ, אַף אַל תּוֹתַר לְקַח יֶתֶר עַל אֲחֶיךָ מִצַּד שֶׁהֶעָוֹן גּוֹרֵם לְךָ.

וְנוּכַל לְפָרֵשׁ עִנְיַן הַשְּׁאֵת הַיְינוּ שֶׁיִּהְיֶה נִמְנֶה בְּמִנְיַן שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ״י עַל ״וַיִּהְיוּ בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָׂר״ (בראשית לה כג), וְכֵן בַּפָּסוּק ״וַיִּהְי מְתָיו מִסְפָּר״ (במדבר כו יד), וְהַכֹּל מְבֹאָר עַל דֶּרֶךְ אֶחָד.

ה **שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אַחִים.** שְׁנֵיהֶם כְּאָח לְצָרָה יִוָּלֵד, הִתְחִיל בְּשִׁבְחָם כְּדֶרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לד כה) וַיִּקְחוּ שִׁמְעוֹן וְלֵוִי אֲחֵי דִינָה, פֵּרֵשׁ רַשִׁ״י לְפִי שֶׁמָּסְרוּ עַצְמָם עָלֶיהָ נִקְרְאוּ אֲחֵי דִינָה, וְזֶה בֶּאֱמֶת שֶׁבַח לָהֶם שֶׁנִּכְנְסוּ בָּעָבִי הַקּוֹרָה בַּעֲבוּר אֲחוֹתָם, אַף שֶׁלֹּא עָשׂוּ מַה שֶּׁגָּזְלוּ כָּל הָעִיר, כִּי זֶה כְּלִי חָמָס הוּא וְאֵין הַנָּקָמָה תְּלוּיָה בָּזֶה. וְעַל שֶׁהִמְתִּיקוּ סוֹד יַחַד וְנִקְהֲלוּ עַל כָּל הָעִיר אָמַר ״בְּסֹדָם אַל תָּבֹא נַפְשִׁי וּבִקְהָלָם אַל תֵּחַד כְּבֹדִי״ (בראשית מט ו), כִּי ״בְּאַפָּם הָרְגוּ אִישׁ״ (בראשית מט ו) – זֶהוּ טַעַם עַל שֶׁהִתְחִיל בְּשֶׁבַח, לוֹמַר שֶׁלָּבְשׁוּ קִנְאָה בַּעֲבוּר אֲחוֹתָם וְהָרְגוּ כֻּלָּם כְּאִישׁ אֶחָד. ״וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ שׁוֹר״ (בראשית מט ו) – הַיְינוּ הַחוֹמָה כְּתַרְגּוּמוֹ, וְזֶה טַעַם עַל שֶׁמְּסִיתִים בִּגְנוּת, וְאָמַר ״כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם״ (בראשית מט ה), כִּי דָּבָר זֶה אֵינוֹ תָּלוּי בְּאַף וּבִנְקָמָה, אֶלָּא מֵרְצוֹנָם הַטּוֹב עִקְּרוּ הַחוֹמָה לְקַעֲקֵעַ כָּל הָעִיר וְלַחְמֹס כָּל אֲשֶׁר לָהֶם.

ז **אָרוּר אַפָּם כִּי עָז.** מָצִינוּ בְּכָל מָקוֹם לְשׁוֹן עַזּוּת עַל הַפָּנִים, וּלְשׁוֹן קְשִׁיוּת עַל הָעֹרֶף שֶׁהוּא מֵעֵבֶר הַשֵּׁנִי אֶל הַפָּנִים. וּכְשֶׁקִּלֵּל לֹא קִלֵּל אֶלָּא עַזּוּת אַפָּם וְקְשִׁיוּת עָרְפָּם, וְאָמַר ״אָרוּר אַפָּם״, וְאֵימָתַי? כִּי עָז, כְּשֶׁהוּא עָז. וְ״עֶבְרָתָם״ הַיְינוּ עֵבֶר הַשֵּׁנִי שֶׁל אַפָּם דְּהַיְינוּ הַפָּנִים, וּמֵעֵבֶר הַשֵּׁנִי הוּא הָעֹרֶף, וְעַל הָעֵבֶר הַשֵּׁנִי דְּהַיְינוּ הָעֹרֶף אָמַר ״כִּי קָשָׁתָה״. וְאָמַר יַעֲקֹב שֶׁאִם יִשָּׁאֵר דָּבֵק בִּשְׁנֵי שְׁבָטִים אֵלּוּ קִנְיָן שֶׁל הָעַזּוּת פָּנִים וְקְשִׁיוּת הָעֹרֶף, מִי יוּכַל לַעֲמוֹד בִּפְנֵיהֶם, וְגַם הֵמָּה יִהְיוּ בְּתַכְלִית הָרָעָה. עַל כֵּן ״אַחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל״, רוֹצֶה לוֹמַר, הַחֵלֶק הַגָּדוֹל מִמִּדַּת הָעַזּוּת פָּנִים וּמִמִּדַּת קְשִׁי עֹרֶף שֶׁיֵּשׁ בְּטֶבַע שְׁנֵי אַחִים אֵלּוּ, אֲחַלֵּק וְאָפִיץ בְּכָל יִשְׂרָאֵל, כִּי הֵיכִי דְּלִימְטֵי לְכָל חַד שִׁיבָא מִכָּשׁוֹרָא. רוֹצֶה לוֹמַר, כְּשֶׁיִּתְפַּשֵּׁט בְּכָל יִשְׂרָאֵל לֹא יַגִּיעַ לְכָל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כִּי אִם חֵלֶק קָטָן. וְהַיְינוּ הַךְ שֶׁקָּרָא מֹשֶׁה לְכָל יִשְׂרָאֵל ״עַם קְשֵׁה עֹרֶף״, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות לד ט) ״כִּי עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא״. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (ביצה כה:) אָמְרוּ ״שְׁלֹשָׁה עַזִּים הֵם, יִשְׂרָאֵל בָּאֻמּוֹת״ וְכוּ׳, לְפִי שֶׁקִּבְּלוּ טֶבַע הָעַזּוּת וְהַקְּשִׁיוּת עֹרֶף מִן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי, כִּי חֵלֶק אוֹתָם יַעֲקֹב לְכָל בָּנָיו.

דָּבָר אַחֵר, אַף עַל פִּי שֶׁהָעַזּוּת וְקְשִׁיוּת עֹרֶף מִדָּה רָעָה, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ בָּהֶם צַד לְטוֹבָה, כְּאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (אבות ה כה) ״הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר כוּ׳ לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם״, וְכֵן קְשִׁיוּת הָעֹרֶף אַךְ טוֹב הוּא לְיִשְׂרָאֵל, כְּדֵי שֶׁיַּעַמְדוּ בְּדָתָם וְלֹא יָשׁוּבוּ מִפְּנֵי כֹּל לִשְׁמֹעַ בְּקוֹל זָרִים. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יַעֲקֹב ״שֶׁאַפָּם כִּי עָז״, וְ״עֶבְרָתָם״ דְּהַיְינוּ הָעֵבֶר הַשֵּׁנִי לְאַפָּם ״כִּי קָשָׁתָה״, וְזֶה בְּוַדַּאי מִדָּה רָעָה. וּכְדַת מַה לַּעֲשׂוֹת בָּהֶם לְהָפְכָם לְטוֹבָה? ״אַחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל״, רוֹצֶה לוֹמַר אַחַלֵּק וְאָפִיץ הָעַזּוּת וְקְשִׁיוּת עֹרֶף אֶל עוֹשֵׂי מַעֲשֶׂה יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל, דְּהַיְינוּ לְהַפִּךְ פְּעֻלָּתָם לְטוֹבָה כָּאָמוּר. וּמַה שֶּׁכְּלָלָם יַעֲקֹב וּמֹשֶׁה הִפְרִידָם, לְפִי שֶׁכְּבָר אָמַר ״אַחַלְּקֵם״ וְגוֹ׳ עַל כֵּן לֹא הָיָה מֹשֶׁה רַשַּׁאי לְצָרְפָם. וּמִכָּל מָקוֹם בֵּרְכָם קָצַת מֵעֵין בִּרְכָתוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, כִּי אָמַר ״בָּרוּךְ ה׳ חֵילוֹ״ (דברים לג, יא), פֵּרֵשׁ אֶנְקְלוֹס עַל הַנָּכְסִים, כִּי לֹא הָיָה לְלֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה כִּי אִם הַמַּתָּנוֹת הָרְאוּיוֹת לוֹ. כָּךְ אָמַר יַעֲקֹב ״אַחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב״, רוֹצֶה לוֹמַר אַחַלֵּק לוֹ בֵּין כָּל יַעֲקֹב, כִּי מִכָּל יִשְׂרָאֵל יִקְחוּ הַמָּה חֶלְקָם. וְאַף עַל פִּי שֶׁבַּעֲבוּר הֱיוֹת ״כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם״ (בראשית מט, ה) דְּהַיְינוּ לִגְזֹל מָמוֹן כָּל הָעִיר, נוֹתֵן הַדִּין לְקָנְסָם שֶׁיִּהְיוּ כֻּלָּם עֲנִיִּים, מִכָּל מָקוֹם ״אַחַלְּקֵם בְּיַעֲקֹב״ לְקַבֵּל מֵהֶם מַתָּנוֹתָם, וְשֶׁבֶט שִׁמְעוֹן ״אַפִּיצֵם בְּיִשְׂרָאֵל״ לִהְיוֹת סוֹפְרִים וּמְלַמְּדִים. וְעַל כֵּן רָמַז מֹשֶׁה בְּרָכָה לְשִׁמְעוֹן תּוֹךְ בִּרְכַת יְהוּדָה, כִּי גַּם מִיהוּדָה מוֹשְׁכִים בְּשֶׁבֶט סוֹפֵר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב ״וּמְחֹקֵק מִבֵּין רַגְלָיו״ (בראשית מט, י), וּמְחֹקֵק הַיְינוּ סוֹפֵר.

ח **יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ.** לְפִי שֶׁאַתָּה יְהוּדָה הוֹדִיתָ בְּמַעֲשֶׂה תָּמָר כְּהוֹרָאַת שֵׁם יְהוּדָה, עַל כֵּן מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ, יוֹדוּ לְךָ עַל הַמְּלוּכָה וְלֹא יִבוֹשׁוּ, כְּשֵׁם שֶׁאַתָּה הָיִיתָ מוֹדֶה וְלֹא בוֹשׁ מִלְּהוֹדוֹת עַל הָאֱמֶת, כָּךְ אַחֶיךָ לֹא יֵבוֹשׁוּ כִּי יוֹדוּ עַל הָאֱמֶת שֶׁלְּךָ לְבַד יָאַתָּה הַמְּלוּכָה. כִּי מָצִינוּ כְּשֶׁהַמְלַךְ דָּוִד כְּתִיב (שמואל ב ה, א) ״וַיֹּאמְרוּ כָּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ׳ הִנֵּנוּ עַצְמֶךָ וּבְשָׂרֶךָ וְגוֹ׳ אַתָּה הַמּוֹצִיא וְהַמֵּבִיא בְּיִשְׂרָאֵל״ כוּ׳. וְהַבֵּט יָמִין וּרְאֵה כִּי בִּשְׁלֹשָׁה הִזְכִּיר בִּרְכוֹתָם מֵעֵין שְׁמָם: יְהוּדָה, גָּד, וְדָן. יְהוּדָה עַל שֵׁם ״יוֹדוּךָ אַחֶיךָ״, דָּן עַל שֵׁם ״יָדִין עַמּוֹ״, גָּד עַל שֵׁם ״גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ״. וּשְׁלָשְׁתָּן נִמְשְׁלוּ לְאַרְיֵה: יְהוּדָה ״גּוּר אַרְיֵה״, וּמֹשֶׁה אָמַר ״דָּן גּוּר אַרְיֵה״, וּלְגָד אָמַר ״בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד כְּלָבִיא שָׁכַן״. לְפִי שֶׁשְּׁלָשְׁתָּן נִלְחֲמוּ מִלְחֲמוֹת ה׳, וְכֵן יְהוּדָה ״יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ״, וְדָן ״יָדִין עַמּוֹ״ – פֵּרֵשׁ הָרַמְבַּ״ן יִנָּקֵם נְקֻמַת עַמּוֹ, וְגָד שֶׁנֶּאֱמַר ״וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד״. וְנִרְמְזוּ שְׁלָשְׁתָּן בַּפָּסוּק ״וְהוּא יָגֵד עָקֶב״ – יָגֵד רָאשֵׁי תִּבוֹת יְהוּדָה גָּד דָּן, כִּי יָגֵד עִנְיָנוֹ לְשׁוֹן כְּרִיתָה מִלְּשׁוֹן ״גִּדּוּ אִילָנָא״ (דניאל ד, יא), כִּי שְׁלָשְׁתָּן יַכְרִיתוּ הָאוֹיְבִים וְלֹא בִּגְבוּרַת אִישׁ כִּי אִם בְּעֶזְרַ אֱלֹהִי. כִּי כְּמוֹ שֶׁהַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ אֵינוֹ נִלְחָם כִּי אִם בְּשִׁמּוֹ יִתְבָּרַךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (שמות טו, ג) ״ה׳ אִישׁ מִלְחָמָה ה׳ שְׁמוֹ״, כָּךְ אֵלּוּ אֵין מִלְחַמְתָּם בְּכֹלִי זַיִן. וְכֵן פֵּרֵשׁ רַבֵּינוּ בְּחַיֵּי שֶׁבְּפָרָשַׁת יְהוּדָה תִּמְצָא כָּל הָאוֹתִיּוֹת אָלֶ״ף בֵּי״ת חוּץ מִן זַי״ן לְהוֹרוֹת שֶׁאֵין מִלְחַמְתָּם בִּכְלִי זַיִן כִּי אִם בְּשֵׁם ה׳. וְכֵן שָׁלֹשׁ אֵלּוּ נִלְחֲמוּ בְּשֵׁמָם, כִּי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ הָאֻמּוֹת אֶת שֵׁמַע שְׁמָם וְהוֹרְאַת שְׁמוֹתָם מִיָּד תִּפּוֹל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וָפַחַד. כִּי שֵׁם יְהוּדָה מוֹרֶה שֶׁהַכֹּל יוֹדוּ לוֹ כִּי אֵלָיו יָאַתָּה הָרוֹמְמוּת, וְדָן יָדִין וְיִנָּקֵם נְקֻמַת עַמּוֹ, וְגָד לְשׁוֹן כְּרִיתָה. וְזֶהוּ שֶׁאָמַר: לְפִי שֶׁיְּהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ, וְשִׁמְךָ יִגְרֹם לְךָ שֶׁיָּדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ.

גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה. אַף עַל פִּי שֶׁנִּמְשַׁל לְאַרְיֵה שֶׁדַּרְכּוֹ לִטְרֹף טֶרֶף, מִכָּל מָקוֹם ״מִטֶּרֶף בְּנִי עָלִיתָ״ – לֹא הִסְכִּימָתְ בְּטָרְפוֹ טֶרֶף יוֹסֵף, אֶלָּא עָלִיתָ, נִסְתַּלַּקְתָּ מֵעַל אַחֶיךָ, שֶׁכֵּן נֶאֱמַר (בראשית לח א) ״וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אֶחָיו״. רָצָה לוֹמַר: נִסְתַּלֵּק מֵהֶם, כִּי לֹא רָצָה לִהְיוֹת אִתָּם בַּחֲבוּרָתָם. אוֹ ״עָלִיתָ״ לְשׁוֹן מַעֲלָה, שֶׁמִּצַּד ״טֶרֶף בְּנִי״ שֶׁלֹּא הָיָה לְךָ חֵלֶק בּוֹ, עָלִיתָ לְמַעְלָה זוֹ.

לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה. רַבּוּ הַדֵּעוֹת בְּפֵרוּשׁ פָּסוּק זֶה, וְהַמְעַיֵּן יִבְחַר בְּפֵירוּשׁ מַהֲרִי״א, כִּי הוּא קִבֵּץ כָּל הַדֵּעוֹת וְכָל מַה שֶּׁדִּבְּרוּ בּוֹ רֹב הַמְפָרְשִׁים. עַל כֵּן מָשַׁכְתִּי יָדִי מִלְּהַעֲלוֹת זִכְרוֹנָם עַל סֵפֶר, כִּי יַאֲרִיךְ הַסִּפּוּר.

יג זְבוּלוּן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכּוֹן וְגוֹ׳. לְפִי שֶׁזְּבוּלוּן הָיָה עוֹסֵק בִּפְרַקְמַטְיָא וְנוֹתֵן לְתוֹךְ פִּיו שֶׁל יִשָּׂשכָר שֶׁהָיָה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה, וְכֵן אָמַר מֹשֶׁה ״שְׂמַח זְבוּלוּן בְּצֵאתֶךָ״ (דברים לג:יח), כִּי הַמָּמוֹן אֵין לוֹ שְׁלֵמוּת כִּי אִם עַל יְדֵי הוֹצָאָה, וְהַהוֹצָאָה טוֹב בּוֹ מֵהַקִּבּוּץ, אֲבָל ״יִשָּׂשכָר בְּאָהָלֶיךָ״ (דברים לג:יח), כִּי קִנְיַן הַמָּמוֹן אֵינוֹ דָּבֵק בּוֹ כְּקִנְיַן הַתּוֹרָה שֶׁהוּא תָּמִיד בְּאָהֳלוֹ וְאֵינוֹ תָּלוּי בְּהוֹצָאָה, כִּי אֲפִלּוּ אִם נִשְׂאַר הַקִּנְיָן בְּאָהֳלוֹ יֵשׁ בּוֹ שְׁלֵמוּת. וְכֵן פָּסוּק זֶה בָּא לְגַלּוֹת הֶהֱעֵדֵר הַכָּרוּךְ בָּעוֹסְקִים בְּקִנְיַן הַמָּמוֹן, כִּי מִלְּבַד מַה שֶּׁכָּל יְמֵיהֶם אֵין לָהֶם מְנוּחָה, יֵשׁ בָּהֶם עוֹד חֶסְרוֹן אֶחָד וְהוּא פְּזִיר הַנֶּפֶשׁ, כִּי הוּא וּבֵיתוֹ וּסְחוֹרָתוֹ מְפֻזָּרִים וּמְפוֹרָדִים בָּעוֹסְקִים בְּקִנְיַן הַמָּמוֹן, כִּי מִלְּבַד מַה שֶּׁכָּל יְמֵיהֶם אֵין לָהֶם מְנוּחָה, יֵשׁ בָּהֶם עוֹד חֶסְרוֹן אֶחָד וְהוּא פְּזִיר הַנֶּפֶשׁ, כִּי הוּא וּבֵיתוֹ וּסְחוֹרָתוֹ מְפֻזָּרִים וּמְפוֹרָדִים זֶה מִזֶּה, כִּי מִשְׁכַּן בֵּיתוֹ יִהְיֶה בְּמָקוֹם אֶחָד, וְהוּא עַצְמוֹ יִהְיֶה בַּדֶּרֶךְ אוֹ בָּאֳנִיָּה בְּלֵב יָם, וּסְחוֹרָתוֹ בְּמָקוֹם שְׁלִישִׁי, וַהֲרֵי נַפְשׁוֹ מְפֻזָּר, כִּי מַחֲשַׁבְתּוֹ עַל בֵּיתוֹ שֶׁבַּמִּזְרָח, וּמַחֲשַׁבְתּוֹ עַל סְחוֹרָתוֹ שֶׁבַּמַּעֲרָב, וּמַחֲשַׁבְתּוֹ עַל עַצְמוֹ בֵּין שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ. זֶהוּ שֶׁאָמַר ״זְבוּלוּן לְחוֹף יַמִּים יִשְׁכּוֹן״ – כִּי שָׁם בֵּיתוֹ, אֲבָל הוּא לֹא יִשְׁכּוֹן בְּבֵיתוֹ, אֶלָּא ״הוּא לְחוֹף אֳנִיּוֹת״ (בראשית מט:יג), כִּי כָל יָמָיו יִהְיֶה בָּאֳנִיָּה בְּלֵב יָם, ״וְיַרְכָתוֹ״ – הַיְינוּ סְחוֹרָתוֹ וּמָמוֹנוֹ שֶׁנִּקְרָא ״הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלָיו״ שֶׁמְּקִימוֹ עַל רַגְלָיו, כְּיָרֵךְ זֶה הַמַּעֲמִיד אֶת הָאָדָם וּמְקִימוֹ, ״עַל צִידוֹן״ (בראשית מט:יג) – כִּי הוּא מְקוֹם סְחוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ישעיהו כג:ב) ״סֹחֵר צִידוֹן עֹבֵר יָם מִלְאוּךָ״. וְעַל זֶה אָמַר חָכָם אֶחָד שֶׁיְּצִילוֹ ה׳ מִפְּזִיר הַנֶּפֶשׁ, כִּי מַחֲשַׁבְתּוֹ מְפֻזֶּרֶת בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת, וְהִזְכִּיר הַהֶפֶךְ אֵצֶל יִשָּׂשכָר כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּסָמוּךְ.

יד יִשָּׂשכָר חֲמוֹר גָּרֶם רֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתָיִם. כַּחֲמוֹר זֶה שֶׁהוּא וּמַשָּׂאוֹ קְשׁוּרִים יַחַד לֹא יִתְפָּרְדוּ, כָּךְ קִנְיַן הַתּוֹרָה דָּבֵק וְאֵינוֹ נִפְרָד מִמֶּנּוּ, וְלֹא כְּמוֹ קִנְיָנוֹ שֶׁל זְבוּלוּן שֶׁמְּצַד שֶׁהוּא וּבֵיתוֹ וְקִנְיָנוֹ נִפְרָדִים, עַל כֵּן הוּא בַּעַל תְּנוּעָה תָּמִיד, אוֹ לְבֵיתוֹ אוֹ לְקִנְיָנוֹ, כִּי עַל הָרֹב הֵם חוּץ מִמֶּנּוּ. אֲבָל יִשָּׂשכָר תָּמִיד מַשָּׂאוֹ מַשָּׂא דְּבַר ה׳, וְהוּא רוֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתַיִם, הַיְינוּ בֵּין שְׁנֵי גְּבוּלִים. כִּי כָּל הַצָּלָחוֹת שֶׁל הַגּוּף יְסוֹבְבוּהוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (משלי ג טז) ״אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ, בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד״. וּבְכָל מָקוֹם שֶׁהוּא הוֹלֵךְ אוֹ עוֹמֵד, תָּמִיד הוּא בֵּין שְׁנֵי גְּבוּלִים, כִּי הֵם גְּדֵלִים עִמּוֹ וְהוֹלְכִים לְרַגְלָיו. מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּהוֹלֵךְ בְּסָתָם בְּסְחוֹרָה, שֶׁאֵין שְׁנֵי גְּבוּלִים אֵלּוּ דְּבוּקִים בּוֹ, כִּי לִפְעָמִים הוּא הוֹלֵךְ בִּמְקוֹם סַכָּנָה, וְזֶה מִתְנַגֵּד לַאֲרִיכוּת יָמָיו וְעִנְּה בַּדֶּרֶךְ כֹּחוֹ, וְלִפְעָמִים יִתְרַחֵק מֵעָשְׁרוֹ כִּי לֹא יֵרֵד אַחֲרָיו כְּבוֹדוֹ, וְאִם כֵּן עַל רֹב אֵינוֹ בֵּין הַמִּשְׁפְּתַיִם. אֲבָל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְרוֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂא דְּבַר ה׳ תָּמִיד הוּא בֵּין הַמִּשְׁפְּתַיִם כָּאָמוּר.

וַיַּרְא מְנֻחָה כִּי טוֹב. כִּי אֵין קִנְיַן הַתּוֹרָה תָּלוּי בִּתְנוּעָה כְּמוֹ קִנְיַן הַמָּמוֹן, כִּי עַל הָרֹוב מְמֻרְחָק יָבִיא לַחְמוֹ, אֲבָל קִנְיַן הַתּוֹרָה תָּלוּי בַּעֲמַל הַנֶּפֶשׁ וּמְנוּחַת הַגּוּף, כִּי מִסַּעַם זֶה נִתְּנָה הַתּוֹרָה בְּשַׁבָּת יוֹם מְנוּחָה. **וְאֶת הָאָרֶץ כִּי נָעֳמָה,** כִּי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֲוִירָא דְּמַחְכִּים הוּא. **וַיֵּט שְׁכְמוֹ לִסְבֹּל** עֹל תּוֹרָה. וְאַף עַל פִּי שֶׁקִּנְיַן הַתּוֹרָה קוֹדֶם בְּמַעֲלָה לְקִנְיַן סְתָם סְחוֹרָה, כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִכָּל סְחוֹרָה (משלי ג:יד), מִכָּל מָקוֹם הִקְדִּים אֶת זְבוּלוּן לְיִשָּׂשכָר, כִּי אִם אֵין קֶמַח אֵין תּוֹרָה (אבות ג:יז), וְאִם לֹא יֹאכַל וְיִשְׂתֶּה אֵיךְ יִהְיוּ אֲבָרָיו חֲזָקִים וְאַף בְּרִיאִים לִטְרֹחַ בְּתוֹרַת ה׳. עַל כֵּן הִקְדִּים אֶת זְבוּלוּן אֲשֶׁר מִמֶּרְחָק יָבִיא לַחְמוֹ, כְּדֵי שֶׁיּוּכַל יִשָּׂשכָר לִהְיוֹת יוֹשֵׁב אֹהָלִים, וְגַם יִשָּׂשכָר נוֹתֵן מֶחֱלְקוֹ בַּתּוֹרָה אֶל זְבוּלוּן שֶׁמַּעֲלֶה לוֹ מַס, עוֹבֵד עֲבוֹדָה מַמָּשׁ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר **וַיְהִי לְמַס עֹבֵד.**

טז דָּן יָדִין עַמּוֹ כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. יֹאמַר שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁבַּדְּגָלִים יְהוּדָה נוֹסֵעַ בָּרִאשׁוֹנָה וְדָן בָּאַחֲרוֹנָה, מִכָּל מָקוֹם יִשְׁוֶה לוֹ גַּם הוּא שֶׁיָּדִין אֶת עַמּוֹ כְּאַחַד כְּמִיֶּחֶד שֶׁבְּשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל וְהוּא יְהוּדָה, כִּי שִׁמְשׁוֹן שָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל בְּדוֹרוֹ כְּדָוִד בְּדוֹרוֹ, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב בַּמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ שֶׁיָּבוֹא מִיהוּדָה ״וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו יָמִית רָשָׁע״ (ישעיה יא ד), כָּךְ יִהְיֶה דָּן ״נָחָשׁ עֲלֵי דָרֶךְ״ (בראשית מט יז), כִּי כָּל נָחָשׁ מֵמִית בְּרוּחַ שְׂפָתָיו. וּמִדְּקָאָמַר ״דָּיִן עַמּוֹ״ שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁמְּדַבֵּר בְּרִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיָּדִין אוֹתָם וְיִכְלֶה הַקּוֹצִים מִן כֶּרֶם ה׳ צְבָאוֹת. וְעַל כֵּן הָיָה מִן הַהֶכְרֵחַ שֶׁיִּסַּע יְהוּדָה בָּרִאשׁוֹנָה וְדָן בָּאַחֲרוֹנָה, לְפִי שֶׁיְּהוּדָה נִמְשָׁל לְאַרְיֵה שֶׁעִקַּר כֹּחוֹ בִּזְנָבוֹ, וְאִם כֵּן כְּשֶׁהָלַךְ יְהוּדָה לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וַאֲחוֹרָיו כְּלַפֵּי הָעָם, דּוֹמֶה כְּאִלּוּ זְנָבוֹ פּוֹנֶה לְמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, רֶמֶז שֶׁבּוֹ יָדִין עַמּוֹ לִשְׁבּוֹר זְרוֹעוֹת רָמוֹת, וְדָן נִמְשָׁל לָנָחָשׁ שֶׁאֵין כֹּחוֹ אֶלָּא בְּפִיו, עַל כֵּן דִּין הוּא שֶׁיִּסַּע בָּאַחֲרוֹנָה וּפִיו פּוֹנֶה אֶל מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, כִּי בוֹ יָדִין עַמּוֹ. וּלְפִי שֶׁכָּל דַּיָּן יֵשׁ לוֹ רַבִּים הַמָּקֳמִים עָלָיו, עַל כֵּן אָמַר ״לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ״ (דברים א יז), ״כִּי לֵישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי ה׳״ (בראשית מט יח), וְ״אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל״ (תהלים פב א) לְהַצִּילָם מֵאַנְשֵׁי זְרוֹעַ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁדָּן לֹא הָיָה מַחֲנִיף לְשִׁבְטוֹ, אֶלָּא הָיָה דָּן כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כִּשְׁאָר שְׁבָטִים, כִּי קָרוֹב וְרָחוֹק הָיוּ שָׁוִים בְּעֵינָיו.

וּמַה שֶּׁמָּצִינוּ, שֶׁמֹּשֶׁה הִמְשִׁיל אֶת דָּן לְגוּר אַרְיֵה וַיַּעֲקֹב הִמְשִׁילוֹ לְנָחָשׁ, רֶמֶז שֶׁכָּל דַּיָּן יֵשׁ לוֹ מִלְחָמָה פָּנִים וְאָחוֹר. יֵשׁ מְעִזִּים בְּפָנָיו לוֹמַר לוֹ מוֹסִיף אֲנִי עָלֶיךָ דַּיָּנִים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים א יב) ״טָרְחֲכֶם וּמַשָּׂאֲכֶם וְריבְכֶם״. וְיֵשׁ מְרַגְּנִים אַחֲרָיו אֲבָל לֹא בְּפָנָיו. עַל כֵּן צָרִיךְ לִהְיוֹת בַּעַל כֹּחַ וְאַמִּיץ רוּחַ לְלֶחֶם פָּנִים וְאָחוֹר, וְלֹא יִתֵּן אֶת לִבּוֹ לְכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְדַבְּרוּ בֵּין בְּפָנָיו בֵּין אֲחוֹרָיו, אֶלָּא יִהְיֶה כְּאַרְיֵה וְנָחָשׁ. זֶה כֹּחוֹ בַּאֲחוֹרָיו וְזֶה כֹּחוֹ בְּפָנָיו, וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן.

יט גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ. הַרְבֵּה גְּדוּדִים יָבוֹאוּ עָלָיו לְמִלְחָמָה, וּבְתַחִלַּת הַמִּלְחָמָה יַכֶּה בָּהֶם מַכָּה רַבָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (דברים לג, כ) ״וְטָרַף זְרוֹעַ אַף קָדְקֹד״, כִּי עוֹר בְּעַד עוֹר, וּכְשֶׁמַּכֶּה בַּחֵרֶב אָז הַמַּכָּה מֵרִים יָדוֹ לְהָגֵן עַל רֹאשׁוֹ, עַל כֵּן הַגִּבּוֹר טוֹרֵף תְּחִלָּה זְרוֹעַ וְחוֹתְכוֹ לִשְׁנַיִם עַד שֶׁיַּעֲבֹר הַחֶרֶב אֶל הַקָּדְקֹד. וְיַעֲקֹב

מְדַבֵּר בְּסוֹף הַמִּלְחָמָה שֶׁאוֹיְבָיו יִתְּנוּ לוֹ עֹרֶף וְיִבְרְחוּ, וַהֲרֵי עֲקֵבוֹ שֶׁל הַנִּרְדָּף סָמוּךְ אֶל הָרוֹדֵף, וּבְיוֹתֵר כְּשֶׁהוּא נוֹפֵל וְנִכְשָׁל בִּנְפִילָה, וְאָז יַכְרִית וְיִגֹּד עֲקֵבָיו. זֶהוּ שֶׁכָּתוּב "וְהוּא יָגֹד עָקֵב", כִּי "יָגֹד" הֵינוּ כְּרִיתָה, מִלְּשׁוֹן "גּוֹדוּ אִילָנָא".

כ מֵאָשֵׁר שְׁמֶנָה לַחְמוֹ. לְפִי שֶׁאָשֵׁר הָיָה מַסְפִּיק שֶׁמֶן לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ לִמְנָחוֹת וְלִשְׁאָר צָרְכֵי הַמִּקְדָּשׁ, וְיָדוּעַ שֶׁכָּל הַשֶּׁמֶן וְהַשּׂוֹבַע בָּא לָעוֹלָם מִן הַמִּקְדָּשׁ, עַל כֵּן אָמַר שְׁמֶאָשֵׁר שְׁמֶנָה לַחְמוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, "שְׁמֶנָה" תַּחַת "שֶׁמֶן", "וְהוּא יִתֵּן מַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ", כִּי הוּא יִתֵּן לַמִּקְדָּשׁ וְהַמִּקְדָּשׁ יִתֵּן אֶל כָּל הָעוֹלָם, כְּמֶלֶךְ כְּעָם. אוֹ נִבָּא שֶׁאָשֵׁר יִהְיֶה בַּעַל צְדָקָה, וּלְפִיכָךְ הַכֹּל יְשַׁבְּחוּהוּ בָּנִים וּבָנוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (בראשית ל יג) "כִּי אִשְּׁרוּנִי בָנוֹת", וּמֹשֶׁה אָמַר (דברים לג כד) "בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר" וְגוֹ', וְהוּא יִתֵּן לֶעָנִי לֶחֶם שֶׁמֶן וּמַעֲדַנֵּי מֶלֶךְ, לֹא מִן הַפָּחוּת, כְּהַהוּא שֶׁהֶאֱכִיל לֶעָנִי פְּטוּמוֹת (כתובות סז:), וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (איוב לא יז) "אִם אָכַלְתִּי פִתִּי לְבַדִּי", אֶפְלוּ פִּתִּי פַּת נְקִיָּה הַמְיֻחֶדֶת לִי, לֹא אָכַלְתִּי לְבַדִּי.

כא נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלוּחָה. יֵשׁ אוֹמְרִים נַפְתָּלִי נוֹפֶת לִי, כִּי נוֹפֶת תִּטְּפְנָה שִׂפְתוֹתָיו מֹר עֹבֵר עַל יְדֵי בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת שֶׁהָיָה מְבַשֵּׂר לְיִשְׂרָאֵל. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים עַל פֵּרוֹתָיו שֶׁמְּמַהֲרִים לְהִתְבַּשֵּׂל, וְ"נוֹתֵן אִמְרֵי שָׁפֶר" עַל יְדֵי מִקְרָא בְּכוּרִים אוֹ בִּרְכַּת הַפֵּרוֹת. וְקָרוֹב בְּעֵינַי לוֹמַר שֶׁאִמְרֵי שָׁפֶר הֵינוּ הַתּוֹרָה, וְעַל כֵּן הִמְשִׁילוֹ לְאַיָּלָה כְּדַמַּסְפִּיק בְּמַסֶּכֶת עֲרוּבִין (נד:) "אַיֶּלֶת אֲהָבִים" (משלי ה:יט), לָמָּה נִמְשְׁלוּ דִּבְרֵי תוֹרָה לְאַיָּלָה, לוֹמַר לְךָ מָה אַיָּלָה רַחֲמָהּ צַר וַחֲבִיבָה עַל בַּעְלָהּ כָּל שָׁעָה כְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה, אַף דִּבְרֵי תוֹרָה חֲבִיבִין עַל בַּעֲלֵיהֶם כָּל שָׁעָה כְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה. וְאוּלַי שֶׁעַל זֶה דָּרְשׁוּ "נוֹפֶת לִי", כִּי דִּבְרֵי תוֹרָה מְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנוֹפֶת צוּפִים. וְרוֹצֶה לוֹמַר לְפִי שֶׁנִּקְרָא נַפְתָּלִי עַל שֵׁם שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה מְתוּקִים כְּנוֹפֶת צוּפִים לְפִיו, עַל כֵּן יִזְכֶּה לִהְיוֹת כְּאַיָּלָה שֶׁחֲבִיבָה עַל בַּעְלָהּ כָּל שָׁעָה כְּשָׁעָה רִאשׁוֹנָה, וְיִתֵּן אִמְרֵי שָׁפֶר, שֶׁאֲפִלּוּ דִּבְרֵי תוֹרָה שֶׁנִּתְישְׁנוּ בְּפִיו הֲרֵי הֵם אִמְרֵי שָׁפֶר, כִּי שָׁפֶר מוֹרֶה עַל דָּבָר חָדָשׁ שֶׁהוּא בְּשׁוּפְרוֹ וְיָפְיוֹ.

כב בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן. אָמַר יַעֲקֹב כִּי יוֹסֵף מִצַּד עַצְמוֹ הוּא בֵּן פֹּרָת, לְשׁוֹן פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, כִּי יוֹסֵף לְשׁוֹן הוֹסָפָה, כְּמוֹ "יוֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים" (דברים א:יא). וְאָמַר "בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן", מִצַּד שֶׁהוּא בַּעַל חֵן, עַל דֶּרֶךְ שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ב טו) "נוֹשֵׂאת חֵן בְּעֵינֵי כָּל רֹאֶיהָ", עַל כֵּן יִהְיֶה עֲלֵי עָיִן, שֶׁאֵין עַיִן הָרָע שׁוֹלֶטֶת בְּמִי שֶׁנּוֹשֵׂא חֵן בְּעֵינֵי כָּל רוֹאָיו. וְהַמּוֹפֵת עַל זֶה שֶׁהָרֵי "בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי שׁוּר" לְהִסְתַּכֵּל בְּיָפְיוֹ, וְאַף עַל פִּי כֵן לֹא נִזַּק מִצַּד עַיִן הָרָע, אַף עַל פִּי שֶׁבְּמָקוֹם שֶׁהָרְבּוּי מָצוּי אָז בְּיוֹתֵר הָעַיִן הָרָע מָצוּי, מִכָּל מָקוֹם יִהְיֶה יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת שֶׁיִּפְרֶה וְיִרְבֶּה כַּדָּגִים הַלָּלוּ, וְאַף עַל פִּי כֵן יִהְיֶה בֵּן פֹּרָת חִנּוּ נָטוּי עֲלֵי עֵין הָרוֹאֶה לְבַל יַזִּיקוּ.

וְאַחַר שֶׁהִזְכִּיר נֶזֶק שֶׁל עַיִן הָרַע שֶׁל כָּל רוֹאָיו שֶׁנִּצַּל מִמֶּנּוּ, חָזַר לְהַזְכִּיר עִנְיַן שְׁנֵי בְּדוֹמֶה לוֹ, כִּי גַּם אֶחָיו נִתְקַנְּאוּ בּוֹ וְנָתְנוּ בּוֹ עֵינֵיהֶם וְנִצּוֹל גַּם מֵהֶם, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "וַיְמָרְרֻהוּ וְרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים" (בראשית מט, כג). וְעִנְיַן "וְרֹבּוּ" כְּמוֹ "רַבָּה קַשֶּׁת", כִּי הֵמָּה רָצוּ לַהֲמִיתוֹ עַל יְדֵי חֵץ, שֶׁנֶּאֱמַר "וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ" (בראשית לז, יח), וְהֵינוּ עַל יְדֵי חֵץ, לְפִי שֶׁחָשְׁבוּהוּ לְמוֹצִיא דִּבָּה אֲשֶׁר "חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנוֹ" (ירמיהו ט, ז), עַל כֵּן רָצוּ לַעֲשׂוֹת בּוֹ מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה. "וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים" – הֵם בְּעַצְמָם הָיוּ בַּעֲלֵי חִצִּים אֲשֶׁר "חֵץ שָׁחוּט לְשׁוֹנָם", שֶׁהָרֵי הֵם הוֹצִיאוּ דִּבָּה עַל בְּנֵי הַשִּׁפָחוֹת לְקָרוֹתָן עֲבָדִים, "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דִּבָּתָם רָעָה" (בראשית לז, ב) שֶׁהוֹצִיאוּ הֵם עַל בְּנֵי בִלְהָה וְזִלְפָּה אֶל אֲבִיהֶם. לְפִיכָךְ "וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן קַשְׁתּוֹ" (בראשית מט, כד) שֶׁל יוֹסֵף, שֶׁהָרֵי מֻתָּר לוֹמַר לָשׁוֹן הָרַע עַל בַּעֲלֵי הַמַּחֲלֹקֶת (ירושלמי פאה פ"א ה"א). וּלְפִי זֶה קַשְׁתּוֹ שֶׁל יוֹסֵף יָרָה עַל פִּי הַדִּין, אֲבָל הָאַחִים רְאוּיִים לִקְרוֹתָם "בַּעֲלֵי חִצִּים", וְחִצָּיו שֶׁל יוֹסֵף נָחֲתוּ בָהֶם בַּדִּין. "וַיָּפֹזּוּ זִרְעֵי יָדָיו" (בראשית מט, כד), כִּי "רֹעָה זוֹנוֹת יְאַבֵּד הוֹן" (משלי כט, ג), וְהוּא לֹא הָיָה רֹעֶה זוֹנוֹת בְּאֵשֶׁת פּוֹטִיפַר, עַל כֵּן זָכָה לְהוֹן עָתֵק וְזָכָה לִהְיוֹת רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל.

כו בִּרְכַּת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכוֹת הוֹרַי. הֵינוּ כְּמוֹ "חֲדַר הוֹרָתִי", כִּי הַבְּרָכוֹת שֶׁקִּבַּלְתִּי עַל יְדֵי אִמִּי הָיוּ בְּעֶקְבָּה וּרְמִיָּה וּכְמִלְתָא דִּטְמִירְתָּא מִפְּנֵי עֵשָׂו. אֲבָל בִּרְכַּת אָבִיךָ שֶׁנָּטַל הַבְּכוֹרָה מִן הָאַחִים וּנְתָנָהּ לְךָ, הֵינוּ נְתִינָה גְּלוּיָה וּמְפֻרְסֶמֶת, "עַד תַּאֲוַת גִּבְעַת עוֹלָם", כִּי בְּכָל אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם יָכוֹל אַתָּה לְהִתְפָּאֵר בָּהֶם. "תִּהְיֶיךָ לְרֹאשׁ יוֹסֵף" וְגוֹ', יִהְיוּ כְּדָבָר הַמֻּנָּח עַל הָרֹאשׁ וְהַקָּדְקֹד, אַף עַל פִּי שֶׁהַבְּכוֹרָה "נְזִיר אֶחָיו", רוֹצֶה לוֹמַר לְקוֹחִים וּמֻפְרָשִׁים מִן שְׁאָר אֶחָיו הַגְּדוֹלִים עַל יְדֵי הַבְּרָכוֹת, וּמִכָּל מָקוֹם יָכוֹל אַתָּה לְהִתְפָּאֵר בָּהֶם כְּדָבָר הַמֻּנָּח בְּמָקוֹם גָּבוֹהַּ עַל הָרֹאשׁ הַנִּרְאֶה לַכֹּל, לְאַפּוֹקֵי בִּרְכַּת הוֹרַי הֶכְרַחְתִּי לְהַכְחִישָׁם וְלוֹמַר לֹא נִתְקַיְּמוּ בִּי וְלֵילֵךְ בְּהֶחְבֵּא מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִי.

כז בִּנְיָמִין זְאֵב יִטְרָף, בַּבֹּקֶר יֹאכַל עַד וְלָעֶרֶב יְחַלֵּק שָׁלָל. צְרִיךְ עִיּוּן, מַה זֶּה עִנְיַן מַרְאֵה הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר, וְלָמָּה קָרְאוֹ פַּעַם שָׁלָל וּפַעַם עַד, וְכָאן נֶאֱמַר לְשׁוֹן "יֹאכַל" וְאַחַר כָּךְ "יְחַלֵּק"? וְזֶה, כִּי מֵהַיְדוּעַ שֶׁכָּל דָּבָר שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל כַּהוֹגֶן נוֹתֵן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת, דְּהֵינוּ בַּבֹּקֶר, וְכָל דָּבָר שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל שֶׁלֹּא כַּהוֹגֶן נוֹתֵן לוֹ בָּעֶרֶב בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת, כְּמוֹ שֶׁפֵּרֵשׁ רַשִׁ"י עַל פָּסוּק "בְּחֹת ה' לָכֶם בָּעֶרֶב בָּשָׂר לֶאֱכֹל וְלֶחֶם בַּבֹּקֶר לִשְׂבֹּעַ" (שמות טז ח). וְכָל דָּבָר שֶׁהוּא הֶכְרְחִי לָאָדָם, דְּהֵינוּ כְּדֵי אֲכִילָתוֹ לְהָבִיא שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בֵּיתוֹ, הוּא הַדָּבָר הַנּוֹתֵן בְּפָנִים מְאִירוֹת, וְלֹא יֶחְסַר לַחְמוֹ לָעַד וְלָנֶצַח. וְכָל הַמּוֹתָרוֹת שֶׁהָאָדָם שׁוֹאֵל יוֹתֵר מִכְּדֵי אֲכִילָתוֹ, לְסוֹף יַעֲזֹב לַאֲחֵרִים חֵילוֹ וְיַחֲלֹק לַאֲחֵרִים, וְאוּלַי לְנִשּׂא אַלְמָנָתוֹ, וְהוּא עַצְמוֹ מְשׁוּלָּל וּמְרֻחָק מִן אוֹתָן הַמּוֹתָרוֹת הַנּוֹתָנִים לוֹ בָּעֶרֶב. לְכָךְ נֶאֱמַר "בַּבֹּקֶר", הֵינוּ הַדָּבָר הַנּוֹתֵן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת, זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר "יֹאכַל", כִּי כְּדֵי אֲכִילָתוֹ לְבַד נוֹתֵן לוֹ בְּפָנִים מְאִירוֹת, וְנוֹתֵן לוֹ לָעַד. אַף עַל פִּי שֶׁעַד הוּא גַּם כֵּן

לְשׁוֹן שָׁלָל, מִכָּל מָקוֹם הִזְכִּירוּ בִּלְשׁוֹן ״עַד״ הַמּוֹרֶה עַל הַנִּצְחִיּוּת. ״וְלָעֶרֶב״, מַה שֶּׁנִּתַּן לוֹ בְּפָנִים חֲשׁוּכוֹת, הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר ״יְחַלֵּק״ לַאֲחֵרִים, וְהוּא מְשׁוּלָּל מִמֶּנּוּ, כִּי יֵשׁ בְּמַשְׁמָעוּת לְשׁוֹן ״שָׁלָל״ עִנְיַן הֶסָּרָה, כְּמוֹ ״וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל״ (דברים יט ה), לְשׁוֹן שְׁלִילָה וַהֲסָרָה.

וְסָמַךְ עִנְיַן זֶה, לְבִרְכַת זְאֵב יִטְרָף, לְהוֹכִיחַ גַּם אֶת שׁוֹפְטֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא יִטְרְפוּ בַּמִּלְחָמָה יוֹתֵר מִכְּדֵי הַצֹּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (צפניה ג ג) ״שֹׁפְטֶיהָ זְאֵבֵי עֶרֶב לֹא גָרְמוּ לַבֹּקֶר״, מַאֲשִׁים אוֹתָם הַנָּבִיא בְּמַה שֶּׁטָּרְפוּ יוֹתֵר מִן הַהֶכְרֵחִי, עַל כֵּן קָרָאָם ״זְאֵבֵי עֶרֶב״, וְאָמַר ״לֹא גָרְמוּ לַבֹּקֶר״ כִּי לֹא בִּקְּשׁוּ הַהֶכְרֵחִי הַנִּתָּן בַּבֹּקֶר. וְכֵן מַאֲשִׁים אֶת שָׁאוּל שֶׁהָיָה מִן בִּנְיָמִין, ״וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלָל״ (שמואל א טו יט) כִּי לֹא זָכַר בִּרְכַת יַעֲקֹב לְבִנְיָמִין. אֲבָל בְּאַבְרָהָם נֶאֱמַר (בראשית יד כד) ״בִּלְעָדַי אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים״ וְגוֹ׳, דַּוְקָא כְּדֵי אֲכִילָתָם לָקַח וְלֹא לַחֲלֹק לָהֶם שָׁלָל מוֹתָרִי. וּבְזֶה נָשָׂא הַמָּשָׁל מִן הַזְּאֵב הַטּוֹרֵף לְצֹרֶךְ מַאֲכָלוֹ, וְלִפְעָמִים הוּא טוֹרֵף וּמַשְׁחִית לְלֹא תוֹעֶלֶת, וְזֶה פֶּרוּשׁ יָקָר.

וּבְבַעַל הַטּוּרִים מַסִּיק, שָׁרְאשֵׁי תֵּיבוֹת שֶׁל הַתְּחָלַת בִּרְכַת כָּל הַשְּׁבָטִים עוֹלֶה שס״ה כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה, וְסוֹפֵי תֵּיבוֹת עוֹלֶה שנ״ד כְּמִנְיַן יְמוֹת הַלְּבָנָה, לְפִי שֶׁבְּעוֹלָם הַזֶּה כָּל מְמֻשָּׁלְתָּם דּוֹמָה לַלְּבָנָה, פְּעָמִים נִבְנְתָה פְּעָמִים נִפְרְצָה, כָּךְ לִפְעָמִים הֵם חֲסֵרִים מִן הַמִּלְכוּת, אֲבָל בִּזְמַן שֶׁיְּצִיץ צִיץ וְצֶמַח צַדִּיק שְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ שֶׁקָּדַם לָעוֹלָם (פסחים נד) אָז כְּתִיב (תהלים פט לז) ״כִּסְאוֹ כַּשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי״, שֶׁיִּהְיֶה מַלְכוּתָם נִצְחִי כַּשֶּׁמֶשׁ, וְעַל כֵּן נִרְמְזָה הַשֶּׁמֶשׁ בְּרָאשֵׁי תֵּיבוֹת, רָמֶז לִשְׁמוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ שֶׁקָּדַם לָעוֹלָם, וְזֶהוּ סוֹד רֵוַח וּפָרָץ שֶׁדָּרְשׁוּ עַל חַמָּה וּלְבָנָה, וְזֶהוּ מַרְאֵה הָעֶרֶב וְהַבֹּקֶר שֶׁנִּזְכָּר כָּאן בְּבִנְיָמִין.

פרק נ

י וַיִּבְאוּ עַד גֹּרֶן הָאָטָד. שֶׁהָיָה מֻקָּף קוֹצִים. וְאִם דַּרְכּוֹ שֶׁל כָּל גֹּרֶן לִהְיוֹת מֻקָּף קוֹצִים, לָמָּה נִקְרָא זֶה ״גֹּרֶן הָאָטָד״ יוֹתֵר מִשְּׁאָר הַגֳּרָנוֹת? וְכִי לֹא הָיָה בָּעוֹלָם שׁוּם גֹּרֶן מֻקָּף קוֹצִים זוּלַת זֶה? וְעוֹד קָשָׁה מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (בראשית נ:יא) ״וַיַּרְא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַכְּנַעֲנִי אֶת הָאֵבֶל בְּגֹרֶן הָאָטָד וַיֹּאמְרוּ אֵבֶל כָּבֵד זֶה לְמִצְרַיִם״, ״בְּגֹרֶן הָאָטָד״ לָמָּה לִי? כִּי מַשְׁמָעוּתוֹ כְּאִלּוּ גֹּרֶן הָאָטָד גָּרַם הָאֵבֶל. וְעוֹד, לָמָּה הִסְפִּידוּ הַמִּצְרִים? וְכִי הָיוּ בָּנָיו אוֹ קְרוֹבָיו שֶׁהִסְפִּידוּ עָלָיו כָּל כָּךְ בְּלֵב שָׁלֵם? אוֹ אִם הָיוּ צַדִּיקִים כָּל כָּךְ שֶׁהָיָה חַם לִבָּם בְּקִרְבָּם וְצַר לָהֶם פְּטִירַת הַצַּדִּיק? וְעוֹד, לְשׁוֹן ״כָּבֵד״ אֵינוֹ מִתְיַשֵּׁב עַל הָאֵבֶל.

וְנִרְאֶה מִכָּאן רְאָיָה, לָמָּה שֶׁאָמְרוּ רז״ל (תוספתא סוטה יג) שֶׁבִּזְכוּת יַעֲקֹב פָּסַק הָרָעָב, וְכַאֲשֶׁר מֵת יַעֲקֹב חָזַר הָרָעָב לִמְקוֹמוֹ. וְעַל כֵּן עָשׂוּ הַמִּצְרִיִּים אֵבֶל כָּבֵד בַּעֲבוּר כִּי כְּבֵד הָרָעָב כְּבָרִאשׁוֹנָה, כִּי הִרְגִּישׁוּ הַמִּצְרִים דָּבָר זֶה שֶׁיַּחְזֹר הָרָעָב לְקַדְמוּתוֹ עַל יְדֵי גַּם זֶה שֶׁקָּרָה לָהֶם בַּדֶּרֶךְ, כִּי פִּתְאוֹם נִזְדַּמֵּן לָהֶם גֹּרֶן אֶחָד שֶׁהָיָה מֻקָּף קוֹצִים מִכָּל צַד, עַד שֶׁלֹּא הָיָה נִשְׁאָר פֶּתַח אוֹ דֶּרֶךְ לָבֹא אֶל הַגֹּרֶן. וּמִזֶּה הֵבִינוּ שְׁזּכוּת הַצַּדִּיק גָּרַם לָהֶם בְּחַיָּיו שֶׁהָיָה לָהֶם דֶּרֶךְ לָלֶכֶת אֶל הַגֹּרֶן וְלֶאֱכֹל מִגָּרְנוֹ וּמִיְּקָבוֹ, וּבְמוֹתוֹ יַעַכְבוּ עֲלֵיהֶם הָרְשָׁעִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לַקּוֹצִים, שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָהֶם עוֹד דֶּרֶךְ אֶל הַגֹּרֶן כַּאֲשֶׁר הָיָה לָהֶם לְפָנִים, כִּי סָר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם. וּבְפָרָשַׁת שְׁמוֹת בַּפָּסוּק ״וַיַּקְצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל״ (שמות א יב) יִתְבָּאֵר בְּעֶזְרַת ה׳ שֶׁהַמִּצְרִים נִמְשְׁלוּ לַקּוֹצִים בְּעֶרֶךְ כֻּרֵם ה׳ צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל. עַל כֵּן נִרְמַז לָהֶם שֶׁבַּעֲבוּר רִשְׁעַת הַמִּצְרִים יַחְזֹר הָרָעָב לְקַדְמוּתוֹ.

וְעַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (בבא קמא ס׳) אֵין הַפֻּרְעָנוּת בָּא לָעוֹלָם כִּי אִם בַּעֲבוּר הָרְשָׁעִים, וְאֵינוֹ מַתְחִיל כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כב ה) ״כִּי תֵצֵא אֵשׁ וּמָצְאָה קֹצִים״ – אֵלּוּ הָרְשָׁעִים – ״וְנֶאֱכַל גָּדִישׁ״ – שֶׁכְּבָר נֶאֱכָל. הִנֵּה רוֹאֶה שֶׁקּוֹצִים וְגָדִישׁ שֶׁהִזְכִּיר כָּאן הֵיינוּ גֹּרֶן הָאָטָד, כִּי הַגֹּרֶן הֵיינוּ גָּדִישׁ וְהַקּוֹצִים אָטָד, וְקָרָא לַצַּדִּיק ״גָּדִישׁ״ לְפִי שֶׁכֻּלָּם אוֹכְלִים בִּזְכוּתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ (תענית י.) ״כָּל הָעוֹלָם נִזּוֹן בִּשְׁבִיל חֲנִינָא בְּנִי״ כוּ׳, וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב (ויקרא כא א–ב) ״לְנֶפֶשׁ לֹא יִטַּמָּא כִּי אִם לְשְׁאֵרוֹ״ – הֵיינוּ לַצַּדִּיק שֶׁהַכֹּל כִּקְרוֹבָיו וְנִקְרָא ״שְׁאֵרוֹ״ בַּעֲבוּר הַקִּרְבָה וּבַעֲבוּר שֶׁהוּא מְפַרְנְסוֹ, כִּי ״שְׁאֵר״ הֵיינוּ מָזוֹן. זֶהוּ שֶׁאָמַר ״וְאֵינוֹ מַתְחִיל כִּי אִם בַּצַּדִּיקִים״, רוֹצֶה לוֹמַר זֶה תְּחִלַּת הַפֻּרְעָנוּת שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לוֹקֵחַ מִן הַדּוֹר הַחוֹטֵא אֶת הַצַּדִּיק שֶׁהָיָה זָן וּמְפַרְנֵס אֶת הַדּוֹר בִּזְכוּתוֹ, וְעִקַּר הַפֻּרְעָנוּת בָּא בַּעֲבוּר מְצִיאַת הָרְשָׁעִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְקוֹצִים, וְהֵם גּוֹרְמִים שֶׁכְּבָר נֶאֱכַל גָּדִישׁ כִּי אֵין לָהֶם עוֹד פֶּה לְאָכְלוֹ, וְהַקּוֹצִים מְעַכְּבִים אֶת הַדֶּרֶךְ אֶל הַגָּדִישׁ.

וּכְשֶׁרָאוּ הַמִּצְרִים שֶׁנַּעֲשָׂה לָהֶם נֵס זֶה פִּתְאוֹם שֶׁהִקְרָה ה׳ לִפְנֵיהֶם גֹּרֶן אֶחָד מֻקָּף קוֹצִים מִכָּל צַד שֶׁלֹּא כְּדֶרֶךְ הָעוֹלָם, מִיָּד הִרְגִּישׁוּ שֶׁגָּזַר ה׳ בַּעֲבָדָם לְבַלְּתִּי תֵּת לָהֶם מָבוֹא אֶל הַגֹּרֶן עוֹד. עַל כֵּן הִסְפִּידוּ הַמִּצְרִים ״אֵבֶל כָּבֵד״, רָצָה לוֹמַר עַל כֹּבֶד הָרָעָב. וּבְזֶה מְיֻשָּׁב לָמָּה הִסְפִּידוּ דַּוְקָא בְּגֹרֶן הָאָטָד וְלֹא קֹדֶם לָכֵן. וְכַאֲשֶׁר רָאָה הַכְּנַעֲנִי אֵבֶל זֶה בְּגֹרֶן הָאָטָד, וְהָיָה קָשֶׁה לוֹ לָמָּה לֹא עָשׂוּ אֵבֶל זֶה קֹדֶם בּוֹאָם לְמָקוֹם זֶה, אֶלָּא וַדַּאי שֶׁאֵבֶל כָּבֵד זֶה לְמִצְרַיִם הוּא, כִּי כְּבֵדוּת הָרָעָב יַחְזוֹר לִמְקוֹמוֹ. עַל כֵּן הוּא דַּוְקָא לַמִּצְרִים וְלֹא לִבְנֵי יַעֲקֹב, וְזֶה רֶמֶז נָכוֹן וְיָקָר.

וּבְזֶה נִרְאֶה לִי לְיַשֵּׁב מַה שֶּׁנֶּאֱמַר ״וַיִּרְאוּ אֲחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אֲבִיהֶם״ (בראשית נ, טו) – מָה רָאוּ? וְעוֹד קָשֶׁה לָמָּה לֹא בִּקְּשׁוּ מֵאֲבִיהֶם שֶׁיְּצַוֶּה לוֹ בֶּאֱמֶת כֵּן. וְעוֹד קָשֶׁה מַה שֶּׁאָמַר יוֹסֵף ״אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם״ (בראשית נ, כא), מִי בִּקֵּשׁ זֹאת מִיָּדוֹ, הֲלֹא לֹא בִּקְּשׁוּ כִּי אִם שֶׁלֹּא יָרַע לָהֶם. אֶלָּא וַדַּאי שֶׁיּוֹסֵף לֹא הָיָה חָשׁוּד בְּעֵינֵיהֶם שֶׁיַּעֲשֶׂה עִמָּהֶם רָעָה מַמָּשׁ, אַךְ כְּשֶׁרָאוּ כִּי מֵת יַעֲקֹב וּבְמוֹתוֹ חָזַר הָרָעָב לְקַדְמוּתוֹ, הָיוּ יְרֵאִים שֶׁאִם יוֹסֵף לֹא יַעֲשֶׂה לָהֶם רָעָה, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא גַּם טוֹבָה לֹא יַעֲשֶׂה לָהֶם וְלֹא יְכַלְכְּלֵם בִּשְׁנֵי הָרָעָב, וְהָשֵׁב יָשִׁיב לָנוּ אֶת הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמָלְנוּ אוֹתוֹ, לֹא בְּקוּם וַעֲשֵׂה כִּי אִם בְּשֵׁב וְאַל תַּעֲשֵׂה. עַל

כֵּן הֻצְרַךְ יוֹסֵף לוֹמַר לָהֶם "וְעַתָּה אַל תִּירָאוּ, אָנֹכִי אֲכַלְכֵּל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְּכֶם" (בראשית נ, כא) – אֶתְכֶם בַּעֲבוּר טַפְּכֶם, כִּי הַטַּף לָמָּה יָבֹאוּ אֶל הָעֹנֶשׁ, וַהֲלֹא לֹא חָטְאוּ כְּלוּם.

יז שָׂא נָא פֶּשַׁע אַחֶיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְמָלוּךָ. הָיָה לוֹ לוֹמַר "שָׂא נָא פֶּשַׁע וְחַטַּאת אַחֶיךָ", וְלָמָּה הִכְנִיס "אַחֶיךָ" בֵּין הַדְּבֵקִים? וּמַה נְּתִינַת טַעַם הוּא שֶׁאָמַר "כִּי רָעָה גְמָלוּךָ"? וְנִרְאֶה שֶׁהָיָה כָּאן פֶּשַׁע וְחַטָּאת. הַפֶּשַׁע הוּא שֶׁרָצוּ לְהָרְגוֹ בְּיָדָיִם, וְהוּא אֵינוֹ חַיָּב מִיתָה בִּידֵי אָדָם אֲפִלּוּ לְפִי דִּבְרֵיהֶם שֶׁחָשָׁבוּהוּ לְמוֹצִיא דִּבָּה. הַחַטָּאת הוּא מַה שֶּׁמְּכָרוּהוּ לְעֶבֶד, וְיֵשׁ לָהֶם קֶצֶת הִתְנַצְּלוּת עַל זֶה לוֹמַר, לְפִי שֶׁהֵבִיא דִּבָּתָם לוֹמַר שֶׁקּוֹרְאִין לִבְנֵי הַשִּׁפָּחוֹת "עֲבָדִים", עַל כֵּן גָּמְלוּ לוֹ כְּמוֹתוֹ לְמָכְרוֹ לְעֶבֶד. עַל כֵּן נֶאֱמַר "שָׂא נָא לְפֶשַׁע אַחֶיךָ", לְפִי שֶׁעַל הַפֶּשַׁע אֵין לָהֶם שׁוּם הִתְנַצְּלוּת, עַל כֵּן הֵם מְבַקְּשִׁים מְחִילָה וְרַחֲמִים. אֲבָל "וְחַטָּאתָם", דִּין הוּא שֶׁתִּמְחוֹל "כִּי רָעָה גְמָלוּךָ", רָצָה לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ לָהֶם קֶצֶת הִתְנַצְּלוּת שֶׁגָּמְלוּ לְךָ אוֹתָהּ הָרָעָה, דְּהַיְנוּ הַדִּבָּה רָעָה. וּבָזֶה מְיֻשָּׁב לָמָּה הִקְדִּים הַפֶּשַׁע לְחַטָּאת, כִּי אֵין זֶה דֶּרֶךְ הַמְבַקְּשִׁים לְבַקֵּשׁ תְּחִלָּה עַל הַדָּבָר הַגָּדוֹל וְאַחַר כָּךְ עַל הַקָּטָן, אִיפְכָּא מִבָּעֵי לֵיהּ, וּלְהַנָּחֲתֵנוּ הוּא מְיֻשָּׁב.